

नमः सर्वज्ञाय ।

श्रीमदमृतचन्द्रसूरि विरचित
संस्कृत कण्ठश सङ्घित

कविवर जनार्दनसिद्धसङ्घ रचित
नाटक समुच्चयसार

[सरण डिन्ही टीका सङ्घित]

: टीकाकार :

देवरी (सागर) निवासी युद्धिलाल श्रावक

: अनुवादक :

श्री अ. प्रज्जलाल गिरधरलाल शाह
पी. ए. ओ. नर्स, ए. एस. टी. सी, राष्ट्रबाधारतन

: प्रकाशक :

श्री द्विगंवर नैन स्वाध्यायमंदिहिर ट्रस्ट
सोनगढ (सौराष्ट्र)

प्रथमावृत्ति : प्रत २१००
वीर संवत् २४६६ वि. संवत् २०२६
द्वितीयावृत्ति : प्रत ११००
वीर संवत् २५०२ वि. संवत् २०३२
तृतीयावृत्ति : प्रत ११००
वीर संवत् २५०७ वि. संवत् २०३७

किंमत :

१०=००

: मुद्रक :

भगनदास जैन तथा प्रविणुचंद्र अय्य. शाह

अ ङि त मु द्र णु ळ य

सोनगढ (सौराष्ट्र)

Thanks & Our Request

This shastra has been kindly donated by Rajesh & Jyoti Shah, London who have paid for it to be "electronised" and made available on the internet in memory of Pujya Shree Lalchandbhai Amarchand Modi.

Our request to you:

1) We have taken great care to ensure this electronic version of [Naatak Samaysaar](#) is a faithful copy of the paper version. However if you find any errors please inform us on rajesh@AtmaDharma.com so that we can make this beautiful work even more accurate.

2) Keep checking the version number of the on-line shastra so that if corrections have been made you can replace your copy with the corrected one.

Version History

Version Number	Date	Changes
001	28 February 2007	First electronic version

परम पूज्य सद्गुरुदेव श्री कानलस्वामी

પ્રકાશકીય નિવેદન

શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવે સમયસારજી શાસ્ત્રની રચના કરીને જૈન સમાજ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે, શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે આ શાસ્ત્રની આત્મખ્યાતિ નામની સંસ્કૃત ટીકા કરીને ગહન વિષયને પણ સરળ કર્યો છે તથા તેમણે આ શાસ્ત્રના કળશો સંસ્કૃત પદોમાં રચ્યા છે. વિદ્વદ્વ્યં શ્રી પાંડે રાજમલજીએ કળશો ઉપર બાલબોધિની ટીકા કરી છે અને તેના ઉપરથી વિદ્વાન પં. કવિવર શ્રી બનારસીદાસજીએ આ સમયસાર નાટકની રચના કરી છે. આ ગ્રંથ અધ્યત્મનું એક ઉજ્જવલ રત્ન છે અને પઠન-પાઠન માટે અત્યુપયોગી છે. પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીએ આ ગ્રંથ ઉપર પોતાની સચોટ અને સુબોધ શૈલીથી રોચક પ્રવચન કર્યાં છે. તેથી આ સર્વ આત્માનુભવી મહાત્માઓનો જૈન જગત ઉપર પરમ ઉપકાર છે.

શ્રી બુદ્ધિલાલજી શ્રાવક દ્વારા સંપાદિત સમયસાર નાટકનો આધાર લઈને આ સંસ્થા તરફથી આ ગ્રંથ હિન્દીમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. તેનો ગુજરાતી અનુવાદ વઢવાણુ નિવાસી સદ્ગર્ભપ્રેમી પ્ર. ભાઈશ્રી વ્રજલાલ ગિરધરલાલ શાહે જિનવાણી પ્રત્યેની ભક્તિવશ, અત્યંત ઉલ્લાસપૂર્વક, તદ્દન નિઃસ્પૃહ ભાવે કરી આપ્યો છે. તે બદલ તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવા માટે શાન્તાકુઝ (મુંબઈ) નિવાસી સ્વ. શ્રી વનેચંદ્રભાઈ જેચંદ શાહના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્ર શ્રી પ્રમોદચંદ વનેચંદ્રભાઈ શાહ તરફથી રૂ. ૧૫૦૦૧૫ સંસ્થાને દાન સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યા છે—તે બદલ તેમને ધન્યવાદ.

આ ગ્રંથનું મુદ્રણકાર્ય અજિત મુદ્રણાલયના સંચાલક શ્રી મગનલાલજી જૈન તથા પ્રવિણચંદ્ર એચ. શાહે કર્યું છે. તે બદલ તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

[૪]

“નાટક સુનત હિયે કાટક ખુલત હૈ” પંડિતજીના આ કથનાનુસાર જે કોઈ ભવ્ય જીવ આ ગ્રંથના ઉચ્ચ આશયને અંતરમાં પરિણમાવશે તેનાં હૃદય-કળાટ ખૂલી જશે અને તેમનું આત્મકલ્યાણ અવશ્ય થશે.

સોનગઢ
ચૈત્ર સુઠ ૧૩
શ્રી મહાવીર જન્મકલ્યાણક

સાહિત્ય-પ્રકાશન સમિતિ
શ્રી દિ. જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ,
સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

વ પયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
કવિવર બનારસીદાસજીનું જીવનચરિત્ર		અજીવનું વર્ણન	૧૭
હિન્દી ટીકાકારનું મંગલાચરણ	૧	પુણ્યનું "	૧૭
અંથકારનું મંગલાચરણ		પાપનું "	૧૭
શ્રીપાર્શ્વનાથજીની સ્તુતિ	૨	આસવનું "	૧૭
શ્રીસિદ્ધની સ્તુતિ	૫	સંવરનું "	૧૮
શ્રીસાધુની સ્તુતિ	૫	નિર્જરાનું "	૧૮
સમ્યક્દષ્ટિની સ્તુતિ	૬	બંધનું "	૧૮
ઉત્થાનિકા		મોક્ષનું "	૧૬
મિથ્યાદષ્ટિનું લક્ષણ	૮	વસ્તુનાં નામ	૧૬
કવિસ્વરૂપનું વર્ણન	૯	શુદ્ધ જીવ દ્રવ્યનાં નામ	૧૬
કવિની લઘુતાનું વર્ણન	૧૦	સામાન્ય જીવ દ્રવ્યનાં નામ	૨૦
ભગવાનની ભક્તિથી અમને બુદ્ધિબલ પ્રાપ્ત થયું છે.	૧૧	આકાશનાં નામ	૨૦
નાટક સમયસારની મહિમા	૧૨	કાલનાં નામ	૨૧
અનુભવનું વર્ણન	૧૩	પુણ્યનાં નામ	૨૧
અનુભવનું લક્ષણ	૧૩	પાપનાં નામ	૨૧
અનુભવનો મહિમા	૧૩	મોક્ષનાં નામ	૨૧
જીવદ્રવ્યનું સ્વરૂપ	૧૪	બુદ્ધિનાં નામ	૨૧
પુદ્ગલ દ્રવ્યનું લક્ષણ	૧૫	વિચક્ષણ પુરુષનાં નામ	૨૨
ધર્મ દ્રવ્યનું "	૧૫	મુનીશ્વરનાં નામ	૨૨
અધર્મ દ્રવ્યનું "	૧૫	દર્શનનાં નામ	૨૨
આકાશ દ્રવ્યનું "	૧૬	જ્ઞાન અને ચારિત્રનાં નામ	૨૩
કાલ દ્રવ્યનું "	૧૬	સત્યનાં નામ	૨૩
જીવનું વર્ણન	૧૬	જૂઠનાં નામ	૨૩
		નાટક સમયસારનાં બાર અધિકાર	૨૩

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. જીવ દ્વાર		તીર્થ'કરના નિશ્ચય સ્વરૂપની સ્તુતિ	૪૬
ત્રિદાનંદ ભગવાનની સ્તુતિ	૨૫	નિશ્ચય અને વ્યવહારનયની અપેક્ષા	
સિદ્ધ ભગવાનની સ્તુતિ	૨૫	શરીર અને જિનવરનો ભેદ	૪૮
જિનવાણીની સ્તુતિ	૨૬	વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં ગુપ્ત લક્ષ્મીનું દર્શાવ	૪૮
કવિ વ્યવસ્થા	૨૭	ભેદવિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ઘોષીના વસ્ત્રનું દર્શાવ	૫૦
શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય	૨૮	નિબ્ધતાનું સત્ય સ્વરૂપ	૫૧
નિશ્ચયનયની પ્રધાનતા	૨૯	તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી જીવની અવસ્થાનું વર્ણન	૫૧
સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ	૩૦	વસ્તુસ્વભાવની પ્રાપ્તિમાં નટીનું દર્શાવ	૫૨
જીવની દશા પર અગ્નિનું દર્શાવ	૩૧	પ્રથમ અધિકારનો સાર	૫૩
જીવની દશા પર સોનાનું દર્શાવ	૩૧		
અનુભવની દશામાં સૂર્યનું દર્શાવ	૩૩	૨. અજીવ દ્વાર	
શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ જીવનું સ્વરૂપ	૩૪	અજીવ અધિકારનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા	૫૫
હિતોપદેશ	૩૪	મંગલાચરણ—ભેદવિજ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત	
સમ્યગ્દષ્ટિના વિલાસનું વર્ણન	૩૫	પૂર્ણ જ્ઞાનની વંદના	૫૫
ગુણ-ગુણી અભેદ છે	૩૬	શ્રીગુરુની પારમાર્થિક શિક્ષા	૫૬
જ્ઞાનોચ્છેદનું ચિંતવન	૩૭	જીવ અને પુદ્ગલનું લક્ષણ	૫૭
સાધ્ય-સાધકનું સ્વરૂપ અથવા દ્રવ્ય અને		આત્મજ્ઞાનનું પરિણામ	૫૮
ગુણ-પર્યાયીની અભેદ વિવક્ષા	૩૮	જડ-ચેતનની ભિન્નતા	૫૮
દ્રવ્ય અને ગુણ-પર્યાયીની ભેદવિવક્ષા	૩૮	દેહ અને જીવની ભિન્નતા ઉપર દર્શાવ	૫૯
વ્યવહારનયથી જીવનું સ્વરૂપ	૩૯	જીવ અને પુદ્ગલની ભિન્નતા	૫૯
નિશ્ચય " " "	૪૦	દેહ અને જીવની ભિન્નતા ઉપર બીજું દર્શાવ	૬૦
શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી " "	૪૦	આત્માનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ	૬૦
શુદ્ધ અનુભવની પ્રશંસા	૪૦	અનુભવ વિધાન	૬૧
જ્ઞાતાની અવસ્થા	૪૧	મૂઠ સ્વભાવ વર્ણન	૬૨
ભેદવિજ્ઞાનનો મહિમા	૪૨	જ્ઞાતાનું વિલાસ	૬૩
પરમાર્થનો શિક્ષા	૪૩	ભેદવિજ્ઞાનનું પરિણામ	૬૪
તીર્થ'કર ભગવાનના શરીરની સ્તુતિ	૪૪	બીજા અધિકારનો સાર	૬૫
જિનરાજનું યથાર્થ સ્વરૂપ	૪૬		
પુદ્ગલ અને ચૈતન્યના ભિન્ન સ્વભાવ		૩. કર્તા કર્મ ક્રિયા દ્વાર	
ઉપર દર્શાવ	૪૬	પ્રતિજ્ઞા	૬૭
		ભેદવિજ્ઞાનમાં જીવ કર્મનો કર્તા નથી,	

[૭]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નિઃસ્વભાવનો કર્તા છે	૬૭	જીવ નિશ્ચયનયથી અકર્તા અને	
આત્મા કર્મનો કર્તા નથી માત્ર		વ્યવહારનયથી કર્તા છે	૮૫
જ્ઞાતા-દષ્ટા છે	૬૯	નયજ્ઞાન દ્વાર વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને સમરસ	
ભેદવિજ્ઞાની જીવ લોકોને કર્મનો કર્તા		ભાવમાં રહેનારાઓની પ્રશંસા	૮૬
દેખાય છે પણ ખરેખર તે અકર્તા છે	૭૦	સમ્યક્જ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ	
જીવ અને પુદ્ગલના જુદા જુદા સ્વભાવ	૭૦	થાય છે	૮૭
કર્તા કર્મ અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ	૭૧	જ્ઞાનીના આત્માનુભવમાં વિચાર	૮૭
કર્તા કર્મ અને ક્રિયાનું એકત્વ	૭૨	આત્માનુભવની પ્રશંસા	૮૮
કર્તા કર્મ અને ક્રિયા પર વિચાર	૭૩	અનુભવના અભાવમાં સંસાર અને	
મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ	૭૪	સદ્ભાવમાં મોક્ષ છે, એના પર દષ્ટાંત	૮૯
જેવું કર્મ તેવો કર્તા	૭૫	મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કર્મનો કર્તા છે	૯૦
ભેદજ્ઞાનનું રહસ્ય મિથ્યાદષ્ટિ નથી		મિથ્યાત્વી જીવ કર્મનો કર્તા અને	
જાણતો એના ઉપર દષ્ટાંત	૭૬	જ્ઞાની અકર્તા છે	૯૦
જીવને કર્મનો કર્તા માનવો મિથ્યાત્વ છે		જે જ્ઞાની છે તે કર્તા નથી	૯૧
એના પર દષ્ટાંત	૭૭	જીવ કર્મનો કર્તા નથી	૯૧
ભેદવિજ્ઞાની જીવ કર્મનો કર્તા નથી		શુદ્ધ આત્માનુભવનો માહાત્મ્ય	૯૨
માત્ર દર્શક છે	૭૮	ત્રીજા અધિકારનો સાર	૯૩
મળેલા જીવ અને પુદ્ગલની		૪. પુણ્ય-પાપ એકત્વ દ્વાર	
જુદી-જુદી ઓળખાણ	૭૯	પ્રતિજ્ઞા	૯૫
પદાર્થ પોતાના સ્વભાવનો કર્તા છે	૮૦	મંગલાચરણ	૯૫
જ્ઞાનનો કર્તા જીવ જ છે અન્ય નથી	૮૦	પુણ્ય-પાપની સમાનતા	૯૬
આ વિષયમાં શિષ્યની શંકા	૮૦	પાપ-પુણ્યની સમાનતામાં શિષ્યની શંકા	૯૭
ઉપરની શંકાનું સમાધાન	૮૧	શિષ્યની શંકાનું સમાધાન	૯૮
શિષ્યનો ફરીથી પ્રશ્ન	૮૨	મોક્ષમાર્ગમાં શુદ્ધોપયોગ જ ઉપાદેય છે	૯૯
ઉપરની શંકાનું સમાધાન	૮૨	શિષ્ય-ગુરુના પ્રશ્નોત્તર	૧૦૦
મિથ્યાત્વીની કર્તાપણાની સિદ્ધિ પર		મુનિ શ્રાવકની દશામાં બંધ અને	
કુંભારનું દષ્ટાંત	૮૩	મોક્ષ બંને છે	૧૦૧
જીવને અકર્તા માનીને આત્મધ્યાન		મોક્ષની પ્રાપ્તિ અંતર્દષ્ટિથી છે	૧૦૧
કરવાનો મહિમા	૮૪	બાહ્યદષ્ટિથી મોક્ષ નથી	૧૦૨

[૮]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
આ વિષયમાં શિષ્ય-ગુરુના પ્રશ્નોત્તર	૧૦૨	સમ્યક્તવથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને	
માત્ર જ્ઞાન મોક્ષમાર્ગ છે	૧૦૩	આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ	૧૨૩
જ્ઞાન અને શુભાશુભ કર્મોનું વર્ણન	૧૦૪	સમ્યગ્દષ્ટિનો મહિમા	૧૨૪
યથાયોગ્ય કર્મ અને જ્ઞાનથી મોક્ષ છે	૧૦૫	ભેદજ્ઞાન સંવર નિર્જરા અને	
મૂઠ ક્રિયા તથા વિચક્ષણ ક્રિયાનું વર્ણન	૧૦૬	મોક્ષનું કારણ છે	૧૨૫
ચોથા અધિકારનો સાર	૧૦૭	આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થયા પછી	
૫. આસ્રવ અધિકાર		ભેદજ્ઞાન હેય છે	૧૨૬
પ્રતિજ્ઞા	૧૦૯	ભેદજ્ઞાન પરંપરા મોક્ષનો કારણ છે	૧૨૬
સમ્યગ્જ્ઞાનને નમસ્કાર	૧૦૯	ભેદજ્ઞાનથી આત્મા ઉજ્જવલ થાય છે	૧૨૭
દ્રવ્યાસ્રવ, ભાવાસ્રવ અને		ભેદવિજ્ઞાનની ક્રિયાના દષ્ટાંત	૧૨૭
સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ	૧૧૦	મોક્ષનું મૂળ ભેદવિજ્ઞાન છે	૧૨૮
જ્ઞાતા નિરાસ્રવી છે	૧૧૧	છઠ્ઠા અધિકારનો સાર	૧૨૯
સમ્યગ્જ્ઞાની નિરાસ્રવ રહે છે	૧૧૧	૭. નિર્જરા દ્વાર	
શિષ્યનો પ્રશ્ન	૧૧૨	પ્રતિજ્ઞા	૧૩૦
શિષ્યની શંકાનું સમાધાન	૧૧૩	મંગલાચરણ	૧૩૦
રાગ-દ્વેષ-મોહ અને જ્ઞાનનું લક્ષણ	૧૧૪	જ્ઞાન-વૈરાગ્યના બંધથી શુભાશુભ	
રાગ-દ્વેષ-મોહ જ આસ્રવ છે	૧૧૪	ક્રિયાથી પણ બંધ થતો નથી	૧૩૧
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નિરાસ્રવ છે	૧૧૪	ભોગ ભોગવવા છતાં જ્ઞાનીઓને	
નિરાસ્રવી જીવોનો આનંદ	૧૧૫	કર્મ-કાલિમા લાગતી નથી	૧૩૧
ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવોની		વૈરાગ્ય-શક્તિ વર્ણન	૧૩૩
અસ્થિરતા	૧૧૬	જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે	૧૩૩
અશુદ્ધ નયથી બંધ અને શુદ્ધ નયથી		સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સમ્પૂર્ણ ચારિત્ર	
મોક્ષ છે	૧૧૭	નિરસાર છે	૧૩૪
જીવની બાહ્ય તથા અંતરંગ અવસ્થા	૧૧૭	ભેદવિજ્ઞાન વિના સમસ્ત ચારિત્ર	
શુદ્ધ આત્મા જ સમ્યગ્દર્શન છે	૧૧૮	નિસ્સાર છે	૧૩૫
પાંચમા અધિકારનો સાર	૧૧૯	શ્રીગુરુનો ઉપદેશ અજ્ઞાની જીવ	
૬. સંવર દ્વાર		માનતા નથી	૧૩૭
પ્રતિજ્ઞા	૧૨૧	જીવની શયન અને જાગૃત દશા	
જ્ઞાનરૂપ સંવરને નમસ્કાર	૧૨૧	કહેવાની પ્રતિજ્ઞા	૧૩૮
ભેદવિજ્ઞાનનું મહત્વ	૧૨૨	જીવની શયન અવસ્થા	૧૩૮

[૯]

વિષય	પૃષ્ઠ
જીવની જાગૃત દશા	૧૩૬
જાગૃત દશાનું ફલ	૧૩૬
આત્મ-અનુભવ ગ્રહણ કરવાની શિખામણ	૧૪૦
સંસાર સર્વથા અસત્ય છે.	૧૪૦
સમ્યગ્જ્ઞાનીનું આચરણ	૧૪૧
સમ્યગ્જ્ઞાનને સમુદ્રની ઉપમા	૧૪૨
જ્ઞાનરહિત ક્રિયાથી મોક્ષ થતો નથી	૧૪૩
વ્યવહારલીનતાનું પરિણામ	૧૪૪
જ્ઞાન વિના મોક્ષમાર્ગ જાણી શકાતો નથી	૧૪૪
જ્ઞાનનો મહિમા	૧૪૫
અનુભવની પ્રશંસા	૧૪૬
સમ્યગ્દર્શનની પ્રશંસા	૧૪૭
પરિગ્રહના વિશેષ લેહ કથન	
કરવાની પ્રતિજ્ઞા	૧૪૮
સામાન્ય-વિશેષ પરિગ્રહનો નિર્ણય	૧૪૯
પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં જ્ઞાની નિષ્પરિગ્રહી છે	૧૪૯
પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં જ્ઞાની જીવોને	
પરિગ્રહ રહિત કહેવાનું કારણ	૧૫૦
પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં જ્ઞાની જીવ	
નિષ્પરિગ્રહી છે એના ઉપર દષ્ટાંત	૧૫૦
જ્ઞાની જીવ સદા અખંધ છે	૧૫૨
જ્ઞાનરૂપી દીપકની પ્રશંસા	૧૫૩
જ્ઞાનની નિર્મળતા પર દષ્ટાંત	૧૫૪
વિષયવાસનાઓથી વિરક્ત	
રહેવાનો ઉપદેશ	૧૫૫
જ્ઞાની જીવ વિષયોમાં નિરંકુશ રહેતા નથી	૧૫૬
જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એકસાથે જ હોય છે	૧૫૬
અજ્ઞાની જીવોની ક્રિયા અખંધનું કારણ અને	
જ્ઞાની જીવોની ક્રિયા નિર્જરાનું કારણ છે	૧૫૬

વિષય	પૃષ્ઠ
જ્ઞાનીના અખંધ અ અજ્ઞાનીના	
અખંધ પર ક્રીડાનું દષ્ટાંત	૧૫૭
જ્ઞાની જીવ કર્મના કર્તા નથી	૧૫૭
સમ્યગ્જ્ઞાનીનો વિચાર	૧૫૮
જ્ઞાનની નિર્ભયતા	૧૫૯
સાત ભયનાં નામ	૧૬૦
સાત ભયનું જીવું જીવું સ્વરૂપ	૧૬૦
આ ભવ-ભય મટાડવાનો ઉપાય	૧૬૧
પરભવ-ભય મટાડવાનો ઉપાય	૧૬૨
મરણનો ભય મટાડવાનો ઉપાય	૧૬૩
વેદનાનો " " "	૧૬૩
અરક્ષાનો " " "	૧૬૪
ચોરભય " " "	૧૬૫
અકસ્માતનો ભય " "	૧૬૬
સમ્યગ્જ્ઞાની જીવોને નમસ્કાર	૧૬૭
સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગોનાં નામ	૧૬૮
સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગોનું સ્વરૂપ	૧૬૮
ચૈતન્ય નટનું નાટક	૧૬૯
સાતમા અધિકારનો સાર	૧૭૦
૮ અંધ દ્વાર	
પ્રતિજ્ઞા	૧૭૨
મંગલાચરણ	૧૭૨
જ્ઞાનચેતના અને કર્મચેતનાનું વર્ણન	૧૭૩
કર્મઅંધનું કારણ અશુદ્ધ ઉપયોગ છે	૧૭૪
બેકે જ્ઞાની અખંધ છે તેપણ પુરુષાર્થ	
કરે છે	૧૭૬
ઉદ્દયની પ્રબલતા	૧૭૭
" " ઉપર દષ્ટાંત	૧૭૭
મોક્ષમાર્ગમાં અજ્ઞાની જીવ પુરુષાર્થહીન	
અને જ્ઞાની પુરુષાર્થી હોય છે	૧૮૭

[૧૦]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પરિણતિ પર દષ્ટાંત	૧૭૮	શરીરની અવસ્થા	૧૬૭
જેવી ક્રિયા તેલું ફળ	૧૭૯	સંસારી જીવોની દશા ઘાણીના બળદ	
જ્યાંસુધી જ્ઞાન છે ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય છે	૧૭૯	જેવી છે	૨૦૦
ચાર પુરુષાર્થ	૧૮૦	સંસારી જીવોની હાલત	૨૦૧
ચાર પુરુષાર્થ ઉપર જ્ઞાની અને		ધન-સમ્પત્તિનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ	૨૦૨
અજ્ઞાનીનો વિચાર	૧૮૧	લૌકિકજનોથી મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ	૨૦૨
આત્મામાં જ ચારે પુરુષાર્થ છે	૧૮૧	શરીરમાં ત્રણલોકનો વિલાસ ગણિત છે	૨૦૩
વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અને		આત્મવિલાસ જાણવાનો ઉપદેશ	૨૦૪
મૂર્ખનો વિચાર	૧૮૨	આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ જ્ઞાનથી	
ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ અને		થાય છે.	૨૦૪
અધમાધમ જીવોનો સ્વભાવ	૧૮૪	મનની ચંચલતા	૨૦૫
ઉત્તમ પુરુષનો સ્વભાવ	૧૮૪	મનની ચંચલતા ઉપર જ્ઞાનનો પ્રભાવ	૨૦૬
મધ્યમ ,, ,,	૧૮૫	મનની સ્થિરતાનો પ્રયત્ન	૨૦૭
અધમ ,, ,,	૧૮૬	આત્માનુભવ કરવાનો ઉપદેશ	૨૦૭
અધમાધમ ,, ,,	૧૮૭	આત્માનુભવ કરવાની વિધિ	૨૦૮
મિથ્યાદષ્ટિની અહંબુદ્ધિનું વર્ણન	૧૮૮	આત્માનુભવથી કર્મબંધ થતો નથી	૨૦૯
મૂઠ મનુષ્ય વિષયોથી વિરક્ત હોતા નથી	૧૮૯	લેહજ્ઞાનીની ક્રિયા	૨૦૯
અજ્ઞાની જીવની મૂઠતા ઉપર મૃગજળ		લેહજ્ઞાનીનું પરાક્રમ	૨૧૦
અને આંધળાનું દષ્ટાંત	૧૯૦	આઠમા અધિકારનો સાર	૨૧૧
અજ્ઞાની જીવ બંધનથી છૂટી શકતો		૯ મૌક્ષ દ્વાર	
નથી તેના ઉપર દષ્ટાંત	૧૯૧	પ્રતિજ્ઞા	૨૧૨
અજ્ઞાની જીવની અહંબુદ્ધિ પર દષ્ટાંત	૧૯૧	મંગલાચરણ	૨૧૨
અજ્ઞાનીની વિષયાસક્તતા ઉપર દષ્ટાંત	૧૯૨	સમ્યજ્ઞાનથી આત્માનો સિદ્ધિ	
જે નિર્મોહી છે તે સાધુ છે	૧૯૩	થાય છે	૨૧૩
સમ્યદષ્ટિ જીવ આત્મસ્વરૂપમાં		સુબુદ્ધિનો વિલાસ	૨૧૪
સ્થિર થાય છે	૧૯૩	સમ્યજ્ઞાનીનું મહત્વ	૨૧૫
શિષ્યનો પ્રશ્ન	૧૯૪	જ્ઞાની જીવ જ ચક્રવર્તી છે	૨૧૬
શિષ્યની શંકાનું સમાધાન	૧૯૫	નવ લક્ષિતાનાં નામ	૨૧૭
જડ અને ચૈતન્યનું પૃથક્પણું	૧૯૬	જ્ઞાની જીવોનું મતન્ય	૨૧૮
આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ	૧૯૭		

[૧૧]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
આત્માના ચેતન લક્ષણનું સ્વરૂપ	૨૧૯	નવમા અધિકારનો સાર	૨૪૨
આત્મા નિત્ય છે	૨૨૦	૧૦ સર્વાવશુદ્ધિ દ્વારા	
સુખુદ્ધિ સખીને પ્રહ્લનું સ્વરૂપ સમજાવે છે	૨૨૧	પ્રતિજ્ઞા	૨૪૪
આત્મ-અનુભવનું દૃષ્ટાંત	૨૨૧	સર્વ ઉપાધિ રહિત શુદ્ધ આત્માનું	
હેય-ઉપાદેય ભાવો ઉપર ઉપદેશ	૨૨૨	સ્વરૂપ	૨૪૪
જ્ઞાની જીવ ચાહે ધરમાં રહે, ચાહે		વાસ્તવમાં જીવ કર્મનો કર્તા-લોકતા	
વનમાં રહે, પણ મોક્ષમાર્ગ સાધે છે	૨૨૨	નથી	૨૪૫
મોક્ષમાર્ગી જીવોની પરિણતિ	૨૨૩	અજ્ઞાનમાં જીવ કર્મનો કર્તા જ છે	૨૪૬
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સાધુ છે અને		જેમ જીવ કર્મનો અકર્તા છે તેમ	
મિથ્યાદષ્ટિ ચેર છે	૨૨૪	અલોકતા પણ છે	૨૪૬
દ્રવ્ય અને સત્તાનું સ્વરૂપ	૨૨૫	અજ્ઞાની જીવ વિષયોનો લોકતા છે	
છ દ્રવ્યની સત્તાનું સ્વરૂપ	૨૨૫	જ્ઞાની નથી	૨૪૭
છ દ્રવ્યથી જ જગતની ઉત્પત્તિ છે	૨૨૬	જ્ઞાની કર્મના કર્તા-લોકતા નથી	
આત્મસત્તાનું અનુભવ નિર્વિકલ્પ છે	૨૨૭	એનું કારણ	૨૪૮
જે આત્મસત્તાને બાણુતો નથી તે		અજ્ઞાની જીવ કર્મનો કર્તા-લોકતા છે	
અપરાધી છે	૨૨૮	એનું કારણ	૨૪૯
મિથ્યાત્વની વિપરીત વૃત્તિ	૨૨૯	વાસ્તવમાં જીવ કર્મનો અકર્તા છે	
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોનો સદ્વિચાર	૨૩૦	એનું કારણ	૨૫૦
સમાધિ-વર્ણન	૨૩૨	અજ્ઞાનમાં જીવ કર્મનો કર્તા અને	
શુભ ક્રિયાઓનો સ્પષ્ટીકરણ	૨૩૩	જ્ઞાનમાં અકર્તા છે	૨૫૧
શુદ્ધોપયોગમાં શુભોપયોગનો નિષેધ	૨૩૩	અજ્ઞાની જીવ અશુભ ભાવોનો કર્તા	
જ્ઞાનમાં સર્વ જીવ એકસરખા ભાસે છે	૨૩૬	હોવાથી ભાવકર્મનો કર્તા છે	૨૫૨
અભિમાની જીવોની દશા	૨૩૭	આ વિષયમાં શિષ્યનો પ્રશ્ન	૨૫૩
જ્ઞાની જીવોની દશા	૨૩૮	આ વિષયમાં શ્રીગુરુ સમાધાન કરે છે	૨૫૩
સમ્યક્ત્વી જીવોનો મહિમા	૨૩૯	કર્મના કર્તા-લોકતા બાબતમાં એકાંત	
સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને વંદન	૨૪૦	પક્ષ ઉપર વિચાર	૨૫૪
મોક્ષપ્રાપ્તિનો ક્રમ	૨૪૦	સ્યાદ્રાદમાં આત્માનું સ્વરૂપ	૨૫૫
આઠ કર્મો નાશ પામવાથી આઠ		આ વિષયમાં એકાંતપક્ષનું ખંડન	
ગુણોનું પ્રગટ થવું	૨૪૧	કરનાર સ્યાદ્રાદનો ઉપદેશ	૨૫૫
		આ વિષયમાં બૌદ્ધમતવાળાઓનો વિચાર	૨૫૬

[૧૨]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બૌદ્ધમતવાળાઓનો એકાન્ત વિચાર દૂર કરવા માટે દષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે	૨૫૭	આત્મપદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ	૨૭૪
બૌદ્ધ જીવદ્રવ્યને ક્ષણભંગુર કેવી રીતે માની બેઠા એનું કારણ	૨૫૮	પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ	૨૭૪
દુર્બુદ્ધિની દુર્ગતિ જ થાય છે	૨૫૯	રાગ-ક્રોધનું કારણ મિથ્યાત્વ છે	૨૭૫
દુર્બુદ્ધિની ભૂલ પર દષ્ટાંત	૨૫૯	અજ્ઞાનીઓના વિચારમાં	
દુર્બુદ્ધિની પરિણતિ	૨૬૦	રાગ-ક્રોધનું કારણ	૨૭૬
અનેકાન્તનો મહિમા	૨૬૧	અજ્ઞાનીઓને સત્યમાર્ગનો ઉપદેશ	૨૭૭
છ એ મતવાળાઓનો જીવપદાર્થ પર વિચાર	૨૬૩	જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય	૨૭૭
પાંચે મતવાળા એકાન્તી અને જૈનો સ્યાદ્રાહી છે	૨૬૩	અજ્ઞાની જીવ પરદ્રવ્યમાં જ લીન રહે છે	૨૭૮
પાંચે મતોના એક એક અંગનું જૈનમત સમર્થન કરે છે	૨૬૪	અજ્ઞાનીને કુમતિ અને જ્ઞાનીને સુમતિ ઉપજે છે	૨૭૮
સ્યાદ્રાહનું વ્યાખ્યાન	૨૬૫	દુર્મતિ અને કુખજની સમાનતા	૨૭૯
નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ જ અનુભવવા યોગ્ય છે	૨૬૬	સુખુદ્ધિ સાથે રાધિકાની તુલના	૨૮૧
અનુભવમાં વિકલ્પ ત્યાગવાનું દષ્ટાંત કયા નયથી આત્મા કર્મોનો કર્તા છે અને કયા નયથી નથી	૨૬૭	કુમતિ અને સુમતિનું કાર્ય	૨૮૨
જ્ઞાનનું જ્ઞેયાકારરૂપ પરિણમન હોય છે પણ તે જ્ઞેયરૂપ થઈ જતું નથી	૨૬૮	દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને વિવેકનો નિર્ણય	૨૮૨
જગતના પદાર્થ પરસ્પર અવ્યાપક છે	૨૬૯	કર્મના ઉદય ઉપર ચૌપાટનું દષ્ટાંત	૨૮૨
કર્મ કરવું અને કૃણ ભોગવવું એ જીવનો જિનસ્વરૂપ નથી	૨૭૦	વિવેક-ચક્રના સ્વભાવ ઉપર શેતરંજનું દષ્ટાંત	૨૮૩
જ્ઞાન અને જ્ઞેયની ભિન્નતા	૨૭૦	કુમતિ કુખજ અને સુમતિ રાધિકાના કાર્ય	૨૮૪
જ્ઞેય અને જ્ઞાન સંબંધમાં અજ્ઞાનીઓનો હેતુ	૨૭૧	ન્યાં શુદ્ધ જ્ઞાન છે ત્યાં ચારિત્ર છે	૨૮૪
આ વિષયમાં અજ્ઞાનીઓને સંબોધન સ્યાદ્રાહી સમ્યક્દષ્ટિની પ્રશંસા	૨૭૨	જ્ઞાન અને ચારિત્ર ઉપર પાંગળા અને આંધળાનું દષ્ટાંત	૨૮૬
જ્ઞાન જ્ઞેયમાં અવ્યાપક છે એનું દષ્ટાંત	૨૭૩	જ્ઞાન અને ક્રિયાની પરિણતિ	૨૮૬
		કર્મ અને જ્ઞાનનો ભિન્ન ભિન્ન પ્રભાવ	૨૮૭
		જ્ઞાનીની આલોચના	૨૮૭
		જ્ઞાનનો ઉદય થતાં અજ્ઞાનદશા દૂર થઈ જાય છે	૨૮૮
		કર્મ-પ્રપંચ મિથ્યા છે	૨૮૯
		મોક્ષમાર્ગમાં ક્રિયાનો નિષેધ	૨૯૦
		ક્રિયાની નિંદા	૨૯૦
		જ્ઞાનીઓનો વિચાર	૨૯૧
		વૈરાગ્યનો મહિમા	૨૯૩
		જ્ઞાનીની ઉન્નતિનો ક્રમ	૨૯૪

[૧૩]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
શુદ્ધાત્મ દ્રવ્યને નમસ્કાર	૨૬૫	સ્વાદ્યાદના સાત ભાગ	૩૧૭
શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય અર્થાત		એકાન્તવાદીઓના ચૌદ નય-લેહ	૩૧૮
પરમાત્માનું સ્વરૂપ	૨૬૫	પ્રથમ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન	૩૧૯
મુક્તિનું મૂળ કારણ દ્રવ્યલિંગ નથી	૨૬૭	બીજા " " " "	૩૨૦
આત્મા સિવાય બીજા જ્ઞાન નથી	૨૬૮	તૃતીય " " " "	૩૨૧
જ્ઞાન વિના વેષધારી વિષયના		ચતુર્થ " " " "	૩૨૨
સિખારી છે	૨૬૯	પંચમ " " " "	૩૨૩
અનુભવની યોગ્યતા	૨૬૯	છઠ્ઠા " " " "	૩૨૪
આત્મ-અનુભવનું પરિણામ	૩૦૦	સાતમા " " " "	૩૨૪
આત્મ-અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ	૩૦૧	આઠના " " " "	૩૨૫
આત્મ-અનુભવ વિના બાહ્ય-ચારિત્ર		નવમા " " " "	૩૨૬
હોવા છતાં પણ જીવ અમ્રતી છે	૩૦૧	દસમા " " " "	૩૨૭
અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીઓની પરિણતિમાં		અગિયારમા " " " "	૩૨૮
લેહ છે	૩૦૩	બારમા " " " "	૩૨૯
સમયસારનો સાર	૩૦૪	તેરમા " " " "	૩૩૦
અનુભવ યોગ્ય શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ	૩૦૫	ચૌદમા " " " "	૩૩૧
અંધકર્તાનું નામ અને અંધનો મહિમા	૩૦૬	સ્વાદ્યાદની પ્રશંસા	૩૩૨
નવ રસોના નામ	૩૦૭	અગિયારમા અધિકારનો સાર	૩૩૨
" " લૌકિક સ્થાન	૩૦૭	૧૨ સાધ્ય સાધક કાર	
" " પારમાર્થિક સ્થાન	૩૦૮	પ્રતિજ્ઞા	૩૩૫
દસમા અધિકારનો સાર	૩૧૦	જીવની સાધ્ય-સાધક અવસ્થાઓનું	
૧૧ સ્વાદ્યાદ કાર		વર્ણન	૩૩૫
સ્વામી અમૃતચંદ્ર મુનિની પ્રતિજ્ઞા	૩૧૨	સાધક અવસ્થાનું સ્વરૂપ	૩૩૬
સ્વાદ્યાદ સંસાર-સાગરથી તારનાર છે	૩૧૪	સદ્ગુરુને મેઘની ઉપમા	૩૩૮
નવ સમૂહ વિષે શિષ્યની શંકા અને		ધન-સમ્પત્તિથી મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ	૩૩૮
ગુરુનું સમાધાન	૩૧૪	કુટુંબી વગેરેનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ	૩૩૯
પદાર્થ સ્વ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષા અસ્તિરૂપ		ધન્દ્રાદિ ઉચ્ચ પદની ઇચ્છા	
અને પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ		અજ્ઞાન છે	૩૪૦
નાસ્તિરૂપ છે	૩૧૫	સમતાલાવમાં જ સુખ છે	૩૪૦

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
જે ઉન્નતિની પછી અવનતિ (આવે) છે તે ઉન્નતિ નથી.	૩૪૧	સમ્યક્જ્ઞાનનો મહિમા	૩૫૪
શ્રીગુરુના ઉપદેશમાં જ્ઞાની જીવ રુચિ કરે છે અને મૂર્ખ સમજતા જ નથી	૩૪૧	અનુભવમાં નયપક્ષ નથી	૩૫૪
ઉપરોક્ત કથનનું દર્શાવ દ્વારા સમર્થન	૩૪૨	આત્મા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અખંડિત છે	૩૫૬
પાંચ પ્રકારના જીવ	૩૪૪	જ્ઞાન અને જ્ઞેયનું સ્વરૂપ	૩૫૬
સૂંઘા જીવનું લક્ષણ	૩૪૪	સ્વાદાદમાં જીવનું સ્વરૂપ	૩૫૮
ચૂંઘા " "	૩૪૪	સાંધ્યસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનનું વર્ણન	૩૬૧
સૂંઘા " "	૩૪૪	અમૃતચન્દ્રકળાના ત્રણ અર્થ	૩૬૧
ભીંઘા " "	૩૪૫	અંથના અંતમાં અંથકારની આલોચના	૩૬૨
ધૂંઘા " "	૩૪૫	બારમા અધિકારનો સાર	૩૬૪
ઉપર્યુક્ત પાંચ પ્રકારના જીવોનું વિશેષ વર્ણન	૩૪૫	૧૩ ચૌદ ગુણુસ્થાનાધિકાર	
ચૂંઘા જીવનું વર્ણન	૩૪૬	મંજલાચરણ	૩૬૫
સાત વ્યસનનાં નામ	૩૪૬	જિન-પ્રતિબિમ્બનું માહાત્મ્ય	૩૬૫
વ્યસનોના દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ ભેદ	૩૪૭	જિનમૂર્તિ પૂજકોની પ્રશંસા	૩૬૬
સાત ભાવ-વ્યસનોનું સ્વરૂપ	૩૪૭	ચૌદ ગુણુસ્થાનોનાં નામ	૩૬૮
સાધક જીવનો પુરુષાર્થ	૩૪૮	મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનનું વર્ણન	૩૬૮
ચૌદ ભાવરત્ન	૩૪૮	મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનમાં પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનો ઉદય રહે છે	૩૬૯
ચૌદ રત્નોમાં કયું હેય અને કયું ઉપાદેય છે	૩૪૯	એકાન્ત મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ	૩૬૯
મોક્ષમાર્ગના સાધક જીવોની અવસ્થા	૩૫૦	વિપરીત " "	૩૭૦
શુદ્ધ અનુભવથી મોક્ષ અને મિથ્યાત્વથી સંસાર છે	૩૫૦	વિનય " "	૩૭૦
આત્મ-અનુભવનું પરિણામ	૩૫૧	સંશય " "	૩૭૦
જ્ઞાનક્રિયાનું સ્વરૂપ	૩૫૨	અજ્ઞાન " "	૩૭૦
સમ્યક્ત્વથી ક્રમેક્રમે જ્ઞાનની પૂર્ણતા થાય છે	૩૫૨	મિથ્યાત્વના બે ભેદ	૩૭૧
સમ્યક્ત્વનો મહિમા	૩૫૩	સાદિ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ	૩૭૧
		અનાદિ " "	૩૭૧
		સાસાદન ગુણુસ્થાનનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા	૩૭૧
		સાસાદન ગુણુસ્થાનનું સ્વરૂપ	૩૭૨

[૧૫]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
ત્રીભુગુણસ્થાન કહેવાની પ્રતિજ્ઞા	૩૭૨	નવ પ્રકરના સમ્યક્ત્વોનું વિવરણ	૩૮૧
ત્રીભુગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૩૭૩	પ્રતિજ્ઞા	૩૮૨
ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા	૩૭૪	સમ્યક્ત્વના ચાર પ્રકાર	૩૮૨
ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન	૩૭૪	ચોથા ગુણસ્થાનના વર્ણનનો ઉપસંહાર	૩૮૩
સમ્યક્ત્વના આઠ વિવરણ	૩૭૫	અણુવત ગુણસ્થાનનું વર્ણન પ્રતિજ્ઞા	૩૮૩
સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ	૩૭૫	બ્રાહ્મકના એકવીશ ગુણ	૩૮૩
સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ	૩૭૫	બાવીસ અભક્ષ	૩૮૪
સમ્યક્ત્વના ચિન્હ	૩૭૫	પ્રતિજ્ઞા	૩૮૫
સમ્યક્દર્શનના આઠ ગુણ	૩૭૬	અગિયાર પ્રતિમાઓના નામ	૩૮૫
સમ્યક્ત્વના પાંચ ભૂષણ	૩૭૬	પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૮૬
સમ્યક્દર્શન પરચીસ દોષ વર્જિત હોય છે	૩૭૬	દર્શન પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૮૬
આઠ મહામદના નામ	૩૭૬	વત " "	૩૮૬
આઠ મળના નામ	૩૭૬	સામાયિક " "	૩૮૬
છ અનાયતન	૩૭૭	ચોથી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૮૭
ત્રણ મૂઠતાના નામ અને પરચીસ દોષોનો સરવાળો	૩૭૭	પાંચમી " "	૩૮૭
પાંચ કારણોથી સમ્યક્ત્વનો વિનાશ થાય છે	૩૭૭	છઠ્ઠી " "	૩૮૮
સમ્યક્દર્શનના પાંચ અતિચાર	૩૭૮	સાતમી " "	૩૮૮
મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિઓના અનુદયથી સમ્યક્દર્શન પ્રગટ થાય છે	૩૭૮	નવ વાડનાં નામ	૩૮૮
મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિઓ	૩૭૮	આઠમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૮૯
સમ્યક્ત્વોના નામ	૩૭૯	નવમી " "	૩૮૯
સમ્યક્ત્વના નવ ભેદોનું વર્ણન	૩૮૦	દસમી " "	૩૯૦
ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદોનું વર્ણન	૩૮૦	અગિયારમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૩૯૦
વેદક સમ્યક્ત્વના ચાર ભેદ	૩૮૧	પ્રતિમાઓ સંબંધમાં મુખ્ય ઉલ્લેખ	૩૯૦
અહીં ક્ષાયિક અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ન કહેવાનું કારણ	૩૮૧	પ્રતિમાઓની અપેક્ષાએ શ્રાવકોના ભેદ	૩૯૦
		પાંચમા ગુણસ્થાનનો કાલ	૩૯૧
		એક પૂર્વનું પ્રમાણ	૩૯૧
		અંતર્મુદૂર્તનું માપ	૩૯૧
		છઠ્ઠા ગુણસ્થાનના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા	૩૯૧
		છઠ્ઠા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ	૩૯૨
		પાંચ પ્રમાણોના નામ	૩૯૨

[૧૬]

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સાધુના અઠ્ઠાવીસ મૂળગુણ	૩૯૨	કેવળજ્ઞાનીની મુદ્રા અને સ્થિતિ	૪૦૩
પાંચ આણુવ્રત અને પાંચ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ	૩૯૩	કેવળી ભગવાનને અઠાર દોષ હોતા નથી	૪૦૪
પાંચ સમિતિનું સ્વરૂપ	૩૯૩	કેવળજ્ઞાની પ્રભુના પરમૌહારિક શરીરના અતિશય	૪૦૪
છ આવશ્યક	૩૯૩	ચૌદમા ગુણુસ્થાનના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા	૪૦૫
સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી સાધુઓનું સ્વરૂપ	૩૯૪	” ગુણુસ્થાનનું સ્વરૂપ અંધનું મૂળ આસ્ત્રવ અને મોક્ષનું	
વેદનીય કર્મજનિત અગિયાર પરીષદ	૩૯૪	મૂળ સંવર છે	૪૦૬
ચારિત્રમોહજનિત સાત પરીષદ	૩૯૫	સંવરને નમસ્કાર	૪૦૬
જ્ઞાનાવરણીયજનિત બે પરીષદ	૩૯૬	અંથના અંતમાં સંવરસ્વરૂપ જ્ઞાનને નમસ્કાર	૪૦૬
દર્શનમોહનીયજનિત એક અને અંતરાયજનિત એક પરીષદ	૩૯૬	તેરમા અધિકારનો સાર	૪૦૭
બાવીસ પરીષદોનું વર્ણન	૩૯૬	અંથ-સમાપ્તિ અને અંતિમ પ્રશસ્તિ	
સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી સાધુની તુલના	૩૯૭	અંથ-મહિમા	૪૧૦
સાતમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન	૩૯૮	જીવ-નટનો મહિમા	૪૧૦
આઠમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન	૩૯૯	ત્રણ કવિઓનાં નામ	૪૧૧
નવમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન	૩૯૯	સુકવિનું લક્ષણ	૪૧૨
દસમા ” ”	૪૦૦	કુકવિનું લક્ષણ	૪૧૩
અગિયારમા ” ”	૪૦૦	વાણીની વ્યાખ્યા	૪૧૪
બારમા ” ”	૪૦૧	જૂઠું ગુણુગાન કથન	૪૧૫
ઉપશમશ્રેણીની અપેક્ષાએ ગુણુસ્થાનોનો કાળ	૪૦૧	સમયસાર નાટકની વ્યવસ્થા	૪૧૬
ક્ષપકશ્રેણીમાં ગુણુસ્થાનોનો કાળ	૪૦૧	અંથના સર્વ પદોની સંખ્યા	૪૨૧
તેરમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન	૪૦૨	ઇંડર ભંડારની પ્રતિનો અંતિમ અંશ	૪૨૩
” ” સ્વરૂપ	૪૦૨	સમયસારના પદોની વર્ણનક્રમણિકા	૪૨૫
		શ્રીમદ્મૃત્યન્દ્રસૂરિ વિરચિત નાટક	
		સમયસાર કળશોની વર્ણનક્રમણિકા	૪૩૯

કવિવર બનારસીદાસજી

(સંક્ષિપ્ત જીવન-પરિચય)

જોકે જૈનધર્મના ધારક અનેક વિદ્વાનો ભારત-ભૂમિને પવિત્ર બનાવી ગયા છે તોપણ કોઈ એ પોતાનું જીવન-ચરિત્ર લખીને આપણી અભિલાષા તૃપ્ત કરી નથી. પરંતુ આ ગ્રંથના નિર્માતા સ્વર્ગીય પંડિત બનારસીદાસજી આ દોષથી મુક્ત છે. તેમણે પોતા પોતાની કલમથી પંચાવન વર્ષ સુધીનું અંતર્બાહ્ય સત્ય ચરિત્ર લખીને જૈનસાહિત્યને પવિત્ર કર્યું છે અને એક ઘણી મોટી ત્રુટિને પૂરી કરી છે.

શ્રીમાનું પવિત્ર ચરિત્ર ‘બનારસીવિલાસ’માં જૈન ઇતિહાસના આધુનિક શોધક શ્રીમાન પં. નાથૂરામજી પ્રેમીએ છપાવ્યું હતું, તેના જ આધારે સંક્ષિપ્તરૂપે અહીં ઉદ્ધૃત કરીએ છીએ.

મધ્ય ભારતમાં રોહતકપુર પાસે બિહોલી નામનું એક ગામ છે. ત્યાં રજપૂતોની વસ્તી છે. એક વખતે બિહોલીમાં જૈનમુનિનું શુભાગમન થયું. મુનિરાજના વિક્રતાપૂર્ણ ઉપદેશ અને પવિત્ર ચારિત્રથી મુગ્ધ થઈને ત્યાંના બધા રજપૂતો જૈની થઈ ગયા. અને—

પહિરી માલા મંત્રકી, પાયો કુલ શ્રીમાલ;
થાપ્યો ગોત બિહોલિયા, બીહોલી-રખપાલ.

નવકારમંત્રની માળા પહેરીને શ્રીમાળ કુળની સ્થાપના કરી અને બિહોલિયા ગોત રાખ્યું. બિહોલિયા કુળે ખૂબ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી અને હૂર હૂર સુધી ફેલાઈ ગયું. આ કુળમાં પરંપરાગત સંવત્ ૧૬૪૩ ના મહા મહિનામાં શ્રી બનારસીદાસજીનો જન્મ થયો.

બાલ્યકાળ

હરપિત કહૈ કુટુમ્બ સખ, સ્વામી પાસ સુપાસ;
દુહુંકો જનમ બનારસી, યહ બનારસીદાસ.

બાળક ખૂબ લાડકોડથી મોટો થવા લાગ્યો. માતા-પિતાનો પુત્ર ઉપર અસીમ પ્રેમ હતો. એક પુત્ર ઉપર કેને પ્રેમ ન હોય? સંવત ૧૬૪૮ માં પુત્ર સંબ્રહણી નામના રોગથી પીડાયો. માતા-પિતાના શોકનો પાર ન રહ્યો. જેમ તેમ કરીને મંત્ર-તંત્રના પ્રયોગથી સંબ્રહણીનો રોગ શાન્ત થયો ત્યાં શીતળાએ ઘેરી લીધો. આ રીતે લગભગ એક વર્ષ

[૧૮]

સુધી બાળકને અત્યંત કષ્ટ પડ્યું. સંવત ૧૬૫૦ માં બાળકે પાઠશાળામાં જઈને *પાંડે રૂપચન્દ્રજીની પાસે વિદ્યા મેળવવાનું શરૂ કર્યું. બાળકની બુદ્ધિ ઘણી તીક્ષ્ણ હતી, તે બે-ત્રણ વર્ષમાં જ સારી રીતે હોશિયાર બની ગયો.

જે વખતનો આ ઇતિહાસ છે તે વખતે દેશમાં મુસલમાનોની પ્રબળતા હતી. તેમના અત્યાચારોના ભયથી બાળ-વિવાહનો વિશેષ પ્રચાર હતો. તેથી ૯ વર્ષની ઉંમરે જ ખૈરાબાદના શેઠ કલ્યાણમલજીની કન્યા સાથે બાળક બનારસીદાસજીની સગાઈ કરી દેવામાં આવી, અને બે વર્ષ પછી સં. ૧૬૫૪ માં મહા સુદ ૧૨ ને દિવસે વિવાહ થઈ ગયા. જે દિવસે વહૂ ઘરમાં આવી તે જ દિવસે ખરગસેનજીને ત્યાં એક પુત્રીનો જન્મ થયો અને તે જ દિવસે તેમની વૃદ્ધ દાદીમા મૃત્યુ પામ્યા. આ બાબતમાં કવિ કહે છે:—

નાની મરન સુતા જનમ, પુત્રવધૂ આગૌન;
તીનોં કારજ એક દિન, ભયે એક હી ભૌન.
યહ સંસાર વિડંબના, દેખ પ્રગટ દુઃખ ખેદ;
ચતુર-ચિત્ત ત્યાગી ભયે, મૂઢ ન જનહિં ભેદ.

બનારસીદાસજીની ઉંમર આ વખતે ૧૪ વર્ષની થઈ ગઈ હતી, બાલ્યકાળ વીતી ગયો હતો અને યુવાવસ્થાની શરૂઆત હતી. આ વખતે પં. દેવદત્તજી પાસે ભણવું એ જ તેમનું એક માત્ર કામ હતું. ધનંજય નામમાળા આદિ કેટલાક પુસ્તકો તેઓ શીખી ગયા હતા. જેમ કે—

પઠી નામમાલા શત દોય, ઔર અનેકારથ અવલોય;
જ્યોતિષ અલંકાર લઘુલોક, ખંડસ્કુટ શત ચાર શ્લોક.

યૌવનકાળ

યુવાવસ્થાની શરૂઆત ખરાબ હોય છે, ઘણા માણસો આ અવસ્થામાં શરીરના મહથી ઉન્મત્ત થઈને કુળની પ્રતિષ્ઠા, સંપત્તિ, સંતતિ વગેરે સર્વનો નાશ કરી નાખે છે. આ અવસ્થામાં વડીલોનો પ્રયત્ન જ રક્ષણ કરી શકે છે, નહિ તો કુશળતા રહેતી નથી. બનારસીદાસ પોતાના માતા-પિતાના એકના એક પુત્ર હતા તેથી માતા-પિતા અને દાદીમાનો તેમના ઉપર અતિશય પ્રેમ હોવો સ્વાભાવિક છે. અસાધારણ પ્રેમને લીધે વડીલોનો પુત્ર પર જેટલો ભય હોવો જોઈએ, એટલો બનારસીદાસજીને નહોતો તેથી—

તજિ કુલકાન લોકકી લાજ, ભયૌ બનારસિ આસિખબાજ.

* જિનેન્દ્ર-પંચકલ્યાણકના રચયિતા પાંડે રૂપચન્દ્રજી અધ્યાત્મના વિકાસ અને પ્રસિદ્ધ કવિ હતા.

[૧૯]

આપણા ચરિત્રનાયક યુવાવસ્થામાં અનંગના રંગમાં મગ્ન થઈ રહ્યા હતા, તે વખતે જૈનપુરમાં ખડતર ગચ્છીય યતિ લાનુચન્દ્રજી (મહાકવિ બાણભદ્રકૃત કાદમ્બરીના ટીકાકાર) નું આગમન થયું. યતિ મહાશય સદાચારી અને વિદ્વાન હતા. તેમની પાસે સેંકડો શ્રાવક આવતા જતા હતા. એક દિવસ બનારસીદાસજી પોતાના પિતાની સાથે યતિજીની પાસે ગયા. યતિજીએ તેમને સારી રીતે સમજી શકે તેવા જોઈને સ્નેહ બતાવ્યો. બનારસીદાસ પ્રતિદિન આવવા જવા લાગ્યા. પછી એટલો સ્નેહ વધી ગયો કે આખો દિવસ યતિની પાસે જ પાઠશાળામાં રહેતા, માત્ર રાત્રે ઘેર જતા હતા. યતિજીની પાસે પંચસંધિની રચના અષ્ટૌન, સામાયિક, પ્રતિકમણ, છન્દશાસ્ત્ર, શ્રુતબોધ, કોષ અને અનેક છૂટક શ્લોક વગેરે વિષયો કંઠસ્થ કર્યાં. આઠ મૂળગુણ પણ ધારણ કર્યાં. પણ હજી શૃંગારરસ છૂટ્યો નહોતો.

કેટલાક સમય પછી બનારસીદાસજીના વિચારોમાં પરિવર્તન થયું, સમ્યગ્જ્ઞાનની જ્યોત જાગૃત થઈ અને શૃંગારરસ પ્રત્યે અરુચિ થવા લાગી. એક દિવસ તેઓ પોતાની મિત્રમંડળી સાથે ગોમતીના પુલ ઉપર સંધ્યા સમયે હવા ખાઈ રહ્યા હતા અને નદીના ચંચળ મોજાઓને ચિત્તવૃત્તિની ઉપમા આપતાં કાંઈક વિચાર કરી રહ્યા હતા, પાસે એક પોથી પડી હતી. કવિવર પોતાની મેળે જ ગણગણવા લાગ્યા, “લોકો પાસેથી સાંભળ્યું છે કે જે કોઈ એક વાર પણ જૂઠું બોલે છે, તે નરક-નિગોદના અનેક દુઃખોમાં પડે છે, પણ મારી કોણ જાણે કેવી દશા થશે? જેણે જૂઠું એક સમૂહ બનાવ્યો છે. મેં આ પુસ્તકમાં સ્ત્રીઓના કપોલકલ્પિત નખ-શિખની રચના કરી છે. હાય! મેં એ સારું નથી કર્યું. હું તો પાપનો ભાગીદાર થઈ જ ગયો અને હવે ખીજા માણસો પણ એ વાંચીને પાપના ભાગીદાર થશે તથા લાંબા સમય સુધી પાપની પરંપરા વધશે” બસ, આ ઉચ્ચ વિચારથી તેમનું હૃદય ડગમગવા માંડ્યું. તેઓ ખીજું કાંઈ વિચારી શક્યા નહિ અને ન તો કોઈની રજા લીધી, ચુપચાપ તે પુસ્તક ગોમતીના અથાહ અને વેગીલા પ્રવાહવાળા જળમાં ફેંકી દીધું. તે દિવસથી બનારસીદાસજીએ એક નવીન અવસ્થા ધારણ કરી—

તિસ દિનસોં બાનારસી, કરી ધર્મકી ચાહ;
તજી આસિખી ફાસિખી^૧, પકરી ફુલકી રાહ.

ખરગસેનજી પુત્રની પરિણતિમાં આ પરિવર્તન જોઈને ખહુ જ રાજી થયા. અને કહેવા લાગ્યા—

કહૈં દોષ કોઉ ના તજૈ, તજૈ અવસ્થા પાય;
જૈસે બાલકકી દશા, તરણ ભયે મિટ જાય.

૧. પાપકાર્ય

અને—

ઉદત હોત શુભ કર્મકે, ભઈ અશુભકી હાનિ;
તાતેં તુરત ખનારસી, ગહી ધર્મકી ખાનિ.

જે ખનારસી સંતાપજન્ય રસના રસિયા હતા, તે હવે જિનેન્દ્રના શાન્તરસમાં મસ્ત રહેવા લાગ્યા. લોકો જેમને ગલી-કૂંચિયોમાં ભટકતા જોતા હતા, તેમને હવે જિન-મંદિરમાં અષ્ટદ્રવ્ય લઈને જતા જોવા લાગ્યા. ખનારસીને જિનદર્શન વિના ભોજન ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા, ચૌદ નિયમ, વ્રત, સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ અનેક આચાર-વિચારમાં તન્મય દેખાવા લાગ્યા.

તપ્પ અપજસી ખનારસી, અપ્પ જસ ભયો વિખ્યાત.

આગ્રામાં અર્થમદ્ધજી નામના અધ્યાત્મ-રસના રસિક એક સજ્જન હતા. કવિવરનો તેમની સાથે વિશેષ સમાગમ રહેતો હતો. તેઓ કવિવરની વિલક્ષણ કાવ્યશક્તિ જોઈને આનંદિત થયા હતા, પરંતુ તેમની કવિતામાં આધ્યાત્મિક-વિદ્યાનો અભાવ જોઈને કોઈ કોઈ વાર દુઃખી પણ થતા હતા. એક દિવસ અવસર પામીને તેમણે કવિવરને પં. રાજમદ્ધજીકૃત સમયસાર-ટીકા આપીને કહ્યું કે આપ આ એકવાર વાંચો અને સત્યની ખોજ કરો. તેમણે તે ગ્રંથ કેટલીયે વાર વાંચ્યો, પરંતુ ગુરુ વિના તેમને અધ્યાત્મનો યથાર્થ માર્ગ સૂઝ્યો નહિ અને તેઓ નિશ્ચયનયમાં એટલા તટ્વીન થઈ ગયા કે બાહ્ય ક્રિયાઓથી વિરક્ત થવા લાગ્યા—

કરનીકૌ રસ મિટ ગયો, ભયો ન આતમસ્વાદ;
ભઈ ખનારસિકી દશા, જયા ઊંટકૌ પાદ.

તેમણે જપ, તપ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ બિલકુલ છોડી દીધી, લાંસુધી કે ભગવાનને ચડાવેલું નૈવેદ્ય પણ ખાવા લાગ્યા. આ દશા ફક્ત તેમની જ નહોતી થઈ પણ તેમના મિત્ર ચન્દ્રલાણુ, ઉદયકરણુ અને થાનમલ્લજી આદિ પણ આ જ અંધારામાં પડી ગયા હતા અને નિશ્ચયનયનું એટલા એકાન્તરૂપે ગ્રહણ કરી લીધું હતું કે—

નગન હોંહિં ચારેં જનેં, ફિરહિં કોઠરી માહિં,
કહહિં ભયે મુનિરાજ હમ, કધૂ પરિગ્રહ નાહિં.

સૌભાગ્યવશ પં. રૂપચંદ્રજીનું આગ્રામાં આગમન થયું. પંડિતજીએ તેમને અધ્યાત્મના એકાન્ત રોગથી અસિત જોઈને ગોમ્મટસારરૂપ ઔષધનો ઉપચાર કર્યો. ગુણુ

[૨૧]

સ્થાન અનુસાર જ્ઞાન અને ક્રિયાઓનું વિધાન સારી રીતે સમજતાં જ તેમની આંખો ખુલી ગઈ—

તપ્પ બનારસી ઔરહિ ભયો, સ્યાદ્વાદ પરિણુતિ પરણુયો;
સુનિ સુનિ રૂપચંદકે જૈન, બાનારસી ભયો દિહ જૈન.
હિરદેમે કધુ કાલિમા, હુતી સરદહન બીચ;
સોહ મિટી સમતા ભઈ, રહી ન હાંચ ન નીચ.

કેટલાક વર્ષોમાં તેમણે સૂક્તિમુક્તાવળી, અધ્યાત્મખત્તીસી, મોક્ષપૈડી, ફાગ, ધમાલ, સિન્ધુચતુર્દશી, છૂટક કવિત્ત, શિવપરચીસી, ભાવના, સહસ્રનામ, કર્મછત્તીસી, અષ્ટક ગીત, વચનિકા આદિ કવિતાઓની રચના કરી. આ બધી કવિતાઓ જિનાગમને અનુકૂળ જ થઈ છે—

સોલહ સૌ બાનવે લૌં, ક્રિયો નિયત રસ પાન;
પૈ કવીસુરી સખ ભઈ, સ્યાદ્વાદ પરમાન.

ગોમ્મટસાર વાંચી લીધા પછી જ્યારે તેમના હૃદયના પડ ખુલી ગયા, ત્યારે ભગવાન કુન્દકુન્દાચાર્ય પ્રણીત સમયસારનો ભાષા પદ્યાનુવાદ કરવાનું શરૂ કર્યું. ભાષા-સાહિત્યમાં આ ગ્રંથ અદ્વિતીય અને અનુપમ છે. એમાં ઘણી સરળતાથી અધ્યાત્મ જેવા કઠિન વિષયનું વર્ણન કર્યું છે. સંવત્ ૧૯૯૬માં એમનો એકનો એક પ્રિય પુત્ર પણ આ અસાર સંસારમાંથી વિદાય થઈ ગયો. આ પુત્રશોકનો તેમના હૃદય ઉપર ઘણો ઊંડો આઘાત થયો તેમને આ સંસાર ભયાનક દેખાવા લાગ્યો. કારણ કે—

નો બાલક હૂએ મુવે, રહે નારિનર હોય;
જ્યોં તરવર પતઝાર હૈ, રહેં હૂંઠસે હોય.

તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે—

તત્ત્વદષ્ટિ જે દેખિયે, સત્યારથકી ભાંતિ;
જ્યોં જકૌ પરિગ્રહ ઘટે, ત્યોં તાકોં ઉપશાંતિ.

પરંતુ—

સંસારી જાનેં નહીં, સત્યારથકી બાત;
પરિગ્રહસોં માને વિભવ, પરિગ્રહ બિન ઉતપાત.

[૨૨]

કર્મભાગ્યે કવિવરનું પૂર્ણ જીવનચરિત્ર પ્રાપ્ત નથી. શુભોદયથી જે કાંઈ પ્રાપ્ત છે, તે તેમના પપ વર્ષની અવસ્થા સુધીનું વૃત્તાન્ત છે અને તે પુસ્તક અર્ધકથાનકનાં નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેને કવિવરે પોતે પોતાની કલમથી લખ્યું છે. લેખકે અંતમાં પોતાના ગુણ અને દોષ બંનેનું નિષ્પક્ષપણે વર્ણન કર્યું છે. કવિવરના જીવની અનેક જનશ્રુતિઓ પ્રચલિત છે, તેમાંથી કેટલીક અંકિત કરવામાં આવી છે.

કવિવર શેતરંજના મહાન ખેલાડી હતા. શાહજહાં બાદશાહ એમની જ સાથે શેતરંજ રમ્યા કરતા હતા. બાદશાહ જે વખતે પ્રવાસમાં નીકળતા હતા, તે વખતે પણ તેઓ કવિવરને સાથે રાખતા હતા. આ કથા સંવત્ ૧૬૬૮ પછીની છે જ્યારે કવિવરનું ચરિત્ર નિર્માણ થઈ રહ્યું હતું અને જ્યારે તેઓ અષ્ટાંગ સમ્યક્ત્વને પૂર્ણપણે ધારણ કરી રહ્યા હતા. કહેવાય છે કે તે વખતે કવિવરે એક દુર્ધર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી હતી હું જિનેન્દ્રદેવ સિવાય કોઈની પણ આગળ મસ્તક નમાવીશ નહિ. જ્યારે આ વાત ફેલાતાં ફેલાતાં બાદશાહના કાને પહોંચી ત્યારે તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા પણ ક્રોધાયમાન ન થયા. તેઓ બનારસીદાસજીના સ્વભાવથી અને ધર્મશ્રદ્ધાથી સારી રીતે પરિચિત હતા, પરંતુ તે શ્રદ્ધાની સીમા અહીં સુધી પહોંચી ગઈ છે એ તેઓ જાણતા નહોતા, તેથી જ વિસ્મિત થયા. આ પ્રતિજ્ઞાની પરીક્ષા કરવા માટે બાદશાહને એક મજાક સૂઝી. પોતે એક એવી જગ્યાએ એકા જેનું દ્વાર બહુ નાનું હતું અને જેમાં માથું નીચું કર્યા વિના કોઈ પ્રવેશ કરી શકે તેમ નહોતું. પછી કવિવરને એક નોકર દ્વારા બોલાવવામાં આવ્યાં. કવિવર બારણા પાસે આવીને અટકી ગયા અને બાદશાહની ચાલાકી સમજી ગયા અને બટ દઈને બેસી ગયા પછી તરત જ બારણામાં પહેલાં પગ નાખીને દાખલ થઈ ગયા, આ ક્રિયાર્થી તેમને મસ્તક નમાવવું ન પડ્યું. બાદશાહ તેમની આ બુદ્ધિમત્તાથી ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા : કવિરાજ, શું ઈચ્છો છો ? આ વખતે જે માગો તે મળશે. કવિવરે ત્રણ વાર વચનબદ્ધ કરીને કહ્યું, જહાંપનાહ ! એ ઈચ્છું છું કે આજ પછી ફરી કોઈ વાર દરબારમાં મને બોલાવવામાં ન આવે. બાદશાહ વચનબદ્ધ હોવાથી બહુ દુઃખી થયા. અને ઉદાસ થઈને બોલ્યા, કવિવર આપે સારું ન કર્યું. આટલું કહીને તે અંત:પુરમાં ચાલ્યા ગયા અને કેટલાય દિવસો સુધી દરબારમાં ન આવ્યા. કવિવર પોતાના આત્મ-ધ્યાનમાં લવલીન રહેવા લાગ્યા.

એક વાર ગોસ્વામી તુલસીદાસજી બનારસીદાસની કાવ્ય-પ્રશંસા સાંભળીને પોતાના કેટલાક શિષ્યો સાથે આગ્રા આવ્યા અને કવિવરને મળ્યા. કેટલાક દિવસોના સમાગમ પછી તેઓ પોતાની બનાવેલી રામાયણની એક પ્રત ભેટ આપીને વિદાય થઈ ગયા અને પાર્શ્વનાથ

[૨૩]

સ્વામીની સ્તુતિ એ-ત્રણ કવિતાઓ સહિત જે બનારસીદાસજીએ લેખ આપી હતી તે સાથે લેતા ગયા. ત્યાર પછી એ-ત્રણ વર્ષે જ્યારે બન્ને શ્રેષ્ઠ કવિઓનો ફરીથી મેળાપ થયો, ત્યારે તુલસીદાસજીએ રામાયણના સૌન્દર્ય વિષે પ્રશ્ન કર્યો, જેના ઉત્તરમાં કવિવરે એક કવિતા તે જ સમયે બનાવીને સંભળાવી—

વિરાજૈ રામાયણુ ઘટમાંહિં;

મરમી હોય મરમ સો જનૈ, મૂરખ માનૈ નાંહિં;

વિરાજૈ રામાયણુ ૧.

આતમ રામ જ્ઞાન ગુન લક્ષ્મન, સીતા સુમતિ સમેત;
શુભપયોગ વાનરદલ મંડિત, વર વિવેક રનખેત. વિરાજૈ. ૨.

ધ્યાન ધનુષ ટંકાર શોર સુનિ, ગઘ વિષયદિતિ ભાગ;
ભઈ ભસ્મ મિથ્યામત લંકા, ઉઠી ધારણા આગ. વિરાજૈ. ૩.

જરે અજ્ઞાન ભાવ રાક્ષસકુલ, લરે નિકાંછિત સૂર;
જૂઝે રાગ-દ્વેષ સેનાપતિ, સંસૈ ગઠ ચક્રચૂર. વિરાજૈ! ૪.

વિલખત કુંભકરણુ ભવ વિભ્રમ, પુલકિત મન દરયાવ;
થકિત ઉદાર વીર મહિરાવણુ, સેતુબંધ સમભાવ. વિરાજૈ. ૫.

મૂર્છિત મંદોદરી દુરાશા, સજગ ચરન હનુમાન;
ઘટી ચતુર્ગતિ પરણુતિ સેના, છૂટે છપકગુણુ બાન. વિરાજૈ. ૬.

નિરખિ સકતિ ગુન ચક્રસુદર્શન, ઉદય વિભીષણુ દીન;
ફિરૈ કબંધ મહી રાવણુકી, પ્રાણુભાવ શિરહીન. વિરાજૈ. ૭.

છહ વિધિ સકલ સાધુ ઘટ અંતર, હોય સહજ સંત્રામ;
યહ વિવહારદષ્ટિ રામાયણુ, કેવલ નિશ્ચય રામ. વિરાજૈ. ૮.

(બનારસીવિલાસ પૃષ્ઠ ૨૪૨)

તુલસીદાસજી આ અધ્યાત્મચાતુર્ય જોઈને બહુ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા, “આપની કવિતા મને બહુ જ પ્રિય લાગી છે,” હું તેના બહલામાં આપને શું સંભળાવું? તે દિવસે આપની પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ વાંચીને મેં પણ એક પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર બનાવ્યું હતું,

૧. સૂર્મનાથ રાક્ષસી.

[૨૪]

તે આપને જ અર્પણ કરું છું. એમ કહીને “લક્ષ્મિચિરદાવલી” નામની એક સુંદર કવિતા કવિવરને અર્પણ કરી. કવિવરને તે કાવ્યથી ઘણો સંતોષ થયો અને પછી ઘણા દિવસો સુધી અન્ને સન્નનોનો મેળાપ વખતોવખત થતો રહ્યો.

કવિવરના દેહોત્સર્ગનો સમય જાણવામાં નથી. પરંતુ મૃત્યુ સમયની એક દંતકથા પ્રસિદ્ધ છે કે અંતસમયે કવિવરનો કંઠ રુંધાઈ ગયો હતો, તેથી તેઓ બોલી શકતા નહોતા. અને પોતાના અન્ત સમયનો નિશ્ચય કરીને ધ્યાનાવસ્થિત થઈ ગયા હતા. લોકોને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એ હવે કલાક બે કલાકથી વધારે જીવતા નહિ રહે. પરંતુ જ્યારે કલાક બે કલાકમાં કવિવરની ધ્યાનાવસ્થા પૂરી ન થઈ ત્યારે લોકો જાતજાતના વિચાર કરવા લાગ્યા. મૂર્ખ માણસો કહેવા લાગ્યા કે એમના પ્રાણ માયા અને કુટુંબીઓમાં અટકી રહ્યા છે, જ્યાં સુધી કુટુંબીઓ એમની સામે નહિ આવે અને પૈસાની પોટલી એમની સમક્ષ નહિ મૂકવામાં આવે ત્યાંસુધી પ્રાણ જશે નહિ. આ પ્રસ્તાવમાં બધાએ અનુમતી આપી, કેઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો. પરંતુ લોકોના આ મૂર્ખાઈ ભરેલા વિચારો કવિવર સહન ન કરી શક્યા. તેમણે આ લોકમૂઢતા ટાળવા ઇચ્છા કરી. તેથી એક પાટી અને કલમ લાવવા માટે નજીકના લોકોને ઇશારો કર્યો. મહા મહેનતે લોકો તેમનો આ સંકેત સમજ્યા. જ્યારે કલમ આવી ત્યારે તેમણે બે શ્લોક રચીને લખી દીધા. તે વાંચીને લોકો પોતાની ભૂલ સમજી ગયા અને કવિવરને કેઈ પરમ વિદ્વાન અને ધર્માત્મા સમજીને તેમની સેવામાં લાગી ગયા.

જ્ઞાન કુતક્કા હાથ, મારિ ચરિ મોહના;
પ્રગટ્યૌ રૂપ સ્વરૂપ, અનંત સુ સોહના.
જા પરજૈકો અંત, સત્ય કર માનના;
ચલે બનારસિદાસ, ફેર નહિ આવના.*

દેવરીકલાં (સાગર)
કાર્તિક વદ ૧૪
વીર સં. ૨૪૫૪

સન્નનોનો સેવક—
હીરાલાલ નેગી.

* અહીં શ્રી હીરાલાલ નેગી દ્વારા લિખિત જીવનચરિત્રનું સંક્ષિપ્ત રૂપ આપવામાં આવ્યું છે.

श्री परमात्मने नमः

स्व. पं. जनारसीदासविरचित

समयसार नाटक

भाषाटीकानो गुजराती अनुवाद

हिन्दी टीकाकारनुं मंगलाचरण

(द्वा.डुरा)

निज स्वरूपकौ परम रस, जमैं लरौ अपार;
वन्दौं परमानन्दमय, समयसार अविहार. १.
कुन्दकुन्द मुनि-यन्दवर, अमृतयन्द मुनि-धन्द;
आत्मरसी जानारसी, वन्दौं पह अरविन्द. २.

છંદ છંપા (આ છંદમાં બધા વર્ણુ લઘુ છે.)

સકલ-કરમ-સલ-દલન,

કમઠ-સઠ-પવન કનક-નગ ।

ધધલ પરમ-પદ-સ્મન,

જગત-જન-અમલ-કમલ-સ્વગ ॥

પરમત-જલધર-પવન,

સજલ-ઘન-સમ-તન સમકર ।

પર-અઘ-રજહર જલદ,

સકલ જન-નત ભવ-ભય-હર ॥

જમદલન નરકપદ-છયકરન,

અગમ અતટ ભવજલતરન ।

વર-સબલ-મદન-વન-હરદહન,

જય જય પરમ અભયકરન ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—કનક-નગ = (કનક = સોનું, નગ = પહાડ) સુમેરુ. પરમત = જૈનમત
સિવાયના બીજા બધા મિથ્યામત. નત = વંદનીય. હર દહન = રુદ્રની અગ્નિ.

અર્થ: જે સમ્પૂર્ણ દુષ્ટકર્મોનો નાશ કરનાર છે, કમઠના (ઉપસર્ગ-
રૂપ) પવનની સામે મેરુ સમાન છે અર્થાત્ કમઠના જીવે ચલાવેલા ઉગ્ર
આંધીના ઉપસર્ગથી જે ચલિત થનાર નથી. નિર્વિકાર સિદ્ધપદમાં રમણુ
કરે છે, સંસારી જીવો રૂપ કમળોને પ્રકૃષ્ટિત કરવા માટે સૂર્ય સમાન છે,
મિથ્યામતરૂપ વાદળોને ઉડાડી મૂકવા માટે પ્રચંડ વાયુરૂપ છે, જેમનું શરીર
પાણીથી ભરેલા વાદળો સમાન નીલવર્ણુનું છે, જે જીવોને સમતા દેનાર છે,

પ્રભુની રાજ્ય અવસ્થામાં ઉપદેશ પામેલ નાગ નાગણીના જીવે ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીની પર્યાયમાં
ઉપસર્ગનું નિવારણ કયું હતું અને સાત ક્ષણવાળા સાપ બનીને પ્રભુની ઉપર છાયા કરીને
અખંડ જળવૃષ્ટિથી રક્ષણ કયું હતું, તે જ હેતુથી આ ભગવાનની પ્રતિમા ઉપર સાત
ક્ષણોનું ચિહ્ન પ્રચલિત છે અને તેથી જ કવિએ મુગટની ઉપમા આપી છે.

અશુભ કર્મોની ધૂળ ઘોવા માટે વાદળ સમાન છે, સમસ્ત જીવો દ્વારા વંદનીય છે, જન્મ-મરણનો ભય દૂર કરનાર છે, જેમણે મૃત્યુને જીત્યું છે, જે નરક-ગતિથી બચાવનાર છે, જે મહાન અને ગંભીર સંસાર-સાગરથી તારનાર છે, અત્યંત બળવાન કામદેવતા વનને બાળવા માટે 'રુદ્રની અગ્નિ સમાન છે, જે જીવોને બિલકુલ નિરૂર બનાવનાર છે, તે (પાર્શ્વનાથ ભગવાન)નો જય હો! જય હો!! ૨.

(સવૈયા એકત્રીસા)

જિન્હકે વચન ઉર ધારત જુગલ નાગ,
ભણ ધરનિદ પદુમાવતિ પલકમૈ ।
જાકી નામમહિમાસૌ કુધાતુ કનક કૈ,
પારસ પશ્વાન નામી ભયૌ હૈ સ્વલકમૈ ॥
જિન્હકી જનમપુરી-નામકે પ્રભાવ હમ,
અપનો સ્વરૂપ લચ્ચૌ માનુસૌ મલકમૈ ।
તેઈ પ્રમુ પારસ મહારસકે દાતા અબ,
દીજૈ મોહિ સાતા દ્વગલીલાકી લલકમૈ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—કુધાતુ = લોહું. પારસ પશ્વાન = પારસ પથ્થર. બલક = જગત. ભલક = તેજ. મહારસ = અનુભવનો સ્વાદ. સાતા = શાન્તિ.

અર્થ:—જેમની વાણી હૃદયમાં ધારણ કરીને સર્પનું જોડું ક્ષણમાત્રમાં ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી થયું, જેમના નામના પ્રતાપથી જગતમાં પથ્થર પણ પારસના નામથી પ્રસિદ્ધ છે કે જે લોહાને સોનું બનાવી દે છે, જેમની જન્મભૂમિના નામના પ્રભાવથી અમે અમારું આત્મસ્વરૂપ જોયું છે—જાણે કે સૂર્યની જ્યોતિ જ પ્રગટ થઈ છે, તે અનુભવ-રસનો સ્વાદ આપનાર પાર્શ્વનાથ જિનરાજ પોતાની પ્રિય દષ્ટિથી અમને શાંતિ આપો. ૩.

૧. આ વૈષ્ણવમતનું દષ્ટાન્ત છે, તેમના મતમાં કથન છે કે મહાદેવજીએ ત્રીજું નેત્ર ખોલ્યું અને કામદેવને ભસ્મ કરી નાખ્યો. જોકે જૈનમતમાં આ વાર્તા પ્રમાણભૂત નથી તોપણ દષ્ટાન્ત માત્ર પ્રમાણ છે.

श्री सिद्धनी स्तुति. (अडिल्ल छंद)

अविनासी अविकार परमसधाम हैं ॥

समाधान सर्वंग सहज अभिराम हैं ॥

सुद्ध बुद्ध अविरुद्ध अनादि अनंत हैं ।

जगत शिरोमनि सिद्ध सदा जयवंत हैं ॥ ४ ॥

शब्दार्थः—सर्वंग (सर्वांग) = सर्व आत्मप्रदेशे. परमरस = आत्मसुख.
अभिराम = प्रिय.

अर्थः—जे नित्य अने निर्विकार छे, उत्कृष्ट सुखनुं स्थान छे, सडब
शान्तिथी सर्वांगे सुन्दर छे, निर्दोष छे, पूर्णज्ञानी छे, विरोधरहित छे,
अनादि अनंत छे; ते लोकना शिष्यामणि सिद्ध भगवान सदा जयवन्त छे ! ४.

श्री साधु स्तुति. (सवैया ऐकत्रीसा)

ग्यानकौ उजागर सहज-सुखसागर,

सुगुन-रतनागर विराग-रस भन्यौ है ।

सरनकी रीति हरै मरनको न भै करै,

करनसौं पीठि दे चरन अनुसन्धौ है ॥

धरमको मंडन भरमको विहंडन है,

परम नरम हैकै करमसौं लन्धौ है ।

ऐसौ मुनिराज भुवलोकमें विराजमान,

निरखि बनारसी नमस्कार कन्धौ है ॥ ५ ॥

शब्दार्थः—उजागर = प्रकाशक. रतनागर (रत्नाकर) = मणिअनी भाणु. लै (लय)
= उर. करन (करण) = छिन्दिय. चरन (चरण) = चारित्र. विहंडन = विनाश करनार.
नरम = कोमल अर्थात् कषायरहित. लुव (लू) = पृथ्वी.

१. जेभने प्रत्येक आत्मप्रदेश विलक्षण शान्तिथी भरपूर छे.

અર્થ:—જે જ્ઞાનના પ્રકાશક છે, સહજ આત્મસુખના સમુદ્ર છે, સમ્યક્ત્વાદિ ગુણરત્નોની ખાણ છે, વૈરાગ્ય-રસથી પરિપૂર્ણ છે, કોઈનો આશ્રય ઇચ્છતા નથી, મૃત્યુથી ડરતા નથી, ઇન્દ્રિય-વિષયોથી વિરક્ત થઈને ચારિત્રનું પાલન કરે છે, જેમનાથી ધર્મની શોભા છે, જે મિથ્યાત્વનો નાશ કરનાર છે, જે કર્મો સાથે અત્યંત શાંતિથી રહે છે; એવા સાધુ મહાત્મા જે પૃથ્વી ઉપર શોભાયમાન છે તેમનાં દર્શન કરીને પં. બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૫.

સમ્યગ્દષ્ટિની સ્તુતિ. (સવૈયા છંદ, ૮ ભગણ)

મેદવિજ્ઞાન જગ્યૌ જિન્હકે ઘટ,
સીતલ ચિત મયૌ જિમ ચંદન ।
કેલિ કરૈ સિવ માગમૈ,
જગ માહિં જિનેસુરકે લઘુ નન્દન ॥
સત્યસરૂપ સદા જિન્હકૈ,
પ્રગટયૌ અવદાત મિથ્યાત-નિકંદન ।
સાંતદસા તિન્હકી પહિચાનિ,
કૈ કર જોરિ બનારસિ વંદન ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—મેદવિજ્ઞાન = નિજ અને પરનો વિવેક. કેલિ = મોજ. લઘુનંદન = નાના પુત્ર. અવદાત = સ્વચ્છ. મિથ્યાત-નિકંદન = મિથ્યાત્વનો નાશ કરનાર.

અર્થ—જેમના હૃદયમાં નિજ-પરનો વિવેક પ્રગટ થયો છે, જેમનું ચિત્ત ચંદન સમાન શીતળ છે અર્થાત્ કષાયોનો આતાપ નથી અને નિજ-પર વિવેક થવાથી જે મોક્ષમાર્ગમાં મોજ કરે છે, જે સંસારમાં અરહંતદેવના લઘુપુત્ર છે અર્થાત્ થોડા જ સમયમાં અરહંતપદ પ્રાપ્ત કરનાર છે, જેમને મિથ્યાદર્શનનો નાશ કરનાર નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થયું છે; તે સમ્યગ્-દષ્ટિ જીવોની આનંદમય અવસ્થાનો નિશ્ચય કરીને પં. બનારસીદાસજી હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે છે. ૬.

૧. જે આત્મજનિત છે, કોઈ દ્વારા ઉત્પન્ન થતું નથી. ૨. આ કર્મોની લડાઈ ક્રોધ આદિ કષાયોના ઉદ્વેગ રહિત હોય છે. ૩. હૃદયમાં દર્શન કરવાનો અભિપ્રાય છે.

(સર્વેયા એકત્રીસા)

સ્વાસ્થકે સાચે પરમાસ્થકે સાચે ચિત્ત,
સાચે સાચે બૈન કહેં સાચે જૈનમતી હૈં ।
કાહૂકે વિરુદ્ધિ નાહિ પરજાય-બુદ્ધિ નાહિ,
આતમગવેષી ન ગૃહસ્થ હૈં ન જતી હૈં ॥
સિદ્ધિ રિદ્ધિ વૃદ્ધિ દીસૈ ઘટમૈં પ્રગટ સદા,
અંતરકી લચ્છિસૌં અજાચી લચ્છપતી હૈં ।
દાસ મગવન્તકે ઉદાસ રહેં જગતસૌં,
સુખિયા સદૈવ એસે જીવ સમકિતી હૈં ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વાસ્થ (સ્વાસ્થ, સ્વ = આત્મા, અસ્થ = પદાર્થ) આત્મપદાર્થ. પરમાસ્થ (પરમાસ્થ) = પરમ અર્થ અર્થાત્ મોક્ષ. પરબ્ધ (પર્યાય) = શરીર. લચ્છિ = લક્ષ્મી. અજાચી = ન માગનાર.

અર્થ:—જેમને પોતાના આત્માનું સાચું જ્ઞાન છે અને મોક્ષ પદાર્થ ઉપર સાચો પ્રેમ છે, જે હૃદયના સાચા છે અને સત્ય વચન બોલે છે તથા સાચા જૈની^૨ છે, કોઈની સાથે જેમને વિરોધ નથી, શરીરમાં જેમને અહંબુદ્ધિ નથી, જે આત્મસ્વરૂપના શોધક છે, અણુપ્રતી નથી કે મહાપ્રતી નથી^૪ જેમને સદૈવ પોતાના જ હૃદયમાં આત્મહિતની સિદ્ધિ, આત્મશક્તિની રિદ્ધિ અને આત્મગુણોની વૃદ્ધિ પ્રગટ દેખાય છે, જે અંતરંગ લક્ષ્મીથી અચાચી લક્ષપતિ અર્થાત્ સંપન્ન છે, જે જિનરાજના સેવક છે, સંસારથી ઉદાસીન રહે છે, જે આત્મિક સુખથી સદા આનંદરૂપ રહે છે, એ ગુણોના ધારક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હોય છે.

૧. જૈનધર્મમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ—એ ચાર પદાર્થ કહ્યા છે. તેમાં મોક્ષ પરમ પદાર્થ છે.

૨. જિનવરનાં વચનો પર જેમનો અટલ વિશ્વાસ છે.

૩. સમસ્ત નયોના જ્ઞાતા હોવાથી એમના જ્ઞાનમાં કોઈ પણ સમ્યક્ વિવક્ષાનો વિરોધ લાસતો નથી.

૪. અહીં અસંયત સમ્યગ્દષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને કહ્યું છે કે જેમને “ચરિતમોહવશ લેશ ન સંયમ, પૈ સુરનાથ જજૈ હૈં.”

(સવૈયા એકત્રીસા)

જાકૈ ઘટ પ્રગટ વિવેક ગણધસ્કૌસૌ,
હિરદૈ હરસિ મહામોહકૌ હસ્તુ હૈ ।
સાચૌ સુખ માનૈ નિજમહિમા અડૌલ જાનૈ,
આપુહીમૈ આપનૌ સુભાઠ લે ધસ્તુ હૈ ॥
જૈસૈ જલ-કર્દમ કતકફલ મિન્ન કરૈ,
તૈસૈ જીવ-અજીવ વિલછનુ કર્તુ હૈ ।
આતમ સક્તિ સાધૈ ગ્યાનકૌ ઉદૌ આગધૈ,
સૌઈ સમકિતી ભવસાગર તસ્તુ હૈ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—કર્દમ = ક્રીચડ. કતકક્ષણ = નિર્મળી. વિલછનુ = પૃથક્કરણ. સક્તિ = શક્તિ.

અર્થ:—જેના હૃદયમાં ગણધર જેવો સ્વ-પરનો વિવેક પ્રગટ થયો છે, જે આત્માનુભવથી આનંદિત થઈને મિથ્યાત્વને નષ્ટ કરે છે, સાચા સ્વાધીન સુખને સુખ માને છે, પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોની અવિચળ શ્રદ્ધા કરે છે, પોતાના સમ્યક્દર્શનાદિ સ્વભાવને પોતાનામાં જ ધારણ કરે છે, જે અનાદિના મળેલ જીવ અને અજીવનું પૃથક્કરણ ક્રીચડથી પાણીનું પૃથક્કરણ કતકક્ષણની જેમ કરે છે, જે આત્મબળ વંચારવામાં પ્રયત્ન કરે છે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરે છે, તે જ સમ્યક્દષ્ટિ સંસાર-સમુદ્રથી પાર થાય છે. ૮.

(મિથ્યાદષ્ટનું લક્ષણ. (સવૈયા એકત્રીસા)

ધમ ન જાનત વચાનત મમરૂપ,
ઠૌર ઠૌર ઠાનત લસાઈ પચ્છપાતકી ।
મૂલ્યૌ અભિમાનમૈ ન પાઠ ધૈ ધરનીમૈ,
હિરદૈમૈ કર્ની વિચારૈ ઉતપાતકી ॥

૧ ગંદા પાણીમાં નિર્મળી (ફટકડી) નાખવાથી ક્રીચડ નીચે જેસી બંધ છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ બંધ છે.

फिरै डांवाडोलसौ करमके कलोलिनिमै,
वै रही अवस्था सु बघूलेकैसे पातकी ।
जाकी छाती ताती कारी कुटिल कुवाती भारी,
ऐसौ ब्रह्मघाती है मिथ्याती महापातकी ॥ ९ ॥

शब्दार्थः—धरम (धर्म) = वस्तुस्वभाव. उत्पात = उपद्रव.

अर्थः—जे वस्तुस्वभावथी अज्जणु छे, जेनुं कथन मिथ्यात्वमथ छे
अने जे अकान्तनो पक्ष लघने ठेकठेकाणु लडाई करे छे, पोताना मिथ्या-
ज्ञानना अडंकारमां लूलीने धरती पर पग ठेकवतो नथी अने चित्तमां
उपद्रवना ज विचार करे छे. कर्मनां कलोलोथी संसारमां डाभाडोण थर्धने
करे छे अर्थात् विश्राम पामतो नथी. तेथी तेनी दशा वंशोणियानां पांछडा
जेवी थर्ध रडी छे, जे हृदयमां (क्रोधथी) तप्त रहे छे, (दोषथी) मलिन
रहे छे, (मायाथी) कुटिल छे, (मानथी) भारे कुवचन ज्योते छे आबो
आत्मघाती अने महापापी मिथ्यादृष्टि छे. ८.

(टोडा)

बंदौं सिव अवगाहना, अरु बंदौं सिव पंथ ।
जसुप्रसाद भाषा करौं, नाटकनाम ग्रंथ ॥ १० ॥

शब्दार्थः—अवगाहना = आकृति.

अर्थः—हुं सिद्ध भगवानने अने मोक्षमार्गी (रत्नत्रय)ने नमस्कार
करुं छुं, जेभना प्रसादथी देशभाषामां नाटक समयसार ग्रंथ रस्युं छुं. १०.

कवि स्वप्नपुं वरुण. (सवैया मत्तगयन्द. वरुण २३)

चेतनरूप अनूप अमूरत,
सिद्धसमान सदा पद मेरौ^१ ।
मोह महातम आतम अंग,
कियौ परसंग महा तम वेरौ^२ ॥

१. अहीं निश्चयनयनी अपेक्षाये कथन छे. २. अहीं व्यवहारनयनी अपेक्षाये कथन छे.

ग्यानकला उपजी अब मोहि,
कहाँ गुन नाटक आगमकेरौ ।
जासु प्रसाद सधै सिवमारग,
वेगि मिटै भववास बसेरौ ॥ ११ ॥

शब्दार्थः—अभूरति (अभूर्ति) = निराकार. परसंग (प्रसंग) = सम्बंध.

अर्थः—भारुं स्वरूप सहैव चैतन्यस्वरूप, उपमारहित अने निराकार सिद्ध समान छे. परंतु मोहना महा अंधकारनो संग करवाथी हुं आंधणो अनी रह्यो हुतो. हुवे अने ज्ञाननी ज्योति प्रगट थर छे तेथी हुं नाटक समयसार अन्थ कहुं छुं. जेना प्रसादथी मोक्षमार्गनी सिद्धि थाय छे अने जलदी संसारनो निवास अर्थात् जन्म-मरण छूटी जय छे. ११.

कविनी लघुतानुं वर्णन (छंद मनहर. वर्ण ३१)

जैसें कोऊ मूख महा समुद्र तिरिवेकौ,
भुजानिसौं उद्यत भयौ है तजि नावरौ ।
जैसें गिरि ऊपर विखफल तोरिवेकौ,
बावनु पुरुष कोऊ उमगै उतावरौ ॥
जैसें जलकुंडलमें निरखि ससि-प्रतिबिम्ब,
ताके गहिवेकौं कर नीचौ करै टावरौ ।
तैसें मैं अलपबुद्धि नाटक आरंभ कीनौ,
गुनी मोहि हसैंगे कहैंगे कोऊ बावरौ ॥ १२ ॥

शब्दार्थः—विरभ (वृक्ष) = आड. आवनु (आमन) = अहु नीचा कहनो मनुष्य.

टावरौ = आणक. आवरौ = पागल.

अर्थः—जेवी रीते कोरु भूर्भ मनुष्य पोताना आहुअणथी धरु मोटा समुद्रने तरवानो प्रयत्न करे अथवा कोरु डींगणो भाणुस पर्वत उपरना वृक्षमां लागेलुं इण तोडवा माटे जलदीथी उछणे, जेवी रीते कोरु आणक

१. आ शब्द भारवाडी भाषानो छे.

પાણીમાં પડેલા ચંદ્રના ધિબને હાથથી પકડે છે, તેવી જ રીતે મંદબુદ્ધિવાળા મેં નાટક સમયસાર (મહાકાર્ય)નો પ્રારંભ કર્યો છે, વિદ્વાનો મશ્કરી કરશે અને કહેશે કે કોઈ પાગલ હશે. ૧૨.

(સવૈયા એકત્રીસા)

જેમ્ કાહૂ રતનસૌં વીંધ્યૌ હૈ રતન કોઝ,
તામૈં સૂત રેસમકી ડોરી પોઈ ગઈ હૈ ।
તૈમૈં બુધ ટીકાકરિ નાટક સુગમ કીનૌ,
તાપરિ અલપબુદ્ધિ સૂધી પરિનઈ હૈ ॥
જૈમૈં કાહૂ દેસકે પુરુષ જૈસી ભાષા કહૈં,
તૈસી તિનિહૂંકે બાલકનિ સીલ્લ લઈ હૈ ।
તૈમૈં જ્યૌં ગરંથકૌ અરથ કહ્યૌ ગુરુ ત્યૌંહિ,
હમારી મતિ કહિવેકૌં સાવધાન મઈ હૈ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બુધ = વિદ્વાન. પરનઈ (પરણઈ) = થઈ છે.

અર્થ:—જેવી રીતે હીરાની કણીથી કોઈ રતનમાં છિદ્ર પાડી રાખ્યું હોય તો તેમાં રેશમનો દોરો નાખી દેવાય છે, તેવી જ રીતે વિદ્વાન સ્વામી અમૃતચંદ્ર આચાર્યદેવે ટીકા કરીને સમયસાર સરલ કરી દીધું છે, તેથી અલ્પબુદ્ધિવાળા મને સમજવામાં આવી ગયું. અથવા જેવી રીતે કોઈ દેશના રહેવાસી જેવી ભાષા બોલે છે તેવી તેના બાળકો શીખી લે છે; તેવી જ રીતે મને ગુરુ-પરંપરાથી જેવું અર્થજ્ઞાન થયું છે તેવું જ કહેવા માટે મારી બુદ્ધિ તત્પર થઈ છે. ૧૩.

હવે કાંઈ કહે છે કે ભગવાનની ભક્તિથી અમને બુદ્ધિબળ પ્રાપ્ત થયું છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

કબહૂ સુમતિ ંહૈ કુમતિકૌ વિનાસ કરૈ,
કબહૂ વિમલ જોતિ અંતર જગતિ હૈ ।
કબહૂ દયા ંહૈ ચિત્ત કરત દયાલરૂપ
કબહૂ સુલાલસા ંહૈ લોચન લગતિ હૈ

કવહૂ આરતી ળૈ કૈ પ્રભુ સનમુખ આવૈ,
કવહૂ સુભારતી ળૈ વાહરિ વગતિ હૈ ।
ઘૈ દસા જૈસી તવ કૈ રીતિ તૈસી ંસી,
હિરદૈ હમૈરૈ ભગવંતકી ભગતિ હૈ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—સુભારતી = સુન્દર વાણી. લાલસા = અભિલાષા. લોચન = નેત્ર.

અર્થ:—અમારા હૃદયમાં ભગવાનની ંવી ભક્તિ છે કે કોઈવાર તેા સુખુદ્ધિરૂપ થઈને કુખુદ્ધિને દૂર કરે છે, કોઈ વાર નિર્માળ જ્યોતિ થઈને હૃદયમાં પ્રકાશ આપે છે, કોઈવાર દયાળુ થઈને ચિત્તને દયાળુ બનાવે છે, કોઈ વાર અનુભવની પિપાસારૂપ થઈને આંખો સ્થિર કરે છે, કોઈ વાર આરતીરૂપ થઈને પ્રભુની સન્મુખ આવે છે, કોઈ વાર સુન્દર વચનોથી સ્તોત્ર બોલે છે, જ્યારે જેવી અવસ્થા થાય છે ત્યારે તેવી ક્રિયા કરે છે. ૧૪.

હવે નાટક સમયસારના મહિમાનું વર્ણન કરે છે. (સવૈયા ંકત્રીસા)

મોક્ષ ચલિવેકૌ સૌન કમકૌ કૈર બૌન,
જાકે રસ-ભૌન બુધ લૌન જ્યૌ ઘુલત હૈ ।
ગુનકો ગરન્થ નિરગુનકૌ સુગમ પંથ,
જાકૌ જસુ કહત સુરેશ અકુલત હૈ ॥
યાહીકે જુ પચ્છી તે ઉડત ગ્યાનગગનમૈ,
યાહીકે વિપચ્છી જગજાલમૈ રુલત હૈ ।
હાટકસૌ વિમલ વિરાટકસૌ વિસતાર,
નાટક સુનત હિયે ફાટક ઘુલત હૈ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સૌન = સીડી. બૌન = વમન. હાટક = સુવર્ણ. લૌન = (ભવન) જળ.

અર્થ:—આ નાટક મોક્ષમાં જવાને માટે સીડી સ્વરૂપ છે, કર્મરૂપી વિકારનું વમન કરે છે, ંના રસરૂપ જળમાં વિદ્વાનો મીઠાની જેમ ંગળી

જય છે, એ સમ્યક્દર્શનાદિ ગુણોનો પિંડ છે, સરળ રસ્તો છે, એના મહિમાનું વર્ણન કરતાં ઇન્દ્રો પણ લલિજત થાય છે, જેમને આ ગ્રંથના પક્ષરૂપ પાંખો પ્રાપ્ત થઈ છે તેઓ જ્ઞાનરૂપી આકાશમાં વિહાર કરે છે, અને જેને આ ગ્રંથના પક્ષરૂપ પાંખો નથી તેઓ જગતની જંજળમાં ફસાય છે. આ ગ્રંથ શુદ્ધ સુવર્ણ જેવો નિર્મળ છે, વિષ્ણુના વિરાટરૂપ જેવો વિસ્તૃત છે, આ ગ્રંથ સાંભળવાથી હૃદયનાં દ્વાર ખૂલી જાય છે. ૧૫.

અનુભવનું વર્ણન (દોહરા)

કહૌં સુદ્ધ નિહચૈકથા, કહૌં સુદ્ધ વિવહાર ।

મુક્તિપંથકારન કહૌં, અનુભૌકૌ અધિકાર ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—શુદ્ધ નિશ્ચયનય, શુદ્ધ વ્યવહારનય અને મોક્ષમાર્ગમાં કારણભૂત આત્માનુભવની ચર્ચાનું હું વર્ણન કરું છું. ૧૬.

અનુભવનું લક્ષણ (દોહરા)

વસ્તુ વિચારત ધ્યાવૈ, મન પાવૈ વિશ્રામ ।

રસ સ્વાદત સુખ ઋપજૈ, અનુભૌ યાકૌ નામ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—આત્મપદાર્થનો વિચાર અને ધ્યાન કરવાથી ચિત્તને જે શાંતિ મળે છે તથા આત્મિકરસનો આસ્વાદ કરવાથી જે આનંદ મળે છે તેને જ અનુભવ કહે છે. ૧૭.

અનુભવનો મહિમા (દોહરા)

અનુભવ ચિંતામનિ રતન, અનુભવ હૈ રસકૂપ ।

અનુભવ માગ મોક્ષકૌ, અનુભવ મોક્ષ સરૂપ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિંતામણિ = મનોવાંછિત પદાર્થ આપનાર.

અર્થ:—અનુભવ ચિંતામણિ રતન છે, શાન્તિરસનો કૂવો છે, મોક્ષનો માર્ગ છે અને મોક્ષસ્વરૂપ છે. ૧૮.

સવૈયા (મનહર)

અનુભૌકે રસકૌં રસાયન કહત જગ,
અનુભૌ અભ્યાસ યહુ તીરથકી ઠૌર હૈ ।
અનુભૌકી જો રસા કહાવૈ સોઈ પોરસા સુ,
અનુભૌ અધોરસાસૌં ઝરધકી દૌર હૈ ॥
અનુભૌકી કેલિ યહૈ કામધેનુ ચિત્રાવેલિ,
અનુભૌકૌ સ્વાદ પંચ અમૃતકૌ કૌર હૈ ।
અનુભૌ કમ તોરૈ પરમસૌં પ્રીતિ જોરૈ,
અનુભૌ સમાન ન ધરમ કોઝ ઔર હૈ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—રસા = પૃથ્વી. અધોરસા = નરક. પોરસા = ક્ષણરૂપ જમીન.
ચિત્રાવેલિ = એક જાતની જડીબુટ્ટીનું નામ.

અર્થ:—અનુભવના રસને જગતના જ્ઞાનીઓ રસાયણ કહે છે, અનુભવનો અભ્યાસ એક તીર્થભૂમિ છે, અનુભવની ભૂમિ બધા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર છે, અનુભવ નરકમાંથી કાઢીને સ્વર્ગ-મોક્ષમાં લઈ જાય છે, એનો આનંદ કામધેનુ અને ચિત્રાવેલિ સમાન છે, એનો સ્વાદ પંચામૃતના ભોજન જેવો છે, એ કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને પરમપદમાં પ્રેમ જોડે છે, એના જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. ૧૯.

નોટ:—સંસારમાં પંચામૃત, રસાયણ, કામધેનુ, ચિત્રાવેલિ આદિ સુખદાયક પદાર્થ પ્રસિદ્ધ છે તેથી એમના દષ્ટાંત આપ્યા છે પરંતુ અનુભવ એ બધાથી નિરાળો અને અનુપમ છે.

છ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન અનુભવનું કારણ છે તેથી તેમનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

૭૧૧ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ (દોહરા)

ચેતનવંત અનંત ગુન, પરજૈ સકતિ અનંત ।
અલખ અસંહિત, સર્વગત જીવ દરવ વિસ્તંત ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—અલખ = ઇન્દ્રિયગોચર નથી. સર્વગત = સર્વ લોકમાં.

અર્થ:—ચૈતન્યરૂપ છે, અનંત ગુણ, અનંત પર્યાય અને અનંત શક્તિ સહિત છે, અમૂર્તિક છે, અખંડિત છે. ✽સર્વાવ્યાપી છે, આ જીવ-દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૨૦.

પુદ્ગલ દ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

ફરસ-વરન-રસ-ગન્ધમય, નરદ-પાસ સંઠાન ।

અનુરૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્ય, નમ-પ્રદેશ-પરવાન ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—ફરસ = સ્પર્શ. નરદ-પાસ = ચોપાટના પાસા. સંઠાન = આકાર. પરવાન (પ્રમાણ) = અરાખર.

અર્થ:—પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુરૂપ, આકાશના પ્રદેશ જેવડું, ચોપાટના પાસાના ✕આકારનું, સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળું છે. ૨૧.

ધર્મ દ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જૈમૈં સલિલ સમૂહમૈં, કૌ મીન ગતિ-કર્મ ।

તૈમૈં પુદ્ગલ જીવકૌં, ચલનસહાઈ ધર્મ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સલિલ = પાણી. મીન = માછલી. ગતિ-કર્મ = ગમનક્રિયા.

અર્થ:—જેવી રીતે માછલીની ગમનક્રિયામાં પાણી સહાયક થાય છે, તેવી જ રીતે જીવ-પુદ્ગલની ગતિમાં સહકારી ધર્મ દ્રવ્ય છે. ૨૨.

અધર્મ દ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જ્યૌં પંથી ગ્રીષમસમૈં વૈઠૈં છાયાર્માહિ ।

ત્યૌં અધર્મકી ભૂમિમૈં, જડ ચેતન ઠહર્રાહિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—પંથી = મુસાફર. ગ્રીષમસમૈં = ગ્રીષ્મકાળમાં.

અર્થ:—જેવી રીતે ગ્રીષ્મઋતુમાં મુસાફર છાયાનું નિમિત્ત પામીને બેસે છે તેવી જ રીતે અધર્મ દ્રવ્ય જીવ-પુદ્ગલની સ્થિતિમાં નિમિત્ત-કારણ છે. ૨૩.

* લોક-અલોક પ્રતિબિંબિત થવાથી પૂર્ણજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વાવ્યાપી છે.

✕ છ પાસાદાર જેવું ચોરસ હોય છે. ÷ ઉદાસીન નિમિત્તકારણ છે, પ્રેરક નથી.

આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

સંતત જાકે ઉદરમૈં, સકલ પદારથવાસ ।
જો ભાજન સબ જગતકૌ, સૌઈ દરબ અકાસ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—સંતત = સદા. ભાજન = પાત્ર.

અર્થ:—જેના પેટમાં સદૈવ, સર્વ પદાર્થો રહે છે, જે સર્વ દ્રવ્યોને પાત્રની જેમ આધારભૂત છે, તે જ આકાશદ્રવ્ય છે. ૨૪.

નોટ:—અવગાહના આકાશનો પરમ ધર્મ છે, તેથી તે આકાશદ્રવ્ય ખીજા દ્રવ્યોને અવકાશ આપી રહ્યું છે તેમ જ પોતાને પણ અવકાશ આપી રહ્યું છે. જેમ:—જ્ઞાન જીવનો પરમ ધર્મ છે, તેથી તે જીવ અન્ય દ્રવ્યોને જાણે છે તેમ જ પોતાને પણ જાણે છે.

કાળદ્રવ્યનું લક્ષણ (દોહરા)

જો નવકરિ જીરન કૌર, સકલ વસ્તુથિતિ ઠાનિ ।
પરાવર્ત વર્તન ધૌર, કાલ દરબ સૌ જાનિ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નવ = નવીન. જીરન (જીર્ણ) = જૂનું.

અર્થ:—જે વસ્તુનો નાશ ન કરતાં, સર્વ પદાર્થોની નવીન હાલતો પ્રગટ થવામાં અને પૂર્વ પર્યાયોના નાશ પામવામાં નિમિત્તકારણ છે, એવા વર્તના લક્ષણનું ધારક કાળદ્રવ્ય છે. ૨૫.

નોટ:—કાળદ્રવ્યનો પરમ ધર્મ વર્તના છે, તેથી તે અન્ય દ્રવ્યોની પર્યાયોનું (પરિ) વર્તન કરે છે અને પોતાની પણ પર્યાયો પક્ષે છે. નવ પદાર્થોનું જ્ઞાન અનુભવનું કારણ છે તેથી તેમનું વિવેચન કરવામાં આવે છે.

જીવનું વર્ણન (દોહરા)

સમતા સ્મતા ઉરધતા, ગ્યાયકતા સુખભાસ ।
વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવવિલાસ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—સમતા = રાગ-ક્ષેપ રહિત વીતરાગભાવ. સ્મતા = લીન રહેવું તે. ઉરધતા (ઉર્ધ્વતા) = ઉપર જવાનો સ્વભાવ. ગ્યાયકતા = જાણપણું. વેદકતા = સ્વાહ લેવો તે.

અર્થ:—વીતરાગભાવમાં લીન થવું, ઊર્ધ્વગમન, જ્ઞાયકસ્વભાવ, સહજ સુખનો સંભોગ, સુખ-દુઃખનો સ્વાદ અને ચૈતન્યપણું—એ બધાં જીવના પોતાના ગુણ છે. ૨૬.

અજીવનું વર્ણન (દોહરા)

તનતા મનતા વચનતા, જડતા જડસમ્મેલ ।
લઘુતા ગુરુતા ગમનતા, એ અજીવકે સ્વેલ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સમ્મેલન = બંધ. લઘુતા = હલકાપણું. ગુરુતા = ભારેપણું. ગમનતા = ગતિ કરવી તે.

અર્થ:—તન, મન, વચન, અચૈતનપણું, એકબીજાની સાથે મળવું, હલકા અને ભારેપણું તથા ગતિ કરવી—એ બધી પુદ્ગલ નામના અજીવ દ્રવ્યની પરિણતિ છે. ૨૭.

પુણ્યનું વર્ણન (દોહરા)

જો વિશુદ્ધભાવનિ બંધે, અરુ ઝરધમુખ હોઈ ।
જો સુખદાયક જગતમૈ, પુન્ય પદારથ સોઈ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—જે શુભભાવોથી બંધાય છે, સ્વર્ગાદિની સન્મુખ થાય છે અને લૌકિક સુખ આપનાર છે તે પુણ્ય પદાર્થ છે. ૨૮.

પાપનું વર્ણન (દોહરા)

સંકલેશ ભાવનિ બંધે, સહજ અધોમુખ હોઈ ।
દુઃખદાયક સંસારમૈ, પાપ પદારથ સોઈ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—જે અશુભ ભાવોથી બંધાય છે અને પોતાની મેજે નીચ ગતિમાં પડે છે તથા સંસારમાં દુઃખ આપનાર છે, તે પાપ પદાર્થ છે. ૨૯

આસ્રવનું વર્ણન (દોહરા)

જોઈ કરમઝદોત ધરિ, હોઈ ક્રિયા રસસ્ત ।
કરપૈ નૂતન કરમકૌ, સોઈ આસ્રવ તત્ત ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ:—કરમઉદ્દેત = કર્મનો ઉદ્દય થવો તે. ક્રિયા = યોગોની પ્રવૃત્તિ.
રસરત્ત = રાગ સહિત. રત્ત = મગ્ન થવું. તત્ત = તત્ત્વ.

અર્થ:—કર્મના ઉદ્દયમાં યોગોની જે *રાગ સહિત પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે નવીન કર્મોને ખેંચે છે, તેને આસ્રવ પદાર્થ કહે છે. ૩૦

સંવરનું વર્ણન (દોહરા)

જો ઉપયોગ સ્વરૂપ ધરિ, વસ્તૈ જોગ વિરત્ત ।

રોકૈ આવત કરમકૌ, સો હૈ સંવર તત્ત ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરત્ત = અલગ થવું તે.

અર્થ:—જે જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરીને યોગોની ક્રિયાથી વિરક્ત થાય છે અને આસ્રવને રોકી દે છે, તે સંવર પદાર્થ છે. ૩૧.

નિર્જરાનું વર્ણન (દોહરા)

જો પૂર્વ સત્તા કરમ, કરિ સ્થિતિ પૂર્ન આઝ ।

ખિરવેકૌ ઉઘત ભયૌ, સો નિર્જરા લખાઝ ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—થિતિ = સ્થિતિ. સત્તા = અસ્તિત્વ. ખિરવેકૌ = ખરવાને માટે.

ઉઘત = તૈયાર, તત્પર.

અર્થ:—જે પૂર્વસ્થિત કર્મ પોતાની અવધિ પૂરી કરીને ખરવાને તત્પર થાય છે, તેને નિર્જરા પદાર્થ જાણો. ૩૨.

ખંધનું વર્ણન (દોહરા)

જો નવકરમ પુરાનસૌ, મિલૈં ગાંઠિ દિહ્ હોઈ ।

સકતિ બઢાવૈ બંસકી, બંધ પદાસ્થ સોઈ ॥ ૩૩ ॥

* અહીં સાંપ્રાયિક આસ્રવની મુખ્યતા અને ઐર્યાપથિક આસ્રવની ગૌણતા પૂર્વક કથન છે.

x ખંધ નષ્ટ થવાથી મોક્ષ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અહીં મોક્ષની પૂર્વે ખંધ તત્ત્વનું કથન કર્યું છે અને આસ્રવના નિરોધપૂર્વક સંવર થાય છે તેથી સંવર પહેલાં આસ્રવ તત્ત્વનું કથન કર્યું છે.

શબ્દાર્થ:—ગાંઠિ = ગાંઠ. દ્વિઠ (દ્વ) = પાકી. સક્રિતિ = શક્તિ.

અર્થ:—જે નવાં કર્મ જૂનાં કર્મ સાથે પરસ્પર મળીને મળ્યૂતપણે બંધાઈ જાય છે અને કર્મશક્તિની પરંપરાને વધારે છે—તે બંધ પદાર્થ છે. ૩૩

મોક્ષનું વર્ણન (દોહરા)

થિતિ પૂરન કરિ જો કરમ, સ્થિરે બંધપદ માનિ ।

હંસ અંસ ઉજ્જલ કરૈ, મોક્ષ તત્ત્વ સો જાનિ ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાનિ = નષ્ટ કરીને. હંસ અંસ = આત્માના ગુણ.

અર્થ:—જે કર્મ પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને બંધદશાનો નાશ કરી નાખે છે અને આત્મગુણોને નિર્મળ કરે છે તેને મોક્ષ પદાર્થ જાણો. ૩૪.

વસ્તુનાં નામ (દોહરા)

ભાવ પદાર્થ સમય ધન, તત્ત્વ વિક્ત વસુ દર્વ ।

દ્રવિન અર્થ ઇત્યાદિ બહુ, વસ્તુ નામ યે સર્વ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—ભાવ, પદાર્થ, સમય, ધન, તત્ત્વ, વિક્ત, વસુ, દ્રવ્ય, દ્રવિણુ, અર્થ આદિ સર્વ વસ્તુના નામ છે. ૩૫.

શુદ્ધ જીવદ્રવ્યનાં નામ (સર્વેયા એકત્રીસા)

પરમપુરુષ પરમેસુર પરમજ્યોતિ,

પરબ્રહ્મ પૂરન પરમ પધ્યાન હૈ ।

અનાદિ અનંત અવિગત અવિનાશી અજ,

નિરદુંદ મુક્ત મુક્ત અમલાન હૈ ॥

નિરાબાધ નિગમ નિરંજન નિરવિકાર,

નિરાકાર સંસારસિરોમનિ સુજાન હૈ ।

સર્વદરસી સર્વજ્ઞ સિદ્ધ સ્વામી સિવ,

ધની નાથ ઈસ જગદીસ ભગવાન હૈ ॥ ૩૬ ॥

सामान्यपण्डे शुद्धद्रव्यनां नाम

चिदानंद चेतन अलख जीव समैसार,
बुद्धरूप अबुद्ध असुद्ध उपजोगी है ।
चिद्रूप स्वयंभू चिनमूर्ति धर्मवंत,
प्राणवंत प्राणी जंतु भूत भवभोगी है ।
गुणधारी कलाधारी भेषधारी विद्याधारी,
अंगधारी संगधारी जोगधारी जोगी है ।
चिन्मय अखंड हंस अक्षर आत्मराम,
कर्मकौ कस्तार परम विजोगी है ॥३७॥

अर्थः—परमपुरुष, परमेश्वर, परमन्योति, परब्रह्म, पूर्ण, परम, प्रधान, अनादि, अनंत, अव्यक्त, अविनाशी, अण, निर्द्वंद्व, मुक्त, मुकुंद, अमलान, निरापाध, निगम, निरंजन, निर्विकार, निराकार संसारशिरोमणि, सुज्ञान, सर्वदर्शी, सर्वज्ञ, सिद्ध, स्वामी, शिव, धर्मी, नाथ, धृति, जगदीश, भगवान्. उ६.

अर्थः—चिदानंद, चेतन, अलख, शुद्ध, समयसार, शुद्धरूप, अशुद्ध, उपजोगी, चिद्रूप, स्वयंभू, चिन्मूर्ति, धर्मवान, प्राणवान, प्राणी, जंतु, भूत, भवभोगी, गुणधारी, कलाधारी, भेषधारी, अंगधारी, संगधारी, योगधारी, योगी, चिन्मय, अखंड, हंस, अक्षर, आत्माराम, कर्मकर्ता, परमविजोगी—आ षष्ठां शुद्धद्रव्यनां नाम छे. ३७.

आकाशनां नाम (दोहरा)

खं विहाय अंबर गगन, अंतरिक्ष जगधाम ।
व्योम वियत नभ मेघपथ, ये अकाशके नाम ॥ ३८ ॥

अर्थः—अं, विहाय, अंबर, गगन, अंतरिक्ष, जगधाम, व्योम, वियत, नभ, मेघपथ—आ आकाशनां नाम छे. ३८.

કાળનાં નામ (દોહરા)

જમ કૃતાંત અંતક ત્રિદશ, આવર્તી મૃતથાન ।

પ્રાનહરન આદિતતનય, કાલ નામ પશ્વાન ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—યમ, કૃતાંત, અંતક, ત્રિદશ, આવર્તી, મૃત્યુસ્થાન, પ્રાણુહરણુ, આદિત્યતનય—એ કાળનાં નામ છે. ૩૯.

પુણ્યનાં નામ (દોહરા)

પુન્ય સુકૃત ઋધવદન, અકરરોગ શુભકર્મ ।

સુખદાયક સંસારફલ, ભાગ બહિર્મુખ ધર્મ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—પુણ્ય, સુકૃત, ઋધ્વવદન, અકરરોગ, શુભકર્મ, સુખદાયક, સંસારફળ, ભાગ્ય, બહિર્મુખ, ધર્મ—એ પુણ્યનાં નામ છે. ૪૦.

પાપનાં નામ (દોહરા)

પાપ અધોમુખ એન અધ, કંપ રોગ દુખધામ ।

કલિલ કલુષ કિલ્વિષ દુરિત, અસુભ કરમકે નામ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—પાપ, અધોમુખ, એન, અધ, કંપ, રોગ, દુખધામ, કલિલ, કલુષ, કિલ્વિષ અને દુરિત—એ અશુભ કર્મનાં નામ છે. ૪૧.

મોક્ષનાં નામ (દોહરા)

સિદ્ધક્ષેત્ર ત્રિભુવનમુકુટ, શિવથલ અવિચ્છલસ્થાન ।

મોક્ષ મુક્તિ વૈકુંઠ શિવ, પંચમગતિ નિશ્વાન ॥ ૪૨ ॥

અર્થ:—સિદ્ધક્ષેત્ર, ત્રિભુવનમુકુટ, શિવથલ, અવિચ્છલસ્થાન, મોક્ષ, મુક્તિ, વૈકુંઠ, શિવ, પંચમગતિ, નિર્વાણ—એ મોક્ષનાં નામ છે. ૪૨.

બુદ્ધિનાં નામ (દોહરા)

પ્રજ્ઞા ધિસના સેમુસી, ધી મેધા મતિ બુદ્ધિ ।

સુરતિ મનીષા ચેતના, આસય અંશ વિસુદ્ધિ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—પ્રજ્ઞા, ધિષણા, સેમુષી, ધી, મેધા, મતિ, બુદ્ધિ, સુરતી, મનીષા, ચેતના, આશય, અંશ અને વિશુદ્ધિ—એ બુદ્ધિનાં નામ છે. ૪૩.

વિચક્ષણ પુરુષનાં નામ (દોહરા)

નિપુન વિચક્ષણ વિબુધ બુધ, વિદ્યાધર વિદ્વાન ।
પટુ પ્રવીણ પંડિત ચતુર, સુધી સુજન મતિમાન ॥ ૪૪ ॥
કલાવંત કોવિદ કુસલ, સુમન દક્ષ ધીમંત ।
જ્ઞાતા સજ્જન બ્રહ્મવિદ, તજ્ઞ ગુણીજન સંત ॥ ૪૫ ॥

અર્થ:—નિપુણ, વિચક્ષણ, વિબુધ, બુદ્ધ, વિદ્યાધર, વિદ્વાન, પટુ, પ્રવીણ, પંડિત, ચતુર, સુધી, સુજન, મતિમાન. ૪૪.

કળાવંત, કોવિદ, કુશળ, સુમન, દક્ષ, ધીમંત, જ્ઞાતા, સજ્જન, બ્રહ્મવિદ, તજ્ઞ, ગુણીજન, સંત—એ વિદ્વાન પુરુષનાં નામ છે. ૪૫.

મુનીશ્વરનાં નામ (દોહરા)

મુનિ મહંત તાપસ તપી, ભિક્ષુક ચારિત્રધામ ।
જતી તપોધન સંયમી, વ્રતી સાધુ ઋષિ નામ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—મુનિ, મહંત, તાપસ, તપી, ભિક્ષુક, ચારિત્રધામ, વ્રતી, તપોધન, સંયમી, વ્રતી, સાધુ અને ઋષિ—એ મુનિનાં નામ છે. ૪૬.

દર્શનનાં નામ (દોહરા)

દક્ષ વિલોકનિ દેખનૌ, અવલોકનિ દગચાલ ।
લક્ષન દૃષ્ટિ નિસ્ખનિ જુવનિ, ચિતવનિ ચાહનિ માલ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—દર્શન, વિલોકન, દેખવું, અવલોકન, દગચાલ, લખન, દૃષ્ટિ, નિરીક્ષણ, જોવું, ચિતવન, ચાહન, ભાળવું—એ દર્શનનાં નામ છે. ૪૭.

જ્ઞાન અને ચારિત્રનાં નામ (દોહરા)

ગ્યાન બોધ અવગમ મનન, જગતમાન જગજ્ઞાન ।
સંજમ ચારિત્ર આચરન, ચરન વૃત્તિ ચિસ્વાન ॥ ૪૮ ॥

અર્થ:—જ્ઞાન, બોધ, અવગમ, મનન, જગતમાન, જગતજ્ઞાન—એ જ્ઞાનનાં નામ છે. સંજમ, ચારિત્ર, આચરણ, ચરણ, વૃત્ત, ચિસ્વાન—એ ચારિત્રનાં નામ છે. ૪૮.

સત્યનાં નામ (દોહરા)

સમ્યક સત્ય અમોઘ સત, નિસંદેહ નિરધાર ।
ઠીક જથારથ ઉચિત તથ, મિથ્યા આદિ અકાર ॥ ૪૯ ॥

અર્થ:—સમ્યક, સત્ય, અમોઘ, સત, નિ:સંદેહ, નિરધાર, ઠીક, યથાર્થ, ઉચિત, તથ—એ સત્યનાં નામ છે. આ શબ્દોની આદિમાં અકાર લગાડવાથી જૂઠનાં નામ થાય છે. ૪૯.

જૂઠનાં નામ (દોહરા)

અજથારથ મિથ્યા મૃષા, વૃથા અમત્ત અલીક ।
મુઘા મોઘ નિ:ફલ વિતથ, અનુચિત અસત અઠીક ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—અયથાર્થ, મિથ્યા, મૃષા, વૃથા, અસત્ય, અલીક, મુઘા, મોઘ, નિષ્ફળ, વિતથ, અનુચિત, અસત્ય, અઠીક—એ જૂઠનાં નામ છે. ૫૦.

નાટક સમયસારનાં બાર અધિકાર (સવૈયા એકત્રીસા)

જીવ નિરજીવ કરતા કરમ પુન્ન પાપ,
આસ્રવ સંવર નિરજરા બંધ મોષ હૈ ।
સર્વ વિસુદ્ધિ સ્યાદવાદ સાધ્ય સાધક,
દુવાદસ દુવાર ઘરૈ સમૈસાર કોષ હૈ ॥

દસ્વાનુયોગ દસ્વાનુજોગ દૂરિ કરૈ,
નિગમકૌ નાટક પરમરમપોષ હૈ ।
એસૌ પરમાગમ બનારસી વસ્વાનૈ જામૈ,
ગ્યાનકો નિદાન સુદ્ધ ચાસ્તિકી ચોષ હૈ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરભવ = અભવ. કરતા = કર્તા. દુવાદસ = દ્વાદશ (બાર). દુવાર = અધિકાર. કોષ = ભંડાર. દસ્વાનુજોગ = દ્રવ્યોના સંયોગ. નિગમકૌ = આત્માનો.

અર્થ:—સમયસારભના ભંડારમાં ભવ, અભવ, કર્તાકર્મ, પુણ્યપાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, મોક્ષ, સર્વાવિશુદ્ધિ, સ્યાદ્વાદ અને સાધ્યસાધક—એ બાર અધિકાર છે. આ ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગરૂપ છે, આત્માને પર દ્રવ્યોના સંયોગથી ભુદો કરે છે અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં લગાડે છે, આ આત્માનું નાટક પરમ શાન્તરસને પુષ્ટ કરનાર છે, સમ્યગ્જ્ઞાન અને શુદ્ધચારિત્રનું કારણ છે, એને પંડિત બનારસીદાસજી પદ્મ-રચનામાં વર્ણવે છે. ૫૧.

સમયસાર નાટક

જીવદ્વાર

(૧)

ચિદાનંદ ભગવાનની સ્તુતિ (દોહરા)

શોભિત નિજ અનુભૂતિ જુત ચિદાનંદ ભગવાન ।

સાર પદારથ આતમા, સકલ પદારથ જાન ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નિજ અનુભૂતિ = પોતાના આત્માનું સ્વસંવેદન જ્ઞાન. ચિદાનંદ (ચિત્ + આનંદ) = જેને આત્મિક આનંદ હોય.

અર્થ:—તે ચિદાનંદ પ્રભુ પોતાના સ્વાનુભવથી સુશોભિત છે. સર્વ પદાર્થોમાં સારભૂત આત્મપદાર્થ છે અને સર્વ પદાર્થોનો જ્ઞાતા છે. ૧.

(સિદ્ધ ભગવાનની સ્તુતિ, જેમાં શુદ્ધ આત્માનું વર્ણન છે.
(સવૈયા તેવીસા)

*જો અપની દુતિ આપ વિરાજત,

હૈ પરધાન પદારથ નામી ।

ચેતન અંક સદા નિકલંક,

મહા સુખ સાગરકૌ વિસરામી ॥

* નીચે ટિપ્પણીમાં જે શ્લોક આપવામાં આવ્યા છે તે શ્રીમદ્ અમૃતચન્દ્રાચાર્ય રચિત નાટક સમયસાર કળશના શ્લોક છે. જે શ્લોકોનો પં. યનારસીદાસજીએ પદ્યાનુવાદ કર્યો છે.

નમઃ સમયસારાય સ્વાનુભૂત્યા ચકાસતે ।

ચિત્સ્વભાવાય ભાવાય સર્વભાવાન્તરચ્છિદે ॥ ૧ ॥

૪

જીવ અજીવ જિતે જગમૈં,
તિનકૌ ગુન જ્ઞાયક અંતરજામી ।
સો સિવરૂપ બસૈ સિવ થાનક,
તાહિ વિલોકિ નમૈં સિવગામી ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—દુતિ (દ્યુતિ) = જ્યોતિ. વિરાજત = પ્રકાશિત. પરધાન = પ્રધાન.
વિસરામી (વિશ્રામી) = શાન્તરસનો લોકતા. શિવગામી = મોક્ષે જનાર સમ્યદષ્ટિ, શ્રાવક,
સાધુ, તીર્થંકર આદિ.

અર્થ:—જે પોતાના આત્મજ્ઞાનની જ્યોતિથી પ્રકાશિત છે, સર્વ
પદાર્થોમાં મુખ્ય છે, જેમનું ચૈતન્ય-ચિહ્ન છે, જે નિર્વિકાર છે, બહુ મોટા
સુખસમુદ્રમાં આનંદ કરે છે, સંસારમાં જેટલા ચૈતન-અચૈતન પદાર્થ છે
તેમના ગુણોના જ્ઞાતા, ઘટઘટને જાણનાર છે, તે સિદ્ધભગવાન મોક્ષરૂપ છે,
મોક્ષપુરીના નિવાસી છે, તેમને મોક્ષગામી જીવ જ્ઞાનદષ્ટિથી જોઈને નમસ્કાર
કરે છે. ૨.

(જનવાણીની સ્તુતિ (સવૈયા તેવીસા)

જોગ ધૈં રહે જોગસૌં બિન્ન,
અનંત ગુનાતમ કેવલજ્ઞાની ।
તાસુ હૈ-દ્રહસૌં નિકસી,
સરિતાસમ વૈ શ્રુત-સિધુ સમાની ॥
યાતે અનંત નયાતમ લચ્છન,
સત્ય સ્વરૂપ સિધંત વચ્ચાની ।
બુદ્ધ લસૈ ન લસૈ દુસ્બુદ્ધ,
સદા જગમાંહિ જગૈ જિનવાની ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—હૈ-દ્રહસૌં = હૃદયરૂપી સરોવરમાંથી. બુદ્ધ = પવિત્ર જૈનધર્મના વિદ્વાન.

અનન્તધર્મણસ્તત્ત્વં પश्यन्ती પ્રત્યગાત્મનઃ ।

અનેકાન્તમયી મૂર્તિર્નિત્યમેવ પ્રકાશતામ્ ॥ ૨ ॥

દુરયુદ્ધ = મિથ્યાદષ્ટિ, કેરા વ્યાકરણ, કોષ આદિના જ્ઞાતા પરંતુ નયજ્ઞાનથી રહિતX.

અર્થ:—અનંત ગુણોના ધારક કેવળજ્ઞાની ભગવાન બેકે *સયોગી છે તોપણ યોગોથી પૃથક્ છે. તેમના હૃદયરૂપ સરોવરમાંથી નદીરૂપ જિનવાણી નીકળીને શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્રમાં પ્રવેશી ગઈ છે, તેથી સિદ્ધાન્તમાં એને સત્યસ્વરૂપ અને અનંતનયાત્મક કહેલ છે. એને જૈનધર્મના મર્મી સમ્યગ્દષ્ટિ ભવ ઓળખે છે, મૂર્ખ મિથ્યાદષ્ટિ ભવો સમજતા નથી. આવી જિનવાણી જગતમાં સદા જયવંત હો! ૩.

કવિ વ્યવસ્થા (છન્દ છપ્પા)

હૌં નિહચૈ તિહુંકાલ, સુદ્ધ ચૈતનમય મૂરતિ ।
પર પરનતિ સંજોગ, મર્દૈ જડતા વિસફૂરતિ ॥
મોહકર્મ પર હેતુ પાઈ, ચૈતન પર રચ્ચઈ ।
જ્યૌં ધતૂર-રસ પાન કરત, નર બહુવિધ નચ્ચઈ ॥

અબ સમયસાર વરનન કરત,

પરમ સુદ્ધતા હોહુ મુજ્ઞ ।

અનયાસ બનારસિદાસ કહિ,

મિટહુ સહજ ભ્રમકી અરુજ્ઞ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—પર પરણતિ = પોતાના આત્મા સિવાય અન્ય ચેતન-અચેતન પદાર્થમાં અહંબુદ્ધિ અને રાગ-દ્વેષ. વિસફૂરતિ (વિસ્ફૂર્તિ) = ભગ્નત. તિહુંકાળ = ત્રણે કાળ (ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય). રચ્ચઈ = રાગ કરવો. નચ્ચઈ = નાચવું. અનયાસ = અંથ ભણવા વગેરેનો પ્રયત્ન કર્યા વિના. અરુજ્ઞ = ગૂંચવણ.

X આવા લોકોને આદિપુરાણમાં અક્ષર-સ્લેષ્ઠ કહ્યા છે. * તેરમાં ગુણસ્થાનમાં મન, વચન, કાયાના સાત યોગ કહ્યા છે પરંતુ યોગો દ્વારા જ્ઞાનનો અનુભવ કરતા નથી.

પરપરિણતિહેતોર્મોહનામ્નોડનુભાવા-

દવિરતમનુભાવ્યવ્યાપ્તિકલ્માપિતાયા: ।

મમ પરમવિશુદ્ધિ: શુદ્ધચિન્માત્રમૂર્તે-

ર્ભવતુ સમયસારવ્યાખ્યયૈવાનુભૂતે: ॥ ૩ ॥

અર્થ:—હું નિશ્ચયનયથી સદાકાળ શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ છું, પરંતુ પર પરિણતિના સમાગમથી અજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થઈ છે. મોહકર્મનું પર નિમિત્ત પામીને આત્મા પર પદાર્થોમાં અનુરાગ કરે છે, એથી ધતૂરાનો રસ પીને નાયતાર મનુષ્ય જેવી દશા થઈ રહી છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે હવે સમયસારનું વર્ણન કરવાથી મને પરમ ભવશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાવ અને વિના પ્રયત્ને જ મિથ્યાત્વની ગૂંચવણ પોતાની મેળે મટી જવ. ૪.

શાસ્ત્રનું માહાત્મ્ય (સવૈયા એકત્રીસા)

નિહચૈમૈં રૂપ એક વિવહારમૈં અનેક,
 યાહી નૈ-વિરોધમૈં જગત ભસ્માયૌ હૈ ।
 જગકે વિવાદ નાસિબેકૌ જિન આગમ હૈ,
 જામૈં સ્યાદ્વાદનામ લચ્છન સુહાયૌ હૈ ॥
 દરસનમોહ જાકૌ ગયૌ હૈ સહજરૂપ,
 આગમ પ્રમાન તાકે હિરદૈમૈં આયૌ હૈ ।
 અનૈસૌ અસ્વંદિત અનૂતન અનંત તેજ,
 એસૌ પદ પૂરન તુરંત તિનિ પાયૌ હૈ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ન = નય. દરસનમોહ (દર્શનમોહ) = જેના ઉદયમાં જીવ તત્ત્વ-શ્રદ્ધાનથી પડી જાય છે. પદ પૂરન (પૂર્ણપદ) = મોક્ષ.

અર્થ:— નિશ્ચયનયમાં પદાર્થ એકરૂપ છે અને વ્યવહારમાં અનેકરૂપ છે. આ નય-વિરોધમાં સંસાર ભૂલી રહ્યો છે, તેથી આ વિવાદને નષ્ટ કરનાર જિનાગમ છે જેમાં સ્યાદ્વાદનું શુભ-ચિહ્ન છે. જે જીવને દર્શનમોહનો ઉદય

ન મહોર-છાપ લાગી છે—સ્યાદ્વાદથી જ ઓળખવામાં આવે છે કે આ જિનાગમ છે.

અભયનયવિરોધધ્વંસિનિ સ્યાત્પદાક્રે

જિનવચસિ રમન્તે યે સ્વયં વાન્તમોહાઃ ।

સપદિ સમયસારં તે પરં ડ્યોતિરુચ્ચૈ-

રત્નમનયપક્ષાક્ષુણ્ણમીક્ષન્ત ઇવ ॥ ૪ ॥

હોતો નથી તેના હૃદયમાં સહજ સ્વભાવથી આ પ્રામાણિક જિનાગમ પ્રવેશ કરે છે અને તેને તત્કાળ જ નિત્ય, અનાદિ અને અનંત પ્રકાશવાન મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫.

નિશ્ચયનયની પ્રધાનતા (સવૈયા તેવીસા)

ज्यौं नर कोउ गिरै गिरिसौं तिहि,
सोइ हितू जो गहै दिढ़बाहीं ।
त्यौं बुधकौं विवहार भलौ,
तबलौं जबलौं शिव प्रापति नाहीं ॥
यद्यपि यौं परवान तथापि,
सधै परमाथ चेतनमाहीं ।
जीव अव्यापक है परसौं,
विवहासौं तौ परकी परछाहीं ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:— ગિરિસૌં = પર્વત પરથી. બાહીં = હાથ. બુદ્ધ = જ્ઞાની. પ્રાપતિ = પ્રાપ્તિ.

અર્થ:—જેમ કોઈ મનુષ્ય પહાડ ઉપરથી લપસી જાય અને કોઈ હિતકારી બનીને તેનો હાથ મજબૂતાઈથી પકડી લે તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓને જ્યાં સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો નથી ત્યાં સુધી વ્યવહારનું અવલંબન છે, જેકે આ વાત સાચી છે તોપણ નિશ્ચયનય ચૈતન્યને સિદ્ધ કરે છે તથા જીવને પરથી ભિન્ન દર્શાવે છે અને વ્યવહારનય તો જીવને પરને આશ્રિત કરે છે.

ભાવાર્થ:—જેકે ચોથા ગુણુસ્થાનથી ચૌદમા ગુણુસ્થાન સુધી વ્યવહાર હોય છે, પરંતુ ઉપાદેય તો નિશ્ચયનય જ છે, કારણ કે તેનાથી પદાર્થનું અસલી સ્વરૂપ જાણવામાં આવે છે અને વ્યવહારનય અભૂતાર્થ હોવાથી પરમાર્થમાં પ્રયોજનભૂત નથી. ૬.

व्यवहरणनयः स्याद्यद्यपि प्राक्पदव्या-

मिह निहितपदानां हन्त हस्तावल्गवः ।

तदपि परममर्थं चिच्चमत्कारमात्रं

परधिरहितमन्तः पश्यतां नैष किञ्चित् ॥ ५ ॥

સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)
શુદ્ધનય નિહૃત્વે અકેલૌ આપુ ચિદાનંદ,
અપનૈહી ગુન પરજાયકૌ ગહતુ હૈ ।
પૂરન વિગ્યાનઘન સો હૈ વિવહારમાહિ,
નવ તત્ત્વરૂપી પંચ દર્વમેં રહતુ હૈ ॥
પંચ દર્વનવ તત્ત્વ ન્યારે જીવ ન્યારૌ લક્ષે,
સમ્યકદરસ યહૈ ઓર ન ગહતુ હૈ ।
સમ્યકદરસ જોઈ આતમ સરૂપ સોઈ,
મેરે ઘટ પ્રગટો બનાસી કહતુ હૈ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—લખૈ = શ્રદ્ધા કરે. ઘટ = હૃદય. ગહતુ હૈ = ધારણ કરે છે.

અર્થ:—શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી ચિદાનંદ એકલો જ છે અને પોતાના ગુણ-પર્યાયોમાં પરિણમન કરે છે. તે પૂર્ણજ્ઞાનનો પિંડ Xપાંચ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વમાં રહ્યો છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે. પાંચ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વોથી ચેત-યિતા ચેતન નિરાળો છે, એવું શ્રદ્ધાન કરવું અને એના સિવાય બીજી રીતે શ્રદ્ધાન ન કરવું તે સમ્યગ્દર્શન છે; અને સમ્યગ્દર્શન જ આત્માનું સ્વરૂપ છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે તે સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ મારા હૃદયમાં પ્રગટ થાવ. ૭.

÷ લખન, દર્શન, અવલોકન આદિ શબ્દોનો અર્થ જૈનાગમમાં કયાંક તો ‘જોવું’ થાય છે જે દર્શનાવરણી કર્મના ક્ષયોપશમની અપેક્ષા રાખે છે. અને કયાંક આ શબ્દોનો અર્થ ‘શ્રદ્ધાન કરવું’ લેવામાં આવે છે જે દર્શનમોહના અનુદયની અપેક્ષાએ છે, અહીં દર્શનમોહના અનુદયનું જ પ્રયોજન છે.

X જૈનાગમમાં છ દ્રવ્ય કહ્યાં છે; પણ અહીં કાળ દ્રવ્યને ગૌણ કરીને પંચાસ્તિકાયને જ દ્રવ્ય કહેલ છે.

एकत्वे नियतस्य शुद्धनयतो व्याप्तुर्यदस्यात्मनः

पूर्णज्ञानघनस्य दर्शनमिह द्रव्यान्तरेभ्यः पृथक् ।

सम्यग्दर्शनमेतदेव नियमादात्मा च तावानयम्

तन्मुक्ता नवतत्त्वसन्ततिमिमामात्मायमेकोऽस्तु नः ॥ ६ ॥

शुद्धि दशा पर अग्निं दृष्टं (सर्वेषु अक्षरिणा)
जैसै तृण काठ बांस आरने इत्यादि और,
ईधन अनेक विधि पावकमै दहिये ।
आकृति विलोकित कहावै आगनानारूप,
दीसै एक दाहक सुभाव जब गहिये ॥
तैसै नव तत्त्वमै भयौ है बहु भेषी जीव,
सुद्धरूप मिश्रित असुद्ध रूप कहिये ।
जाही छिन चेतना सकतिकौ विचार कीजै,
ताही छिन अलख अभेदरूप लहिये ॥ ८ ॥

शब्दार्थः—आरने = जंगलना. दाहक = जलनार. अलख = अज्ञपी. अभेद =
लेहव्यवहारथी रहित.

अर्थः—जेवी रीते घास, लाकडा, वांस अथवा जंगलनां अनेक ईधन
आदि अग्निमां पणे छे, तेमना आकार उपर ध्यान देवाथी अग्नि अनेक-
रूप देभाय छे, परंतु जे मात्र दाहक स्वभाव उपर दृष्टि भूकवामां आवे
तो सर्व अग्नि अक्षरं न छे; तेवी न रीते शुद्ध (व्यवहारनयथी) नव
तत्त्वमां शुद्ध, अशुद्ध, मिश्र आदि अनेकरूप थर रह्यो छे; परंतु ज्यारे
तेनी चैतन्यशक्ति पर विचार करवामां आवे छे त्यारे ते (शुद्धनयथी)
अज्ञपी अने अभेदरूप ग्रहण थाय छे. ८.

शुद्धि दशा पर शोनानुं दृष्टं (सर्वेषु अक्षरिणा)
जैसै बनवारीमै कुधातके मिलाप हेम,
नानाभांति भयौ पै तथापि एक नाम है ।

अतः शुद्धनयायत्तं प्रत्यग्ज्योतिश्चकास्ति तन् ।
नवतत्त्वगतत्वेऽपि यदेकत्वं न मुञ्चति ॥

કસિકૈં કસોટી લીકુ નિરૈખે સરાફ તાહિ,
બાનકે પ્રવાન કરિ લેતુ દેતુ દામ હૈ ॥
તૈસૈં હી અનાદિ પુદગલસૌ સંજોગી જીવ,
નવ તત્ત્વરૂપમૈં અરૂપી મહા ધામ હૈ ।
દીસૈં ઉનમાનસૌં ઉદોતવાન ઠૌર ઠૌર,
દૂસરૌ ન ઔર ઈક આતમાહી રામ હૈ ॥ ૧ ॥

શ્લોકાર્થ:—બનવારી = કુલડી. લીકુ = રેખા. નિરૈખ = જુએ છે. બાન = ચમક. પ્રવાન = અનુસાર, પ્રમાણે. ઉનમાન (અનુમાન) = સાધનામાં સાધ્યતા જ્ઞાનને અનુમાન કહે છે, જેમ કે ધૂમાડાને બેઈને અગ્નિનું જ્ઞાન કરવું તે.

અર્થ:—જેમ સોનું કુધાતુના સંયોગથી અગ્નિના તાપમાં અનેકરૂપ થાય છે. પરંતુ તોપણ તેનું નામ એક સોનું જ રહે છે તથા શરાફ કસોટી ઉપર કસીને તેની રેખા જુએ છે અને તેની ચમક પ્રમાણે કિંમત દે-લે છે; તેવી જ રીતે અરૂપી મહા દીપ્તિવાળો જીવ અનાદિકાળથી પુદ્ગલના સમાગમમાં નવ તત્ત્વરૂપ દેખાય છે, પરંતુ અનુમાન પ્રમાણથી સર્વ અવસ્થાઓમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ એક આત્મરામ સિવાય બીજું કાંઈ નથી.

ભાવાર્થ:—જ્યારે આત્મા અશુભભાવમાં વર્તે છે ત્યારે પાપતત્ત્વરૂપ હોય છે, જ્યારે શુભભાવમાં વર્તે છે ત્યારે પુણ્યતત્ત્વરૂપ હોય છે અને જ્યારે શમ, દમ, સંયમભાવમાં વર્તે છે ત્યારે સંવરરૂપ હોય છે, એવી જ રીતે ભાવાસ્રવ, ભાવબંધ આદિમાં વર્તે તો આસ્રવ-બંધાદિરૂપ હોય છે તથા જ્યારે શરીરાદિ જડ પદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે ત્યારે જડસ્વરૂપ હોય છે પરંતુ વાસ્તવમાં આ સર્વ અવસ્થાઓમાં તે શુદ્ધ સુવર્ણ સમાન નિર્વિકાર છે. ૯.

ચિરમિતિ નવતત્ત્વચ્છન્નમુત્તીયમાનં

કનકમિવ નિમગ્નં વર્ણમાલાકલાપે ।

અથ સતતવિવિક્તં દૃશ્યતામેકરૂપં

પ્રતિપદમિદમાત્મજ્યોતિરુદ્યોતમાનમ્ ॥ ૮ ॥

અનુભવની દશામાં સૂર્યનું દષ્ટાન્ત (સવૈયા એકત્રીસા)
જેસેં રવિ-મંડલકે ઉદૈ મહિ-મંડલમેં,
આતપ અટલ તમ પટલ વિલાતુ હૈ ।
તૈસેં પરમાતમાકૌ અનુભૌ રહત જૌલૌં,
તૌલૌં કહૂં દુવિધા ન કહૂં પચ્છપાતુ હૈ ॥
નયકૌ ન લેસ પરવાનકૌ ન પરવેસ,
નિચ્છેપકે વંસકૌ વિધુંસ હોત જાતુ હૈ ।
જે જે વસ્તુ સાધક હૈં તેઝ તહાં બાધક હૈં,
બાકી રાગ દોષકી દસાની કૌન બાતુ હૈ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—મહિ-મંડળ = પૃથ્વીતળ. વિલાતુ હૈ = નાશ પામી જાય છે. પરવાન = પ્રમાણ. વંસકો = સમુદાયનું. પરવેસ (પ્રવેશ) = પહોંચ.

અર્થ:—જેવી રીતે સૂર્યના ઉદયમાં પૃથ્વી ઉપર તડકો ફેલાય જાય છે અને અંધકારનો નાશ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે જ્યાંસુધી શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ રહે છે ત્યાંસુધી કોઈ વિકલ્પ અથવા નય આદિનો પક્ષ રહેતો નથી. ત્યાં નય-વિચારનો લેશ પણ નથી, પ્રમાણની પહોંચ નથી અને નિક્ષેપનો સમુદાય નષ્ટ થઈ જાય છે. પહેલાની દશામાં જે જે વાતો સહાયક હતી તે જ અનુભવની દશામાં બાધક થાય છે અને રાગ-દ્વેષ તો બાધક છે જ.

ભાવાર્થ:—નય તો વસ્તુનો ગુણ સિદ્ધ કરે છે અને અનુભવ સિદ્ધ વસ્તુનો હોય છે, તેથી અનુભવમાં નયનું કામ નથી; પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ આદિ પ્રમાણ અસિદ્ધ વસ્તુને સિદ્ધ કરે છે ત્યાં અનુભવમાં વસ્તુ સિદ્ધ જ છે માટે પ્રમાણ પણ અનાવશ્યક છે, નિક્ષેપથી વસ્તુની સ્થિતિ સમજવામાં આવે છે ત્યાં અનુભવમાં શુદ્ધ આત્મ-પદાર્થનું ભાન રહે છે માટે નિક્ષેપ પણ

उदयति न नयश्रीरस्तमेति प्रमाणं ।

क्वचिदपि च न विद्मो याति निक्षेपचक्रं ॥

किमपरमभिदध्मो धाम्नि सर्वकषेऽस्मि-

न्ननुभवमुपयाते भाति न द्वैतमेव ॥ ૧ ॥

નિષ્પ્રયોજન છે, એટલું જ નહિ આ ત્રણે અનુભવની દશામાં વ્યાધા કરે છે પરંતુ તેમને હાનિ કરનાર સમજીને પ્રથમ અવસ્થામાં છોડવાનો ઉપદેશ નથી, કેમકે એમના વિના પદાર્થનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. આ નય આદિ સાધક છે અને અનુભવ સાધ્ય છે, જેમ દંડ, ચક્ર આદિ સાધનો વિના ઘડાની ઉત્પત્તિ નથી થતી. પરંતુ જેવી રીતે ઘટ પદાર્થ સિદ્ધ થયા પછી દંડ, ચક્ર આદિ વિડંબનારૂપ જ થાય છે તેવી જ રીતે અનુભવ પ્રાપ્ત થયા પછી નય-નિક્ષેપ આદિના વિકલ્પ હાનિકારક છે. ૧૦.

શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ જીવનું સ્વરૂપ. (અડિલ્લ)

આદિ અંત પૂરન-સુભાવ-સંયુક્ત હૈ ।

પર-સરૂપ-પર-જોગ-કલ્પનામુક્ત હૈ ॥

સદા એકસ પ્રગટ કહી હૈ જૈનમૈ ।

સુદ્ધનયાતમ વસ્તુ વિરાજૈ બેનમૈ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—આદિ અંત = સદૈવ. જોગ = સયોગ. કલ્પનામુક્ત = કલ્પનાથી રહિત.

અર્થ:—જીવ, આદિ અવસ્થા નિગોદથી માંડીને અંત અવસ્થા સિદ્ધપર્યાય સુધી પોતાના પરિપૂર્ણ સ્વભાવથી સંયુક્ત છે, પરદ્રવ્યોની કલ્પનાથી રહિત છે, સદૈવ એક ચૈતન્યરસથી સંપન્ન છે એમ શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ જિનવાણીમાં કહ્યું છે. ૧૧.

હિતોપદેશ. કવિત્ત (૩૧ માત્રા)

સદગુરુ કહૈ ભવ્યજીવનિસૌ,

તોરહુ તુસ્તિ મોહકી જેલ ।

આત્મસ્વભાવં પરભાવભિન્નમાપૂર્ણમાદ્યન્તવિમુક્તમેકં ।

વિલીનસદ્કલ્પવિકલ્પજાલં પ્રકાશયન્ શુદ્ધનયોઽભ્યુદેતિ ॥ ૧૦ ॥

ન હિ વિદધતિ બદ્ધસ્પૃષ્ટભાવાદયોઽમી

સ્ફુટમુપરિ તરન્તોઽપ્યેત્ય યત્ર પ્રતિષ્ઠાં ।

અનુભવતુ તમેવ દ્યોતમાનં સમન્તાત્

જગદ્પગતમોહીભૂય સમ્યક્સ્વભાવં ॥ ૧૧ ॥

समकितरूप गहौ अपनौ गुन,
करहु सुद्ध अनुभवकौ खेल ।
पुद्गलपिंड भाव रागादिक,
इनसौं नहीं तुम्हारौ मेल ।
ए जड़ प्रगट गुपत तुम चेतन,
जैसैं भिन्न तोय अरु तेल ॥ १२ ॥

शब्दार्थः—तोरडु = तोडी नाप्पो. गहौ = अडणु करे. गुपत (गुप्त) = अडपी.
तोय = पाणी.

अर्थः—भव्य अवाने श्रीगुरु उपदेश करे छे के शीघ्र मोडनुं पधन तोडी नाप्पो, पोतानो सम्यक्त्व गुणु अडणु करे अने शुद्ध अनुभवमां भस्त थर्ध भव. पुद्गल द्रव्य अने रागादिक भावो साथे तमारै केरि संपध नथी. अ स्पष्ट अचेतन छे अने तमे अडपी चैतन्य छे तथा पाणीथी भिन्न तेलनी पेठे तेमनाथी बुद्ध छे. १२.

सम्यग्दृष्टिना विदासनुं वाणुन (सवैया अेकत्रीसा)

कोऊ बुद्धिवंत नर निरखै सरीर-घर,
भेदग्यानदृष्टिसौं विचारै वस्तु-वासतौ ।
अतीत अनागत वस्तमान मोहरस,
भीग्यौ चिदानंद लखै बंधमैं विलासतौ ॥
बंधकौ विदारि महा मोहकौ सुभाउ डारि,
आतमाकौ ध्यान करै देखै परगासतौ ।

भूतं भान्तमभूतमेव रभसा निर्भिद्य बन्धं सुधी-

र्यद्यन्तः किल कोऽप्यहो कलयति व्याहत्य मोहं हठात् ।

आत्मात्मानुभवैकगम्यमहिमा व्यक्तोऽयमास्ते ध्रुवं

नित्यं कर्मकलङ्कपङ्कविकलो देवः स्वयं शाश्वतः ॥ १२ ॥

કર્મ-કલંક-પંકરહિત પ્રગટરૂપ,
અચલ અવાધિત વિલોકૈ દેવ સાસતૌ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વિદ્યારિ = નષ્ટ કરીને. પંક = ક્રીચડ. ભેદજ્ઞાન = આત્માને શરીર આદિથી ભિન્ન જાણવો.

અર્થ:—કોઈ વિદ્વાન મનુષ્ય શરીરરૂપી ધરને જુએ અને ભેદજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી શરીરરૂપી ધરમાં રહેનાર આત્મવસ્તુનો વિચાર કરે તો પહેલાં ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય એ ત્રણે કાળે મોહથી રંજિત અને કર્મબંધમાં ફીડા કરતા આત્માનો નિશ્ચય કરે, ત્યાર પછી મોહના બંધનનો નાશ કરે અને મોહી સ્વભાવ છોડીને આત્મધ્યાનમાં અનુભવનો પ્રકાશ કરે; તથા કર્મકલંકના કાઢવથી રહિત અચળ, અવાધિત, શાશ્વત પોતાના આત્મદેવને પ્રત્યક્ષ દેખે. ૧૩.

ગુણ-ગુણી અભેદ છે, એ વિચારવાનો ઉપદેશ કરે છે. (સર્વેયા તેવીસા)

સુદ્ધનયાતમ આતમકી,
અનુભૂતિ વિજ્ઞાન-વિભૂતિ હૈ સૌઈ ।
વસ્તુ વિચારત એક પદારથ,
નામકે ભેદ કહાવત દોઈ ॥
યૌં સર્વંગ સદા લલિ આપુહિ,
આતમ-ધ્યાન કરૈ જબ કોઈ ।
મેટિ અસુદ્ધ વિભાવદસા તબ,
સુદ્ધ સરૂપકી પ્રાપતિ હોઈ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—વિભાવ = પરવસ્તુના સંયોગથી જે વિકાર થાય તે. વિભૂતિ = સંપત્તિ.

અર્થ:—શુદ્ધનયના વિષયભૂત આત્માનો અનુભવ જ જ્ઞાનસંપદા છે, આત્મા અને જ્ઞાનમાં નામભેદ છે, વસ્તુભેદ નથી, આત્મા ગુણી છે, જ્ઞાન

આત્માનુભૂતિરિતિ શુદ્ધનયાત્મિકા યા

જ્ઞાનાનુભૂતિરિયમેવ કિલેતિ બુદ્ધ્વા ।

આત્માનમાત્માનિ નિવેશ્ય સુનિષ્પ્રકમ્પ-

મેકોઽસ્તિ નિત્યમવબોધઘનઃ સમન્તાત્ ॥ ૧૩ ॥

ગુણ છે, તેથી ગુણી અને ગુણને ઓળખીને જ્યારે કોઈ આત્મધ્યાન કરે છે ત્યારે તેની રાગાદિ અશુદ્ધ અવસ્થા નાશ પામીને શુદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:—આત્મા ગુણી છે અને જ્ઞાન તેનો ગુણ છે, એમનામાં વસ્તુભેદ નથી. જેમ અગ્નિનો ગુણ ઉષ્ણતા છે, જે કોઈ અગ્નિ અને ઉષ્ણતાને ભિન્ન પાડવા ઇચ્છે તો તે ભિન્ન થઈ શકતા નથી; તેવી જ રીતે જ્ઞાન અને આત્માનો સહભાવી સંબંધ છે પણ નામભેદ જરૂર છે કે આ ગુણી છે અને આ તેનો ગુણ છે. ૧૪.

જ્ઞાનીઓનું ચિંતન (સવૈયા એકત્રીસા)

અપનેંહી ગુન પરજાયસૌં પ્રવાહરૂપ,
પરિનયૌ તિહૂં કાલ અપને અધારસૌં ।

અન્તર-બાહર-પરકાસવાન એકસ
સ્વિન્નતા ન ગૈ ભિન્ન રૈ ભૌ-વિકાસૌં ॥

ચેતનાકે સ્સ સસ્વંગ ભરિ રહ્યૌ જીવ,
જૈસે લૌન-કાંકર ભ્યૌ હૈ સ્સ સ્વાસૌં ।

પૂન-સુરૂપ અતિ ઉજ્જલ વિગ્યાનઘન,
મોકૌં હોહુ પ્રગટ વિસેસ નિસ્વાસૌં ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ખિન્નતા = ન્યૂનતા. ભૌ (ભવ) = સંસાર. લૌન-કાંકર = મીઠાની કણી. નિસ્વાસૌં = ક્ષયથી.

અર્થ:—શ્રવણ પદાર્થ સૈવ પોતાના જ આધારે રહે છે અને પોતાના જ ધારા-પ્રવાહ ગુણ-પર્યાયોમાં પરિણમન કરે છે, બાહ્ય અને અભ્યંતર એકસરખો પ્રકાશિત રહે છે, કદી ઘટતો નથી, તે સંસારના વિકારોથી ભિન્ન

અસ્ખિન્નમનાકુલં જ્વલદનન્તમન્તર્વહિ-

મંહઃ પરમસ્તુ નઃ સહજમુદ્વિલાસં સદા ।

ચિદુચ્છલનનિર્ભરં સકલકાલમાલમ્બતે

યદેકસમુલ્લસલ્લવણસ્વિલ્યલીલાયિતં ॥ ૧૪ ॥

છે, તેમાં ચૈતન્યરસ એવો ઠાંસોઠાંસ ભર્યો છે જેવી રીતે મીઠાની ગાંગડી ખારાશથી ભરપૂર હોય છે. આવો પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ, અત્યંત નિર્વિકાર, વિજ્ઞાનધન આત્મા મોહના અત્યંત ક્ષયથી મને પ્રગટ થાવ. ૧૫.

સાધ્ય-સાધકનું સ્વરૂપ અથવા દ્રવ્ય અને ગુણ-પર્યાયોની અભેદ વિવક્ષા.
(કવિત્ત)

જંહ ધ્રુવધર્મ કર્મછય લચ્છન,
સિદ્ધિ સમાધિ સાધિપદ સોઈ ।
સુદ્ધપયોગ જોગ મહિમંડિત,
સાધક તાહિ કહૈ સબ કોઈ ॥
યૌં પરત્ત્વ પરોચ્છ રૂપસૌં,
સાધક સાધિ અવસ્થા દોઈ ।
દુહકૌ એક ગ્યાન સંચય કરિ,
સેવૈ સિવવંછક થિર હોઈ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—ધ્રુવધર્મ = અવિનાશી સ્વભાવ. સાધ્ય = જે ઇષ્ટ, અખાદિત અને અસિદ્ધ હોય. સુદ્ધપયોગ = વીતરાગ પરિણુતિ. સિવવંછક = મોક્ષનો અભિલાષી. થિર = સ્થિર.

અર્થ:—સર્વ કર્મ-સમૂહથી રહિત અને અવિનાશી સ્વભાવ સહિત સિદ્ધપદ સાધ્ય છે અને મન, વચન, કાયાના યોગોસહિત શુદ્ધોપયોગરૂપ અવસ્થા સાધક છે. તેમાં એક પ્રત્યક્ષ અને એક પરોક્ષ છે; આ બંને અવસ્થાઓ એક જીવની છે, એમ જે ગ્રહણ કરે છે તે જ મોક્ષનો અભિલાષી સ્થિર-ચિત્ત થાય છે.

ભાવાર્થ:—સિદ્ધ અવસ્થા સાધ્ય છે અને અરહંત, સાધુ, શ્રાવક, સમ્યક્ત્વી આદિ અવસ્થાઓ *સાધક છે; એમાં પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો ભેદ છે. આ બંધી અવસ્થાઓ એક જીવની છે એમ જાણનાર જ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે. ૧૬.

* પૂર્વ અવસ્થા સાધક અને ઉત્તર અવસ્થા સાધ્ય હોય છે.

एष ज्ञानघनो नित्यमात्मा सिद्धिमभीप्सुभिः ।

साध्य-साधकभावेन द्विधैकः समुपास्यताम् ॥ १५ ॥

દ્રવ્ય અને ગુણ-પર્યાયોની ભેદ-વિવક્ષા (કવિત્ત)
દરસન-ગ્યાન-ચરન ત્રિગુનાતમ,
સમલરૂપ કહિયે વિવહાર ।
નિહચૈ-દૃષ્ટિ એકસ ચેતન,
ભેદરહિત અવિચલ અવિકાર ॥
સમ્યકદસા પ્રમાન ઉમૈ નય,
નિર્મલ સમલ એક હી વાર ।
યૌ સમકાલ જીવકી પસ્નિતિ,
કહે જિનેંદ ગહે ગનધાર ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સમલ = અહીં સમલ શબ્દથી અસત્યાર્થ, અભૂતાર્થનું પ્રયોજન છે. નિર્મલ = આ શબ્દથી અહીં સત્યાર્થ, ભૂતાર્થનું પ્રયોજન છે. ઉભૈ નય = બન્ને નય (નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય). ગનધાર = ગણધર (સમવસરણના પ્રધાન આચાર્ય).

અર્થ:—વ્યવહારનયથી આત્મા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર—એ ત્રણ ગુણરૂપ છે, આ વ્યવહારનય નિશ્ચયની અપેક્ષાએ અભૂતાર્થ છે, નિશ્ચયનયથી આત્મા એક ચૈતન્યરસસંપન્ન, અભેદ, નિત્ય અને નિર્વિકાર છે. આ બન્ને નિશ્ચય અને વ્યવહારનય સમ્યગ્દૃષ્ટિને એક જ કાળમાં પ્રમાણ છે; એવી એક જ સમયમાં જીવની નિર્મળ અને સમળ પરિણતિ જિનરાજે કહી છે અને ગણધર સ્વામીએ ધારણ કરી છે. ૧૭.

વ્યવહારનયથી જીવનું સ્વરૂપ (દોહરા)

એકરૂપ આતમ દરબ, ગ્યાન ચરન દૃગ તૈન ।
ભેદભાવ પરિનામસૌ, વિવહારૈ સુ મલીન ॥ ૧૮ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રૈસ્ત્રિત્વાદેકત્વતઃ સ્વયમ્ ।

મેચકોડમેચકશ્ચાપિ સમમાત્મા પ્રમાણતઃ ॥ ૧૬ ॥

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રૈસ્ત્રિભિઃ પરિણતત્વતઃ ।

એકોડપિ ત્રિસ્વભાવત્વાદ્વચવહારેણ મેચકઃ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—આત્મદ્રવ્ય એકરૂપ છે, તેને દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર-ત્રણ ભેદ-રૂપ કહેવું તે વ્યવહારનું નય છે—અસત્યાર્થ છે. ૧૮.

નિશ્ચયનયથી જીવનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જદપિ સમલ વિવહારસૌ, પર્યય-સક્રતિ અનેક ।

તદપિ નિયત-નય દેશિયે, સુદ્ધ નિરંજન એક ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—નિયત = નિશ્ચય. નિરંજન = કર્મમળ રહિત.

અર્થ:—જેકે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક શુણ અને પર્યાયવાળો છે તેપણુ નિશ્ચયનયથી જેવામાં આવે તે એક, શુદ્ધ, નિરંજન જ છે. ૧૯.

શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જીવનું સ્વરૂપ (દોહરા)

એક દેશિયે જાનિયે, રમિ રહિયે ઇક ઠૌર ।

સમલ વિમલ ન વિચારિયે, યહૈ સિદ્ધિ નહિ ઔર ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—રમિ રહિયે = વિશ્રામ લેવો. ઇક ઠૌર = એક સ્થાન.

અર્થ:—આત્માને એકરૂપ શ્રદ્ધવો અથવા એકરૂપ જ જાણવો જેઠાએ તથા એકમાં જ વિશ્રામ લેવો જેઠાએ, નિર્મળ-સમળનો વિકલ્પ ન કરવો જેઠાએ. એમાં જ સર્વસિદ્ધિ છે, ખીજે ઉપાય નથી.

ભાવાર્થ:—આત્માને નિર્મળ-સમળના વિકલ્પ રહિત એકરૂપ શ્રદ્ધવો તે સમ્યગ્દર્શન છે, એકરૂપ જાણવો તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને એકરૂપમાં જ સ્થિર થવું તે સમ્યક્ચારિત્ર છે, એ જ મોક્ષનો ઉપાય છે. ૨૦.

÷ દોહરા—જેતે ભેદ વિકલ્પ હૈ, તે તે સળ વિવહાર;
નિરાબાધ નિરકલ્પ સો, નિશ્ચય નય નિરધાર.

પરમાર્થેન તુ વ્યક્તજ્ઞાનૃત્વજ્યોતિપૈકકઃ ।

સર્વભાવાન્તરધ્વંસિસ્વભાવત્વાદમેચકઃ ॥ ૧૮ ॥

આત્મનશ્ચિન્તયૈવાલં મેચકામેચકત્વયોઃ ।

દર્શનજ્ઞાનચારિત્રૈઃ સાધ્યસિદ્ધિર્ન ચાન્યથા ॥ ૧૯ ॥

शुद्ध अनुभवनी प्रशंसा (सवैया ऐकत्रीसा)
जाकै पद सोहत सुलच्छन अनंत ग्यान,
विमल विकासवंत ज्योति लहलही है ।
यद्यपि त्रिविधरूप विवहारमै तथापि,
एकता न तजै यौ नियत अंग कही है ॥
सो है जीव कैसीहूं जुगतिकै सदीव ताके,
ध्यान करिबैकौ मेरी मनसा उनही है ।
जाते अविचल रिद्धि होत और भांति सिद्धि,
नाहीं नाहीं नाहीं यामै धोखो नाहीं सही है ॥ २१ ॥

श्लोकार्थः—जुगति = युक्ति. मनसा = अलिखापा. उनही है = तैयार थर्ध छे.
अविचल रिद्धि = मोक्ष. धोखो = सँदेह.

अर्थः—आत्मा अनंत ज्ञानरूप लक्षणुथी लक्षित छे, तेना ज्ञाननी निर्माण प्रकाशवाणी ज्योति जगी रही छे, जेके ते व्यवहारनयथी त्रयुत्पे* छे तोपणु निश्चयनयथी ऐक न रूप छे, तेनुं कोठ पणु युक्तिथी सदा ध्यान करवाने मारुं यित्त उत्साही पन्थुं छे, ऐनाथी न मोक्ष प्राप्त थाय छे अने कोठ पीजे उपाय कार्य सिद्ध थवानो नथी! नथी!! नथी*!!! ऐमां कोठ शंका नथी, पिलकुल सत्य छे. २१.

ज्ञातानी अवस्था (सवैया ऐकत्रीसा)
कै अपनौ पद आप संभारत,
कै गुरुके मुखकी सुनि बानी ।

* दर्शन, ज्ञान, आरित्र. × अहीं वारंवार 'नथी' ऐम कहीने कथननुं समर्थन कथुं छे.

कथमपि समुपात्तत्रित्वमप्येकतायाः

अपतितमिदमात्मज्योतिरुद्गच्छदच्छम् ।

सततमनुभवामोऽनन्तचैतन्यचिह्नम्

न चलु न खलु यस्मादन्यथा साध्यसिद्धिः ॥ २० ॥

कथमपि हि लभन्ते भेदविज्ञानमूला-

मचलितमनुभूति ये स्वतो वान्यतो वा ।

ભેદવિગ્યાન જગ્યૌ જિન્હિકૈ,
પ્રગટી સુવિવેક-કલા-રસધાની ॥
ભાવ અનંત ભણ પ્રતિબિંબિત,
જીવન મોક્ષ દસા ઠહરાની ।
તે નર દર્પન જ્યૌ અવિકાર,
રહેં થિરરૂપ સદા સુખદાની ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—રસધાની = શક્તિ. જીવને મોખદશા = જાણે અહીં જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી ચુકયા.

અર્થ:—પોતાની જાતે પોતાનું સ્વરૂપ સાંભળવાથી* અથવા શ્રીગુરુના મુખારવિદ દ્વારા ઉપદેશ સાંભળવાથી* જેમને ભેદજ્ઞાન જાત્રત થયું છે અર્થાત્ સ્વપર વિવેકની જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થઈ છે, તે મહાત્માઓને જીવનમુક્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેમના નિર્મળ દર્પણ જેવા સ્વચ્છ આત્મામાં અનંત ભાવ જળકે છે પરંતુ તેનાથી કાંઈ વિકાર થતો નથી. તેઓ સદા આનંદમાં મસ્ત રહે છે. ૨૨.

ભેદવિજ્ઞાનનો મહિમા (સવૈયા એકત્રીસા)

યાહી વર્તમાનસમૈ ભવ્યનિકૌ મિટૌ મોહ,
લગ્યૌ હૈ અનાદિકૌ પગ્યૌ હૈ કર્મમલસૌ ।
ઉદૈ કૌરે ભેદજ્ઞાન મહા રુચિકૌ નિધાન,
ઉરકૌ ઉજારૌ મારૌ ન્યારૌ ટુંદ-દલસૌ ॥

* આ નૈસર્ગિક સમ્યગ્દર્શન છે.

× આ અધિગમજ સમ્યગ્દર્શન છે.

પ્રતિફલનનિમગ્નાઽનન્તભાવસ્વભાવૈ-

મુકુરવદવિકારા સંતતં સ્યુસ્ત એવ ॥ ૨૧ ॥

ત્યજતુ જગદિદાનીં મોહમાજન્મલીઢં

રસયતુ રસિકાનાં રોચનં જ્ઞાનમુઘત્ ।

ઇહ કથમપિ નાત્માઽનાત્મના સાકમેકઃ

કિલ્ કલયતિ કાલે ક્વાપિ તાદાત્મ્યવૃત્તિમ્ ॥ ૨૨ ॥

जातैं थिर रहै अनुभौ विलास गहै फिरि,
कबहूँ अपनपौ न कहै पुद्गलसौं ।
यहै कस्तूति यौं जुदाई करैं जगतसौं,
पावक ज्यौं भिन्न करै कंचन उपलसौं ॥ २३ ॥

शब्दार्थः—निधान = षण्णो. दुंद (दुंद) = संशय. उपल = पत्थर. मडारुचि = दृढ श्रद्धान. जगत = जन्म-मरणरूप संसार.

अर्थः—आ समये ज लव्य जवोनो अनादिकाणथी लागेलो अने कर्ममणथी मणेलो मोड नष्ट थछ जव. अे नष्ट थछ जवाथी हृदयमां मडा-प्रकाश करनार, संशय-समूढने मटाउनार, दृढ श्रद्धाननी रुचि-स्वरूप लेह-विज्ञान प्रगट थाय छे. अेनाथी स्वरूपमां विश्राम अने अनुभवनो आनंद मणे छे तथा शरीरादि पुद्गल पदार्थोमां कही अडंयुद्धि रहैती नथी. आ क्रिया तेमने संसारथी अेवी रीते भिन्न करी नापे छे जेभ अग्नि सुवर्णने कट्टिका (पत्थर)थी भिन्न करी दे छे. २३.

परमार्थनी शिक्षा (सवैया अेकत्रीसा)

बानारसी कहै भैया भव्य सुनौ मेरी सीख,
कैहूँ भांति कैसेहूँकै ऐसौ काजु कीजिए ।
एकहूँ मुहूँस्त मिथ्यातकौ विधुंस होइ,
ग्यानकौ जगाह अंस हंस खोजि लीजिए ॥
वाहीकौ विचार वाकौ ध्यान यहै कौतूहल,
यौंही भरि जनम परम रस पीजिए ।

अयि कथमपि मृत्वा तत्त्वकौतूहली स-

ननुभव भव मूर्तेः पार्श्ववर्ती मुहूर्त्तम् ।

पृथग्थ विलसंतं स्वं समालोक्य येन

त्यजसि जगिति मूर्त्या साकमेकत्वमोहं ॥ २३ ॥

तजि भव-वासकौ विलास सविकाररूप,
अंतकरि मोहकौ अनंतकाल जीजिए ॥ २४ ॥

शब्दार्थः—कैडूः लांति = कोध पणु उपायथी. कैसै'डू'कै = पोते कोध प्रकारनो
पनीने. डंस = आत्मा. कौतूडल = डीडा. भव-वासकौ विलास = जन्म-मरणमां लटकवुं.
अनंतकाल लुजिअे = अमर थर्ध जव अर्थात् सिद्धपद प्राप्त करो.

अर्थः—पं. पनारसीदासलु कडे छे—डे लाध लव्य! भारो उपदेश
सांभणो के कोध पणु उपायथी अने कोध पणु प्रकारनो पनीने अेवुं काम
कर जेथी मात्र अंतर्मुडूर्तने* माटे मिथ्यात्वनो उदय न रहे, ज्ञाननो अंश
अत्रत थाय, आत्मस्वप्नी आणप्याणु थाय. जिहगीभर तेनो ज विचार,
तेनुं ज ध्यान, तेनी ज लीलामां परमरसनुं पान करो अने राग-द्वेषमय
संसारनुं परिभ्रमणु छोडीने तथा मोहनो नाश करीने सिद्धपद प्राप्त करो. २४.

तीर्थं कर भगवानना शरीरनी स्तुति (सवैया अेकत्रीसा)

जाके देह-द्युतिसौं दसौं दिसा पवित्र भई,
जाके तेज आगै सब तेजवंत रुके हैं ।
जाकौ रूप निरखि थकित महा रूपवंत,
जाकी वपु-वाससौं सुवास और लुके हैं ॥
जाकी दिव्यधुनि सुनि श्रवणकौं सुख होत,
जाके तन लच्छन अनेक आइ टुंके हैं ।

* अे घडी अर्थात् ४८ मिनटमां अेक समय अेछे.

कान्त्यैव स्नपयन्ति ये दशदिशो घाम्ना निरुन्धन्ति ये
धामोद्दाममहस्विनां जनमनो मुष्णन्ति रूपेण च ।
दिव्येन ध्वनिना सुखं श्रवणयोः साक्षात्क्षरन्तोऽमृतम्
वन्द्यास्तेऽष्टसहस्रलक्षणधरास्तीर्थेश्वराः सूरयः ॥ २४ ॥

તેઈ જિનરાજ જાકે કહે વિવહાર ગુન,
નિહચૈ નિરણિ સુદ્ધ ચેતનસૌં ચુકે હૈ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વપુ-વાસસૌં = શરીરની ગંધથી. લુકે = છુપાઈ ગયા. હુકે = પ્રવેશ કર્યો. ચુકે = બુદ્ધા.

અર્થ:—જેમના શરીરની આભા (તેજ)થી દશે દિશાઓ પવિત્ર થાય છે, જેના તેજ આગળ બધા તેજવાળાઓ^૧ લલિજત થાય છે, જેમનું રૂપ બોધને મહારૂપવાન^૨ હાર માને છે, જેમના શરીરની સુગંધ પાસે બધી સુગંધ^૩ છુપાઈ જાય છે, જેમની દિવ્યવાણી સાંભળવાથી કાનોને સુખ થાય છે, જેમના શરીરમાં અનેક શુભ લક્ષણો^૪ આવી વસ્યાં છે; એવા તીર્થંકર ભગવાન છે. તેમના આ ગુણો વ્યવહારનયથી કહ્યા છે, નિશ્ચયનયથી જુઓ તો શુદ્ધ આત્માના ગુણોથી આ દેહાશ્રિત ગુણો ભિન્ન છે. ૨૫.

જામૈં બાલપનૌ તરુનાપૌ વૃદ્ધપનૌ નાહિ,
આયુ-પરજંત મહારૂપ મહાબલ હૈ ।
વિના હી જતન જાકે તનમૈં અનેક ગુન,
અતિસૈ-વિરાજમાન કાયા નિર્મલ હૈ ॥
જૈમૈં વિનુ પવન સમુદ્ર અવિચલરૂપ,
તૈમૈં જાકૌ મન અરુ આસન અચલ હૈ ।
એસૌ જિનરાજ જયવંત હોઝ જગતમૈં,
જાકૌ સુભગતિ મહા સુકૃતકૌ ફલ હૈ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—તરુનાપૌ = યુવાની. કાયા = શરીર. અવિચળ = સ્થિર. સુભગતિ = શુભભક્તિ.

૧. સૂર્ય, ચંદ્રમા વગેરે. ૨. ઇન્દ્ર, કામદેવ વગેરે. ૩. મંદાર, સુપારિજાત વગેરે કૂલોની. ૪. કમળ, ચક્ર, ધ્વજા, કદપવૃક્ષ, સિંહાસન, સમુદ્ર આદિ ૧૦૦૮ લક્ષણુ.

નિત્યમવિકારસુસ્થિત સર્વાંગમપૂર્વસહજલાવણ્યં ।

અક્ષોભમિવ સમુદ્રં જિનેન્દ્રરૂપં પરં જયતિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—જેમને બાળ, તરુણ અને વૃદ્ધપણું* નથી, જેમને જીવનભર અત્યંત સુંદર રૂપ અને અતુલ બળ રહે છે, જેમના શરીરમાં સ્વતઃ સ્વ-ભાવથી જ અનેક ગુણો અને અતિશયો× બિરાજે છે તથા શરીર અત્યંત ઉજ્જવળ† છે, જેમનું મન અને આસન પવનની લહેરોથી રહિત સમુદ્ર સમાન સ્થિર છે, તે તીર્થંકર ભગવાન સંસારમાં જ્યવંત હો, જેમની શુભ-ભક્તિ ઘણા મોટા પુણ્યના ઉદયે પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬.

(જિનરાજનું યથાર્થ સ્વરૂપ (દોહરા)

જિનપદ નાંહિ શરીરકૌ, જિનપદ ચેતનમાંહિ ।

જિનવર્નન કલ્પુ ઓર હૈ, યહ જિનવર્નન નાંહિ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઓર = બીજું. જિન = જીતે તે જિન અર્થાત્ જેમણે કામ-ક્રોધાદિ શત્રુઓને જીત્યા છે.

અર્થ:—આ (ઉપર કહેલું) જિન-વર્ણન નથી, જિન-વર્ણન એનાથી ભિન્ન છે; કારણ કે જિનપદ શરીરમાં નથી, ચેતનાર ચેતનમાં છે. ૨૭.

પુદ્ગલ અને ચૈતન્યના ભિન્ન સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

ऊंचे ऊंचे गढ़के कंगूरे यौं विराजत हैं,

मानौं नभलोक गीलिवेकौं दांत दीयौ है ।

सोहै चहुँओर उपवनकी सघनताई,

वेश करि मानौ भूमिलोक घेरि लीयौ है ॥

गहिरौ गंभीर खाई ताकी उपमा बनाई,

नीचौ करि आनन पताल जल पीयौ है ।

* બાળકની પેઠે અજ્ઞાનપણું, યુવાનની પેઠે મદાન્ધપણું અને વૃદ્ધની પેઠે દેહનું જીર્ણપણું હોતું નથી. × એકત્રીસ અતિશય. † પરસેવો, નાક, કાન આદિ મળ રહિત છે.

પ્રાકારકવલિતાંબરમુપવનરાજીનિગીર્ણમૂમિતલં ।

પિવતીવ હિ નગરમિદં પરિસ્વાવલયેન પાંતાલં ॥ ૨૫ ॥

ऐसो है नगर यामैं नृपकौ न अंग कोऊ,
याँही चिदानंदसौं शरीर भिन्न कीयौ है ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ:—ગઢ = કિલ્લો. નક્ષત્રોક્ક = સ્વર્ગ. આનન = મોહ.

અર્થ:—જે નગરમાં મોટા મોટા ઊંચા કિલ્લા છે, જેના કાંગરા એવા શોભે છે જાણે કે સ્વર્ગને ગળી જવાને માટે દાંત જ ફેલાવ્યા છે, તે નગરની ચારે તરફ સઘન બગીચા એવા શોભી રહ્યા છે જાણે મધ્યલોકને જ ઘેરી લીધો છે અને તે નગરની એવી મોટી ઊંડી ખાઈઓ છે કે જાણે તેમણે નીચું મુખ કરીને પાતાળ લોકનું જળ પી લીધું છે, પરંતુ તે નગરથી રાજ ભિન્ન જ છે તેવી જ રીતે શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે.

ભાવાર્થ:—આત્માને શરીરથી સર્વથા ભિન્ન ગણવો ભેદ છે. શરીરના કથનને આત્માનું કથન ન સમજવું.

તીર્થ કરના નિશ્ચય સ્વરૂપની સ્તુતિ (સવૈયા એકત્રીસા)

जामैं लोकालोकके सुभाव प्रतिभासे सब,
जगी ग्यान सकति विमल जैसी आरसी ।
दर्सन उद्योत लीयौ अंतराय अंत कीयौ,
गयौ महा मोह भयौ परम महारसी ॥
संन्यासी सहज जोगी जोगसौं उदासी जामैं,
प्रकृति पचासी लगि रही जरि छारसी ।
सोहै घट मंदिरमें चेतन प्रगटरूप,
ऐसौ जिनराज ताहि बंदत बनारसी ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રતિભાસે = પ્રતિબિંબિત થાય છે. દર્શન = અહીં કેવળદર્શનનું પ્રયોજન છે. છારસી = રાખ સમાન.

અર્થ:—જેમને એવું જ્ઞાન બહુત થયું છે કે જેમાં દર્પણની પેઠે લોકાલોકના ભાવ પ્રતિબિંબિત થાય છે, જેમને કેવળદર્શન પ્રગટ થયું છે, જેમને અંતરાય કર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમને મહામોહકર્મનો નાશ થવાથી

પરમ સાધુ અથવા મહા સંન્યાસી અવરથા પ્રાપ્ત થઈ છે, જેમણે સ્વાભાવિક યોગો ધારણ કર્યા છે તેમણે જે યોગોથી વિરક્ત છે. જેમને માત્ર પંચાસી* પ્રકૃતિઓ બળી ગયેલી સીંદરીની રાખની પેઠે લાગેલી છે; એવા તીર્થંકરદેવ દેહરૂપ દેવાલયમાં સ્પષ્ટ ચૈતન્યમૂર્તિ શોભાયમાન થાય છે, તેમને પં. બનારસી-દાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૨૯.

નિશ્ચય અને વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીર અને જિનવરનો ભેદ (કવિત્ત)

તન ચેતન વિવહાર એકસે,
નિહચૈ મિન્ન મિન્ન હૈં દોઝ ।
તનકી થુતિ વિવહાર જીવથુતિ,
નિયતદૃષ્ટિ મિથ્યા થુતિ સોઝ ॥

* ૧-અશાતા વેદનીય ૨-દેવગતિ. પાંચ શરીર-૩-ઔદારિક ૪-વૈક્રિક ૫-આહારક ૬-તૈજસ ૭-કાર્માણુ. પાંચ બંધન-૮-ઔદારિક ૯-વૈક્રિક ૧૦-આહારક ૧૧-તૈજસ ૧૨-કાર્માણુ. પાંચ સંઘાત-૧૩-ઔદારિક ૧૪-વૈક્રિક ૧૫-આહારક ૧૬-તૈજસ ૧૭-કાર્માણુ. છ સંસ્થાન-૧૮ સમયતુરસંસ્થાન ૧૯-ન્યગ્રોધપરિમંડલ ૨૦-સ્વાતિક ૨૧-બાવન ૨૨-કુબ્જક ૨૩-હુંડક. ત્રણ અંગો પાંગ-૨૪-ઔદારિક ૨૫-વૈક્રિક ૨૬-આહારક. છ સંહનન-૨૭-વજ્રર્ષભનારાય ૨૮-વજ્રનારાય ૨૯-નારાય ૩૦-અર્ધનારાય ૩૧-કીલક ૩૨-સ્કાટિક. પાંચ વર્ણ-૩૩-કાળો ૩૪-લીલો ૩૫-પીળો ૩૬-સફેદ ૩૭-લાલ. બે ગંધ ૩૮-સુગંધ ૩૯-દુર્ગંધ પાંચ રસ-૪૦-તીષ્ઠો ૪૧-ખાટો ૪૨-કડવો ૪૩-મીઠો ૪૪-કષાયલો. આઠ સ્પર્શ-૪૫-કોમળ ૪૬-કઠોર ૪૭-ઠંડો ૪૮-ગરમ ૪૯-હલકો ૫૦-ભારે ૫૧-સ્નિગ્ધ ૫૨-રુક્ષ ૫૩-દેવગતિ પ્રાયોગ્યાનુપૂર્વ ૫૪-અગુરુલઘુ ૫૫-ઉપઘાત ૫૬-પરઘાત ૫૭-ઉર્ધ્વાસ ૫૮-પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ ૫૯-અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ ૬૦-અપર્યાપ્તક ૬૧-પ્રત્યેક શરીર ૬૨-સ્થિર ૬૩-અસ્થિર ૬૪-શુભ ૬૫-અશુભ ૬૬-દુર્ભંગ ૬૭-સુસ્વર ૬૮-દુસ્વર ૬૯-અનાદેય ૭૦-અયશઃકીર્તિ ૭૧-નિર્માણુ ૭૨-નીચ ગોત્ર ૭૩-શાતા વેદનીય ૭૪-મનુષ્ય ગતિ ૭૫-મનુષ્યાયુ ૭૬-પંચેન્દ્રિય બલિ ૭૭-મનુષ્યગતિ પ્રાયોગ્યાનુપૂર્વ ૭૮-ત્રસ ૭૯-બાદર ૮૦-પર્યાપ્તક ૮૧-સુભગ ૮૨-આદેય ૮૩-યશઃકીર્તિ ૮૪-તીર્થંકર ૮૫-ઉચ્ચ ગોત્ર.

एकत्वं व्यवहारतो न तु पुनः कायात्मनोर्निश्चया-

न्नुः स्तोत्रं व्यवहारतोऽस्ति वपुषः स्तुत्या न तत्त्वतः ।

स्तोत्रं निश्चयतश्चित्तो भवति चित्तस्तुत्येव सैवं भवे-

न्नातस्तीर्थंकरस्तवोत्तरबलादेकत्वमात्माङ्गयोः ॥ २७ ॥

જિન સો જીવ જીવ સો જિનવર,
તન જિન એક ન માને કોઈ ।
તા કારન તનકી સંસ્તુતિસૌં,
જિનવરકી સંસ્તુતિ નહિં હોઈ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—વ્યવહારનયમાં શરીર અને આત્માની એકતા છે, પરંતુ નિશ્ચય-
નયમાં બન્ને જુદા-જુદા છે. વ્યવહારનયમાં શરીરની સ્તુતિને જીવની સ્તુતિ
ગણવામાં આવે છે પરંતુ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિથી તે સ્તુતિ મિથ્યા છે. નિશ્ચય-
નયમાં જે જિનરાજ છે તે જ જીવ છે અને જે જીવ છે તે જ જિનરાજ
છે. આ નય શરીર અને આત્માને એક નથી માનતો એ કારણે નિશ્ચય-
નયથી શરીરની સ્તુતિ તે જિનરાજની સ્તુતિ થઈ શકતી નથી. ૩૦.

વસ્તુસ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં ગુપ્ત લક્ષ્મીનું દષ્ટાંત (સવૈયા તેવીસા)

જ્યૌં ચિરકાલ ગડી વસુધામહિં,
ભૂરિ મહાનિધિ અંતર ગૂઝી ।
કોઝ ઉઝારિ ધૈર મહિ ઉપરિ,
જે દગવંત તિન્હેં સબ સૂઝી ॥
ત્યૌં યહ આતમકી અનુભૂતિ,
પડી જડમાઝ અનાદિ અરૂઝી ।
નૈ જુગતાગમ સાધિ કહી ગુરુ,
લચ્છન-વેદિ વિચચ્છન બૂઝી ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—ભૂરિ = ઘણી. ગૂઝી = છુપાયેલી. મહિ = પૃથ્વી. અરૂઝી = ગુપ્તવાયેલી.
વિચચ્છન (વિચક્ષણ) = ચતુર. લચ્છનવેદિ = લક્ષણોના જાણનાર. બૂઝી = સમજ્યા.

અર્થ:—જેવી રીતે ઘણા સમયથી પૃથ્વીની અંદર દટાયેલ ઘણા ધનને

इति परिचिततत्त्वैरात्मकायैकतायां

नयविभजनयुक्त्यात्यन्तमुच्छादितायाम् ।

अवतरति न बोधो बोधमेवाद्य कस्य

स्वरसरभसकृष्ट प्रस्फुटन्नेक एव ॥ २८ ॥

ખાદીને કોઈ બહાર મૂકી દે તો દષ્ટિવાળાઓને તે બધું દેખાવા લાગે છે, તેવી જ રીતે અનાદિકાળથી અજ્ઞાનભાવમાં દેખાયેલ આત્મજ્ઞાનની સંપત્તિને શ્રીગુરુએ નય, યુક્તિ અને આગમથી સિદ્ધ કરીને સમજાવી છે, તેને વિદ્વાનો લક્ષણ વડે ઓળખીને ગ્રહણ કરે છે.

વિશેષ:—આ છંદમાં ‘દગવંત’ પદ આપ્યું છે, તે જેવી રીતે બહાર કાઢેલું ધન પણ આંખોવાળાને જ દેખાય છે—આંધળાઓને નથી દેખાતું તેવી જ રીતે શ્રીગુરુ દ્વારા બતાવવામાં આવેલું તત્ત્વજ્ઞાન અંતર્દષ્ટિ ભવ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે, દીર્ઘ સંસારી અને અભવ્યોની બુદ્ધિમાં નથી આવતું. ૩૧.

ભેદ(વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ધોખીનાં વસ્ત્રનું દષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

જેસેં કોઠુ જન ગયૌ ધોબીકે સદન તિન,
 પહિસ્યૌ પરાયૌ વસ્ત્ર મેરૌ માનિ રહ્યૌ હૈ ।
 ધની દેસિ કહ્યૌ મૈયા યહ તૌ હમારૌ વસ્ત્ર,
 ચીન્હેં પહિચાનત હી ત્યાગભાવ લહ્યૌ હૈ ॥
 તૈસેંહી અનાદિ પુદગલસૌં સંજોગી જીવ,
 સંગકે મમત્વસૌં વિભાવતામૈં બહ્યૌ હૈ ।
 મેદજ્ઞાન મયૌ જબ આપૌ પર જાન્યૌ તબ,
 ન્યારૌ પરમાવસૌં સ્વભાવ નિજ ગહ્યૌ હૈ ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સદન = ઘર. વિભાવ = પર વસ્તુના સંયોગથી જે વિકાર થાય તે.

અર્થ:—જેમ કોઈ મનુષ્ય ધોખીના ઘેર જાય અને ખીબનું કપડું પહેરીને પોતાનું માનવા લાગે. પરંતુ તે વસ્ત્રનો માલિક જોઈને કહે કે આ તો મારું કપડું છે, તો તે મનુષ્ય પોતાના વસ્ત્રનું ચિહ્ન જોઈને ત્યાગબુદ્ધિ કરે છે; તેવી જ રીતે આ કર્મસંયોગી જીવ પરિગ્રહના મમત્વથી વિભાવમાં

અવતરતિ ન યાવદ્વૃત્તિમત્યન્તવેગા

દનવમપરમાવત્યાગદૃષ્ટાન્તદૃષ્ટિઃ ।

જ્ઞાતિતિ સકલભાવૈરન્યદીયૈર્વિમુક્તા

સ્વયમિયમનુભૂતિસ્તાવદાવિર્ભૂવ ॥ ૨૯ ॥

રહે છે અર્થાત્ શરીર આદિને પોતાનું માને છે પરંતુ ભેદવિજ્ઞાન થતાં જ્યારે સ્વ-પરનો વિવેક થઈ જાય છે તો રાગાદિ ભાવોથી ભિન્ન પોતાના નિજસ્વભાવનું ગ્રહણ કરે છે. ૩૨.

નિજાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ (અડિક્ષ્ય છંદ)

કહે વિચ્છેદન પુરુષ સદા મૈં એક હૌં ।

અપને રસસૌં મન્યૌ આપની ટેક હૌં ॥

મોહકર્મ મમ નાંહિ નાંહિ ભ્રમકૂપ હૈ ।

સુદ્ધ ચેતના સિંધુ હમારૌ રૂપ હૈ ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ટેક = આધાર. મમ = મારું. સિંધુ = સમુદ્ર.

અર્થ:—જ્ઞાની પુરુષ એવો વિચાર કરે છે કે હું સદૈવ એકલો છું, પોતાના જ્ઞાન-દર્શન રસથી ભરપૂર પોતાના જ આધારે છું, ભ્રમજળનો કૂપ મોહકર્મ મારું સ્વરૂપ નથી! નથી* !! મારું સ્વરૂપ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય-સિંધુ છે. ૩૩.

તત્ત્વજ્ઞાન થતાં જીવની અવસ્થાનું વર્ણન (સવૈયા એકત્રીસા)

તત્ત્વકી પ્રતીતિસૌં લક્ષ્યૌ હૈ નિજપરગુન,

દ્વગ જ્ઞાન ચરન ત્રિવિધિ પરિનયૌ હૈ ।

વિસદ વિવેક આયૌ આછૌ વિસરામ પાયૌ,

આપુહીમૈં આપનો સહારૌ સોધિ લયૌ હૈ ॥

કહત બનારસી ગહત પુરુષારથકૌં,

સહજ સુભાવસૌં વિભાવ મિટિ ગયૌ હૈ ।

* અહીં બે વાર 'નથી' કહીને વિષયનું સમર્થન કર્યું છે.

સર્વતઃ સ્વરસનિર્ભરમાવં ચેતયે સ્વયમહં સ્વમિહૈકમ્ ।

નાસ્તિ નારિત મમ કશ્ચન મોહઃ શુદ્ધચિદ્ધનમહોનિધિરસ્મિ ॥ ૩૦ ॥

इति सति सह सर्वैरन्यभावेर्विवेके

स्वयमयमुपयोगो विभ्रदात्मानमेकम् ।

प्रकटितपरमार्थैर्दर्शनज्ञानवृत्तैः

कृतपरिणतिरात्माराम एव प्रवृत्तः ॥ ૩૧ ॥

पन्नाके पकायें जैसे कंचन विमल होत,
तैसें सुद्ध चेतन प्रकासरूप भयो है ॥ ३४ ॥

शब्दार्थः—प्रतीति = श्रद्धान. विशद = निर्मण. विसराम (विश्राम) = येन. सोधि = गोतीने. पन्नाके पकाये' जैसे' कंचन विमल होत = अशुद्ध सोनाना नाना नाना दूकडा करीने कागण जेवा पातणा जनावे छे तेने पन्ना कहे छे. ते पन्नाओने भीडुं, तेल वगेरेना रसायणुथी अग्निमां पकवे छे तेथी सोनुं अत्यंत शुद्ध थर्ष जय छे. आ रीते शुद्ध करेखुं सोनुं नेशनल, पाटवो वगेरे करतां धणी छिन्नी जतनुं होय छे.

अर्थः—तत्त्वश्रद्धान थतां स्व-पर गुणुनी ओणभाषु थर्ष जेथी पोताना निज गुणु सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्रमां परिणुमन क्युं छे, निर्मण लेह-विज्ञान थवाथी उत्तम विश्राम भण्यो अने पोताना स्वरूपमां ज पोतानो सहायक गोती लीधो. पं. अनारसीदासजु कहे छे के आ प्रयत्नथी पोतानी भेजे ज विभाव परिणुमन नष्ट थर्ष गयुं अने शुद्ध आत्मा जेवो प्रकाशित थयो जेम रसायणुमां सोनाना पत्ता पकाववाथी ते उल्लवण थर्ष जय छे. ३४.

वस्तुस्वभावनी प्राप्तिमां नटीनुं दृष्टांत (सवैया अेकत्रीसा)

जैसें कोऊ पातुर बनाय वस्त्र आभरन,
आवति अखारे निसि आड़ौ पट करिकैं ।
दुहूंओर दीवटि संवारि पट दूरि कीजै,
सकल सभाके लोग देखैं दृष्टि धरिकैं ॥
तैसें ग्यान सागर मिथ्याति ग्रंथि भेद करि,
उमग्यौ प्रगट रह्यौ तिहूं लोक भरिकैं ।
ऐसौ उपदेस सुनि चाहिए जगत जीव,
सुद्धता संभारै जग जालसौं निसरिकैं ॥ ३५ ॥

मज्जन्तु निर्भरममी सममेव लोका

आलोकमुच्छलति शान्तरसे समस्ताः ।

आप्लाव्य विभ्रमतिरस्करिणीं भरेण

प्रोन्मग्न एष भगवानवबोधसिन्धुः ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—પાતુર-(પાત્રા) = નદી, નાયનારી. અખારે = નાટ્યશાળામાં. નિશિ = રાત્રિ. પટ = વસ્ત્ર, પડદો. અંથિ = ગાંઠ. નિસરિકૈ = નીકળીને.

અર્થ:—જેમ નદી રાત્રે વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થઈને નાટ્યશાળામાં પડદાની પાછળ આવીને ઊભી રહે છે તે કોઈને દેખાતી નથી, પરંતુ જ્યારે બંને તરફના દીવા ઠીક કરીને પડદો ખસેડી લેવામાં આવે છે તે સભાના બધા માણસોને સ્પષ્ટપણે દેખાય છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનનો સમુદ્ર આત્મા જે મિથ્યાત્વના પડદામાં ઢંકાઈ રહ્યો હતો તે પ્રગટ થયો જે ત્રણલોકનો જ્ઞાયક થશે. શ્રીગુરુ કહે છે કે હું જગતના જીવો! આવો ઉપદેશ સાંભળીને તમારે જગતની જાળમાંથી નીકળીને પોતાની શુદ્ધતાની સંભાળ કરવી. ૩૫.

એ પ્રમાણે રંગભૂમિકા પૂણુ થઈ. ૧.

પ્રથમ અધિકારનો સાર

આત્મપદાર્થ શુદ્ધ, ખુદ્ધ, નિર્વિકલ્પ, દેહાતીત, ચિચ્યમત્કાર, વિજ્ઞાનઘન, આનંદકંદ, પરમદેવ સિદ્ધસમાન છે. જેવો તે અનાદિ છે તેવો અનંત પણ છે અર્થાત્ ન તે ઉત્પન્ન થયો છે અને ન કદી નષ્ટ પણ થશે. જોકે તે પોતાના સ્વરૂપથી સ્વચ્છ છે પરંતુ સંસારી દશામાં જ્યારથી તે છે ત્યારથી અર્થાત્ અનાદિકાળથી શરીરથી સંબંધ છે અને કર્મકાલિમાથી મલિન છે. જેમ સોનું ખાણુની અંદર કાદવ સહિત રહે છે પણ ભઠ્ઠીમાં તપાવવાથી શુદ્ધ સોનું જુદું થઈ જાય છે અને કાલિમા જુદી થઈ જાય છે તેવી જ રીતે સમ્યક્તપ— મુખ્યપણે શુક્લધ્યાનની અગ્નિ દ્વારા જીવાત્મા શુદ્ધ થઈ જાય છે અને કર્મ-કાલિમા જુદી થઈ જાય છે. જેવી રીતે ઝવેરી કાદવવાળા સોનાને ઓળખીને સોનાની કિંમત દે-લે છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓ અનિત્ય અને મળથી ભરેલા શરીરમાં પૂર્ણ જ્ઞાન અને પૂર્ણ આનંદમય પરમાત્માનો અનુભવ કરે છે.

જ્યારે કપડા ઉપર મેલ જામી જાય છે ત્યારે મલિન કહેવાય છે, લોકો તેનાથી ગ્લાનિ કરે છે અને નિરુપયોગી બતાવે છે, પરંતુ વિવેકદષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો કપડું પોતાના સ્વરૂપથી સ્વચ્છ છે, સાબુ-પાણીનું નિમિત્ત જોઈએ. બસ! મેલસહિત વસ્ત્રની જેમ કર્મસહિત આત્માને મલિન કહેવો એ વ્યવહારનયનો વિષય છે અને મેલથી જુદા સ્વચ્છ વસ્ત્રની જેમ

આત્માને કર્મકાલિમાથી જુદો જ ગણવો તે નિશ્ચયનયનો વિષય છે. અભિપ્રાય એ છે કે, જીવને ખરેખર કર્મકાલિમા લાગતી નથી. કપડાના મેલની જેમ તે શરીર આદિથી બંધાયો છે, ભેદવિજ્ઞાનરૂપ સાબુ અને સમતારસરૂપ જળ દ્વારા તે સ્વચ્છ થઈ શકે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવને દેહથી ભિન્ન શુદ્ધ-પુદ્ગ જાણનાર નિશ્ચયનય છે અને શરીરથી તન્મય, રાગ-દ્વેષ-મોહથી મલિન, કર્મને આધીન કહેવાવાળો વ્યવહારનય છે. ત્યાં પ્રથમ અવસ્થામાં આ નયજ્ઞાનદ્વારા જીવની શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણતિને સમજીને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન થવું એનું જ નામ અનુભવ છે. અનુભવ પ્રાપ્ત થયા પછી નયોનો વિકલ્પ પણ રહેતો નથી તેથી કહેવું પડશે કે નય પ્રથમ અવસ્થામાં સાધક છે અને આત્માનું સ્વરૂપ સમજ્યા પછી નયોનું કામ નથી.

ગુણોના સમૂહને દ્રવ્ય કહે છે. જીવના ગુણુ ચૈતન્ય, જ્ઞાન, દર્શન આદિ છે. દ્રવ્યની હાલતને પર્યાય કહે છે. જીવની પર્યાયો નર, નારક, દેવ, પશુ આદિ છે. ગુણુ અને પર્યાયો વિના દ્રવ્ય હોતું નથી અને દ્રવ્ય વિના ગુણુ-પર્યાય હોતા નથી, તેથી દ્રવ્ય અને ગુણુ-પર્યાયોમાં અવ્યતિરિક્ત ભાવ છે. જ્યારે પર્યાયને ગૌણુ અને દ્રવ્યને મુખ્ય કરીને કથન કરવામાં આવે છે ત્યારે નય દ્રવ્યાર્થિક કહેવાય છે અને જ્યારે પર્યાયને મુખ્ય તથા દ્રવ્યનો ગૌણુ કરીને કથન કરવામાં આવે છે ત્યારે નય પર્યાયાર્થિક કહેવાય છે. દ્રવ્ય સામાન્ય હોય છે અને પર્યાય વિશેષ હોય છે, તેથી દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયના વિષયમાં સામાન્ય-વિશેષનું અંતર રહે છે. જીવનું સ્વરૂપ નિશ્ચયનયથી આવું છે, વ્યવહારનયથી આવું છે, દ્રવ્યાર્થિકનયથી આવું છે, પર્યાયાર્થિકનયથી આવું છે અથવા નયોના ભેદ શુદ્ધ નિશ્ચયનય, અશુદ્ધ નિશ્ચયનય, સદ્ભૂત વ્યવહારનય, અસદ્ભૂત વ્યવહારનય, ઉપચરિત વ્યવહારનય ઇત્યાદિ વિકલ્પ ચિત્તમાં અનેક તરંગો ઉત્પન્ન કરે છે, એનાથી ચિત્તને વિશ્રામ નથી મળી શકતો, તેથી કહેવું જોઈએ કે નયના કલ્લોલ અનુભવમાં બાધક છે પરંતુ પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવા અને સ્વભાવ-વિભાવને ઓળખવામાં સહાયક અવશ્ય છે. તેથી નય, નિક્ષેપ અને પ્રમાણથી અથવા જેમ બને તેમ આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ કરીને સદૈવ તેના વિચાર તથા ચિંતનમાં લાગ્યા રહેવું જોઈએ.

अञ्जवद्वार

(२)

अञ्जव अधिकारतुं वर्णुन करवानी प्रतिज्ञा (होडरा)
जीव तत्त्व अधिकार यह, कह्यौ प्रगट समुझाय ।
अब अधिकार अजीवकौ, सुनहु चतुर चित लाय ॥ १ ॥

शब्दार्थः—चतुर = विद्वान्. चित्त = मन. लाय = लगाडीने.

अर्थः—आ पहुँसेा अधिकार अणवतत्त्वनो समञ्जवीने कही, उवे
अणवतत्त्वनो अधिकार. कहे छे, हे विद्वानो ! ते मन छने सांभणो. १.

भंगलाचरणु बेदविज्ञान द्वारा प्राप्त पूर्णज्ञानने वंदन
(सवैया ऐकत्रीसा)

परम प्रतीति उपजाय गनधरकीसी,
अंतर अनादिकी विभावता विदारी है ।
भेदग्यान दृष्टिसौं विवेककी सकति साधि,
चेतन अचेतनकी दसा निरवारी है ॥
करमकौ नासकरि अनुभौ अभ्यास धरि,
हिएमैं हरखि निज उद्धता सँभारी है ।
अंतराय नास भयौ सुद्ध परकास थयौ,
ग्यानकौ विलास ताकौं वंदना हमारी है ॥ २ ॥

शब्दार्थः—प्रतीति = श्रद्धान्. विलावता = मिथ्यादर्शन. विदारी = नाश कर्यो.
निरवारी = हर करी. छिऐमैं = हृदयमां. हरखि = आनंदित थछने. उद्धता = उत्कृष्टता.
विलास = आनंद.

जीवाजीवविवेकपुष्कलदृशा प्रत्याययत्पार्षदा

नासंसारनिबद्धबन्धनविधिध्वंसाद्विशुद्धं स्फुटत् ।

आत्माराममनन्तधाम महसाध्यक्षेण नित्योदितं

धीरोदात्तमनाकुलं विलसति ज्ञानं मनोह्लादयत् ॥ १ ॥

અર્થ:— ગણધર* સ્વામી જેવું દૃઢ શ્રદ્ધાન ઉત્પન્ન કરીને, અનાદિ-કાળથી લાગેલ અંતરંગનું મિથ્યાત્વ નષ્ટ કર્યું અને ભેદજ્ઞાનથી દષ્ટિથી જ્ઞાનની શક્તિ સિદ્ધ કરીને જીવ-અજીવનો નિર્ણય કર્યો, પછી અનુભવનો અભ્યાસ કરીને કર્મોનો નાશ કર્યો તથા હૃદયમાં હર્ષિત થઈને પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા સંભાળી, જેથી અંતરાયકર્મ નાશ પામ્યું અને શુદ્ધ આત્માનો પ્રકાશ અર્થાત્ પૂર્ણજ્ઞાનનો આનંદ પ્રગટ થયો. તેને મારા નમસ્કાર છે. ૨.

શ્રીગુરુની પારમાર્થિક શિક્ષા (સર્વેયા એકત્રીસા)

મૈયા જગવાસી તૂ ઉદાસી વ્હૈકૈં જગતસૌં,
 એક છ મહીના ઉપદેસ મેરૌ માનુ રે ।
 ઔર સંકલપ વિકલપકે વિકાર તજિ,
 બૈઠિકૈં એકંત મન એક ઠૌરુ આનુ રે ॥
 તેરૌ ઘટ સર તામૈં તૂહીં હૈ કમલ તાકૌ,
 તૂહી મધુકર વ્હૈ સુવાસ પહિચાનુ રે ।
 પ્રાપતિ ન વ્હૈહૈ કલુ એસૌ તૂ વિચાસ્તુ હૈ,
 સહી વ્હૈહૈ પ્રાપતિ સરૂપ યૌહી જાનુ રે ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:— જગવાસી = સંસારી. ઉદાસી = વિરક્ત. ઉપદેશ = શિખામણુ. સંકલપ-વિકલપ (સંકલ્પ-વિકલ્પ) રાગ = દ્રેષ. વિકાર = વિભાવ પરિણતિ. તજિ = છોડીને. એકંત (એકાન્ત) = એકલો, જ્યાં કોઈ અવાજ, ઉપદ્રવ વગેરે ન હોય ત્યાં. ઠૌરુ = સ્થાન. ઘટ = હૃદય. સર = તળાવ. મધુકર = ભમરો. સુવાસ = પોતાની સુગંધ. પ્રાપતિ (પ્રાપ્તિ) = મિલન. વ્હૈહૈ = થશે. સહી = ખરેખર. યૌહી = એવું જ.

અર્થ:— હે ભાઈ, સંસારી જીવ, તું સંસારથી વિરક્ત થઈને એક છ

* આત્માનુશાસનમાં આજ્ઞા આદિ દસ પ્રકારનાં સમ્યક્ત્વોમાંથી ગણધરસ્વામીને અવગાઠ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.

વિરમ કિમપરેણાકાર્યકોલાહલેન

સ્વયમપિ નિમૃત: સન્ પશ્ય ષળમાસમેકમ્ ।

હૃદયસરસિ પુંસ: પુદ્ગલાદ્વિન્નધામ્નો

નનુ કિમનુપલ્લબ્ધિર્ભાતિ કિં ચોપલબ્ધિ: ॥ ૨ ॥

મહિના* માટે મારી શિખામણ માન અને એકાન્ત સ્થાનમાં ખેરીને રાગ-
દ્વેષના તરંગો ઘોડીને ચિત્તને એકાગ્ર કર, તારા હૃદયરૂપ સરોવરમાં તું જ
કમળ બન અને તું જ ભમરો બનીને પોતાના સ્વભાવની મુગંધ લે. જે
તું એમ વિચારે કે એનાથી કાંઈ નહિ મળે, તેા નિયમથી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ
થશે; આત્મસિદ્ધિનો એ જ ઉપાય છે.

વિશેષ:—આ પિંડસ્થ* ધ્યાન છે. પોતાના ચિત્તરૂપ સરોવરમાં સહસ્ર
દળનું કમળ કલિપત કરીને પ્રાણાયામ કરવામાં આવે છે જેથી ધ્યાન સ્થિર
થાય અને જ્ઞાનગુણ પ્રગટ થાય છે. ૩.

જીવ અને પુદ્ગલનું લક્ષણ (દોહરા)

चेतनवंत अनंत गुण, सहित सु आत्मराम ।

यातै अनमिल और सब, पुद्गलके परिणाम ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ:—આત્મરામ = નિજ સ્વરૂપમાં રમણુ કરનાર આત્મા. યાતૈ = એનાથી.
અનમિલ = ભિન્ન.

અર્થ:—જીવ દ્રવ્ય, ચૈતન્યમૂર્તિ અને અનંતગુણસંપન્ન છે, એનાથી
ભિન્ન બીજી બધી પુદ્ગલની પરિણતિ છે.

ભાવાર્થ:—ચૈતન્ય, જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, વીર્ય આદિ આત્માના અનંત
ગુણ છે અને આત્માના ગુણો સિવાય સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ કે શબ્દ,
પ્રકાશ, તડકો, ચાંદની, છાંયો, અંધકાર, શરીર, ભાષા, મન, શ્વાસોચ્છ્વાસ
તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, માયા આદિ જે કાંઈ ઈન્દ્રિય અને મનગોચર છે
તે બધું પૌદ્ગલિક છે. ૪.

* અહીં પાઠમાં જે છ મહિના કહ્યું છે તે સામાન્ય કથન છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો
જઘન્યકાળ અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે; શિષ્યને માર્ગમાં લગાડવાની દૃષ્ટિથી
જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ન બતાવતાં છ મહિના માટે પ્રેરણા કરી છે. છ મહિનામાં
સમ્યગ્દર્શન ઊપજે જ ઊપજે એવો નિયમ નથી.

× પિંડસ્થ ધ્યાન સંસ્થાનવિચય ધ્યાનનો ભેદ છે. પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત-
આ રીતે ચાર પ્રકારનું સંસ્થાનવિચય ધ્યાન હોય છે.

चिच्छक्तिव्याप्तसर्वस्वसारो जीव इयानयं ।

अतोऽतिरिक्ताः सर्वेऽपि भावाः पौद्गलिका भवन्ति ॥ ३ ॥

આત્મજ્ઞાનનું પરિણામ (કવિત્ત)
જબ ચેતન સંભારિ નિજ પૌરુષ,
નિરુચ્ચે નિજ દૃગસૌં નિજ મર્મ ।
તબ સુખરૂપ વિમલ અવિનાસિક,
જાનૈ જગત સિરોમનિ ધર્મ ॥
અનુભૌ કરૈ સુદ્ધ ચેતનકૌ,
સ્મૈ સ્વભાવ વમૈ સ્વ કર્મ ।
ઈહિ વિધિ સધૈ મુક્તિકૌ માગ્ગ,
અરુ સમીપ આવૈ સિવ સર્મ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પૌરુષ = પુરુષાર્થ. નિરુચ્ચે = બુદ્ધિ. દૃગ = નેત્ર. મર્મ = અસલપણું. અવિનાસી = નિત્ય. જગત સિરોમનિ = સંસારમાં સૌથી ઉત્તમ. ધર્મ = સ્વભાવ. સ્મૈ = લીન થાય. વમૈ = ઉલટી કરે (છોડી દે). ઇહિ વિધિ = આ રીતે. મુક્તિ (મુક્તિ) = મોક્ષ. સમીપ = પાસે. સિવ (શિવ) = મોક્ષ. સર્મ = આનંદ.

અર્થ:—જ્યારે આત્મા પોતાની શક્તિને સંભાળે છે અને જ્ઞાન-નેત્રોથી પોતાના અસલ સ્વભાવને ઓળખે છે ત્યારે તે આત્માનો સ્વભાવ આનંદરૂપ, નિર્મળ, નિત્ય અને લોકનો શિરોમણિ બને છે, તથા શુદ્ધ ચૈતન્યનો અનુભવ કરીને પોતાના સ્વભાવમાં લીન થઈને સંપૂર્ણ કર્મદળને દૂર કરે છે. આ પ્રયત્નથી મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થાય છે અને નિરાકુળતાનો આનંદ નિકટ આવે છે. ૫.

જડ-ચેતનની ભિન્નતા (દોહરા)
વરનાદિક ગગાદિ યહ, રૂપ હમારૌ નાંહિ ।
એક બ્રહ્મ નહિ દૃસરૌ, દૌસૈ અનુભવ માંહિ ॥ ૬ ॥

સકલમપિ વિહાયાહાય ચિચ્છક્તિરિક્તમ્
સ્ફુટતરમવગાહ્ય સ્વં ચ ચિચ્છક્તિમાત્રં ।
ઈમસુપરિ ચરન્તં ચારુ વિશ્વસ્ય સાક્ષાત્
કલયતુ પરમાત્માત્માનમાત્મન્યનન્તં ॥ ૪ ॥

વર્ણાદ્યા વા રાગમોહાદયો વા ભિન્ના ભાવાઃ સર્વ એવાસ્ય પુંસઃ ।
તૈનૈવાન્તસ્વત્વતઃ પશ્યતોઽમી નો દૃષ્ટાઃ સ્યુર્દૃષ્ટમેકં પરં સ્યાત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રહ્મ = શુદ્ધ આત્મા. દ્વીસૈ = દેખાય છે.

અર્થ:—શરીર સંબંધી રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિ અથવા રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ સર્વ અચેતન છે, એ અમારું સ્વરૂપ નથી; આત્માનુભવમાં એક પ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ નથી ભાસતું. ૬.

દેહ અને જીવની ભિન્નતા પર બીજું દષ્ટાંત (દોહરા)

ખાંડો કહિયે કનકકૌ, કનક-મ્યાન-સંયોગ ।

ન્યારૌ નિરખત મ્યાનસૌ, લોહ કહે સવ લોગ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ખાંડો = તલવાર. કનક = સોનું. ન્યારૌ = જુદી. નિરખત = જોવામાં આવે છે.

અર્થ:—સોનાના મ્યાનમાં રાખેલી લોહાની તરવાર સોનાની કહેવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યારે તે લોહાની તરવાર સોનાના મ્યાનમાંથી જુદી કરવામાં આવે છે ત્યારે લોકો તેને લોહાની જ કહે છે.

ભાવાર્થ:—શરીર અને આત્મા એકક્ષેત્રાવગાહ સ્થિત છે. સંસારી જીવ ભેદવિજ્ઞાનના અભાવથી શરીરને જ આત્મા સમજી જાય છે; પરંતુ જ્યારે ભેદવિજ્ઞાનમાં તેમની ઓળખાણ કરવામાં આવે છે ત્યારે ચિત્યમત્કાર આત્મા જુદો ભાસવા લાગે છે અને શરીરમાંથી આત્મબુદ્ધિ ખસી જાય છે. ૭.

જીવ અને પુદ્ગલની ભિન્નતા (દોહરા)

વરનાદિક પુદ્ગલ-દસા, ધૈરૌ જીવ બહુ રૂપ ।

વસ્તુ વિચારત કરમસૌ, ભિન્ન એક ચિદ્રૂપ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—દશા = અવસ્થા. બહુ = ઘણા. ભિન્ન = જુદા. ચિદ્રૂપ (ચિત્ + રૂપ) = ચૈતન્યરૂપ.

निर्वर्त्यते येन यदत्र किञ्चित्तदेव तत्स्यान्न कथं च नान्यत् ।

रुक्मेण निर्वृत्तमिहासिकोशं पश्यन्ति रुक्मं न कथंचनासि ॥ ६ ॥

वर्णादिसामग्र्यमिदं विदन्तु निर्माणमेकस्य हि पुद्गलस्य ।

ततोऽस्त्विदं पुद्गल एव नात्मा यतः स विज्ञानघनस्ततोऽन्यः ॥ ७ ॥

અર્થ:—રૂપ, રસ આદિ પુદ્ગલના ગુણ છે, એના નિમિત્તથી જીવ અનેક રૂપ ધારણ કરે છે. પરંતુ જે વસ્તુસ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે કર્મથી તદ્દન ભિન્ન એક ચૈતન્યમૂર્તિ છે.

ભાવાર્થ:—અનંત સંસારમાં સંસરણ કરતો જીવ, નર, નારક આદિ જે અનેક પર્યાયો પ્રાપ્ત કરે છે તે બધી પુદ્ગલમય છે અને કર્મજનિત છે, જે વસ્તુસ્વભાવનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે જીવની નથી, જીવ તો શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિર્વિકાર, દેહાતીત અને ચૈતન્યમૂર્તિ છે. ૮.

દેહ અને જીવની ભિન્નતા પર બીજું દષ્ટાંત (દોહરા)

જ્યૌં ઘટ કહિયે ઘીવકૌ, ઘટકૌ રૂપ ન ઘીવ ।

ત્યૌં વરનાદિક નામસૌં, જડતા લહૈ ન જીવ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યૌં = જેવી રીતે. ઘટ = ઘડો. જડતા = અચેતનપણું.

અર્થ:—જેવી રીતે ઘીના સંયોગથી માટીના ઘડાને ઘીનો ઘડો કહે છે પરંતુ ઘડો ઘીરૂપ નથી થઈ જતો, તેવી જ રીતે શરીરના સંબંધથી જીવ નાનો, મોટો, કાળો, ઘોળો વગેરે અનેક નામ મેળવે છે પણ તે શરીરની પેઠે અચેતન થઈ જતો નથી.

ભાવાર્થ:—શરીર અચેતન છે અને જીવનો તેની સાથે અનંતકાળથી સંબંધ છે તોપણ જીવ શરીરના સંબંધથી કદી અચેતન નથી થતો, સદા ચેતન જ રહે છે. ૯.

આત્માનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ (દોહરા)

નિગબાધ ચેતન અલખ, જાનૈ સહજ સ્વકીવ ।

અચલ અનાદિ અનંત નિત, પ્રગટ જગતમૈં જીવ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નિગબાધ = શાતા-અશાતાની બાધારહિત. ચેતન = જ્ઞાન-દર્શન.

ઘૃતકુમ્ભામિધાનેઽપિ કુમ્ભો ઘૃતમયો ન ચેત્ ।

જીવો વર્ણાદિમજ્જીવો જલ્પનેઽપિ ન તન્મયઃ ॥ ૮ ॥

અનાદ્યનન્તમચલં સ્વસંવેદ્યમિદં સ્ફુટમ્ ।

જીવઃ સ્વયં તુ ચૈતન્યમુચ્ચૈશ્ચકચકાયતે ॥ ૯ ॥

અલખ = ચર્મચક્ષુએથી દેખાતો નથી. સહજ = સ્વભાવથી. સ્વકીવ (સ્વકીય) = પોતાનું.
પ્રગટ = સ્પષ્ટ.

અર્થ:—જીવ પદાર્થ નિરાખાધ, ચૈતન્ય, અરૂપી, સ્વાભાવિક જ્ઞાતા; અચળ, અનાદિ, અનંત અને નિત્ય છે, તે સંસારમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.

ભાવાર્થ:—જીવ જ્ઞાતા—અજ્ઞાતાની ખાધાથી રહિત છે એથી નિરાખાધ છે, સદા ચેતનો રહે છે એથી ચેતન છે, ઈન્દ્રિયગોચર નથી એથી અલખ છે, પોતાના સ્વભાવને પોતે જ જાણે છે એથી સ્વકીય છે, પોતાના જ્ઞાન-સ્વભાવથી ધ્રુટો નથી એથી અચળ છે, આદિ રહિત છે એથી અનાદિ છે, અનંતગુણ સહિત છે એથી અનંત છે, કદી નાશ પામતો નથી એથી નિત્ય છે. ૧૦.

અનુભવ વિધાન (સવૈયા એકત્રીસા)

રૂપ રસવંત મૂર્તીક એક પુદ્ગલ,
રૂપ વિનુ ઓરુ યૌં અજીવ દર્વ દુધા હૈ ।
ચારિ હૈં અમૂર્તીક જીવ મી અમૂર્તીક,
યાહીતૈં અમૂર્તીક-વસ્તુ-ધ્યાન મુધા હૈ ॥
ઔરસૌં ન કબહૂં પ્રગટ આપ આપુહીસૌં,
એસૌ થિર ચેતન-સુમાઝ સુદ્ધ સુધા હૈ ।
ચેતનકૌ અનુભૌ અગધૈં જગ તેઈ જીવ,
જિન્હકૌં અસ્વંડ રસ ચાલિવેકી છુધા હૈ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—દુધા = બે પ્રકારનો. મુધા = વૃથા. થિર (સ્થિર) = અચળ. સુધા = અમૃત. અખંડ = પૂર્ણ. છુધા (ક્ષુધા) = ભૂખ.

અર્થ:—પુદ્ગલદ્રવ્ય વર્ણુ, રસ આદિ સહિત મૂર્તિક છે, ખાકીના ધર્મ,

વર્ણાદિ: સહિતસ્તથા વિરહિતો દ્વેધાસ્યજીવો યતો

નામૂર્ત્ત્વમપાસ્ય પશ્યતિ જગજ્જીવસ્ય તત્ત્વં તત: ।

इत्यालोच्य विवेचकैः समुचितं नाव्याप्यतिव्यापि वा

व्यक्तं व्यञ्जितजीवतत्त्वमचलं चैतन्यमालम्ब्यतां ॥ ૧૦ ॥

અધર્મ આદિ ચાર અણ્વદ્રવ્ય અમૂર્તિક છે, આ રીતે અણ્વદ્રવ્ય મૂર્તિક અને અમૂર્તિક બે ભેદરૂપ છે; જીવ પણ અમૂર્તિક છે તેથી અમૂર્તિક વસ્તુનું ધ્યાન કરવું વ્યર્થ છે. આત્મા સ્વયંસિદ્ધ, સ્થિર, ચૈતન્યસ્વભાવી, જ્ઞાનામૃત-સ્વરૂપ છે, આ સંસારમાં જેમને પરિપૂર્ણ અમૃતરસનો સ્વાદ લેવાની અભિલાષા છે તે આવા જ આત્માનો અનુભવ કરે છે.

ભાવાર્થ:—લોકમાં છ દ્રવ્ય છે, તેમાં એક જીવ અને પાંચ અણ્વ છે; અણ્વ દ્રવ્ય મૂર્તિક અને અમૂર્તિકના ભેદથી બે પ્રકારના છે, પુદ્ગલ મૂર્તિક છે અને ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ—એ ચાર અમૂર્તિક છે. જીવ પણ અમૂર્તિક છે. જ્યારે જીવ સિવાય અન્ય પણ અમૂર્તિક છે તો અમૂર્તિકનું ધ્યાન કરવાથી જીવનું ધ્યાન થઈ શકતું નથી*, મટે અમૂર્તિકનું ધ્યાન કરવું એ અજ્ઞાન છે, જેમને સ્વાત્મરસ આસ્વાદન કરવાની અભિલાષા છે તેમને માત્ર અમૂર્તિકપણાનું ધ્યાન ન કરતાં શુદ્ધ ચૈતન્ય, નિત્ય, સ્થિર અને જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનું ધ્યાન કરવું બ્રેઈએ. ૧૧.

મૂઠ સ્વભાવ વર્ણન (સર્વેયા તેવીસા)

ચેતન જીવ અજીવ અચેતન,
લચ્છન-ભેદ ઉભૈ પદ ન્યારે ।
સમ્યક્દૃષ્ટિ-ઉદોત વિચચ્છન,
ભિન્ન લક્ષે લક્ષિકૈ નિર્ધારે ॥
જે જગમાંહિ અનાદિ અસંહિત,
મોહ મહામદકે મતવારે ।
તે જડ ચેતન એક કહે,ૈ,
તિન્હકી ફિરિ ટેક ટૈ નહિ ટારે ॥ ૧૨ ॥

* એનાથી અતિવ્યાપ્તિ દોષ આવે છે.

જીવાદજીવમિતિ લક્ષણતો વિભિન્નં

જ્ઞાની જનોડનુભવતિ સ્વયમુલ્લસન્તં ।

અજ્ઞાનિનો નિરવધિપ્રવિજૃમ્ભિતોડયં

મોહસ્તુ તત્કથમહો વત નાનટીતિ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉભૈ (ઉભય) = બન્ને. પદ = અહીં પદ કહેતાં પદાર્થનું પ્રયોજન છે. ઉદોત (ઉદોત) = પ્રકાશ. વિચચ્છન (વિચક્ષણ) = વિદ્વાન. નિરધારે = નિશ્ચય કરે. મદ = શરાબ. મતવારે = પાગલ. ટેક = હઠ.

અર્થ:—જીવ ચૈતન્ય છે, અજીવ જડ છે; આ રીતે લક્ષણ ભેદથી બન્ને પ્રકારના પદાર્થો ભિન્ન ભિન્ન છે. વિદ્વાનો સમ્યગ્દર્શનના પ્રકાશથી તેમને જુદા જુદા દેખે અને નક્કી કરે છે, પરંતુ સંસારમાં જે મનુષ્ય અનાદિ-કાળથી દુર્નિવાર મોહની તીક્ષ્ણ મહિરાથી ઉન્મત્ત થઈ રહ્યા છે તેઓ જીવ અને જડને એક જ કહે છે; તેમની આ ખોટી હઠ ટાળવાથી પણ ટળતી નથી.

ભાવાર્થ:—કોઈ એક વ્રત જ વ્રત બતાવે છે, કોઈ જીવને અંગુઠા જેવડો, કોઈ ચોખા જેવડો અને કોઈ મૂર્તિક કહે છે, તેથી આ પદ્યમાં તે બધાનું અજ્ઞાનપણું બતાવ્યું છે. ૧૨.

જ્ઞાતાનો વિલાસ (સ્વૈયા તેવીસા)

યા ઘટમૈં ભ્રમરૂપ અનાદિ,
વિસાલ મહા અવિવેક અસારૌ ।
તામહિ ઓર સ્વરૂપ ન દીસત,
પુગલ નૃત્ય કૈ અતિ મારૌ ॥
ફેરત મેઘ દિશાવત કૌતુક,
સૌજિ લિયૈં વરનાદિ પસારૌ ।
મોહસૌં મિન્ન જુદૌ જડસૌં,
ચિનમૂરતિ નાટક દેશન હારૌ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ઘટ = હૃદય. ભ્રમ = મિથ્યાત્વ. મહા = મોટો. અવિવેક = અજ્ઞાન. અસારૌ = નાટ્યશાળા. દીસત = દેખાય છે. પુગલ = પુદ્ગલ. નૃત્ય = નાચ. ફેરત = બદલે છે. સૌજિ = ભાગ. પસારૌ (પ્રસાર) = વિસ્તાર. કૌતુક = ખેલ.

અસ્મિન્નનાદિનિ મહત્યવિવેકનાટયે

વર્ણાદિમાન્નટતિ પુદ્ગલ એવ નાન્યઃ ।

રાગાદિપુદ્ગલવિકારવિરુદ્ધશુદ્ધ-

ચૈતન્યઘાતુમયમૂર્તિરયં ચ જીવઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—આ હૃદયમાં અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વરૂપ મહા અજ્ઞાનની વિસ્તૃત નાટ્યશાળા છે, તેમાં ખીજું કંઈ શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી દેખાતું, માત્ર એક પુદ્ગલ જ ઘણો મોટો નાચ કરી રહ્યું છે, તે અનેકરૂપ પલટું છે અને રૂપ આદિનો વિસ્તાર કરીને જુદા જુદા ખેલ ખતાવે છે; પરંતુ મોહ અને જડથી ભિન્ન સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા તે નાટકનો માત્ર જોનાર છે (હર્ષ-વિષાદ નથી કરતો). ૧૩.

ભેદવિજ્ઞાનનું પરિણામ (સવૈયા એકત્રીસા)

જેસેં કરવત એક કાઠ વીચ લંડ કૈ,
 જેસેં રાજહંસ નિરવારૈ દૂધ જલકૌ ।
 તેસેં ભેદગ્યાન નિજ ભેદક-સકતિસેતી,
 ભિન્ન ભિન્ન કૈ ચિદાનંદ પુદગલકૌ ॥
 અવધિકૌ ધાવૈ મનપર્યૈકી અવસ્થા પાવૈ,
 ઉમગિકૈ આવૈ પરમાવધિકે થલકૌ ।
 યાહી માંતિ પૂન સરૂપકૌ ઉદોત ધૈર,
 કૈ પ્રતિબિંબિત પદારથ સકલકૌ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ખંડ = ટૂકડા. નિરવારૈ = જુદા કરે. સેતી = વડે. ઉમગિકૈ = વધીને.

અર્થ:—જેમ કરવત લાકડાના ખે ટૂકડા કરી નાખે છે, અથવા જેમ રાજહંસ દૂધ અને પાણીને જુદા કરી દે છે તેવી જ રીતે ભેદવિજ્ઞાન પોતાની ભેદક-શક્તિથી જીવ અને પુદ્ગલને જુદા જુદા કરે છે. પછી એ ભેદવિજ્ઞાન ઉન્નતિ કરતાં કરતાં અવધિજ્ઞાન, મન:પર્યયજ્ઞાન અને પરમાવધિજ્ઞાનની અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે અને એ રીતે વૃદ્ધિ કરીને પૂર્ણ સ્વરૂપના પ્રકાશ અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ થઈ જાય છે જેમાં લોક-અલોકના સર્વ પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે.

એ પ્રમાણે જીવાજીવાધિકાર પૂર્ણ થયો. ૨.

इत्थं ज्ञानक्रकचकलनापाटनं नाटयित्वा

जीवाजीवौ स्फुटविघटनं नैव यावत्प्रयातः ।

विश्वं व्याप्त प्रसभविकसद्वचक्तचिन्मात्रशक्त्या

ज्ञातृद्रव्यं स्वयमतिरसातावदुच्चैश्चकाશે ॥ ૧૩ ॥

બીજા અધિકારનો સાર

મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્ય અભિપ્રાય કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણસંપન્ન આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવાનો છે. પરંતુ જેવી રીતે સોનાની ઝોળખાણુ કરાવવા માટે સોના સિવાય પિત્તળ આદિનું સ્વરૂપ સમજાવવું અથવા હીરાની ઝોળખાણુ કરાવવા માટે હીરા સિવાય કાચની ઝોળખાણુ કરાવવી જરૂરી છે, તેવી જ રીતે જીવ પદાર્થનું સ્વરૂપ દઢ કરાવવાને માટે શ્રીગુરુએ અજીવ પદાર્થનું વર્ણન કર્યું છે. અજીવ તત્ત્વ જીવ તત્ત્વથી સર્વથા ભિન્ન છે અર્થાત્ જીવનું લક્ષણ ચેતન અને અજીવનું લક્ષણ અચેતન છે. આ અચેતન પદાર્થ પુદ્ગલ, આકાશ, ધર્મ, અધર્મ, કાળ નામના પાંચ પ્રકારના છે. તેમનામાંથી પાછળના ચાર અરૂપી અને પહેલો પુદ્ગલ રૂપી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયગોચર છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણવાણું છે. એ જીવ દ્રવ્યનાં ચિહ્નોથી સર્વથા પ્રતિકૂળ છે, જીવ સચેતન છે તો પુદ્ગલ અચેતન છે, જીવ અરૂપી છે તો પુદ્ગલ રૂપી છે, જીવ અખંડ છે તો પુદ્ગલ સખંડ (ખંડસહિત) છે. મુખ્યપણે જીવને સંસારમાં ભટકવામાં આ જ પુદ્ગલ નિમિત્તકારણ છે, આ જ પુદ્ગલોમય શરીરથી તે સંબંધ છે, આ જ પુદ્ગલમય કર્મોથી તે સર્વાત્મ-પ્રદેશોમાં જકડાયેલો છે, આ જ પુદ્ગલોના નિમિત્તથી તેની અનંત શક્તિઓ ઢંકાઈ રહી છે, આ જ પુદ્ગલોના નિમિત્તથી તેમાં વિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અજ્ઞાનના ઉદયમાં તે આ જ પુદ્ગલોને લીધે રાગ-દ્વેષ કરે છે અથવા આ જ પુદ્ગલોમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના કરે છે, જે પુદ્ગલ ન હોત તો આત્મામાં અન્ય વસ્તુનો સંબંધ ન થાત, તેમાં વિકાર અથવા રાગ-દ્વેષ ન થાત, સંસારમાં પરિભ્રમણ ન થાત, સંસારમાં જેટલું નાટક છે તે બધું પુદ્ગલજનિત છે.

તમે શરીરમાં ક્યાંય ચિમટીથી દબાવશો તો તમને જણાશે કે આપણને દબાવવામાં આવેલ છે-આપણને દુઃખનું જ્ઞાન થયું છે. બસ, આ જાણવાની શક્તિ રાખનાર જીવ છે તે જ તમે છો, ચૈતન્ય છો, નિત્ય છો, આત્મા છો.

૯

આત્મા સિવાય એક બીજો પદાર્થ જેને તમે ચિમટીથી દબાવ્યો છે તે નરમ જેવો, કાંઈક મેલો કાળા જેવો, ખારા જેવો, કાંઈક સુગંધ-દુર્ગંધવાળો જણાય છે તેને શરીર કહે છે. આ શરીર જડ છે, અચેતન છે, નાશવાન છે, પરપદાર્થ છે, આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન છે. આ શરીરમાં અહંબુદ્ધિ કરવી અર્થાત્ શરીર અને શરીર સંબંધી ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિને પોતાનાં માનવાં એ મિથ્યાજ્ઞાન છે. લક્ષણભેદ દ્વારા નિજ આત્માને સ્વ અને આત્મા સિવાય બધા ચેતન-અચેતન પદાર્થોને પર જણાવવા તે જ ભેદવિજ્ઞાન છે, એનું જ નામ પ્રજ્ઞા છે. જેવી રીતે રાજહંસ દૂધ અને પાણીને જુદા-જુદા કરી નાખે છે તેવી જ રીતે વિવેકવડે જીવ અને પુદ્ગલને જુદા કરવા, પુદ્ગલોમાંથી અહંબુદ્ધિ અથવા રાગ-દ્વેષ હટાવીને નિજસ્વરૂપમાં લીન થવું જોઈએ અને “તેરૌ ઘટ સર તામૈ તૂંડી હૈ કમલ તાકૌ, તૂંડી મધુકર હૈ સ્વવાસ પહચાન રે”ની શિખામણનો હંમેશાં અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

कर्ता कर्म क्रियाद्वार

(3)

प्रतिज्ञा (इहोडरा)

यह अजीव अधिकाशकौ, प्रगट बखानौ मर्म ।
अब सुनु जीव अजीवके, करता किरिया कर्म ॥ १ ॥

शब्दार्थः— प्रगट = स्पष्ट. अखानौ = वखान कर्तुं. मर्म = रहस्य. सुनु = सांभलो.

अर्थः—आ अलव अधिकारना रहस्यनुं स्पष्ट वखान कर्तुं, हवे
लव-अलवना कर्ता, क्रिया अने कर्म सांभलो. १.

लेदवज्ञानमां लव कर्मनो कर्ता नथी, निजस्वभावनो कर्ता छे
(सवैया अेकत्रीसा)

प्रथम अग्यानी जीव कहै मैं सदीव एक,
दूसरौ न और मैं ही करता कर्मकौ ।
अंतर-विवेक आयौ आपा-पर-भेद पायौ,
भयौ बोध गयौ मिटि भारत भर्मकौ ॥
भासे छहौं देखके गुन परजाय सब,
नासे दुख लख्यौ मुख पूरन परमकौ ।
कर्मकौ करतार मान्यौ पुदगल पिंड,
आप करतार भयौ आतम धर्मकौ ॥ २ ॥

शब्दार्थः—सदीव = हंभेशां. बोध = ज्ञान. भारत = मोटो. भर्म = भूल.
भासे = लखाया. परम = परमात्मा.

एकः कर्ता चिदहमिह मे कर्म कोपादयोऽमी
इत्यज्ञानां शमयदमितः कर्तृकर्मप्रवृत्ति ।
ज्ञानज्योतिः स्फुरति परमोदात्तमत्यन्तधीरं
साक्षात्कुर्वन्निरुपधि पृथग्द्रव्यनिर्भासि विश्वं ॥ १ ॥

અર્થ:—જીવ પહેલાં અજ્ઞાનની દશામાં કહેતો હતો કે, હું હમેશાં એકલો જ કર્મનો કર્તા છું, બીજાને કોઈ નથી; પરંતુ જ્યારે અંતરંગમાં વિવેક થયો અને સ્વપરનો ભેદ સમજ્યો ત્યારે સમ્યજ્ઞાન પ્રગટ થયું, મોટી ભૂલ મટી ગઈ, છયે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય સહિત જણાવા લાગ્યાં, બધાં દુઃખો નાશ પામ્યાં અને પૂર્ણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યું, પુદ્ગલ પિંડને કર્મનો કર્તા માન્યો, પોતે સ્વભાવનો કર્તા થયો.

ભાવાર્થ:—સમ્યજ્ઞાન થતાં જીવ પોતાને સ્વભાવનો કર્તા અને કર્મનો અકર્તા જાણવા લાગે છે. ૨.

જાહી સમૈ જીવ દેહબુદ્ધિકૌ વિકાર તજૈ,
 વેદત સરૂપ નિજ ભેદત ભ્રમકૌ ।
 મહા પરચંડ મતિ મંડન અચંડ રસ,
 અનુભૌ અભ્યાસિ પરગાસત પરમકૌ ॥
 તાહી સમૈ ઘટમૈ ન રહૈ વિપરીત ભાવ,
 જૈસૈ તમ નાસૈ માનુ પ્રગટિ ધરમકૌ ।
 એસી દસા આવૈ જવ સાધક કહાવૈ તવ,
 કરતા હૈ કૈસે કૈરે પુગ્ગલ કરમકૌ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વેદત = લોગવે છે. ભેદત = નષ્ટ કરે છે. પરચંડ (પ્રચંડ) = તેજસ્વી. વિપરીત = બિલટું. તમ = અધંકાર. માનુ = સૂર્ય. હૈ = થઈને.

અર્થ:—જ્યારે જીવ શરીરમાં અહંબુદ્ધિનો વિકાર છોડી દે છે અને મિથ્યાબુદ્ધિ નષ્ટ કરીને નિજસ્વરૂપનો સ્વાદ લે છે તથા અત્યંત તીવ્ર બુદ્ધિને સુશોભિત કરનાર પૂર્ણ રસથી ભરેલા અનુભવના અભ્યાસથી પરમાત્માનો પ્રકાશ કરે છે ત્યારે સૂર્યના ઉદયથી નષ્ટ થયેલ અંધકારની જેમ કર્મના

પરપરિણતિમુજ્ઞત્ સ્વંડયદ્વેદવાદા-

નિદમુદિતમસ્વળં જ્ઞાનમુચ્ચળ્ડમુચ્ચૈઃ ।

નનુ કથમવકાશઃ કર્તૃકર્મપ્રવૃત્તે-

રિહ ભવતિ કથં વા પૌદ્ગલઃ કર્મબન્ધઃ ॥ ૨ ॥

कर्तापणानो विपरीत भाव हृदयमां नथी रहेतो. एवी दशा प्राप्त यतां ते
आत्मस्वभावनो साधक थाय छे. त्यारे पौद्गलिक कर्मोने कर्ता थछने केवी
रीते करे? अर्थात् नहि न करे. ३.

आत्मा कर्मनो कर्ता नथी मात्र ज्ञाता-द्रष्टा छे (सवैया ऐकत्रीसा)

जगमें अनादिकौ अग्यानी कहै मेरौ कर्म,
करता मैं याकौ किरियाकौ प्रतिपाखी है ।
अंतर सुमति भासी जोगसौं भयौ उदासी,
ममता मिटाइ परजाइ बुधि नाखी है ॥
निरभै सुभाव लीनौ अनुभौके रस भीनौ,
कीनौ विवहासृष्टि निहचैमैं राखी है ।
भरमकी डोरी तोरी धरमकौ भयौ धोरी,
परमसौं प्रीति जोरी करमकौ साखी है ॥ ४ ॥

शब्दार्थः—प्रतिपाणी (प्रतिपक्षी) = ' पक्षपाती ' एवो अर्थ अर्ही छे. नाणी =
छोडी द्विधी. निरभै (निर्भय) = निउर. लीनौ = भग्न थयो. धोरी = धारण करनार.

अर्थः—संसारमां अनादिकाणनो आ अज्ञानी एव कहे छे के कर्म
मारुं छे, हुं एनो कर्ता छुं अने आ मारुं करेहुं* छे. परंतु न्यारे अंत-
रंगमां सम्यग्ज्ञाननो उदय थयो त्यारे मन-वचनना योगोथी विरक्त थयो,
परपदार्थोथी ममत्व भसी गयुं, पर्यायमांथी अहंभुद्धि छूटी गछ, निःशंक
निजस्वभाव प्रहसु कर्यो, अनुभवमां भग्न थयो, व्यवहारमां छे तोपणु निश्चय
उपर श्रद्धा थछ, मिथ्यात्वनुं पंधन तूटी गयुं, आत्मधर्मनो धारक थयो,
मुक्तिमां प्रेम कर्यो अने कर्मनो मात्र ज्ञाता-द्रष्टा थयो कर्ता न रह्यो. ४.

* अर्थात् क्रियानो पक्षपात करे छे.

इत्येवं विरचय्य संप्रति परद्रव्याग्निवृत्ति परां

स्वं विज्ञानघनस्वभावमभयादास्तिधनुवानः परं ।

अज्ञानोत्थितकर्तृकर्मकलनात् क्लेशाग्निवृत्तः स्वयं

ज्ञानीभूत इतश्चकास्ति जगतः साक्षी पुराणः पुमान् ॥ ३ ॥

ભેદવિજ્ઞાની જીવ લોકોને કર્મનો કર્તા દેખાય છે પણ તે
વાસ્તવમાં અકર્તા છે. (સર્વેયા એકત્રીસા)

જેસો જો દશ્વ તાકે તેસો ગુન પરજાય,
તાહીસૌં મિલત પૈ મિલૈ ન કાહુ આનસૌં ।
જીવ વસ્તુ ચેતન કરમ જડ જાતિભેદ,
અમિલ મિલાપ જ્યૌં નિતંબ જુરૈ કાનસૌં ॥
એસૌ સુવિવેક જાકૈ હિરદૈ પ્રગટ મયૌ,
તાકૌ ભ્રમ ગયૌ જ્યૌં તિમિર ભાગૈ માનસૌં ।
સોઈ જીવ કરમકૌ કરતા સૌ દીસૈ પૈ,
અકરતા કહ્યૌ હૈ સુદ્ધતાકે પરમાનસૌં ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—આનસૌં (અન્યસૌ) = ખીજાઓથી. અમિલ મિલાપ = ભિન્નતા. નિતંબ = મોતી. સુવિવેક = સમ્યક્જ્ઞાન. ભાન (ભાનુ) = સૂર્ય. સોઈ = તે.

અર્થ:—જે દ્રવ્ય જેવું છે તેવા જ તેના ગુણ-પર્યાય હોય છે અને તે તેની સાથે જ મળે છે, ખીજા કોઈ સાથે મળતા નથી. ચૈતન્ય જીવ અને જડ કર્મમાં જાતિભેદ છે, તેથી મોતી અને કાનની જેમ તેમનામાં ભિન્નતા છે, આવું સમ્યક્જ્ઞાન જેના હૃદયમાં જાગ્રત થાય છે તેનું મિથ્યાત્વ, સૂર્યના હૃદયમાં અંધકારની જેમ દૂર થઈ જાય છે. તે લોકોને કર્મનો કર્તા દેખાય છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ આદિ રહિત શુદ્ધ હોવાથી તેને આગમમાં અકર્તા કહ્યો છે. ૫.

જીવ અને પુદ્ગલના જુદા જુદા સ્વભાવ. (છંદ પચ્ચા)

જીવ ગ્યાનગુન સહિત, આપગુન-પરગુન-જ્ઞાયક ।
આપા પરગુન લક્ષૈ, નાંહિ પુગ્ગલ ઇહિ લાયક ॥

વ્યાપ્યવ્યાપકતા તદાત્મનિ મવેન્નૈવાતદાત્મન્યપિ

વ્યાપ્યવ્યાપકભાવસમ્ભવમૃતે કા કર્તૃકર્મસ્થિતિઃ ।

ઇત્યુદામવિવેકઘસ્મરમહો ભારેણ મિન્દૈસ્તમો

જ્ઞાનોભૂય તદા સ ઇષ લસિતઃ કર્તૃત્વશૂન્યઃ પુમાન્ ॥ ૪ ॥

જીવદરવ ચિદ્રૂપ સહજ, પુદ્ગલ અચેતન જડ ।
જીવ અમૂર્તિ મૂર્તીક, પુદ્ગલ અંતર બડ ॥
જવ લગ ન હોઈ અનુભૌ પ્રગટ,
તવ લગ મિથ્યામતિ લસૈ ।
કરતાર જીવ જડ કરમકૌ,
સુબુધિ વિકાસ યહુ ભ્રમ નસૈ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જાયક = જાણનાર. ઇહિ લાયક = એને યોગ્ય. અચેત = જ્ઞાનરહિત. બડ = મોટું. મિથ્યામતિ = અજ્ઞાન. લસૈ = રહે. ભ્રમ = ભૂલ.

અર્થ:—જીવમાં જ્ઞાનગુણ છે, તે પોતાના અને અન્ય દ્રવ્યોના ગુણોનો જ્ઞાતા છે. પુદ્ગલ એને યોગ્ય નથી અને તેનામાં પોતાના અથવા અન્ય દ્રવ્યોના ગુણ જાણવાની શક્તિ નથી. જીવ ચેતન છે અને પુદ્ગલ અચેતન, જીવ અરૂપી છે અને પુદ્ગલ રૂપી, આ રીતે બંનેમાં મોટો તફાવત છે. જ્યાં સુધી ભેદવિજ્ઞાન થતું નથી ત્યાંસુધી અજ્ઞાન રહે છે અને જીવ પોતાને કર્મનો કર્તા માને છે પરંતુ સુબુદ્ધિનો પ્રકાશ થતાં આ ભ્રમ મટી જાય છે. ૬.

કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

કરતા પરિણામી દરવ, કરમ રૂપ પરિણામ ।
કિરિયા પરજયકી ફિરિનિ, વસ્તુ એક ત્રય નામ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—કર્તા = જે કાર્ય કરે તે. કર્મ = કરેલું કાર્ય. ક્રિયા = પર્યાયનું રૂપાંતર થવું તે, જેમ કે :—ઘડો બનવામાં કુંભાર કર્તા છે, ઘડો કર્મ છે અને માટીના પિંડરૂપ પર્યાયમાંથી ઘડારૂપ થવું તે ક્રિયા છે, પણ આ ભેદ-વિવક્ષાનું કથન છે. અભેદ-વિવક્ષામાં

જ્ઞાની જ્ઞાનન્નપીમાં સ્વપરપરિણતિ પુદ્ગલશ્ચાપ્યુજાનન્

વ્યાપ્તૃવ્યાપ્યત્વમન્તઃ કલયિતુમસહૌ નિત્યમત્યન્તમેદાત્ ।

અજ્ઞાનાત્કર્તૃકર્મભ્રમમતિરનયોર્ભાતિ તાવન્ન યાવત્

વિજ્ઞાનાર્ચિશ્ચકાસ્તિ ક્રકચવદદયં મેદમુત્પાઘ સઘઃ ॥ ૫ ॥

યઃ પરિણમતિઃ સ કર્તા યઃ પરિણામો ભવેત્તુ તત્કર્મ ।

યા પરિણતિઃ ક્રિયા સા ત્રયમપિ ભિન્નં ન વસ્તુતયા ॥ ૬ ॥

ઘડાને ઉત્પન્ન કરનારી માટી છે તેથી માટી જ કર્તા છે, માટી ઘડાઈપ થાય છે તેથી માટી જ કર્મ છે અને પિંડરૂપ પર્યાય માટીની હુતી અને ઘડાઈપ પર્યાય પણ માટી જ થઈ તેથી માટી જ ક્રિયા છે. પરિણામી = અવસ્થાઓ બદલનાર. પરિનામ = અવસ્થા.

અર્થ:—અવસ્થાઓ બદલનાર દ્રવ્ય કર્તા છે, તેની અવસ્થા કર્મ છે અને એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થાઈપે થવું તે ક્રિયા છે. આ રીતે એક વસ્તુના ત્રણ નામ છે.

વિશેષ:—અહીં અભેદ-વિવક્ષાથી કથન છે; દ્રવ્ય પોતાના પરિણામોને કરનાર પોતે છે તેથી તે તેમનો કર્તા છે, તે પરિણામ દ્રવ્યના છે અને તેનાથી અભિન્ન છે તેથી દ્રવ્ય જ કર્મ છે, દ્રવ્ય એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થા-રૂપે થાય છે અને તે પોતાની બધી અવસ્થાઓથી અભિન્ન રહે છે તેથી દ્રવ્ય જ ક્રિયા છે. ભાવ એ છે કે દ્રવ્ય જ કર્તા છે, દ્રવ્ય જ કર્મ છે અને દ્રવ્ય જ ક્રિયા છે; વસ્તુ એક જ છે, નામ ત્રણ છે. ૭.

કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાનું એકત્વ. (દોહરા)

કર્તા કર્મ ક્રિયા કૈ, ક્રિયા કર્મ કર્તાર ।

નામ-ભેદ બહુ વિધિ ભયૌ, વસ્તુ એક નિર્ધાર ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—બહુ વિધિ = અનેક પ્રકારનો. નિર્ધાર = નિશ્ચય.

અર્થ:—કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાનો કરનાર છે, કર્મ પણ ક્રિયા અને કર્તારૂપ છે, તેથી નામના ભેદથી એક જ વસ્તુ કેટલાય રૂપ થાય છે. ૮. વળી—

એક કર્મ કર્તવ્યતા, કૈ ન કર્તા દોઈ ।

દુધા દસ્વ સત્તા સધી, એક ભાવ ક્યૌ હોઈ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—દુધા = બે પ્રકારે.

એક: પરિણમતિ સદા પરિણામો જાયતે સદૈકસ્ય ।

એકસ્ય પરિણતિ: સ્યાદનેકમપ્યેકમેવ યત: ॥ ૭ ॥

નોમૌ પરિણમત: સ્વલુ પરિણામો નોમયો: પ્રજાયેત ।

ઉભયોર્ન પરિણતિ: સ્યાદ્દનેકમનેકમેવ સદા ॥ ૮ ॥

અર્થ:—એક કર્મની એક જ ક્રિયા અને એક જ કર્તા હોય છે, બે નથી હોતા; તો જીવ-પુદ્ગલની જ્યારે જુદી જુદી સત્તા છે ત્યારે એક સ્વભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ભાવાર્થ:—અચેતન કર્મનો કર્તા અથવા ક્રિયા અચેતન જ હોવી બેઈએ. ચૈતન્ય આત્મા જડ કર્મનો કર્તા નથી થઈ શકતો. ૯.

કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા પર વિચાર. (સવૈયા એકત્રીસા)

एक परिणामके न करता दख दोइ,

दोइ परिणाम एक दर्व न धरतु है ।

एक करतूति दोइ दर्व कबहूँ न करै,

दोइ करतूति एक दर्व न करतु है ॥

जीव पुदगल एक खेत-अवगाही दोउ,

अपनें अपनें रूप कोउ न टरतु है ।

जड़ परनामनिकौ करता है पुदगल,

चिदानंद चेतन सुभाउ आचरतु है ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—કરતૂતિ = ક્રિયા. એક ખેત-અવગાહી (એક ક્ષેત્રાવગાહી) = એક જ સ્થાનમાં રહેનાર. ના ટરતુ હૈ = ખસતું નથી. આચરતુ હૈ = વર્તે છે.

અર્થ:—એક પરિણામના કર્તા બે દ્રવ્ય નથી હોતાં, બે પરિણામોને એક દ્રવ્ય નથી કરતું, એક ક્રિયાને બે દ્રવ્ય કદી નથી કરતાં, બે ક્રિયાઓને પણ એક દ્રવ્ય નથી કરતું. જીવ અને પુદ્ગલ બેકે એક ક્ષેત્રાવગાહી છે તોપણ ખેતખેતાના સ્વભાવને નથી છોડતા. પુદ્ગલ જડ છે તેથી અચેતન પરિણામોનો કર્તા છે અને ચિદાનંદ આત્મા ચૈતન્યભાવનો કર્તા છે. ૧૦.

नैकस्य हि कर्तारौ द्वौ स्तो द्वे कर्मणी न चैकस्य ।

नैकस्य च क्रिये द्वे एकमनेकं यतो न स्यात् ॥ ९ ॥

મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ. (સવૈયા એકત્રીસા)
મહા ધીઠ દુઃખકૌ વસીઠ પરદર્વરૂપ,
અંધક્રૂપ કાહૂપૈ નિવાર્યૌ નહિ ગયૌ હૈ ।
એસૌ મિથ્યાભાવ લગ્યૌ જીવકૌ અનાદિહીકૌ,
યાહી અહંબુદ્ધિ લિણ નાનામાંતિ મયૌ હૈ ॥
કાહૂ સમૈ કાહૂકૌ મિથ્યાત અંધકાર મેદિ,
મમતા ઉછેદિ સુદ્ધ ભાવ પરિનયૌ હૈ ।
તિનહી વિવેક ધારિ બંધકૌ વિલાસ ડારિ,
આતમ સકતિસૌ જગત જીત લયૌ હૈ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—ધીઠ (ધૃષ્ટ) = હઠીલો. વસીઠ = દૂત. નિવાર્યૌ = દૂર કર્યો. સમૈ (સમય) = સમય. ઉછેદિ = ખસેડીને. પરિનયૌ = થયો. સકિત્ત (શક્તિ) = બળ.

અર્થ:—જે અત્યંત કઠોર છે, દુઃખોનો દૂત છે, પરદ્રવ્ય જનિત છે, અંધારિયા કૂવા સમાન છે, કોઈથી ખસેડી શકાતો નથી* એવો મિથ્યાત્વ-ભાવ જીવને અનાદિકાળથી લાગી રહ્યો છે. અને એ જ કારણે જીવ, પરદ્રવ્યમાં અહંબુદ્ધિ કરીને અનેક અવસ્થાઓ ધારણ કરે છે. જે કોઈ જીવ કોઈ વખતે મિથ્યાત્વનો અંધકાર નષ્ટ કરે અને પરદ્રવ્યમાંથી મમત્વભાવ ખસેડીને શુદ્ધ-ભાવરૂપ પરિણામ કરે તો તે ભેદવિજ્ઞાન ધારણ કરીને બંધનાં કારણોને* દૂર કરીને, પોતાની આત્મશક્તિથી સંસારને જીતી લે છે અર્થાત્ મુક્ત થઈ જાય છે. ૧૧.

* મિથ્યાત્વ વિભાવભાવ છે તેને દૂર કરીને અનંત જીવ મુક્ત થયા છે. પણ હા, મુશ્કેલીથી દૂર થાય છે એ દષ્ટિએ ' નિવાર્યૌ નહિ ગયૌ હૈ ' એ પદ આપ્યું છે.

× મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, યોગ.

આસંસારત એવ ધાવતિ પરં કુર્વેઽહમિત્યુચ્ચકૈ.

દુર્વારં નનુ મોહિનામિહ મહાહક્કારરૂપં તમઃ ।

તદ્ભૂતાર્થપરિગ્રહેણ વિલયં યદ્યેકવારં વ્રજેત્

તત્કિં જ્ઞાનઘનસ્ય બન્ધનમહો મૂયો ભવેદાત્મનઃ ॥ ૧૦ ॥

જેવું કર્મ તેવો કર્તા. (સવૈયા એકત્રીસા)

સુદ્ધભાવ ચેતન અસુદ્ધભાવ ચેતન,
દુહંકૌ કર્તા જીવ ઓર નહિ માનિયે ।
કર્મપિંડકૌ વિલાસ વર્ન રસ ગંધ ફાસ,
કર્તા દુહંકૌ પુદ્ગલ પશ્વાનિયે ॥
તાતૈ વરનાદિ ગુન ગ્યાનાવરનાદિ કર્મ,
નાના પરકાર પુદ્ગલરૂપ જાનિયે ।
સમલ વિમલ પરિનામ જે જે ચેતનકે,
તે તે સબ અલખ પુરુષ યૌં બશ્વાનિયે ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્ધભાવ = કેવળદર્શન, કેવળજ્ઞાન, અનંતસુખ આદિ. અસુદ્ધભાવ = રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન આદિ. ઓર = બીજું. ફાસ = સ્પર્શ. સમલ = અશુદ્ધ. વિમલ = શુદ્ધ. અલખ = અરૂપી. પુરુષ = પરમેશ્વર.

અર્થ:—શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ અને અશુદ્ધ ચૈતન્યભાવ—બંને ભાવોનો કર્તા જીવ છે, બીજો નથી. દ્રવ્યકર્મના પરિણામ અને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ—એ બંનેનો કર્તા પુદ્ગલ છે; એથી વર્ણ, રસાદિ ગુણસહિત શરીર અને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મસ્કંધ—એને અનેક પ્રકારની પુદ્ગલ પર્યાયો બાણુવી બ્રેષ્ટએ. આત્માના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ જે જે પરિણામ છે તે બધા અમૂર્તિક આત્માના છે, એમ પરમેશ્વરે કહ્યું છે. ૧૨.

નોટ:—અશુદ્ધ પરિણામ કર્મના પ્રભાવથી થાય છે અને શુદ્ધ પરિણામ કર્મના અભાવથી થાય છે; એથી બંને પ્રકારના ભાવ કર્મજનિત કહી શકાય છે.

આત્મભાવાન્કરોત્યાત્મા પરમાવાન્સદા પર: ।

આત્મૈવ હ્યાત્મનો ભાવા: પરસ્ય પર એવ તે ॥ ૧૧ ॥

ભેદજ્ઞાનનું રહસ્ય મિથ્યાદષ્ટિ નથી જાણતો એના ઉપર દષ્ટાંત.
(સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈં ગજરાજ નાજ ઘાસકે ગરાસ કરિ,
મચ્છત સુભાય નહિ મિત્ર રસ લીયૌ હૈ ।
જૈસૈં મતવારૌ નહિ જાનૈ સિખરનિ સ્વાદ,
જુંગમેં મગન કહે ગરુ દૂધ પીયૌ હૈ ॥
તૈસૈં મિથ્યાદષ્ટી જીવ ગ્યાનરૂપી હૈ સદૌવ,
પગ્યૌ પાપ પુન્નસૌં સહજ સુન્ન હીયૌ હૈ ।
ચેતન અચેતન દુહુંકૌ મિશ્ર પિંડ લલિ,
એકમેક માનૈ ન વિવેક કલ્હુ કીયૌ હૈ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ગજરાજ = હાથી. ગરાસ (ગ્રાસ) = કોળિયો. સિખરનિ (શ્રીખંડ) = અત્યંત ગાઠ હઠ્ઠી અને ખાંડનું મિશ્રણ. જુંગ = ધૂન. સન્ન = (શૂન્ય) = વિવેક રહિત.

અર્થ:—જેમ હાથી અનાજ અને ઘાસનો મળેલો કોળિયો ખાય છે, પણ ખાવાનો જ સ્વભાવ હોવાથી જુદો જુદો સ્વાદ લેતો નથી, અથવા જેવી રીતે શરાબથી મત્ત બનેલને શીખંડ ખવરાવવામાં આવે, તો તે નશામાં તેનો સ્વાદ ન જાણતાં કહે છે કે એનો સ્વાદ ગાયના દૂધ જેવો છે, તેવી જ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જેકે સદા જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તોપણ પુણ્ય-પાપમાં લીન હોવાને કારણે તેનું હૃદય આત્મજ્ઞાનથી શૂન્ય રહે છે, તેથી ચેતન-અચેતન બન્નેના મળેલા પિંડને જોઈને એક જ માને છે અને કાંઈ વિચાર નથી કરતો.

ભાવાર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સ્વ-પર વિવેકના અભાવમાં પુદ્ગલના મેળાપથી જીવને કર્મનો કર્તા માને છે. ૧૩.

અજ્ઞાનતસ્તુ સત્વૃણામ્યવહારકારી

જ્ઞાનં સ્વયં કિલ ભવન્નપિ રજ્યતે ચ: ।

પીત્વા દઘીક્ષુમધુરામ્લરસાતિગૃહ્ણચા

ગાં દોગ્ધિ દુર્ગધમિવ નૂનમસૌ રસાલમ્ ॥ ૧૨ ॥

જીવને કર્મનો કર્તા માનવો તે મિથ્યાત્વ છે એના ઉપર દૃષ્ટાંત
(સર્વેયા એકત્રીસા)

જેસેં મહા ધૂપકી તપતિમેં તિસાયૌ મૃગ,
ભ્રમસૌ મિથ્યાજલ પીવનકૌ ધાયૌ હૈ ।
જેસેં અંધકાર માંહિ જેવરી નિરશિ નર,
ભ્રમસૌ ડરપિ સરપ માનિ આયૌ હૈ ॥
અપનેં સુભાવ જેસેં સાગર સુથિર સદા,
પવન-સંજોગસૌં ઉછરિ અકુલાયૌ હૈ ।
તેસેં જીવ જડસૌં અવ્યાપક સહજ રૂપ,
ભ્રમસૌં કરમકૌ કરતા કહાયૌ હૈ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—તપતિ = ગરમી. તિસાયૌ = તરસ્યો. મિથ્યાજળ = મૃગજળ. જેવરી = દોરડું. સરપ (સર્પ) = સાપ. સાગર = સમુદ્ર. થિર = સ્થિર. અવ્યાપક = ભિન્ન. ભ્રમ = મૂલ.

અર્થ:—જેવી રીતે અત્યંત આકરા તડકામાં તરસથી પીડાયેલું હરણુ ભૂલથી મૃગજળ પીવાને દોડે છે, અથવા જેમ કેઈ મનુષ્ય અંધારામાં દોરડું બેઠને તેને સર્પ જાણી ભયભીત થઈને ભાગે છે અને જેવી રીતે સમુદ્ર પોતાના સ્વભાવથી સદૈવ સ્થિર છે તોપણ પવનની લહેરોથી લહેરાય છે; તેવી જ રીતે જીવ સ્વભાવથી જડ પદાર્થોથી ભિન્ન છે, પરંતુ મિથ્યાત્વી જીવ ભૂલથી પોતાને કર્મનો કર્તા માને છે. ૧૪.

અજ્ઞાનાન્મૃગતૃષ્ણિકાં જલધિયા ધાવન્તિ પાતું મૃગા

અજ્ઞાનાત્તમસિ દ્રવન્તિ મુજગાધ્યાસેન રજ્જૌ જના: ।

અજ્ઞાનાચ્ચ વિકલ્પચક્રકરણાદ્વાતોત્તરજ્ઞાબ્ધિવત્

શુદ્ધજ્ઞાનમયા અપિ સ્વયમમી કર્ત્રીભવન્ત્યાકુલા: ॥ ૧૩ ॥

લેહવિજ્ઞાની જીવ કર્મનો કર્તા નથી, માત્ર દર્શક છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈં ગજહંસકે વદનકે સપરસત,
દેશિયે પ્રગટ ન્યારૌ છીર ન્યારૌ નીર હૈ ।
તૈમૈં સમકિતીકી સુદૃષ્ટિમૈં સહજ રૂપ,
ન્યારૌ જીવ ન્યારૌ કર્મ ન્યારૌ હી સરીર હૈ ॥
જવ સુદ્ધ ચેતનકૌ અનુભૌ અભ્યાસૈ તવ,
ભાસૈ આપુ અચલ ન દૂજૌ ઓર સીર હૈ ।
પૂર્વ કરમ ઉદૈ આઈકે દિશ્વાઈ દેઈ,
કસ્તા ન હોય તિન્હકૌ તમાસગીર હૈ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વદન = મુખ. સપરસત (સ્પર્શત) = અડવાથી. છીર (ક્ષીર) = દૂધ. નીર = પાણી. ભાસૈ = દેખાય છે. સીર = સાથી. તમાસગીર = દર્શક.

અર્થ:—જેવી રીતે હંસના મુખનો સ્પર્શ થવાથી દૂધ અને પાણી જુદાં જુદાં થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોની સુદૃષ્ટિમાં સ્વભાવથી જ જીવ, કર્મ અને શરીર ભિન્ન ભિન્ન ભાસે છે. જ્યારે શુદ્ધ ચૈતન્યના અનુભવનો અભ્યાસ થાય ત્યારે પોતાનું અચળ આત્મદ્રવ્ય પ્રતિભાસિત થાય છે, તેનો કોઈ ખીલ સાથે મેળ દેખાતો નથી. હા, પૂર્વે ખાંધેલાં કર્મો ઉદયમાં આવેલાં દેખાય છે પણ અહંબુદ્ધિના અભાવમાં તેમનો કર્તા નથી થતો, માત્ર જ્ઞેનાર રહે છે. ૧૫.

જ્ઞાનાદિવેચકતયા તુ પરાત્મનોર્યો

જાનાતિ હંસ ઇવ વા:પયસોર્વિશેષં ।

ચૈતન્યઘાતુમચલં સ સદાધિરૂઢો

જાતીત એવ હિ કરોતિ ન કિચ્છનાપિ ॥ ૧૪ ॥

મળેલા જીવ અને પુદ્ગલની જુદી જુદી ઓળખાણ.
(સવેયા એકત્રીસા)

જૈસેં उसनोदकमें उदक-सुभाव सीरौ,
आगकी उसनता फरस ग्यान लखियै ।
जैसैं स्वाद व्यंजनमें दीप्त विविधरूप,
लौनकौ सुवाद खारौ जीभ-ग्यान चखियै ॥
तैसैं घट पिंडमें विभावता अग्यानरूप,
ग्यानरूप जीव भेद-ग्यानसौं परखियै ।
भरमसौं करमकौ करता है चिदानंद,
दख विचार करतार भाव नखियै ॥ १६ ॥

શબ્દ-ટાંકાઈ:—ઉસનોદક (ઉષ્ણોદક) = ગરમ જળ. ઉદક = જળ. સીરૌ = ઠંડું.
ઉસનતા (ઉષ્ણતા) = ગરમી. ફરસ = સ્પર્શ. વ્યંજન = શાક. નખિયૈ = છોડી દેવું નેઈએ.

અર્થ:—જેવી રીતે સ્પર્શજ્ઞાનથી ઠંડા સ્વભાવવાળા ગરમ જળની અગ્નિજનિત ઉષ્ણતા ઓળખી શકાય છે. અથવા જેવી રીતે જિહ્વા ઇન્દ્રિયથી અનેક સ્વાદવાળા શાકમાં મીઠું જુદું ચાખી લેવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે ભેદવિજ્ઞાનથી શરીરરૂપ પિંડમાંનો અજ્ઞાનરૂપ વિકાર અને જ્ઞાનમૂર્તિ જીવ ઓળખી શકાય છે, આત્માને કર્મનો કર્તા માનવો એ મિથ્યાત્વ છે, દ્રવ્ય-દષ્ટિથી ‘આત્મા કર્મનો કર્તા છે’ એવો ભાવ જ ન હોવો નેઈએ. ૧૬.

ज्ञानादेव ज्वलनपयसोरोष्णयशैत्यव्यवस्था

ज्ञानादेवोल्लसति लवणस्वादभेदव्युदासः ।

ज्ञानादेव स्वरसविकसन्नित्यचैतन्यघातोः

क्रोधादेश्च प्रभवति भिदा भिन्दती कर्तृभावम् ॥ १५ ॥

पदार्थं चोत्ताना स्वभावो कर्ता छे. (दोडरा)

ग्यान-भाव ग्यानी करै, अग्यानी अग्यान ।

दर्वकर्म पुद्गल करै, यह निहचै परवान ॥ १७ ॥

शब्दार्थः—द्रव्यकर्म = ज्ञानावरणादि कर्मदण. परवान (प्रमाण) = सायुं ज्ञान.

अर्थः—ज्ञानभावो कर्ता ज्ञानी छे, अज्ञानो कर्ता अज्ञानी छे अने द्रव्यकर्मो कर्ता पुद्गल छे—अम निश्चयनयथी जणो. १७.

ज्ञानो कर्ता छव न छे, अन्य नथी. (दोडरा)

ग्यान सरूपी आत्मा, करै ग्यान नहि और ।

दख कर्म चेतन करै, यह विवहारी दौर ॥ १८ ॥

अर्थः—ज्ञानरूप आत्मा न ज्ञानो कर्ता छे, पीजे नथी. द्रव्यकर्मो छव करे छे—अे व्यवहार-वचन छे. १८.

आ विषयमां शिष्यनी शंका. (सवैया तेवीसा)

पुग्गलकर्म करै नहि जीव,

कही तुम में समुझी नहि तैसी ।

कौन करै यह रूप कहाँ अब,

को कस्ता करनी कहु कैसी ॥

आपुही आपु मिलै बिछुरै जड़,

क्यों करि मो मन संसय ऐसी ?

शिष्य संदेह निवासन कास,

बात कहैं गुरु है कछु जैसी ॥ १९ ॥

अज्ञानं ज्ञानमप्येवं कुर्वन्नात्मानमञ्जसा ।

स्यात्कर्त्तात्मात्मभावस्य परभावस्य न क्वचित् ॥ १६ ॥

आत्मा ज्ञानं स्वयं ज्ञानं ज्ञानादन्यत्करोति किम् ।

परभावस्य कर्त्तात्मा मोहोऽयं व्यवहारिणाम् ॥ १७ ॥

जीवः करोति यदि पुद्गलकर्म नैव कस्तर्हि तत्कुरुत इत्यभिशाङ्कयैव ।

एतर्हि तीव्ररयमोहनिर्वहणाय सङ्कीर्त्यते शृणुत पुद्गलकर्मकर्तृ ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ:—ખિછુરૈ = જુદા થાય. સંસય (સંશય) = શક, સંદેહ.

અર્થ:—પુદ્ગલ કર્મને જીવ નથી કરતો, એવું આપે કહ્યું તો મારા સમજવામાં આવતું નથી. કર્મનો કર્તા કોણ છે અને તેની કેવી ક્રિયા છે? આ અચેતન કર્મ પોતાની મેળે જીવ સાથે કેવી રીતે બંધાય છે અને છૂટે છે? મને આ શંકા છે. શિષ્યની આ શંકાનો નિર્ણય કરવા માટે શ્રીગુરુ યથાર્થ વાત કહે છે. ૧૯.

ઉપર કરવામાં આવેલી શંકાનું સમાધાન (દોહરા)

પુદ્ગલ પરિનામી દર્શ, સદા પરિનવૈ સોઈ ।

યાતૈ પુદ્ગલ કર્મકૌ, પુદ્ગલ કરતા હોઈ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—પરિનામી (પરિણામી) = પોતાનો સ્વભાવ છોડ્યા વિના એક પર્યાયથી બીજી પર્યાયરૂપે થનાર. સોઈ = તે. યાતૈ = એથી. હોઈ = થાય છે.

અર્થ:—પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામી છે, તે સદૈવ પરિણુમન કર્યા કરે છે, તેથી પુદ્ગલ કર્મનો પુદ્ગલ જ કર્તા છે. ૨૦.

જીવ ચેતના સંજુગત, સદા પૂરણ સબ ઠૌર ।

તાતૈ ચેતન ભાવકૌ, કરતા જીવ ન ઠૌર ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંજુગત = સંયુક્ત. સહિત. ઠૌર = સ્થાન.

અર્થ:—જીવ ચેતના સહિત છે, સર્વ સ્થાનમાં સદા પૂર્ણ છે, એ કારણે ચેતનભાવોનો કર્તા જીવ જ છે, બીજું કોઈ નથી. ૨૧.

સ્થિતેત્યવિઘ્ના સ્વલુ પુદ્ગલસ્ય સ્વભાવભૂતા પરિણામશક્તિ: ।

તસ્યાં સ્થિતાયાં સ કરોતિ ભાવં યમાત્મનસ્તસ્ય સ એવ કર્તા ॥ ૧૯ ॥

સ્થિતેતિ જીવસ્ય નિરન્તરાયા સ્વભાવભૂતા પરિણામશક્તિ: ।

તસ્યાં સ્થિતાયાં સ કરોતિ ભાવં યં સ્વસ્ય તસ્યૈવ ભવેત્સ કર્તા ॥ ૨૦ ॥

शिष्येणो इरीथी प्रश्न. (अडिदल छ'द)
ग्यानवंतकौ भोग निर्जग-हेतु है ।
अज्ञानीकौ भोग बंध फल देतु है ॥
यह अचरजकी बात हिये नहि आवही ।
पूछै कोऊ सिष्य गुरु समझावही ॥ २२ ॥

शुद्धार्थः—भोग = शुभ-अशुभ कर्मोना विपाक. निर्जग-हेतु = कर्म परवानुं
कारण. हिये = मनमां.

अर्थः—कोई शिष्य प्रश्न करे छे के हे गुरुजी ! ज्ञानीना भोग
निर्जगने माटे छे अने अज्ञानीना भोगोनुं इण बंध छे, अने आश्चर्यलरी
वात भारा मनमां छसती नथी. अने श्रीगुरु समझवे छे. २२.

उपर करवामां आवेली शंकांनुं समाधान (सवैया अेकत्रीसा)

दया-दान-पूजादिक विषय-कषायादिक,
दोऊ कर्मबंध पै दुहूकौ एक खेतु है ।
ग्यानी मूढ़ कर्म करत दीसै एकसे पै,
परिनामभेद न्यारौ न्यारौ फल देतु है ॥
ग्यानवंत करनी करै पै उदासीन रूप,
ममता न धरै तातै निर्जगकौ हेतु है ।
वहै करतूति मूढ़ करै पै भगनरूप,
अंध भयौ ममतासौं बंध-फल लेतु है ॥ २३ ॥

शुद्धार्थः—अेतु (क्षेत्र) = स्थान. परिनाम (परिणाम) = भाव. उदासीन =
रागादि रहित. भगनरूप = तल्लीन. अंध = विवेकशून्य.

ज्ञानमय एव भावः कुतो भवेद् ज्ञानिनो न पुनरन्यः ।
अज्ञानमयः सर्वः कुतोऽयमज्ञानिनो नान्यः ॥ २१ ॥
ज्ञानिनो ज्ञाननिर्वृत्ताः सर्वे भावा भवन्ति हि ।
सर्वेऽप्यज्ञाननिर्वृत्ता भवन्त्यज्ञानिनस्तु ते ॥ २२ ॥

અર્થ:—દયા, દાન, પૂજાદિ પુણ્ય અથવા વિષય, કષાય આદિ પાપ બંને કર્મબંધ છે અને બંનેનું ઉત્પત્તિસ્થાન એક જ છે. આ બંને પ્રકારનાં કર્મો કરવામાં સમ્યગ્જ્ઞાની અને મિથ્યાજ્ઞાની એક સરખા દેખાય છે પરંતુ તેમના ભાવોમાં અંતર હોવાથી કૃણ પણ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. જ્ઞાનીની ક્રિયા વિરક્તભાવ સહિત અને અહંબુદ્ધિ રહિત હોય છે તેથી નિર્જરાનું કારણ છે અને તે જ ક્રિયા મિથ્યાત્વી જીવ વિવેક રહિત તદ્દીન થઈને અહંબુદ્ધિ સહિત કરે છે તેથી બંધ અને તેના કૃણને પામે છે. ૨૩.

મિથ્યાત્વીના કર્તાપણાની સિદ્ધિ પર કુંભારનું દષ્ટાંત.
(છાપ્યા)

જ્યૌં માટીમૈં કલસ હોનકી, સકતિ રહે ધ્રુવ ।
દંડ ચક્ર ચીવર કુલાલ, બાહજિ નિમિત્ત હુવ ॥
ત્યૌં પુદગલ પરવાંનુ, પુંજ વરગના મેસ ધરિ ।
ગ્યાનાવરનાદિક સ્વરૂપ, વિચરંત વિવિધ પરિ ॥

બાહજિ નિમિત્ત બહિરાતમા,

ગહિ સંસૈ અગ્યાનમતિ ।

જગમાંહિ અહંકૃત ભાવસૌં,

કર્મરૂપ હૈ પરિનમતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—કલસ = ઘડો. સકતિ = શક્તિ. ચક્ર = ચાકડો. ચીવર = ઢોરી.
કુલાલ = કુંભાર. બાહજિ = બાહ્ય. પુંજ = સમુદાય. પરવાંનુ = પરમાણુ. વરગના = વર્ગણા.
મેસ = રૂપ. વિચરંત = ભ્રમણ કરે છે. વિવિધ = બહુ બહુ. ગહિ = ધારણ કરીને.
બહિરાતમા = મિથ્યાદષ્ટિ. અહંકૃત = મમત્વ.

અર્થ:—જેવી રીતે માટીમાં ઘડારૂપ થવાની શક્તિ સદા મોજૂદ રહે

અજ્ઞાનમયભાવાનામજ્ઞાની વ્યાપ્ય મૂમિકા: ।

દ્રવ્યકર્મનિમિત્તાનાં ભાવાનામેતિ હેતુતામ્ । ૨૩ ॥

છે અને દંડ, ચક્ર, દોરી, કુંભાર વગેરે બાહ્ય નિમિત્ત છે તેવી જ રીતે લોકમાં પુદ્ગલપરમાણુઓના દળ કર્મવર્ગણારૂપ થઈને જ્ઞાનાવરણીય વગેરે જાત-જાતની અવસ્થાઓમાં ભ્રમણુ કરે છે, તેને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ બાહ્ય નિમિત્ત છે. જે સંશય આદિથી* અજ્ઞાની હોય છે, તેને શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ હોવાથી તે પુદ્ગલપિંડ કર્મરૂપ થઈ જાય છે. ૨૬.

જીવને અકર્તા માનીને આત્મધ્યાન કરવાનો મહિમા.
(સવૈયા તેવીસા)

જે ન કૈં નયપચ્છ વિવાદ,
ધૈં ન વિશ્વાદ અલીક ન ભાસૈં ।
જે ઉદવેગ તજૈં ઘટ અંતર,
સીતલ ભાવ નિરંતર રાસૈં ॥
જે ન ગુની-ગુન-ભેદ વિચારત,
આકુલતા મનકી સબ નાસૈં ।
તે જગમૈં ધરિ આતમ ધ્યાન,
અસંહિત ગ્યાન-સુધારસ ચાસૈં ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વિવાદ = અધડો. વિશ્વાદ (વિષાદ) = ખેદ. અલીક = જૂઠું. ઉદવેગ = ચિંતા. સીતલ (શીતલ) = શાન્ત. નાસૈં = છોડે. અસંહિત = પૂર્ણ.

અર્થ:—જે નયવાદના અધડાથી રહિત છે, અસત્ય, ખેદ, ચિન્તા, આકુળતા આદિને હૃદયમાંથી દૂર કરે છે અને હૃદયમાં શાન્તભાવ રાખે છે, ગુણ-ગુણીના ભેદ-વિકલ્પ પણ નથી કરતા, તેઓ સંસારમાં આત્મધ્યાન ધારણ કરીને પૂર્ણ જ્ઞાનામૃતનો સ્વાદ લે છે. ૨૫.

* સંશય, વિમોહ અને વિભ્રમ એ જ્ઞાનના દોષ છે.

ય એવ મુક્ત્વા નયપક્ષપાતં સ્વરૂપગુણા નિવસન્તિ નિત્યં ।

વિકલ્પજાલચ્યુતશાન્તચિત્તાસ્ત એવ સાક્ષાદમૃતં પિબન્તિ ॥ ૨૪ ॥

જીવ નિશ્ચયનયથી અકર્તા અને વ્યવહારથી કર્તા છે.
(સવૈયા એકત્રીસા)

વિવહાર-દૃષ્ટિસૌં વિલોકત બંધ્યૌસૌ દીસૈ,
નિહચૈ નિહારત ન બાંધ્યૌ યહ કિનિહીં ।
એક પચ્છ બંધ્યૌ એક પચ્છસૌં અબંધ સદા,
દોઝ પચ્છ અપનૈં અનાદિ ધરે ઇનિહીં ॥
કોઝ કહૈ સમલ વિમલરૂપ કોઝ કહૈ,
ચિદાનંદ તૈસૌઈં બલાન્યૌ જૈસૌ જિનિહીં ।
બંધ્યૌ માનૈ સુલ્યૌ માનૈ દોઝ નૈકો મેદ જાનૈ,
સોઈં ગ્યાનવંત જીવ તત્ત્વ પાયૌ તિનિહીં ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—વિલોકત = જોવાથી. નિહારત = દેખવાથી. અબંધ = મુક્ત. બંધ્યૌ = બંધ સહિત. તૈસૌઈં = તેવો જ. ખુલ્યૌ = બંધ રહિત.

અર્થ:—વ્યવહારનયથી જુઓ તો આત્મા બંધાયેલો દેખાય છે, નિશ્ચય-દૃષ્ટિથી જુઓ તો એ કોઈથી બંધાયેલો નથી. એક નયથી બંધાયેલો અને એક નયથી સદા અબંધ-ખૂલો રહેલો છે. આવા આ પોતાના બંને પક્ષ અનાદિકાળથી ધારણ કરેલા છે. એક નય કર્મ સહિત અને એક નય કર્મ રહિત કહે છે, તેથી જે નયથી જેવો કહ્યો છે તેવો છે. જે બંધાયેલો અને ખુલ્યો બંનેય વાતોને માને છે અને બંનેનો અભિપ્રાય સમજે છે, તે જ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવનું સ્વરૂપ જાણે છે. ૨૬.

एकस्य बद्धो न तथा परस्य चित्ति द्वयोर्द्वाविति पक्षपातौ ।

यस्तत्त्ववेदी च्युतपक्षपातस्तस्यास्ति नित्यं खलु चिच्चिदेव ॥ २५ ॥

નોટ:—આ શ્લોકથી આગળ ૪૪ માં શ્લોક સુધીના શ્લોકમાં એક શબ્દનો ફરક છે, બાકીના બધા જ શ્લોકો આ જ જાતના છે. જેવી રીતે આમાં 'બદ્ધો' છે તે આગલા શ્લોકોમાં 'બદ્ધો' ના સ્થાનમાં 'મૂઢો,' 'રક્તો,' 'દુષ્ટો' છે. તેથી આ ૧૯ શ્લોક આપવામાં આવ્યા નથી. બધા શ્લોકોનો એક જ આશય થાય છે.

નયજ્ઞાન દ્વારા વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને સમરસ ભાવમાં રહેનારાઓની પ્રશંસા.
(સવૈયા એકત્રીસા)

પ્રથમ નિયત નય દૂજી વિવહાર નય,
દુહૂકૌં ફલાવત અનંત ભેદ ફલે હૈં ।
જ્યૌં જ્યૌં નય ફલૈં ત્યૌં ત્યૌં મનકે કલ્લોલ ફલૈં,
ચંચલ સુભાવ લોકાલોકલૌં ઉછલે હૈં ॥
એસી નયકક્ષ તાકૌ પક્ષ તજિ ગ્યાની જીવ,
સમરસી ભર્ એકતાસૌં નહિ ટલે હૈં ।
મહામોહ નાસિ સુદ્ધ-અનુભૌ અભ્યાસિ નિજ,
વલ પરગાસિ સુખરાસિ માંહિ રલે હૈં ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—નિયત = નિશ્ચય. ફલાવત = વિસ્તાર કરો તો. ફલે = ઊપજે.
કલ્લોલ = તરંગ. ઉછલે = વધે. કક્ષ = કક્ષા. પરગાસિ = પ્રગટ કરીને. રલે = મળે.

અર્થ:—પહેલો નિશ્ચય અને બીજો વ્યવહારનય છે, એનો પ્રત્યેક દ્રવ્યના ગુણ-પર્યાયોની સાથે વિસ્તાર કરવામાં આવે તો અનંત ભેદ થઈ જાય છે. જેમ જેમ નયના ભેદ વધે છે તેમ તેમ ચંચળ સ્વભાવી ચિત્તમાં તરંગો પણ ઊપજે છે, જે લોક અને અલોકના પ્રદેશોની પરાપર છે. જે જ્ઞાની જીવ આવી નયકક્ષાનો પક્ષ છોડીને, સમતારસ ગ્રહણ કરીને, આત્મસ્વરૂપની એકતા છોડતા નથી, તેઓ મહા મોહનો નાશ કરીને, અનુભવના અભ્યાસથી નિન્નતમ પણ પ્રગટ કરીને, પૂર્ણ આનંદમાં લીન થાય છે. ૨૭.

સ્વેચ્છાસમુચ્છલદનલ્પવિકલ્પજાલા-

મેવં વ્યતીત્ય મહર્તીં નયપક્ષકક્ષામ્ ।

અન્તર્બહિરસમરસૈકરસસ્વભાવં

સ્વં ભાવમેકમુપયાત્યનુભૂતિમાત્રમ્ ॥ ૪૫ ॥

सभ्यज्ञानथी आत्मस्वइपनी ओणभाणु थाय छे. (सवैया ऐकत्रीसा)
जैसें काहू बाजीगर चौहटै बजाइ ढोल,
नानारूप धरि कै भगल-विद्या ठानी है ।
तैसें मैं अनादिकौ मिथ्यातकी तरंगनिसौं,
भ्रममैं धाइ बहु काय निज मानी है ॥
अब ग्यानकला जागी भ्रमकी दृष्टि भागी,
अपनी पराई सब सौंज पहिचानी है ।
जाकै उदै होत परवांन ऐसी भांति भई,
निहचै हमारी जोति सोई हम जानी है ॥ २८ ॥

शब्दार्थः—आलुगर = खेल करनार. चौहटे = चौकमां. भगल-विद्या = छणकपट.
धाई = लटकीने. काय = शरीर. सौंज = वस्तु.

अर्थः—जेम कोठ तमाशगीर चौकमां ढोल वगाडे अने अनेक स्वांग
रथीने छगविधाथी लोकोने भ्रममां नाभी दे, तेवी न रीते हुं अनादिकाणथी
मिथ्यात्वना अपाटाथी भ्रममां लूली रह्यो अने अनेक शरीरोने अपनाव्यां.
हुवे ज्ञानज्योतिने उदय थयो जेथी मिथ्यादृष्टि भसी गछ, जधी स्व-पर
वस्तुनी ओणभाणु थछ अने ते ज्ञानकणा प्रगट थतां न जेवी अवस्था
प्राप्त थछ के अमे अमारी मूण ज्ञानज्योतिने ओणभी लीधी. २८.

ज्ञानीने आत्मानुभवमां विचार (सवैया ऐकत्रीसा)

जैसें महा रतनकी ज्योतिमैं लहरि उठै,
जलकी तरंग जैसें लीन होय जलमैं ।
तैसें सुद्ध आत्म दख परजाय करि,
उपजै बिनसै थिर रहै निज थलमैं ॥

इन्द्रजालमिदमेवमुच्छलत्पुष्कलोच्चलविकल्पवीचिभिः ।

यस्य विस्फुरणमेव तत्क्षणं कृत्स्नमस्यति तदस्मि चिन्महः ॥ ४६ ॥

चित्स्वभावभरभावितभावाभावभावपरमार्थतयैकं ।

बन्धपद्धतिमपास्य समस्तां चेतये समयसारमपारं ॥ ४७ ॥

ऐसै अविकलपी अजलपी अनंद रूपी,
अनादि अनंत गहि लीजै एक पलमैं ।
ताकौ अनुभव कीजै परम पीयूष पीजै,
बंधकौ विलास डारि दीजै पुद्गलमैं ॥ २९ ॥

शब्दार्थः—अविकलपी = विकल्प रहित. अजलपी = अर्द्धी स्थिरतानो अर्थ छे.
गही लीजै = ग्रहण करे. पीयूष = अमृत. विलास = विस्तार.

अर्थः—जेवी रीते उत्तम रत्ननी ज्योतिमां यमक उत्पन्न थाय छे
अथवा जणमां तरंग ओठे छे अने तेमां ज समाधि जय छे, तेवी ज रीते
शुद्ध आत्मा, पर्याय अपेक्षाये ओपजे अने नाश पाये छे तथा द्रव्य
अपेक्षाये पोताना स्वरूपमां स्थिर रहे छे. जेवा निर्विकल्प, नित्य, आनंदरूप,
अनादि, अनंत, शुद्ध आत्मानुं तत्काल ग्रहण करे. तेनो ज अनुभव करीने
परम अमृत-रस पीयो अने कर्मबंधना विस्तारने पुद्गलमां छोडी दे. रत्.

आत्मानुभवनी प्रशंसा (सवैया ऐकत्रीसा)

दर्शकी नय परजायनय दोऊ,
श्रुतग्यानरूप श्रुतग्यान तो परोख है ।
सुद्ध परमात्माकौ अनुभौ प्रगट तातैं,
अनुभौ विराजमान अनुभौ अदोख है ॥
अनुभौ प्रवांन भगवान पुरुष पुरान,
ग्यान औ विग्यानघन महा सुखपोख है ।
परम पवित्र यौ अनंत नाम अनुभौके,
अनुभौ विना न कहूं और ठौर मोख है ॥ ३० ॥

आक्रामन्नविकल्पभावमचलं पक्षैर्नयानां विना

सारो यः समयस्य भाति निभृतैरास्वाद्यमानः स्वयम् ।

विज्ञानैकरसः स एष भगवान्पुण्यः पुराणः पुमान्

ज्ञानं दर्शनमप्ययं किमथवा यत्किंचनैकोऽप्ययम् ॥ ४८ ॥

શબ્દાર્થ:—પરોષ (પરોક્ષ) = ઇન્દ્રિય અને મન આશ્રિત જ્ઞાન. વિરાજમાન = સુશોભિત. અદોષ (અદોષ) = નિર્દોષ. પોષ (પોષ) = પોષક. ઠોર = સ્થાન. મોષ (મોક્ષ) = મુક્તિ.

અર્થ:—દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક એ બન્ને નય શ્રુતજ્ઞાન* છે અને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ પ્રમાણુ* છે, પણ શુદ્ધ પરમાત્માનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે. તેથી અનુભવ શોભનીય, નિર્દોષ, પ્રમાણુ, ભગવાન, પુરુષ, પુરાણુ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાનધન, પરમસુખના પોષક, પરમ, પવિત્ર એવાં બીજાં પણ અનંત નામોનો ધારક છે, અનુભવ સિવાય બીજે ક્યાંય મોક્ષ નથી. ૩૦.

અનુભવના અભાવમાં સંસાર અને સહભાવમાં મોક્ષ છે, એના ઉપર દૃષ્ટાંત.
(સવૈયા એકત્રીસા)

जैसेँ एक जल नानारूप-दखानुजोग,
भयौ बहुभांति पहिचान्यौ न परतु है ।
फिरि काल पाइ दखानुजोग दूरि होत,
अपनै सहज नीचे माग ठस्तु है ॥
तैसेँ यह चेतन पदास्थ विभाव तासौँ,
गति जोनि भेस भव-भांवरि भरतु है ।
सम्यक सुभाइ पाइ अनुभौके पंथ धाइ,
बंधकी जुगति भानि मुकति करतु है ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ:—દરવાનુજોગ = અન્ય વસ્તુઓનો સંધોગ, મેળાપ. ભેસ (વેષ) = ૩૫.
ભવ-ભાંવરિ = જન્મ-મરણરૂપ સંસારનું ચક્રર. ભાનિ = નષ્ટ કરીને.

* શ્રુતજ્ઞાનના અંશ છે. × નય અને પ્રમાણુમાં અંશ-અંશીનો ભેદ છે.

दूरं भूरिविकल्पजालगहने भ्राम्यनिजौघाच्युतो

दूरादेव विवेकनिम्नगमनानीतो निजौघं बलात् ।

विज्ञानैकरसस्तदेकरसिनामात्मानमात्माहर-

न्नात्मन्येव सदा गतानुगततामायात्ययं तोयवत् ॥ ४९ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે જળનો એક વર્ણ છે, પરંતુ ગેરુ, રાખ, રંગ આદિ અનેક વસ્તુઓનો સંયોગ થતાં અનેકરૂપ થઈ જવાથી ઓળખવામાં આવતો નથી, પછી સંયોગ દૂર થતાં પોતાના સ્વભાવમાં વહેવા લાગે છે, તેવી જ રીતે આ ચૈતન્યપદાર્થ વિભાવ-અવસ્થામાં ગતિ, યોનિ, કુળરૂપ સંસારમાં ચક્કર લગાવ્યા કરે છે, પછી અવસર મળતાં નિજસ્વભાવને પામીને અનુભવના માર્ગમાં લાગીને કર્મબંધનનો નાશ કરે છે અને મુક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૧.

મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કર્મનો કર્તા છે. (દોહરા)

નિસિ દિન મિથ્યાભાવ બહુ, ધૈર મિથ્યાતી જીવ ।

તાતૈ ભાવિત કરમકૌ, કરતા કહ્યૌ સદીવ ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—નિસિદ્ધિન = રમેશાં. તાતૈ = તેથી. ભાવિત કરમ = રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ. સદીવ = સદૈવ.

અર્થ:—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સદૈવ મિથ્યાભાવ કર્યા કરે છે, તેથી તે ભાવ-કર્મનો કર્તા છે.

ભાવાર્થ:—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પોતાની ભૂલથી પરદ્રવ્યોને પોતાના માને છે, જેથી મેં આ કર્યું, આ દીધું, આ દીધું વગેરે અનેક પ્રકારના રાગાદિ-ભાવ કર્યા કરે છે, તેથી તે ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે. ૩૨.

મિથ્યાત્વી જીવ કર્મનો કર્તા અને જ્ઞાની અકર્તા છે. (ચોપાઈ)

કૈ કરમ સોઈ કરતારા ।

જો જાનૈ સૌ જાનનહારા ॥

જો કરતા નહિ જાનૈ સોઈ ।

જાનૈ સૌ કરતા નહિ હોઈ ॥ ૩૩ ॥

વિકલ્પક: પરં કર્તા વિકલ્પ: કર્મ કેવલં ।

ન જાતુ કર્તૃકર્મત્વં સવિકલ્પસ્ય નશ્યતિ ॥ ૫૦ ॥

ય: કરોતિ સ કરોતિ કેવલં યસ્તુ વેત્તિ સ તુ વેત્તિ કેવલં ।

ય: કરોતિ નહિ વેત્તિ સ ક્વચિત્ યસ્તુ વેત્તિ ન કરોતિ સ ક્વચિત્ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સોઈ = તે જ. કરતારા = કર્તા. જ્ઞાનનહારા = જ્ઞાતા.

અર્થ:—જે કર્મ કરે તે કર્તા છે અને જે જાણે તે જ્ઞાતા છે, જે કર્તા છે તે જ્ઞાતા નથી હોતો અને જે જ્ઞાતા છે તે કર્તા નથી હોતો.

ભાવાર્થ:—મૂઢ અને જ્ઞાની બંનેની ક્રિયા જોવામાં એકસરખી લાગે છે પરંતુ બંનેના ભાવોમાં મોટો તફાવત છે, અજ્ઞાની જીવ મમત્વભાવના સદ્ભાવમાં બંધન પામે છે અને જ્ઞાની મમત્વના અભાવમાં અબંધ રહે છે. ૩૩.

જે જ્ઞાની છે તે કર્તા નથી. (સોરઠા)

ગ્યાન મિથ્યાત ન એક, નહિ રાગાદિક ગ્યાન મહિ ।

ગ્યાન કરમ અતિરેક, ગ્યાતા સો કરતા નહીં ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—મહિ = માં. અતિરેક (અતિરિક્ત) = ભિન્ન ભિન્ન.

અર્થ:—જ્ઞાનભાવ અને મિથ્યાત્વભાવ એક નથી અને જ્ઞાનમાં રાગાદિ-ભાવ હોતા નથી. જ્ઞાનથી કર્મ ભિન્ન છે, જે જ્ઞાતા છે તે કર્તા નથી. ૩૪.

જીવ કર્મનો કર્તા નથી. (છપ્પા)

કરમ પિંડ અરુ રાગભાવ, મિલિ એક હૌંહિ નહિ ।

દોઝ ભિન્ન-સરૂપ બસહિ, દોઝ ન જીવમહિ ॥

કરમપિંડ પુગ્ગલ, વિભાવ રાગાદિ મૂઢ ભ્રમ ।

અલખ એક પુગ્ગલ અનંત, કિમિ ધરહિ પ્રકૃતિ સમ ॥

જ્ઞપ્તિ: કરોતૌ ન હિ માસતેડન્ત: જ્ઞપ્તૌ કરોતિશ્ચ ન માસતેડન્ત: ।

જ્ઞપ્તિ: કરોતિશ્ચ તતો વિભિન્ને જ્ઞાતા ન કર્તેતિ તત: સ્થિતં ચ ॥ ૫૨ ॥

કર્તા કર્મણિ નાસ્તિ નાસ્તિ નિયતં કર્માપિ તત્કર્ત્તરિ

દ્વન્દ્વં વિપ્રતિષિધ્યતે યદિ તદા કા કર્તૃકર્મસ્થિતિ: ।

જ્ઞાતા જ્ઞાતરિ કર્મ કર્મણિ સદા વ્યક્તેતિ વસ્તુસ્થિતિ-

નેપથ્યે વ્રત નાનટીતિ રમસા મોહસ્તથાપ્યેષ કિમ્ ॥ ૫૩ ॥

નિજ નિજ વિલાસજુત જગતમહિ,
જથા સહજ પરિનમહિ તિમ ।
કરતાર જીવ જડ કર્મકૌ
મોહ-વિકલ જન કહાહિ ઇમ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:—બસહિં = રહે છે. મહિ = માં. અલખ = આત્મા. કિમિ = કેવી રીતે. પ્રકૃતિ = સ્વભાવ. સમ = એકસરખું. જુત (યુત) = સહિત. વિકલ = દુઃખી.

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ અને રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવકર્મ—આ બંને ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવવાળાં છે, મળીને એક નથી થઈ શકતાં, અને એ જીવના સ્વભાવ પણ નથી. દ્રવ્યકર્મ પુદ્ગલરૂપ છે અને ભાવકર્મ જીવના વિભાવ છે. આત્મા એક છે અને પુદ્ગલકર્મ અનંત છે, બંનેની એક-સરખી પ્રકૃતિ કેવી રીતે હોઈ શકે? કારણ કે સંસારમાં બધાં દ્રવ્યો પોતા-પોતાના સ્વભાવમાં પરિણમન કરે છે તેથી જે મનુષ્ય જીવને કર્મનો કર્તા કહે છે તે કેવળ મોહની વિકળતા છે. ૩૫.

શુદ્ધાત્માનુભવનું માહાત્મ્ય. (છપ્પા)

જીવ મિથ્યાત ન કરૈ, ભાવ નહિ ધૈર ભસ્મ મલ ।
ગ્યાન ગ્યાનસ્સ સ્મૈ, હોઈ કર્માદિક પુદ્ગલ ॥
અસંખ્યાત પરદેસ સકતિ, જગમગૈ પ્રગટ અતિ ।
ચિદવિલાસ ગંભીર ધીર, થિર સ્થૈ વિમલમતિ ॥

જબ લગિ પ્રવોધ ઘટમહિ ઉદિત,
તબ લગિ અનય ન પેસ્વિયે ।
જિમિ ધરમરાજ વસ્તંત પુર,
જહં તહં નીતિ પરેસ્વિયે ॥ ૩૬ ॥

कर्त्ता कर्त्ता भवति न यथा कर्म कर्मापि नैव

ज्ञानं ज्ञानं भवति च यथा पुद्गलः पुद्गलोऽपि ।

ज्ञानज्योतिर्ज्वलितमचलं व्यक्तमन्तस्तथोच्चै-

श्चिच्छक्तीनां निकरभरतोऽत्यन्तगम्भीरमेतत् ॥ ૫૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભરમ (ભ્રમ) = અજ્ઞાન. પ્રબોધ = સમ્યગ્જ્ઞાન. ઉદ્ધિત = પ્રકાશિત. અનય = અન્યાય. ધરમરાજ = ધર્મચુકત રાજ્ય. વરતંત = પ્રવર્તતું. પુર = નગર. પરેખિયે = દેખાય છે.

અર્થ:—જીવ મિથ્યાભાવ નથી કરતો અને ન તો રાગાદિ ભાવમળનો ધારક છે. કર્મ પુદ્ગલ છે અને જ્ઞાન તો જ્ઞાનરસમાં જ લીન રહે છે, જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની સ્થિર, ગંભીર, ધીર, નિર્મળ જ્યોતિ અત્યંત ઝગમગે છે, તે જ્યાંસુધી હૃદયમાં પ્રકાશિત રહે છે ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વ નથી રહેતું. જેવી રીતે નગરમાં ધર્મરાજ વર્તતું હોય ત્યારે બધે નીતિ જ નીતિ દેખાય છે, અનીતિનો લેશ પણ રહેતો નથી. ૩૬.

ત્રીજા અધિકારનો સાર

કરવું તે ક્રિયા, કરવામાં આવે તે કર્મ, જે કરે તે કર્તા છે. અભિપ્રાય એ છે કે જે ક્રિયાનો વ્યાપાર કરે અર્થાત્ કામ કરનારને કર્તા કહે છે, જેમાં ક્રિયાનું ક્ષણ રહે છે અર્થાત્ કરેલા કામને કર્મ કહે છે, જે કાર્ય કરવામાં આવે તેને ક્રિયા કહે છે જેમ કે કુંભાર કર્તા છે, ઘડો કર્મ છે અને ઘડો બનાવવાની વિધિ ક્રિયા છે. અથવા જ્ઞાનીરામ કેરી તોડે છે, આ વાક્યમાં જ્ઞાનીરામ કર્તા, કેરી કર્મ અને તોડવું તે ક્રિયા છે.

યાદ રાખવું કે ઉપરનાં બે દૃષ્ટાંતોમાં જે સ્પષ્ટ કર્યું છે તે ભેદ-વિવક્ષાથી છે, કારણ કે કર્તા કુંભાર જુદો પદાર્થ છે, કર્મ ઘડો જુદો પદાર્થ છે, ઘડાની રચનારૂપ ક્રિયા જુદી છે. આ જ રીતે બીજા વાક્યમાં જ્ઞાનીરામ કર્તા જુદો છે, કેરી કર્મ જુદું છે અને તોડવાની ક્રિયા જુદી છે. જેવી રીતે ભેદ-વ્યવહારમાં કર્તા-કર્મ-ક્રિયા ભિન્ન ભિન્ન રહે છે, તેમ અભેદ-દૃષ્ટિમાં નથી હોતું, એક પદાર્થમાં જ કર્તા-કર્મ-ક્રિયા ત્રણે રહે છે. જેમ કે “ ચિદ્ભાવ કર્મ ચિદ્દેશ કર્તા ચેતના ક્રિયા તહાં ” અર્થાત્ ચિદ્દેશ આત્મા કર્તા ચેતન્યભાવ કર્મ અને ચેતના (જાણવું) ક્રિયા છે; અથવા માટી કર્તા, ઘડો કર્મ અને માટીનું પિંડપર્યાયમાંથી ઘટપર્યાયરૂપ થવું તે ક્રિયા છે. આ અધિકારમાં કર્તા-કર્મ-ક્રિયા શબ્દ ક્યાંક ભેદદૃષ્ટિથી અને ક્યાંક અભેદદૃષ્ટિથી આવ્યા છે, તેથી ખૂબ ગહન વિચારપૂર્વક સમજવું.

અજ્ઞાનની દશામાં જીવ શુભાશુભ કર્મ અને શુભાશુભ પ્રવૃત્તિને

પોતાની માને છે અને તેનો કર્તા પોતે બને છે, પરંતુ ખૂબ ધ્યાન રાખી કે લોકમાં અનંત પૌદ્ગલિક કાર્માણુવર્ગાણાઓ ભરેલી છે, આ કાર્માણુવર્ગાણાઓમાં એવી શક્તિ છે કે આત્માના રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત પામીને તે કર્મરૂપ થઈ જાય છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ પુદ્ગલરૂપ છે, અચેતન છે, પુદ્ગલ જ એનો કર્તા છે—આત્મા નહિ, હા, રાગ-દ્વેષ-મોહ આત્માના વિકાર છે. એ આત્મ-જનિત છે અથવા પુદ્ગલ-જનિત છે એનું બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહમાં ઘણું સારું સમાધાન કર્યું છે, તે આ રીતે છે કે—જેમ સંતાનને ન તો એકલી માતાથી જ ઉત્પન્ન કહી શકીએ અને ન એકલા પિતાથી ઉત્પન્ન કહી શકીએ, પરંતુ બંનેના સંયોગથી સંતાનની ઉત્પત્તિ છે. તેવી જ રીતે રાગ-દ્વેષ-મોહ ન તો એકલા આત્મા ઉપજાવે છે અને ન એકલું પુદ્ગલ પણ ઉપજાવે છે. જીવ અને પુદ્ગલ બંનેનો સંયોગથી રાગ-દ્વેષ-મોહ ભાવકર્મની ઉત્પત્તિ છે. જે એકલા પુદ્ગલથી રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય તો કલમ, કાગળ, ઈંટ, પથર આદિમાં પણ રાગ-દ્વેષ-મોહ હોત, જે એકલા આત્માથી ઉત્પન્ન થાય તો સિદ્ધ આત્મામાં પણ રાગ-દ્વેષ હોત. વિશેષ લખવાથી શું? રાગ-દ્વેષ-મોહ પુદ્ગલ અને આત્મા બંનેના સંયોગથી છે, જીવ-પુદ્ગલ પરસ્પર એકબીજાને માટે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક છે, પરંતુ આ ગ્રંથ નિશ્ચયનયનો છે તેથી અહીં રાગ-દ્વેષ-મોહને પુદ્ગલ-જનિત બતાવ્યા છે. એ આત્માનું નિજસ્વરૂપ નથી. એવી જ રીતે શુભાશુભ ક્રિયા પૌદ્ગલિક કર્મોના ઉદયથી જીવમાં થાય છે, તેથી ક્રિયા પણ પુદ્ગલ-જનિત છે. સારાંશ એ કે શુભાશુભ કર્મ અથવા શુભાશુભ ક્રિયાને આત્માનાં માનવાં અને તે બંનેનો કર્તા જીવને ઠરાવવો એ અજ્ઞાન છે. આત્મા તો પોતાના ચિદ્ભાવ કર્મ અને ચૈતન્ય ક્રિયાનો કર્તા છે અને પુદ્ગલ કર્મોનો કર્તા પુદ્ગલ જ છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી જીવ શાતા-અશાતા આદિ કર્મ અને દયા, દાન, પૂજા અથવા વિષય-કષાયોદિ શુભાશુભ ક્રિયામાં અહંબુદ્ધિ કરે છે કે મારાં કર્મ છે, મારી ક્રિયા છે, આ મિથ્યાભાવ છે, બંધનું કારણ છે, બંધ-પરંપરાને વધારે છે અને શુભાશુભ ક્રિયામાં અહંબુદ્ધિ ન કરવી અર્થાત્ પોતાની ન માનવી અને તેમાં તન્મય ન થવું—એ સમ્યક્સ્વભાવ છે—નિર્જરાનું કારણ છે.

पुण्य-पाप ऐक्य द्वार

(४)

प्रतिज्ञा (द्वादश)

करता किरिया कर्मकौ, प्रगट बखान्यौ मूल ।

अब बरनौ अधिकार यह, पाप पुन समतूल ॥ १ ॥

शुद्धार्थः—प्रगट = स्पष्ट. अखान्यौ = वर्णन कर्तुं. बरनौ = कहुं छुं.

समतूल = समानता.

अर्थः—कर्ता, क्रिया अने कर्मनुं स्पष्टपणे रडस्य वर्णव्युं. उवे पाप-पुण्यनी समानताने अधिकार कहुं छुं. १.

मंगलाचरण (कविता मात्रिक)

जाके उदै होत घट-अंतर,
बिनसै मोह-महातम-रोक ।

सुभ अरु असुभ कर्मकी दुविधा,
मिटै सहज दीसै इक थोक ॥

जाकी कला होत संपूरन,
प्रतिभासै सब लोक अलोक ।

सो प्रबोध-ससि निरखि बनारसि,
सीस नवाइ देत पग धोक ॥ २ ॥

शुद्धार्थः—मोह-महातम = मोहरूपी घोर अधिकार. दुविधा = लेह. धक

थोक = ऐक्य न. प्रबोध-ससि = केवणज्ञानरूप अ-द्रमा. पग धोक = चरण वंदन.

तदथ कर्म शुभाशुभभेदतो द्वितयतां गतमैक्यमुपानयन् ।

ग्लपितनिर्भरमोहरजा अयं स्वयमुदेत्यवबोधसुधाप्लवः ॥ १ ॥

અર્થ:—જેનો ઉદ્ય તતાં હૃદયમાંથી મોહરૂપી મહા અંધકાર નષ્ટ થઈ જાય છે અને શુભકર્મ સારું છે અથવા અશુભકર્મ ખરાબ છે, એ ભેદ મટીને બંને એકસરખા ભાસવા લાગે છે, જેની પૂર્ણ કળાના પ્રકાશમાં લોક-અલોક બધું ઝળકવા લાગે છે, તે કેવળજ્ઞાનરૂપ ચન્દ્રમાનું અવલોકન કરીને પં. બનારસીદાસજી મસ્તક નમાવીને વન્દન કરે છે. ૨.

પુણ્ય-પાપની સમાનતા (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसे काहू चंडाली जुगल पुत्र जनें तिनि,

एक दीयौ बांभनकै एक घर राख्यौ है ।

बांभन कहायौ तिनि मद्य मांस त्याग कीनौ,

चंडाल कहायौ तिनि मद्य मांस चाख्यौ है ॥

तैसें एक वेदनी कर्मके जुगल पुत्र,

एक पाप एक पुन्न नाम भिन्न भाख्यौ है ।

दुहूं मांहि दौखूप दौऊ कर्मबंधरूप,

यातैं ग्यानवंत नहि कोउ अभिलाख्यौ है ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—જુગલ = બે. બાંભન = બ્રહ્મણ. ભિન્ન = જુદા. ભાખ્યૌ = કહ્યા. દૌરધૂપ = ભટકવું. અભિલાખ્યૌ = ઇચ્છવું.

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ ચંડાળણીને બે પુત્ર થયા, તેમાંથી તેણે એક પુત્ર બ્રાહ્મણને આપ્યો અને એક પોતાના ઘરમાં રાખ્યો. જે બ્રાહ્મણને આપ્યો તે બ્રાહ્મણ કહેવાયો અને મદ્ય-માંસનો ત્યાગી થયો, પણ જે ઘરમાં રહ્યો તે ચંડાળ કહેવાયો અને મદ્ય-માંસનો ભક્ષક થયો. તેવી જ રીતે એક વેદનીય કર્મના પાપ અને પુણ્ય ભિન્ન ભિન્ન નામ વાળા બે પુત્ર છે, તે બંનેમાં સંસારનું ભટકવું છે અને બંને બંધ-પરંપરાને વધારે છે તેથી જ્ઞાનીઓ કોઈની પણ અભિલાષા કરતા નથી.

एको दूरात्त्यजति मदिरां ब्रह्मणत्वाभिमाना-

दन्यः शूद्रः स्वयमहमिति स्नाति नित्यं तथैव ।

द्वावप्येतौ युगपदुदरान्निर्गतौ शूद्रिकायाः

शूद्रौ साक्षादपि च चरतो जातिभेदभ्रमेण ॥ २ ॥

ભાવાર્થ:—જેવી રીતે પાપકર્મ બંધન છે તથા સંસારમાં ભટકાવનાર છે તેવી જ રીતે પુણ્ય પણ બંધન છે અને તેનો વિપાક સંસાર જ છે તેથી બંને એક જોવા જ છે, પુણ્ય સોનાની ઘેડી જેવું અને પાપ લોઢાની ઘેડી જેવું છે, પણ બંને બંધન છે. ૩.

પાપ-પુણ્યની સમાનતામાં શિષ્યની શંકા (ચોપાઈ)

कोऊ सिष्य कहै गुरु पांहीं ।

पाप पुन्न दोऊ सम नाहीं ॥

कारन रस सुभाव फल न्यारे ।

एक अनिष्ट लगै इक प्यारे ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ:—ગુરુ પાંહીં = ગુરુની પાસે. રસ = સ્વાદ, વિપાક. અનિષ્ટ = અપ્રિય.

અર્થ:—શ્રીગુરુની પાસે કોઈ શિષ્ય કહે છે કે પાપ અને પુણ્ય બંને સમાન નથી કારણ કે તેમનાં કારણ, રસ, સ્વભાવ તથા ફળ ચારેય જુદાં જુદાં છે. એકનાં (કારણ, રસ, સ્વભાવ, ફળ) અપ્રિય અને એકનાં પ્રિય લાગે છે. ૪. વળી—

(સવૈયા એકત્રીસા)

संकलेस परिनामनिसौं पाप बंध होइ,

विसुद्धसौं पुन्न बंध हेतु-भेद मानीयै ।

पापके उदै असाता ताकौ है कटुक स्वाद,

पुन्न उदै साता मिष्ट रस भेद जानियै ॥

पाप संकलेस रूप पुन्न है विसुद्ध रूप,

दुहूंकौ सुभाव भिन्न भेद यौं बखानियै ।

पापसौं कुगति होइ पुन्नसौं सुगति होइ,

ऐसौ फलभेद परतच्छि परमानियै ॥ ५ ॥

हेतुस्वभावानुभवाश्रयाणां सदाप्यभेदान्न हि कर्मभेदः ।

तद्वन्धमार्गाश्रितमेकमिष्टं स्वयं समस्तं खलु बन्धहेतुः ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—સંકલેસ = તીવ્ર કષાય. વિસુદ્ધ = મંદ કષાય. અસાતા = દુઃખ. કટુક = કડવો. સાતા = સુખ. પરતચ્છિ (પ્રત્યક્ષ) = સાક્ષાત્.

અર્થ:—સંકલેશ ભાવોથી પાપ અને નિર્મળ ભાવોથી પુણ્યબંધ થાય છે, આ રીતે બંનેના બંધમાં કારણ-ભેદ છે. પાપનો ઉદય અશાતા છે, જેનો સ્વાદ કડવો છે અને પુણ્યનો ઉદય શાતા છે, જેનો સ્વાદ મધુર છે, આ રીતે બંનેના સ્વાદમાં અંતર છે. પાપનો સ્વભાવ તીવ્રકષાય અને પુણ્યનો સ્વભાવ મંદકષાય છે, આ રીતે બંનેના સ્વભાવમાં ભેદ છે. પાપથી કુગતિ અને પુણ્યથી સુગતિ થાય છે, આ રીતે બંનેમાં કૃળભેદ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ૫.

(શિષ્યની શંકાનું સમાધાન (સવૈયા એકત્રીસા)

પાપ બંધ પુન્ન બંધ દુહંમૈં મુકતિ નાંહિ,
 કટુક મધુર સ્વાદ પુગ્ગલકૌ પેસ્વિણ ।
 સંકલેસ વિસુદ્ધ સહજ દોઝ કર્મચાલ,
 કુગતિ સુગતિ જગજાલમૈં વિસેસ્વિણ ॥
 કારનાદિ ભેદ તોહિ સૂઝત મિથ્યાત માંહિ,
 એસૌ દ્વૈત ભાવ ગ્યાન દૃષ્ટિમૈં ન લેસ્વિણ ।
 દોઝ મહા અંધકૂપ દોઝ, કર્મબન્ધરૂપ,
 દુહંકૌ વિનાસ મોક્ષ માર્ગમૈં દેસ્વિણ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—મુકતિ (મુક્તિ) = મોક્ષ. મધુર = મિષ્ટ. તોહિ = તને. સૂઝત = દેખાય છે. દ્વૈત = બેપણું. દુહંકૌ = બંનેનો.

અર્થ:—પાપબંધ અને પુણ્યબંધ-બંને મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે, તેથી બંનેય સમાન છે, એના કડવા અને મીઠા સ્વાદ પુગ્ગલના છે તેથી બંનેના રસ પણ સમાન છે, સંકલેશ અને વિશુદ્ધભાવ બંને વિભાવ છે તેથી બંનેના ભાવ પણ સમાન છે, કુગતિ અને સુગતિ બંને સંસારમય છે, તેથી બંનેનું કૃળ પણ સમાન છે. બંનેનાં કારણ, રસ, સ્વભાવ અને કૃળમાં તને અજ્ઞાનથી ભેદ દેખાય છે. પરંતુ જ્ઞાનદષ્ટિથી બંનેમાં કાંઈ અંતર નથી-બંને

આત્મસ્વરૂપને ભૂલાવનાર છે તેથી મહા અંધકૂપ છે અને બંનેય કર્મબંધ-રૂપ છે તેથી મોક્ષમાર્ગમાં એ બંનેનો ત્યાગ કહ્યો છે. ૬.

મોક્ષમાર્ગમાં શુદ્ધોપયોગ જ ઉપાદેય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

સીલ તપ સંજમ વિરતિ દાન પૂજાદિક,
અથવા અસંજમ કષાય વિષૈભોગ હૈ ।
કોઝ સુમરૂપ કોઝ અશુભ સ્વરૂપ મૂલ,
વસ્તુકે વિચારત દુવિધ કર્મરોગ હૈ ॥
એસી બંધપદ્ધતિ બચાની વીતરાગ દેવ,
આતમ ધરમમૈ કરમ ત્યાગ-જોગ હૈ ।
મૌ-જલ-તરૈયા રાગદ્વૈષકૌ હરૈયા મહા,
મોક્ષકો કરૈયા એક સુદ્ધ ઉપયોગ હૈ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સીલ (શીલ) = પ્રહાર્યર્થ. તપ = ઇચ્છાઓનું રોકવું. સંજમ (સંયમ) = છ કાયના જીવોની રક્ષા અને ઇન્દ્રિયો તથા મનને વશ કરવાં. વિરતિ (વ્રત) = હિંસાદિ પાંચ પાપોનો ત્યાગ. અસંજમ = છ કાયના જીવોની હિંસા અને ઇન્દ્રિયો તથા મનની સ્વતંત્રતા. ભૌ (ભવ) = સંસાર. સુદ્ધ ઉપયોગ = વીતરાગ પરિણતિ.

અર્થ:—પ્રહાર્યર્થ, તપ, સંયમ, વ્રત, દાન, પૂજા આદિ અથવા અસંયમ, કષાય, વિષય-ભોગ આદિ એમાં કોઈ શુભ અને કોઈ અશુભ છે, આત્મસ્વભાવનો વિચાર કરવામાં આવે તો બંનેય કર્મરૂપી રોગ છે. ભગવાન વીતરાગદેવે બંનેને બંધની પરંપરા કહી છે. આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિમાં બંને ત્યાજ્ય છે. એક શુદ્ધોપયોગ જ સંસાર-સમુદ્રથી તારનાર, રાગ-દ્વેષનો નાશ કરનાર અને પરમપદ આપનાર છે. ૭.

કર્મ સર્વમપિ સર્વવિદો યદ્ બન્ધસાધનમુશન્ત્યવિશેષાત્ ।

તેન સર્વમપિ તત્પ્રતિષિદ્ધં જ્ઞાનમેવ વિહિતં શિવદેતુઃ ॥ ૪ ॥

(शिष्य-गुरुना प्रश्नोत्तर (सवैया ऐकत्रीसा)

शिष्य कहै स्वामी तुम कस्नी असुभ सुभ,
कीनी है निषेध मेरे संसै मन मांही है ।
मोखके सधैया गयाता देसविरती मुनीस,
तिनकी अवस्था तौ निरावलंब नांही है ॥
कहै गुरु कर्मकौ नास अनुभौ अभ्यास,
ऐसौ अवलंब उनहीकौ उन पांही है ।
निरुपाधि आत्म समाधि सोई सिवरूप,
और दौर धूप पुद्गल परछांही है ॥ ८ ॥

शब्दार्थः—संसै (संशय) = सँदेह. देसविरती = श्रावक. मुनीस = साधु.

निरावलंब = निराधार. समाधि = ध्यान.

अर्थः—शिष्य कहे छे के हे स्वामी! आपे शुभ-अशुभ क्रियानो निषेध क्यो तो मारा मनमां सँदेह छे, केमके मोक्षमार्गी ज्ञानी आशुप्रती श्रावक अथवा भडाप्रती मुनि तो निरावलंबी नथी होता अर्थात् दान, समिति, संयम आदि शुभक्रिया करे न छे. त्यां श्रीगुरु उत्तर आपे छे के कर्मनी निर्जरा अनुभवना अल्यासथी छे तेथी तेओ पोताना न ज्ञानमां स्वात्मानुभव करे छे, राग-द्वेष-मोह रहित निर्विकल्प आत्मध्यान न मोक्षरूप छे, अना विना पीणुं पधुं भटकवुं पुद्गल जनित छे. ७.

भावार्थः—शुभ क्रिया समिति-प्रत आदि आस्रव न छे, अनाथी साधु के श्रावकने कर्म-निर्जरा थती नथी, निर्जरा तो आत्मानुभवथी थाय छे.* ८.

* 'येनांशेन सुदृष्टिस्तेनांशेनास्य बन्धनं नास्ति ।

येनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बन्धनं भवति ॥ धत्यादि (पुरुषार्थसिद्धि)
निषिद्धे सर्वस्मिन् सुकृतदुरिते कर्मणि किल
प्रवृत्ते नैकर्म्ये न खलु मुनयः सन्त्यशरणाः ।
तदा ज्ञाने ज्ञानं प्रतिचरितमेषां हि शरणं
स्वयं विन्दन्त्येते परमममृतं तत्र निरताः ॥ ५ ॥

મુનિ શ્રાવકની દશામાં બંધ અને મોક્ષ બન્ને છે. (સર્વેયા તેવીસા)

મોક્ષ સરૂપ સદા ચિનમૂરતિ,
બંધમર્દ કરતૂતિ કહી હૈ ।
જાવતકાલ બસૈ જહાં ચેતન,
તાવત સો રસ રીતિ ગહી હૈ ॥
આતમકૌ અનુમૌ જબલૌ,
તબલૌ સિવરૂપ દસા નિબહી હૈ ।
અંધ મયૌ કરની જબ ઠાનત,
બંધ વિથા તબ ફૈલ રહી હૈ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિનમૂરતિ = આત્મા. કરતૂતિ = શુભાશુભ વિભાવ પરિણતિ. જાવત-કાલ = જેટલા સમય સુધી. તાવત = ત્યાંસુધી. નિબહી = રહે છે. અંધ = અજ્ઞાની. વિથા (વ્યથા) = દુઃખ.

અર્થ:—આત્મા સદૈવ શુદ્ધ અર્થાત્ અબંધ છે અને ક્રિયાને બંધમય કહેવામાં આવી છે, તેથી જેટલો સમય જીવ જેમાં (સ્વરૂપ અથવા ક્રિયામાં) રહે છે તેટલા સમય સુધી તેનો સ્વાદ લે છે અર્થાત્ જ્યાંસુધી આત્માનુભવ રહે છે ત્યાંસુધી અબંધદશા રહે છે, પરંતુ જ્યારે સ્વરૂપમાંથી છૂટીને ક્રિયામાં લાગે છે ત્યારે બંધનો વિસ્તાર વધે છે. ૯.

મોક્ષની પ્રાપ્તિ અંતર્દૃષ્ટિથી છે. (સોરઠા)

અંતર-દૃષ્ટિ-લલાટ, નિજ સરૂપકૌ આચરન ।
ए परमात्म भाउ, सिव कारन येई सदा ॥ १० ॥

यदेतज्ज्ञानात्मा ध्रुवमचलमाभाति भवनं

शिवस्यायं हेतुः स्वयमपि यतस्तच्छिव इति ।

अतोऽन्यद्बन्धस्य स्वयमपि यतो बन्ध इति तत्

ततो ज्ञानात्मत्वं भवनमनुभूतिर्हि विहितं ॥ ६ ॥

वृत्तं ज्ञानस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं सदा ।

एकद्रव्यस्वभावत्वान्मोक्षहेतुस्तदेव तत् ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—અંતર-દષ્ટિ = અંતરંગ જ્ઞાન. સ્વરૂપકૌ આચરણુ = સ્વરૂપમાં સ્થિરતા. ભાઉ = સ્વભાવ.

અર્થ:—અંતરંગ જ્ઞાનદષ્ટિ અને આત્મ-સ્વરૂપમાં સ્થિરતા એ પરમાત્માનો સ્વભાવ છે અને એ જ મોક્ષનો ઉપાય છે.

ભાવાર્થ:—સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન અને ચારિત્ર પરમેશ્વરનો સ્વભાવ છે અને એ જ પરમેશ્વર બનવાનો ઉપાય છે. ૧૦.

બાહ્યદષ્ટિથી મોક્ષ નથી. (સોરઠા)

કરમ સુમાસુમ દોઝ, પુદગલપિંડ વિભાવ મલ ।

इनसौं मुकति न होइ, नहिं केवल पद पाइए ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—સુમાસુમ = લલા અને ખૂરા. વિભાવ = વિકાર. મલ = કલંક.

અર્થ:—શુભ અને અશુભ એ બંને કર્મભળ છે, પુદ્ગલપિંડ છે, આત્માના વિકાર છે, એનાથી મોક્ષ નથી થતો અને કેવળજ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. ૧૧.

આ વિષયમાં શિષ્ય-ગુરુના પ્રશ્નોત્તર (સવૈયા એકત્રીસા)

कोऊ शिष्य कहै स्वामी ! असुभक्रिया असुद्ध,

सुभक्रिया सुद्ध तुम ऐसी क्यों न वरनी ।

गुरु कहै जबलौं क्रियाके परिनाम रहैं,

तबलौं चपल उपयोग जोग धरनी ॥

थिरता न आवै तोलौं सुद्ध अनुभौ न होइ,

यातैं दोऊ क्रिया मोख-पंथकी कतरनी ।

बंधकी करैया दोऊ दुहूमें न भली कोऊ,

बाधक विचारि मैं निसिद्ध कीनी करनी ॥ १२ ॥

वृत्तं कर्मस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं न हि ।

द्रव्यान्तरस्वभावत्वान्મોક્ષહેતુર્ન કર્મ તત્ ॥ ૮ ॥

મોક્ષહેતુતિરોધાનદ્વન્ધ્વાત્સ્વયમેવ ચ ।

મોક્ષહેતુતિરોધાયિ ભાવત્વાત્તન્નિષિધ્યતે ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—અસુભક્રિયા = પાપ. સુભક્રિયા = પુણ્ય. ક્રિયા = શુભાશુભ પરિણતિ. ચંચળ = ચંચળ. ઉપયોગ = જ્ઞાન-દર્શન. કતરની = કાતર. નિસિદ્ધ = વર્જિત. કરની = ક્રિયા.

અર્થ:—કોઈ શિષ્ય પૂછે છે કે હું સ્વામી! આપે અશુભ ક્રિયાને અશુદ્ધ અને શુભ ક્રિયાને શુદ્ધ કેમ ન કહી? ત્યાં શ્રીગુરુ કહે છે કે જ્યાંસુધી શુભ-અશુભ ક્રિયાના પરિણામ રહે છે ત્યાંસુધી જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગ અને મન-વચન-કાયાના યોગ ચંચળ રહે છે તથા જ્યાંસુધી એ સ્થિર ન થાય ત્યાંસુધી શુદ્ધ અનુભવ નથી થતો. તેથી બંનેય ક્રિયાઓ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે, બંનેય બંધ ઉત્પન્ન કરનાર છે. બંનેમાંથી કોઈ સારી નથી, બંને મોક્ષ-માર્ગમાં બાધક છે—એવો વિચાર કરીને મેં ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે ૧૨.

માત્ર જ્ઞાન મોક્ષમાર્ગ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

મુક્તિકે સાધકકૌં બાધક કરમ સ્વ,
 આતમા અનાદિકૌ કરમ માંહિ લુક્યૌ હૈ ।
 एते पर कहै जो कि पाप बुरै पुन्न भलौ,
 सोई महा मूढ मोख मार्गसौं चुक्यौ है ॥
 सम्यक सुभाउ लिये हियेमें प्रगट्यौ ग्यान,
 उग्ध उमंगि चलयौ काहूपै न रुक्यौ है ।
 आरसीसौ उज्जल बनारसी कहत आपु,
 कारन सरूप हैकै कारजकौं टुक्यौ है ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—સાધક = સિદ્ધિ કરનાર. લુક્યો = છુપાયો. ચુક્યો (ચૂક્યો) = ભૂલ્યો. બરધ (બિધ્વ) = ઉપર. ઉમંગિ = ઉત્સાહપૂર્વક. આરસી = દર્પણ. ટુક્યો = વધ્યો.

અર્થ:—મોક્ષના સાધક આત્માને સર્વ કર્મ બાધક છે, આત્મા અનાદિકાળથી કર્મોમાં છુપાયેલો છે, એમ છતાં પણ જે પાપને ખરાબ અને

संन्यस्तव्यमिदं समस्तमपि तत्कर्मैव मोक्षार्थिना
 संन्यस्ते सति तत्रा का किल कथा पुण्यस्य पापस्य वा ।
 सम्यक्त्वादिनिजस्वभावभवनान्मोक्षस्य हेतुर्भवन्
 नैष्कर्म्यप्रतिबद्धमुद्धतरसं ज्ञानं स्वयं धावति ॥ १० ॥

પુણ્યને સારું કહે છે તે જ મહામૂર્ખ મોક્ષમાર્ગથી વિમુખ છે. જ્યારે જીવને સમ્યગ્દર્શન સહિત જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે ત્યારે તે અનિવાર્ય ઉન્નતિ કરે છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે તે જ્ઞાન દર્પણની સમાન ઉજ્જવળ સ્વયં કારણસ્વરૂપ થઈને કાર્યમાં પરિણમે છે અથોત્ સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ:—વિશુદ્ધતાપૂર્વક વધેલું જ્ઞાન કોઈના રોકવાથી રોકાતું નથી, વધતું જ જાય છે, તેથી પૂર્વ અવસ્થામાં જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું તે કારણરૂપ હતું, તે જ કાર્યરૂપ પરિણમીને સિદ્ધસ્વરૂપ થાય છે. ૧૩.

જ્ઞાન અને શુભાશુભ કર્મોનું વર્ણન. (સવૈયા એકત્રીસા)

જૌલૌ અષ્ટ કર્મકૌ વિનાસ નાંહી સરવથા,

તૌલૌ અંતરાતમામૈ ધારા દોઢ બરની ।

એક ગ્યાનધારા એક સુભાસુભ કર્મધારા,

દુહૂકી પ્રકૃતિ ન્યારી ન્યારી ન્યારી ધરની ॥

ઇતનૌ વિસેસ જુ કર્મધારા બન્ધરૂપ,

પરાધીન સકતિ વિવિધ બંધ કરની ।

ગ્યાનધારા મોક્ષરૂપ મોક્ષકી કરનહાર,

દોક્ષકી હરનહાર મૌ-સમુદ્ર-તરની ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:—સરવથા (સર્વથા) = પૂરેપૂરે. બરની = વર્તે છે. ધરની = સત્તા. પરાધીન = પરને આશ્રિત. વિવિધ = જાત જાતના. લૌ (લવ) = સંસાર. તરની = નૌકા.

અર્થ:—જ્યાંસુધી આઠે કર્મ સમ્પૂર્ણપણે નષ્ટ નથી થતાં ત્યાંસુધી સમ્યગ્દષ્ટિમાં જ્ઞાનધારા અને શુભાશુભ કર્મધારા બન્ને વર્તે છે. બન્ને ધારાઓનો જુદો જુદો સ્વભાવ અને જુદી જુદી સત્તા છે. વિશેષ ભેદ એટલો છે કે કર્મધારા બંધરૂપ છે, આત્મશક્તિને પરાધીન કરે છે તથા અનેક પ્રકારે

યાવત્પાકમુપૈતિ કર્મવિરતિર્જ્ઞાનસ્ય સમ્યક્ ન સા

કર્મજ્ઞાનસમુચ્ચયોઽપિ વિહિતસ્તાવન્ન કાચિત્ક્ષતિઃ ।

કિંત્વત્રાપિ સમુલ્લસત્યવશતો યત્કર્મ બન્ધાય તન્

મોક્ષાય સ્થિતમેકમેવ પરમં જ્ઞાનં વિમુક્તં સ્વતઃ ॥ ૧૧ ॥

બંધને વધારે છે; અને જ્ઞાનધારા મોક્ષસ્વરૂપ છે, મોક્ષ આપનાર છે, દોષોને દૂર કરે છે અને સંસાર-સાગરથી તારવા માટે નૌકા સમાન છે. ૧૪.

યથાચોગ્ય કર્મ અને જ્ઞાનથી મોક્ષ છે. (સર્વેયા એકત્રીસા)

સમુદ્ગ્રે ન ગ્યાન કહેં કરમ કિયેસૌં મોક્ષ,
એસે જીવ વિકલ મિથ્યાતકી ગહલમૈં ।
ગ્યાન પચ્છ ગહેં કહેં આતમા અબંધ સદા,
બરતૈં સુછંદ તેઝૂ બૂઝે હૈં ચહલમૈં ॥
જથા જોગ કરમ કરૈં પૈ મમતા ન ધરૈં,
રહેં સાવધાન ગ્યાન ધ્યાનકી ટહલમૈં ।
તેઈ ભવ સાગરકે ડપર હૈ તૈ જીવ,
જિન્હિકૌ નિવાસ સ્યાદવાદકે મહલમૈં ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વિકલ = બેચેન. ગહલ = પાગલપણું. સુછંદ = સ્વચ્છંદ. ચહલ = કીચડ. સાવધાન = સચેત. ટહલ = સેવા. મહલ = મંદિર.

અર્થ:—જે જ્ઞાનમાં સમજતા નથી અને કર્મથી જ મોક્ષ માને છે એવા ક્રિયાવાદી જીવ મિથ્યાત્વના અપાઠાથી બેચેન રહે છે; અને સાંખ્યવાદી જે ફક્ત જ્ઞાનનો પક્ષ પકડીને આત્માને સદા અબંધ કહે છે—તથા સ્વચ્છંદ-પણે વર્તે છે તેઓ પણ સંસારના કીચડમાં ફસે છે. પણ જે સ્યાદ્વાદ-મંદિરના નિવાસી છે તેઓ પોતાના પદ અનુસાર ક્રિયા કરે છે અને જ્ઞાન-ધ્યાનની સેવામાં સાવધાન રહે છે તેઓ જ સંસાર સાગરથી તરે છે. ૧૫.

મગ્ના: કર્મનયાવલમ્બનપરા જ્ઞાનં ન જાનન્તિ યે

મગ્ના જ્ઞાનનયૈષિણોઽપિ સતતં સ્વચ્છન્દમન્દોબમા: ।

વિશ્વસ્યોપરિ તે તરન્તિ સતતં જ્ઞાનં ભવન્ત: સ્વયં

યે કુર્વન્તિ ન કર્મ જાતુ ન વશં યાન્તિ પ્રમાદસ્ય ચ ॥ ૧૨ ॥

મૂઢ ક્રિયા તંથા વિચક્ષણ ક્રિયાનું વર્ણન. (સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈં મતવારૈ કોઝ કહૈ ઓર કૈ ઓર,

તૈસૈં મૂઢ પ્રાની વિપરીતતા ધસ્તુ હૈ ।

અસુમ કરમ બંધ કારન બઘાનૈ માનૈ,

મુક્તિકે હેતુ સુમ-રીતિ આચસ્તુ હૈ ॥

અંતર સુદૃષ્ટિ મઝૈ મૂઢતા વિમર ગઝૈ,

ગ્યાનકૌ ઉદોત ભ્રમ-તિમિર હસ્તુ હૈ ।

કરનીસૌં મિત્ર રૈ આતમ-સુરૂપ ગૈ,

અનુભૌ અરંભિ રસ કૌતુક કરસ્તુ હૈ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—મતવારૈ = નશામાં ઉન્મત્ત. મૂઢ પ્રાની = અજ્ઞાની જીવ. બઘાનૈ = કહે. માનૈ = શ્રદ્ધા કરે. બિસર ગઝ = દૂર થઈ ગઈ. ઉદોત = પ્રકાશ.

અર્થ:—જેમ કોઈ પાગલ મનુષ્ય કહે છે કાંઈક અને કરે છે કાંઈક, તેવી જ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવમાં વિપરીતભાવ રહે છે, તે અશુભ કર્મને બંધનું કારણ સમજે છે અને મુક્તિ માટે શુભ આચરણ કરે છે. પણ સાચું શ્રદ્ધાન થતાં અજ્ઞાન નષ્ટ થવાથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ મિથ્યા-અંધકારને દૂર કરે છે અને ક્રિયાથી વિરક્ત થઈને આત્મસ્વરૂપનું ગ્રહણ કરીને, અનુભવ ધારણ કરી પરમરસમાં આનંદ કરે છે. ૧૬.

મેદોન્માદં   ધ્રમરસમરાત્નાટયત્પીતમોહં

મૂલોન્મૂલં સકલમપિ તત્કર્મકૃત્વા બલેન ।

હેલોન્મીલત્પરમકલયા   સાર્ધમારબ્ધકેલિ

જ્ઞાનજ્યોતિઃ કવલિતતમઃ પ્રોજ્જઝૃમ્મે ભરેણ ॥ ૧૩ ॥

એ પ્રમાણે પુણ્ય-પાપાધિકાર પૂર્ણ.

ચોથા અધિકારનો સાર

જેનો બંધ વિશુદ્ધ ભાવોથી થાય છે તે પુણ્ય અને જેનો બંધ સંકલેશ ભાવોથી થાય છે તે પાપ છે. પ્રશસ્ત રાગ, અનુકંપા, કલુષતારહિત ભાવ, અરહંત આદિ પંચ પરમેષ્ટીની ભક્તિ, વ્રત, સંયમ, શીલ, દાન, મંદકષાય આદિ વિશુદ્ધભાવ પુણ્યબંધનાં કારણ છે અને શાતા, શુભ આયુષ્ય, ઊંચ ગોત્ર, દેવગતિ આદિ શુભનામ પુણ્યકર્મ છે. પ્રમાદ સહિત પ્રવૃત્તિ, ચિત્તની કલુષતા, વિષયોની લોલુપતા, બીભ્ષ્યોને સંતાપ આપવો, બીભ્ષ્યોનો અપવાદ કરવો, આહાર, પરિગ્રહ, ભય, મૈથુન—ચારે સંજ્ઞા, ત્રણે કુજ્ઞાન, આર્ત-રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અપ્રશસ્ત રાગ, દ્વેષ, અવ્રત, અસંયમ, બહુ આરંભ, દુઃખ, શોક, તાપ, આક્રંદન, યોગોની વક્તા, આત્મપ્રશંસા, મૂઢતા, અનાયતન, તીવ્રકષાય આદિ સંકલેશ ભાવ છે—પાપબંધનાં કારણ છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અશાતા, મોહનીય, નરકાયુ, પશુગતિ, અશુભ નામ, નીચ ગોત્ર, અંતરાય આદિ પાપકર્મ છે.

અશુભ પરિણતિ અને શુભ પરિણતિ બંને આત્માના વિભાવ છે, બંનેય આસ્રવ-બંધરૂપ છે, સંવર-નિર્જરાનાં કારણ નથી, તેથી બંનેય મુક્તિના માર્ગમાં ઘાતક હોવાથી પાપ અને પુણ્ય બંનેય એક જ છે. જેકે બંનેનાં કારણ, રસ, સ્વભાવ, ક્ષણમાં અંતર છે તથા પુણ્ય પ્રિય અને પાપ અપ્રિય લાગે છે, તોપણ સોનાની ઝેડી અને લોહાની ઝેડીની જેમ બંનેય જીવને સંસારમાં સંસરણ કરાવનાર છે. એક શુભોપયોગ અને બીજે અશુભોપયોગ છે, શુદ્ધોપયોગ કોઈ પણ નથી તેથી મોક્ષમાર્ગમાં એકેયની પ્રશંસા નથી, બંનેય હેય છે, બંને આત્માના વિભાવભાવ છે, સ્વભાવ નથી, બંને પુદ્ગલજનિત છે, આત્મજનિત નથી. એનાથી મોક્ષ થઈ શકતો નથી, અને કેવળજ્ઞાન પણ પ્રગટ થતું નથી.

આત્મામાં સ્વભાવ, વિભાવ જે પ્રકારની પરિણતિ થાય છે, સ્વભાવ પરિણતિ તો વીતરાગભાવ છે અને વિભાવ પરિણતિ રાગ-દ્વેષરૂપ છે. આ રાગ અને દ્વેષમાંથી દ્વેષ તો સર્વથા પાપરૂપ છે પરંતુ રાગ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તના ભેદથી જે પ્રકારનો છે, તેમાં પ્રશસ્ત રાગ પુણ્ય છે અને

અપ્રશસ્ત રાગ પાપ છે. સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થવા પહેલાં સ્વભાવભાવનો ઉદય જ થતો નથી માટે મિથ્યાત્વની દશામાં જીવની શુભ અથવા અશુભરૂપ વિભાવ પરિણતિ જ રહે છે. સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિ થયા પછી કર્મનો સર્વથા અભાવ થતાં સુધી સ્વભાવ અને વિભાવ બંને પરિણતિ રહે છે, ત્યાં સ્વભાવ પરિણતિ સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષની ઉત્પત્તિ કરે છે અને વિભાવ પરિણતિ બંધને જ ઉત્પન્ન કરે છે. એનો ખુલાસો આ રીતે છે કે “જાવત શુદ્ધોપયોગ પાવત નહીં મનોગ, તાવત હી ગ્રહણ ભેગ કહી પુત્ર કરની” ની રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક અને મુનિ, પાપ પરિણતિથી બચીને શુભોપયોગનું અવલંબન લે છે અને શુભ પરિણતિ તેને આસ્રવ જ ઉત્પન્ન કરે છે, તેને જે ગુણુશ્રેણીરૂપ નિર્જરા થાય છે તે શુદ્ધોપયોગના બળથી થાય છે, શુભોપયોગ તો આસ્રવ જ કરે છે. ભાવ એ છે કે જેટલા અંશે રાગ છે તેટલા અંશે બંધ છે અને જેટલા અંશે જ્ઞાન તથા નિશ્ચયચારિત્ર છે તેટલા અંશે બંધ નથી, તેથી પુણ્યને પણ પાપ સમાન હેય જાણીને શુદ્ધોપયોગનું શરણ લેવું બેઠ્યે.

आस्रव अधिकार

(५)

प्रतिज्ञा (दोडरा)

पाप पुत्रकी एकता, वरनी अगम' अनूप ।
अब आस्रव अधिकार कछु, कहौ अध्यात्म रूप ॥ १ ॥

शब्दार्थः—अगम = गहन. अनुप = उपमा रहित.

अर्थः—पाप-पुण्यनी ऐकताना गहन अने अनुपम अधिकारनुं वर्णन कर्युं, एवे आस्रव अधिकारनुं आध्यात्मिक रीते कांछि वर्णन करुं छुं. १.

सम्यग्ज्ञानने नमस्कार. (सवैया ऐकत्रीसा)

जेते जगवासी जीव थावर जंगमरूप,
तेते निज बस करि राखे बल तोरिकैं ।
महा अभिमानी ऐसौ आस्रव अगाध जोधा,
रोपि रन-थंभ ठाड़ौ भयौ मूछ मोरिकैं ॥
आयौ तिहि थानक अचानक परम धाम,
ग्यान नाम सुभट सवायौ बल फोरिकैं ।
आस्रव पछारयौ रन-थंभ तोरि डारयौ ताहि,
निरखि बनारसी नमत कर जोरिकैं ॥ २ ॥

शब्दार्थः—थावर (स्थावर) = ऐकेन्द्रिय. जंगम = ऐ धन्द्रिय वगेरे. अभिमानी = धमंडी. अगाध = अपरिमित. रोपि = स्थापीने. रनथंभ = युद्धनो अंडो. थानक = स्थान. अचानक = अकस्मात्. सुभट = योद्धो. डारिकैं = जगृत करीने. निरखि = जेधने.

* ' आगमरूप ' ऐवेो पणु पाठ छे.

अथ महामदनिर्भरमन्थरं समररङ्गपरागतमास्रवं ।
अयमुदारगभोरमहोदयो जयति दुर्जयबोधधनुर्धरः ॥ १ ॥

અર્થ:—જેણે સંસારના બધા ત્રસ-સ્થાવર જીવોને શક્તિહીન કરીને પોતાને આધીન કર્યા છે એવો મહા અભિમાની આસ્રવરૂપ મહા યોદ્ધો મૂછ મરડીને લડાઈનો ઝંડો સ્થાપીને ઊભો થયો. એટલામાં ત્યાં અચાનક જ જ્ઞાન નામનો મહાયોદ્ધો સવાયું બળ ઉત્પન્ન કરીને આવ્યો. તેણે આસ્રવને પછાડ્યો અને રણયુદ્ધ તોડી નાખ્યો. આવા જ્ઞાનરૂપી યોદ્ધાને જોઈને પં. બનારસીદાસજી હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે છે. ૨.

દ્રવ્યાસ્રવ, ભાવાસ્રવ અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ. (સવૈયા તેવીસા)

દર્વિત આસ્રવ સો કહિણ જહં,
પુગ્ગલ જીવપ્રદેસ ગરાસૈ ।

ભાવિત આસ્રવ સો કહિણ જહં,
રાગ વિરોધ વિમોહ વિકાસૈ ॥

સમ્યક પદ્ધતિ સો કહિણ જહં,
દર્વિત ભાવિત આસ્રવ નાસૈ ।

ગ્યાન કલા પ્રગટૈ તિહિ થાનક,
અંતર બાહિર ઔર ન ભાસૈ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દર્વિત આસ્રવ = પુદ્ગલ પરમાણુઓનું આગમન. ગરાસૈ = ઘેરી લે. ભાવિત આસ્રવ = દ્રવ્ય આસ્રવમાં કારણભૂત આત્માની વિભાવ પરિણતિ. પદ્ધતિ = ચાલ. ગ્યાન કલા = જ્ઞાનજ્યોતિ.

અર્થ:—આત્મપ્રદેશોમાં પુદ્ગલનું આગમન તે દ્રવ્યાસ્રવ છે, જીવના રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ પરિણામ ભાવાસ્રવ છે, દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવનો અભાવ આત્માનું સમ્યક્ સ્વરૂપ છે. જ્યાં જ્ઞાનકળા પ્રગટ થાય છે ત્યાં અંતરંગ અને બહિરંગમાં જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું નથી. ૩.

भावो रागद्वेषमोहैर्विना यो जीवस्य स्याद् ज्ञाननिर्वृत्त एव ।

रुन्धन सर्वान् द्रव्यकर्मास्रवौधान् एषोऽभावः सर्वभावास्रवाणाम् ॥ २ ॥

ज्ञाता निरास्रवी छे. (ओपाठ)

जो द्रवास्रव रूप न होई ।
जहं भावास्रव भाव न कोई ॥
जाकी दसा ग्यानमय लहिए ।
सो ग्यातार निगस्रव कहिए । ४ ॥

शब्दार्थः—दसा = अवस्था. ग्यातार = ज्ञानी. निरास्रव = आस्रवरहित.

अर्थः—जे द्रव्यास्रवरूप नथी होता, अने ज्यां भावास्रव भाव पणु नथी अने जेनी अवस्था ज्ञानमय छे ते जे ज्ञानी आस्रवरहित कहेवाय छे. ४.

सम्यग्ज्ञानी निरास्रव रहे छे. (सवैया ओकत्रीसा)

जेते मनगोचर प्रगट-बुद्धि-पूखक,
तिह परिनामनकी मतता हरतु है ।
मनसौं अगोचर अबुद्धि-पूखक भाव,
तिनके विनासिवेकौं उद्दिम धरतु है ॥
याही भांति पर परनतिकौ पतन करै,
मोखकौ जतन करै भौ-जल तरतु है ।
ऐसे ग्यानवंत ते निगस्रव कहावैं सदा,
जिन्हिकौ सुजस सुविचच्छन करतु है ॥ ५ ॥

शब्दार्थः—मनगोचर = ज्यांसुधी मन पडोये त्यांसुधी. मनसौं अगोचर = ज्यां

भावास्रवाभावमयं प्रपन्नो द्रव्यास्रवेभ्यः स्वत एव भिन्नः ।

ज्ञानी सदा ज्ञानमयैकभावो निरास्रवो ज्ञायक एक एव ॥ ३ ॥

सन्न्यस्यन्नजबुद्धिपूर्वमनिशं रागं समग्रं स्वयम्

वारंवारमबुद्धिपूर्वमपि तं जेतुं स्वशक्तिं स्पृशन् ।

उच्छिन्दन् परवृत्तिमेव सकलां ज्ञानस्य पूर्णो भव-

न्नात्मा नित्यनिरास्रवो भवति हि ज्ञानो यदा स्यात्तदा ॥ ४ ॥

મન પહોંચી શકતું નથી તે. ઉદ્દિમ = ઉદ્યોગ. પતન = નાશ. જતન = ઉપાય. ભૌ-જળ (ભવજળ) = સંસાર સાગર. સુવિચ્છન = પંડિત.

અર્થ:—જેમને મન જાણી શકે એવા બુદ્ધિગમ્ય અશુદ્ધ પરિણામોમાં આત્મબુદ્ધિ કરતો નથી અને મનને અગોચર અર્થાત્ બુદ્ધિગમ્ય ન હોય એવા અશુદ્ધભાવ ન થવા દેવામાં સાવધાન રહે છે; એ રીતે પર પરિણતિનો નાશ કરીને અને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયત્ન કરીને જે સંસાર-સાગરને તરે છે તે સમ્યક્જ્ઞાની નિરાસ્રવી કહેવાય છે, તેમની વિક્ષાનો સદા પ્રશંસા કરે છે.

ભાવાર્થ:—વર્તમાન કાળના અશુદ્ધ પરિણામોમાં આત્મબુદ્ધિ કરતા નથી અને ભૂતકાળમાં થયેલા રાગાદિ પરિણામોને પોતાના માનતા નથી અથવા આગામી કાળમાં થવાવાળા વિભાવ મારા નથી એવું શ્રદ્ધાન હોવાથી જ્ઞાની જીવ સદા નિરાસ્રવ રહે છે. ૫.

શિષ્યનો પ્રશ્ન (સવૈયા તેવીસા)

જ્યૌં જગમૈં વિચરૈ મતિમંદ,
 સુછંદ સદા વરતૈ બુધ તૈસો ।
 ચંચલ ચિત્ત અસંજિત વૈન,
 સરીર-સનેહ જથાવત જૈસો ॥
 ભોગ સંજોગ પરિગ્રહ સંગ્રહ,
 મોહ વિલાસ કૈર જહં એસો ।
 પૂછત સિષ્ય આચારજસૌં યહ,
 સમ્યકવંત નિરાસ્રવ કૈસો ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વિચરૈ = વર્તન કરે. સુછંદ (સ્વચ્છન્દ) = મનમાન્યું. બુધ = જ્ઞાની. વૈન = વચન. સનેહ (સ્નેહ) = પ્રેમ. સંગ્રહ = એકઠું કરવું.

સર્વસ્યામેવ જીવન્ત્યાં દ્રવ્યપ્રત્યયસંતતૌ ।

કુતો નિરાસ્રવો જ્ઞાની નિત્યમેવેતિ ચેન્મતિઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—શિષ્ય ગુરુને પ્રશ્ન કરે છે કે હું સ્વામી! સંસારમાં જેવી રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સ્વતંત્રપણે વર્તે છે તેવી જ પ્રવૃત્તિ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવની પણ હંમેશાં રહે છે—બંનેને ચિત્તની ચંચળતા, અસંયત વચન, શરીરનો સ્નેહ, ભોગનો સંયોગ, પરિગ્રહનો સંચય અને મોહનો વિકાસ એકસરખો હોય છે, તો પછી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ક્યા કારણે આસ્રવરહિત છે? ૬.

શિષ્યની શંકાનું સમાધાન (સવૈયા એકત્રીસા)

પૂર્વ અવસ્થા જે કરમ-બંધ કીને અબ,
 તેઈ ઉદૈ આઈ નાના માંતિ રસ દેત હૈં ।
 કેઈ સુમ સાતા કેઈ અસુમ અસાતારૂપ,
 દુહૂસૌં ન રાગ ન વિરોધ સમચેત હૈં ॥
 જથાજોગ ક્રિયા કૈં ફલકી ન ઇચ્છા ધૈં,
 જીવન-મુકતિકો બિરદ ગહિ લેત હૈં ।
 યાતૈં ગ્યાનવંતકૌં ન આસ્રવ કહત કૌઝ,
 મુદ્ધતાસૌં ન્યારે મણ સુદ્ધતા સમેત હૈં ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અવસ્થા = પર્યાય. જથાજોગ = જેવું જોઈએ તેવું, પોતાના પદને યોગ્ય. સમચેત = સમતાભાવ. બિરદ = યશ. મુદ્ધતા = મિથ્યાત્વ. સમેત = સહિત.

અર્થ:—પૂર્વકાળમાં અજ્ઞાન અવસ્થામાં જે કર્મ બાંધ્યાં હતાં તે હવે હૃદયમાં આવીને ફળ આપે છે, તેમાં અનેક તો શુભ છે જે સુખદાયક છે અને અનેક અશુભ છે જે દુઃખદાયક છે; ત્યાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ આ બંને પ્રકારના કર્મોહયમાં હર્ષ-વિષાદ કરતા નથી—સમતા ભાવ રાખે છે. તેઓ પોતાના પદને યોગ્ય ક્રિયા કરે છે, પણ તેના ફળની આશા નથી કરતા,

વિજહતિ ન હિ સત્તાં પ્રત્યયાઃ પૂર્વબદ્ધાઃ

સમયમનુસરન્તો યદપિ દ્રવ્યરૂપાઃ ।

તદપિ સકલરાગદ્વેષમોહવ્યુદાસા-

દવતરતિ ન જાતુ જ્ઞાનિનઃ કર્મબન્ધઃ ॥ ૬ ॥

સંસારી હોવા છતાં પણ મુક્ત કહેવાય છે, કારણ કે સિદ્ધોની જેમ દેહ આદિથી અલિપ્ત છે, તેઓ મિથ્યાત્વથી રહિત અનુભવ સહિત છે, તેથી જ્ઞાનીઓને કોઈ આસ્રવ સહિત કહેતું નથી. ૭.

રાગ-દ્વેષ-મોહ અને જ્ઞાનનું લક્ષણ (દોહરા)

જો હિતભાવ સુ રાગ હૈ, અનહિતભાવ વિરોધ ।
બ્રામિક ભાવ વિમોહ હૈ, નિરમલ ભાવ સુ બોધ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—બ્રામિક = પર દ્રવ્યમાં અહંબુદ્ધિ. નિર્મળ = વિકાર રહિત. બોધ = જ્ઞાન.

અર્થ:—પ્રેમનો ભાવ રાગ, ધૃણુનો ભાવ દ્વેષ, પરદ્રવ્યમાં અહંબુદ્ધિનો ભાવ મોહ અને ત્રણેથી રહિત નિર્વિકારભાવ સમ્યજ્ઞાન છે. ૮

રાગ-દ્વેષ-મોહ જ આસ્રવ છે. (દોહરા)

રાગ વિરોધ વિમોહ મલ, ઈ આસ્રવમૂલ ।
ઈ કરમ બઢાઈકૈ, કૈ ધરમકી મૂલ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—રાગ-દ્વેષ-મોહ એ ત્રણે આત્માના વિકાર છે, આસ્રવનાં કારણ છે અને કર્મબંધ કરીને આત્માનું સ્વરૂપ ભુલાવનાર છે. ૯.

સમ્યગ્દષ્ટ જીવ નિરાસ્રવ છે. (દોહરા)

જહાં ન રાગાદિક દસા, સો સમ્યક પરિનામ ।
યાતે સમ્યકવંતકૌ, કહ્યૌ નિરાસ્રવ નામ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જ્યાં રાગ-દ્વેષ-મોહ નથી તે સમ્યક્ત્વભાવ છે, તેથી જ સમ્યગ્દષ્ટિને આસ્રવરહિત કહ્યો છે. ૧૦.

રાગદ્વેષવિમોહાનાં જ્ઞાનિનો યદસંભવઃ ।

તત્ત એવં ન બન્ધોઽસ્ય તે હિ બન્ધસ્ય કારણમ્ ॥ ૭ ॥

निरास्रवी ज्ञानोना आनंद (सर्वथा अेकत्रीसा)

जे केई निकटभव्यरासी जगवासी जीव,
मिथ्यामत भेदि ग्यानभाव परिणहैं ।
जिन्हिकी सुदृष्टिमैं न राग द्वेष मोह कहूं,
विमल विलोकनिमैं तीनों जीति लए हैं ॥
तजि परमाद घट सोधि जे निरोधि जोग,
सुद्ध उपयोगकी दसामैं मिलि गए हैं ।
तेई बंधपद्धति विदारि परसंग डारि,
आपमैं मगन हूकै आपरूप भए हैं ॥ ११ ॥

शब्दार्थः—सुदृष्टि = सायुं श्रद्धान. विमल = उज्ज्वल. विलोकनि = श्रद्धान. पर-
माद = असावधानी. घट = हृदय. सोधि = शुद्ध करीने. सुद्ध उपयोग = वीतरागपरिष्कृति.
विदारि = दूर करीने.

अर्थः—जे कोई निकट भव्यराशि संसारी जेव मिथ्यात्व छोडीने
सम्यग्भाव ग्रहणु करे छे, जेभणु निर्मल श्रद्धानथी राग-द्वेष-मोह त्रणुने
छुती लीधा छे अने जे प्रमादने दूर करी, चित्तने शुद्ध करी, योगानो
निग्रह करी शुद्ध उपयोगमां लीन थई नय छे, ते जे बंध-परंपरानो नाश
करीने, परवस्तुनो संबंध छोडीने, पोताना रूपमां भग्न थईने निजस्वरूपने
प्राप्त थाय छे अर्थात् सिद्ध थाय छे. ११.

अध्यास्य शुद्धनयमुद्धतबोधचिह्न-

मैकाग्र्यमेव कलयन्ति सदैव ये ते ।

रागादिमुक्तमनसः सततं भवन्तः

पश्यन्ति बन्धविधुरं समयस्य सारम् ॥ ८ ॥

ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ ભાવોની અસ્થિરતા. (સવૈયા એકત્રીસા)

જેતે જીવ પંડિત ક્ષયોપસમી ઉપસમી,
તિન્હકી અવસ્થા જ્યોં લુહારકી સંડાસી હૈ ।
સ્થિન આગમાંહિ સ્થિન પાનીમાંહિ તૈસૈં ઇઝ,
સ્થિનમૈં મિથ્યાત સ્થિન ગ્યાનકલા માસી હૈ ॥
જૌલૌં ગ્યાન હૈ તૌલૌં સિથિલ ચરન મોહ,
જૈસૈં કીલે નાગકી સકતિ ગતિ નાસી હૈ ।
આવત મિથ્યાત ત્વ નાનારૂપ બંધ કૈર,
જ્યોં ઉકીલે નાગકી સકતિ પરગામી હૈ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પંડિત = સમ્યગ્દષ્ટિ. ક્ષયોપસમી = ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ. ઉપસમી = ઉપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ. એહ = તે. ષ્થિન (ક્ષણ) = અહીં ક્ષણનો અર્થ અંતર્મુહૂર્ત છે. સિથિલ = નબળા. કીલે = મંત્ર અથવા જડીબુટ્ટીથી બાંધી રાખેલ. નાગ = સર્પ. ઉકીલે = મંત્ર-બંધનથી મુક્ત. સકતિ (શક્તિ) = બળ. પરગામી (પ્રકાશી) = પ્રગટ કરી.

અર્થ:—જેવી રીતે લુહારની સાણસી કોઈ વાર અગ્નિમાં તપેલી અને કોઈ વાર પાણીમાં ઠંડી હોય છે, તેવી જ રીતે ક્ષયોપશમિક અને ઔપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ ભવોની દશા છે અર્થાત્ કોઈ વાર મિથ્યાત્વભાવ પ્રગટ થાય છે અને કોઈવાર જ્ઞાનની જ્યોતિ અગમગે છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાન રહે છે ત્યાં સુધી ચારિત્રમોહનીયની શક્તિ અને ગતિ મંત્રથી બાંધેલ સાપની જેમ સિથિલ રહે છે અને જ્યારે મિથ્યાત્વ રસ આપે છે ત્યારે તે મંત્રના બંધનથી મુક્ત સાપની પ્રગટ થયેલી શક્તિ અને ગતિની જેમ અનંત કર્મોનો બંધ વધારે છે.

વિશેષ:—*ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટ અને જ્ઞાન્ય કાળ અંત-

* અનંતાનુબંધીની ચાર અને દર્શનમોહનીયની ત્રણ, એ સાત પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થવાથી

પ્રચ્યુત્ય શુદ્ધનયતઃ પુનરેવ યે તુ

રાગાદિયોગમુપયાન્તિ વિમુક્તબોધાઃ ।

તે કર્મબન્ધમિહ વિભ્રતિ પૂર્વબદ્ધ

દ્રવ્યાસ્રવૈઃ કૃતવિચિત્રવિકલ્પજાલમ્ ॥ ૧ ॥

મુહૂર્ત છે અને ઋક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ઋક્ષાસઠ સાગર અને જ્ઞાન્ય કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. આ બંને સમ્યક્ત્વ નિયમથી નષ્ટ થાય જ છે તેથી જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વભાવ રહે છે ત્યાં સુધી આત્મા એક વિલક્ષણ શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ કરે છે અને જ્યારે સમ્યક્ત્વભાવ નાશ પામવાથી મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે ત્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી બ્રહ્મ યદને કર્મ-પરંપરા વધારે છે. ૧૨.

અશુદ્ધનયથી બંધ અને શુદ્ધનયથી મોક્ષ છે. (દોહરા)

यह निचोर या ग्रंथकौ, यहै परम रसपोख ।

तजै सुद्धनय बंध है, गहै सुद्धनय मोख ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—નિચોર = સાર. પોખ = પોષક. ગહૈ = ગ્રહણ કરવાથી. મોખ = મોક્ષ.

અર્થ:—આ શાસ્ત્રમાં સાર વાત એ જ છે અને એ જ પરમ તત્ત્વની પોષક છે કે શુદ્ધનયની રીત છોડવાથી બંધ અને શુદ્ધનયની રીત ગ્રહણ કરવાથી મોક્ષ થાય છે. ૧૩.

જીવની બાહ્ય અને અંતરંગ અવસ્થા (સર્વેયા એકત્રીસા)

कर्मके चक्रमै फिरत जगवासी जीव,

है श्यौ बहिरमुख व्यापत विषमता ।

अंतर सुमति आई विमल बड़ाई पाई,

पुद्गलसौ प्रीति दूटी छूटी माया ममता ॥

ઉપશમસમ્યક્ત્વ થાય છે. ઋક્ષાનંતાનુબંધીની ચોકડી અને મિથ્યાત્વ તથા સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એ છ પ્રકૃતિઓનો અનુદય અને સમ્યક્ પ્રકૃતિનો ઉદય રહેતાં ઋક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે. + અનંત સંસારની અપેક્ષાએ આ કાળ પણ થોડો છે.

इदमेवात्र तात्पर्यं हेयः शुद्धनयो न हि ।

नास्ति बन्धस्तदत्यागात्त्यागाद्बन्ध एव हि ॥ १० ॥

धीरोदारमहिम्न्यनादिनिधने बोधे निबन्धन्धृतिम्

त्याज्यः शुद्धनयो न जातु कृतिभिः सर्वकषः कर्मणाम् ।

तत्रस्थाः स्वमरीचिचक्रमचिरात्संहृत्य निर्यद्वहिः

पूर्णं ज्ञानघनौघमेकमचलं पश्यन्ति शान्तं महः ॥ ११ ॥

सुद्धनै निवास कीनौ अनुभौ अभ्यास लीनौ,
भ्रमभाव छांडि दीनौ भीनौ चित्त समता ।
अनादि अनंत अविकल्प अचल ऐसौ,
पद अवलंबि अवलोकै गम रमता ॥ १४ ॥

शब्दार्थः—अहिरमुष = शरीर, विषय-लोग आदि बाह्य वस्तुओंको आहक.
विषमता = अशुद्धता. सुमति = सम्यग्ज्ञान. लीनौ = लीन.

अर्थः—संसारी जव कर्मना यक्करमां भटकतो मिथ्यादृष्टि थर् रह्यो
छे अने तेने अशुद्धताये घेरी लीधो छे. ज्यारे अंतरंगमां ज्ञान उपज्युं,
निर्माण प्रभुता प्राप्त थर्, शरीर आदिथी स्नेह छूट्यो, राग-द्वेष-मोह
छूट्या, समता-रसनो स्वाह भज्यो, शुद्धनयनो सहारो लीधो, अनुभवनो
अभ्यास थयो, पर्यायमां अहंजुद्धि नाश पाभी त्यारे पोताना आत्माना
अनादि, अनंत, निर्विकल्प, नित्यपहनं अवलंबन करीने आत्मस्वप्नने
हेप्पे छे. १४.

शुद्ध आत्मा ज सम्यग्दर्शन छे. (सवैया ऐकत्रीसा)

जाके परगासमैं न दीसैं राग द्वेष मोह,
आस्रव मिटत नहि बंधकौ तरस है ।
तिहूं काल जामैं प्रतिबिंबित अनंतरूप,
आपहू अनंत सत्ता नंततैं सरस है ॥
भावश्रुत ग्यान पखान जो विचारि वस्तु,
अनुभौ करै न जहां वानीकौ परस है ।
अतुल अखंड अविचल अविनासी धाम,
चिदानंद नाम ऐसौ सम्यक दरस है ॥ १५ ॥

रागादीनां झगिति विगमात् सर्वतोऽप्यास्रवाणां

नित्योद्योतं किमपि परमं वस्तु सम्पश्यतोऽन्तः ।

स्फारस्फारैः स्वरसविसरैः प्लावयत्सर्वभावा-

नालो कान्तादचलमतुलं ज्ञानमुन्मग्नमेतत् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ:—પરગાસ = પ્રકાશ. તરસ (ત્રાસ) = કષ્ટ. પ્રતિબિંબિત = ઝળકે છે. વાની = વચન. પરસ = પ્રવેશ-પહોંચ. અતુલ = અનુપમ.

અર્થ:—જેના પ્રકાશમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ રહેતા નથી, આસ્રવનો અભાવ થાય છે, બંધનો ત્રાસ મટી જાય છે, જેમાં સમસ્ત પદાર્થોના ત્રિકાળવર્તી અનંત ગુણુ-પર્યાય ઝળકે છે અને જે પોતે સ્વયં અનંતાનંત ગુણુ-પર્યાયની સત્તા સહિત છે, એવો અનુપમ, અખંડ, અચળ, નિત્ય, જ્ઞાનનું નિધાન ચિદાનંદ જ સમ્યગ્દર્શન છે. ભાવશ્રુતજ્ઞાન-પ્રમાણથી પદાર્થનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે અનુભવગમ્ય છે અને દ્રવ્યશ્રુત અર્થાત્ શબ્દ-શાસ્ત્રથી વિચારવામાં આવે તો વચનથી કહી શકાતું નથી. ૧૫.

એ પ્રમાણે આસ્રવ અધિકાર પૂર્ણ થયો. ૫.

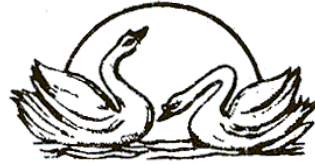
પાંચમા અધિકારનો સાર

રાગ-દ્વેષ-મોહ તો ભાવાસ્રવ છે અને અશુદ્ધ આત્મા દ્વારા કાર્મણુ-વર્ગણુરૂપ પુદ્ગલપ્રદેશોનું આકર્ષિત થવું તે દ્રવ્યાસ્રવ છે. આ દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવથી રહિત સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સમ્યગ્દર્શનનો ઉદય થતાં જ જીવનું વર્તમાન જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે, આ સમ્યગ્જ્ઞાનની દશામાં આસ્રવનો અભાવ છે. સમ્યગ્જ્ઞાની અપ્રતી પણ કેમ ન હોય, તોપણ તેમને આસ્રવ નથી થતો, એનું કારણ એ છે કે અંતરંગમાં સમ્યગ્દર્શનનો ઉદય થવાથી તેઓ શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ રાખતા નથી અને વિષય આદિમાં તલ્લીન થતાં નથી. જોકે બાહ્યદૃષ્ટિથી લોકોના જેવામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો અને અપ્રતી સમ્યગ્દૃષ્ટિઓના વિષય-ભોગ, પરિગ્રહ-સંગ્રહ આદિની પ્રવૃત્તિ એકસરખી દેખાય છે પરંતુ બંનેના પરિણામોમાં મોટો તફાવત હોય છે, અજ્ઞાનીઓની શુભ-અશુભ ક્રિયા ક્રીણની અભિલાષા સહિત હોય છે અને જ્ઞાની જીવોની શુભ-શુભ ક્રિયા ક્રીણની અભિલાષાથી રહિત હોય છે, તેથી અજ્ઞાનીઓની ક્રિયા આસ્રવનું કારણ અને જ્ઞાનીઓની ક્રિયા નિર્જરાનું કારણ થાય છે. જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો એવો જ મહિમા છે. જેવી રીતે રોગી અભિરુચિ ન હોવા છતાં પણ ઔષધિનું સેવન કરે છે અને ઘણા લોકો શોષ માટે શરબત, મુરખ્યા વગેરે ચાખે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓના ઉદયની બળજેરીથી આસક્તિ-

રહિત ભોગવેલ ભોગોમાં અને મોજ માટે ગૃહિ-સહિત અજ્ઞાનીઓના ભોગોમાં મોટો તફાવત છે.

આસ્રવનું થવું તેરમા ગુણસ્થાન સુધી યોગોની પ્રવૃત્તિ હોવાથી રહે છે અને ચોથા ગુણસ્થાનમાં તો સિત્તેર પ્રકૃતિઓનો બંધ કહ્યો છે, વળી સમ્યક્દષ્ટિ જીવોને અપ્રતની દશામાં જે નિરાસ્રવ કહ્યા છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે અનંત સંસારનું મૂળ કારણ મિથ્યાત્વ અને તેની સાથે અનુબંધ કરનારી અનંતાનુબંધી ચોકડીનો ઉદય સમ્યક્ત્વની દશામાં રહેતો નથી તેથી મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી જનિત એકતાળીસ પ્રકૃતિઓનો તો સંવર જ રહે છે, બાકીની પ્રકૃતિઓનો બહુ જ ઓછા અનુભાગ અથવા સ્થિતિ-વાળો બંધ થાય છે અને ગુણશ્રેણિ નિર્જરા શરૂ થાય છે તેથી અજ્ઞાનીના સિત્તેર કોડાકોડી સાગર-પ્રમાણુ અને તીવ્રતમ અનુભાગની સામે જ્ઞાનીનો આ બંધ કોઈ ગણતરીમાં નથી, તેથી જ્ઞાનીઓને નિરાસ્રવ કહ્યા છે. વાસ્તવમાં મિથ્યાત્વ જ આસ્રવ છે અને તે સમ્યક્ત્વના ઉદયમાં નથી રહેતું. આસ્રવ વિભાવ-પરિણતિ છે, પુદ્ગલમય છે, પુદ્ગલ-જનિત છે, આત્માનો નિજ-સ્વભાવ નથી, એમ જાણીને જ્ઞાનીઓ પોતાના સ્વરૂપમાં વિશ્રામ લે છે અને અતુલ, અખંડ, અવિચળ, અવિનાશી, ચિદાનંદરૂપ સમ્યક્દર્શનને નિર્માણ કરે છે.

संवर द्वार

(६)

प्रतिज्ञा (दोडरा)

आस्रवकौ अधिकार यह, कह्यौ जथावत जेम ।

अब संवर वरनन करौ, सुनहु भविक धरि प्रेम ॥ १ ॥

शुद्धार्थः—आस्रव = अंधनुं कारण. जथावत = जेवुं जेधये तेवुं. संवर = आस्रवनेो निरोध. वरनन = कथन.

अर्थः—आस्रवना अधिकारनुं यथार्थ वरुन क्युं, उवे संवरनुं स्वरुप कहुं छुं, ते हे भव्यो ! तमे प्रेमपूर्वक सांभणो. १.

ज्ञानरुप संवरने नमस्कार (सवैया अेकत्रीसा)

आतमकौ अहित अध्यातमरहित ऐसौ,

आस्रव महातम अखंड अंडवत है ।

ताकौ विसतार गिलिवेकौ परगट भयौ,

ब्रह्मंडकौ विकासी ब्रह्मंडवत है ॥

जामैं सब रूप जो सबमैं सबरूपसौ पै,

सबनिसौं अलिप्त आकास-खंडवत है ।

सोहै ग्यानभान सुद्ध संवरकौ भेष धरै,

ताकी रुचि-रेखकौ हमारी दंडवत है ॥ २ ॥

आसंसारविरोधिसंवरजयैकान्तावलिप्तास्रव-

न्यक्कारात्प्रतिलब्धनित्यविजयं सम्पादयत्संवरम् ।

न्यावृत्तं पररूपतो नियमितं सम्यक् स्वरूपे स्फुर-

ज्ज्योतिश्चिन्मयमुज्ज्वलं निजरसप्राग्भारमुज्जम्भते ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—અહિત = ખૂરું કરનાર. અધ્યાત્મ = આત્મ-અનુભવ. મહાત્મ = ઘેર અધિકાર. અખંડ = પૂર્ણ. અંડવત = અડાકાર. વિસતાર = ફેલાવો. ગિલિવેકૌં = ગળી જવાને માટે. પ્રહમંડ (પ્રહાંડ) = ત્રણ લોક. વિકાસ = અજવાળું. અલિપ્ત = અલગ. આકાસ-ખંડ = આકાશનો પ્રદેશ. ભાન (ભાનુ) = સૂર્ય. રુચિ-રેખ = કિરણરેખા, પ્રકાશ. દંડવત = પ્રણામ.

અર્થ:—જે આત્માનો ધાતક છે અને આત્મ-અનુભવથી રહિત છે એવો આસ્રવરૂપ મહા અધિકાર અખંડ ઇંડાની જેમ જગતના બધા જીવોને ઘેરી રહેલ છે. તેનો નાશ કરવાને માટે ત્રણ લોકમાં ફેલાતા સૂર્ય જેવો જેનો પ્રકાશ છે અને જેમાં સર્વ પદાર્થો પ્રતિબિંબિત થાય છે અને પોતે તે બધા પદાર્થોના આકારરૂપ થાય છે,* તોપણ આકાશના પ્રદેશની જેમ તેમનાથી અલિપ્ત રહે છે, તે જ્ઞાનરૂપી સૂર્ય શુદ્ધ સંવરના વેશમાં છે, તેના પ્રકાશને અમારા પ્રણામ છે. ૨.

ભેદવિજ્ઞાનનું મહત્ત્વ (સવૈયા તેવીસા)

સુદ્ધ સુછંદ અભેદ અવાધિત,

ભેદ-વિગ્યાન સુતીછન આગ ।

અંતરભેદ સુભાવ વિમાઝ,

કૌ જડ-ચેતનરૂપ દુફારા ॥

સો જિન્હકે ઊરમૈં ઉપજ્યૌ,

ન રુચૈ તિન્હકૌં પરસંગ-સહારા ।

આતમકો અનુભૌ કરિ તે,

હરસૈં પરસૈં પરમાતમ-ધારા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્ધ (શુદ્ધ) = નિર્વિકાર. સુછંદ (સ્વચ્છંદ) = સ્વતંત્ર. અભેદ =

૧. 'જ્ઞાયક જ્ઞેયાકાર' અથવા 'જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનની પરિણતિ' એ વ્યવહાર-વચન છે.

चैद्रूप्यं जडरूपतां च दधतोः कृत्वा विभागं द्वयो-

रन्तर्दारुणदारुणेन परितो ज्ञानस्य रागस्य च ।

भेदज्ञानमुदेति निर्मलमिदं मोदध्वमध्यासिताः

शुद्धज्ञानघनौघमेकमधुना सन्तो द्वितीयच्युताः ॥ ૨ ॥

ભેદ-રહિત—એક. અબાધિત = બાધા રહિત. સુતીછન (સુતીક્ષ્ણ) = અતિશય તીક્ષ્ણ.
આરા = કરવત. દુકારા = બે ભાગ.

અર્થ:—શુદ્ધ, સ્વતંત્ર, એકરૂપ, નિરાબાધ, ભેદવિજ્ઞાનરૂપ તીક્ષ્ણ કરવત અંદર પ્રવેશીને સ્વભાવ-વિભાવ અને જડ-ચેતનને બુદ્ધા બુદ્ધા કરી નાખે છે. તે ભેદવિજ્ઞાન જેમના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયું છે તેમને શરીર આદિ પર-વસ્તુનો આશ્રય રુચતો નથી, તેઓ આત્મ-અનુભવ કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ ઓળખે છે.

ભાવાર્થ:—જ્ઞાન પરભાવથી રહિત છે તેથી શુદ્ધ છે, નિજ-પરનું સ્વરૂપ બતાવે છે તેથી સ્વતંત્ર છે, એમાં કોઈ પરવસ્તુનો મેલ નથી તેથી એક છે, નય-પ્રમાણની એમાં બાધા નથી તેથી અબાધિત છે. આ ભેદ-વિજ્ઞાનની તીક્ષ્ણ કરવત જ્યારે અંદર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સ્વભાવ-વિભાવનું પૃથક્કરણ કરી નાખે છે અને જડ-ચેતનનો ભેદ બતાવે છે. તેથી ભેદવિજ્ઞાની-ઓની રુચિ પરદ્રવ્યમાંથી ખસી જાય છે. તેઓ ધન, પરિગ્રહ આદિમાં રહે તો પણ ખૂબ આનંદથી પરમતત્ત્વની પરીક્ષા કરીને આત્મિક રસનો આનંદ લે છે. ૩:

સમ્યક્ત્વથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ (સવૈયા તેવીસા)

જો કબહૂં યહ જીવ પદારથ,
 ઔસર પાઙ મિથ્યાત મિટાવૈ ।
 સમ્યક ધાર પ્રવાહ બૈ ગુન,
 જ્ઞાન ઉદૈ મુખ ઝરઘ ધાવૈ ॥
 તૌ અભિઅંતર દર્વિત ભાવિત,
 કર્મ કલેસ પ્રવેસ ન પાવૈ ।
 આતમ સાધિ અધ્યાતમકે પથ,
 પૂરન હૈ પરબ્રહ્મ કહાવૈ ॥ ૪ ॥

યદિ કથમપિ ધારાવાહિના બોધનેન

ધ્રુવમુપલભમાનઃ શુદ્ધમાત્માનમાસ્તે ।

તદયમુદયદાત્મારામમાત્માનમાત્મા

પરપરિણતિરોધાચ્છુદ્ધમેવામ્યુપૈતિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—કબહૂં = કોઈવાર. ઔસર (અવસર) = મોકો. પ્રબાહ = વહેણું. ઊરધ = ઊંચે. ધાવૈ = દોડે. અભિઅંતર (અભ્યંતર) = અંતરંગમાં. દ્વિવિતકર્મ = જ્ઞાનાવશ્યકીય આદિ દ્રવ્યકર્મ. ભાવિત કર્મ = રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવકર્મ. કલેસ = દુઃખ. પ્રવેસ = પહોંચ. પથ = માર્ગ. પૂરન = પૂર્ણ. પરબ્રહ્મ = પરમાત્મા.

અર્થ:—જ્યારે કોઈવાર આ જીવપદાર્થ અવસર પામીને મિથ્યાત્વનો નાશ કરે છે અને સમ્યક્ત્વરૂપ જળના પ્રવાહમાં વહીને જ્ઞાનગુણના પ્રકાશમાં ઊંચે ચઢે છે ત્યારે તેના અંતરંગમાં દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મનું દુઃખ કાંઈ અસર કરતું નથી. તે આત્મશુદ્ધિના સાધન એવા અનુભવના માર્ગમાં લાગીને પરિપૂર્ણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેને જ પરમાત્મા કહે છે.

ભાવાર્થ:—અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો જીવ કોઈવાર કાળ-લઘ્નિ, દર્શનમોહનીયનો અનુદય અને ગુરુ-ઉપદેશ આદિનો અવસર પામીને તત્ત્વશ્રદ્ધાન કરે છે ત્યારે દ્રવ્યકર્મો અથવા ભાવકર્મોની શક્તિ શિથિલ થઈ જાય છે અને અનુભવના અભ્યાસથી ઉન્નતિ કરતાં કરતાં કર્મબંધનથી મુક્ત થઈને ઊર્ધ્વગમન કરે છે અર્થાત્ સિદ્ધગતિને પામે છે. ૪.

સમ્યગ્દષ્ટિનો મહિમા (સવૈયા તેવીસા)

મેદિ મિથ્યાત સુ વેદિ મહારસ

મેદ-વિજ્ઞાન કલા જિન્હ પાઈ ।

જો અપની મહિમા અવધારત,

ત્યાગ કરૈં ઉર સૌજ પરાઈ ॥

ઉદ્ધત રીતિ ફુરી જિન્હકે ઘટ,

હોત નિરંતર જોતિ સવાઈ ।

તે મતિમાન સુવર્ન સમાન,

લગૈ તિન્હકૌં ન સુમાસુમ કાઈ ॥ ૫ ॥

નિજમહિમરતાનાં મેદવિજ્ઞાનશક્ત્યા

ભવતિ નિયતમેષાં શુદ્ધતત્ત્વોપલમ્ભઃ ।

અચલિતમખિલાન્યદ્રવ્યદૂરેસ્થિતાનાં

ભવતિ સતિ ચ તસ્મિન્નક્ષયઃ કર્મમોક્ષઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભેદિ = નષ્ટ કરીને. વેદિ = બાણીને. મહારસ = આત્માનુભવનું અમૃત. અવધારત = ગ્રહણ કરતો. ઉદ્ધત = ચઢતી. કુરી (સ્કુરિત) = પ્રગટ સુવર્ન = સોનું. કાર્ધ = મળ.

અર્થ:—જેમણે મિથ્યાત્વનો વિનાશ કરીને અને સમ્યક્ત્વનો અમૃત-રસ ચાખીને જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ કરી છે, પોતાના નિજગુણ—દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યો છે, હૃદયમાંથી પરદ્રવ્યોની મમતા છોડી દીધી છે અને દેશવ્રત, મહાવ્રતાદિ ઊંચી ક્રિયાઓનું ગ્રહણ કરીને જ્ઞાનજ્યોતિની સવાઈ વૃદ્ધિ કરી છે, તે વિદ્વાનો સુવર્ણ સમાન છે; તેમને શુભાશુભ કર્મમળ લાગતો નથી. ૫.

ભેદજ્ઞાન, સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ છે. (અડિલ્લ છંદ)

મેદગ્યાન સંવર-નિદાન નિરદોષ હૈ ।

સંવરસૌ નિરજરા, અનુક્રમ મોષ હૈ ॥

મેદગ્યાન સિવમૂલ, જગતમહિ માનિયે ।

જદપિ હેય હૈ તદપિ, ઉપાદેય જાનિયે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—નિદાન = કારણ. નિરદોષ = શુદ્ધ. નિરજરા = કર્મોનું એકદેશ ખરવું. અનુક્રમ = ક્રમે ક્રમે. સિવ = મોક્ષ. મૂલ = મૂળિયું. હેય = છોડવા યોગ્ય. ઉપાદેય = ગ્રહણ કરવા યોગ્ય.

અર્થ:—લોકમાં ભેદવિજ્ઞાન નિર્દોષ છે, સંવરનું કારણ છે; સંવર નિર્જરાનું કારણ છે અને નિર્જરા મોક્ષનું કારણ છે. તેથી ઉન્નતિના ક્રમમાં ભેદવિજ્ઞાન જ પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે. જોકે તે ત્યાજ્ય છે તોપણ ઉપાદેય છે.

ભાવાર્થ:—ભેદવિજ્ઞાન આત્માનું નિજસ્વરૂપ નથી તેથી મોક્ષનું પરંપરા કારણ છે, મૂળ કારણ નથી. પરંતુ તેના વિના મોક્ષના અસલ કારણ સમ્યક્ત્વ, સંવર, નિર્જરા થતાં નથી તેથી પ્રથમ અવસ્થામાં ઉપાદેય છે અને

સમ્પદ્યતે સંવર ઇષ સાક્ષાચ્છુદ્ધાત્મતત્ત્વસ્ય કિલોપલમ્ભાત્ ।

સ મેદવિજ્ઞાનત ઇવ તસ્માત્તદ્ભેદવિજ્ઞાનમતીવ ભાવ્યમ્ ॥ ૫ ॥

કાર્ય થતાં કારણ-કલાપ પ્રપંચ જ હોય છે તેથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતાં હેય છે. ૬.

આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતાં ભેદજ્ઞાન હેય છે. (દોહરા)

ભેદગ્યાન તબલૌં મલૌ, જબલૌં મુક્તિ ન હોઈ ।

પરમ જોતિ પરગટ જહાં, તહાં ન વિકલપ કોઈ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—તબલૌ = ત્યાં સુધી. ભલૌ = સારું. પરમ જોતિ = ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન. પરગટ (પ્રગટ) = પ્રકાશિત.

અર્થ:—ભેદવિજ્ઞાન ત્યાં સુધી જ પ્રશંસનીય છે જ્યાં સુધી મોક્ષ અર્થાત શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થાય અને જ્યાં જ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ પ્રકાશમાન છે ત્યાં કોઈ પણ વિકલપ નથી. (ભેદવિજ્ઞાન તો રહેશે જ કેવી રીતે?) ૭.

ભેદજ્ઞાન પરંપરા મોક્ષનું કારણ છે. (ચોપાઈ)

*ભેદજ્ઞાન સંવર જિન્હ પાયૌ ।

સો ચેતન સિવરૂપ કહાયૌ ॥

ભેદગ્યાન જિન્હકે ઘટ નાંહી ।

તે જડ જીવ બંધે ઘટ માંહી ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ચેતન = આત્મા. સિવરૂપ = મોક્ષરૂપ. ઘટ = હૃદય.

અર્થ:—જે જીવોએ ભેદજ્ઞાનરૂપ સંવર પ્રાપ્ત કર્યો છે તેઓ મોક્ષરૂપ જ કહેવાય છે, અને જેના હૃદયમાં ભેદવિજ્ઞાન નથી તે મૂર્ખ જીવો શરીર આદિથી બંધાય છે. ૮.

ભાવયેદ્ભેદવિજ્ઞાનમિદમચ્છિન્નધારયા ।

તાવઘાવત્પરાચ્ચુત્વા જ્ઞાનં જ્ઞાને પ્રતિષ્ઠતે ॥ ૬ ॥

* ભેદવિજ્ઞાનતઃ સિદ્ધાઃ સિદ્ધા યે કિલ કેચન ।

અસ્યૈવાભાવતો વદ્ધા વદ્ધા યે કિલ કેચન ॥ ૭ ॥

भेदज्ञानथी आत्मा उन्नयण थाय छे. (टोडरा)

भेदग्यान साबू भयौ, समरस निरमल नीर ।
धोबी अंतर आतमा, धोबै निजगुन चीर ॥ ९ ॥

शब्दार्थः—समरस = समताभाव. नीर = पाणी. अंतर आतमा = सम्यग्दृष्टि.
चीर = कपडां.

अर्थः—सम्यग्दृष्टिइप धोपी, भेदविज्ञानइप साणु अने समताइप
निर्माण न्णथी आत्मगुणइप वस्त्रने साक्ष करे छे. ९.

भेदावज्ञाननी कियानां दृष्टांत (सवैया अेकत्रीसा)

जैसे रजसोधा रज सोधिकें दरब काढ़ै,
पावक कनक काढ़ि दाहत उपलकौं ।
पंकके गरभमें ज्यों डारिये कतक फल,
नीर करै उज्जल नितारि डारै मलकौं ॥
दधिकौ मथैया मथि काढ़ै जैसे माखनकौं,
राजहंस जैसे दूध पीवै त्यागि जलकौं ।
तैसें ग्यानवंत भेदग्यानकी सकति साधि,
वेदै निज संपति उछेदै पर-दलकौं ॥ १० ॥

शब्दार्थः—रज = धूण. दरब (द्रव्य) = सोनुं, आंही. पावक = अग्नि. कनक =
सोनुं. दाहत = भाणे छे. उपल = पत्थर. पंक = कादव. गरभ = अंदर. कतक इल =
निर्मणी. वेदै = अनुभव करे. उछेदै (उच्छेदै) = त्याग करे. पर-दल = आत्मा सिवायना
भीन पदार्थी.

भेदज्ञानोच्छलनकलनाच्छुद्धतत्त्वोपलम्भा-

द्रागग्रामप्रलयकरणात्कर्मणां संवरेण ।

बिभ्रत्तोषं परममलालोकमम्लानमेकं

ज्ञानं ज्ञाने नियतमुदितं शाश्वतोद्योतमेतत् ॥ ८ ॥

इति संवराधिकारः ॥ ६ ।

અર્થ:—જેવી રીતે ધૂળધોયો ધૂળ શોધીને સોનું—ચાંદી ગ્રહણ કરે છે, અગ્નિ ધાતુને ગાળીને સોનું જુદું પાડે છે, કાદવમાં નિર્મળી નાખવાથી તે પાણીને સાફ કરીને મેલ દૂર કરી દે છે, દહીંનું મંથન કરનાર દહીં મથીને માખણ કાઢી લે છે. હંસ દૂધ પી લે છે અને પાણી છોડી દે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓ ભેદવિજ્ઞાનના બળથી આત્મ-સંપદા ગ્રહણ કરે છે અને રાગ-દ્વેષ આદિ અથવા પુદ્ગલાદિ પરપદાર્થોને ત્યાગી દે છે. ૧૦.

મોક્ષનું મૂળ ભેદવિજ્ઞાન છે. (છપ્પા છંદ)

પ્રગટિ ભેદ વિગ્યાન, આપગુન પરગુન જાનૈ ।
પર પરનતિ પરિત્યાગ, સુદ્ધ અનુભૌ થિતિ ઠાનૈ ॥
કરિ અનુભૌ અભ્યાસ, સહજ સંવર પરગાસૈ ।
આસ્રવ દ્વાર નિરોધિ, કરમઘન-તિમિર વિનાસૈ ॥

છય કરિ વિભાવ સમભાવ મજિ,

નિરવિકલપ નિજ પદ ગૈ ।

નિર્મલ વિસુદ્ધિ સાસુત સુથિર,

પરમ અતીન્દ્રિય સુખ લૈ ॥ ૧૧ ॥

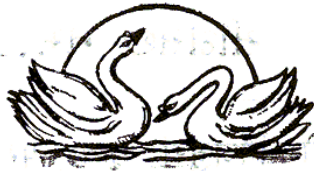
શબ્દાર્થ:—પરિત્યાગ = છોડીને. થિતિ ઠાનૈ = સ્થિર કરે. પરગાસૈ (પ્રકાશૈ) = પ્રગટ કરે. નિરોધિ = રોકીને. તિમિર = અંધકાર. સમભાવ = સમતાભાવ. ભજિ = ગ્રહણ કરીને. સાસુત (શાશ્વત) = સ્વયંસિદ્ધ. સુથિર = અચળ. અતીન્દ્રિય = જે ઇન્દ્રિય-ગોચર ન હોય તે.

અર્થ:—ભેદવિજ્ઞાન આત્માના અને પરદ્રવ્યોના ગુણોને સ્પષ્ટ જાણે છે, પરદ્રવ્યોમાંથી પોતાપણું છોડીને શુદ્ધ અનુભવમાં સ્થિર થાય છે અને તેનો અભ્યાસ કરીને સંવરને પ્રગટ કરે છે, આસ્રવદ્વારનો નિગ્રહ કરીને કર્મજનિત મહા અંધકાર નષ્ટ કરે છે, રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ છોડીને સમતાભાવ ગ્રહે છે અને વિકલપરહિત પોતાનું પદ પ્રાપ્ત કરે છે તથા નિર્મળ, શુદ્ધ, અનંત, અચળ અને પરમ અતીન્દ્રિય સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧.

છઠ્ઠા અધિકારનો સાર

પૂર્વ અધિકારમાં કહેતા આવ્યા છીએ કે મિથ્યાત્વ જ આસ્રવ છે, તેથી આસ્રવનો નિરોધ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ તે સંવર છે. આ સંવર-નિર્જરાનું અને અનુક્રમે મોક્ષનું કારણ છે. જ્યારે આત્મા સ્વયં બુદ્ધિથી અથવા શ્રીગુરુના ઉપક્રમે આદિથી આત્મા-અનાત્માનું ભેદવિજ્ઞાન અથવા સ્વભાવ-વિભાવની ઓળખાણ કરે છે ત્યારે સમ્યક્દર્શનગુણ પ્રગટ થાય છે. સ્વને સ્વ અને પરને પર જાણવું એનું જ નામ ભેદવિજ્ઞાન છે, એને જ સ્વ-પરનો વિવેક કહે છે. 'તાસુ જ્ઞાનકૌ કારન સ્વ-પર વિવેક બખ્ખાનો' અર્થાત્ ભેદવિજ્ઞાન સમ્યક્દર્શનનું કારણ છે. જેવી રીતે કપડાં સાફ કરવામાં સાબુ સહાયક છે તેવી જ રીતે સમ્યક્દર્શનની ઉત્પત્તિમાં ભેદવિજ્ઞાન સહાયક થાય છે અને જ્યારે કપડાં સાફ થઈ જાય ત્યારે સાબુનું કાંઈ કામ રહેતું નથી અને જો સાબુ હોય તો એક ભાર જ લાગે છે; તેવી જ રીતે સમ્યક્દર્શન થયા પછી જ્યારે સ્વ-પરના વિકલ્પની આવશ્યકતા નથી રહેતી ત્યારે ભેદ-વિજ્ઞાન હેય જ હોય છે. ભાવ એ છે કે ભેદજ્ઞાન પ્રથમ અવસ્થામાં ઉપાદેય છે અને સમ્યક્દર્શન નિર્માણ થયા પછી તેનું કાંઈ કામ નથી, હેય છે. ભેદ-વિજ્ઞાન ભેકે હેય છે તોપણ સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિનું કારણ હોવાથી ઉપાદેય છે, તેથી સ્વગુણ અને પરગુણની ઓળખાણ કરીને પર-પરિણતિથી વિરક્ત થવું ભેદએ અને શુદ્ધ અનુભવનો અભ્યાસ કરીને સમતાભાવ પ્રહણ કરવો ભેદએ.

નિર્જરા દ્વાર

(૭)

પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

વરની સંવરની દસા, જથા જુગતિ પરવાંન ।

મુકતિ વિતરની નિરજરા, સુનહુ ભવિક ધરિ કાન ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જથા જુગતિ પરવાંન = જેવું આગમમાં કહ્યું છે તેવું. વિતરની = આપનારી.

અર્થ:—જેવું આગમમાં સંવરનું કથન છે તેવું વર્ણન કર્યું. હે ભવ્યો! હવે મોક્ષ આપનાર નિર્જરાનું કથન કાન દર્ષને સાંભળો. ૧.

મંગળાચરણ (ચોપાઈ)

*જો સંવરપદ પાડ અનંદૈ ।

સો પૂર્વકૃત કર્મ નિકંદૈ ॥

જો અફંદ હૈ બુહુરિ ન ફંદૈ ।

સો નિરજરા બનારસિ બંદૈ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અનંદૈ = પ્રસન્ન થાય. નિકંદૈ = નષ્ટ કરે. બુહુરિ = વળી. ફંદૈ = શુચ્ચવાય.

અર્થ:—જે સંવરની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને આનંદ કરે છે, જે પૂર્વે પાંધેલાં કર્મોનો નાશ કરે છે, જે કર્મની જાળમાંથી છૂટીને ફરી ફસાતો નથી. તે નિર્જરાભાવને પંડિત બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૨.

* રાગાદ્યાસ્રવરોધતો નિજધુરાં ઘૃત્વા પરઃ સંવરઃ

કર્માગામિ સમસ્તમેવ ભરતો દૂરાન્નિરુન્ધન્ સ્થિતઃ ।

પ્રાગ્બદ્ધં તુ તદેવ દગ્ધુમધુના વ્યાજૃમ્ભતે નિર્જરા

જ્ઞાનજ્યોતિરપાવૃતં ન હિ યતો રાગાદિભિર્મૂર્છતિ ॥ ૧ ॥

ज्ञान-वैराग्यना अणथी शुभाशुभ क्रियाओथी पणु अंध थतो नथी.
(होडरा)

*महिमा सम्यकज्ञानकी अरु विरागबल जोइ ।
क्रिया करत फल भुंजतै, करम बंध नहि होइ ॥ ३ ॥

शब्दार्थः—महिमा = प्रभाव. अरु = अने. भुंजतै = लोगवता.

अर्थः—सम्यग्ज्ञानना प्रभावथी अने वैराग्यना अणथी शुभाशुभ
क्रिया करवा छतां अने तेनुं इण लोगववा छतां पणु कर्मबंध थतो नथी. उ.

लोग लोगववा छतां पणु ज्ञानीओने कर्मकादिमा लागती नथी.
(सबैया ओकत्रीसा)

जैसें भूप कौतुक सरूप करै नीच कर्म,
कौतुकी कहावै तासों कौन कहै रंक है ।
जैसें विभचारिनी विचारै विभचार वाकौ,
जारहीसों प्रेम भरतासों चित्त बंक है ॥
जैसें धाइ बालक चुंघाइ करै लालिपालि,
जानै ताहि औरकौ जदपि वाकै अंक है ।
तैसें ग्यानवंत नाना भांति कस्तूति ठानै,
किरियाकौं भिन्न मानै यातें निकलंक है ॥ ४ ॥

शब्दार्थः—भूप = राज. कौतुक = खेल. नीच कर्म = उलटुं काम. रंक = कंगाल.
वाकौ = तेनुं. भर (यार) = भिन्न. भरता = पति. बंक = विमुक्त. चुंघाई = पिचडावीने.
लालिपालि = लालन-पालन. अंक = गोद. निकलंक = निर्दोष.

अर्थः—जेवी रीते राज खेलरूप उलटुं काम* करे तोपणु ते

* गधेडा उपर अउवुं वगेरे.

* तज्ज्ञानस्यैव सामर्थ्यं विरागस्यैव वा किल ।

यत्कोऽपि कर्मभिः कर्म भुञ्जानोऽपि न बध्यते ॥ २ ॥

ખેલાડી કહેવાય છે, તેને કોઈ ગરીબ નથી કહેતું અથવા જેવી રીતે વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પતિની પાસે રહે તોપણ તેનું ચિત્ત ચારમાં જ રહે છે—પતિ ઉપર પ્રેમ રહેતો નથી અથવા જેવી રીતે ધાવ બાળકને દૂધ પિવડાવે, લાલન-પાલન કરે અને ગોદમાં લે છે તોપણ તેને બીજનો બાણ છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાની જીવ ઉદયની પ્રેરણાથી* જાતજાતની શુભાશુભ ક્રિયા કરે છે પરંતુ તે ક્રિયાને આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન કર્મજનિત માને છે, તેથી સમ્યગ્જ્ઞાની જીવને કર્મકાલિમા લાગતી નથી. ૪. વળી,

જૈસૈં નિસિ વાસર કમલ સ્ઠૈ પંકહીમૈં,
 પંકજ કહાવૈ પૈ ન વાકૈ ઢિગ પંક હૈ ।
 જૈસૈં મંત્રવાદી વિષધરસૌં ગહાવૈ ગાત,
 મંત્રકી સકતિ વાકૈ વિના-વિષ ડંક હૈ ॥
 જૈસૈં જીમ ગૈ ચિકનાઈ સ્ઠૈ રુઘ્વે અંગ,
 પાનીમૈં કનક જૈસૈં કાઈસૌં અટંક હૈ ।
 તૈસૈં ગ્યાનવંત નાનામાંતિ કરતૂતિ ઠાનૈ,
 કિરિયાકૌં ભિન્ન માનૈ યાતૈં નિકલંક હૈ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિસિ (નિશિ) = રાત્રિ. વાસર = દિવસ. પંક = કાદવ. પંકજ = કમળ. વિષધર. = સાપ. ગાત = શરીર. કાઈ = કાટ. અટંક = ડાઘ રહિત.

અર્થ:—જેમ કમળ કાદવમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને રાત-દિવસ કાદવમાં રહે છે પરંતુ તેના ઉપર કાદવ ચોંટતો નથી અથવા જેમ મંત્રવાદી પોતાના શરીર ઉપર સાપ દ્વારા ડાંખ દેવડાવે છે પણ મંત્રની શક્તિથી તેના ઉપર વિષ ચડતું નથી અથવા જેમ જીભ ચીકણા પદાર્થ ખાય છે પણ ચીકણી થતી નથી, લૂખી રહે છે, અથવા જેમ સોનું પાણીમાં પડ્યું રહે તોપણ તેના પર કાટ લાગતો નથી; તેવી જ રીતે જ્ઞાની જીવ ઉદયની પ્રેરણાથી જાતજાતની શુભાશુભ ક્રિયા કરે છે પરંતુ તેને આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન કર્મજનિત માને છે તેથી સમ્યગ્જ્ઞાની જીવને કર્મકાલિમા લાગતી નથી. ૫.

* ગૃહવાસી તીર્થકર, ભરત ચક્રવર્તી, રાજા શ્રેણિક વગેરેની જેમ.

वैराग्यशक्तिनुं वर्णन. (सोरठा)

पूर्व उदै सनबंध, विषै भोगवै समकित्ती ।
करै न नूतन बन्ध, महिमा ग्यान विरागकी ॥

अर्थः—सम्यग्दृष्टि एव पूर्वे पापेलां कर्मोना उदयथी विषय आदि
भोगवे छे पणु कर्मबंध थतो नथी, ये ज्ञान अने वैराग्यनो प्रभाव छे. ६.

ज्ञान-वैराग्यथी मोक्षनी प्राप्ति छे. (सवैया तेवीसा)

सम्यकवंत सदा उर अंतर,
ग्यान विराग उमै गुन धारै ।
जासु प्रभाव लखै निज लच्छन,
जीव अजीव दसा निस्वारै ॥
आतमकौ अनुभौ करि ह्वै थिर,
आप तैर अर औरनि तारै ।
साधि सुदर्व लहै सिव सर्ग,
सु कर्म-उपाधि विथा वमि डारै ॥ ७ ॥

शब्दार्थः—उर = हृदय. प्रभाव = प्रतापथी. निस्वारै = निश्चय करे. औरनि =
पीन्याने. सुद्रव्य (स्वद्रव्य) = आत्मतत्त्व. सर्ग (शर्म) = आनंद. उपाधि = द्वंद्व-
इंद्र. व्यथा = कष्ट. वमि डारै = काढी नाथे छे.

अर्थः—सम्यग्दृष्टि एव सदैव अंतःकरणमां ज्ञान अने वैराग्य अन्ने
गुणु धारणु करे छे जेना प्रतापथी निज आत्मस्वरूपने हेमे छे अने एव-

नाश्नुते विषयसेवनेऽपि यत्स्वं फलं विषयसेवनस्य ना ।

ज्ञानवैभवविरागताबलात्सेवकोऽपि तदसावसेवकः ॥ ३ ॥

सम्यग्दृष्टिर्भवति नियतं ज्ञानवैराग्यशक्तिः

स्वं वस्तुत्वं कलयितुमयं स्वान्यरूपाप्तिमुक्त्या ।

यस्माज्ज्ञात्वा व्यतिकरमिदं तत्त्वतः स्वं परं च

स्वस्मिन्नास्ते विरमति परात्सर्वतो रागयोगात् ॥ ४ ॥

અણવ તત્ત્વોનો નિર્ણય કરે છે.^૧ તેઓ આત્મ-અનુભવ કરીને નિજ-સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે તથા સંસાર-સમુદ્રથી પોતે સ્વયં તરે છે અથવા ખીજાઓને તારે છે.^૨ આ રીતે આત્મતત્ત્વ સિદ્ધ કરીને કર્મોની જાળ દૂર કરે છે અને મોક્ષનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. ૭.

સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સંપૂર્ણ ચારિત્ર નકામું છે.
(સવૈયા તેવીસા)

જો નર સમ્યકવંત કહાવત,
સમ્યકગ્યાન કલા નહિ જાગી ।
આતમ અંગ અબંધ વિચારત,
ધારત સંગ કહૈ હમ ત્યાગી ॥
મેષ ધૈર મુનિરાજ-પટંતર,
અંતર મોહ-મહાનલ દાગી ।
સુન્ન હિયે કસ્તૂતિ કૈ પર,
સો સઠ જીવ ન હોય વિરાગી ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ = પરિચ્છેદ. પટંતર (પટતર) = સમાન. મહાનલ = તીવ્ર અગ્નિ.
દાગી = ધગે છે. સુન્ન હિયે = શૂન્ય હૃદયે. સઠ = મૂર્ખ.

અર્થ:—જે મનુષ્યને સમ્યગ્જ્ઞાનનું કિરણ તો પ્રગટ થયું નથી અને પોતાને સમ્યગ્દષ્ટિ માને છે, તે નિજત્મસ્વરૂપનું અબંધરૂપ ચિંતવન કરે^૩ છે, શરીર આદિ પરવસ્તુમાં મમત્વ રાખે છે અને કહે છે કે અમે ત્યાગી

૧. જીવે અનાદિકાળથી દેહાદિ પર વસ્તુઓને પોતાની માની લીધી હતી તે હઠ છોડી દે છે અને પોતાના આત્માને તેમનાથી જુદો માનવા લાગે છે. ૨. ધર્મોપદેશ આપીને.

૩. નિશ્ચયનયનો એકાન્ત પક્ષ લઈને.

સમ્યગ્દષ્ટિ: સ્વયમયમહં જાતુ બન્ધો ન મે સ્યા-

દિત્યુત્તાનોત્પુલકવદના રાગિણોડપ્યાચરન્તુ ।

આલમ્બન્તાં સમિતિપરતાં તે યતોડધાપિ પાપા

આત્માનાત્માવગમવિરહાત્ સન્તિ સમ્યક્ચરિક્તા: ॥ ૫ ॥

છીએ. તે મુનિરાજ જેવો વેષ ધારણુ કરે છે પરંતુ અંતરંગમાં મોહની મહાજવાળા સળગે છે, તે શૂન્ય-હૃદય થઈને (મુનિરાજ જેવી) ક્રિયા કરે છે પરંતુ તે મૂર્ખ છે; વાસ્તવમાં સાધુ નથી, દ્રવ્યલિંગી છે. ૮

ભેદાવજ્ઞાન વિના સમસ્ત ચારિત્ર નકામું છે.
(સવૈયા તેવીસા)

ગ્રન્થ સ્વૈ ચરચૈ સુભ પંથ,
લસૈ જગમૈ વિવહાર સુપત્તા ।
સાધિ સંતોષ અસાધિ નિરંજન,
દેહ સુસીખ ન લેહ અદત્તા ॥
નંગ ધરંગ ફિરૈ તજિ સંગ,
છકૈ સરવંગ મુધારસ મત્તા ।
એ કરતૂતિ કૈ સઠ પૈ,
સમુદ્ઘૈ ન અનાતમ-આતમ-સત્તા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વૈ = બનાવે. ચરચૈ = કથન કરે. સુભ પંથ = ધર્મમાર્ગ. સુપત્તા = સુપાત્ર. નિરંજન = ઈશ્વર. સુસીખ = સારો ઉપદેશ. અદત્તા = આપ્યા વિના. નંગ-ધરંગ = નસ. સંગ = પરિગ્રહ. મુધારસ મત્તા = અજ્ઞાનરસમાં ઉન્મત્ત. આતમ સત્તા = શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ. અનાતમ સત્તા = શરીર રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ.

અર્થ:—તે મૂર્ખ ગ્રન્થ-રચના કરે છે, ધર્મની ચર્ચા કરે છે, શુભ-અશુભ ક્રિયાને જાણે છે, યોગ્ય વ્યવહાર રાખે છે, સંતોષને સંભાળે છે, અહંત ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, સારો ઉપદેશ આપે છે, આપ્યા વિના ભેતો નથી,^૧ બાહ્ય પરિગ્રહ છોડીને નસ કરે છે, અજ્ઞાનરસમાં ઉન્મત્ત થઈને બાળતપ કરે છે, તે મૂર્ખ આવી ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ આત્મસત્તા અને અનાત્મસત્તાનો ભેદ જાણતો નથી. ૯.

૧. અચૌર્યાદિ વ્રત અને એષણા આદિ સમિતિ પાળે છે.

वणी—

ध्यान धैरै करै इंद्रिय-निग्रह,
 विग्रहसौं न गनै निज नत्ता ।
 त्यागि विभूति विभूति मढै तन,
 जोग गहै भवभोग-विरत्ता ॥
 मौन रहै लहि मंदकषाय,
 सहै बध बंधन होइ न तत्ता ।
 ए करतूति करै सठ पै,
 समुझै न अनात्म-आत्म-सत्ता ॥ १० ॥

शब्दार्थः—निग्रह = दमन करवुं. विग्रह = शरीर. नत्ता (नाता) = संपंध. विभूति = धन-संपत्ति. विभूति = लक्ष्म (राज्य). मढे = लगावे. जोग = त्याग.^१ विरत्ता (विरक्त) = त्यागी. तत्ता (तप्त) = क्रोधित, दुःखी.

अर्थः—आसन लगावीने ध्यान करे छे, इंद्रियोनुं दमन करे छे, शरीर साथे पोताना आत्मानो कांछ संपंध गणुतो नथी, धन-संपत्तिनो त्याग करे छे, शरीरने राज्याथी योगे छे,^२ प्राणायाम आदि योग साधन करे छे, संसार अने लोकोथी विरक्त रहे छे, मौन धारण करे छे, कषायने मंद करे छे, बध-बंधन सहन करीने दुःखी थतो नथी. ते मूर्ख आवी क्रियाओ करे छे परंतु आत्मसत्ता अने अनात्मसत्तानो लेह नगणुतो नथी. १०.

(चोपाध)

जो बिनु ग्यान क्रिया अवगाहै ।
 जो बिनु क्रिया मोखपद चाहै ॥
 जो बिनु मोख कहै मै सुखिया ।
 सो अजान मूढनिमै मुखिया ॥ ११ ॥

१. देहा—आसन प्राणायाम यम, नियम धारणा ध्यान;
 प्रत्याहार समाधि ये, अष्ट योग पड़ियान.

२. स्नान आदि न करवाथी.

શબ્દાર્થ:—ક્રિયા = ચારિત્ર. અવગાહૈ = ગ્રહણ કરે. અજ્ઞન = મૂર્ખ. મૂહનિમે = મૂર્ખાઓમાં. મુખિયા = પ્રધાન.

અર્થ:—જે સમ્યક્જ્ઞાન વિના ચારિત્ર ધારણ કરે છે અથવા ચારિત્ર વિના મોક્ષપદ આહે છે, તથા મોક્ષ વિના પોતાને મુખી કહે છે, તે અજ્ઞાની છે, મૂર્ખાઓમાં પ્રધાન અર્થાત્ મહામૂર્ખ છે. ૧૧.

શ્રીગુરુનો ઉપદેશ અજ્ઞાની જીવો માનતા નથી (સવૈયા એકત્રીસા)

જગવાસી જીવનિસૌં ગુરુ ઉપદેસ કહે,
તુમૈં ઇહાં સોવત અનંત કાલ વીતે હૈં ।
જાગો હૈ સચેત ચિત્ત સમતા સમેત સુનો,
કેવલ-વચન જામૈં અક્ષ-રસ જીતે હૈં ॥
આવો મેરે નિકટ બતાઁ મૈં તુમ્હારે ગુન,
પરમ સુસ-મરે કરમસૌં રીતે હૈં ।
એસે બૈન કહે ગુરુ તૌઁ તે ન ધૈરે ઊર,
મિત્રકૈસે પુત્ર કિધૌં ચિત્રકૈસે ચીતે હૈં ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—મિત્રકૈસે પુત્ર = માટીના પૂતળા જેવા. ચિત્રકૈસે ચીતે = ચિત્રમાં બનેલા.

અર્થ:—શ્રીગુરુ જગવાસી જીવોને ઉપદેશ આપે છે કે તમને આ સંસારમાં મોહનિદ્રા લેતાં અનંતકાળ વીતી ગયો; હવે તો જાગો અને સાવધાન અથવા શાન્તચિત્ત થઈને ભગવાનની વાણી સાંભળો, જેનાથી ઇન્દ્રિયોના વિષય જીતી શકાય છે. મારી પાસે આવો, હું કર્મ-કલંક રહિત પરમ આનંદમય તમારા આત્માના ગુણ તમને બતાવું. શ્રીગુરુ આવાં વચન કહે છે તોપણ સંસારી મોહી જીવ કાંઈ ધ્યાન આપતા નથી, જાણે કે તેઓ માટીના પૂતળા છે અથવા ચિત્રમાં દોરેલા મનુષ્ય છે. ૧૨.

આસંસારાત્પ્રતિપદમમો રાગિણો નિત્યમત્તા:

સુપ્તા યસ્મિન્નપદમપદં તદ્વિબુધ્યધ્વમન્ધા: ।

एतैतेत: पदमिदमिदं यत्र चैतन्यघातु:

शुद्ध: शुद्ध: स्वरसभरत: स्थायिभावत्वमेति ॥ ૬ ॥

જીવની શયન અને જાગૃત દશા કહેવાની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

एतेपर बहुरौ सुगुरु, बोलैं वचन रसाल ।

सैन दसा जागृत दसा, कहै दुहूकी चाल ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—રસાલ = મીઠા. સૈન (શયન) = સૂતેલી. દસા = અવસ્થા.

અર્થ:—આમ છતાં ફરીથી કૃપાળુ સુગુરુ જીવની નિદ્રિત અને જાગૃત દશાનું કથન મધુર વચનોમાં કહે છે. ૧૩.

જીવની શયન અવસ્થા (સવૈયા એકત્રીસા)

काया चित्रसारीमैं करम परजंक भारी,

मायाकी संवारी सेज चादरि कल्पना ।

सैन करै चेतन अचेतना नींद लियैं,

मोहकी मरोर यहै लोचनकौ दपना ॥

उदै बल जोर यहै स्वासकौ सबद घोर,

विषै-सुख काजकी दौर यहै सपना ।

ऐसी मूढ़ दसामैं मगन रहै तिहूं काल,

धावै भ्रम जालमैं न पावै रूप अपना ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ:—કાયા = શરીર. ચિત્રસારી = શયનાગાર, સૂવાની જગ્યા. સંવારી = સજી. પરજંક (પર્યંક) = પલંગ. સેજ = પથારી. ચાદરિ = ઓઢવાનું વસ્ત્ર. અચેતના = સ્વરૂપને ભૂલી જવું તે. લોચન = આંખ. સ્વાસકૌ સબદ = નસકોરાં ખોલાવવાં.

અર્થ:—શરીરરૂપી મહેલમાં કર્મરૂપી મોઠા પલંગ છે, માયાની પથારી સજેલી છે, કલ્પનારૂપી* ચાદર છે, સ્વરૂપની ભૂલરૂપ નિદ્રા લઈ રહ્યો છે, મોહની લહેરોથી આંખની પાંપણ ઢંકાઈ ગઈ છે, કર્મોદયની જોરાવરી એ નસકોરાંનો ધુરકાટ છે, વિષય-સુખનાં કાર્યો માટે ભટકવું એ સ્વપ્ન છે; આવી અજ્ઞાન દશામાં આત્મા સદા મગ્ન થઈને મિથ્યાત્વમાં ભટકતો ફરે છે પરંતુ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જોતો નથી. ૧૪.

* જ્યારે રાગ-દ્વેષનાં બાહ્ય નિમિત્ત નથી મળતાં ત્યારે મનમાં જાતજાતનાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવા તે.

જીવની જાગૃત દશા (સ્વૈયા એકત્રીસા)
 ચિત્રસારી ન્યારી પરજંક ન્યારી સેજ ન્યારી,
 ચાદરિ મી ન્યારી ઇહાં ઝૂઠી મેરી થપના ।
 અતીત અવસ્થા સૈન નિદ્રાવાહિ કોઝ પૈ,
 ન વિદ્યમાન પલક ન યામૈં અબ છપના ॥
 સ્વાસ ઓ સુપન દોઝ નિદ્રાકી અલંગ બૂઝૈ,
 સૂઝૈ સબ અંગ લખિ આતમ દરપના ।
 ત્યાગી મયૌ ચેતન અચેતનતા માવ ત્યાગિ,
 માલૈ દૃષ્ટિ સ્વોલિકૈં સંભાલૈ રૂપ અપના ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—થપના = સ્થાપના. અતીત = ભૂતકાળ. નિદ્રાવાહિ = નિદ્રામાં પડેલો. યામૈં = એમાં. છપના = લગાવવું. અલંગ = સંબંધ. દરપના = દર્પણ. ભાલૈ = દેખે.

અર્થ:—ન્યારે સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારે જીવ વિચારે છે કે શરીર-રૂપ મહેલ જુદો છે, કર્મરૂપ પલંગ જુદો છે, માયારૂપ પથારી જુદી છે, કલ્પનારૂપ ચાદર જુદી છે, આ નિદ્રાવસ્થા મારી નથી—પૂર્વકાળમાં નિદ્રામાં પડેલી મારી ખીજ જ પર્યાય હતી. હવે વર્તમાનની એક પણ પણ નિદ્રામાં નહિ વીતાવું, ઉદ્યનો નિઃશ્વાસ અને વિષયનું સ્વપ્ન—એ બંને નિદ્રાના સંયોગથી દેખાતા હતા. હવે આત્મરૂપ દર્પણમાં મારા સમસ્ત ગુણો દેખાવા લાગ્યા. આ રીતે આત્મા અચેતન ભાવોનો ત્યાગી થઈને જ્ઞાનદૃષ્ટિથી બેઠને પોતાનું સ્વરૂપ સંભાળે છે. ૧૫.

જાગૃત દશાનું ક્ષણ (દોહરા)

इहि विधि जे जागे पुरुष, ते शिवरूप सदीव ।
 जे सोवहि संसारमै, ते जगवासी जीव ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—ઈહ વિધ = આ પ્રકારે. જાગે = સચેત થયા. તે = તેઓ. સદીવ (સદૈવ) = હમેશાં. જગવાસી = સંસારી.

અર્થ:—જે જીવ સંસારમાં આ રીતે આત્મ-અનુભવ કરીને સચેત થયા છે તે હમેશાં મોક્ષરૂપ જ છે અને જે અચેત થઈને સુઈ રહ્યા છે તે સંસારી છે. ૧૬.

આત્મ-અનુભવ ગ્રહણ કરવાની શિખામણ. (દોહરા)

જો પદ ભૌપદ ભય હૈ, સો પદ સેઝ અનૂપ ।

જિહિ પદ પરસત ઓર પદ, લગૈ આપદારૂપ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ભૌ (ભવ) = સંસાર. સેઝ = સ્વીકાર કરો. અનૂપ = ઉપમા રહિત.
પરસત (સ્પર્શિત) = ગ્રહણ કરતાં જ. આપદા = કષ્ટ.

અર્થ:—જે જન્મ-મરણનો ભય દૂર કરે છે, ઉપમા રહિત છે, જેનું ગ્રહણ કરવાથી ખીન્ન બધાં પદ* વિપત્તિરૂપ ભાસવાં લાગે છે તે આત્મ-અનુભવરૂપ પદને અંગીકાર કરો. ૧૭.

સંસાર સર્વથા અસત્ય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

જબ જીવ સોવૈ તબ સમુઝૈ સુપન સત્ય,

વહિ ઝૂઠ લાગૈ તબ જાગૈ નીંદ સોઝકૈ ।

જાગૈ કહૈ યહ મેરૌ તન મેરી સૌજ,

તાહૂ ઝૂઠ માનત મન-થિતિ જોઝકૈ ॥

જાનૈ નિજ મમ મન તબ સૂઝૈ ઝૂઠ,

બૂઝૈ જબ ઓર અવતાર રૂપ હોઝકૈ ।

વાહૂ અવતારકી દસામૈં ફિરિ યહૈ પેચ,

યાહી માંતિ ઝૂઠૌ જગ દેખ્યૌ હમ ટોઝકૈ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સૌજ = વસ્તુ. અવતાર = જન્મ. ટોઝકૈ = શોધીને.

અર્થ:—જ્યારે જીવ સૂવે છે ત્યારે સ્વપ્નને સત્ય માને છે, જ્યારે જાગે છે ત્યારે તે જૂઠું જણાય છે. શરીર કે ધન-સામગ્રીને પોતાની ગણે છે, પછી મૃત્યુનો ખ્યાલ કરે છે ત્યારે તેને પણ જૂઠી માને છે. જ્યારે પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરે છે ત્યારે મૃત્યુ પણ અસત્ય જણાય છે અને ખીન્ને

* ઇન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર, નરેન્દ્રાદિ.

* एकमेव हि तत्स्वार्थं विपदामपदं पदम् ।

अपदान्येव भासन्ते पदान्यन्यानि यत्पुरः ॥ ७ ॥

જન્મ સત્ય લાગે છે. જ્યારે ખીજા જન્મનો વિચાર કરે છે ત્યારે પાછો આ જ ચક્રાવામાં પડી જાય છે,—આ રીતે શોધીને જોયું તો આ જન્મ-મરણરૂપ આખો સંસાર જૂઠો જ જૂઠો જણાય છે. ૧૮.

સમ્યગ્જ્ઞાનીનું આચરણ (સવૈયા એકત્રીસા)

પંડિત વિવેક લહિ એકતાકી ટેક ગહિ,
દુંદજ અવસ્થાકી અનેકતા હસ્તુ હૈ ।
મતિ શ્રુતિ અવધિ ઇત્યાદિ વિકલપ મેટિ,
નિરવિકલપ ગ્યાન મનમૈ ધસ્તુ હૈ ॥
ઇન્દ્રિયજનિત સુખ દુઃખસૌં વિમુખ હૈકૈ,
પરમકે રૂપ હૈ કરમ નિર્જસ્તુ હૈ ।
સહજ સમાધિ સાધિ ત્યાગી પરકી ઉપાધિ,
આતમ આરાધિ પરમાતમ કર્તુ હૈ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ટેક = હઠ. દુંદજ = વિકલ્પરૂપ, આકુળતારૂપ. મેટિ = દૂર કરીને.
સમાધિ = ધ્યાન. પરકી ઉપાધિ = રાગ-દ્વેષ-મોહ.

અર્થ:—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને એક આત્માનું જ ગ્રહણ કરે છે, દેહાદિથી મમત્વના અનેક વિકલ્પો છોડી દે છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ ઇત્યાદિ ક્ષાયોપશમિકભાવ છોડીને નિર્વિકલ્પ કેવળજ્ઞાનને પોતાનું સ્વરૂપ જાણે છે, ઇન્દ્રિયજનિત સુખ-દુઃખમાંથી રુચિ ખસેડીને શુદ્ધ આત્મ-અનુભવ કરીને કર્મોની નિર્જરા કરે છે અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો ત્યાગ કરીને ઉજ્જવળ ધ્યાનમાં લીન થઈને આત્માની આરાધના કરીને પરમાત્મા થાય છે. ૧૯.

એકજ્ઞાયકભાવનિર્ભરમહાસ્વાદં સમાસાદયન્

સ્વાદં દ્વન્દ્વમયં વિધાતુમસહઃ સ્વાં વસ્તુવૃત્તિ વિદન્ ।

આત્માત્માનુભવાનુભાવવિવશો અશ્યદ્વિશેષોદયં

સામાન્યં કલયન્ કિલૈષ સકલં જ્ઞાનં નયત્યેકતામ્ ॥ ૮ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાનને સમુદ્રની ઉપમા. (સવૈયા એકત્રીસા)
જાકે ઉર અંતર નિરંતર અનંત દર્વ,
ભાવ માસિ રહે પૈ સુભાવ ન ટરતુ હૈ ।
નિર્મલસૌં નિર્મલ સુ જીવન પ્રગટ જાકે,
ઘટમૈં અઘટ-રસ કૌતુક કરતુ હૈ ॥
જાગૈ મતિ શ્રુત ઔધિ મનપયૈ કેવલ સુ,
પંચધા તરંગનિ ઉમંગિ ઉછરતુ હૈ ।
સો હૈ ગ્યાન ઉદધિ ઉદાર મહિમા અપાર,
નિગધાર એકમૈં અનેકતા ઘરતુ હૈ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—અંતર = અંદર. અઘટ = પૂર્ણ. ઔધિ (અવધિ) = દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-
કાળ-ભાવની મર્યાદાથી રૂપી પદાર્થોને એકદેશ સ્પષ્ટ જાણનાર જ્ઞાન. પંચધા = પાંચ
પ્રકારની. તરંગનિ = લહેરો. ગ્યાન ઉદધિ = જ્ઞાનનો સમુદ્ર. નિગધાર = સ્વતંત્ર.

અર્થ:—જે જ્ઞાનરૂપ સમુદ્રમાં અનંત દ્રવ્ય પોતાના ગુણ-પર્યાયો
સહિત હમેશાં ઝળકે છે, પણ તે, તે દ્રવ્યોરૂપ થતો નથી અને પોતાના
જ્ઞાયક સ્વભાવને છોડતો નથી. તે અત્યંત નિર્મળ જળરૂપ આત્મા પ્રત્યક્ષ
છે જે પોતાના પૂર્ણ રસમાં મોજ કરે છે તથા જેમાં મતિ, શ્રુત, અવધિ,
મન:પર્યાય અને કેવળજ્ઞાન આ પાંચ પ્રકારની લહેરો ઊઠે છે, જે મહાન
છે, જેનો મહિમા અપરંપાર છે, જે નિજશ્રિત છે તે જ્ઞાન એક છે તોપણ
જ્ઞેયોને જાણવાની અનેકતા સહિત છે.

ભાવાર્થ:—અહીં જ્ઞાનને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે. સમુદ્રમાં રત્નાદિ
અનંત દ્રવ્યો રહે છે, જ્ઞાનમાં પણ અનંત દ્રવ્યો પ્રતિબિંબિત થાય છે.
સમુદ્ર રત્નાદિરૂપ થઈ જતો નથી, જ્ઞાન પણ જ્ઞેયરૂપ થતું નથી. સમુદ્રનું
જળ નિર્મળ રહે છે, જ્ઞાન પણ નિર્મળ રહે છે. સમુદ્ર પરિપૂર્ણ રહે છે,

* ઘટ = ઓછું. અઘટ = ઓછું નહિ, સંપૂર્ણ.

અચ્છાચ્છા: સ્વયમુચ્છલન્તિ યદિમા: સંવેદનવ્યક્તયો

નિષ્પીતાસ્થિભાવમણ્ડલરસપ્રાગ્ભારમત્તા ઇવ ।

યસ્યામિન્નરસ: સ એષ મગવાનેકોડપ્યનેકીભવન્

વલ્ગત્યુત્કલિકાભિરદ્મુતનિધિશ્ચૈતન્યરત્નાકર: ॥ ૧ ॥

જ્ઞાન પણ પરિપૂર્ણ રહે છે. સમુદ્રમાં લહેરો ઉત્પન્ન થાય છે, જ્ઞાનમાં પણ મતિ, શ્રુત આદિ તરંગો છે. સમુદ્ર મહાન હોય છે, જ્ઞાન પણ મહાન હોય છે. સમુદ્ર અપાર હોય છે, જ્ઞાન પણ અપાર છે. સમુદ્રનું જળ નિબધારે રહે છે, જ્ઞાન પણ નિબધાર છે. સમુદ્ર પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એક અને તરંગોની અપેક્ષાએ અનેક હોય છે, જ્ઞાન પણ જ્ઞાયકસ્વભાવની અપેક્ષાએ એક અને જ્ઞેયોને જાણવાની અપેક્ષાએ અનેક હોય છે. ૨૦.

જ્ઞાનરહિત ક્રિયાથી મોક્ષ થતો નથી. (સર્વેયા એકત્રીસા)

કેઈ કૂર કષ્ટ સહૈ તપસૌ સરીર દહૈ,

ધૂમ્રપાન કરૈ અધોમુખ વૈકૈ જ્ઞાલે હૈ ।

કેઈ મહાવ્રત ગહૈ ક્રિયામૈ મગન રહૈ,

વૈ મુનિમાર પૈ પયારકૈસે પૂલે હૈ ॥

ઇત્યાદિક જીવનકૌ સર્વથા મુક્તિ નાંહિ,

ફિરૈ જગમાંહિ જ્યૌ વયારિકે વઘૂલે હૈ ।

જિન્હકે હિયમૈ ગ્યાન તિન્હિહીકૌ નિસ્વાન,

કર્મકે કરતાર મરમૈ મૂલે હૈ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—કેઈ = અનેક. કૂર = મૂર્ખ. દહૈ = બાળે. અધોમુખ હૈ = નીચે માથું અને ઉપર પગ કરીને. વયારિક = હુવા. નિસ્વાન = મોક્ષ.

અર્થ:—અનેક મૂર્ખ કાયકલેશ કરે છે, પંચાગ્નિ તપ આદિથી શરીરને બાળે છે, ગાંભે, ચરસ, વગેરે પીવે છે, નીચે મસ્તક અને ઉપર પગ રાખીને લટકે છે, મહાવ્રતનું ગ્રહણ કરીને તપાચરણમાં લીન રહે છે, પરિપહ આદિનું કષ્ટ ઉઠાવે છે; પરંતુ જ્ઞાન વિના તેમની આ બધી ક્રિયા, કણ વિનાના ઘાસના પૂળા જેવી નિસ્સાર છે. આવા જીવોને કદી મોક્ષ મળી શકતો નથી, તેઓ પવનના વંટોળિયાની જેમ સંસારમાં ભટકે છે—ક્યાંય ઠેકાણું પામતા નથી.

क्लिश्यन्तां स्वयमेव दुष्करतरैर्मोक्षोन्मुखैः कर्मभिः

क्लिश्यन्तां च परे महाव्रततपोभारेण भग्नाश्चिरं ।

साक्षान्मोक्ष हृदं निरामयपदं संवेद्यमानं स्वयं

જ્ઞાનં જ્ઞાનગુણં વિના કથમપિ પ્રાપ્તું ક્ષમન્તે ન હિ ॥ ૧૦ ॥

જેમના હૃદયમાં સમ્યક્જ્ઞાન છે, તેમને જ મોક્ષ છે; જે જ્ઞાનશૂન્ય ક્રિયા કરે છે તેઓ ભ્રમમાં ભૂલેલા છે. ૨૧.

વ્યવહાર-લીનતાનું પરિણામ. (દોહરા)

લીન ભયો વિવહારમૈં, ઉકતિ ન ઉપજૈ કોઈ ।

દીન ભયો પ્રભુપદ જપૈ, મુકતિ કહાસૌં હોઈ ? ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:— ઉકતિ = ભેદજ્ઞાન. કહાસૌં = કેવી રીતે.

અર્થ:—જે ક્રિયામાં લીન છે, ભેદવિજ્ઞાન રહિત છે અને દીન થઈને ભગવાનનાં ચરણોનો જાપ કરે છે અને એનાથી જ મોક્ષની ઇચ્છા રાખે છે તે આત્માનુભવ વિના મોક્ષ કેવી રીતે મેળવી શકે? ૨૨.

વળી— (દોહરા)

પ્રભુ સુમરૌ પૂજૌ પઢૌ, કરૌ વિવિધ વિવહાર ।

મોક્ષ સરૂપી આતમા, ગ્યાનગમ્ય નિરધાર ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સુમરૌ = સ્મરણ કરો. વિવિધ વિવહાર = બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારનું ચારિત્ર.

અર્થ:—ભગવાનનું સ્મરણ કરવાથી, પૂજા-સ્તુતિ કરવાથી અથવા અનેક પ્રકારનું ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાથી કાંઈ થઈ શકતું નથી, કેમ કે મોક્ષ-સ્વરૂપ આત્મા અનુભવ-જ્ઞાનગોચર છે. ૨૩.

જ્ઞાન વિના મોક્ષમાર્ગ જાણી શકાતો નથી. (સવૈયા એકત્રીસા)

કાજ વિના ન કરૈ જિય ઉદ્યમ,

લાજ વિના ન માંહિ ન જૂઝૈ ।

ડીલ વિના ન સધૈ પસ્મારથ,

સીલ વિના સતસૌં ન અરૂઝૈ ॥

નેમ વિના ન લહૈ નિહચૈ પદ,

પ્રેમ વિના સ્મ રીતિ ન વૂઝૈ ।

ધ્યાન વિના ન થંમૈ મનકી ગતિ,

ગ્યાન વિના સિવ પંથ ન સૂઝૈ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદમ = ઉદ્યોગ. લાજ = સ્વાભિમાન. ડીલ = શરીર. બૂઝે = લડે. પરમારથ (પરમાર્થ) = મોક્ષ. અરૂઝે = મળે. નેમ = નિયમ. બૂઝે = સમજે. સિવપંથ = મોક્ષમાર્ગ. સૂઝે = દેખાય.

અર્થ:—પ્રયોજન વિના જીવ ઉદમ કરતો નથી, સ્વાભિમાન વિના સંગ્રામમાં લડતો નથી, શરીર વિના મોક્ષ સધાતો નથી, શીલ ધારણ કર્યા વિના સત્યનો મેળાપ થતો નથી, સંયમ વિના મોક્ષપદ મળતું નથી; પ્રેમ વિના રસની રીત જાણી શકાતી નથી, ધ્યાન વિના ચિત્ત સ્થિર થતું નથી અને જ્ઞાન વિના મોક્ષમાર્ગ જાણી શકાતો નથી. ૨૪.

જ્ઞાનનો મહિમા. (સવૈયા તેવીસા)

ગ્યાન ઉદૈ જિન્હકે ઘટ અંતર,
જોતિ જગી મતિ હોત ન મૈલી ।
બાહિજ દિષ્ટિ મિટી જિન્હકે હિય,
આતમધ્યાન કલા વિધિ ફૈલી ॥
જે જડ ચેતન ભિન્ન લસૈ,
સુવિવેક લિયૈ પરસૈ ગુન-થૈલી ।
તે જગમૈ પરમારથ જાનિ,
ગહૈ રુચિ માનિ અધ્યાતમ સૈલી ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—અંતર = અંદર. મતિ = બુદ્ધિ. મૈલી = અશુદ્ધ. બાહિજ દિષ્ટિ = શરીર આદિમાં આત્મબુદ્ધિ. ભિન્ન = જુદા. પરસૈ = પરીક્ષા કરે. રુચિ = શ્રદ્ધાન. અધ્યાતમ સૈલી = આત્મ-અનુભવ.

અર્થ:—જેમના અંતરમાં સમ્યક્જ્ઞાનનો ઉદય થયો છે, જેમની આત્મ-જ્યોતિ જાગૃત થઈ છે અને બુદ્ધિ નિર્માણ રહે છે, જેમને શરીર આદિમાંથી આત્મબુદ્ધિ ખસી ગઈ છે, જે આત્મધ્યાનમાં નિપુણ છે, તેઓ જડ અને ચૈતન્યના ગુણોની પરીક્ષા કરીને તેમને જુદા જુદા માને છે અને મોક્ષમાર્ગને સારી રીતે સમજીને રુચિપૂર્વક આત્મ-અનુભવ કરે છે. ૨૫.

વળી— (દોહરા)

*બહુવિધિ ક્રિયા કલેસસૌં, સિવપદ લહૈ ન કોઈ ।
ગ્યાનકલા પરકાશસૌં, સહજ મોક્ષપદ હોઈ ॥ ૨૬ ॥
ગ્યાનકલા ઘટ ઘટ બસૈ, જોગ જુગતિકે પાર ।
નિજ નિજ કલા ઉદોત કરિ, મુક્ત હોઈ સંસાર ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—બહુવિધિ = અનેક પ્રકારની. બસૈ = રહે. પાર (પરે) = અગમ્ય.
ઉદોત = પ્રગટ. મુક્ત = મુક્ત.

અર્થ:—અનેક પ્રકારની બાહ્ય ક્રિયાઓના કલેશથી કોઈ મોક્ષ પામી શકતું નથી અને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થતાં કલેશ વિના જ મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૬.

અર્થ:—જ્ઞાનજ્યોતિ સમસ્ત જીવોના અંતરંગમાં રહે છે, તે મન, વચન, કાય અને યુક્તિથી અગમ્ય છે. હે ભવ્યો! પોતપોતાની જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ કરીને સંસારથી મુક્ત થાઓ. ૨૭.

અનુભવની પ્રશંસા (કુંડલિયા)

*અનુભવ ચિતામનિ સ્તન, જાકે હિય પરગાસ ।
સો પુનીત સિવપદ લહૈ, દહૈ ચતુરગતિવાસ ॥
દહૈ ચતુરગતિવાસ, આસ ધરિ ક્રિયા ન મંદૈ ।
નૂતન બંધ નિરોધ, પૂર્વકૃત કર્મ વિહંદૈ ॥
તાકે ન ગનુ વિકાર, ન ગનુ બહુ ભાર ન ગનુ ભવ ।
જાકે હિરદૈ માંહિ, સ્તન ચિતામનિ અનુભવ ॥ ૨૮ ॥

* પદમિદં નનુ કર્મદુરાસદં સહજબોધકલાસુલભં કિલ ।
તત્ત્વં નિજબોધકલાબલાત્ કલયિતું યતતાં સતતં જગત્ ॥ ૧૧ ॥

× અચિન્ન્યશક્તિઃ સ્વયમેવ દેવચિન્માત્રચિન્તામણિરેષ યસ્માત્ ।
સર્વાર્થસિદ્ધાત્મતયા વિધત્તે જ્ઞાની કિમન્યસ્ય પરિગ્રહેણ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પુનીત = પવિત્ર. દહૈ = ખાળે. આસ = આશા. મંડૈ (માંડૈ) = કરે. નિરોધિ = રોકીને. વિહંડૈ = ખેરવે. ભાર = બોલે. ભવ = જન્મ.

અર્થ:—અનુભવરૂપ ચિન્તામણિ રત્નનો પ્રકાશ જેના હૃદયમાં થઈ જાય છે તે પવિત્ર આત્મા ચતુર્ગતિ ભ્રમણરૂપ સંસારનો નાશ કરીને મોક્ષપદ પામે છે. તેનું આચરણ ધર્યા રહિત હોય છે, તે કર્મોનો સંવર અને પૂર્વ-કૃત કર્મોની નિર્જરા કરે છે. તે અનુભવી જીવને રાગ-દ્વેષ, પરિગ્રહનો ભાર અને ભાવી જન્મ કાંઈ ગણતરીમાં નથી અર્થાત્ અલ્પકાળમાં જ તે સિદ્ધપદ પામશે. ૨૮.

સમ્યગ્દર્શનની પ્રશંસા (સવૈયા એકત્રીસ)

જિન્હકે હિયેમૈં સત્ય સૂરજ ઉદોત મયૌ,
 ફૈલી મતિ કિરન મિથ્યાત તમ નષ્ટ હૈ ।
 જિન્હકી સુદિષ્ટિમૈં ન પરચૈ વિષમતાસૌં,
 સમતાસૌં પ્રીતિ મમતાસૌં લષ્ટ પુષ્ટ હૈ ॥
 જિન્હકે કટાક્ષમૈં સહજ મોક્ષપંથ સધૈ,
 મનકો નિરોધ જાકે તનકૌ ન કષ્ટ હૈ ।
 તિન્હકે કરમકી કલોલૈ યહ હૈ સમાધિ,
 ડોલૈ યહ જોગાસન બોલૈ યહ મષ્ટ હૈ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—પરચૈ (પરિચય) = સંબંધ. વિષમતા = રાગ-દ્વેષ. સમતા = વીતરાગતા. લષ્ટ પુષ્ટ = વિરુદ્ધ. કટાક્ષ = નજર. કરમકી કલોલૈ = કર્મના અપાટા. સમાધિ = ધ્યાન. ડોલૈ = ફરે. મષ્ટ = મૌન.

અર્થ:—જેમના હૃદયમાં અનુભવનો સત્ય સૂર્ય પ્રકાશિત થયો છે અને સુખુદ્ધિરૂપ કિરણો ફેલાઈને મિથ્યાત્વનો અંધકાર નષ્ટ કરે છે; જેમને સાચા શ્રદ્ધાનમાં રાગ-દ્વેષ સાથે સંબંધ નથી, સમતા પ્રત્યે જેમને પ્રેમ અને મમતા પ્રત્યે દ્વેષ છે; જેમની દૃષ્ટિ માત્રથી મોક્ષમાર્ગ સધાય છે અને જે કાયકલેશ આદિ વિના મન આદિ યોગોનો નિગ્રહ કરે છે. તે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવોને વિષય-ભોગ પણ સમાધિ છે, હાલવું—ચાલવું એ યોગ અથવા આસન છે અને બોલવું—ચાલવું એ જ મૌનવ્રત છે.

ભાવાર્થ:—સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થતાં જ ગુણુશ્રેણિ નિર્જરા પ્રગટ થાય છે; જ્ઞાની જીવ ચારિત્રમોહના પ્રબળ ઉદયમાં બેકે સંયમ લેતા નથી—અપ્રતની દશામાં રહે છે—તોપણ કર્મનિર્જરા થાય જ છે અર્થાત્ વિષય આદિ ભોગવતાં, હાલતાં—ચાલતાં અને ઘોલતાં—ચાલતાં છતાં પણ તેમને કર્મ ખરે છે. જે પરિણામ, સમાધિ, યોગ, આસન, મૌનનું છે તે જ પરિણામ જ્ઞાનીને વિષય-ભોગ, હાલ-ચાલ અને ઘોલ-ચાલનું છે. સમ્યક્ત્વનો આવો જ અટપટો મહિમા છે. ૨૯.

પરિગ્રહના વિશેષ ભેદ કથન કરવાની પ્રતિજ્ઞા. (સવૈયા એકત્રીસા)

આતમ સુમાઝ પરમાઝકી ન સુધિ તાર્કો,
 જાકો મન મગન પરિગ્રહમે સ્થો હૈ ।
 એસો અવિવેકકો નિધાન પરિગ્રહ રાગ,
 તાર્કો ત્યાગ ઇહાંલો સમુચ્ચૈરૂપ કહ્યો હૈ ॥
 અબ નિજ પર ભ્રમ દૂરિ કરિવૈકૈ કાજ,
 બહુરો સુગુરુ ઉપદેસકો ઉમહ્યો હૈ ।
 પરિગ્રહ ત્યાગ પરિગ્રહકો વિશેષ અંગ,
 કહિવેકો ઉદ્દિમ ઉદાર લહલહ્યો હૈ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સુધિ = ખબર. અવિવેક = અજ્ઞાન. રાગ = પ્રેમ. સમુચ્ચૈ = સમગ્ર. ઉમહ્યો હૈ = તત્પર થયો છે. કહિવેકો = કહેવાને.

અર્થ:—જેનું ચિત્ત પરિગ્રહમાં રમે છે તેને સ્વભાવ-પરભાવની ખબર રહેતી નથી; તેથી પરિગ્રહનો પ્રેમ અજ્ઞાનનો ખબરનો જ છે. તેનો અહીં સુધી સામાન્ય રીતે સમગ્રપણે ત્યાગ કહ્યો છે, હવે શ્રીગુરુ નિજ-પરનો ભ્રમ દૂર કરવા માટે પરિગ્રહ અને પરિગ્રહના વિશેષ ભેદ કહેવાને ઉત્સાહ-પૂર્વક સાવધાન થયા છે. ૩૦.

इत्थं परिग्रहमपास्य समस्तमेव सामान्यतः स्वपरयोरविवेकहेतुम् ।

अज्ञानमुज्झितुमना अधुना विशेषाद् भूयस्तमेव परिहर्तुमयं प्रवृत्तः ॥ १३ ॥

સામાન્ય-વિશેષ પરિગ્રહનો નિર્ણય. (દોહરા)

ત્યાગ જોગ પશ્વસ્તુ સર્વ, યહ સામાન્ય વિચાર ।

વિવિધ વસ્તુ નાના વિરતિ, યહ વિશેષ વિસ્તાર ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—પશ્વસ્તુ = પોતાના આત્મા સિવાય અન્ય સર્વ ચેતન-અચેતન પદાર્થ. સામાન્ય = સાધારણ. વિરતિ = ત્યાગ.

અર્થ:—પોતાના આત્મા સિવાય અન્ય સર્વ ચેતન-અચેતન પર-પદાર્થ ત્યાગવા યોગ્ય છે એ સામાન્ય ઉપદેશ છે અને તેમનો અનેક પ્રકારે ત્યાગ કરવો એ પરિગ્રહનો વિશેષ ત્યાગ છે.

ભાવાર્થ:—મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ આદિ ચૌદ અંતરંગ પરિગ્રહ અને ધન-ધાન્યાદિ દસ બાહ્ય પરિગ્રહ—આ બધાનો ત્યાગ એ સામાન્ય ત્યાગ છે અને મિથ્યાત્વનો ત્યાગ, અપ્રતનો ત્યાગ, કષાયનો ત્યાગ, કુકથાનો ત્યાગ, પ્રમાદનો ત્યાગ, અભદ્યનો ત્યાગ, અન્યાયનો ત્યાગ આદિ વિશેષ ત્યાગ છે. ૩૧.

પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં પણ જ્ઞાની જીવ નિષ્પરિગ્રહી છે.
(ચોપાઈ)

*પૂર્વ કરમ ઉદૈ રસ મુંજૈ,

ગ્યાન મગન મમતા ન પ્રયુંજૈ ।

અર્મૈ ઉદાસીનતા લહિયે,

યૌં બુધ પરિગ્રહવંત ન કહિયે ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વ (પૂર્વ) = પહેલાનાં. ભુંજૈ = ભોગવે. પ્રયુંજૈ = લીન થાય. ઉદાસીનતા = વૈરાગ્ય. બુધ = સમ્યક્દષ્ટિ.

અર્થ:—જ્ઞાની જીવ પૂર્વે બાંધેલાં કર્મના ઉદયથી સુખ-દુઃખ બંને ભોગવે છે પણ તેઓ તેમાં મમતા અને રાગ-દ્વેષ કરતા નથી, જ્ઞાનમાં જ મસ્ત રહે છે તેથી તેમને નિષ્પરિગ્રહી જ કહ્યા છે. ૩૨.

* પૂર્વબદ્ધનિજકર્મવિપાકાત્ જ્ઞાનીનો યદિ ભવત્યુપભોગ: ।

તદ્ભવત્વથ ચ રાગવિયોગાત્ નૂનમેતિ ન પરિગ્રહભાવમ્ ॥ ૧૪ ॥

પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં પણ જ્ઞાની જીવોને પરિગ્રહ રહિત કહેવાનું કારણ.
(સવૈયા એકત્રીસા)

જે જે મનવંછિત વિલાસ મોગ જગતમૈં,
તે તે વિનાસીક સબ રાગે ન રહત હૈં ।
ઔર જે જે મોગ અમિલાષ ચિત્ત પરિનામ,
તેઝ વિનાસીક ધારારૂપ હૈ બહત હૈં ॥
એકતા ન દુહં માંહિ તાતૈં વાંછા ફુર નાંહિ,
એસે ભ્રમ કારજકૌ મૂગ્ધ ચહત હૈં ।
સતત રહેં સચેત પરસૌં ન કરૈં હેત,
યાતૈં ગ્યાનવંતકૌ અવંછક કહત હૈં ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વિનાસીક = નાશવંત. કુરૈ = ઉપજે. કારજ (કાર્ય) = કામ. સતત = ઉમેશાં. સચેત = સાવધાન. અવંછક = ઇચ્છા રહિત.

ભાવાર્થ:—સંસારની મનવાંછિત ભોગ-વિલાસની સામગ્રી અસ્થિર છે, તેઓ અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ સ્થિર રહેતી નથી, એવી જ રીતે વિષય—અભિલાષાઓના ભાવ પણ અનિત્ય છે. ભોગ અને ભોગની ઇચ્છાઓ આ બંનેમાં એકતા નથી અને નાશવંત છે તેથી જ્ઞાનીઓને ભોગોની અભિલાષા જ ઉપજતી નથી, આવા ભ્રમપૂર્ણ કાર્યોને તો મૂર્ખાઓ જ ઇચ્છે છે, જ્ઞાનીઓ તો સદા સાવધાન રહે છે—પરપદાર્થોમાં સ્નેહ કરતા નથી, તેથી જ્ઞાનીઓને વાંછા રહિત જ કહ્યા છે. ૩૩.

પરિગ્રહમાં રહેવા છતાં પણ જ્ઞાની જીવ નિષ્પરિગ્રહી છે એના ઉપર દષ્ટાંત
(સવૈયા એકત્રીસા)

जैसे फिटकड़ी लोद हरेकी पुट बिना,
स्वैत वस्त्र डारिये मजीठ रंग नीरमै ।

वेद्यवेदकविभावचलत्वाद् वेद्यते न खलु कांक्षितमेव ।

तेन कांक्षति न किञ्चन विद्वान् सर्वतोऽप्यतिविरक्तिमुपैति ॥ १५ ॥

ज्ञानिनो न हि परिग्रहभावं कर्मरागरसरिक्तयैति ।

रङ्गयुक्तिरकषायितवस्त्रे स्वीकृतैव हि बहिर्लुठतीव ॥ १६ ॥

भीग्यौ रहै चिरकाल सर्वथा न होइ लाल,
भेदै नहि अंतर सुफेदी रहै चीरमें ॥
तैसें समकितवंत राग द्वेष मोह विनु,
रहै निशि वासर परिग्रहकी भीरमें ।
पूरव करम हरै नूतन न बंध करै,
जाचै न जगत-सुख राचै न सरीरमें ॥ ३४ ॥

शब्दार्थः—मल्लठ = लालरंग. चिरकाण = सदैव. सर्वथा = संपूर्णपणे. चीर =
वस्त्र. निशि वासर = रात-दिवस. भीर = समुदाय. ज्यै = याडे. राचै = लीन थाय.

अर्थः—जेवी रीते इट्कडी, लोधर अने उरडेना पुट दीधा विना मल्लठना
रंगमां सईद कपडुं प्याणवाथी अने लांणो समय प्याणी राभवा छतां पणु
तेना उपर रंग चउतो नथी-ते तदन लाल थतुं नथी, अंदरमां सईद न
रहे छे. तेवी न रीते राग-द्वेष-मोह रहित ज्ञानी मनुष्य परिग्रह-समूहमां
रात-दिवस रहे छे तोपणु पूर्व-संयित कर्मोनी निर्जर करे छे, नवीन
बंध करतो नथी. ते विषयसुष्मनी वांछा नथी करतो अने न शरीर उपर
मोह राभे छे.

भावार्थः—राग-द्वेष-मोह रहित होवाने कारणे सम्यग्दृष्टि एव
परिग्रह आदिना संग्रह राभवा छतां पणु निष्परिग्रही छे. ३४.

वणी—

जैसें काहू देसकौ बसैया बलवंत नर,
जंगलमें जाइ मधु-छत्ताकौं गहतु है ।
वाकौं लपटांहि चहुंओर मधु-मच्छिका पै,
कंबलकी ओटसौं अडंकित रहतु है ॥
तैसें समकित्ती सिवसत्ताकौ स्वरूप साधै,
उदैकी उपाधिकौं समाधिसी कहतु है ।

પહિરૈ સહજકૌ સનાહ મનમૈ ઉછાહ,
ઠાનૈ સુખ-રાહ ઉદવેગ ન લહતુ હૈ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સમાધિ = ધ્યાન. સનાહ = અખ્તર. ઉછાહ = ઉત્સાહ. ઉદવેગ = આકુળતા.

અર્થ:—જેમ કોઈ બળવાન પુરુષ જંગલમાં જઈને મધપૂડો તોડે છે તે તેને ઘણી મધમાખીઓ ચાંટી જાય છે, પણ તેણે કામળો ઓઢેલો હોવાથી તેને તેમના ડંખ લાગી શકતા નથી. તેવી જ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઉદયની ઉપાધિ રહેવા છતાં પણ મોક્ષમાર્ગને સાધે છે, તેમને જ્ઞાનનું સ્વાભાવિક અખ્તર પ્રાપ્ત છે, તેથી આનંદમાં રહે છે—ઉપાધિજનિત આકુળતા વ્યાપતી નથી, સમાધિનું કામ આપે છે.

ભાવાર્થ:—ઉદયની ઉપાધિ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવોને નિર્જરાનું જ કારણ છે તેથી તે તેમને ચારિત્ર અને તપનું કામ દે છે, તેથી તેમની ઉપાધિ પણ સમાધિ છે ૩૫.

જ્ઞાની જીવ સદા અબંધ છે. (દોહરા)

* ગ્યાની ગ્યાનમગન રહૈ, રાગાદિક મલ સોઈ ।
ચિત ઉદાસ કરની કરૈ, કરમ બંધ નહિ હોઈ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ:—મલ = દોષ. ખોઈ = દૂર કરીને. કરની = ક્રિયા.

અર્થ:—જ્ઞાની મનુષ્ય રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ દોષોને દૂર કરી જ્ઞાનમાં મસ્ત રહે છે અને શુભાશુભ ક્રિયા વૈરાગ્ય સહિત કરે છે, તેથી તેને કર્મબંધ થતો નથી. ૩૬.

વળી—

મોહ મહાતમ મલ હૈ, ધૈરૈ સુમતિ પસ્કાસ ।
મુક્તિ પંથ પરગટ કરૈ, દીપક ગ્યાન વિલાસ ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સુમતિ = સારી બુદ્ધિ. મુક્તિ પંથ = મોક્ષમાર્ગ.

* જ્ઞાનવાન્ સ્વરસતોઽપિ યતઃ સ્યાત્ સર્વરાગરસવર્જનશીલઃ ।

લિપ્યતે સકલકર્મભિરેષઃ કર્મમધ્યપતિતોઽપિ તતો ન ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનરૂપી દીપક મોહરૂપી મહા અંધકારનો મળ નષ્ટ કરીને સુખ્યુદ્ધિનો પ્રકાશ કરે છે અને મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે. ૩૭.

જ્ઞાનરૂપી દીપકની પ્રશંસા. (સવયા એકત્રીસા)

જામૈં ધૂમકૌ ન લેસ વાતકૌ ન પરવેસ,
કમ પતંગનિકૌ નાસ કૌ પલમૈં ।
દસાકૌ ન ભોગ ન સનેહકૌ સંજોગ જામૈં,
મોહ અંધકારકૌ વિયોગ જાકે થલમૈં ॥
જામૈં ન તતાઈ નહિ રાગ રકતાઈ રંચ,
લહલહૈ સમતા સમાધિ જોગ જલમૈં ।
એસી ગ્યાન દીપકી સિલા જગી અભંગરૂપ,
નિરાધાર ફુરી પૈ દુરી હૈ પુદગલમૈં ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ધૂમ = ધૂમાડો. વાત = હવા. પરવેસ (પ્રવેશ) = પહોંચ. દસા = બત્તી. સનેહ (સ્નેહ) = ચીકાશ, (તેલ વગેરે). તતાઈ = ગરમી. રકતાઈ = લાલાશ. અભંગ = અખંડ. ફુરી = સ્ફુરાયમાન થઈ. દુરી = દૂર.

અર્થ:—જેમાં જરા પણ ધૂમાડો નથી, જે પવનના અપાટાથી ખુઝાઈ જતો નથી, જે એક ક્ષણમાત્રમાં કર્મરૂપી પતંગિયાંઓને બાળી નાંખે છે, જેમાં બત્તીનું ઠાંકણુ નથી અને જેમાં ધી, તેલ વગેરે આવશ્યક નથી, જે મોહરૂપી અંધકારને મટાડે છે, જેમાં કિંચિત પણ આંચ નથી તેમ જ ન રાગની લાલાશ છે, જેમાં સમતા, સમાધિ અને યોગ પ્રકાશિત રહે છે તે જ્ઞાનની અખંડ જ્યોતિ સ્વયંસિદ્ધ આત્મામાં સ્ફુરિત થઈ છે—શરીરમાં નથી. ૩૮.

જ્ઞાનની નિર્મળતા પર દૃષ્ટાંત. (સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસો જો દરવ તામૈં તૈસોઈ સુમાઝ સધૈ,
કોઝ દર્વ કાહૂકો સુમાઝ ન ગહતુ હૈ ।
જૈસૈં સંઘ ઉઝ્જલ વિવિધ વર્ન માટી ભસૈ,
માટીસો ન દીસૈ નિત ઉઝ્જલ રહતુ હૈ ॥
તૈસૈં ગ્યાનવંત નાના ભોગ પરિગ્રહ-જોગ,
કરત વિલાસ ન અગ્યાનતા લહતુ હૈ ।
ગ્યાનકલા દૂની હોઈ દુંદસા સૂની હોઈ,
ઝની હોઈ ભૌ-થિતિ બનારસી કહતુ હૈ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—દર્વ (દ્રવ્ય) = પદાર્થ. ભસૈ = ખાય છે. દુંદસા = બ્રાન્તિ.
સૂની (શૂન્ય) = અભાવ. ઝની = ઝોછી. ભૌ-થિતિ = ભવસ્થિતિ.

અર્થ:—પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે જે પદાર્થ જેવો હોય છે તેનો તેવો જ સ્વભાવ હોય છે, કોઈ પદાર્થ કોઈ અન્ય પદાર્થના સ્વભાવનું પ્રભુ કરી શકતો નથી, જેમ કે શંખ સફેદ હોય છે અને માટી ખાય છે પણ તે માટી જેવો થઈ જતો નથી—હમેશાં ઊંજળો રહે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનીઓ પરિશ્રુતિ સંયોગથી અનેક ભોગ ભોગવે છે પણ તે અજ્ઞાની થઈ જતા નથી. તેમના જ્ઞાનનાં કિરણો દિવસે દિવસે વધતાં જાય છે, બ્રમહશા મટી જાય છે અને ભવ-સ્થિતિ ઘટી જાય છે. ૩૯.

यादृक् तादृगिहास्ति तस्य वशतो यस्य स्वभावो हि यः

कर्तुं नैष कथंचनापि हि परैरन्यादृशः शक्यते ।

अज्ञानं न कदाचनपि हि भवेज्ज्ञानं भवत्सन्ततम्

ज्ञानिन् भुङ्क्व परापराधजनितो नास्तीह बन्धस्तव ॥ ૩૧ ॥

(વિષયવાસનાઓથી વિરક્ત રહેવાનો ઉપદેશ. (સર્વેયા એકત્રીસા)

જૌલૌં ગ્યાનકૌં ઉદૌત તૌલૌં નહિ બંધ હોત,
બસૈ મિથ્યાત તબ નાના બંધ હોહિ હૈ ।
એસૌ ભેદ સુનિકૈ લગ્યૌ તૂ વિષૈ મૌગનિસૌં,
જોગનિસૌં ઉદ્દમકી રીતિ તૈં વિછોહિ હૈ ॥
સુનુ મૈયા સંત તૂ કહૈ મૈં સમકિતવંત,
યહુ તૌં એકંત ભગવંતકૌં દિરોહિ હૈ ।
વિષૈસૌં વિમુખ હોહિ અનુભૌ દસા અરોહિ,
મોક્ષ સુખ ટોહિ તોહિ એસી મતિ સોહિ હૈ ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદોત (ઉદોત) = અજ્ઞવાણું. ભેગ = સંયમ. બિછોહિ હૈ = છોડી દીધી છે. ઉદ્દમ = પ્રયત્ન. દિરોહિ (દ્રોહી) = વેરી (અહિત કરનાર). અરોહિ = અહણુ કરીને. ટોહિ = ભેદને. સોહિ હૈ = શોભા આપે છે.

અર્થ:— હે ભાઈ ભવ્ય ! સાંભળો. જ્યાં સુધી જ્ઞાનનો પ્રકાશ રહે છે ત્યાં સુધી બંધ થતો નથી અને મિથ્યાત્વના ઉદયમાં અનેક બંધ થાય છે, એવી ચર્ચા સાંભળીને તમે વિષયભોગમાં લાગી જાવ, તથા સંયમ, ધ્યાન, ચારિત્રને છોડી દો અને પોતાને સમ્યક્ત્વી કહો તો તમારું આ કહેવું એકાન્ત મિથ્યાત્વ છે અને આત્માનું અહિત કરે છે. વિષયસુખથી વિરક્ત થઈને આત્મ-અનુભવ અહણુ કરીને મોક્ષસુખ સન્મુખ જુઓ એવી બુદ્ધિમત્તા તમને શોભા આપશે.

ભાવાર્થ:— જ્ઞાનીને બંધ થતો નથી એવો એકાન્તપક્ષ અહણુ કરીને વિષયસુખમાં નિરંકુશ ન થઈ જવું ભેદએ, મોક્ષસુખ સન્મુખ ભેદનું ભેદએ. ૪૦.

જ્ઞાનિન્ કર્મ ન જાતુ કર્તુમુચિતં કિંચિત્તથાપ્યુચ્યતે

મુંક્ષે હન્ત ન જાતુ મે યદિ પરં દુર્મુક્ત ઇતાસિ મોઃ ।

બન્ધઃ સ્યાદુપભોગતો યદિ ન તત્કિં કામચારોઽસ્તિ તેઃ

જ્ઞાનં સન્વસ બન્ધમેષ્યપરથા સ્વસ્થાપરાધાદ્નુદ્વમ્ ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાની જીવ વિષયોમાં નિરંકુશ રહેતા નથી. (ચોપાઈ)

ગ્યાનકલા જિનકે ઘટ જાગી ।

તે જગમાંહિ સહજ વૈરાગી ।

ગ્યાની મગન વિષૈસુખ માંહી ।

યહ વિપરીત સંભવૈ નાંહી ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—જેમના ચિત્તમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનાં ફિરણો પ્રકાશિત થયાં છે તેઓ સંસારમાં સ્વભાવથી જ વીતરાગી રહે છે, જ્ઞાની થઈને વિષયસુખમાં આસક્ત હોય એ ઊલટી રીત અસંભવ છે. ૪૧.

જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એક સાથે જ હોય છે. (દોહરા)

ગ્યાન સકતિ વૈરાગ્ય બલ, સિવ સાધૈં સમકાલ ।

જ્યૌં લોચન ન્યારે રૈં, નિરૈં દોઝ નાલ ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરૈં = દેખે. નાલ = એક સાથે.

અર્થ:—જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એક સાથે ઊપજવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ મોક્ષમાર્ગને સાધે છે, જેમ કે આંખ જુદી જુદી રહે છે પણ જેવાનું કામ એક સાથે કરે છે.

ભાવાર્થ:—જેવી રીતે આંખ જુદી જુદી હોવા છતાં પણ જેવાની ક્રિયા એક સાથે કરે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એક જ સાથે કર્મની નિર્જરા કરે છે જ્ઞાન વિનાનો વૈરાગ્ય અને વૈરાગ્ય વિનાનું જ્ઞાન મોક્ષમાર્ગ સાધવામાં અસમર્થ છે. ૪૨.

અજ્ઞાની જીવોની ક્રિયા બંધનું કારણ અને જ્ઞાની જીવોની ક્રિયા નિર્જરાનું કારણ છે.

(ચોપાઈ)

મૂઢ કમકૌ કરતા હોવૈ ।

ફલ અમિલાષ ધરૈ ફલ જોવૈ ॥

કર્તારં સ્વફલેન યત્કિલ બલાત્કર્મૈવ નો યોજયેત્

કુર્વાણઃ ફલ્લિપ્સુરેવ હિ ફલં પ્રાપ્નોતિ યત્કર્મણઃ ।

જ્ઞાનં સંસ્તદપાસ્તરાગરચનો નો બધ્યતે કર્મણા

કુર્વાણોઽપિ હિ કર્મ તત્ફલપરિત્યાગૈકશીલ્લો મુનિઃ ॥ ૨૦ ॥

ગ્યાની ક્રિયા કરે ફલ-સૂની ।

લગૈ ન લેપ નિર્જરા દૂની ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—લેવૈ = લેખે. સૂની (શૂન્ય) = રહિત. લેપ = બંધ.

અર્થ:—મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ક્રિયાના કૃણની (ભોગોની) અભિલાષા કરે છે અને તેનું કૃણ ચાહે છે તેથી તે કર્મબંધનો કર્તા છે. સમ્યગ્જ્ઞાની જીવોની ભોગ અદિ શુભાશુભ ક્રિયા ઉદાસીનતાપૂર્વક હોય છે તેથી તેમને કર્મનો બંધ થતો નથી અને પ્રતિદિન બમણી નિર્જરા જ થાય છે.

વિશેષ:—અહીં 'નિર્જરા દૂની' એ પદ કાવ્યનો પ્રાસ મેળવવાની દષ્ટિથી આપ્યું છે, સમ્યગ્દર્શન થયા પછી સમયે સમયે અસંખ્યાતગુણી નિર્જરા થાય છે. ૪૩.

જ્ઞાનીના અબંધ અને અજ્ઞાનીના બંધ પર કીડાનું દષ્ટાંત (દોહરા)

બંધૈ કરમસૌ મૂઢ જ્યૌ, પાટ-કીટ તન પેમ ।

ખુલૈ કરમસૌ સમકિતી, ગોરખ ધંધા જેમ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—પાટ = રેશમ. કીટ = કીડો. પેમ = બલ. જેમ = જેવી રીતે.

અર્થ:—જેવી રીતે રેશમનો કીડો પોતાના શરીર ઉપર પોતે જ બળ વીંટે છે તેવી જ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કર્મબંધનને પ્રાપ્ત થાય છે અને જેવી રીતે ગોરખધંધા નામનો કીડો બળમાંથી નીકળે છે તેવી જ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કર્મબંધનથી મુક્ત થાય છે. ૪૪.

જ્ઞાની જીવ કર્મના કર્તા નથી, (સવૈયા તેવીસા)

*જે નિજ પૂરબ કર્મ ઉદૈ,

સુખ મુંજત ભોગ ઉદાસ રહૈંગે ।

*ત્યક્તં येन फलं स कर्म कुरुते नेति प्रतीमो वयं

किन्त्वस्यापि कुतोऽपि किञ्चिदपि तत्कर्माविशेषनापतेत् ।

तस्मिन्नापतिते त्वकम्पपरमज्ञानस्वभावे स्थितो

જ્ઞાની કિં કુરુતેઽથ કિં ન કુરુતે કર્મેતિ જાનાતિ કઃ ॥ ૨૧ ॥

जे दुखमें न विलाप करें,
निखैर हियें तन ताप सहेंगे ॥
है जिन्हकै दिढ़ आत्म ग्यान,
क्रिया करिकें फलकों न चहेंगे ।
ते सु विचच्छन ग्यायक हैं,
तिन्हकौ करता हम तौ न कहेंगे ॥ ४५ ॥

शब्दार्थः—सुंजत = भोगवता. उदास = विरक्त. विलाप = डाय डाय करवी.
निखैर = द्वेष रहित. ताप = कष्ट.

अर्थः—जे पूर्वे पांघेलां पुण्यकर्मना उदयजनित सुख भोगवतामां
आसक्त यतां नथी अने पापकर्मना उदयजनित दुःख भोगवतां दुःखी
यता नथी—दुःख हेनार प्रत्ये द्वेषभाव करता नथी पणु साहसपूर्वक शारीरिक
कष्ट सहन करे छे, जेमनुं भेद-विज्ञान अत्यंत दृढ छे, जे शुभक्रिया करीने
तेनुं इण स्वर्ग आदि छच्छता नथी, ते विद्वान सम्यग्ज्ञानी छे, तेओ
जेके सांसारिक सुख भोगवे छे तोपणु तेमने कर्मना कर्ता तो अमे नहि
कहीअे. ४५.

सम्यग्ज्ञानीनो विचार (सवैया अेकत्रीसा)

जिन्हकी सुदृष्टिमें अनिष्ट इष्ट दोऊ सम,
जिन्हकौ अचार सु विचार सुभ ध्यान है ।
स्वास्थ्यकौ त्यागि जे लगे हैं परमाथकौ,
जिन्हकै बनिजमें न नफा है न ज्यान है ॥
जिन्हकी समुझिमें सरीर ऐसौ मानियत,
धानकौसौ छीलक कृपानकौसौ म्यान है ।

पारखी पदारथके साखी भ्रम भारथके,

तेई साधु तिनहीकौ जथारथ ग्यान है ॥ ४६ ॥

शब्दार्थः—अनिष्ट = व्यापार. ज्ञान = ज्ञान. ते = नुकसान. छीलक = झेतरी.
कृमान = तलवार. पारखी = परीक्षक. भारथ (भारत) = लडाई.

अर्थः—जेमनी ज्ञानदृष्टिमां छष्ट-अनिष्ट पन्ने समान छे, जेमनी प्रवृत्ति
अने विचार शुभध्याननुं कारणु छे, जे लौकिक प्रयोजन छोडीने सत्य-
मार्गमां आवे छे, जेमनां वचननो व्यवहार कोछने नुकसानकारक अथवा
कोछने लाभकारक नथी, जेमनी सुषुद्धिमां शरीरने क्रमोदनां झेतरीनी जेम
अने तलवारना भ्याननी जेम आत्माथी छुटुं गणुवामां आवे छे, जे ज्ञ-
अणव पदार्थोना परीक्षक छे, संशय आदि मिथ्यात्वनी जेयताणुना जे मात्र
ज्ञान-द्रष्टा छे ते ज साधु छे अने तेमने ज साधुं ज्ञान छे. ४६.

ज्ञाननी निर्भयता (सबैथा अेकत्रीसा)

जमकौसौ भ्राता दुखदाता है असाता कर्म,

ताकै उदै मूसव न साहस गहतु है ।

सुगनिवासी भूमिवासी औ पतालवासी,

सबहीकौ तन मन कंपितु रहतु है ॥

उरकौ उजारौ न्यारौ देखिये सपन भैसौं,

डोलत निसंक भयौ आनंद लहतु है ।

सहज सुवीर जाकौ सासतौ सरीर ऐसौ,

ग्यानी जीव आरज आचारज कहतु है ॥ ४७ ॥

सम्यग्दृष्टय एव साहसमिदं कर्तुं क्षमन्ते परं

यद्वज्रेऽपि पतत्यमी भयचलत्त्रैलोक्यमुक्ताध्वनि ।

सर्वमेव निसर्गनिर्भयतया शङ्कां विहाय स्वयं

जानन्तः स्वमवध्यबोधवपुषं बोधोऽभ्यवन्ते न हि ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—બ્રાતા = ભાઈ. સાહસ = હિંમત. સુરગનિવાસી = દેવ. ભૂમિવાસી = મનુષ્ય, પશુ આદિ. પતાલવાસી = વ્યંતર, ભવનવાસી, નારકી આદિ. સપત (સપ્ત) = સાત. ભૈ (ભય) = ડર. સાસ્વત = કદી નાશ ન પામનાર. આરજ = પવિત્ર.

અર્થ:—આચાર્ય કહે છે કે જે અત્યંત દુઃખદાયક છે, જાણે જમનો ભાઈ છે, જેનાથી સ્વર્ગ, મધ્ય અને પાતાળ—ત્રણલોકના જીવોનાં તન-મન કાંખ્યા કરે છે, એવા અસાતા-કર્મના ઉદયમાં અજ્ઞાની જીવ નિરાશ થઈ જાય છે. પરંતુ જ્ઞાની જીવના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ છે, તે આત્મબળથી બળવાન છે, તેનું જ્ઞાનરૂપી શરીર અવિનાશી છે, તે પરમ પવિત્ર છે અને સાત ભયથી સહિત નિઃશંકપણે વર્તે છે. ૪૭.

સાત ભયનાં નામ (દોહરા)

इहभव-भय परलोक-भय, मरन-वेदना-जात ।

अनरच्छा अनगुप्त-भय, अकस्मात्-भय सात ॥ ४८ ॥

અર્થ:—આ લોક-ભય, પરલોક-ભય, મરણ-ભય, વેદના-ભય, અરક્ષા-ભય, અગુપ્તિ-ભય અને અકસ્માત-ભય—આ સાત ભય છે. ૪૮.

સાત ભયનું પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપ. (સવૈયા એકત્રીસા)

दसधा परिग्रह-वियोग-चिंता इह भव,

दुर्गति-गमन भय परलोक मानिये ।

प्राणनिकौ हरन मरन-भै कहावै सोइ,

रोगादिक कष्ट यह वेदना बखानिये ॥

रुच्छक हमारौ कोऊ नांही अनरच्छा-भय,

चोर-भै विचार अनगुप्त मन आनिये ।

अनचित्यौ अबही अचानक कहाधौं होइ,

ऐसौ भय अकस्मात् जगतमैं जानिये ॥ ४९ ॥

શબ્દાર્થ:—દસધા = દસ પ્રકારનો. વિયોગ = છૂટવું તે. ચિંતા = ફિકર. દુર્ગતિ = ખોટી ગતિ. ૧ અનગુપ્ત = ચોર.

૧. ગુપ્ત = શાહુકાર, અનુગુપ્ત = ચોર.

અર્થ:—ક્ષેત્ર, વાસ્તુ આદિ દસ પ્રકારના પરિગ્રહનો વિયોગ થવાની ચિંતા કરવી તે આ લોકનો ભય છે, કુગતિમાં જન્મ થવાનો ડર લાગવો તે પરલોકભય છે, દસ પ્રકારના પ્રાણોનો વિયોગ થઈ જવાનો ડર રહેવો તે મરણભય છે, રોગ આદિ દુઃખ થવાનો ડર માનવો તે વેદનાભય છે, કોઈ મારો રક્ષક નથી એવી ચિંતા કરવી તે અરક્ષાભય છે, ચોર અને દુશ્મન આવે તો કેવી રીતે બચીશું એવી ચિંતા કરવી તે અગુપ્તિભય છે, અચાનક જ કાંઈક વિપત્તિ આવી ન પડે એવી ચિંતા કરવી તે અકસ્માત-ભય છે. સંસારમાં આવા આ સાત ભય છે. ૪૯.

આ ભવ-ભય મટાડવાનો ઉપાય. (છપ્પા)

નશ્વ સિશ્વ મિત પશ્વાન, ગ્યાન અવગાહ નિરક્ષત ।
 આતમ અંગ અમંગ સંગ, પર ધન ઇમ અક્ષત ॥
 છિનમંગુર સંસાર-વિભવ, પરિવાર-ભાર જસુ ।
 જહાં ઉતપતિ તહાં પ્રલય, જાસુ સંજોગ વિરહ તસુ ॥
 પરિગ્રહ પ્રપંચ પરગટ પરશ્વિ,
 ઇહભવ ભય ઉપજૈ ન ચિત ।
 ગ્યાની નિસંક નિકલંક નિજ,
 ગ્યાનરૂપ નિશ્ચંત નિત ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નશ્વ સિશ્વ મિત = પગથી માથા સુધી. અવગાહ = વ્યાપ્ત. નિરક્ષત = દેખે છે. અક્ષત = બાણે છે. વિભાવ = ધન, સંપત્તિ. પ્રલય = નાશ. પ્રપંચ = બળ. પરશ્વિ = બેઈ ને.

અર્થ:—આત્મા પગથી માથા સુધી જ્ઞાનમય છે, નિત્ય છે, શરીર

લોકઃ શાશ્વત્ એક એષ સકલવ્યક્તો વિવિક્તાત્મન
 શ્ચિલ્લોકં સ્વયમેવ કેવલમયં યલ્લોકયત્યેકકઃ ।
 લોકોડયં ન તવાપરસ્તદપરસ્તસ્યાસ્તિ તદ્ભીઃ કુતો
 નિશ્ચક્કઃ સતતં સ્વયં સ સહજં જ્ઞાનં સદા વિન્દતિ ॥ ૨૩ ॥

આદિ પર પદાર્થ છે, સંસારનો સર્વ વૈભવ અને કુટુંબીઓનો સમાગમ ક્ષયભંગુર છે, જેની ઉત્પત્તિ છે તેનો નાશ છે, જેનો સંયોગ છે તેનો વિયોગ છે અને પરિગ્રહ-સમૂહ જંબળ સમાન છે. આ રીતે ચિંતવન કરવાથી ચિત્તમાં આ ભવનો ભય ઊપજતો નથી. જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્માને સદા નિષ્કલંક અને જ્ઞાનરૂપ દેખે છે તેથી નિઃશંક રહે છે. ૫૦.

પરભવ-ભય મટાડવાનો ઉપાય. (છપ્પા)

ગ્યાનચક્ર મમ લોક, જાસુ અવલોક મોઘ-સુઘ ।
ઇતર લોક મમ નાહિ, નાહિ જિસમાહિ દોઘ દુઘ ।
પુન્ન સુગતિદાતાર, પાપ દુર્ગતિ પદ-દાયક ।
દોઝ સંહિત સ્વાનિ, મૈં અસંહિત સિવનાયક ॥

इहविधि विचार परलोक-भय,

नहि व्यापत वस्तै सुखित ।

ग्यानी निसंक निकलंक निज,

ग्यानरूप निखंत नित ॥ ५१ ॥

શબ્દાર્થ:—જસુ = જેને. ઇતર = બીજા. અંહિત = નાશવંત. અઅંહિત = અવિનાશી. સિવનાયક = મોક્ષનો રાજા.

અર્થ:—જ્ઞાનનો પિંડ આત્મા જ અમારો લોક છે, જેમાં મોક્ષનું સુખ મળે છે. જેમાં દોષ અને દુઃખ છે એવા સ્વર્ગ આદિ અન્ય લોક મારા નથી! નથી! નથી! સુગતિ આપનાર પુણ્ય અને દુઃખદાયક દુર્ગતિનું પદ આપનાર પાપ છે, તે બન્નેય નાશવંત છે અને હું અવિનાશી છું—મોક્ષપુરીનો બાદશાહ છું. એવો વિચાર કરવાથી પરલોકનો ભય સતાવતો નથી. જ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના આત્માને સદા નિષ્કલંક અને જ્ઞાનરૂપ દેખે છે તેથી નિઃશંક રહે છે. ૫૧.

भरणो लय भटाडवानो उपाय. (छप्पा)

फस जीभ नासिका, नैन अरु श्रवन अच्छ इति ।
मन वच तन बल तीन, स्वास उस्वास आउ-थिति ॥
ये दस प्रान-विनास, ताहि जग मरन कहिज्जइ ।
ग्यान-प्रान संजुगत, जीव तिहुं काल न छिज्जइ ॥
यह चित कस्त नहि मरने भय,
नय-प्रवांन जिनवरकथित ।
ग्यानी निसंक निकलंक निज,
ग्यानरूप निरखंत नित ॥ ५२ ॥

शब्दार्थः—इरस = स्पर्श. नासिका = नाक. नैन = आंभ. श्रवन = कान. अच्छ (अक्ष) = धन्द्रिय. संजुगत = सहित. कथित = कहेलुं.

अर्थः—स्पर्श, लभ, नाक, आंभ अने कान—ये पांच धन्द्रियो; मन, वचन, काया—ये त्रणु षण; श्वासोच्छ्वास अने आयुष्य—आ दस प्राणोना वियोगने लोकमां लोको भरणु कहे छे; परंतु आत्मा ज्ञानप्राणु संयुक्त छे ते त्रणु काणमां कही पणु नाश पाभनार नथी. आ रीते जिनराजना कहेला नय-प्रमाणु सहित तत्त्वस्वरूपनुं चितवन करवाथी भरणो लय उपगतो नथी. ज्ञानी मनुष्य पोताना आत्माने सदा निष्कलंक अने ज्ञानरूप हेणे छे तेथी निःशंक रहे छे. पर.

वेदनानो लय भटाडवानो उपाय. (छप्पा)

वेदनवारौ जीव, जाहि वेदत सोऊ जिय ।
यह वेदना अभंग, सु तौ मम अंग नांहि बिय ॥

प्राणोच्छेदमुदाहरन्ति मरणं प्राणाः किलास्यात्मनो

ज्ञानं तत्स्वयमेव शाश्वततया नोच्छिद्यते जातुचित् ।

तस्यातो मरणं न किञ्चन भवेत्तद्भीः कुतो ज्ञानिनो

निःशङ्कः सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा विन्दति ॥ २७ ॥

एषैकैव हि वेदना यदचलं ज्ञानं स्वयं वेद्यते

निर्भेदोदितवेद्यवेदकबलादेकं सदाऽनाकुलैः ।

કરમ વેદના દુવિધ, એક સુખમય દુતીય દુઃખ ।
દોઝ મોહ વિકાર, પુગલાકાર બહિરમુખ ॥
જબ યહ વિવેક મનમહિ ધરત,
તબ ન વેદનાભય વિદિત ।
ગ્યાની નિસંક નિકલંક નિજ,
ગ્યાનરૂપ નિરઘંત નિત ॥ ૫૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વેદનાવારૈ = બાણનાર. બહિ = બેને. અભંગ = અખંડ: બિય = વ્યાપતી. બહિરમુખ = બાહ્ય.

અર્થ:—જીવ જ્ઞાની છે અને જ્ઞાન જીવનું અભંગ અંગ છે, મારા જ્ઞાનરૂપ શરીરમાં જડ કર્મોની વેદનાનો પ્રવેશ જ થઈ શકતો નથી. બંને પ્રકારનો સુખ-દુઃખરૂપ કર્મ અનુભવ મોહનો વિકાર છે, પૌદ્ગલિક છે અને આત્માથી બાહ્ય છે. આ પ્રકારનો વિવેક જ્યારે મનમાં આવે છે ત્યારે વેદના-જનિત ભય જણાતો નથી. જ્ઞાની પુરુષ પોતાના આત્માને સદા નિષ્કલંક અને જ્ઞાનરૂપ દેખે છે તેથી નિઃશંક રહે છે. ૫૩.

અરક્ષાનો ભય મટાડવાનો ઉપાય. (છપ્પા)

જો સ્વસ્તુ સત્તાસરૂપ જગમહિ ત્રિકાલગત ।
તાસુ વિનાસ ન હોઈ, સહજ નિહચૈ પ્રવાંન મત ॥
સો મમ આતમ દસ્ય, સસ્વથા નહિ સહાય ધર ।
તિહિ કારન સ્છક ન હોઈ, મ્ચ્છક ન કોઈ પર ॥

નૈવાન્યાગતવેદનૈવ હિ ભવેત્તદ્વી: કુતો જ્ઞાનિનો

નિ:શંક: સતતં સ્વયં સ સહજં જ્ઞાનં સદા વિન્દતિ ॥ ૨૪ ॥

યત્સન્નાશમુપૈતિ તન્ન નિયતં વ્યક્તેતિ વસ્તુસ્થિતિ-

જ્ઞાનં સત્સ્વયમેવ તત્કિલ તતસ્ત્રાતં કિમસ્યાપરૈ: ।

અસ્યાત્રાણમતો ન કિશ્ચન ભવેત્તદ્વી: કુતો જ્ઞાનિનો

નિ:શંક: સતતં સ્વયં સ સહજં જ્ઞાનં સદા વિન્દતિ ॥ ૨૫ ॥

जब इहि प्रकार निश्चार किय,
तब अनरच्छा-भय नसित ।
ग्यानी निसंक निकलंक निज,
ग्यानरूप निरखंत नित ॥ ५४ ॥

शब्दार्थः—स्ववस्तु = आत्मपदार्थ. तासु = तेनो. रच्छक (रक्षक) = अत्याचनार.
अरच्छक = नाश करनार. निश्चार = निश्चय.

अर्थः—सत्स्वरूप आत्मवस्तु जगतमां सदा नित्य छे, तेनो कही
नाश थछ शकतो नथी, अे वात निश्चयनयथी निश्चित छे, तेथी भारो
आत्मपदार्थ कही कोर्धनी महदनी अपेक्षा राअतो नथी, तेथी आत्मानो न
कोर्ध रक्षक छे, न कोर्ध अक्षक छे. आ रीते ज्यारे निश्चय थछ जय छे त्यारे
अरक्षाअयनो अभाव थछ जय छे. ज्ञानीओ पोताना आत्माने सदा
निष्कलंक अने ज्ञानरूप हेणे छे तेथी निःशंक रहे छे. ५४.

थोर-अय भटाडवानो उपाय. (छप्पा)

परम रूप परतच्छ, जासु लच्छन चिन्मंडित ।
पर प्रवेस तहां नाहि, माहि महि अगम अखंडित ॥
सो ममरूप अनूप, अकृत अनमित अटूट धन ।
ताहि चोर किम गहै, ठौर नहि लहै और जन ॥

चितवंत एम धरि ध्यान जब,
तब अगुप्त भय उपसमित ।
ग्यानी निसंक निकलंक निज,
ग्यानरूप निरखंत नित ॥ ५५ ॥

स्वं रूपं किल वस्तुनोऽस्ति परमा गुप्तिः स्वरूपे न यत्
शक्तः कोऽपि परः प्रवेष्टुमकृतं ज्ञानं स्वरूपं च नुः ।
अस्यागुप्तिरतो न काचन भवेत्तद्भीः कुतो ज्ञानिनो
निःशङ्कः सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा विन्दति ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ:—પરતચ્છ (પ્રત્યક્ષ) = સાક્ષાત્. પ્રવેસ = પહોંચ. મહિ = પૃથ્વી.
અકૃત = સ્વયંસિદ્ધ. અનમિત = અપાર. અદૂટ = અક્ષય. ડૌર = સ્થાન. અશુભ = ચોર.
ઉપસમિત = રહેતો નથી, ફર થાય છે.

અર્થ:—આત્મા સાક્ષાત્ પરમાત્મારૂપ છે, જ્ઞાનલક્ષણથી વિભૂષિત છે, તેની અગમ્ય^૧ અને નિત્ય ભૂમિમાં પરદ્રવ્યનો પ્રવેશ નથી. તેથી મારું ધન અનુપમ, સ્વયંસિદ્ધ, અપરંપાર અને અક્ષય છે, તેને ચોર કેવી રીતે લઈ શકે? ખીજા મનુષ્યોને પહોંચવાનું તેમાં સ્થાન જ નથી. જ્યારે આવું ચિંતવન કરવામાં આવે છે ત્યારે ચોર-ભય રહેતો નથી. જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્માને સદા નિષ્કલંક અને જ્ઞાનરૂપ દેખે છે તેથી નિ:શંક રહે છે. ૫૫.

અકસ્માત-ભય મટાડવાનો ઉપાય. (છપ્પા)

સુદ્ધ બુદ્ધ અવિરુદ્ધ, સહજ સુસમૃદ્ધ સિદ્ધ સમ ।
અલક્ષ અનાદિ અનંત, અતુલ અવિચલ સરૂપ મમ ॥
ચિદવિલાસ પરગાસ, વીત-વિકલપ સુખથાનક ।
જહાં દુવિધા નહિ કોઈ, હોઈ તહાં કલ્હુ ન અચાનક ॥

જ્ઞ યહ વિચાર ઉપજંત ત્વ,

અકસ્માત ભય નહિ ઉદિત ।

ગ્યાની નિસંક નિકલંક નિજ,

ગ્યાનરૂપ નિરક્ષંત નિત ॥ ૫૬ ॥

૧. ઇન્દ્રિય અને મનથી અગોચર.

एकं ज्ञानमनाद्यनन्तमचलं सिद्धं क्लैतस्त्वतो

यावत्तावदिदं सदैव हि भवेन्नात्र द्वितीयोदयः ।

तन्नाकस्मिकमत्र किञ्चन भवेत्तद्भीः कुतो ज्ञानिनो

निःशङ्कः सततं स्वयं स सहजं ज्ञानं सदा विन्दति ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્ધ = કર્મકલંક રહિત. બુદ્ધ = કેવળજ્ઞાની. અવિરુદ્ધ = વીતરાગ. સમુદ્ધ = વૈભવશાળી. અલખ = અરૂપી. અતુલ = ઉપમારહિત. વીત-વિકલપ = નિર્વિકલ્પ.

અર્થ:—મારો આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાન તથા વીતરાગભાવમય છે અને સિદ્ધ ભગવાન જેવો સમૃદ્ધિવાન છે. મારું સ્વરૂપ અરૂપી, અનાદિ, અનંત, અનુપમ, નિત્ય, ચૈતન્યજ્યોતિ, નિર્વિકલ્પ, આનંદકંદ અને દ્વંદ્વરહિત છે. તેનામાં કોઈ આકસ્મિક ઘટના બની શકતી નથી, જ્યારે આ જાતનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અકસ્માતભય પ્રગટ થતો નથી. જ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના આત્માને સદા નિષ્કલંક અને જ્ઞાનરૂપ દેખે છે તેથી નિઃશંક રહે છે. ૫૬.

સમ્યગ્જ્ઞાની જીવોને નમસ્કાર. (છપ્પા)

જો પરગુણ ત્યાગંત, સુદ્ધ નિજ ગુણ ગહંત ધ્રુવ ।

વિમલ ગ્યાન અંકુર, જાસુ ઘટમહિ પ્રકાશ હ્રુવ ॥

જો પૂર્વકૃત કર્મ, નિરજરા-ધાર બહાવત ।

જો નવ બંધ નિરોધ, મોક્ષ-માર્ગ-મુક્ષ ધાવત ॥

નિઃસંકતાદિ જસ અષ્ટ ગુણ,

અષ્ટ કર્મ અરિ સંહસ્ત ।

સો પુરુષ વિચ્છેન તાસુ પદ,

બાનાર્સિ વંદન કરત ॥ ૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ધ્રુવ (ધ્રુવ) = નિત્ય. ધાર = પ્રવાહ. નિરોધ = રોકીને. મોક્ષ-માર્ગ-મુક્ષ = મોક્ષમાર્ગ તરફ. ધાવત = દોડે છે. સંહસ્ત = નષ્ટ કરે છે.

અર્થ:—જે પરદ્રવ્યમાંથી આત્મબુદ્ધિ છોડીને નિજસ્વરૂપનું ગ્રહણ કરે છે, જેમના હૃદયમાં નિર્માણ જ્ઞાનના અંકુર પ્રગટ થયો છે, જે નિર્જરાના

ટંકોત્કીર્ણસ્વરસનિચિતજ્ઞાનસર્વસ્વમાજ:

સમ્યગ્દષ્ટેર્યદિહ સકલં ધ્વન્તિ લક્ષમાણિ કર્મ ।

તત્તસ્યાસ્મિન્પુનરપિ મનાકર્મ્મણો નાસ્તિ બન્ધ:

પૂર્વોપાત્તં તદનુભવતો નિશ્ચિતં નિર્જરૈવ ॥ ૨૯ ॥

પ્રવાહમાં પૂર્વે કરેલાં કર્મો વહેવડાવી દે છે અને નવીન કર્મબંધનો સંવર કરીને મોક્ષમાર્ગ સન્મુખ થયા છે, જેમના નિઃશંકિતાદિ ગુણો આઠ કર્મરૂપ શત્રુઓનો નાશ કરે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાની પુરુષ છે. તેમને પં. બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૫૭.

સમ્યગ્દર્શનનાં આઠ અંગોનાં નામ. (સોરઠા)

પ્રથમ નિસંસૈ જાનિ, દુતિય અવંછિત પરિનમન
તૃતિય અંગ અગિલાનિ, નિર્મલ દિષ્ટિ ચતુર્થ ગુન ॥ ૫૮ ॥
પંચ અકથ પરદોષ, થિરીકરન છઠ્ઠમ સહજ ।
સત્તમ વચ્છલ પોષ, અષ્ટમ અંગ પ્રભાવના ॥ ૫૯ ॥

શબ્દાર્થ:—નિસંસૈ (નિ:સંશય) = નિ:શંકિત. અવંછિત = વાંછા રહિત, નિ:કાંક્ષિત. અગિલાનિ = ગ્લાનિ રહિત, નિર્વિચિકિત્સિત. નિર્મળ દિષ્ટિ = યથાર્થ વિવેક, અમૂઢદષ્ટિ. અકથ પરદોષ = બીજાના દોષ ન કહેવા, ઉપગૂહન. થિરીકરન = સ્થિર કરવું, સ્થિતિકરણ. વત્સલ = વાત્સલ્ય, પ્રેમ.

અર્થ:—નિ:શંકિત, નિ:કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સિત, અમૂઢદષ્ટિ, ઉપગૂહન, સ્થિતિકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના—આ સમ્યગ્દર્શનનાં આઠ અંગ છે. ૫૯.

સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગોનું સ્વરૂપ. (સવૈયા એકત્રીસા)

ધર્મમૈં ન સંસૈ સુભકર્મ ફલકી ન ઇચ્છા,
અસુભકૌ દેસિ ન ગિલાનિ આનૈ ચિતમૈં ।
સાંચી દિષ્ટિ રાસૈ કાહૂ પ્રાનીકૌ ન દોષ ભાસૈ,
ચંચલતા માનિ થિતિ ઠાનૈ બોધ વિતમૈં ॥
પ્યાર નિજ રૂપસૌં ઉછાહકી તરંગ ઉઠૈ,
ઈ આઠૈં અંગ જબ જાગૈ સમકિતમૈં ।
તાહિ સમકિતકૌં ધૈ સો સમકિતવંત,
વૈ મોસ પાવૈ જૌ ન આવૈ ફિરિ ઇતમૈં ॥ ૬૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સસૈ (સંશય) = સંદેહ. ભાનિ = નાશ કરીને. ચિતિ ઠાનૈ = સ્થિર કરે. બોધ = રત્નત્રય. તરંગ = લહેર. ઉછાહુ = ઉત્સાહ. ઇતમે = અહીં (સંસારમાં).

અર્થ:—સ્વરૂપમાં સંદેહ ન કરવો એ નિ:શંકિત અંગ છે, શુભ ક્રિયા કરીને તેના કૃળની અભિલાષા ન કરવી એ નિ:કાંક્ષિત અંગ છે, દુ:ખદાયક પદાર્થ જોઈને ગ્લાનિ ન કરવી એ નિર્વિચિકિત્સા અંગ છે, મૂર્ખાઈ છોડીને તત્ત્વોનો યથાર્થ નિર્ણય કરવો એ અમૂઢદષ્ટિ અંગ છે, ખીજાઓના દોષ પ્રગટ ન કરવા એ ઉપગૂહન અંગ છે, ચિત્તની ચંચળતા દૂર કરીને રત્નત્રયમાં સ્થિર થવું તે સ્થિતિકરણ અંગ છે, આત્મસ્વરૂપમાં અનુરાગ રાખવો તે વાત્સલ્ય અંગ છે, આત્માની ઉન્નતિને માટે ઉત્સાહિત રહેવું એ પ્રભાવના અંગ છે, આ આઠ અંગોનું પ્રગટ થવું તે સમ્યક્ત્વ છે, તે સમ્યક્ત્વને જે ધારણ કરે છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે, સમ્યગ્દષ્ટિ જ મોક્ષ પામે છે અને પછી આ સંસારમાં આવતો નથી.

વિશેષ:—જેવી રીતે શરીરનાં આઠ અંગ* હોય છે અને તે પોતાના અંગી અર્થાત્ શરીરથી પૃથક્ થતાં નથી અને શરીર તે અંગોથી પૃથક્ થતું નથી. તેવી જ રીતે સમ્યગ્દર્શનનાં નિ:શંકિત આદિ આઠ અંગ હોય છે અને તે પોતાના અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનથી પૃથક્ થતાં નથી અને સમ્યગ્દર્શન આઠ અંગોથી જુદું હોતું નથી—આઠ અંગોનો સમુદાય જ સમ્યગ્દર્શન છે. ૬૦.

ચૈતન્ય નટનું નાટક (સવૈયા એકત્રીસા)

પૂર્વ બંધ નાસૈ સો તો સંગીત કલા પ્રકાસૈ,
નવ બંધ રંધિ તાલ તોસ્ત ઉછરિકૈ ।
નિસંકિત આદિ અષ્ટ અંગ સંગ સલા જોરિ,
સમતા અલાપ ચારી કૈ સુર મરિકૈ ॥

* સિર નિતંબ ઉર પીઠ કર, જુગલ જુગલ પદ ટેક; આઠ અંગ ચે તન વિષૈ, ઔર ઉપંગ અનેક.

રુન્ધન્ બન્ધં નવમિતિ નિજૈ: સક્તોઽષ્ટાભિરક્તૈ:

પ્રાગ્બદ્ધં તુ ક્ષયમુપનયન્ નિર્જરોઽજ્ઞમ્ભણેન ।

સમ્યગ્દષ્ટિ: સ્વયમતિરસાદાદિમધ્યાન્તમુક્તં

જ્ઞાનં મૂલ્વા નદતિ ગગનામોરજ્ઞં વિગાહ્ય ॥ ૩૦ ॥

નિરજરા નાદ ગાજૈ ધ્યાન મિરદંગ બાજૈ,
છક્યૌ મહાનંદમૈ સમાધિ રીઝિ કરિકૈ ।
સત્તા રંગભૂમિમૈ મુક્ત ભયૌ તિહં કાલ,
નાચૈ સુદ્ધદિષ્ટિ નટ ગ્યાન સ્વાંગ ધરિકૈ ॥ ૬૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગીત = ગાયન. સખા = સાથી. નાદ = ધ્વનિ. છક્યૌ = લીન થયો.
મહાનંદ = મહાન હર્ષ. રંગભૂમિ = નાટ્યશાળા.

અર્થ:—સમ્યક્દષ્ટિ રૂપી નટ, જ્ઞાનનો સ્વાંગ ધારણ કરીને સત્તારૂપ
રંગભૂમિમાં મોક્ષ થવાને માટે સદા નૃત્ય કરે છે; પૂર્વબંધનો નાશ તેની
ગાયનવિદ્યા છે, નવીન બંધનો સંવર જાણે કે તેના તાલની મેળવણી છે,
નિઃશંકિત આદિ આઠ અંગ તેના સહચારી છે, સમતાનો આલાપ સ્વરોનું
ઉચ્ચારણ છે, નિર્જરાની ધ્વનિ થઈ રહી છે, ધ્યાનનું મૃદંગ વાગે છે,
સમાધિરૂપ ગાયનમાં લીન થઈને ખૂબ આનંદમાં મસ્ત છે. ૧૬.

સાતમા અધિકારનો સાર

સંસારી જીવ અનાદિકાળથી પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલેલા છે, એ કારણે
પ્રથમ તો તેમને આત્મહિત કરવાની ભાવના જ નથી થતી, જે કોઈવાર
આ વિષયમાં પ્રયત્ન પણ કરે છે તો સત્યમાર્ગ નહિ મળવાથી ઘણું કરીને
વ્યવહારમાં લીન થઈને સંસારને જ વધારે છે અને અનંત કર્મોનો બંધ
કરે છે પરંતુ સમ્યક્જ્ઞાનરૂપી ખીલાનો સહારો મળતાં ગૃહસ્થ માર્ગ અને
પરિગ્રહ-સંગ્રહની ઉપાધિ હોવા છતાં પણ જીવ સંસારની ચક્કીમાં પીસાતો
નથી અને ખીજાઓને જગતની જાળમાંથી છૂટવાનો રસ્તો ખતાવે છે. તેથી
મુક્તિનો ઉપાય જ્ઞાન છે, બાહ્ય આડંબર નથી. અને જ્ઞાન વિના બધી ક્રિયા
ભાર જ છે, કર્મનો બંધ અજ્ઞાનની દશામાં જ થાય છે. જેવી રીતે રેશમનો
કીડો પોતાની જાતે જ પોતાની ઉપર જાળ વીરે છે તેવી જ રીતે
અજ્ઞાની પોતાની જાતે જ શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ કરીને પોતાની ઉપર
અનંત કર્મોનો બંધ કરે છે, પણ જ્ઞાનીઓ સંપત્તિમાં હર્ષ કરતા નથી,
વિપત્તિમાં વિષાદ કરતા નથી, સંપત્તિ અને વિપત્તિને કર્મજનિત જાણે છે
તેથી તેમને સંસારમાં ન કોઈ પદાર્થ સંપત્તિ છે ન કોઈ પદાર્થ વિપત્તિ

છે, તેઓ તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યમાં મસ્ત રહે છે. તેમને માટે સંસારમાં પોતાના આત્મા સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થ એવો નથી કે જેના પર તે રાગ કરે અને સંસારમાં કોઈ એવો પદાર્થ નથી જેના ઉપર તે દ્વેષ કરે. તેમની ક્રિયા કૃપાની ધરધારહિત હોય છે તેનાથી તેમને કર્મબંધ થતો નથી, ક્ષણે-ક્ષણે અસંખ્યાતગુણી નિર્જરા થાય છે, તેમને શુભ-અશુભ, ઇષ્ટ-અનિષ્ટ, બંને એક સરખા છે અથવા સંસારમાં તેમને કોઈ પદાર્થ ન તો ઇષ્ટ છે કે ન અનિષ્ટ છે. તો પછી રાગ-દ્વેષ કોના ઉપર કરે? કઈ ચીજના સંયોગ-વિયોગમાં લાભ-હાનિ ગણે? તેથી વિવેકી જીવ લોકોની નજરમાં ચાહે ધનવાન હોય કે નિર્ધન હોય, તેઓ તો આનંદમાં જ રહે છે. જ્યારે તેમણે પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજી લીધું અને પોતાના આત્માને નિત્ય અને નિરાબાધ જાણી લીધો તો તેમના ચિત્તમાં સાત પ્રકારનો ભય ઊપજતો નથી અને તેમને અષ્ટાંગ સમ્યક્દર્શન નિર્માણ હોય છે, જેથી અનંત કર્મોની નિર્જરા થાય છે.

बन्ध द्वार

(८)

प्रतिज्ञा (टोडरा)

कही निरजगकी कथा, सिवपथ साधनहार ।

अब कछु बंध प्रबंधकौ, कहूं अल्प विस्तार ॥ १ ॥

शब्दार्थः—सिवपथ = मोक्षमार्ग. अल्प = थोडा.

अर्थः—मोक्षमार्गनी सिद्धि करनार निर्जरा तत्त्वनुं कथन कयुं, उवे बंधनुं व्याख्यान कांठक विस्तार करीने कहुं छुं. १.

भंगणाचरण (सवैया ओकत्रीसा)

मोह मद पाइ जिनि संसारी विकल कीनें,

याहीतैं अजानुबाहु बिरद बिहतु है ।

ऐसौ बंध-वीर विकल महा जाल सम,

ग्यान मंद कौ चंद राहु ज्यों गहतु है ॥

ताकौ बल भंजिवेकौ घटमैं प्रगट भयौ,

उद्धत उदार जाकौ उद्दिम महतु है ।

सो है समकित सूर आनंद-अंकूर ताहि,

निरखि बनारसी नमो नमो कहतु है ॥ २ ॥

शब्दार्थः—पाई = पिवडापीने. विकल = दुःखी. बिरद = नामना. अजानुबाहु (अजानुबाहु) = धुंठल सुधी पडोचि तेवा लांभा हाथवाणा. भंजिवेकौ = नष्ट करवाने भाटे. उद्धत = अणवान. उदार = मडान. नमो नमो (नमः नमः) = नमस्कार नमस्कार.

रागोद्गारमहारसेन सकलं कृत्वा प्रमत्तं जगत्

क्रीडन्तं रसभावनिर्भरमहानाट्येन बन्धं धुनत् ।

आनन्दामृतनित्यभोजि सहजावस्थां स्फुटन्नाटयद्

धीरोदारमनाकुलं निरुपधि ज्ञानं समुन्मज्जति ॥ १ ॥

અર્થ:—જેણે મોહનો દાર પાઈને સંસારી જીવોને વ્યાકુળ કરી નાખ્યા છે, જેના હાથ ઘુંટણ સુધી લાંબા છે એવી સંસારમાં પ્રસિદ્ધિ છે, જે મહા જાળ સમાન છે અને જે જ્ઞાનરૂપી ચંદ્રમાને તેજરહિત કરવા માટે રાહુ સમાન છે. એવા અંધરૂપ ભયંકર યોદ્ધાનું બળ નષ્ટ કરવાને માટે જે હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો છે, જે બહુ બળવાન, મહાન અને પુરુષાર્થી છે; એવા આનંદમય સમ્યક્ત્વરૂપી યોદ્ધાને પંડિત બનારસીદાસજી વારંવાર નમસ્કાર કરે છે. ૨.

જ્ઞાનચેતના અને કમચેતનાનું વર્ણન. (સવૈયા એકત્રીસા)

જહાં પરમાતમ કલાકૌ પરકાસ તહાં,

ધરમ ધરમૈં સત્ય સૂરજકી ધૂપ હૈ ।

જહાં સુભ અસુભ કરમકૌ ગઢાસ તહાં,

મોહકે વિલાસમૈં મહા અંધેર કૂપ હૈ ।

ફૈલી ફિરૈ ઘટાસી છટાસી ઘન-ઘટા બીચિ,

ચેતનકી ચેતના ઢુહૂંધા ગુપચૂપ હૈ ।

બુદ્ધિસૌં ન ગહી જાઇ બૈનસૌં ન કહી જાઇ,

પાનીકી તરંગ જૈસૈં પાનોમૈં ગુડૂપ હૈ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ધરા = ભૂમિ. ગઢાસ = ગાઢપણું. છટા = વીજળી. ઘન = વાહણું. ઢુહૂંધા = બંને તરફ. બંને અવસ્થાઓમાં. બૈન = વચન. ગુડૂપ = રૂપી.

અર્થ:—જ્યાં આત્મામાં જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકાશિત છે ત્યાં ધર્મરૂપી ધરતી પર સત્યરૂપ સૂર્યનું અજવાળું છે અને જ્યાં શુભ-અશુભ કર્મોની સઘનતા છે ત્યાં મોહના ફેલાવાનો ઘોર અંધકારમય કુવો જ છે. આ રીતે જીવની ચેતના બંને અવસ્થાઓમાં ગુપચૂપ થઈને શરીરરૂપી વાહણની ઘટામાં વીજળીની જેમ ફેલાઈ રહી છે. તે બુદ્ધિગ્રાહ્ય નથી અને ન વચન-ગોચર છે, તે તો પાણીના તરંગની જેમ પાણીમાં જ સમાઈ જાય છે. ૩.

કર્મબંધનું કારણ અશુદ્ધ ઉપયોગ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)
કર્મજાલ-વર્ગનાસૌં જગમૈં ન બંધૈ જીવ,
બંધૈ ન કદાપિ મન-વચ-કાય-જોગસૌં ।
ચેતન અચેતનકી હિંસાસૌં ન બંધૈ જીવ,
બંધૈ ન અલ્લખ પંચ-વિષૈ-વિષ-રોગસૌં ॥
કર્મસૌં અબંધ સિદ્ધ જોગસૌં અબંધ જિન,
હિંસાસૌં અબંધ સાધુ ગ્યાતા વિષૈ-ભોગસૌં ।
ઇત્યાદિક વસ્તુકે મિલાપસૌં ન બંધૈ જીવ,
બંધૈ એક રાગાદિ અસુદ્ધ ઉપયોગસૌં ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—વર્ગના = કર્મ પરમાણુઓના સમૂહને વર્ગણા કહે છે. કદાપિ = કદી પણ. અલ્લખ = આત્મા. પંચ-વિષૈ = પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય-ભોગ. અસુદ્ધ ઉપયોગ = જીવની શુભાશુભ પરિણતિ.

અર્થ:—જીવને બંધનું કારણ ન તો કાર્માણુ વર્ગણા છે, ન મન-વચન-કાયના યોગ છે, ન ચેતન-અચેતનની હિંસા છે અને ન ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે, કેવળ રાગ આદિ અશુદ્ધ ઉપયોગ બંધનું કારણ છે. કેમકે કાર્માણુ વર્ગણા રહેવા છતાં પણ સિદ્ધ ભગવાન અબંધ રહે છે, યોગ* હોવા છતાં પણ અરહંત ભગવાન અબંધ રહે છે, હિંસા* થઈ જવા છતાં

* મનયોગ એ—સત્ય મનોયોગ, અનુભવ મનોયોગ. વચન યોગ એ—સત્ય વચનયોગ, અનુભવ વચનયોગ. કાયયોગ ત્રણ—ઔદારિક કાયયોગ, ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ અને કાર્માણુ કાયયોગ—એવા સાત યોગ સંયોગી જિનરાજને હોય છે.

× ત્રણ સ્થાવર હિંસાના ત્યાગી મહાવ્રતી મુનિ ઈર્ષ્યા સંમિતિપૂર્વક વિહાર કરે છે અને અકસ્માત કોઈ જીવ તેમના પગ નીચે આવી પડે તથા મરી જાય તો પ્રમત્તયોગ ન હોવાથી તેમને હિંસાનો બંધ થતો નથી.

ન કર્મબહુલં જગન્ન ચલનાત્મકં કર્મ વા
ન નૈકકરણાનિ વા ન ચિદચિદ્વધો બંધકૃત ।

યદૈક્યમુપયોગમૂઃ સમુપયાતિ રાગાદિભિઃ

સ એવ કિલ કેવલં ભવતિ બંધહેતુર્નૃણામ્ ॥ ૨ ॥

પણ મુનિ મહારાજ અબંધ રહે છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગ ભોગવવા છતાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અબંધ રહે છે.

ભાવાર્થ:—કાર્માણુવર્ગણા, યોગ, હિંસા, ઇન્દ્રિય-વિષયભોગ—એ બંધના કારણ કહેવાય છે પરંતુ સિદ્ધાલયમાં અનંતાનંત કાર્માણુ પુદ્ગલ-વર્ગણાઓ ભરેલી છે, તે રાગાદિ વિના સિદ્ધ ભગવાન સાથે બંધાતી નથી; તેરમા ગુણસ્થાનવર્તી અરિહંત ભગવાનને મન-વચન-કાયાના યોગ રહે છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ આદિ થતા નથી તેથી તેમને કર્મબંધ થતો નથી; મહાપ્રતી સાધુઓથી અબુદ્ધિપૂર્વક હિંસા થયા કરે છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ ન હોવાથી તેમને બંધ નથી, અપ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પાંચેન્દ્રિયના વિષયો ભોગવે છે પણ તલ્લીનતા ન હોવાથી તેમને નિર્જરા જ થાય છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે કાર્માણુવર્ગણાઓ, યોગ, હિંસા અને સાંસારિક વિષય બંધના કારણ નથી; કેવળ અશુદ્ધ ઉપયોગથી જ બંધ થાય છે. ૪.

વળી—

કર્મજાલ-વર્ગનાકૌ વાસ લોકાકાસમાંહિ,
 મન-વચ-કાયકૌ નિવાસ ગતિ આઝમૈં ।
 ચેતન અચેતનકી હિંસા વસૈ પુગલમૈં,
 વિષૈભોગ વસ્તૈ ઉદૈકે ઝઝાઝમૈં ॥
 રાગાદિક સુદ્ધતા અસુદ્ધતા હૈ અલક્ષકી,
 યહૈ ઉપાદાન હેતુ બંધકે બઢાઝમૈં ।
 યાહીતૈ વિચચ્છન અબંધ કહ્યૌ તિહું કાલ,
 રાગ દોષ મોહ નાહીં સમ્યક સુભાઝમૈં ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—લોકાકાસ = જેટલા આકાશમાં જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને કાળ—એ પાંચ દ્રવ્યો પ્રાપ્ત થાય છે તે. ઉપાદાન હેતુ = જે સ્વયં કાર્ય કરે. વિચચ્છન = સમ્યગ્દષ્ટિ. તિહું કાલ = ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન.

લોક: કર્મ તતોઽસ્તુ સોઽસ્તુ ચ પરિસ્પન્દાત્મકં કર્મ તત્
 તાન્યસ્મિન્કરણાનિ સન્તુ ચિદચિદ્વ્યાપાદનં ચાસ્તુ તત્ ।
 રાગાદીનુપયોગભૂમિમનયન્ જ્ઞાનં ભવેત્ કેવલં
 બન્ધં નૈવ કુતોઽપ્યુપૈત્યયમહો સમ્યગ્દગાત્મા ધ્રુવમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—કાર્માણુવર્ગણાઓ લોકાકાશમાં રહે છે, મન-વચન-કાયાના યોગોની સ્થિતિ ગતિ અને આયુષ્યમાં રહે છે, ચેતન-અચેતનની હિંસાનું અસ્તિત્વ પુદ્ગલમાં છે, ઇન્દ્રિયોના વિષય-ભોગ ઉદયની પ્રેરણાથી થાય છે; તેથી વર્ગણા, યોગ, હિંસા, અને ભોગ—આ ચારેનો સદ્ભાવ પુદ્ગલ સત્તામાં છે—આત્માની સત્તામાં નથી, તેથી એ જીવને કર્મબંધનાં કારણુ નથી અને રાગ-દ્વેષ-મોહ જીવના સ્વરૂપને ભૂલાવી દે છે તેથી બંધની પરંપરામાં અશુદ્ધ ઉપયોગ જ અંતરંગ કારણુ છે. સમ્યક્ત્વભાવમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ હોતા નથી તેથી સમ્યક્જ્ઞાનીને સદા બંધરહિત કહ્યા છે. ૫.

જેકે જ્ઞાની અબંધ છે તેપણુ પુરુષાર્થ કરે છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

કર્મજાલ-જોગ હિંસા-ભોગસૌં ન બંધે પૈ,
 તથાપિ ગ્યાતા ઉદ્દિમી બખાન્યૌ જિન બૈનમૈં ।
 ગ્યાનદિષ્ટિ દેત વિષૈ-ભોગનિસૌં હેત દોઝ-
 ક્રિયા એક સ્વેત યૌં તૌં બનૈ નાંહિ જૈનમૈં ॥
 ઉદૈ-બલ ઉદ્દિમ ગૈહે પૈ ફલકૌં ન ચૈહે,
 નિરદૈ દસા ન હોઈ હિરદૈકે નૈનમૈં ।
 આલસ નિરુદ્દિમકી ભૂમિકા મિથ્યાત માંહિ,
 જહાં ન સંભારૈ જીવ મોહ નીંદ સૈનમૈં ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દિમી = પુરુષાર્થી. બખાન્યૌ = કહ્યો. જૈન = વચન. નિરદૈ = કઠોર. ન સંભારૈ (ન સમ્હાલૈ) = અસાવધાન રહે. સૈન (શયન) = નિદ્રા.

અર્થ:—સ્વરૂપની સંભાળ અને ભોગોનો પ્રેમ—એ બંને વાતો એક સાથે જ જૈનધર્મમાં હોઈ શકે નહિ, તેથી જેકે સમ્યક્જ્ઞાની વર્ગણા, યોગ, હિંસા અને ભોગોથી અબંધ છે તેપણુ તેને પુરુષાર્થ કરવાને માટે

તથાપિ ન નિરર્ગલં ચરિતુમિષ્યતે જ્ઞાનિનાં

તદાયતનમેવ સા કિલ નિરર્ગલા વ્યાપૃતિઃ ।

અકામકૃત્કર્મ તન્મતમકારણં જ્ઞાનિનાં

દ્વયં ન હિ વિરુદ્ધયતે કિમુ કરોતિ જાનાતિ ચ ॥ ૪ ॥

જિનરાજની આજ્ઞા છે. તેઓ શક્તિ પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરે છે પણ કૃળની અભિલાષા રાખતા નથી અને હૃદયમાં સદા દયાભાવ રાખે છે, નિર્દય હોતા નથી. પ્રમાદ અને પુરુષાર્થહીનતા તો મિથ્યાત્વ દશામાં જ હોય છે જ્યાં જીવ મોહનિદ્રાથી અચેત રહે છે, સમ્યક્ત્વભાવમાં પુરુષાર્થહીનતા નથી. ૬.

ઉદયની પ્રખળતા (દોહરા)

जब जाकौ जैसौ उदै, तब सो है तिहि थान ।

सकति मरोरै जीवकी, उदै महा बलवान ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—જાકૌ = જેના. થાન = સ્થાન. ઉદૈ (ઉદય) = કર્મનો વિપાક.

અર્થ:—જ્યારે જે જીવનો જેવો ઉદય હોય છે ત્યારે તે જીવ તેની જેમ જ વર્તે છે. કર્મનો ઉદય બહુ જ પ્રખળ હોય છે તે જીવની શક્તિઓને કચડી નાખે છે અને તેને પોતાના ઉદયને અનુકૂળ પરિણુમાવે છે. ૭.

ઉદયની પ્રખળતા ઉપર દષ્ટાન્ત (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसें गजराज परचौ कर्दमकै कुंडबीच,

उहिम अहूटै पै न छूटै दुख-दंदसौं ।

जैसें लोह-कंटककी कोरसौं उरझ्यौ मीन,

ऐंचत असाता लहै साता लहै संदसौं ॥

जैसें महाताप सिर वाहिमौं गरास्यौ नर,

तकै निज काज उठि सकै न सुछंदसौं ।

तैसें ग्यानवन्त सब जानै न बसाइ कछू,

बंध्यौ फिरै पूख करम-फल-फंदसौं ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—ગજરાજ = હાથી. કર્દમ = કીચડ. કંટક = કાંટો. કોર = આણી. ઉરઝયો = ફસાયેલી. મીન = માછલી. સંદસૌં = છૂટવાથી.

અર્થ:—જેવી રીતે કાદવના ખાડામાં પડેલો હાથી અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ દુઃખથી છૂટતો નથી, જેવી રીતે લોઢાના કાંટામાં ફસાયેલી માછલી દુઃખ પામે છે—નીકળી શકતી નથી, જેમ આકરા તાવ અને

માથાના શૂળમાં પડેલો મનુષ્ય પોતાનું કાર્ય કરવા માટે સ્વતંત્રતાથી ઊઠી શકતો નથી, તેવી જ રીતે સમ્યક્જ્ઞાની જીવ જાણે છે બધું પણ પૂર્વોપાર્જિત કર્મની જાળમાં ફસાયેલો હોવાથી તેનું કાંઈ વશ ચાલતું નથી અર્થાત્ વ્રત, સંયમ આદિનું ગ્રહણ કરી શકતા નથી. ૮.

મોક્ષમાર્ગમાં અજ્ઞાની જીવ પુરુષાર્થહીન અને જ્ઞાની પુરુષાર્થી હોય છે. (ચોપાઈ)

जे जिय मोह नींदमें सोवैं ।

ते आलसी निरुद्धिम होवैं ॥

द्विष्टि खोलि जे जगे प्रवीना ।

तिनि आलस तजि उद्धिम कीना ॥ ९ ॥

અર્થ:—જે જીવ મિથ્યાત્વની નિદ્રામાં સૂઈ રહે છે તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રમાદી અથવા પુરુષાર્થહીન હોય છે અને જે વિદ્વાન જ્ઞાનનેત્ર ઉઘાડીને જાગૃત થયા છે તેઓ પ્રમાદ છોડીને મોક્ષમાર્ગમાં પુરુષાર્થ કરે છે. ૯.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પરિણતિ પર દૃષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

काच बांधै सिस्सौं सुमनि बांधै पाइनिसौं,

जानै न गंवार कैसी मनि कैसौ काच है ।

यौंही मूढ़ झूठमें मगन झूठहीकों दोरै,

झूठी बात मानै पै न जानै कहा साच है ॥

मनिकों परखि जानै जौंहीरी जगत मांहि,

साचकी समुझि ग्यान लोचनकी जाच है ।

जहांको जु वासी सो तौ तहांको मरम जानै,

जाको जैसौ स्वांग ताको ताही रूप नाच है ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—સિર = મસ્તક. સુમનિ = રત્ન. પાઈનિસૌં = પગેથી. પરખિ = પરીક્ષા. લોચન = નેત્ર. સ્વાંગ = વેષ.

અર્થ:—જેવી રીતે વિવેકહીન મનુષ્ય માથામાં કાચ અને પગમાં રત્ન પહેરે છે, તે કાચ અને રત્નનું મૂલ્ય સમજતો નથી, તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વી

જીવ અતત્ત્વમાં મગ્ન રહે છે અને અતત્ત્વને જ ગ્રહણ કરે છે, તે સત્-અસત્ને જાણતો નથી. સંસારમાં હીરાની પરીક્ષા ઝવેરી જ જાણે છે, સાચ-જૂઠ્ઠી ઝાળખાણુ માત્ર જ્ઞાનદૃષ્ટિથી થાય છે. જે જે અવસ્થામાં રહેવાવાળો છે તે તેને જ સારી જાણે છે અને જેનું જેવું સ્વરૂપ છે તે તેવી જ પરિણતિ કરે છે, અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વને જ ગ્રાહ્ય સમજે છે અને તેને અપનાવે છે તથા સમ્યક્ત્વી સમ્યક્ત્વને જ ગ્રાહ્ય જાણે છે અથવા તેને અપનાવે છે.

ભાવાર્થ:—ઝવેરી મણિની પરીક્ષા કરીને લે છે અને કાચને કાચ જાણીને તેની કદર કરતો નથી, પણ મૂર્ખાઓ કાચને હીરો અને હીરાને કાચ સમજીને કાચની કદર અને હીરાનો અનાદર કરે છે, તેવી જ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિની હાલત રહે છે અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અતત્ત્વનું જ તત્ત્વશ્રદ્ધાન કરે છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે છે. ૧૦.

જેવી ક્રિયા તેવું ફળ (દોહરા)

બંધ બદાવૈ અંધ હૈ, તે આલસી અજ્ઞાન ।

મુક્તિ હેતુ કરની કરૈ, તે નર ઉદ્દિમવાન ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અંધ = વિવેકહીન. આલસી = પ્રમાદી. અજ્ઞાન (અજ્ઞાન) = અજ્ઞાની. ઉદ્દિમવાન = પુરુષાર્થી.

અર્થ:—જે વિવેકહીન થઈને કર્મની બંધ-પરંપરા વધારે છે તેઓ અજ્ઞાની તથા પ્રમાદી છે અને જે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ પુરુષાર્થી છે. ૧૧.

ન્યાંસુધી જ્ઞાન છે ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય છે. (સર્વેયા એકત્રીસા)

જબલગ જીવ સુદ્ધવસ્તુકૌં વિચારૈ ધ્યાવૈ,

તબલગ ભૌગસૌં ઉદાસી સર્વંગ હૈ ।

જાનાતિ યઃ સ ન કરોતિ કરોતિ યસ્તુ

જાનાત્યયં ન સ્વલુ તત્કિલ કર્મરાગઃ ।

રાગં ત્વબોધમયમધ્યવસાયમાહુ-

મિથ્યાદૃશઃ સ નિયતં સ ચ બન્ધહેતુઃ ॥ ૫ ॥

મોગમૈં મગન તબ ગ્યાનકી જગન નાંહિ,
મોગ-અભિલાષકી દસા મિથ્યાત અંગ હૈ ॥
તાતૈં વિષૈ-મોગમૈં મગન સો મિથ્યાતી જીવ,
મોગસૌં ઉદાસ સો સમકિતી અમંગ હૈ ।
એસી જાનિ મોગસૌં ઉદાસ હૈ મુકતિ સાથૈ,
યૈહૈ મન ચંગ તૌ કઠૌતી માંહિ ગંગ હૈ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—ઉદાસી = વિરક્ત. સરવંગ = તદન. જગન = ઉદય. અભિલાષ = ઇચ્છા. મુક્તિ (મુક્તિ) = મોક્ષ. અંગ (અંગ) = પવિત્ર. કઠૌતી = કથરોટ.

અર્થઃ—જ્યાં સુધી જીવનો વિચાર શુદ્ધ વસ્તુમાં રમે છે ત્યાં સુધી તે ભોગોથી સર્વથા વિરક્ત રહે છે અને જ્યારે ભોગોમાં લીન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉદય રહેતો નથી કારણ કે ભોગોની ઇચ્છા અજ્ઞાનનું રૂપ છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે જે જીવ ભોગોમાં મગ્ન રહે છે તે મિથ્યાત્વી છે અને જે ભોગોથી વિરક્ત છે તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. એમ જાણીને ભોગોથી વિરક્ત થઈને મોક્ષનું સાધન કરો! જે મન પવિત્ર હોય તો કથરોટના પાણીમાં નાહવું તે જ ગંગા-સ્નાન સમાન છે અને જે મન મિથ્યાત્વ, વિષય-ક્રધાય આદિથી મલિન છે તો ગંગા આદિ કરોડો તીર્થોના સ્નાનથી પણ આત્મામાં પવિત્રતા આવતી નથી. ૧૨.

ચાર પુરુષાર્થ (દોહરા)

ધર્મ અથ અરુ કામ સિવ, પુરુષાર્થ ચતુરંગ ।
કુધી કલપના ગહિ રૈહૈ, સુધી ગૈહૈ સરવંગ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—પુરુષાર્થ = ઉત્તમ પદાર્થ. ચતુરંગ = ચાર. કુધી = મૂર્ખ. સુધી = જ્ઞાની. સરવંગ (સર્વાંગ) = પૂર્ણ.

અર્થઃ—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ—એ પુરુષાર્થના ચાર અંગ છે. દુર્બુદ્ધિ જીવ તેમનું મન કાંવે તેમ ગ્રહણ કરે છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાની

एव संपूर्ण रीते वास्तविक रूपमा अंगीकार करे छे. १३.

चार पुरुषार्थ उपर ज्ञानी अने अज्ञानीने विचार (सवैया ऐकत्रीसा)

कुलकौ आचार ताहि मूरख धरम कहै,
 पंडित धरम कहै वस्तुके सुभाउकौ ।
 खेहकौ खजानौ ताहि अग्यानी अरथ कहै,
 ग्यानी कहै अरथ दरब-दरसाउकौ ॥
 दंपतिकौ भोग ताहि दुखुद्धी काम कहै,
 सुधी काम कहै अभिलाष चित चाउकौ ।
 इंद्रलोक थानकौ अजान लोग कहै मोख,
 सुधी मोख कहै एक बंधके अभाउकौ ॥ १४ ॥

शब्दार्थः—जेह = माटी. दंपती = स्त्री-पुरुष. दुखुद्धि = भूर्ण. सुधी =
 ज्ञानी. इंद्रलोक = स्वर्ग.

अर्थः—अज्ञानीयो कुणपद्धति—स्नान, चोका वगेरेने धर्म कहे छे
 अने पंडितो वस्तुस्वभावने धर्म कहे छे. अज्ञानीयो माटीना समूह जेवा
 सोना—चांदी आदिने द्रव्य कहे छे परंतु ज्ञानीयो तत्त्व-अवलोकनने द्रव्य
 कहे छे. अज्ञानीयो स्त्री-पुरुषना विषय-भोगने काम कहे छे, ज्ञानी
 आत्मानि निस्पृहताने काम कहे छे. अज्ञानीयो स्वर्गलोकने वैकुण्ठ (मोक्ष)
 कहे छे पण ज्ञानीयो कर्मबन्धनना नाशने मोक्ष कहे छे. १४.

आत्माभां ७ चारे पुरुषार्थ छे. (सवैया ऐकत्रीसा)

धरमकौ साधन जु वस्तुकौ सुभाउ साधै,
 अरथकौ साधन विलेछ दर्व घटमैं ।
 यहै काम-साधन जु संग्रहै निगसपद,
 सहज सरूप मोख सुद्धता प्रगटमैं ॥
 अंतरकी द्विष्टिसौं निरंतर विलोकै बुध,
 धरम अरथ काम मोख निज घटमैं ।

સાધન આરાધનની સૌજ રહે જાકે સંગ,

મૂલ્યો ફિરે મૂલ્ય મિથ્યાતકી અલટમૈ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વિલેષ = ભિન્ન ભિન્ન ગ્રહણ કરવું. સંગ્રહૈ = ગ્રહણ કરે. નિરાસપદ = નિસ્પૃહતા. સૌજ = સામગ્રી. અલટ = ભ્રમ.

અર્થ:—વસ્તુસ્વભાવને યથાર્થ જાણવું તે ધર્મ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે, છ દ્રવ્યોનું ભિન્ન ભિન્ન જાણવું તે અર્થ-પુરુષાર્થની સાધના છે, નિસ્પૃહતાનું ગ્રહણ કરવું તે કામ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે અને આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધતા પ્રગટ કરવી તે મોક્ષ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે. આવી રીતે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરુષાર્થોને સમ્યક્દષ્ટિ જીવ પોતાના હૃદયમાં સદા અંતર્દષ્ટિથી દેખે છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વના ભ્રમમાં પડીને ચારે પુરુષાર્થોની સાધક અને આરાધક સામગ્રી પાસે રહેવા છતાં પણ તેમને જોતો નથી અને બહાર ગોત્યા કરે છે. ૧૫.

વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અને મૂખને વિચાર (સવૈયા એકત્રીસા)

તિહૂં લોકમાંહિ તિહૂં કાલ સબ જીવનિકૌ,

પૂરબ કરમ ઉદૈ આઈ રસ દેતુ હૈ ।

કોઝ દીરઘાઝ ધૈ કૌઝ અલપાઝ મૈ,

કોઝ દુસ્વી કોઝ સુસ્વી કોઝ સમચેત હૈ ॥

યાહિ મૈં જિવાયૌ યાહિ મારૌ યાહિ સુસ્વી કરૌ,

યાહિ દુસ્વી કરૌ એસે મૂઢ માન લેતુ હૈ ।

યાહી અહંબુદ્ધિસૌં ન વિનસૈ ભસ્મ મૂલ,

યહૈ મિથ્યા ધર્મ કરમ-બંધ-હેતુ હૈ ॥ ૧૬ ॥

सर्वं सदैव नियतं भवति स्वकीय-

कर्मादयान्मरणजीवितदुःखसौख्यम् ।

अज्ञानमेतदिह यत्तु परः परस्य

कुर्यात्पुमान् मरण जीवितदुःखसौख्यम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—દીરઘાઉ (દીર્ઘાયુ) = અધિક ઉમર. અલપાઉ (અલ્પાયુ) = નાની ઉમર. જિવાયૌ = જીવાડયો. મૂઢ = મિથ્યાદષ્ટિ. હેતુ = કારણ.

અર્થ:—ત્રણ લોક અને ત્રણ કાળમાં જગતના સર્વ જીવોને પૂર્વ-ઉપાર્જિત કર્મ ઉદયમાં આવીને કૃળ આપે છે જેથી કોઈ અધિક આયુ મેળવે છે, કોઈ નાની ઉમરમાં મરે છે, કોઈ દુઃખી થાય છે, કોઈ સુખી થાય છે અને કોઈ સાધારણ સ્થિતિમાં રહે છે. ત્યાં મિથ્યાદષ્ટિ એમ માનવા લાગે છે કે મેં આને જીવાડયો, આને માર્યો, આને સુખી કર્યો, આને દુઃખી કર્યો છે. આ જ અહંબુદ્ધિથી અજ્ઞાનનો પડદો દૂર થતો નથી અને એ જ મિથ્યાભાવ છે જે કર્મબંધનું કારણ છે. ૧૬.

૫ળી—

જહાંલૌં જગતકે નિવાસી જીવ જગતમેં,
 સબૈ અસહાઈ કોઝ કાહૂકૌ ન ધની હૈ ।
 જૈસી જૈસી પૂસ્વ કર્મ-સત્તા બાંધી જિન,
 તૈસી ઉદૈમેં અવસ્થા આઈ બની હૈ ॥
 एतेपरि जो कोउ कहै कि मैं जिवाऊं मारूं,
 इत्यादि अनेक विकल्प बात घनी है ।
 सो तौ अहंबुद्धिसौं विकल भयौ तिहूँ काल,
 डोलै निज आत्म सकति तिन हनी है ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—અસંહાઈ = નિરાધાર. ધની = રક્ષક. અવસ્થા = હાલત. ધની = ધણી. વિકલ = ઝૂંબેચેન. ડોલૈ = ફરે છે. તિહૂંકાલ = સદૈવ. હની = નાશ કર્યો.

અર્થ:—જ્યાં સુધી સંસારી જીવોને જન્મ-મરણરૂપ સંસાર છે ત્યાં સુધી તેઓ અસહાય છે—કોઈ કોઈનો રક્ષક નથી. જેણે પૂર્વે જેવી કર્મ-સત્તા બાંધી છે તેના ઉદયમાં તેની તેવી જ દશા થઈ જાય છે. આમ હોવા

अज्ञानमेतदधिगम्य परात्परस्य

पश्यन्ति ये मरणजीवितदुःखसौख्यम् ।

कर्माण्यहंकृतिरसेन चिकीर्षवस्ते

मिथ्यादृशो नियतमात्महनो भवन्ति ॥ ७ ॥

છતાં પણ જે કોઈ કહે છે કે હું પાણું છું, હું મારું છું ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરે છે તેથી તે આ જ અહંબુદ્ધિથી વ્યાકુળ થઈને સદા ભટકતો ફરે છે અને પોતાની આત્મશક્તિનો ધાત કરે છે. ૧૭.

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ અને અધમાધમ જીવોનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

ઉત્તમ પુરુષકૌ દસા જ્યૌં કિસમિસ દાસ,
બાહિજ અભિતર વિગી મૃદ અંગ હૈ ।

મધ્યમ પુરુષ નારિઅસ્કીસી માંતિ લિયૈ,
બાહિજ કઠિન હોય કોમલ તરંગ હૈ ॥

અધમ પુરુષ બદરીફલ સમાન જાકૈ,
બાહિરસૈં દીસૈ નરમાઈ દિલ સંગ હૈ ।

અધમસૈં અધમ પુરુષ પૂંગીફલ સમ,
અંતરંગ બાહિજ કઠોર સરવંગ હૈ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—અભિતર = અંદર. બદરીફલ = ઘેર. નરમાઈ = કોમળતા. દિલ = હૃદય. સંગ = પત્થર. પૂંગીફલ = સોપારી.

અર્થ:—ઉત્તમ મનુષ્યનો સ્વભાવ અંતરમાં અને બહારમાં કિસમિસ દાસ જેવો કોમળ (દયાળુ) હોય છે. મધ્યમ પુરુષનો સ્વભાવ નાળિયેર સમાન બહારમાં તો કઠોર (અભિમાની) અને અંદરથી કોમળ રહે છે, અધમ પુરુષનો સ્વભાવ ઘેર જેવો બહારથી કોમળ પણ અંદરથી કઠોર રહે છે અને અધમાધમ પુરુષનો સ્વભાવ સોપારી જેવો અંદર અને બહારથી સર્વાંગે કઠોર રહે છે. ૧૮.

ઉત્તમ પુરુષનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

કીચસૌ કનક જાકૈ નીચસૌ નરેસ પદ,

મીચસી મિતાઈ ગરુવાઈ જાકૈ ગારસી ।

જહરસી જોગ-જાતિ કહરસી કરમાતિ,

હહરસી હૌસ પુદગલ-છબિ છારસી ॥

जालसौ जग-विलास भावसौ भुवन वास,
 कालसौ कुटुंब काज लोक-लाज लारसी ।
 सीठसौ सुजसु जानै बीठसौ वखत मानै,
 ऐसी जाकी रीति ताहि वंदत बनारसी ॥ १९ ॥

शब्दार्थः—भीय = मृत्यु. मिताई = मित्रता. गरुवाई = मोटाई. गार (गाल) = गाण. जोग-जति = योगनी क्रियाओं. कडर = दुःख. डडर = अनर्थ. डौस = डविस, मडत्वाकांक्षा. पुद्गल-छवि = शरीरनी कान्ति. छार = लसम. लाल = आणु उपरनी लोढानी अणु. लार = मोढानी लाण. सीठ = नाकनो मेल. बीठ = विष्टा. वखत = आण्योदय.

अर्थः—सोनाने कादव समान, राज्यपदने अत्यंत तुच्छ, लोकेनी मैत्रीने मृत्यु समान, प्रशंसाने गाण समान, योगनी क्रियाओंने ऊर समान, मंत्रादि युक्तिओंने दुःख समान, लौकिक उन्नतिने अनर्थ समान, शरीरनी कान्तिने राण समान, संसारनी मायाने जंजण समान, धरना निवासने आणुनी अणु समान, कुटुंबना कामने काण समान, लोकलाजने लाण समान, सुयशने नाकना मेल समान अने आण्योदयने विष्टा समान जे जणु छे, (ते उत्तम पुरुष छे) तेने पं. बनारसीदासज नमस्कार करे छे. १८.

भावार्थ अ छे के ज्ञानी जव सांसारिक अण्युदयने अक आपत्ति ज समजे छे.

मध्यम पुरुषनो स्वभाव (सर्वथा अकत्रीसा)

जैसें कोउ सुभट सुभाइ ठग-भूर खाइ,
 चेर भयो ठगनीके चेरामें रहतु है ।
 ठगौरी उतरि गइ तबै ताहि सुद्धि भई,
 पर्यौ परस नाना संकट सहतु है ॥
 तैसेही अनादिकौ मिथ्याती जीव जगतमें,
 डोलै आठौं जाम विसराम न गहतु है ।

ग्यानकला भासी भयौ अंतर उदासी पै,
तथापि उदै व्याधिसौं समाधि न लहतु है ॥ २० ॥

शब्दार्थः—भूर = भूणियुं, जडीपूटी. येरा = येतो. जम = पहार. विसराम = येन. व्याधि = आपत्ति. समाधि = स्थिरता.

अर्थः—जेवी रीते कोर्ष सज्जनने कोर्ष ढग जडीपूटी पवडावी हे तो ते मनुष्य ढगोनो दास पनी जय छे अने ते ढगोनी आजा प्रमाणे आवे छे. परंतु ज्यारे ते पूटीनी असर मटी जय छे अने तेने भान आवे छे त्यारे ढगोने भला न जणुतो होवा छतां पणु तेमने आधीन रडीने अनेक प्रकारना कष्टो सहन करे छे. तेवी ज रीते अनादिकाणने भिथ्यादृष्टि जव संसारमां उमेशां लटकतो इरे छे अने येन पामतो नथी. परंतु ज्यारे ज्ञानज्योतिनो विकास थाय छे त्यारे अंतरंगमां जेके विरक्त-भाव रहे छे तोपणु कर्म-उद्वयनी प्रपणताना कारणे शान्ति भेणवतो नथी. (जेवो मध्यम पुरुष छे.) २०.

अधम पुरुषनो स्वभाव (सवैया जेकत्रीसा)

जैसे रंक पुरुषके भायें कानी कौड़ी धन,
उलुवाके भायें जैसे संज्ञा ही विहान है ।
कूकरुके भायें ज्यों पिडोर जिखानी मठा,
सूकरुके भायें ज्यों पुरीष पकवान है ॥
बायसके भायें जैसे नींबकी निबोरी दाख,
बालकके भायें दंत-कथा ज्यों पुरान है ।
हिंसकके भायें जैसे हिंसामें धम्म तैसैं,
मूरखके भायें सुभबंध निखान है ॥ २१ ॥

शब्दार्थः—रंक = गरीब. भायें = प्रिय लागे. कानी = कूटेली. उलुवा = धुवड. विहान = सवार. कूकरु = कूतरो. पिडोर = उलठी. सूकरु = सुंवर. पुरीष = विष्टा. बायस = कागडो. दंतकथा = लौकिक वार्ता. निखान = मोक्ष.

અર્થ:—જેમ ગરીબ માણસને એક ફૂટેલી કોડી પણ સંપત્તિ સમાન પ્રિય લાગે છે, ધુવડને સંધ્યા જ સવાર સમાન ઇષ્ટ લાગે છે, ફૂતરાને ઉલટી જ દહીં સમાન રચિકર હોય છે, કાગડાને લીમડાની લીંબોળી દ્રાક્ષ સમાન પ્રિય હોય છે, બાળકોને લૌકિક વાર્તાઓ (ગપ્પા) જ શાસ્ત્રની જેમ રચિકર લાગે છે, હિંસક મનુષ્યને હિંસામાં જ ધર્મ દેખાય છે, તેવી જ રીતે મૂર્ખને પુણ્યબંધ જ મોક્ષ સમાન પ્રિય લાગે છે. (એવો અધમ પુરુષ હોય છે.) ૨૧.

અધમાધમ પુરુષનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

કુંજરકોં देखि जैसे रोस करि भुंसै स्वान,
 रोस करै निर्धन विलोकि धनवंतकौं ।
 रैनके जगैयाकौं विलोकि चोर रोस करै,
 मिथ्यामती रोस करै सुनत सिद्धंतकौं ।
 हंसकौं विलोकि जैसे काग मन रोस करै,
 अभिमानी रोस करै देखत महंतकौं ।
 सुकविकौं देखि ज्यों कुकवि मन रोस करै,
 त्यों ही दुरजन रोस करै देखि संतकौं ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—કુંજર = હાથી. રોસ (રોષ) = ગુસ્સો. સ્વાન = ફૂતરો. વિલોક = બેઠને. કાગ = કાગડો. દુરજન = અધમમાં પણ અધમ.

અર્થ:—જેવી રીતે ફૂતરો હાથીને બેઠને ક્રોધિત થઈને ભસે છે, ધનવાન માણસને બેઠને નિર્ધન મનુષ્ય ક્રોધિત થાય છે, રાતે જાગનારને બેઠને ચોર ક્રોધિત થાય છે, સાચું શાસ્ત્ર સાંભળીને મિથ્યાત્વી જીવ ક્રોધિત થાય છે, હિંસને બેઠને કાગડો ગુસ્સે થાય છે, મહાપુરુષને બેઠને ધમંડી મનુષ્ય ક્રોધ કરે છે, સુકવિને બેઠને કુકવિના મનમાં ક્રોધ આવે છે, તેવી જ રીતે સત્પુરુષને બેઠને અધમાધમ પુરુષ ગુસ્સે થાય છે. ૨૨.

વળી—

सरलकौं सठ कहै वकताकौं धीठ कहै,
 विनै करै तासौं कहै धनकौं अधीन है ।

છમીકોં નિબલ કહ દમીકોં અદત્તિ કહે,
 મધુર વચન બોલે તાસોં કહે દીન હૈ ॥
 ધર્મીકોં દંભી નિસપ્રેહીકોં ગુમાની કહે,
 તિસના ઘટાવૈ તાસોં કહે ભાગહીન હૈ ।
 જહાં સાધુગુન દેસૈ તિન્હકોં લગાવૈ દોષ,
 એસૌ કહુ દુર્જનકૌ હિરદૌ મલીન હૈ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સરલ = સીધા. સઠ = મૂર્ખ. વક્તા = બોલવામાં ચતુર. વનૈ (વિનય) = નમ્રતા. છમી = ક્ષમા કરનાર. દમી = સંયમી. અદત્તિ = લોભી. દીન = ગરીબ. દંભી = ઢોંગી. નિસપ્રેહી (નિસ્પૃહી) = ઇચ્છા રહિત. તિસના (તૃષ્ણા) = લોભ. સાધુગુન = સદ્ગુણ.

અર્થ:—અધમાધમ મનુષ્ય, સરળ ચિત્તવાળા મનુષ્યને મૂર્ખ કહે છે, જે વાતચીતમાં ચતુર હોય તેને ધીઠ કહે છે, વિનયવાનને ધનનો આશ્રિત બતાવે છે, ક્ષમાવાનને કમબેર કહે છે, સંયમીને* લોભી કહે છે, મધુર બોલનારને ગરીબ કહે છે, ધર્માત્માને ઢોંગી કહે છે, નિસ્પૃહીને ધમંડી કહે છે, સંતોષીને ભાગ્યહીન કહે છે અર્થાત્ જ્યાં સદ્ગુણ હોય છે ત્યાં દોષ લગાવે છે. દુર્જનનું હૃદય એવું જ મલીન હોય છે. ૨૩.

(મિથ્યાદષ્ટિની અહંબુદ્ધિનું વર્ણન. (ચોપાઈ)

મैं करता मैं कीन्ही कैसी ।

अब यों करों कहौ जो ऐसी ।

ए विपरीत भाव है जामैं ।

सौ बरतै मिथ्यात दसामैं ॥ ૨૪ ॥

* જે પાન, તમાકુ વગેરે વ્યસન રાખતા નથી અથવા અનાવશ્યક શૃંગાર ચટક-મટક કરતા નથી તેમને અજ્ઞાની જીવો કંબૂસ-કૃપણ આદિ કહે છે.

મિથ્યાદષ્ટે: સ एवास्य बन्धहेतुर्विपर्ययात् ।

य एवाध्यवसायोऽयमज्ञानात्माऽस्य दृश्यते ॥ ૮ ॥

અર્થ:—હું કહું છું કે મેં આ કામ કર્યું (જે ખીજથી ખની શકે નહિ), હવે પણ હું જેવું કહું છું તેવું જ કરીશ. જેનામાં આવા અહંકારરૂપ વિપરીતભાવ હોય છે તે મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે. ૨૪.

વળી—(દોહરા)

અહંબુદ્ધિ મિથ્યાદસા, ધૈ સો મિથ્યાવંત ।

વિકલ ભયૌ સંસારમૈ, કૈ વિલાપ અનંત ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—અહંકારનો ભાવ મિથ્યાત્વ છે, આ ભાવ જે જીવમાં હોય છે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. મિથ્યાદષ્ટિ સંસારમાં દુઃખી થઈને ભટકે છે અને અનેક પ્રકારના વિલાપ કરે છે. ૨૫.

મૂઠ મનુષ્ય વિપયોથી વિરક્ત હોતા નથી. (સવૈયા એકત્રીસા)

રવિકૈ ઉદોત અસ્ત હોત દિન દિન પ્રતિ,

અંજુલિકૈ જીવન જ્યૌ જીવન ઘટતુ હૈ ।

કાલકૈ ગ્રસત છિન છિન હોત છીન તન,

આરેકે ચલત માનૌ કાઠ સૌ કટતુ હૈ ॥

એતે પરિ મૂર્ખ ન સ્વૌજૈ પરમાર્થકૌ,

સ્વાર્થકૈ હેતુ ભ્રમ માસ્ત ઠટતુ હૈ ।

લગૌ ફિરૈ લોગનિસૌ પગ્યૌ પૈ જોગનિસૌ,

વિષૈરસ મોગનિસૌ નેકુ ન હટતુ હૈ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જીવન = પાણી. જીવન = જિંદગી. આરા = કરવત. પરમાર્થ (પરમાર્થ) = મોક્ષ. સ્વાર્થ (સ્વાર્થ) = પોતાનું લક્ષ્ય કરવું તે. લોગનિ = લૌકિક પર વસ્તુ. પગ્યૌ = લીન. નેકુ = જરા પણ.

અર્થ:—જેવી રીતે ખોખામાંથી પાણી કુમે કુમે ઘટે છે, તેવી જ રીતે સૂર્યના ઉદય—અસ્ત થાય છે અને પ્રતિદિન જિંદગી ઓછી થાય છે.

અનેનાધ્યવસાયેન નિષ્ફલેન વિમોહિતઃ ।

તત્કિચ્છનાપિ નૈવાસ્તિ નાત્માત્માનં કરોતિ યત્ ॥ ૯ ॥

જેવી રીતે કરવત ખેંચવાથી લાકડું કપાય છે, તેવી જ રીતે કાળ શરીરને ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ કરે છે. આમ છતાં પણ અજ્ઞાની જીવ મોક્ષમાર્ગની શોધ કરતો નથી અને લૌકિક સ્વાર્થ માટે અજ્ઞાનનો ભાર ઉપાડે છે, શરીર આદિ પરવસ્તુઓમાં પ્રેમ કરે છે, મન, વચન, કાયાના યોગોમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે અને સાંસારિક વિષયભોગોથી જરા પણ વિરક્ત થતો નથી. ૨૬.

અજ્ઞાની જીવની મૂઢતા ઉપર મૃગજળ અને આંધળાનું દષ્ટાન્ત.
(સવૈયા એકત્રીસા)

જैसेँ मृग मत्त वृषादित्यकी तपत माँहि,
तृषावंत मृषा-जल कारन अटतु है ।
तैसेँ भववासी मायाहीसौँ हित मानि मानि,
ठानि ठानि भ्रम श्रम नाटक नटतु है ।
आगेकौँ धुकत धाइ पीछे बलरा चवाइ,
जैसेँ नैनहीन नर जेवरी बटतु है ।
तैसेँ मूढ़ चेतन सुकृत करतूति करै,
रोवत हसत फल खोवत खटतु है ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ:—વૃષાદિત્ય = વૃષ* સંક્રાન્તિનો સૂર્ય. તૃષાવંત = તરસો મૃષા = જૂઠો.
અટતુ હૈ = ભટકે છે. નટતુ હૈ = નાચે છે. નૈનહીન નર = આંધળો મનુષ્ય.

અર્થ:—જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં સૂર્યનો તીવ્ર આતાપ થતાં તરસ્યું હરણ ઉન્મત્ત થઈને મિથ્યા જળ તરફ નકામું જ દોડે છે, તેવી જ રીતે સંસારી જીવ માયામાં જ કલ્યાણ માનીને મિથ્યા કલ્પના કરીને સંસારમાં નાચે છે. જેવી રીતે આંધળો મનુષ્ય આગળ આગળ દોરડું વણતો જાય અને પાછળ વાછડું ખાતું જાય તો તેનો પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય છે, તેવી જ રીતે મૂર્ખ જીવ શુભાશુભ ક્રિયા કરે છે અથવા શુભ ક્રિયાના ફળમાં હર્ષ અને અશુભ ક્રિયાના ફળમાં ખેદ કરીને ક્રિયાનું ફળ ખોઈ નાખે છે. ૨૭.

* જેઠ મહિનામાં સૂર્ય વૃક્ષ સંક્રાન્તિ પર આવે છે.

अज्ञानी ज्व अंधनथी छूटी शकतो नथी. तेना उपर दृष्टान्त. (सवैया ऐकत्रीसा)

लियै द्रिढ़ पेच फिरै लोटन कतबरसौ,
 उलटौ अनादिकौ न कहं सुलटतु है ।
 जाकौ फल दुख ताहि सातासौ कहत सुख,
 सहत-लपेटौ असि-धारसी चटतु है ॥
 ऐसै मूढजन निज संपदा न लखै क्योंही,
 यौहि मेरी मेरी निसिवासर रटतु है ।
 याही ममतासौ परमारथ विनसि जाइ,
 कांजीकौ परस पाइ दूध ज्यौं फटतु है ॥ २८ ॥

शब्दार्थः—द्रिढ़ (६६) = मज्जुत. सुलट (शलट) = भध. असि = तरवार.
 निसिवासर = रात-दिन. परस (स्पर्श) = अडवुं ते.

अर्थः—जेम आणोटता क्यूतरनी पांप्पेमां मज्जुत गूंच पडी
 होवाथी ते उलटुं-सुलटुं (उधु-यत्तुं) थया करे छे, तेवी ज रीते संसारी
 ज्व अनादिकाणथी कर्म-अंधननी गूंचमां उलटो थछ रह्यो छे, कही
 सन्मार्गनुं अडणु करतो नथी अने जेनुं इण दुःख छे जेवी विषय-भोगनी
 थोडीक शाताने सुख मानीने भध चोपडेली तरवारनी धार चाटे छे. आवो
 अज्ञानी ज्व सदा परवस्तुओने मारी मारी कहे छे अने पोताना ज्ञानादि
 वैभवने जेतो नथी, परद्रव्यना आ ममत्वभावथी आत्महित जेवुं नाश
 पामे छे जेवुं कंजना स्पर्शथी दूध झटी जय छे. २८.

अज्ञानी ज्वनी अड'अुद्धि पर दृष्टान्त (सवैया ऐकत्रीसा)

रूपकी न झाँक हीयै करमकौ डांक पियै,
 ग्यान दबि रह्यौ गिरगांक जैसें घनमै ।
 लोचनकी दांकसौं न मानै सदगुरु हांक,
 डोलै मूढ गंकसौ निसांक तिहूं पनमै ॥
 टांक एक मांसकी डलीसी तामै तीन फांक,
 तीनकौसौ आंक लिखि राख्यौ काहू तनमै ।

તાસૌં કહે નાંક તાકે રાખિવૈકૌં કરૈ કાંક,
લાંકસૌં લઢગ બાંધિ બાંક ધૈર મનમૈં ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—મિરગાંક (મૃગાંક) = ચન્દ્રમા. ઢાંક = ઢાંકણું. હાંક = પોકાર. ટાંક (ટાંક) = જોખવાનું એક માપ (ચાર માશા). કાંક = ખંડ. કાંક = ઝગડો. લાંક (લાંક) = કમર. ખડગ (ખડ્ગ) = તલવાર. ખાંક = વક્રતા.

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવને પોતાના સ્વરૂપની ખબર નથી, તેમાં કર્મો-દ્યનો ડાંક* લાગી રહ્યા છે, તેનું શુદ્ધ જ્ઞાન એવી રીતે દબાઈ ગયું છે જેમ ચંદ્ર વાદળાઓથી દબાઈ જાય છે. જ્ઞાનરૂપ નેત્ર ઢાંકાઈ જવાથી તે સદ્ગુરુની શિખામણ માનતો નથી, મૂર્ખાઈવશ દરિદ્રી થઈને હમેશાં નિઃશંક ફરે છે. નાક છે તે તો માંસનો એક ટૂકડો છે, તેમાં ત્રણ કાણા છે, જાણે કોઈએ શરીરમાં ત્રણનો આંકડો જ લખી રાખ્યો છે, તેને નાક કહે છે. તે નાક (અહંકાર) રાખવા માટે લડાઈ કરે છે, કમરે તલવાર ખાંધે છે અને મનમાં વક્રતા ધારણ કરે છે. ૨૯.

જૈસૌં કોઝ કૂકર છુધિત સૂકે હાડ ચાંબૈ,
હાડનિકી કોર ચહું ઓર ચુમૈં મુખમૈં ।
ગાલ તાલુ રમના મસૂઢનિકૌ માંસ ફાટૈ,
ચૌટૈ નિજ રુધિર મગન સ્વાદ-સુખમૈં ।
તૈસૌં મૂઢ વિષયી પુરુષ ગતિ-ગીતિ ઠાનૈ,
તામૈં ચિત સાનૈ હિત માનૈ સ્વેદ દુઃખમૈં ।
દેસૈં પરત્ત્વ્હ બલ-હાનિ મલ-મૂત-ખાનિ,
ગૈૈ ન ગિલાનિ પગિ રૈૈ ગગ-રુખમૈં ॥ ૩૦ ॥

* સફેદ કાચ ઉપર જે રંગનો ડાંક લગાવવામાં આવે છે તે જ રંગનો કાચ દેખાય છે. તેવી જ રીતે જીવરૂપ કાચ પર કર્મનો ડાંક લાગી રહ્યો છે, તેથી કર્મ જેવો રસ આપે છે તેવા જ રૂપે જીવાત્મા થઈ જાય છે.

શબ્દાર્થ:—પગિ રહે = મગ્ન થઈ જાય. રુખ = દ્રેષ.

અર્થ:—જેમ ભૂખ્યો કૂતરો હાડકું ચાવે છે અને તેની આણી ચારે કોર મોઢામાં વાગે છે, જેથી ગાલ, તાળવું, જીભ અને જડખાનું માંસ ચીરાઈ જાય છે અને લોહી નીકળે છે, તે નીકળેલા પોતાના જ લોહીને તે ખૂબ સ્વાદથી ચાટતો થકો આનંદિત થાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાની વિષય-લોલુપી જીવ કામ-ભોગમાં આસક્ત થઈને સંતાપ અને કષ્ટમાં ભલાઈ માને છે, કામક્રીડામાં શક્તિની હાનિ અને મળ-મૂત્રની ખાણુ સાક્ષાત દેખાય છે, તોપણ ગ્યાનિ કરતો નથી, રાગ-દ્રેષમાં મગ્ન જ રહે છે. ૩૦.

જે નિર્મોહી છે તે સાધુ છે. (અડિલ્લ)

सदा कर्मसौं भिन्न, सहज चेतन कह्यौ ।

मोह-विकलता मानि, मिथ्याती है रह्यौ ॥

कौ विकल्प अनंत, अहंमति धारिकै ।

सो मुनि जो थिर होइ, ममत्त निवारिकै ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અહંમતિ = અહંબુદ્ધિ. નિવારિકૈ = દૂર કરીને.

અર્થ:—વાસ્તવમાં આત્મા કર્મોથી નિરાળો સહજ ચેતનરૂપ છે, પરંતુ મોહને કારણે સ્વરૂપ ભૂલીને મિથ્યાત્વી બની રહ્યો છે અને શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ કરીને અનેક વિકલ્પો કરે છે. જે જીવ પરદ્રવ્યોમાં મમત્વભાવ છોડીને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે તે સાધુ છે. ૩૧.

सम्यग्दृष्टि जिव आत्मस्वरूपमां स्थिर थाय છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

असंख्यात लोक पखांन जे मिथ्यात भाव,

तेई विवहार भाव केवली-उक्त हैं ।

विश्वादिभक्तोऽपि हि यत्प्रभावादात्मानमात्मा विदधाति विश्वम् ।

मोहैकक्रन्दोऽध्यवसाय एष नास्तीह येषां यतयस्त एव ॥ ૧૦ ॥

सर्वत्राध्यवसानमेवमखिल त्याજ્યં યદુક્તં જિનૈઃ

સ્તન્મન્યે વ્યવહાર એવ નિશ્ચિલોઽપ્યન્યાશ્રયસ્ત્યાજિતઃ ।

સમ્યક્નિશ્ચયમેકમેવ તદમી નિષ્કમ્પમાક્રમ્ય કિં

શુદ્ધજ્ઞાનઘને મહિમ્ન ન નિજે બધનન્તિ સંતો ધૃતિમ્ ॥ ૧૧ ॥

जिन्हकौ मिथ्यात गयौ सम्यक दरस भयौ,
ते नियत-लीन विवहासौं मुक्त हैं ॥
निरविकल्प निरुपाधि आत्म समाधि,
साधि जे सुगुन मोख पंथकौं दुक्त हैं ।
तेई जीव परम दसामैं थिररूप हैकै,
धरममैं धुके न करमसौं रुक्त हैं ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—અસંખ્યાત લોક પરવાન = જેટલા લોકાલોકના પ્રદેશો છે. ઉક્ત = કહેલા. નિયત = નિશ્ચયનય. મુક્ત = છૂટેલા.

અર્થ:—જિનરાજનું કથન છે કે જીવને જે લોકાલોકના પ્રદેશો જેટલા મિથ્યાત્વભાવના અધ્યવસાયો છે તે વ્યવહારનયથી છે. જે જીવને મિથ્યાત્વ નષ્ટ થતાં સમ્યક્દર્શન પ્રગટ થાય છે તે વ્યવહાર છોડીને નિશ્ચયમાં લીન થાય છે, તે વિકલ્પ અને ઉપાધિરહિત આત્મ-અનુભવ ગ્રહણ કરીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં લાગે છે અને તે જ પરમધ્યાનમાં સ્થિર થઈને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે, કર્મોના રોક્યો રોકાતો નથી. ૩૨.

શિષ્યનો પ્રશ્ન (કવિત્ત)

जे जे मोह करमकी परनति,
बंध-निदान कही तुम सब्ब ।
संतत भिन्न सुद्ध चेतनसौं,
तिन्हकौ मूल हेतु कहु अब्ब ॥
कै यह सहज जीवकौ कौतुक,
कै निमित्त है पुगल दब्ब ।
सीस नवाइ शिष्य इम पूछत,
कहै सुगुरु उत्तर सुन भब्ब ॥ ३३ ॥

રાગાદયો બન્ધનિદાનમુક્તાસ્તે શુદ્ધચિન્માત્રમહોઽતિરિક્તા: ।

આત્મા પરો વા કિમુ તન્નિમિત્તમિતિ પ્રણુન્ના: પુનરેવમાહુ: ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પરનતિ = ચાલ. નિદાન = કારણ. સંતત = સદૈવ. મૂલ હેતુ = મુખ્ય કારણ. કૌતુક = ખેલ.

અર્થ:—શિષ્ય મસ્તક નમાવીને પ્રશ્ન કરે છે કે હે ગુરુજી! આપે મોહકર્મની સર્વ પરિણતિને બંધનું કારણ કહી છે તેથી તે શુદ્ધ ચૈતન્ય-ભાવોથી સદા નિરાળી જ છે. હવે કહો કે બંધનું મુખ્ય કારણ શું છે? બંધ જીવનો જ સ્વાભાવિક ધર્મ છે અથવા એમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યનું નિમિત્ત છે? ત્યાં શ્રીગુરુ ઉત્તર આપે છે કે હે ભવ્ય! સાંભળો. ૩૩.

।શિષ્યની શંકાનું સમાધાન (સવૈયા એકત્રીસા)

જેમ્ નાના બરન પુરી બનાઈ દીજૈ દેઠ,
 ઉજ્જલ વિમલ મનિ સૂરજ-કરાંતિ હૈ ।
 ઉજ્જલતા માસૈ જબ વસ્તુકૌ વિચાર કીજૈ,
 પુરીકી જ્ઞલકસૌં બરન માંતિ માંતિ હૈ ॥
 તૈમૌં જીવ દરવકૌં પુગલ નિમિત્તરૂપ,
 તાકી મમતાસૌં મોહ મદિરાકી માંતિ હૈ ।
 મેદગ્યાન દ્રિષ્ટિસૌં સુભાવ સાધિ લીજૈ તહાં,
 સાંચી શુદ્ધ ચેતના અવાચી સુખ સાંતિ હૈ ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—નાના-બરન = અનેક રંગ. પુરી = ડંક. દેઠ = નીચે. કરાંતિ (ક્રાન્તિ) = ચમક. માંતિ = ઉન્મત્તપણું. અવાચી = વચન-અગોચર.

અર્થ:—જેમ સ્વચ્છ અને સફેદ સૂર્યકાન્તમણિ અથવા સ્ફટિકમણિની નીચે અનેક પ્રકારના ડંક મૂકવામાં આવે તો તે અનેક પ્રકારના રંગ-બેરંગી દેખાય છે અને જે વસ્તુના અસલ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે તો ઉજ્જવળતા જ જણાય છે, તેવી જ રીતે જીવદ્રવ્યમાં પુદ્ગલના નિમિત્તે તેની મમતાના કારણે મોહ-મદિરાનું ઉન્મત્તપણું થાય છે, પણ ભેદવિજ્ઞાન દ્વારા સ્વભાવ વિચારવામાં આવે તો સત્ય અને શુદ્ધ ચૈતન્યની વચનાતીત સુખ-શાંતિ પ્રતીતમાં આવે છે. ૩૪.

ન જાતુ રાગાદિનિમિત્તભાવમાત્માત્મનો યાતિ યથાર્કકાન્તઃ ।

તસ્મિન્નિમિત્તં પરસજ્ઞ એવ વસ્તુસ્વભાવોઽયમુદેતિ તાવત્ ॥ ૧૩ ॥

વળી—

જૈસૈં મહિમંડલમૈં નદીકૌ પ્રવાહ એક,
તાહીમૈં અનેક માંતિ નીરકી ઢરનિ હૈ ।
પાથરકૌ જોર તહાં ધારકી મરોર હોતિ,
કાંકરકી સ્વાંનિ તહાં જ્ઞાગકી જ્ઞરનિ હૈ ॥
પૌનકી જ્ઞકોર તહાં ચંચલ તરંગ ઝઠૈ,
ભૂમિકી નિચાંનિ તહાં ભૌરકી પરનિ હૈ ।
તૈસૈં એક આતમા અનંત-રસ પુદગલ,
દુહૂંકે સંજોગમૈં વિભાવકી ભરનિ હૈ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પાથર = પથર. ઝાગ = ક્ષીણ. પૌન = પવન. નિચાંનિ = ઢાળ.

અર્થ:—જેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર બેકે નદીનો પ્રવાહ એકરૂપ હોય છે, તેપણુ પાણીની અનેક અવસ્થાઓ થાય છે, અર્થાત્ જ્યાં પથર સાથે અથડાય છે ત્યાં પાણીનો પ્રવાહ વળાંક લે છે, જ્યાં રેતીનો સમૂહ હોય છે ત્યાં ક્ષીણ પડી જાય છે, જ્યાં પવનનો ઝપાટો લાગે છે ત્યાં તરંગો ઊઠે છે, જ્યાં જમીન ઢાળવાળી હોય છે ત્યાં વમળ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવી જ રીતે એક આત્મામાં ભતભતના પુદ્ગલોના સંયોગ થવાથી અનેક પ્રકારની વિભાવપરિણતિ થાય છે. ૩૫.

જડ અને ચૈતન્યનું પૃથક્પણું (દોહરા)

ચેતન લચ્છન આતમા, જડ લચ્છન તન-જાલ ।
તનકી મમતા ત્યાગિકૈ, લીજૈ ચેતન-ચાલ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—આત્માનું લક્ષણ ચેતના છે અને શરીર આદિનું લક્ષણ જડ છે, તેથી શરીર આદિનું મમત્વ છોડીને શુદ્ધ ચૈતન્યનું ગ્રહણ કરવું ઉચિત છે. ૩૬.

इति वस्तुस्वभावं स्वं ज्ञानी जानाति तैः सः ।

रागादीन्नात्मनः कुर्यान्नातो भवति कारकः ॥ १४ ॥

આત્માની શુદ્ધ પરિણામિ (સવૈયા એકત્રીક્ષા)
જો જગકી કરની સબ ઠાનત,
જો જગ જાનત જોવત જોઈ ।
દેહ પ્રવાંન પૈ દેહસૌં દૂસરૌ,
દેહ અચેતન ચેતન સોઈ ॥
દેહ ધૈ પ્રભુ દેહસૌં ભિન્ન,
રહે પરછન્ન લલૈ નહિ કોઈ ।
લચ્છન વેદિ વિચચ્છન બૂઝત,
અચ્છનસૌં પરતચ્છ ન હોઈ ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—જોવત = દેખે છે. પ્રવાંન = ખરાબર. પરછન્ન (પ્રચ્છન્ન) = શુભ, ઠાંકેલ. વેદિ = જાણીને. વિચચ્છન = જ્ઞાની. બૂઝત = સમજે છે. અચ્છનસૌં = ઇન્દ્રિયોથી. પરતચ્છ (પ્રત્યક્ષ) = પ્રગટ.

અર્થ:—જે સંસારની સર્વ ક્રિયાઓ* કરે છે, જે જગતને જાણનાર, દેખનાર છે, જે શરીર પ્રમાણુ રહે છે, પણ શરીરથી ભિન્ન છે, કેમ કે શરીર જડ છે અને તે ચૈતન્ય છે, તે પ્રભુ (આત્મા) જેકે દેહમાં છે પણ દેહથી નિરાળો છે, તે ઢંકાઈને રહે છે, બધાને દેખાતો નથી, જ્ઞાનીઓ લક્ષણુ આદિથી તેને ઓળખે છે, તે ઇન્દ્રિયગોચર નથી. ૩૭.

શરીરની અવસ્થા (સવૈયા તેવીક્ષા)

દેહ અચેતન પ્રેત-દરી રજ,—
રેત-ભરી મલ-સ્વેતકી વ્યારી ।
વ્યાધિકી પોટ અગાધિકી ઓટ,
ઉપાધિકી જોટ સમાધિસૌં ન્યારી ॥

* ચતુર્ગતિ ગમન, રાગ-દ્વેષ આદિ.

इति वस्तुस्वभावं स्वं नाज्ञानी वेत्ति तेन सः ।

रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः ॥ ૧૫ ॥

રે જિય ! દેહ કૈ સુખ હાનિ,
इते पर तौ तोहि लागत प्यारी ।
देह तौ तोहि तजेगी निदान पै,
तूही तजै किन देहकी यारी ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રેત-દરી = મૃત શરીર રાખવાનું સ્થાન. રજ = રક્ત. રેત = વીર્ય.
ક્યારી = વાડી. પોટ = ગાંસડી. અરાધિ = આત્મસ્વરૂપ. ઉપાધિ = કલેશ. બોટ = સમૂહ.

અર્થ:—દેહ જડ છે જાણે એક મહાનું સ્થાન જ છે. તે રજ અને વીર્યથી ભરેલું છે, મળ-મૂત્રરૂપી પેતરનો ક્યારો છે, રોગોનું પોટલું છે, આત્માનું સ્વરૂપ ઢાંકનાર છે, કષ્ટોનો સમૂહ છે અને આત્મમધ્યાનથી ભિન્ન છે. હે જીવ! આ દેહ સુખનો ધાત કરે છે, તોપણ તને પ્રિય લાગે છે, છેવટે એ તને છોડશે જ તો પછી તું જ એનો સ્નેહ કેમ છોડી દેતો નથી? ૩૮.

વળી—(દોહરા)

सुन प्रानी सदगुरु कहै, देह खेहकी खानि ।
धै सहज दुख दोषकौं, कौ मोखकी हानि ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ખેહ = માટી. સહજ = સ્વભાવથી.

અર્થ:— શ્રીગુરુ ઉપદેશ આપે છે કે હે જીવ! શરીર માટીની ખાણ છે, સ્વભાવથી જ દુઃખ અને દોષમય છે તથા મોક્ષસુખમાં પાધક છે. ૩૯.

વળી—(સવૈયા તેવીસા)

रेतकीसी गढ़ी किधौं मढ़ी है मसानकीसी,
अंदर अंधेरी जैसी कंदरा है मैलकी ।
ऊपरकी चमक दमक पट भूषनकी,
धोखै लागै भली जैसी कली है कनैलकी ॥
औगुनकी औंड़ी महा भौंड़ी मोहकी कनौड़ी,
मायाकी मसूरति है मूरति है मैलकी ।

ऐसी देह याहीके सनेह याकी संगतिसौं,
है रही हमारी मति कोल्हूकेसे बैलकी ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ:—ગઢી = નાનો ગઢ કે કિલ્લો. મઢી = નાનું મંદિર-દેરી. કંદરા = ગુફા. સૈલ = પહાડ. ફૂલી હૈ કનૈલકી = કનૈરના ફૂલની કળી. ઔંડી = ઊંડી. લૌંડી = ખરાબ. કનૌંડી = કાણી આંખ. મસૂરતિ = આધાર.

અર્થ:—આ દેહ રેતીના ગઢ સમાન અથવા સ્મશાનની દેરી સમાન છે અને અંદર પર્વતની ગુફા સમાન અંધકારમય છે, ઉપરના ઠાઠમાઠ અને વસ્ત્રાભૂષણોથી સારો દેખાય છે પરંતુ કનૈરની કળી સમાન દુર્ગંધવાળો છે, અવગુણોથી ભરેલો, અત્યંત ખરાબ અને કાણી આંખ સમાન નકામો છે, માયાનો સમૂહ અને મેલની મૂર્તિ જ છે, એના જ પ્રેમ અને સંગથી આપણી બુદ્ધિ ધાણીના બળદ જેવી થઈ ગઈ છે જેથી સંસારમાં સદા ભ્રમણ કરવું પડે છે. ૪૦.

વળી—

ઠૌર ઠૌર સ્કતકે કુંડ કેસનિકે હુંડ,
હાઢનિસૌં મરી જૈસૈં થરી હૈ ચુરૈલકી ।
નૈકુસૈં ધકાકે લગૈ એસૈ ફટિ જાય માનૌ,
કાગદકી પૂરી કિયૌં ચાદરિ હૈ ચૈલકી ॥
સૂચૈ ભ્રમ વાંનિ ઠાનિ મૂઢનિસૌં પહચાંનિ,
કૌર સુખ હાનિ અરુ સ્વાંનિ બદફૈલકી ।
ऐसी देह याहीके सनेह याकी संगतिसौं,
है रही हमारी मति कोल्हूकेसे बैलकी ॥ ४१ ॥

શબ્દાર્થ:—ઠૌર-ઠૌર = ઠેકઠેકાણે. કેસનિકે = વાળના. હુંડ = સમૂહ. થરી (સ્થલ) = સ્થાન. ચુરૈલ = ચુડેલ. પૂરી = પડીકું. વાંનિ = ટેવ. ચૈલ = કપડા. બદફૈલ = ખુરા કામ.

૧. 'થૌરસૈ' પણ પાઠ છે, ૨. 'ગતિ' પણ પાઠ છે.

અર્થ:—આ દેહમાં ઠેકઠેકાણે લોહીના કુંડ અને વાળના કુંડ છે, એ હાડકાંઓથી ભરેલો છે જાણે ચુડેલોનું નિવાસસ્થાન જ છે. જરાક ધક્કો લાગતાં એવી રીતે ફાટી જાય છે જાણે કાગળનું પડીકું અથવા કપડાની જૂની ચાદર. એ પોતાનો અસ્થિર સ્વભાવ પ્રગટ કરે છે પણ મૂર્ખાઓ એના પ્રત્યે સ્નેહ કરે છે. એ સુખનો ઘાતક અને ખુરાઈઓની ખાણ છે. એના જ પ્રેમ અને સંગથી આપણી ખુદ્ધિ ધાણીના બળદ જેવી સંસારમાં ભટકનાર થઈ ગઈ છે. ૪૧.

સંસારી જીવોની દશા ધાણીના બળદ જેવી છે (સવૈયા એકત્રીસા)

પાટી બાંધી લોચનિસૌં સકુચૈ દબોચનિસૌં,
 કોચનિકે સોચસૌં ન વેદૈ સ્વેદ તનકૌ ।
 ધાયબો હૌ ધંધા અરુ કંધામાંહિ લગ્યૌ જોત,
 બાર બાર આર સહૈ કાયર હૈ મનકૌ ॥
 મૂઝ સહૈ પ્યાસ સહૈ દુર્જનકો ત્રાસ સહૈ,
 ચિંતા ન ગૈહૈ ન ઉસાસ લહૈ છનકૌ ।
 પરાધીન ધૂમૈ જૈસૌ કૌલ્હૂકૌ કમેરૌ વૈલ,
 તૈસૌઈ સ્વભાવ યા જગતવાસી જનકૌ ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પાટી = પટ્ટી. લોચનિસૌં = આંખોથી. સકુચૈ = સંકોચાય છે. કોચનિકૈ = આખુકેના. ધાયબૌ = દોડવું. આર = એક પ્રકારની અણી. કાયર = સાહસહીન. ત્રાસ = દુઃખ. ઉસાસ = વિસામો. કમેરૌ (કમાઉ) = નિરંતર બેડાનારો.

અર્થ:—સંસારી જીવોની દશા* ધાણીના બળદ જેવી જ થઈ રહી છે. તે આ રીતે છે—નેત્રો ઉપર પાટો બાંધેલો છે, જગ્યા સાંકડી હોવાથી

* સંસારી જીવોની આંખો પર અજ્ઞાનની પટ્ટી બાંધેલી છે, તેઓ મર્યાદિત ક્ષેત્રથી આગળ જઈ શકતા નથી એ તેમને માટે દબાવનાર છે, સ્ત્રી આદિના તીખા વચન આખુક છે, વિષય-સામગ્રીને માટે ભટકવું તે તેમનો ધંધો છે, ગૃહસ્થપણું છોડીને નીકળી નથી શકતા એ તેમના ઉપર નેતરું છે. કષાય, ચિંતા વગેરે આર છે, પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરવા માટે ભૂખ તરસ સહન કરે છે. શેઠ, રાજા વગેરેનો ત્રાસ સહન કરવો પડે છે, કમોની પરાધીનતા છે, ભ્રમણા કરતાં અનંતકાળ વીતી ગયો પણ એક ક્ષણ માટેય સાચું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહિ.

દબાઈ-સંકડાઈને રહે છે, ચાલુકના મારની ખીકથી શરીરના કષ્ટની જાણ પણ દરકાર કરતો નથી, દોડવું એ જ તેનું કામ છે, તેના ગળા ઉપર બેતર લાગેલું છે (જેથી નીકળી શકતો નથી,) દરેક પળે આરનો માર સહન કરતો મનમાં નાહિંમત થઈ ગયો છે, ભૂખ-તરસ અને નિર્દય પુરુષો દ્વારા પ્રાપ્ત કષ્ટ ભોગવે છે, ક્ષણમાત્ર પણ વિસામો લેવાની સ્થિરતા પામતો નથી અને પરાધીન થઈને ચકકર ફેરે છે. ૪૨.

સંસારી જીવોની હાલત. (સવૈયા એકત્રીસ)

જગતમેં ઢોલેં જગવાસી નરરૂપ ધરેં,
પ્રેતકેસે દીપ કિઘોં રેતકેસે થૂહે હેં ।
દીસેં પટ મૂપન આઢંબસોં નીકે ફિરિ,
ફીકે છિનમાંઝ સાંઝ-અંબર જ્યોં સૂહે હેં ॥
મોહકે અનલ દગે માયાકી મનીસોં પગે,
ઢામકી અનીસોં લગે ઓસકેસે ફૂહે હેં ।
ધરમકી બૂઝ નાંહિ ઉરઝે મરમમાંહિ,
નાચિ નાચિ મરિ જાંહિ મરીકેસે ચૂહે હેં ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ઢોલેં = ફેરે. પ્રેતકેસે દીપ = સ્મશાનમાં જે દીવો સળગાવવામાં આવે છે તે. રેતકેસે થૂહે = રેતીના ઢગલા. નીકે = સારા. ફીકે = મલીન. સાંઝ-અંબર = સંધ્યાનું આકાશ. અનલ = અગ્નિ. દગે = બળે. ડાલકી = ઘાસની. અની = અણી. ફૂહે = ટીપાં. બૂઝ = ઓળખાણ. મરી = પ્લેગ.

અર્થ:—સંસારી જીવ મનુષ્ય આદિનું શરીર ધારણ કરીને ભટકી રહ્યા છે તે સ્મશાનના દીવા^૧ અને રેતીના ટીપા^૨ જેવા ક્ષણભંગુર છે. વસ્ત્ર-આભૂષણ આદિથી સારા દેખાય છે પરંતુ સંધ્યાના આકાશ જેવા ક્ષણવારમાં મલીન થઈ જાય છે. તેઓ મોહની અગ્નિથી બળે છે છતાં પણ માયાની મમતામાં લીન થાય છે અને ઘાસ પર પડેલ ઝાકળના ટીપાની જેમ ક્ષણ-માત્રમાં નાશ પામી જાય છે. તેમને પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ નથી,

૧. જલ્દી ઓલવાઈ જાય છે, કોઈ રોકનાર નથી.

૨. મારવાડમાં પવનના નિમિત્તે રેતીના ટીપા બને છે અને પાછા મટી જાય છે.

ભ્રમમાં ભૂલી રહ્યા છે અને પ્લેગના ઉંદરોની* જેમ નાચી નાચીને તરત જ મરી જાય છે. ૪૩.

ધનસંપત્તિનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ. (સવૈયા એકત્રીસા)

જાસોં તૂ કહત યહ સંપદા હમારી સો તૌ,
સાધનિ અડારી એસેં જૈસે નાક સિનકી ।
તાહિ તૂ કહત યાહિ પુન્નજોગ પાઈ સો તૌ,
નરકકી સાઈ હૈ બડાઈ ડેઢ દિનકી ॥
ઘેરા માંહિ પરચૌ તૂ વિચારૈ સુખ આંચિનકૌ,
માચિનકે ચૂટત મિઠાઈ જૈસે મિનકી ।
એતે પરિ હોહિ ન ઉદાસી જગવાસી જીવ,
જગમૈં અસાતા હૈ ન સાતા એક છિનકી ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—અડારી = છોડી દીધું. સાઈ = નાખનાર. ઘેરા = ચક્કર.

અર્થ:—હે સંસારી જીવો! જેને તમે કહો છો કે આ અમારું ધન છે, તેને સજ્જનો, જેવી રીતે નાકનો મેલ ખંખેરી નાખવામાં આવે તેમ છોડી દે છે અને પછી ગ્રહણ કરતા નથી. જે ધન તમે પુણ્યના નિમિત્તે મેળવ્યું કહો છો તે દોઢ દિવસની મોટાઈ છે અને પછી નરકમાં નાખનાર છે અર્થાત્ પાપરૂપ છે. તમને એનાથી આંખોનું સુખ દેખાય છે તેથી તમે કુટુંબીજનો વગેરેથી એવા ઘેરાઈ રહો છો જેવી રીતે મિઠાઈ ઉપર માખીઓ ગણગણે છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે આટલું હોવા છતાં પણ સંસારી જીવો સંસારથી વિરક્ત થતા નથી. સાચું પૂછો તો સંસારમાં એકલી અશાતા જ છે, ક્ષણમાત્ર પણ શાતા નથી. ૪૬.

લૌકિકજનોનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ. (દોહરા)

ए जगवासी यह जगत्, इन्हसौं तोहि न काज ।
तेरै घटमैं जग बसै, तामैं तेरौ राज ॥ ४५ ॥

* જ્યારે ઉંદર ઉપર પ્લેગનું આક્રમણ થાય છે ત્યારે તે દરમાંથી નીકળીને જમીન ઉપર પડે છે અને ખૂબ આકુળતાથી એએક વાર પટકાઈને તરત જ મરી જાય છે.

અર્થ:—હે ભવ્ય! આ સંસારી જીવો અને આ સંસાર સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ નથી, તમારા જ્ઞાનઘટમાં^૧ સમસ્ત સંસારનો સમાવેશ છે અને તેમાં તમારું જ શબ્દ છે. ૪૫.

શરીરમાં ત્રણલોકનો વિલાસ ગલિત છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

યાહી નર-પિંડમૈં વિગજૈ ત્રિભુવન થિતિ,

યાહીમૈં ત્રિવિધિ-પરિનામરૂપ સૃષ્ટિ હૈ ।

યાહીમૈં કરમકી ઉપાધિ દુઃખ દાવાનલ,

યાહીમૈં સમાધિ સુખ વારિદકી વૃષ્ટિ હૈ ॥

યાહીમૈં કરતાર કરતૂતિ હીમૈં વિભૂતિ,

યામૈં ભોગ યાહીમૈં વિયોગ યામૈં વૃષ્ટિ હૈ ।

યાહીમૈં વિલાસ સબ ગર્ભિત ગુપતરૂપ,

તાહીકૌં પ્રગટ જાકે અંતર સુદૃષ્ટિ હૈ ॥ ૪૬ ॥

શબ્દાર્થ:—નર-પિંડ = મનુષ્ય શરીર. ત્રિવિધ = ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્યરૂપ. વારિદ = વાદળ. વૃષ્ટિ = ઘર્ષણ. ગલિત = સમાવેશ.

અર્થ:—આ જ મનુષ્ય શરીરમાં^૨ ત્રણ લોક મોજૂદ છે, એમાં જ ત્રણ પ્રકારના પરિણામ^૩ છે, એમાં જ કર્મ-ઉપાધિજનિત દુઃખરૂપ અગ્નિ છે, એમાં જ આત્મધ્યાનરૂપ સુખની મેઘવૃષ્ટિ છે, એમાં કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમાં જ તેની ક્રિયા છે, એમાં જ જ્ઞાન-સંપદા છે, એમાં જ કર્મનો ભોગ અથવા વિયોગ છે, એમાં જ સારા કે ખરાબ ગુણોનું સંઘર્ષણ છે અને આ જ શરીરમાં સર્વ વિલાસ ગુપ્ત રીતે સમાયેલા છે. પરંતુ જેના અંતરંગમાં સમ્યગ્જ્ઞાન છે તેને જ સર્વ વિલાસ જણાય છે. ૪૬.

૧. નિર્માણ જ્ઞાનમાં સમસ્ત લોક-અલોક ઝળકે છે.

૨. કેડની નીચે પાતાળ લોક, નાલિ તે મધ્યલોક અને નાલિની ઉપર ભૂલોક.

૩. ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્ય.

आत्मविलास लणुवानो उपदेश. (सवैया अेकत्रीसा)

रे रुचिवंत पचारि कहै गुरु,
तू अपना पद बूझत नांही ।
खोजु हियें निज चेतन लच्छन,
है निजमैं निज गूझत नांही ॥
सुद्ध सुछंद सदा अति उज्जल,
मायाके फंद अरूझत नांही ।
तेरौ सरूप न दुंदकी दोहीमैं,
तोहीमैं है तोहि सूझत नांही ॥ ४७ ॥

शब्दार्थः—रुचिवंत = लव्य. पचारि = ओलावीने. बूझत = ओणभतो. हिये = हृदयमां. गूझत नांही = गुंचवातो नथी. सुछंद = स्वतंत्र. उज्जल = निर्मल. अरूझत नांही = छूटतुं नथी. दुंद (दं) = भ्रमलण. दोही = दुविधा.

अर्थः—श्रीगुरु ओलावीने कहे छे के हे लव्य! तुं तारा स्वरूपने ओणभतो नथी, पोताना घटमां चैतन्यनुं लक्षणु गोतो, ते पोतानामां न छे, पोताथी गुंचवातो नथी, तमे शुद्ध, स्वाधीन अने अत्यंत निर्विकार छे, तमारी आत्मसत्तामां मायानो प्रवेश नथी. तमारुं स्वरूप भ्रमलण अने दुविधाथी रहित छे जे तमने सूझतुं नथी. ४७.

आत्मस्वरूपनी ओणभाणु ज्ञानथी थाय छे. (सवैया अेकत्रीसा)

केई उदास रहैं प्रभु कान,
केई कहैं उठि जांहि कहींकै ।
केई प्रनाम करैं गढ़ि मूरति,
केई पहार चढ़ैं चढ़ि छीकै ॥
केई कहैं असमानके ऊपरि,
केई कहैं प्रभु हेठि जमीकै ।

મેરો ધની નહિ દૂર દિસન્ટર,

મોહીમૈં હૈ મોહિ સૂઝત નીકૈ ॥ ૪૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદાસ = વિરક્ત. ગઠિ = બનાવીને. મૂરતિ (મૂર્તિ) = પ્રતિમા. પહાર (-પહાડ) = પર્વત. અસમાન (આસમાન) = ઊર્ધ્વલોક. હેઠિ = નીચે. જમી (જમીન) = ધરતી. દિસન્ટર (દેશાન્ટર) = અન્ય ક્ષેત્ર, વિદેશ.

અર્થ:—આત્માને જાણવા માટે અર્થાત્ ઇશ્વરની યોજ કરવા માટે કોઈ તો ત્યાગી બની ગયા છે, કોઈ ખીજ ક્ષેત્રમાં યાત્રા આદિ માટે જાય છે, કોઈ પ્રતિમા બનાવીને નમસ્કાર, પૂજન કરે છે, કોઈ ડોળીમાં ખેસીને પર્વત પર ચડે છે, કોઈ કહે છે કે ઇશ્વર આકાશમાં છે અને કોઈ કહે છે કે પાતાળમાં છે પરંતુ આપણા પ્રભુ દૂર દેશમાં નથી—આપણામાં જ છે તે આપણને સારી રીતે અનુભવમાં આવે છે. ૪૮.

વળી—(દોહરા)

કહૈ સુગરુ જો સમકિતી, પરમ ઉદાસી હોઈ ।

સુથિર ચિત્ત અનુભૌ કૈ, પ્રભુપદ પરસૈ સોઈ ॥ ૪૯ ॥

શબ્દાર્થ:—પરમ = અત્યંત. ઉદાસી = વીતરાગી. પરસૈ = પ્રાપ્ત કરે.

અર્થ:—શ્રીગુરુ કહે છે કે જે સમ્યક્દષ્ટિ અત્યંત વીતરાગી થઈને મનને ખૂબ સ્થિર કરીને આત્મ-અનુભવ કરે છે તે જ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯.

મનની ચંચળતા (સવૈયા એકત્રીસા)

છિનમૈં પ્રવીન છિનહીમૈં માયાસૌં મલીન,

છિનકમૈં દીન છિનમાંહિ જૈસૌ સક્ર હૈ ।

લિયૈં દૌર ધૂપ છિન છિનમૈં અનંતરૂપ,

કોલાહલ ઠાનત મથાનકૌસૌ તક્ર હૈ ॥

નટકૌસૌ થાર કિઘૌં હાર હૈ રહટકૌસૌ,

ધારકૌસૌ ભૌંર કિ કુંભારકૌસૌ ચક્ર હૈ ।

ऐसौ मन भ्रामक सुथिरु आजु कैसै होई,
ओरहीकौ चंचल अनादिहीकौ वक्र है ॥ ५० ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રવીણ = ચતુર. સક (શક) = ઇન્દ્ર. ઠાનત = કરે છે. મથાન = વલોણું. તક = છાશ. થાર = થાળી. હાર = માળા. ચક્ર = ચાકડો. બ્રામક = બ્રમણ કરનાર. ચંચળ = ચંચળ. વક્ર = વાકું.

અર્થ:—આ મન ક્ષણમાત્રમાં પાંડિત બની જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં માયામાં મલિન થઈ જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં વિષયોને માટે દીન બને છે, ક્ષણમાત્રમાં ગર્વથી ઇન્દ્ર જેવું બની જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં જ્યાં-ત્યાં દોડે છે અને ક્ષણમાત્રમાં અનેક વેષ ઢાઢે છે. જેમ દહીં વલોવતાં છાછની ઉથલ-પાથલ થાય છે તેવો કોલાહલ મચાવે છે; નટનો થાળ, રહેંટચક્રની માળ, નદીના પ્રવાહનું વમળ અથવા કુંભારના ચાકડાની જેમ ધૂમ્પા જ કરે છે. આવું બ્રમણ કરનારું મન આજે કેવી રીતે સ્થિર થઈ શકે કે જે સ્વભાવથી જ ચંચળ અને અનાદિકાળથી વક્ર છે. ૫૦.

મનની ચંચળતા ઉપર જ્ઞાનનો પ્રભાવ. (સવૈયા એકત્રીસા)

धायौ सदा काल पै न पायौ कहूं साचौ सुख,
रूपसौं विमुख दुखकूपवास बसा है ।
धरमकौ घाती अधरमकौ संघाती महा,
कुरापाती जाकी संनिपातकीसी दसा है ॥
मायाकौ झपटि गहै कायासौं लपटि रहै,
भूल्यौ भ्रम-भीरमें बहीरकौसौ ससा है ।
ऐसौ मन चंचल पताकासौ अंचल सु,
ग्यानके जगसौं निखाण पथ धसा है ॥ ५१ ॥

શબ્દાર્થ:—ધાયૌ = દોડ્યો. વિમુખ = વિરુદ્ધ. સંઘાતી = સાથી. કુરાપાતી = ઉપદ્રવી. ગહૈ = પકડે. બહીર = શિકારી. સસા (શશા) = સસહું. પતાકા = ધ્વજ. અંચલ = કપડું.

અર્થ:—આ મન સુખને માટે સદાય ભટકતું રહ્યું છે પણ ક્યાંય

સાચું સુખ મેળવ્યું નથી. પોતાના સ્વાનુભવના સુખથી વિરુદ્ધ થઈ દુઃખના કુવામાં પડી રહ્યો છે. ધર્મનો ધાતક, અધર્મનો સાથી, મહાઉપદ્રવી સને-પાતના રોગી જેવો અસાવધાન થઈ રહ્યો છે. ધન-સંપત્તિ આદિનું સ્કૂર્તિથી ગ્રહણ કરે છે અને શરીરમાં રનેહ કરે છે, ભ્રમજ્ઞાનમાં પડ્યો થકો એવો ભૂલી રહ્યો છે જેવો શિકારીના ઘેરામાં સસલું ભટકી રહ્યું હોય. આ મન ધજ્ઞના વસ્ત્રની જેમ ચંચળ છે, તે જ્ઞાનનો ઉદય થવાથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૧.

મનની સ્થિરતાનો પ્રયત્ન (દોહરા)

જો મન વિષૈ-કષાયમૈ, બસૈ ચંચલ સોઈ ।

જો મન ધ્યાન વિચારસૌ, રુકૈ સુ અવિચલ હોઈ ॥ ૫૨ ॥

શબ્દાર્થ:—રુકૈ = રોકાય. અવિચલ = સ્થિર.

અર્થ:—જે મન વિષય-કષાય આદિમાં વર્તે છે તે ચંચળ રહે છે અને જે આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં લાગ્યું રહે છે તે સ્થિર થઈ જાય છે. ૫૨.

વળી— (દોહરા)

તાતૈ વિષૈ-કષાયસૌ, ફેરિ સુ મનકી બાંનિ ।

સુદ્ધાતમ અનુભૌવિષૈ, કીજૈ અવિચલ આનિ ॥ ૫૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બાંનિ = આહત-સ્વભાવ. અવિચલ = સ્થિર. આનિ = લાવીને.

અર્થ:—માટે મનની પ્રવૃત્તિ વિષય-કષાયથી ખસેડીને તેને શુદ્ધ આત્માનુભવ તરફ લાવો અને સ્થિર કરો. ૫૩.

આત્માનુભવ કરવાનો ઉપદેશ. (સર્વૈયા એકત્રીસા)

અલક્ષ અમૂરતિ અરૂપી અવિનાસી અજ,

નિરાધાર નિગમ નિરંજન નિરંધ હૈ ।

નાનારૂપ મેસ ધૈ મેસકૌ ન લેસ ધૈ,

ચેતન પ્રદેસ ધૈ ચેતનકૌ સ્વંધ હૈ ॥

મોહ ધૈ મોહીસૌ વિગૈ તોમૈ તોહીસૌ,

ન તોહીસૌ ન મોહીસૌ ન રાગી નિસ્વંધ હૈ ।

ऐसी चिदानंद याही घटमें निकट तेरे,

ताहि तू विचारु मन और सब धंध है ॥ ५४ ॥

शब्दार्थः—अमूर्ति (अमूर्ति) = आकार रहित. अविनासी = नित्य. अज = जन्म रहित. निगम = ज्ञानी. निरंध = अंध. अंध (रुंध) = पिंड. धंध (रुंध) = द्विविधा.

अर्थः—आ आत्मा अलण, अमूर्तिक, अरूपी, नित्य, अजन्म, निन्दधार, ज्ञानी, निर्विकार अने अंध छे. अनेक शरीर धारणु करे छे पणु ते शरीरेना कोरु अंशरूप थरु नतो नथी, येतन प्रदेशोने धारणु करेल येतन्यनो पिंड न छे. ज्यारे आत्मा शरीर आदि प्रत्ये मोड करे छे त्यारे मोडी थरु नय छे अने ज्यारे अन्य वस्तुओमां राग करे छे त्यारे ते रूप थरु नय छे, वास्तवमां न शरीररूप छे अने न अन्य वस्तुओ रूप छे, ते सर्वथा वीतराग अने कर्मबंधनथी रहित छे. हे मन! आवो चिदानंद आ न शरीरमां तारी पास छे तेनो तुं विचार कर, ते सिवायनी पीछु अधी नंन छे. ५४.

आत्मानुभव करवानी विधि (सवैया ऐकत्रीसा)

प्रथम सुद्रिष्टिसौं सरीररूप कीजै भिन्न,

तामें और सूच्छम सरीर भिन्न मानिये ।

अष्ट कर्म भावकी उपाधि सोऊ कीजै भिन्न,

ताहूमें सुबुद्धिकौ विलास भिन्न जानिये ॥

तामें प्रभु चेतन विराजत अखंडरूप,

वहै श्रुतग्यानके प्रवांन उर आनिये ।

वाहीकौ विचार करि वाहीमें मगन हूजै,

वाकौ पद साधिवेकौं ऐसी विधि ठानिये ॥ ५५ ॥

शब्दार्थः—शरीर = औदारिक, वैक्यिक, आदारक. सूच्छम सरीर (सूक्ष्म शरीर) = तैजस, कार्मणु. अष्ट कर्म भावकी उपाधि = राग-द्वेष-भोड. सुबुद्धिकौ विलास = लेहविज्ञान.

અર્થ:—પહેલાં ભેદવિજ્ઞાનથી સ્થૂળ શરીરને આત્માથી ભિન્ન માનવું બ્રેઈએ, પછી તે સ્થૂળ શરીરમાં તૈજસ, કાર્માણુ સૂક્ષ્મ શરીર છે, તેમને ભિન્ન જાણવા યોગ્ય છે. પછી આઠ કર્મની ઉપાધિજનિત રાગ-દ્વેષને ભિન્ન કરવા અને પછી ભેદવિજ્ઞાનને પણ ભિન્ન માનવું બ્રેઈએ. તે ભેદવિજ્ઞાનમાં અખંડ આત્મા વિરાજમાન છે, તેને શ્રુતજ્ઞાન-પ્રમાણુ અથવા નય-નિક્ષેપ આદિથી નક્કી કરીને તેનો જ વિચાર કરવો અને તેમાં જ લીન થવું બ્રેઈએ. મોક્ષપદ પામવાની નિરંતર આવી જ રીત છે. ૫૫.

આત્માનુભવથી કર્મખંધ થતો નથી. (ચોપાઈ)

इहि विधि वस्तु व्यवस्था जानै ।

रगादिक निजरूप न मानै ॥

तातै ग्यानवंत जगमांही ।

करम बंधकौ करता नांही ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:—સંસારમાં સમ્યક્દષ્ટિ જીવ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે અને રાગ-દ્વેષ આદિને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી તેથી તે કર્મખંધનના કર્તા નથી. ૫૬.

ભેદજ્ઞાનીની ક્રિયા (સવેયા એકત્રીસ)

ग्यानी भेदग्यानसौं विलेछि पुदगल कर्म,

आतमीक धर्मसौं निरालो करि मानतौ ।

ताकौ मूल कारन असुद्ध रागभाव ताके,

नासिबेकौं सुद्ध अनुभौ अभ्यास ठानतौ ॥

याही अनुक्रम पररूप सनबंध त्यागि,

आपमांहि अपनी सुभाव गहि आनतौ ।

इत्यालोच्य विवेच्य तत्किल परद्रव्यं समग्रं बलात्

तन्मूलां बहुभावसन्ततिमिमा मुर्द्धर्तुकामः समम् ।

आत्मानं समुपैति निर्भरवहत्पूर्णैकसंविद्युतम्

येनोन्मूलितबन्ध एष भगवानात्मात्मनि स्फूर्जति ॥ ૧૬ ॥

સાધિ સિવચાલ નિરબંધ હોત તિહૂં કાલ,
કેવલ વિલોક પાઠે લોકાલોક જાનતૌ ॥ ૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—વિક્ષેષિ = બુદ્ધિ બાણવો. નિરાલૌ = ભિન્ન. અનુક્રમ = ક્રમ પ્રમાણે. સાધિ = સિદ્ધ કરીને. સિવચાલ = મોક્ષમાર્ગ. નિરબંધ = બંધ રહિત. વિલોક = જ્ઞાન.

અર્થ:—જ્ઞાની જીવ ભેદવિજ્ઞાનના પ્રભાવથી પુદ્ગલ કર્મને બુદ્ધિ બાણે છે અને આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન માને છે. તે પુદ્ગલ કર્મોનું મૂળ કારણ રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ વિભાવો છે, તેનો નાશ કરવા માટે શુદ્ધ અનુભવનો અભ્યાસ કરે છે અને પૈ માં કવિત્તમાં કહેલી રીતે આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન અને પરસ્પર એવી બંધપદ્ધતિને દૂર કરીને પોતામાં જ પોતાના જ્ઞાન-સ્વભાવનું ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે તે સદૈવ મોક્ષમાર્ગનું સાધન કરીને બંધન રહિત થાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને લોકાલોકનો જ્ઞાયક થાય છે. ૫૭.

ભેદજ્ઞાનીનું પરાક્રમ (સવૈયા એકત્રીસ)

જૈસૈં કોઝ મનુષ્ય અજાન મહાબલવાન,
સ્વોદિ મૂલ વૃચ્છકૌ ઉસ્વૈરે ગહિ બાહૂસૌ ।
તૈસૈં મતિમાન દર્વકર્મ ભાવકર્મ ત્યાગિ,
હૈ રૈ અતીત મતિ ગ્યાનકી દશાહૂસૌ ॥
યાહી ક્રિયા અનુસાર મિટૈ મોહ અંધકાર,
જગૈ જોતિ કેવલ પ્રધાન સવિતાહૂસૌ ।
ચુકૈ ન સકતીસૌં લુકૈ ન પુદગલ માંહિ,
ધુકૈ મોલ થલકૌં રુકૈ ન ફિર કાહૂસૌં ॥ ૫૮ ॥

શબ્દાર્થ:—અતીત = ખાલી, શૂન્ય. સવિતાહૂ = સૂર્ય. લુકૈ = છુપાય. ધુકૈ = ચાલે છે.

રાગાદીનામુદયમદયં દારયત્કારણાનાં
કાર્યં બન્ધં ત્રિવિધમધુના સઘ એવ પ્રણુષ ।
જ્ઞાનજ્યોતિઃ ક્ષપિતતિમિરં સાધુ સન્નદ્ધમેતત્
તદ્વચ્ચદ્વત્પ્રસરમપરઃ કોઽપિ નાસ્યાવૃણોતિ ॥ ૧૭ ॥
ઇતિ બન્ધો નિષ્ક્રાન્તઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ અન્નણ્યો મહા બળવાન મનુષ્ય પોતાના બાહુબળથી કોઈ વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખાડી નાખે છે તેવી જ રીતે ભેદવિજ્ઞાની મનુષ્ય જ્ઞાનની શક્તિથી દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મને દૂર કરીને હલકા થઈ જાય છે. આ રીતે મોહનો અંધકાર નાશ પામે છે અને સૂર્યથી પણ શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિ જાગે છે, પછી કર્મ અને નોકર્મથી છુપાઈ ન શકવા યોગ્ય અનંતશક્તિ પ્રગટ થાય છે જેથી તે સીધા મોક્ષમાં જાય છે અને કોઈના રોક્યા રોકાતા નથી. ૫૮.

આઠમા અધિકારનો સાર

જેકે સિદ્ધાલયમાં અનંત કાર્મણુ વર્ગણુઓ ભરેલી છે તોપણ સિદ્ધ ભગવાનને કર્મનો બંધ થતો નથી, અરિહંત ભગવાન યોગ સહિત હોવા છતાં અબંધ રહે છે, પ્રમાદ વિના હિંસા થઈ જવા છતાં મુનિઓને બંધ થતો નથી, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અસંયમી હોવા છતાં પણ બંધ રહિત છે. એથી સ્પષ્ટ છે કે કાર્મણુ વર્ગણુઓ, યોગ, હિંસા અને અસંયમથી બંધ થતો નથી, કેવળ શુભ-અશુભ અશુદ્ધોપયોગ જ બંધનું કારણ છે. અશુદ્ધ ઉપયોગ રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ છે અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો અભાવ સમ્યગ્દર્શન છે, માટે બંધનો અભાવ કરવા માટે સમ્યગ્દર્શનની સંભાળ કરવી જોઈએ. એમાં પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી કેમ કે સમ્યગ્દર્શન જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોનો દાતા છે. આ સમ્યગ્દર્શન વિપરીત અભિનિવેશ રહિત હોય છે. મેં કર્યું, મારું છે, હું ઇચ્છું તે કરીશ, એ મિથ્યાભાવ સમ્યગ્દર્શનમાં હોતો નથી. એમાં શરીર, ધન, કુટુંબ અથવા વિષય-ભોગથી વિરક્તભાવ રહે છે અને ચંચળ ચિત્તને વિશ્રામ મળે છે. સમ્યગ્દર્શન જાગૃત થતાં વ્યવહારની તદ્દત્તીનતા રહેતી નથી, નિશ્ચયનયના વિષયભૂત નિર્વિકલ્પ અને નિરુપાધિ આત્મરામનું સ્વરૂપ-ચિંતવન હોય છે અને મિથ્યાત્વને આધીન થઈને સંસારી આત્મા જે અનાદિકાળથી ઘાણીના બળદની જેમ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો હતો તેને વિલક્ષણ શાન્તિ મળે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીઓને પોતાનો ઈશ્વર પોતાનામાં જ દેખાય છે; અને બંધના કારણોનો અભાવ થવાથી તેમને પરમેશ્વરપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

भोक्ष द्वार

(६)

प्रतिज्ञा (दोडरा)

बंधद्वार पूरौ भयौ, जो दुख दोष निदान ।
अब बरनौ संक्षेपसौं, मोखद्वार सुखथान ॥ १ ॥

शब्दार्थः—निदान = कारण. वरनौ = वर्णन करुं छुं. संक्षेपसौं = थोडासां.

अर्थः—दुःखो अने दोषोना कारणभूत पंधनो अधिकार समाप्त
थयो हुवे दुःखासां सुखना स्थानरूप भोक्ष अधिकारनुं वर्णन करुं छुं. १.

भंगदाचरण (सवैया ऐकत्रीसा)

भेदग्यान आरासौं दुफार करै ग्यानी जीव,
आतम करम धार भिन्न भिन्न चरचै ।
अनुभौ अभ्यास लहै परम धरम गहै,
करम भरमकौ खजानौ खोलि खरचै ॥
यौही मोख मुख धावै केवल निकट आवै,
पूरन समाधि लहै परमकौ परचै ।
भयौ निरदौर याहि करनौ न कलु और,
ऐसौ विश्वनाथ ताहि बनारसी अरचै ॥ २ ॥

द्विधाकृत्य प्रज्ञाककचदलनाद्वन्धपुरुषौ

नयन्मोक्षं साक्षात्पुरुषमुपलम्भैकनियतम् ।

इदानीमुन्मज्जत्सहजपरमानन्दसरसं

परं पूर्णं ज्ञानं कृतसकलकृत्यं विजयते ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—અરચૈ = જાણે. ખરચૈ = ફર કરે. પરચૈ = ઓળખે. નિરદ્વૈર = સ્થિર.
વિશ્વનાથ = સંસારનો સ્વામી. અરચૈ = વંદન કરે છે.

અર્થ:—જ્ઞાની જીવ ભેદવિજ્ઞાનની કરવતથી આત્મપરિણતિ અને કર્મપરિણતિને ભિન્ન કરીને તેમને જુદીજુદી જાણે છે અને અનુભવનો અભ્યાસ તથા રત્નત્રયનું ગ્રહણ કરીને જ્ઞાનાવરણાદ કર્મ અથવા રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવનો ખજનો ખાલી કરી નાખે છે. આ રીતે તે મોક્ષની સન્મુખ દોડે છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાન તેની સમીપ આવે છે ત્યારે પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પરમાત્મા બની જાય છે અને સંસારનું ભટકવું મટી જાય છે તથા કરવાનું કાંઈ બાકી રહી જતું નથી અર્થાત્ કૃત્યકૃત્ય યત્ન જાય છે. આવા ત્રિલોકીનાથને પંડિત બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૨.

સમ્યજ્ઞાનથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

काहू एक जैनी सावधान है परम पैनी,
ऐसी बुद्धि छैनी घटमांही डार दीनी है ।
पैठी नो कर्म भेदि दख कर्म छेदि,
सुभाउ विभाउताकी संधि सोधि लीनी है ॥
तहां मध्यपाती होय लखी तिन धारा दौय,
एक मुधामई एक सुधारस-भीनी है ।
मुधासौं विरचि सुधासिंधुमें मगन भई,
ऐती सब क्रिया एक समै बीचि कीनी है ॥ ३ ॥

શબ્દાર્થ:—સાવધાન = પ્રમાદ રહિત. પૈની = તીક્ષ્ણ. પૈઠી = ઘૂસી. સંધિ = મિલનસ્થાન. મધ્યપાતી = વચ્ચે પડીને. મુધામઈ = અજ્ઞાનમય. સુધારસ = અમૃતરસ. વિરચિ = છોડીને.

प्रज्ञाछेत्री शितेयं कथमपि निपुणैः पातिता सावधानैः

सूक्ष्मेऽन्तःसन्धिबन्धे निपतति रभसादात्मकर्मोभयस्य ।

आत्मानं मग्नमन्तःस्थिरविशदलसद्भाम्नि चैतन्यपूरे

बन्धं चाज्ञानभावे नियमितमभितः कुर्वती भिन्नभिन्नौ ॥ २ ॥

અર્થ:—જૈનશાસ્ત્રના જ્ઞાતા એક જૈને ધણા સાવધાન થઈને વિવેકરૂપી તીક્ષ્ણ છીણી પોતાના હૃદયમાં નાખી દીધી, જેણે પ્રવેશ કરતાં જ નોકર્મ, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નિજસ્વભાવનું બુદ્ધાપણું કરી નાખ્યું. ત્યાં તે જ્ઞાતાએ વચ્ચે પડીને એક અજ્ઞાનમય અને એક જ્ઞાનસુધારસમય એવી બે ધારા દેખી. ત્યારે તે અજ્ઞાનધારા છોડીને જ્ઞાનરૂપ અમૃતસાગરમાં મગ્ન થયો. આટલી બધી ક્રિયા તેણે માત્ર એક સમયમાં જ કરી. ૩.

વળી—

જૈસે છેની લોહકી, કૈ એકસૌં દોઈ ।

જડ્ ચેતનકી ભિન્નતા, ત્યૌં સુબુદ્ધિસૌં હોઈ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે લોહાની છીણી કાષ્ટ આદિ વસ્તુના બે ટુકડા કરી નાખે છે તેવી જ રીતે ચેતન-અચેતનનું પૃથક્કરણ ભેદવિજ્ઞાનથી થાય છે. ૪.

સુબુદ્ધિનો (વલાસ. (સર્વ વર્ણુ લઘુ. ચિત્રકાવ્ય ઘનાક્ષરી)

ધરતિ ધરમ ફલ હરતિ કરમ મલ,

મન વચ તન બલ કરતિ સમરપન ।

મલતિ અસન સિત ચલતિ રસન રિત,

લલતિ અમિત વિત કરિ ચિત દરપન ॥

કહતિ મરમ ધુર દહતિ મરમ પુર,

ગહતિ પરમ ગુરુ ઊર ઉપસરપન ।

રહતિ જગતિ હિત લહતિ મગતિ રિત,

ચહતિ અગતિ ગતિ યહ મતિ પરપન ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—લખતિ = ખાય છે. અસન = ભોજન. સિત = ઉજ્જવળ. અમિત = અપ્રમાણ. દહિત = બાળે છે. પુર = નગર. ઉપસરપન = સ્થિર. અગતિ ગતિ = મોક્ષ.

અર્થ:—સુબુદ્ધિ ધર્મરૂપ કૃણ ધારણુ કરે છે, કર્મમળ હરે છે, મન, વચન, કાય ત્રણે બળોને મોક્ષમાર્ગમાં લગાવે છે, જીભથી સ્વાદ લીધા વિના ઉજ્જવળ જ્ઞાનનું ભોજન ખાય છે, પોતાની અનંત જ્ઞાનરૂપ સંપત્તિ ચિત્ત-

રૂપ દર્પણમાં દેખે છે, મર્મની વાત અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે, મિથ્યાત્વરૂપ નગર ભસ્મ કરે છે, સદ્ગુરુની વાણીનું ગ્રહણ કરે છે, ચિત્તમાં સ્થિરતા લાવે છે, જગતની હિતકારી બનીને રહે છે, ત્રિલોકનાથની ભક્તિમાં અનુરાગ કરે છે, મુક્તિની અભિલાષા ઉત્પન્ન કરે છે; એવો સુબુદ્ધિનો વિલાસ છે. ૫.

સમ્યગ્જ્ઞાનીનું મહત્ત્વ. (સર્વ વર્ણુ ગુરુ. સર્વેયા એકત્રીસા)

ગણાકૌસી બાના લીનૈ આપ સાધૈ થાના ચીનૈ,
 દાનાઅંગી નાનાંગી લાના જંગી જોધા હૈ ।
 માયાબેલી જેતી તેતી રેતૈમૈ ધારેતી સેતી,
 ફંદાહીકૌ કંદા લૌદૈ સ્વેતીકૌસૌ લોધા હૈ ।
 બાધાસેતી હાંતા લોરૈ રાધાસેતી તાંતા જોરૈ,
 બાંદીસેતી નાતા તોરૈ ચાંદીકૌસૌ સોધા હૈ ।
 જાનૈ જાહી તાહી નીકૈ માનૈ રાહી પાહી પીકૈ,
 ઠાનૈ બાનૈ ડાહી એસૌ ધારાવાહી બોધા હૈ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—રાણા = આદશાહ. બાના = વેશ. થાના = સ્થાન. ચીનૈ = ઓળખે. દાનાઅંગી = પ્રતાપી. બાના જંગી બોધા = યુદ્ધમાં મહા શૂરવીર. કંદા = કાંસના મૂળિયા. સ્વેતીકૌસૌ લોધા = ખેડૂત જેવો. બાધા = કલેશ. હાંતા લોરૈ = અલગ કરે છે. તાંતા = દોર. બાંદી = દાસી. નાતા = સંબંધ. ડાહી = હોશિયારી. બોધા = જ્ઞાની.

અર્થ:—ભેદવિજ્ઞાની જ્ઞાતાએ રાજા જેવું રૂપ બનાવેલું છે, તે પોતાના આત્મરૂપ સ્વદેશની રક્ષા માટે પરિણામોની સંભાળ રાખે છે અને આત્મ-સત્તા ભૂમિરૂપ સ્થાનને ઓળખે છે. પ્રશમ, સંવેગ, અનુકંપા આદિની સેના સંભાળવામાં દાના અર્થાત્ પ્રવીણ હોય છે, શામ, દામ, દંડ, ભેદ આદિ કળાઓમાં કુશળ રાજાની સમાન છે. તપ, સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિબહ-જય, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા આદિ અનેક રંગ ધારણ કરે છે, કર્મરૂપી શત્રુઓને છતવામાં ધણો બહાદુર છે, માયારૂપી જેટલું લોહું છે તે બધાનો નાશ કરવા

માટે રેતી સમાન છે, કર્મના કુંદારૂપ કાંસને મૂળમાંથી ઉખેડવા માટે કિસાન સમાન છે, કર્મબંધના દુઃખોથી બચાવનાર છે, સુમતિ રાધિકા સાથે પ્રીતિ બેઠે છે, કુમતિરૂપ દાસી સાથે સંબંધ તોડે છે, આત્મપદાર્થરૂપ ચાંદીનું ગ્રહણ કરવામાં અને પરપદાર્થરૂપ ધૂળને છોડવામાં સોની સમાન છે. પદાર્થને જોવો જાણે છે તેવો જ માને છે ભાવ એ છે કે હેયને હેય જાણે છે અને હેય માને છે. ઉપાદેયને ઉપાદેય જાણે છે અને ઉપાદેય માને છે,^૧ એવી ઉત્તમ વાતોના આરાધક ધારા પ્રવાહી જ્ઞાતા છે. ૬.

જ્ઞાની જીવ જ ચક્રવર્તી છે (સવૈયા એકત્રીસા)

જિન્હકૈ દરબ મિતિ સાધન છલ્લંડ થિતિ,
 બિનસૈ વિભાવ અરિ પંકતિ પતન હૈં ।
 જિન્હકૈ ભગતિકો વિધાન ઈઈ નૌ નિધાન,
 ત્રિગુનકે ભેદ માનો ચૌદહ સ્તન હૈં ॥
 જિન્હકૈ સુબુદ્ધિગની ચૂરૈ મહા મોહ વજ્ર,
 પૂરૈ મંગલીક જે જે મોલકે જતન હૈં ।
 જિન્હકે પ્રમાન અંગ સૌહૈ ચમૂ ચતુરંગ,
 તેઈ ચક્રવર્તી તનુ ધૈરૈ પૈ અતન હૈં ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અરિ પંકતિ = શત્રુઓનો સમૂહ. પતન = નષ્ટ થવું. નવ નિધાન = નવ નિધિ. મંગલિક = મંડળ, ચોક. ચમૂ = સેના. ચતુરંગ = સેનાના ચાર અંગ—હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ. અતન = શરીરરહિત.

અર્થ:—જ્ઞાની જીવ ચક્રવર્તી સમાન છે કારણ કે ચક્રવર્તી છ ખંડ પૃથ્વી જીતે છે, જ્ઞાની છ દ્રવ્યોને સાધે છે, ચક્રવર્તી શત્રુઓનો નાશ કરે છે, જ્ઞાની જીવ વિભાવ પરિણતિનો વિનાશ કરે છે, ચક્રવર્તીને

૧. આત્મા અહંતા માવા (અંદરનો ભાગ) મગજ આદિ સમાન ઉપાદેય છે અને ફેતરા વગેરે સમાન શરીરાદિ હેય છે.

નવનિધિ^૧ હોય છે, જ્ઞાની નવભક્તિ^૨ ધારણ કરે છે, ચક્રવર્તીને ચૌદ રત્ન^૩ હોય છે, જ્ઞાનીઓને સમ્યક્દર્શન—જ્ઞાન—ચારિત્રના ભેદરૂપ ચૌદ રત્ન^૪ હોય છે; ચક્રવર્તીની પટરાણી દિગ્વિજય માટે જવાને સમયે ચપટીથી વજ્રરત્નોનો ભૂકો કરીને ચોક પૂરે છે; જ્ઞાની જીવોની સુખદ્વિરૂપ પટરાણી મોક્ષમાં જવાના શુકન કરવા માટે મહામોહરૂપ વજ્રનું ચૂર્ણ કરે છે; ચક્રવર્તીને હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ એવી ચતુરંગિણી સેના હોય છે, જ્ઞાની જીવોને પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ, નય, પ્રમાણ અને નિક્ષેપ હોય છે. વિશેષ એ છે કે ચક્રવર્તીને શરીર હોય છે પણ જ્ઞાની જીવ દેહથી વિરક્ત હોવાના કારણે શરીરરહિત હોય છે તેથી જ્ઞાની જીવોનું પરાક્રમ ચક્રવર્તી સમાન છે. ૭.

નવ ભક્તિના નામ (દોહરા)

શ્રવન કીર્તન ચિતવન, સેવન બંદન ધ્યાન ।

લઘુતા સમતા એકતા, નૌઘા ભક્તિ પ્રવાન ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રવણ = ઉપાદેય ગુણોનું સાંભળવું. કીર્તન (કીર્તન) = ગુણોનું આખ્યાન કરવું. ચિતવન = ગુણોનો વિચાર કરવો. સેવન = ગુણોનું અધ્યયન કરવું.

૧. મહાકાલ અસિ મસિકે સાધન, દેત કાલનિધિ ગ્રંથ મહાન;
માનવ આયુધ ભાંડ નસરપ, સુભગ પિંગલા ભૂષન ખાન.
પાંડુક નિધિ સખ ધાન્ય દેત હૈ, કરૈ શંખ વાજિત્ર પ્રદાન;
સર્વ રતન રત્નોંકી દાતા, વસ્ત્ર દેત નિધિ પદ્મ મહાન.

૨. નવ ભક્તિના નામ આગળના દોહામાં છે.

૩. ચક્રવર્તી કે ચૌદ રત્નોમાં સાત સજીવ રતન હોય છે, અને સાત અજીવ હોય છે. તે આ પ્રકારે છે:—

દોહરા—સેનાપતિ ગ્રહપતિ થાપિત, પ્રોહિત નાગ તુરંગ,
ખનિતા મિલિ સાતૌં રતન, હૈં સજીવ સરવંગ. ૧.

ચક્ર છત્ર અસિ હંડ મણિ, ચર્મ કાંકણી નામ;
યે અજીવ સાતૌં રતન, ચક્રવર્તી કે ધામ. ૨.

૪. કવિએ ચૌદ રત્નોની સંખ્યા ત્રણ ગુણના ભેદોમાં ગણાવેલ છે. તે સમ્યક્દર્શનના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક એ ત્રણ, જ્ઞાનના મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યાય, કેવળ એ પાંચ; અને ચારિત્રનાં સામાયિક, છેદોપસ્થાપના, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસાંપરાય અને સંયમાસંયમ એ છ,—આવી રીતે બધા મળીને ચૌદ જણાય છે.

વંદન = ગુણોની સ્તુતિ કરવી. ધ્યાન = ગુણોનું સ્મરણ કરવું. લઘુતા = ગુણોનો ગર્વ ન કરવો. સમતા = બધા ઉપર એકસરખી દષ્ટિ રાખવી. એકતા = એક આત્માને જ પોતાનો માનવો, શરીરાદિને પર માનવા.

અર્થ:—શ્રવણ, કીર્તન, ચિંતવન, સેવન, વંદન, ધ્યાન, લઘુતા, સમતા, એકતા—આ નવ પ્રકારની ભક્તિ છે, જે જ્ઞાની જીવ કરે છે. ૮.

જ્ઞાની જીવોનું મંતવ્ય (સર્વથા એકત્રીસા)

*કોઝ અનુભવી જીવ કહૈ મેરે અનુભૌમૈ,
લક્ષન વિમેદ ભિન્ન કરમકૌ જાલ હૈ ।
જાનૈ આપા આપુકૌ જુ આપુકરિ આપુવિપૈ,
ઉતપતિ નાસ ધ્રુવ ધારા અસરાલ હૈ ॥
સારે વિકલપ મોસૌં ન્યારે સર્વથા મેરૌ,
નિહચૈ સુભાવ યહ વિવહાર ચાલ હૈ ।
મૈં તૌ સુદ્ધ ચેતન અનંત ચિનમુદ્રા ધારી,
પ્રભુતા હમારી એકરૂપ તિહું કાલ હૈ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—આત્માનુભવી જીવ કહે છે કે અમારા અનુભવમાં આત્મ-સ્વભાવથી વિરુદ્ધ ચિહ્નોની ધારક કર્મોની જાળ અમારાથી ભિન્ન છે, તેઓ પોતે^૧ પોતાને^૨ પોતા દ્વારા^૩ પોતાનામાં^૪ જાણે છે. દ્રવ્યની ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ એ ત્રિગુણ ધારા જે મારામાં વહે છે, તે વિકલ્પો વ્યવહારનયથી છે, મારાથી સર્વથા ભિન્ન છે; હું તો નિશ્ચયનયના વિષયભૂત શુદ્ધ અને અનંત ચૈતન્યમૂર્તિનો ધારક છું, મારું આ સામર્થ્ય સદા એકસરખું રહે છે—કદી ઘટતું—વધતું નથી. ૮.

૧. આ કર્તારૂપ છે. ૨. આ કર્મરૂપ છે. ૩. આ કરણરૂપ છે. ૪. આ અધિકરણ છે.

* મિત્વા સર્વમપિ સ્વલક્ષણબલાદ્ભેદત્તું હિ ચચ્છક્યતે
ચિન્મુદ્રાઙ્કિતનિર્વિભાગમહિમા શુદ્ધશ્ચિદેવાસ્મ્યહમ્ ।

મિથ્યન્તે યદિ કારકાણિ યદિ વા ધર્મા ગુણા વા યદિ
મિથ્યન્તાં ન મિદાસ્તિ કાચન વિમૌ ભાવે વિશુદ્ધે ચિત્તિ ॥ ૩ ॥

આત્માના ચેતન લક્ષણુનું સ્વરૂપ (સર્વથા એકત્રીસા)
 નિરાકાર ચેતના કહાવૈ દરસન ગુન,
 સાકાર ચેતના સુદ્ધ જ્ઞાન ગુનસાર હૈ ।
 ચેતના અદ્વૈત દોઝ ચેતન દસ્બ માંહિ,
 સામાન વિશેષ સત્તાહીકૌ વિસતાર હૈ ॥
 કોઝ કહૈ ચેતના ચિહન નાંહી આતમામૈ,
 ચેતનાકે નાસ હોત ત્રિવિધ વિકાર હૈ ।
 લક્ષનકૌ નાસ સત્તા નાસ મૂલ વસ્તુ નાસ,
 તાતૈ જીવ દસ્બકૌ ચેતના આધાર હૈ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરાકાર ચેતના = જીવનો દર્શનગુણ જે આકાર આદિને જાણતો નથી. સાકાર ચેતના = જીવનો જ્ઞાનગુણ જે આકાર આદિ સહિત જાણે છે. અદ્વૈત = એક. સામાન્ય = જેમાં આકાર આદિનો વિકલ્પ હોતો નથી. વિશેષ = જે આકાર આદિ સહિત જાણે છે. ચિહન (ચિહ્ન) = લક્ષણ. ત્રિવિધ = ત્રણ પ્રકારના. વિકાર = દોષ.

અર્થ:—ચૈતન્યપદાર્થ એકરૂપ જ છે, પણ દર્શનગુણને નિરાકાર^૧ ચૈતના અને જ્ઞાનગુણને સાકાર^૨ ચૈતના કહે છે. ત્યાં આ સામાન્ય અને વિશેષ બંને એક ચૈતન્યના જ ભેદો છે, એક જ દ્રવ્યમાં રહે છે. વૈશેષિક

૧-૨. પદાર્થને જાણવા પહેલાં પદાર્થના અસ્તિત્વનું જે કિંચિત્ ભાન થાય છે તે દર્શન છે, દર્શન એ નથી જાણતું કે પદાર્થ કેવા આકાર કે રંગનો છે, તે તો સામાન્ય અસ્તિત્વ માત્ર જાણે છે તેથી જ દર્શનગુણ નિરાકાર અને સામાન્ય છે. એમાં મહાસત્તા અર્થાત્ સામાન્ય સત્તાનો પ્રતિભાસ થાય છે. આકાર, રંગ આદિનું જાણવું તે જ્ઞાન છે, તેથી જ્ઞાન સાકાર છે, સવિકલ્પ છે, વિશેષ જાણે છે. એમાં અવાંતર સત્તા અર્થાત્ વિશેષ સત્તાનો પ્રતિભાસ થાય છે. (વિશેષ સમજવા માટે ‘બૃહદ્ દ્રવ્યસંપ્રદુ’ની જં સામણં ગહણં,’ આદિ ગાથાઓનું અધ્યયન કરવું જોઈએ.)

અદ્વૈતાપિ હિ ચેતના જગતિ ચેદ્ દગ્જ્ઞતિરૂપં ત્યજેત્
 તત્સામાન્યવિશેષરૂપવિરહાત્સાઽસ્તિત્વમેવ ત્યજેત્ ।
 તત્ત્યાગે જડતા ચિતોઽપિ ભવતિ વ્યાપ્યો વિના વ્યાપકા-
 દાત્મા ચાન્તમુપૈતિ તેન નિયતં દગ્જ્ઞતિરૂપાસ્તુ ચિત્ ॥ ૪ ॥

આદિ મતવાદીઓ આત્મામાં ચૈતન્યગુણ માનતા નથી, તેથી તેમને જૈન મતવાદીઓનું કહેવું છે કે ચેતનાનો અભાવ માનવાથી ત્રણ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ તો લક્ષણનો નાશ થાય છે, બીજું લક્ષણનો નાશ થવાથી સત્તાનો નાશ થાય છે, ત્રીજું સત્તાનો નાશ થવાથી મૂળ વસ્તુનો જ નાશ થાય છે. તેથી જીવદ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણવા માટે ચૈતન્યનું જ અવલંબન છે. ૧૦.

(દોહરા)

ચેતન લક્ષન આતમા, આતમ સત્તા માંહિ ।
સત્તાપરિમિત વસ્તુ હૈ, ભેદ તિહંમૈ નાંહિ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—આત્માનું લક્ષણ ચેતના છે અને આત્મા સત્તામાં છે, કારણ કે સત્તા-ધર્મ વિના આત્મ-પદાર્થ સિદ્ધ થતો નથી, અને પોતાની સત્તા-પ્રમાણ વસ્તુ છે; દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ ત્રણેમાં ભેદ નથી એક જ છે. ૧૧.

આત્મા નિત્ય છે. (સવૈયા તેવીસા)

ज्यौं कलधौत सुनारकी संगति,
भूषन नाम कहै सब कोई ।
कंचनता न मिठी तिहि हेतु,
वहै फिर औटिकै कंचन होई ॥
त्यौं यह जीव अजीव संजोग,
भयौ बहुरूप भयौ नहि दोई ।
चेतनता न गई कबहूँ,
तिहि कारन ब्रह्म कहावत सोई ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—કલધૌત = સોનું. ભૂષન = ધરણું. ઔટત = ગાળવાથી. બ્રહ્મ = નિત્ય આત્મા.

અર્થ:—જેવી રીતે સોની દ્વારા ધડવામાં આવતાં સોનું ધરણાના રૂપમાં થઈ જાય છે, પણ ગાળવાથી પાછું સોનું જ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે આ જીવ અજીવ સંજોગ કર્મના નિમિત્તે અનેક વેષ ધારણ કરે છે, પણ

અન્યરૂપ થઈ જતો નથી કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ ક્યાંય ચાલ્યો જતો નથી, એ જ કારણે જીવને સર્વ અવસ્થાઓમાં પ્રહ્લ કહે છે. ૧૨.

સુષુપ્તિ સખીને પ્રહ્લનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. (સર્વેયા તેવીસા)

દેખુ સર્વોં યહ બ્રહ્મ વિગજિત,

યાકી દસા સબ યાહીકો સોહૈ ।

ઁકમૈં ઁક અનેક અનેકમૈં,

દુંદ લિયૈં દુવિધામહ દો હૈ ॥

આપુ સંભારિ લલૈ અપનો પદ,

આપુ વિસારિકૈ આપુહિ મોહૈ ।

વ્યાપકરૂપ યહૈ ઘટ અંતર,

ગ્યાનમૈં કૌન અગ્યાનમૈં કો હૈ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—વિગજિત = શોભાયમાન. દસા = પરિણતિ. વિસારિકૈં = ભૂલીને.

અર્થ:—સુષુપ્તિરૂપ સખીને કહે છે કે હે સખી! જો, આ પોતાનો ઈશ્વર સુશોભિત છે, તેની સર્વ પરિણતિ તેને જ શોભા આપે છે, એવી વિચિત્રતા ખીજ કોઈમાં નથી. એને આત્મ-સત્તામાં જુઓ તો એકરૂપ છે, પરસત્તામાં જુઓ તો અનેકરૂપ છે; જ્ઞાનદશામાં જુઓ તો જ્ઞાનરૂપ, અજ્ઞાનદશામાં જુઓ તો અજ્ઞાનરૂપ, આવી બંને દુવિધાઓ એમાં છે. કોઈવાર તે સચેત થઈને પોતાની શક્તિની સંભાળ કરે છે અને કોઈ વાર પ્રમાદમાં પડીને પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, પણ એ ઈશ્વર નિજ-ઘટમાં વ્યાપક રહે છે, હવે વિચાર કરો કે જ્ઞાનરૂપ પરિણમન કરનાર કોણ છે અને અજ્ઞાનદશામાં વર્તનાર કોણ છે? અર્થાત્ તે જ છે. ૧૩.

આત્મ-અનુભવનું દષ્ટાન્ત (સર્વેયા તેવીસા)

જ્યૌં નટ ઁક ઘૈં બહુ મેલ,

કલા પ્રગટૈં બહુ કૌતુક દેલૈ ।

આપુ લલૈ અપની કરતૂતિ,

વહૈ નટ મિન્ન વિલોકત મેલૈ ॥

ત્યોં ઘટમૈં નટ ચેતન ગવ,
વિભાઝ દસા ધરિ રૂપ વિસેલૈ ।
સ્વોલિ સુદૃષ્ટિ લલૈ અપનોં પદ,
દુંદ વિચારિ દસા નહિ લેલૈ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે નટ અનેક સ્વાંગ ધારે છે અને તે સ્વાંગના તમાશા જોઈને લોકો કુતૂહલ સમજે છે, પણ તે નટ પોતાના અસલી રૂપથી કૃત્રિમ ધારણ કરેલા વેષને ભિન્ન જાણે છે, તેવી જ રીતે આ નટ-રૂપ ચેતનરાજ પરદ્રવ્યના નિમિત્તે અનેક વિભાવ પર્ચાયોને પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જ્યારે અંતરંગદૃષ્ટિ જોલીને પોતાનું રૂપ દેખે છે ત્યારે અન્ય અવસ્થાઓને પોતાની માનતો નથી. ૧૪.

હેય-ઉપાદેય ભાવો ઉપર ઉપદેશ (છંદ અહલલ)

*જાકે ચેતન ભાવ, ચિદાનંદ સોડિ હૈ ।
ઔર ભાવ જો ધૈ, સૌ ઔરૌ કોડિ હૈ ॥
જો ચિનમંડિત ભાઝ, ઉપાદે જાનનૈં
ત્યાગ જોગ પરભાવ, પરાયે માનનૈં ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિદાનંદ = ચેતનવંત આત્મા. ઉપાદે (ઉપાદેય) = ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય. હેય = ત્યાગવા યોગ્ય. પરાયે = ખીજા. માનનૈં = શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

અર્થ:—જેમાં ચૈતન્યભાવ છે તે ચિદાત્મા છે અને જેમાં અન્ય ભાવ છે તે ખીજા જ અર્થાત્ અનાત્મા છે. ચૈતન્યભાવ ઉપાદેય છે, પર-દ્રવ્યોનાં ભાવ પર છે-ત્યાગવા યોગ્ય છે. ૧૫.

જ્ઞાની જીવ ચાહે ઘરમાં રહે, ચાહે વનમાં રહે, પણ ભોક્ષમાર્ગ સાધે છે.
(સવૈયા એકત્રીસા)

જિનહકૈં સુમતિ જાગી ભોગસૌં મયે વિરાગી,
પરસંગ ત્યાગી જે પુરુષ ત્રિભુવનમૈં ।

* एकश्चितश्चिन्मय एव भावो भावः परे ये किल ते परेषाम् ।
ब्राह्मस्ततश्चिन्मय एव भावो भावाः परे सर्वत एव हेयाः ॥ ५ ॥

ગગાદિક ભાવનિસૌં જિનિકી રહનિ ન્યારી,
 કબહૂં મગન હૈ ન રહેં ધામ ધનમૈં ॥
 જે સદૈવ આપકૌં વિચારૈં સર્વાંગ સુદ્ધ,
 જિન્હકૈ વિકલતા ન વ્યાપૈ કહૂં મનમૈં ।
 તેઈ મોક્ષ મારગકે સાધક કહાવૈં જીવ,
 ભાવૈ રહૌ મંદિરમૈં ભાવૈ રહૌ વનમૈં ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—સુમતિ = સારી બુદ્ધિ. જગી = પ્રગટી. પરસંગ ત્યાગી = દેહ
 આદિથી મમત્વનો ત્યાગ કરવો. ત્રિભુવન = ત્રણ લોક—ઉર્ધ્વ, મધ્ય, પાતાળ. સર્વાંગ
 (સર્વાંગ) = પૂર્ણ રીતે. વિકલતા = ભ્રમ. ભાવૈ = ચાહે તો. મંદિરમૈં = ઘરમાં.

અર્થ :—જેમને સુબુદ્ધિનો ઉદય થયો છે, જે ભોગોથી વિરક્ત થયા
 છે, જેમણે શરીર આદિ પરદ્રવ્યોનું મમત્વ દૂર કર્યું છે, જે રાગ-દ્વેષ
 આદિ ભાવોથી રહિત છે, જે કદી ઘર અને ધન-સંપત્તિ આદિમાં લીન
 થતાં નથી, જે સદા પોતાના આત્માને સમ્પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ વિચારે છે, જેમને
 મનમાં કદી આકુળતા વ્યાપતી નથી, તે જ જીવો ત્રણલોકમાં^૧ મોક્ષમાર્ગના
 સાધક છે, ભલે તેઓ ઘરમાં રહે કે જંગલમાં રહે. ૧૬.

મોક્ષમાર્ગી જીવોની પરિણામ (સર્વેયા તેવીસા)

ચેતન મંડિત અંગ અસંહિત,
 સુદ્ધ પવિત્ર પદારથ મેરો ।
 રાગ વિરોધ વિમોહ દસા,
 સમુદ્ગૈ ભ્રમ નાટક પુદગલ કેરો ॥

૧. ચાહે તેઓ ઉર્ધ્વલોક અથવા દેવગતિમાં હોય, મધ્યલોક અર્થાત્ મનુષ્ય-તિર્યંચ જાતિમાં
 હોય કે પછી પાતાળલોક અર્થાત્ ભવનવાસી, અંતર કે નરક ગતિમાં હોય.

સિદ્ધાન્તોડયમુદાત્તચિત્તચરિતૈર્મોક્ષાર્થિભિઃ સેવ્યતાં

શુદ્ધં ચિન્મયમેકમેવ પરમં જ્યોતિઃ સદૈવાસ્મ્યહમ્ ।

एते ये तु समुल्लसन्ति विविधा भावाः पृथग्लक्षणा-

स्तेऽहं नास्मि यतोऽत्र ते मम परद्रव्यं समग्रा अपि ॥ ૬ ॥

ભોગ સંયોગ વિયોગ વિથા,
અવલોકિ કહે યહ કર્મજ ઘેરૌ ।
હૈ જિન્હકૌ અનુભૌ ઇહ માંતિ,
સદા તિનકૌ પરમાસ્થ નેરૌ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—મંડિત = શોભિત. અખંડિત = જે છેદાતો-ભેદાતો નથી તે.

અર્થ:—જેઓ વિચારે છે કે મારો આત્મપદાર્થ ચૈતન્યરૂપ છે, અકેધ, અભેદ, શુદ્ધ અને પવિત્ર છે, જે રાગ-દ્વેષ-મોહને પુદ્ગલનું નાટક સમજે છે, જે ભોગ-સામગ્રીના સંયોગ અને વિયોગની આપત્તિઓને બેઈને કહે છે કે આ કર્મજનિત છે—એમાં આપણું કાંઈ નથી, એવો અનુભવ જેમને સદા રહે છે, તેમની સમીપ જ મોક્ષ છે. ૧૭.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સાધુ છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ ચોર છે. (દોહરા)

જો પુમાન પરધન હૈ, સો અપરાધી અગ્ય ।
જો અપનો ધન વ્યૌહૈ, સો ધનપતિ સસ્વગ્ય ॥ ૧૮ ॥
પરકી સંગતિ જૌ સ્વૈ, બંધ બઢાવૈ સોઝ ।
જો નિજ સત્તામૈ મગન, સહજ મુક્ત સો હોઝ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ:—પુમાન = મનુષ્ય. પરધન હૈ = પરદ્રવ્યને અંગીકાર કરે છે. અગ્ય = મૂર્ખ. ધનપતિ = શાહુકાર. સ્વૈ = લીન થાય.

અર્થ:—જે મનુષ્ય પરદ્રવ્યનું હરણુ કરે છે તે મૂર્ખ છે, ચોર છે; જે પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરે છે તે સમજણુ છે, શાહુકાર છે. ૧૮. જે પરદ્રવ્યની સંગતિમાં મગ્ન રહે છે તે બંધની પરંપરા વધારે છે અને જે નિજસત્તામાં લીન રહે છે તે સહજમાં જ મોક્ષ પામે છે. ૧૯.

પરદ્રવ્યગ્રહં કુર્વન્ બધ્યતેવાપરાધવાન્ ।

બધ્યેતાનપરાધો ન સ્વદ્રવ્યે સંવૃતો યતિઃ ॥ ૭ ॥

અનવરતમનન્તૈર્બધ્યતે સાપરાધઃ

સ્પૃશતિ નિરપરાધો બંધનં નૈવ જાતુ ।

નિયતમયમશુદ્ધં સ્વં ભજન્સાપરાધો

ભવતિ નિરપરાધઃ સાધુ શુદ્ધાત્મસેવી ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ:—લોકમાં પ્રવૃત્તિ છે કે જે ખીબનું ધન લે છે તેને અજ્ઞાની, ચોર અથવા ડાકૂ કહેવામાં આવે છે, તે ગુનેગાર અને દંડને પાત્ર થાય છે અને જે પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરે છે તે મહાજન અથવા સમજદાર કહેવાય છે, તેની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે જે જીવ પરદ્રવ્ય અર્થાત્ શરીર કે શરીરના સંબંધી ચેતન—અચેતન પદાર્થોને પોતાના માને છે અથવા તેમાં લીન થાય છે તે મિથ્યાત્વી છે, સંસારનું દુઃખ ભોગવે છે. અને જે નિબત્તમાને પોતાનો માને છે અથવા તેનો જ અનુભવ કરે છે, તે જ્ઞાની છે, મોક્ષનો આનંદ પામે છે. ૧૮. ૧૯.

દ્રવ્ય અને સત્તાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

उपजै विनसै थिर रहै, यह तो वस्तु बखान ।
जो मरजादा वस्तुकी, सो सत्ता परवान ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ:—ઉપજૈ = ઉત્પન્ન થાય. વિનસૈ = નષ્ટ થાય. વસ્તુ = દ્રવ્ય. મર્યાદા = સીમા, ક્ષેત્રાવગાહ. પરવાન (પ્રમાણ) = જાણવું.

અર્થ:—જે પર્યાયોથી ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે પણ સ્વરૂપે સ્થિર રહે છે તેને દ્રવ્ય કહે છે, અને દ્રવ્યના ક્ષેત્રાવગાહને સત્તા કહે છે. ૨૦.

छ द्रव्यनी सत्तानुं स्वरूप (सवैया ऐकत्रीसा)

लोकालोक मान एक सत्ता है आकाश दर्ब,
धर्म दर्ब एक सत्ता लोक परमिति है ।
लोक परवान एक सत्ता है अधर्म दर्ब,
कालके अनू असंख सत्ता अगनिति है ॥
पुद्गल सुद्ध परवानुकी अनंत सत्ता,
जीवकी अनंत सत्ता न्यारी न्यारी छिति है ।
कोऊ सत्ता काहूसौं न मिलि एकमेक होइ,
सबै असहाय यौ अनादिहीकी थिति है ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ:—લોકાલોક = સર્વ આકાશ. પરમિતિ = ખરાખર. પરવાન (પ્રમાણ) = ખરાખર. અગનિતિ = અસંખ્યાત. ન્યારી ન્યારી = જુદી જુદી. યિતિ (સ્થિતિ) = હયાતી. અસહાય = સ્વાધીન.

અર્થ:—આકાશદ્રવ્ય એક છે, તેની સત્તા લોક-અલોકમાં છે, ધર્મ-દ્રવ્ય એક છે, તેની સત્તા લોક-પ્રમાણ છે, અધર્મદ્રવ્ય પણ એક છે, તેની સત્તા પણ લોક-પ્રમાણ છે, કાળના અણુ અસંખ્યાત છે, તેની સત્તા અસંખ્યાત છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંતાનંત છે, તેની સત્તા અનંતાનંત છે, જીવદ્રવ્ય અનંતાનંત છે, તેની સત્તા અનંતાનંત છે, આ છએ દ્રવ્યોની સત્તાઓ જુદી જુદી છે. કોઈ સત્તા કોઈની સાથે મળતી નથી અને એકમેક પણ થતી નથી. નિશ્ચયનયમાં કોઈ કોઈને આશ્રિત નથી સર્વ સ્વાધીન છે. આ પ્રમાણે અનાદિકાળથી ચાલતું આવ્યું છે. ૨૧.

છ દ્રવ્યથી જ જગતની ઉત્પત્તિ છે (સવૈયા એકત્રીસા)

एई छहौं दर्व इनहीकौ है जगतजाल,

तामैं पांच जड़ एक चेतन सुजान है ।

काहूकी अनंत सत्ता काहूसौं न मिलै कोइ,

एक एक सत्तामैं अनंत गुन गान है ॥

एक एक सत्तामैं अनंत परजाइ फिरै,

एकमैं अनेक इहि भांति परवान है ।

यहै स्यादवाद यहै संतनिकी मरजाद,

यहै सुख पोख यह मोखकौ निदान है ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—જગતજાલ = સંસાર. સુજાન = જ્ઞાનમય. સંતાનકી = સત્પુરુષોની. મરજાદ = સીમા. પોખ = પુષ્ટિ કરનાર. નિદાન = કારણ.

અર્થ:—ઉપર કહેલા જ છ દ્રવ્યો છે, એમનાથી જ જગત ઉત્પન્ન છે. આ છ દ્રવ્યોમાં પાંચ અચેતન છે, એક ચેતનદ્રવ્ય જ્ઞાનમય છે. કોઈની અનંતસત્તા કોઈની સાથે કદી મળતી નથી. પ્રત્યેક સત્તામાં અનંત ગુણસમૂહ છે અને અનંત અવસ્થાઓ છે, આ રીતે એકમાં અનેક જાણવા. એ જ સ્યાદ્વાદ છે, એ જ સત્પુરુષોનું અખંડિત કથન છે, એ જ આનંદ-વર્ધક છે અને એ જ જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે. ૨૨.

સાધી દધિ મંથમૈં અરાધી રસ પંથનિમૈં,
 જહાં તહાં ગ્રંથનિમૈં સત્તાહીકૌ સોર હૈ ।
 ગ્યાન માન સત્તામૈં સુધા નિધાન સત્તાહીમૈં,
 સત્તાકી દુરનિ સાંજ્ઞ સત્તા મુલ્લ મોર હૈ ॥
 સત્તાકૌ સરૂપ મોલ્લ સત્તા મૂલ્લ યહૈ દોષ,
 સત્તાકે ઉલ્લંબે ધૂમધામ ચહૂં વોર હૈ ।
 સત્તાકી સમાધિમૈં વિરાજિ રૈહૈ સોરૈ સાહૂ,
 સત્તાતૈં નિકસિ ઓર ગૈહૈ સોરૈ ચોર હૈ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દધિ = દહીં. મંથમૈં = વલોવવામાં. રસ પંથ = રસનો ઉચાચ. સોર (શેર) = આન્દોલન. સત્તા = વસ્તુનું અસ્તિત્વ, મોલ્લહી. ધૂમધામ ચહૂં વોર = ચાર ગતિમાં ભ્રમણ. સમાધિ = અનુભવ. સાહૂ = ભલો માણસ. ગૈહૈ = ગ્રહણ કરે.

અર્થ:—દહીંના મંથનથી ધીની સત્તા સાધવામાં આવે છે, ઔષધિ-ઝોની ક્રિયામાં રસની સત્તા છે, શાસ્ત્રોમાં જ્યાં-ત્યાં સત્તાનું જ કથન છે, જ્ઞાનનો સૂર્ય સત્તામાં છે, અમૃતનો પુંજ સત્તામાં છે, સત્તાને છૂપાવવી એ સાંજ્ઞના અધિકાર સમાન છે અને સત્તાને મુખ્ય કરવી એ સવારના સૂર્યનો ઉદય કરવા સમાન છે. સત્તાનું સ્વરૂપ જ મોક્ષ છે, સત્તાનું ભૂલવું તે જ જન્મ-મરણ આદિ દોષરૂપ સંસાર છે, પોતાની આત્મસત્તાનું ઉલ્લંબન કરવાથી ચાર ગતિમાં ભટકવું પડે છે. જે આત્મસત્તાના અનુભવમાં વિરાજમાન છે તે જ ભલો માણસ છે અને જે આત્મસત્તા છોડીને અન્યની સત્તાનું ગ્રહણ કરે છે તે જ ચોર છે. ૨૩.

આત્મસત્તાનો અનુભવ નિવિકલ્પ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

જામૈં લોકવેદ નાંહિ થાપના ઉલ્લેદ નાંહિ,
 પાપ પુન્ન સ્વેદ નાંહિ ક્રિયા નાંહિ કરની ।
 જામૈં રાગ દોષ નાંહિ જામૈં બંધ મોલ્લ નાંહિ,
 જામૈં પ્રમુ દાસ ન અકાસ નાંહિ ધરની ॥

૧-૨. સાંજ્ઞના અધિકારનો ભાવ એ જણાય છે કે અજ્ઞાનનો અધિકાર વધતો જાય. પ્રભાતના સૂર્યોદયનો એ ભાવ જણાય છે કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય.

જામૈં કુલ રીત નાંહિ જામૈં હારિ જીત નાંહિ,
 જામૈં ગુરુ સીષ નાંહિ વીષ નાંહિ ભરની ।
 આશ્રમ બસ નાંહિ કાહૂકી સરન નાંહિ,
 એસી સુદ્ધ સત્તાકી સમાધિભૂમિ બરની ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:—લોકવેદ = લૌકિક જ્ઞાન. થાપના ઉછેદ = લૌકિક વાતોનું ખંડન. (જેમ મૂર્તિને ઈશ્વર કહેવા એ લોકવ્યવહાર છે અને મૂર્તિપૂજનું ખંડન કરવું તે લોકસ્થાપનાનો ઉચ્છેદ કરવા બરાબર છે. સત્તામાં તે બંને નથી.) ખેદ = કષ્ટ. પ્રભુ = સ્વામી. દાસ = સેવક. ધરની = પૃથ્વી. વીષ ભરની = યાત્રા પૂરી કરવી. બરન આશ્રમ (વર્ણુ આશ્રમ) = બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એ ચાર.

અર્થ:—જેમાં લૌકિક રીતરિવાજોની ન વિધિ છે કે ન નિષેધ છે, ન પાપ-પુણ્યનો કલેશ છે, ન ક્રિયાની આજ્ઞા છે, ન રાગ-દ્વેષ છે, ન બંધ-મોક્ષ છે, ન સ્વામી છે, ન સેવક છે, ન આકાશ^૧ છે, ન ધરતી^૨ છે, ન કુળાચાર છે, ન હારજીત છે, ન ગુરુ છે ન શિષ્ય છે, ન હાલવું-ચાલવું છે, ન વર્ણુઆશ્રમ છે, ન કોઈનું શરણુ છે. એવી શુદ્ધ સત્તા અનુભવરૂપ ભૂમિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪.

જે આત્મસત્તાને જાણતો નથી તે અપરાધી છે. (દોહરા)

જાકૈ ઘટ સમતા નહીં, મમતા મગન સદીવ ।
 રમતા રામ ન જાનઈ, સો અપરાધી જીવ ॥ ૨૫ ॥
 અપરાધી મિથ્યામતી, નિરદૈ હિરદૈ અંધ ।
 પરકૌ માને આતમા, કૈર કરમકૌ બંધ ॥ ૨૬ ॥
 જૂઠી કરની આચરૈ, જૂઠે સુખકી આસ ।
 જૂઠી ભગતિ હિણ ધૈર, જૂઠે પ્રમુકૌ દાસ ॥ ૨૭ ॥

૧-૨ ઊંચ-નીચનો ભેદ નથી.

અતો હતા: પ્રમાદિનો ગતા: સુખાસીનતાં

પ્રલીનં ચાપલમુન્મૂલિતમાલમ્બનમ્ ।

આત્મન્યેવાલાનિતં ચ ચિત્તમા-

સંપૂર્ણવિજ્ઞાનઘનોપલબ્ધે: ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—સમતા = રાગ-દ્રેષરહિત ભાવ. મમતા = પરદ્રવ્યોમાં અહંબુદ્ધિ. રમતા રામ = પોતાના રૂપમાં આનંદ કરનાર આત્મારામ. અપરાધી = દોષી. નિરદૈ (નિર્દય) = દુષ્ટ. હિરદૈ (હૃદય) = મનમાં. આસ (આશા) = ઉમેદ. ભગતિ (ભક્તિ) = સેવા, પૂજા. દાસ = સેવક.

અર્થ:—જેના હૃદયમાં સમતા નથી, જે સદા શરીર આદિ પર-પદાર્થોમાં મગ્ન રહે છે અને પોતાના આત્મારામને જાણતો નથી તે જીવ અપરાધી છે. રૂપ. પોતાના આત્મસ્વરૂપને નહીં જાણનાર અપરાધી જીવ મિથ્યાત્વી છે, પોતાના આત્માનો હિંસક છે, હૃદયનો અંધ છે. તે શરીર આદિ પરપદાર્થોને આત્મા માને છે અને કર્મબંધને વધારે છે. ૨૬. આત્મ-જ્ઞાન વિના તેનું તપાચરણ મિથ્યા છે, તેની મોક્ષસુખની આશા જૂઠી છે. ઈશ્વરને જાણ્યા વિના ઈશ્વરની ભક્તિ અથવા દાસત્વ મિથ્યા છે. ૨૭.

મિથ્યાત્વની વિપરીત વૃત્તિ (સવૈયા એકત્રીસા)

માટી ભૂમિ સૈલકી સો સંપદા બચાનૈ નિજ,
કર્મમૈં અમૃત જાનૈ ગ્યાનમૈં જહર હૈ ।
અપનો ન રૂપ ગૈઠૌ ઓરહીસૌં આપૌ કહૈ,
સાતા તો સમાધિ જાકૈ અસાતા કહર હૈ ॥
કોપકૌ કૃપાન લિઠ્ઠ માન મદ પાન કિયૈં,
માયાકી મરોર હિયૈં લોભકી લહર હૈ ।
યાહી માંતિ ચેતન અચેતનકી સંગતિસૌં,
સાંચસૌં વિમુક્ત મયૌં જૂઠમૈં બહર હૈ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સૈલ (શૈલ) = પર્વત. જહર = વિષ. ઓરહીસૌં = પરદ્રવ્યથી. કહર = આપત્તિ. કૃપાન = તલવાર. બહર હૈ = લાગી પડ્યો છે.

અર્થ:—સોનું—ચાંદી જે પહાડોની માટી છે તેને પોતાની સંપત્તિ કહે છે, શુભક્રિયાને અમૃત માને છે અને જ્ઞાનને ઝેર જાણે છે. પોતાના આત્મરૂપનું ગ્રહણ કરતો નથી, શરીર આદિને આત્મા માને છે, શાતા-વેદનીયજનિત લૌકિક-સુખમાં આનંદ માને છે અને અશાતાના ઉદયને

આકૃત કહે છે, ક્રોધની તરવાર પકડી રાખી છે, માનનો શરાબ પીને બેઠો છે, મનમાં માયાની વક્રતા છે અને લોભના ચક્કરમાં પડેલો છે. આ રીતે અચેતનની સંગતિથી ચિદ્રૂપ આત્મા સત્યથી પરાડ્મુખ થઈને જૂઠાં બંધમાં ગુંચવાઈ ગયો છે. ૨૮.

ત્રીન કાલ અતીત અનાગત વસ્તમાન,
જગમૈં અઁવંડિત પ્રવાહકૌ ઢહર હૈ ।
તાસૌં કહૈ યહ મેરૌ દિન યહ મેરૌ રાતિ,
યહ મેરૌ ઘરૌ યહ મેરૌહી પહર હૈ ॥
સ્વેહકૌ સ્વજાનૌ જોરૌ તાસૌં કહૈ મેરૌ ગેહ,
જહાં બસૌ તાસૌં કહૈ મેરૌહી સહર હૈ ।
યાહી માંતિ ચેતન અચેતનકી સંગતિસૌં,
સાંચસૌં વિમુક્ષ મયૌ જૂઠમૈં બહર હૈ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અતીતકાલ = ભૂતકાળ. અનાગત = ભવિષ્ય. ખેહ = કચરો. ગેહ = ધર. સહર (શહર) = નગર.

અર્થ:—સંસારમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળનું ધારા-પ્રવાહ ચક્ર ચાલી રહ્યું છે, તેને કહે છે કે મારો દિવસ, મારી રાત્રિ, મારી ઘડી, મારો પહોર છે. કચરાનો ઢગલો ભેગો કરે છે અને કહે છે કે આ મારું મકાન છે, જે પૃથ્વીના ભાગમાં રહે છે તેને પોતાનું નગર ખતાવે છે. આ રીતે અચેતનની સંગતિથી ચિદ્રૂપ આત્મા સત્યથી પરાડ્મુખ થઈને જૂઠાં બંધમાં ગુંચાઈ રહ્યો છે. ૨૯.

સમ્યઘ્દષ્ટિ જીવોનો સહવિચાર (દોહરા)

જિન્હકે મિથ્યામતિ નહી, ગ્યાનકલા ઘટ માંહિ ।
પરચૈ આતમશમસૌં, તે અપરાધી નાંહિ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ:—મિથ્યામતિ = ખોટી બુદ્ધિ. પરચૈ (પરિચય) = ઓળખાણ.

અર્થ:—જે જીવોની કુબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, જેમના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ છે અને જેમને આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ છે તે ભલા માણસ છે. ૩૦.

जिन्हकै धरम ध्यान पावक प्रगट भयौ,
 संसै मोह विभ्रम बिख तीनों डढ़े हैं ।
 जिन्हकी चितौनि आगे उदै स्वान भूसि भागै,
 लागै न करम रज ग्यान गज चढ़े हैं ॥
 जिन्हकी समुझिकी तरंग अंग आगममैं,
 आगममैं निपुन अध्यातममैं कढ़े हैं ।
 तेई परमारथी पुनीत नर अठौं जाम,
 राम रस गाढ़ करैं यहै पाठ पढ़े हैं ॥ ३१ ॥

शब्दाथः—पावक = अग्नि. विरभ (वृक्ष) = अड. स्वान = कूतरा. रज = धूण. ग्यान गज = ज्ञानरूपी हाथी. अध्यातम = आत्मानुं स्वरूप अतावनारी विद्या. परमारथी (परमार्थी) = परम पदार्थ अर्थात् भोक्षना मार्गमां लागेला. पुनीत = पवित्र. आठौं जाम = आठेय पडोर-सदाकाण.

अर्थः—जेमनी धर्मध्यानरूप अग्निमां संशय, विमोह अने विभ्रम अये त्रणे वृक्ष अणी गयां छे, जेमनी सुदृष्टि आगण उदयरूपी कूतरा अमतां अमतां लागी जय छे, तेयो ज्ञानरूपी हाथी उपर ज्येठेला छे, तेथी कर्मरूपी धूण तेमना सुधी पहेंचती नथी. जेमना विचारमां शास्त्रज्ञाननी लहेरो उठे छे, जे सिद्धान्तमां प्रवीण छे, जे आध्यात्मिक विद्याना पारगाभी छे, तेयो जे भोक्षमार्गी छे—तेयो जे पवित्र छे, सदा आत्म-अनुभवनो रस दढ करे छे अने आत्म-अनुभवनो जे पाठ अण्णे छे. ३१.

जिन्हकी चिहुंठि चिमटासी गुन चूनिबेकौं,
 कुकथाके सुनिबेकौं दोऊ कान मढ़े हैं ।
 जिन्हकौ सरल चित्त कोमल वचन बोलै,
 सोमदृष्टि लियैं डोलैं मोम कैसे गढ़े हैं ॥
 जिन्हकी सकति जगी अलख अराधिबेकौं,
 परम समाधि साधिबेकौं मन बढ़े हैं ।

તેઈ પરમાસ્થી પુનીત નર આઠૌ જામ,
ગમ રસ ગાઢ કૈં યહૈ પાઠ પઢે હૈ ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિહ્નિ = બુદ્ધિ. ચૂનિએકૌ = પકડવાને-ગ્રહણ કરવાને. કુકથા = ખોટી વર્તા-સૂચકથા આદિ. સૌમદષ્ટિ = ક્રોધ આદિ રહિત. અલખ = આત્મા.

અર્થ:—જેમની બુદ્ધિ ગુણ ગ્રહણ કરવામાં ચીપિયા^૧ જેવી છે, વિકથા સાંભળવાને માટે જેમના કાન મઢેલા અર્થાત્ પહેરા છે, જેમનું ચિત્ત નિષ્કપટ છે, જે મૃદુ ભાષણ કરે છે, જેમની ક્રોધાદિ રહિત સૌમ્ય-દષ્ટિ છે, જે એવા કોમળ સ્વભાવવાળા છે કે જાણે મીણના^૨ જ બનેલા છે, જેમને આત્મધ્યાનની શક્તિ પ્રગટ થઈ છે અને પરમ સમાધિ સાધવાને જેમનું ચિત્ત ઉત્સાહી રહે છે, તેઓ જ મોક્ષમાર્ગી છે, તેઓ જ પવિત્ર છે, સદા આત્મ-અનુભવનો રસ દઢ કરે છે અને આત્મ-અનુભવનો જ પાઠ ભણે છે—અર્થાત્ આત્માનું જ રટણ લાગ્યું રહે છે. ૩૨.

સમાધિ વર્ણન (દોહરા)

*ગમ-રસિક અર ગમ-રસ, કહન સુનનકૌ દોઝ ।

જબ સમાધિ પરગટ મઈ, તબ દુવિધા નહિ કોઝ ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ગમ-રસિક = આત્મા. ગમ-રસ = અનુભવ. સમાધિ = આત્મામાં લીન થવું. દુવિધા = ભેદ.

અર્થ:—આત્મા અને આત્મ-અનુભવ એ કહેવા-સાંભળવામાં બે છે, પણ જ્યારે આત્મધ્યાન પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે રસિક અને રસનો અથવા બીજા કોઈ ભેદ રહેતો નથી. ૩૩.

૧. જેમ ચીપિયો નાની વસ્તુ પણ ઉપાડી લે છે તે જ રીતે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું પણ તેમની બુદ્ધિ ગ્રહણ કરે છે.

૨. જેમ મીણ સહજમાં ઓગળી જાય છે અથવા વળી જાય છે તેમ તેઓ પણ થોડામાં જ કોમળ થઈ જાય છે, તત્ત્વની વાત થોડામાં જ સમજી જાય છે, પછી હઠ કરતાં નથી.

* યત્ર પ્રતિક્રમણમેવ વિષં પ્રણીતમ્

તત્રાપ્રતિક્રમણમેવ સુધા કુતઃ સ્યાત્ ।

તર્કિક પ્રમાદ્યતિ જનઃ પ્રપતન્નઘોઽઘઃ

કિં નોર્ધ્વમૂર્ધ્વમધિરોહતિ નિષ્પ્રમાદઃ ॥ ૧૦ ॥

शुभ (क्रियाओंनुं) स्पष्टीकरण (टोडरा)

नंदन बंदन थुति करन, श्रवन चितवन जाप ।

पढन पढावन उपदिसन, बहुविधि क्रिया-कलाप ॥ ३४ ॥

शब्दार्थः—नंदन = रसिक अवस्थानो आनंद. बंदन = नमस्कार करवा. थुति (स्तुति) = गुणगान करवा. श्रवन (श्रवण) = आत्मस्वर्पनो उपदेश आदि सांभणवा. चितवन = विचार करयो. जाप = वारंवार नामनुं उच्चारण करवुं, पढन = लणवुं. पढावन = लणववुं. उपदिसन = व्याख्यान हेवुं.

अर्थः—आनंद मानवो, नमस्कार करवा, स्तवन करवुं, उपदेश सांभणवो, ध्यान करवुं, जाप जापवो, लणवुं, लणववुं, व्याख्यान आपवुं आदि सर्व शुभ क्रियाओं छे. ३४.

शुद्धोपयोगमां शुभोपयोगनो निषेध (टोडरा)

सुद्धातम अनुभव जहां, सुभाचार तहां नांहि ।

करम करम माग विषै, सिव माग सिवमांहि ॥ ३५ ॥

शब्दार्थः—शुभाचार = शुभ प्रवृत्ति. करम माग (कर्मभार्ग) = अंधनुं कारण. सिव माग (शिवभार्ग) = भोक्षनुं कारण. सिवमांहि = आत्मां.

अर्थः—उपर कहेली क्रियाओं करतां करतां जयां आत्मानो शुद्ध अनुभव थई नय छे त्यां शुभोपयोग रहेतो नथी; शुभ क्रिया कर्मअंधनुं कारण छे अने भोक्षनी प्राप्ति आत्म-अनुभवमां छे. ३५.

वणी—(चोपाई)

इहि बिधि वस्तुव्यवस्था जैसी ।

कही जिनंद कही मैं तैसी ॥

जे प्रमादसंजुत मुनिराजा ।

तिनके सुभाचारसौं काजा ॥ ३६ ॥

शब्दार्थः—वस्तुव्यवस्था = पदार्थनुं स्वर्प. प्रमादसंजुत = आत्म-अनुभवमां असावधान, शुभोपयोगी.

અર્થ:—ગ્રન્થકાર કહે છે કે આ રીતે પદાર્થનું જેવું સ્વરૂપ જિન-
રાજે કહ્યું છે તેવું અમે વર્ણવ્યું. જે મુનિરાજ પ્રમાદશામાં રહે છે,
તેમને શુભ ક્રિયાનું અવલંબન લેવું જ પડે છે. ૩૬.

જહાં પ્રમાદ દસા નહિ વ્યાપૈ ।

તહાં અવલંબ આપનૌ આપૈ ॥

તા કારન પ્રમાદ ઉતપાતી ।

પ્રગટ મોલ મારગકૌ ઘાતી ॥ ૩૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અવલંબ = આધાર.

અર્થ:—જ્યાં શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રમાદ નથી રહેતો, ત્યાં
પોતાને પોતાનું જ અવલંબન અર્થાત્ શુદ્ધોપયોગ હોય છે, તેથી સ્પષ્ટ છે
કે પ્રમાદની ઉત્પત્તિ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે. ૩૭.

જે પ્રમાદ સંજુગત ગુસાઈ ।

ઉઠહિં ગિરહિં ગિંદુકકી નાઈ ॥

જે પ્રમાદ તજિ ઉદ્ધત હૌંહી ।

તિનકૌ મોલ નિકટ દ્રિગ સૌંહી ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ગુસાઈ = સાધુ. ગિંદુક = દડો. નાઈ = જેમ. દ્રિગ = આંખ.

અર્થ:—જે મુનિ પ્રમાદ સહિત હોય છે તેઓ દડાની પેઠે નીચેથી
ઉપર ચડે છે અને પાછા નીચે પડે છે અને જે પ્રમાદ છોડીને સ્વરૂપમાં
સાવધાન હોય છે, તેમની દૃષ્ટિમાં મોક્ષ બિલકુલ પાસે જ દેખાય છે.

વિશેષ:—સાધુદશામાં છટું ગુણસ્થાનક પ્રમત્ત મુનિનું છે, તે છટામાંથી
સાતમામાં અને સાતમામાંથી છટામાં અસંખ્યાત વાર ચડે-ઉતરે છે. ૩૮.

ઘટમૈં હૈ પ્રમાદ જબ તાઈ ।

પરાધીન પ્રાની તબ તાઈ ॥

જબ પ્રમાદકી પ્રમુતા નાસૈ ।

તબ પ્રધાન અનુભૌ પરગાસૈ ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—જબ તાર્ઘ = જ્યાં સુધી. તબ તાર્ઘ = ત્યાં સુધી. પ્રભુતા = બળ. નાસૈ (નાસૈ) = નષ્ટ થાય. પ્રધાન = મુખ્ય. પરગાસૈ (પ્રકાસૈ) = પ્રગટ થાય.

અર્થઃ—જ્યાં સુધી હૃદયમાં પ્રમાદ રહે છે ત્યાં સુધી જીવ પરાધીન રહે છે અને જ્યારે પ્રમાદની શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે શુદ્ધ અનુભવનો ઉદય થાય છે. ૩૯.

વળી—(દોહરા)

તા કારન જગપંથ ઇત, ઉત સિવ મારગ જોર ।

પરમાદી જગકૌ ધુકૈ, અપરમાદિ સિવ ઓર ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—જગપંથ = સંસારબ્રમણનો ઉપાય. ઇત = અહીં. ઉત = ત્યાં. સિવમારગ (શિવમાર્ગ) = મોક્ષનો ઉપાય. ધુકૈ = દેખે. અપરમાદિ (અપ્રમાદી) = પ્રમાદ રહિત.

અર્થઃ—તેથી પ્રમાદ સંસારનું કારણ છે અને અનુભવ મોક્ષનું કારણ છે. પ્રમાદી જીવ સંસાર તરફ દેખે છે અને અપ્રમાદી જીવ મોક્ષ તરફ દેખે છે. ૪૦.

જે પરમાદી આલસી, જિન્હકૈ વિકલપ ભૂરિ ।

હોઝ સિથલ અનુભૌવિષૈ, તિન્હકૌ સિવપથ દૂરિ ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આલસી = નિરુદ્ધમી. વિકલપ (વિકલ્પ) = રાગ-દ્વેષની લહેરો. ભૂરિ = ઘણી. સિથલ (શિથિલ) = અસમર્થ. સિવપથ = સ્વરૂપાચરણ.

અર્થઃ—જે જીવ પ્રમાદી અને આળસુ છે, જેમના ચિત્તમાં અનેક વિકલ્પો થાય છે અને જે આત્મ-અનુભવમાં શિથિલ છે, તેમનાથી સ્વરૂપાચરણ દૂર જ રહે છે. ૪૧.

*જે પરમાદી આલસી, તે અભિમાનો જીવ ।

જે અવિકલપી અનુભવી, તે સમરસી સદીવ ॥ ૪૨ ॥

*પ્રમાદકલિતઃ કથં ભવતિ બુદ્ધભાવોડલસઃ

કષાયભરગૌરવાદલસત્તા પ્રમાદો યતઃ ।

અતઃ સ્વરસનિર્ભરે નિયમિતઃ સ્વભાવે ભવન્

મુનિઃ પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ મુચ્યતે વાડચિરાત્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અભિમાની = અહંકાર સહિત. અવિકલપી (અવિકલ્પી) = રાગ-દ્વેષ સહિત.

અર્થ:—જે જીવ પ્રમાદ સહિત અને અનુભવમાં શિથિલ છે, તેઓ શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે અને જે નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં રહે છે તેમના ચિત્તમાં સદા સમતા-રસ રહે છે. ૪૨.

જે અવિકલપી અનુભવી, સુદ્ધ ચેતના યુક્ત ।
તે મુનિવર લઘુકાલમૈ હૌંહિ કર્મસૌ મુક્ત ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્ધ ચેતના = શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન.

અર્થ:—જે મુનિરાજ વિકલ્પ સહિત છે. અનુભવ અને શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન સહિત છે, તેઓ થોડા જ સમયમાં કર્મસહિત થાય છે અર્થાત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૩.

જ્ઞાનમાં સર્વ જીવ એકસરખા બાસે છે. (કવિત્ત)

જૈસૈં પુરુષ લઘૈ પર્વત ચઢિ,
મૂચર-પુરુષ તાહિ લઘુ લગૈ ।
મૂચર-પુરુષ લઘૈ તાકૌં લઘુ,
ઉતરિ મિલૈં દુહુકૌં ભ્રમ ભગૈ ॥
તૈસૈં અભિમાની ઉન્નત લગ,
ઔર જીવકૌં લઘુપદ દગૈ ।
અભિમાનીકૌં કહેં તુચ્છ સવ,
ગ્યાન જગૈ સમતા રસ જગૈ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભૂચર = ધરતી પર રહેનાર. લઘુ = નાનો. ઉન્નત લગ = ઊંચું મસ્તક રાખનાર.

અર્થ:—જેવી રીતે પર્વત ઉપર ચડેલા મનુષ્યને નીચેનો મનુષ્ય નાનો દેખાય છે અને નીચેના મનુષ્યને પર્વત ઉપર ચડેલો મનુષ્ય

નાનો દેખાય છે, પણ જ્યારે તે નીચે આવે છે ત્યારે બન્નેનો ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે અને વિષમતા મટી જાય છે, તેવી જ રીતે ઊંચું મસ્તક રાખનાર અભિમાની મનુષ્યને બધા મનુષ્યો તુચ્છ દેખાય છે અને બધાને તે અભિમાની તુચ્છ દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે ત્યારે માન-કષાય ગળી જવાથી સમતા પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનમાં કોઈ નાનું-મોટું દેખાતું નથી, સર્વ જીવો એકસરખા ભાસે છે. ૪૪.

અભિમાની જીવોની દશા (સવૈયા એકત્રીસા)

કર્મકે भारी समुझैं न गुनकौ मरम,
परम अनीति अधरम रीति गहे हैं ।
हौंहि न नरम चित्त गरम घरमहूतैं,
चरमकी द्रिष्टिमें भरम भूलि रहे हैं ॥
आसन न खोलैं मुख वचन न बोलैं,
सिर नाये हू न डोलैं मानों पाथरके चहे हैं ।
देखनके हाऊ भव पंथके बढाऊ ऐसे,
मायाके खटाऊ अभिमानी जीव कहे हैं ॥ ४५ ॥

શબ્દાર્થ:—કરમકે ભારી = અત્યંત કર્મબંધન વાળા. મરમ = રહસ્ય. અધરમ (અધર્મ) = પાપ. નરમ = કોમળ. ઘરમ = તડકો. ચરમ દ્રિષ્ટિ (ચર્મદષ્ટિ) = ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન. ચહે (ચય) = જડેલા. હાઉ = ભયંકર. બઢાઉ = વધારનાર. ખટાઉ = મજબૂત.

અર્થ:—જેમણે કર્મોના તીવ્ર બંધ બાંધ્યા છે, જેઓ ગુણોનું રહસ્ય જાણતા નથી, અત્યંત અયોગ્ય અને પાપમય માર્ગનું ગ્રહણ કરે છે, કોમળ ચિત્તવાળા હોતા નથી, તડકાથી પણ અધિક ગરમ રહે છે અને ઇન્દ્રિય-જ્ઞાનમાં જ ભૂલી રહ્યા છે, દેખાડવા માટે એક આસને બેસી રહે છે અથવા ઊભા રહે છે, મૌન રહે છે, મહંત સમજીને કોઈ નમસ્કાર કરે તો ઉત્તરમાં અંગ પણ હલાવતાં નથી જાણે પથર જ ખોડ્યો હોય,

૧. દોષને જ ગુણ સમજી જાય છે.

૨. આત્મજ્ઞાન થતું નથી.

દેખવામાં ભયંકર છે, સંસારમાર્ગને વધારનાર છે; માયાચારમાં પાકા છે, એવા અભિમાની જીવ હોય છે. ૪૫.

જ્ઞાની જીવોની દશા (સવૈયા એકત્રીસા)

ધીરકે ધૈર્યા ભવ નીરકે તૈર્યા ભય,
भीरके हूरैया बरबीर ज्यों उमहे हैं ।
મારકે મૈર્યા સુવિચારકે કૈર્યા સુખ,
ढारके ढूरैया गुन लौसों लहलहे हैं ॥
રૂપકે રિજ્ઞૈયા સવ નૈકે સમજ્ઞૈયા સવ,-
हीके लघु भैया सबके कुबोल सहे हैं ।
બામકે વમૈયા દુઃખ દામકે દમૈયા એસે,
रामके रभैया नर ग्यानी जीव कहे हैं ॥ ४६ ॥

શબ્દાર્થ:—ભવનીર = સંસાર-સમુદ્ર. ભીર = સમૂહ. બરબીર = મહાન યોદ્ધો. ઉમહે = ઉમંગ સહિત-ઉત્સાહિત. માર = કામની વાસના. લહલહે = લીલાછમ. રૂપકે રિજ્ઞૈયા = આત્મસ્વરૂપની રુચિવાળા. લઘુ ભૈયા = નાના બનીને નમ્રતાપૂર્વક ચાલનાર. કુબોલ = કઠોર વચન. બામ = વક્તા. દુખ દામકે દમૈયા = દુઃખોની પરંપરાનો નાશ કરનાર. રામકે રમૈયા = આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થનાર.

અર્થ:—જે ધૈર્ય ધારણ કરનાર છે, સંસાર-સમુદ્રને તરનાર છે, સર્વ પ્રકારના ભયોનો નાશ કરનાર છે, મહાયોદ્ધા સમાન ધર્મમાં ઉત્સાહી રહે છે, વિષય-વાસનાઓને બાળી નાખે છે, આત્મહિતનું ચિંતવન કર્યા કરે છે, સુખ-શાન્તિની ચાલ ચાલે છે, સદ્ગુણોના પ્રકાશથી ઝગમગે છે, આત્મસ્વરૂપમાં રુચિ રાખે છે, બધા નયોનું રહસ્ય જાણે છે, એવા ક્ષમા-શીલ છે કે બધાના નાના ભાઈ બનીને રહે છે અથવા તેમની સારી-નરસી વાતો સહન કરે છે, હૃદયની કુટિલતા છોડીને સરળ ચિત્તવાળા થયા છે, દુઃખ-સંતાપના માર્ગે ચાલતા નથી, આત્મસ્વરૂપમાં વિશ્રામ કર્યા કરે છે, એવા મહાનુભાવ જ્ઞાની કહેવાય છે. ૪૬.

सम्यक्त्वी ज्ञोवोना भडिभा (थोपाड)
जे समकिती जीव समचेती ।
तिनकी कथा कहौं तुमसेती ॥
जहां प्रमाद क्रिया नहि कोई ।
निरविकल्प अनुभौ पद सोई ॥ ४७ ॥
परिग्रह त्याग जोग थिर तीनों ।
कर्म बंध नहि होय नवीनों ॥
जहां न राग दोष रस मोहै ।
प्रगट मोख मार्ग मुख सोहै ॥ ४८ ॥
पूरब बंध उदय नहि व्यापै ।
जहां न भेद पुन अरु पापै ॥
दख भाव गुन निरमल धारा ।
बोध विधान विविध विस्तार ॥ ४९ ॥
जिन्हकी सहज अवस्था ऐसी ।
तिन्हकै हिरदै दुबिधा कैसी ॥
जे मुनि छपक श्रेणि चढ़ि धाये ।
ते केवलि भगवान कहाये ॥ ५० ॥

शब्दार्थः—समचेती = समता लाववाणा. कथा = वार्ता. तुमसेती = तभाराथी.
प्रमादक्रिया = शुभाचार. जोग थिर तीनों = मन-वचन-कायना योगोना निग्रह. नवीनों =
नवे. पुन (पुण्य) = शुभोपयोग. द्रव्यभाव = आद्य अने अंतरंग. बोधि = रत्नत्रय.
छपकश्रेणी = मोडुकर्मो नाश करवानी सीडी. धाये = चडे.

त्यक्त्वाऽशुद्धिविधायि तत्किल परद्रव्यं समग्रं स्वयं
स्वद्रव्ये रतिमेति यः स नियतं सर्वापराधच्युतः ।
बन्धध्वंसमुपेत्य नित्यमुदितः स्वज्योतिरच्छोच्छल-
चैतन्यामूतपूरपूर्णमहिमा शुद्धो भवन्मुच्यते ॥ १२ ॥

અર્થ:—હે ભવ્ય જીવો ! સમતા સ્વભાવના ધારક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની દશા તમને કહું છું, જ્યાં શુભાચારની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં નિર્વિકલ્પ અનુભવ-પદ રહે છે. ૪૭. જે સર્વ પરિગ્રહ છોડીને મન-વચન-કાયાના ત્રણે યોગેનો નિગ્રહ કરીને બંધ-પરંપરાનો સંવર કરે છે, જેમને રાગ-દ્વેષ-મોહ રહેતા નથી તેઓ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગની સન્મુખ રહે છે. ૪૮. જે પૂર્વબંધના ઉદયમાં મમત્વ કરતા નથી, પુણ્ય-પાપને એકસરખા જાણે છે, અંતરંગ અને બાહ્યમાં નિર્વિકાર રહે છે.^૧ જેમના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ગુણ ઉન્નતિ પર છે. ૪૯. આવી જેમની સ્વાભાવિક દશા છે, તેમને આત્મ-સ્વરૂપની દ્વિધા કેવી રીતે હોઈ શકે? તે મુનિઓ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર ચડે છે અને કેવળી ભગવાન બને છે. ૫૦.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને વંદન. (દોહરા)

इहि विधि जे पूरन भये, अष्टकर्म बन दाहि ।

तिन्हकी महिमा जो लखै, नमै बनारसि ताहि ॥ ५१ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂરન ભયે = પરિપૂર્ણ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયા. દાહિ = બાળીને. લખૈ = જાણે.

અર્થ:—જે આ રીતે આઠ કર્મનું વન બાળીને પરિપૂર્ણ થયા છે, તેમનો મહિમા જે જાણે છે તેને પંડિત બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૫૧.

મોક્ષપ્રાપ્તિનો ક્રમ (છપ્પા છન્દ)

भयौ सुद्ध अंकुर, गयौ मिथ्यात मूर नसि ।

क्रम क्रम होत उदोत,

૧. દેખાવમાં નેત્રોની લાલાશ અથવા ચહેરાની વક્રતા રહિત શરીરની મુદ્રા રહે છે અને અંતરંગમાં ક્રોધાદિ વિકાર હોતા નથી.

बन्धच्छेदात्कलयदतुलं मोक्षमक्षय्यमेत-

नित्योद्योतस्फुटितसहजादस्थमेकान्तशुद्धम् ।

एकाकारस्वरसभरतोऽत्यन्तगम्भीरधीरं

पूर्ण ज्ञानं ज्वलितमचले स्वस्य लीनं महिम्नि ॥ १३ ॥

इति मोक्षो निष्क्रान्तः ॥ ९ ॥

सहज जिम सुकल पक्ष ससि ॥
 केवल रूप प्रकासि,
 भासि सुख गसि धरम धुव ।
 करि पूरन थिति आऊ,
 त्यागि गत लाभ परम हुव ॥
 इह विधि अनन्य प्रभुता धरत,
 प्रगटि बूदि सागर थयो ।
 अविचल अखंड अनुभय अखय,
 जीव दरब जग मंहि जयौ ॥ ५२ ॥

शब्दार्थः—अंकुर (अंकुर) = छोड. मूर (मूल) = मूलभांथी. सुकल पक्ष ससि.
 (शुकल पक्ष शशि) = अज्वाणियानो यन्द्र. अनन्य = जेना समान थीणुं न होय
 ते-सर्वश्रेष्ठ.

अर्थः—शुद्धतानो अंकुर प्रगट थयो, मिथ्यात्व मूलभांथी दूर थयुं,
 शुकल पक्षना यन्द्रमा समान कमेकमे ज्ञाननो उदय वध्यो, केवणज्ञाननो
 प्रकाश थयो, आत्मानो नित्य अने पूर्णुं आनंदमय स्वभाव भासवा
 लाग्यो, मनुष्यना आयुष्य अने कर्मनी स्थिति पूरी थछ, मनुष्य गतिनो
 अभाव थयो अने पूर्णुं परमात्मा अन्या. आ रीते सर्वश्रेष्ठ महिमा प्राप्त
 करीने पाणीना टीपाभांथी समुद्र थवा समान अविचल, अखंड, निर्भय
 अने अक्षय छव पदार्थ, संसारमां जयवन्त थयो. पर.

आठ कर्मो नाश पाभवाथी आठ गुणोनुं प्रगट थवुं.
 (सवैया ऐकत्रीसा)

ग्यानावरनीके गयैं जानियै जु है सु सब,
 दर्सनावरनके गयैंतैं सब देखियै ।
 वेदनी कर्मके गयैंतैं निराबाध सुख,
 मोहनीके गयैं सुद्ध चारित विसेखियै ॥

આકર્મ ગયેં અવગાહના અટલ હોઈ,
 નામકર્મ ગયેંતેં અમૂર્તીક પેલિયે ।
 અગુરુ અલઘુરૂપ હોત ગોત્રકર્મ ગયેં,
 અંતરાય ગયેંતેં અનંત બલ લેલિયે ॥ ૫૩ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરાબાધ રસ = શાતા-અશાતાના ક્ષોભનો અભાવ. અટલ અવગાહના = ચારે ગતિના ભ્રમણનો અભાવ. અમૂર્તીક = અર્મઅક્ષુઓથી અગોચર. અગુરુ અલઘુ = ન ઉંચ, ન નીચ.

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અભાવથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીય કર્મના અભાવથી કેવળદર્શન, વેદનીય કર્મના અભાવથી નિરાબાધતા, મોહનીય કર્મના અભાવથી શુદ્ધ ચારિત્ર, આયુષ્ય કર્મના અભાવથી અટળ અવગાહના, નામકર્મના અભાવથી અમૂર્તિકપણું, ગોત્રકર્મના અભાવથી અગુરુલઘુત્વ અને અંતરાયકર્મનો નાશ થવાથી અનંતવીર્ય પ્રગટ થાય છે. આ રીતે સિદ્ધ ભગવાનમાં અષ્ટ કર્મ રહિત હોવાથી અષ્ટ ગુણુ હોય છે. ૫૩.

નવમા અધિકારનો સાર

પ્રસિદ્ધ છે કે મિથ્યાત્વ જ આસ્રવ બંધ છે અને મિથ્યાત્વનો અભાવ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ તે સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ છે અને મોક્ષ આત્માનો નિજસ્વભાવ અર્થાત્ જીવની કર્મમળ રહિત અવસ્થા છે. વાસ્તવમાં વિચારવામાં આવે તો મોક્ષ થતો જ નથી, કેમકે નિશ્ચયનયમાં જીવ બંધાયો નથી—અબંધ છે, અને જ્યારે અબંધ છે ત્યારે છૂટશે શું? જીવનો મોક્ષ થયો એ કથન વ્યવહાર માત્ર છે, નહિ તો તે હમેશાં મોક્ષરૂપ જ છે.

આ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે કે જે મનુષ્ય બીજાના ધન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે, તે મૂર્ખને લોકો અન્યાયી કહે છે. જે તે પોતાની જ સંપત્તિનો ઉપયોગ કરે છે તો લોકો તેને ન્યાયશીલ કહે છે. એવી જ રીતે જ્યારે આત્મા પરદ્રવ્યોમાં અહંકાર કરે છે, ત્યારે તે અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી થાય છે અને જ્યારે આવી ટેવ છોડીને તે આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો અભ્યાસ

કરે છે તથા આત્મિકરસનો સ્વાદ લે છે ત્યારે પ્રમાદનું પતન કરીને પુણ્ય-પાપનો ભેદ મટાડી દે છે અને ક્ષપકશ્રેણી ચડીને કેવળી ભગવાન બને છે. પછી થોડા જ સમયમાં આઠ કર્મ રહિત અને આઠ ગુણ સહિત સિદ્ધપદને પામે છે.

મુખ્ય અભિપ્રાય મમતા દૂર કરવાનો અને સમતા લાવવાનો છે. જેવી રીતે સોનીના સંગે સોનાની જુદી જુદી અવસ્થાઓ થાય છે પરંતુ તેનું સુવર્ણપણું ચાલ્યું જતું નથી, ગાળવાથી પાછું સોનાનું સોનું જ બન્યું રહે છે; તેવી જ રીતે આ જીવાત્મા અનાત્માના સંસર્ગથી અનેક વેશ ધારણ કરે છે, પરંતુ તેનું ચૈતન્યપણું ક્યાંય ચાલ્યું જતું નથી—તે તો બ્રહ્મનું બ્રહ્મ જ બન્યું રહે છે. તેથી શરીરનું મિથ્યા અભિમાન છોડીને આત્મસત્તા અને અનાત્મસત્તાનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ, એમ કરવાથી થોડા જ સમયમાં આધુનિક બુદ્ધ માત્ર જ્ઞાન અલ્પકાળમાં જ સમુદ્રરૂપ પરિણમન કરે છે અને અવિચળ, અખંડ, અક્ષય, અનભય અને શુદ્ધ-સ્વરૂપ થાય છે.

सर्वविशुद्धि द्वार

(१०)

प्रतिज्ञा (होडरा)

इति श्री नाटक ग्रंथमै, कहौ मोख अधिकार ।
अब बरनाँ संछेपसौं, सर्व विसुद्धी द्वार ॥ १ ॥

अर्थः—नाटक समयसार ग्रंथना मोक्ष अधिकारनी पूर्णता करी.
हुवे सर्वविशुद्धि द्वार संक्षेपमां कहीये छीये. १

सर्व उपाधि रहित शुद्ध आत्मानुं स्वल्प (सवैया ओकत्रीसा)

कर्मनिकौ करता है भोगनिकौ भोगता है,
जाकी प्रभुतामै ऐसौ कथन अहित है ।
जामै एक इंद्रि आदि पंचधा कथन नाहि,
सदा निरदोष बंध मोखसौं रहित है ॥
ग्यानकौ समूह ग्यानगम्य है सुभाव जाकौ,
लोकव्यापी लोकातीत लोकमै महित है ।
सुद्ध बंस सुद्ध चेतनाकै रस अंस भरचौ,
ऐसौ हंस परम पुनीतता सहित है ॥ २ ॥

शब्दार्थः—प्रभुता = सामर्थ्य. अहित = छुरुं करनार. पंचधा = पंच प्रकारनी.
लोकातीत = लोकाधी पर. महित = पूजनीय. परम पुनीत = अत्यंत पवित्र.

नीत्वा सम्यक् प्रलयमखिलान् कर्तृभोक्त्रादिभावान्
दूरीभूतः प्रतिपदमयं बन्धमोक्षप्रकल्पते ।
शुद्धः शुद्धः स्वरसविसरापूर्णपुण्याचलाचि-
ष्टंकोत्कीर्णप्रकटमहिमा स्फूर्जति ज्ञानपुञ्जः ॥ १ ॥

અર્થ:—જેના સામર્થ્યમાં (તે) કર્મનો કર્તા છે અને કર્મનો ભોક્તા છે એમ કહેવું હાનિકારક છે, પંચેન્દ્રિય ભેદનું કથન જેમાં નથી, જે સર્વ દોષ રહિત છે, જે ન કર્મથી બંધાય છે ન છૂટે છે, જે જ્ઞાનનો પિંડ અને જ્ઞાનગોચર છે, જે લોકવ્યાપી છે, લોકથી પર છે, સંસારમાં પૂજનીય અર્થાત્ ઉપાદેય છે, જેની ભતિ શુદ્ધ છે, જેમાં ચૈતન્યરસ ભર્યો છે, એવો હંસ અર્થાત્ આત્મા પરમ પવિત્ર છે. ૨.

વળી (દોહરા)

જો નિહચૈ નિરમલ સદા, આદિ મધ્ય અરુ અંત ।

સો ચિદ્રૂપ બનારસી, જગત માંહિ જયવંત ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—નિહચૈ = નિશ્ચયનયથી. નિર્મલ = પવિત્ર. ચિદ્રૂપ = ચૈતન્યરૂપ.

અર્થ:—જે નિશ્ચયનયથી આદિ, મધ્ય અને અંતમાં સદૈવ નિર્મળ છે, પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે તે ચૈતન્યપિંડ આત્મા જગતમાં સદા જયવંત રહે. ૩.

વાસ્તવમાં જીવ કર્મનો કર્તા-ભોક્તા નથી (ચોપાઈ)

જીવ કરમ કરતા નહિ એસે ।

રસ ભોગતા સુભાવ ન તૈસે ॥

મિથ્યામતિસૌ કરતા હોઈ ।

ગણં અગ્યાન અકરતા સોઈ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—જીવ પદાર્થ વાસ્તવમાં કર્મનો કર્તા નથી અને ન કર્મ-રસનો ભોક્તા છે, મિથ્યામતિથી કર્મનો કર્તા-ભોક્તા થાય છે, અજ્ઞાન દૂર થતાં કર્મનો અકર્તા-અભોક્તા જ થાય છે. ૪.

૧. વ્યવહારનય જીવને કર્મનો કર્તા-ભોક્તા કહે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં જીવ કર્મનો કર્તા-ભોક્તા નથી, પોતાના જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવનો કર્તા-ભોક્તા છે.

कर्तृत्वं न स्वभावोऽस्य चित्तो वेदयितृत्ववत् ।

अज्ञानादेव कर्तायं तदभावादकारकः ॥ ૨ ॥

અજ્ઞાનમાં જીવ કર્મનો કર્તા છે (સર્વેયા એકત્રીયા)
નિહૈ નિહારત સુભાવ યાહિ આત્માકૌ,
આત્મીક ધરમ પરમ પરકાસના ।
અતીત અનાગત વસ્તમાન કાલ જાકૌ,
કેવલ સ્વરૂપ ગુન લોકાલોક ભાસના ॥
સોઈ જીવ સંસાર અવસ્થા માંહિ કરમકૌ,
કરતાસૌ દીસૈ લીં મમ ઉપાસના ।
યહૈ મહા મોહકૌ પસાર યહૈ મિથ્યાચાર,
યહૈ મૌ વિકાર યહ વિવહાર વાસના ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિહારત = જોવાથી. ઉપાસના = સેવા. પસાર = વિસ્તાર. મિથ્યાચાર = નિજસ્વભાવથી વિપરીત આચરણ. લૌ = જન્મ-મરણરૂપ સંસાર. વ્યવહાર = કોઈ નિમિત્તના વેશ એક પદાર્થને બીજા પદાર્થરૂપ બાણનાર જ્ઞાનને વ્યવહારનય કહે છે, જેમ કે માટીના ઘડાને ધીના નિમિત્તે ધીનો ઘડો કહેવો.

અર્થ:—નિશ્ચયનયથી જુઓ તો આ આત્માનો નિજસ્વભાવ પરમ પ્રકાશરૂપ છે અને જેમાં લોકાલોકના છયે દ્રવ્યોના ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનના ત્રિકાળવર્તી અનંત ગુણ-પર્યાયો પ્રતિભાસિત થાય છે. તે જ જીવ સંસારી દશામાં મિથ્યાત્વની સેવા કરવાથી કર્મનો કર્તા દેખાય છે, આ મિથ્યાત્વની સેવા મોહનો વિસ્તાર છે, મિથ્યાચરણ છે, જન્મ-મરણરૂપ સંસારનો વિકાર છે, વ્યવહારના વિષયભૂત આત્માનો અશુદ્ધ સ્વભાવ છે. ૫.

જેમ જીવ કર્મનો અકર્તા છે તેમ અલોકતા પણ છે (ચોપાઈ)

યથા જીવ કરતા ન કહાવૈ ।

તથા ભોગતા નામ ન પાવૈ ॥

અકર્તા જીવોડયં સ્થિત ઇતિ વિશુદ્ધ: સ્વરસત:

સ્ફુરત્તિચ્ચિજ્જ્યોતિર્મિરહ્ચુરિત્તભુવનાભોગભવન: ।

તથાપ્યસ્યાસૌ સ્યાદ્દિહ કિલ બન્ધ: પ્રકૃતિભિ:

સ સ્વસ્વજ્ઞાનસ્ય સ્ફુરતિ મહિમા કોડપિ ગહન: ॥ ૩ ॥

है भोगी मिथ्यामति मांही ।

गयें मिथ्यात भोगता नांहि ॥ ६ ॥

अर्थः—जेवी रीते जेव कर्मना कर्ता नथी तेवी जे रीते भोक्ता पणु नथी, मिथ्यात्वना उदयमां कर्मना भोक्ता छे, मिथ्यात्वना अभावमां भोक्ता नथी. ६.

अज्ञानी जेव विषयना भोक्ता छे ज्ञानी नथी. (सवैया ऐकत्रीसा)

जगवासी अग्यानी त्रिकाल परजाइ बुद्धी,

सो तौ विषै भोगनिकौ भोगता कहायौ है ।

समकित्ती जीव जोग भोगसौं उदासी तातैं,

सहज अभोगता गरंथनिमैं गायौ है ॥

याही भांति वस्तुकी व्यवस्था अवधारि बुध,

परमाउ त्यागि अपनी सुभाउ आयौ है ।

निरं विकल्प निरुपाधि आत्म अगधि,

साधि जोग जुगति समाधिमें समायौ है ॥ ७ ॥

शब्दार्थः—जगवासी = संसारी. विषै (विषय) = पांच इंद्रिय अने मनना भोग. गरंथनिमैं = शास्त्रोमां. अवधारि = निर्णय करीने. बुध = ज्ञानी. जोग जुगति = योग निश्चिन्ता उपाय.

अर्थः—शास्त्रोमां मनुष्य आदि पर्यायोमां उमेशां अहंभुद्धि राप्प-नार अज्ञानी संसारी जेवने पोताना स्वइपना ज्ञाना न होवाथी विषय-भोगोना भोक्ता कह्यो छे अने ज्ञानी सम्यग्दृष्टि जेवने भोगोथी विरक्तभाव राप्पवाने कारणे विषय भोगववा छतां पणु अलोक्ता कह्यो छे. ज्ञानीजो आ रीते वस्तुस्वइपना निर्णय करीने विभावभाव छोडी स्वभावनुं अहंभु

भोक्तृत्वं न स्वभावोऽस्य स्मृतः कर्तृत्ववच्चितः ।

अज्ञानादेव भोक्ताऽयं तदभावादवेदकः ॥ ४ ॥

करे छे, अने विकल्प तथा उपाधि रहित आत्मानि आराधना अथवा योग-निग्रह मार्गनुं ग्रहण करीने निज-स्वरूपमां लीन थाय छे. ७.

ज्ञानी कर्मना कर्ता-भोक्ता नथी अेनुं कारण. (सवैया अेकत्रीसा)

चिन्मुद्राधारी ध्रुव धर्म अधिकारी गुन,
स्तन भंडारी अपहारी कर्म रोगकौ ।
प्यारौ पंडितनकौ हुस्यारौ मोख मार्गमै,
न्यारौ पुद्गलसौ उज्यारौ उपयोगकौ ॥
जानै निज पर तत्त रहै जगमै विरक्त,
गहै न ममत्त मन वच काय जोगकौ ।
ता कारन ग्यानी ग्यानावरनादि कर्मकौ,
करता न होइ भोगता न होइ भोगकौ ॥ ८ ॥

श्लोकार्थः—चिन्मुद्रा = चैतन्य चिह्न. ध्रुव = नित्य. अपहारी कर्मरोगकौ = कर्म-
रूपी रोगनो नाश करनार. हुस्यारौ (होश्वार) = प्रवीण. उज्यारौ = प्रकाश. उपयोग =
ज्ञानदर्शन. तत्त (तत्त्व) = निजस्वरूप. विरक्त (विरक्त) = वैरागी. ममत्त (ममत्त्व) =
पोतापणुं.

अर्थः—चैतन्य-चिह्ननो धारक, पोताना नित्य स्वभावनो स्वामी,
ज्ञान आदि गुणरूप रत्ननो भंडार, कर्मरूप रोगनो नाश करनार,
ज्ञानीअेने प्रिय, मोक्षमार्गमां कुशल, शरीर आदि पुद्गलसोथी भिन्न, ज्ञान-
दर्शननो प्रकाशक, निज-पर तत्त्वनो ज्ञाता, संसारथी विरक्त, मन-वचन-
कायाना योगाना ममत्त्व रहित होवाने कारणे ज्ञानी अेव ज्ञानावरणादि
कर्मनो कर्ता अने भोगनो भोक्ता थतो नथी. ८.

अज्ञानी प्रकृतिस्वभावनिरतो नित्यं भवेद्वेदको

ज्ञानी तु प्रकृतिस्वभावविरतो नो जातुचिद्वेदकः ।

इत्येवं नियमं निरूप्य निपुणैरज्ञानिता त्यज्यतां

शुद्धैकात्ममये महस्यचलितैरासेव्यतां ज्ञानिता ॥ ५ ॥

(દોહા)

નિરભિલાષ કરની કરૈ, મોગ અરુચિ ઘટ માંહિ ।
તાતૈ સાધક સિદ્ધસમ, કરતા ભુગતા નાંહિ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—નિરભિલાષ = ઇચ્છા રહિત. અરુચિ = અનુરાગનો અભાવ. સાધક = મોક્ષનો સાધક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ. ભુગતા (ભોક્તા) = ભોગવનાર.

અર્થઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઇચ્છા રહિત ક્રિયા કરે છે અને અંતરંગ ભોગોથી વિરક્ત રહે છે, તેથી તેઓ સિદ્ધ ભગવાન સમાન માત્ર જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે, કર્તા-ભોક્તા નથી. ૯.

અજ્ઞાની જીવ કર્મનો કર્તા-ભોક્તા છે એનું કારણ. (કવિત્ત)

જ્યૌં હિય અંધ વિકલ મિથ્યાત ઘર,
મૃષા સકલ વિકલપ ઉપજાવત ।
ગહિ એકંત પક્ષ આતમકૌ,
કરતા માનિ અધોમુખ ધાવત ॥
ત્યૌં જિનમતી દસ્વચારિત્રી,
કર કરની કરતાર કહાવત ।
વંછિત મુકતિ તથાપિ મૂઢમતિ,
વિન સમકિત ભવ પાર ન પાવત ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—હૃદયનો અંધ અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વથી વ્યાકુળ થઈને મનમાં અનેક પ્રકારના બૂઠા વિકલપો ઉત્પન્ન કરે છે અને એકાન્ત પક્ષનું

જ્ઞાની કરોતિ ન ન વેદયતે ચ કર્મ

જાનાતિ કેવલમયં કિલ તસ્વભાવમ્ ।

જાનન્પરં કરણવેદનયોરભાવા-

ચ્છુદ્ધસ્વભાવનિયતઃ સ હિ મુક્ત એવ ॥ ૬ ॥

યે તુ કર્તારમાત્માનં પશ્યન્તિ તમસા તતાઃ ।

સામાન્યજનવત્તેષાં ન મોક્ષોઽપિ મુમુક્ષુતામ્ ॥ ૭ ॥

ગ્રહણ કરીને આત્માને કર્મનો કર્તા માની નીચ ગતિનો પંથ પકડે છે. તે વ્યવહાર સમ્યક્ત્વી ભાવચારિત્ર વિના બાહ્ય ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને શુભ ક્રિયાથી કર્મનો કર્તા કહેવાય છે. તે મૂર્ખ મોક્ષ તો ચાહે છે પરંતુ નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ વિના સંસાર-સમુદ્રને તરી શકતો નથી. ૧૦.

વાસ્તવમાં જીવ કર્મનો અકર્તા છે એનું કારણ.

(ચોપાઈ)

ચેતન અંક જીવ લલિ લીન્હા ।

પુદ્ગલ કર્મ અચેતન ચીન્હા ॥

બાસી એક સ્વેતકે દોઝ ।

જદપિ તથાપિ મિલૈ નહિ કોઝ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ:—જીવનું ચૈતન્યચિહ્ન જાણી લીધું અને પુદ્ગલ કર્મને અચેતન આજ્ઞાથી લીધું. જે કે એ બંને એકક્ષેત્રાવગાહી છે તોપણ એકબીજાને મળતા નથી.

વળી—(દોહરા)

નિજ નિજ ભાવ ક્રિયાસહિત, વ્યાપક વ્યાપિ ન કોઈ ।

કર્તા પુદ્ગલ કર્મકૌ, જીવ કહાંસૌ હોઈ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાપક = જે વ્યાપે-પ્રવેશ કરે. વ્યાપિ = જેમાં વ્યાપે-જેમાં પ્રવેશ કરે.

અર્થ:—બંને દ્રવ્ય પોતપોતાના ગુણ-પર્યાયમાં રહે છે, કોઈ કોઈનું વ્યાપ્ય-વ્યાપક નથી, અર્થાત્ જીવમાં ન તો પુદ્ગલનો પ્રવેશ થાય છે અને ન પુદ્ગલમાં જીવનો પ્રવેશ થાય છે. તેથી જીવ પદાર્થ પૌદ્ગલિક કર્મનો કર્તા કેવી રીતે હોઈ શકે? ૧૨.

નાસ્તિ સર્વોઽપિ સમ્બન્ધઃ પરદ્રવ્યાત્મતત્ત્વયોઃ ।

કર્તૃકર્મત્વસમ્બન્ધાભાવે તત્કર્તૃતા કુતઃ ॥ ૮ ॥

अज्ञानमां एव कर्मनो कर्ता अने ज्ञानमां अकर्ता छे. (सवैया ओकत्रीसा)

जीव अरु पुद्गल कर्म रहैं एक खेत,
जदपि तथापि सत्ता न्यारी न्यारी कही है ।
लक्षण स्वरूप गुण परजै प्रकृति भेद,
दुहूंमें अनादिहीकी दुविधा है रही है ॥
एतेपर भिन्नता न भासै जीव कर्मकी,
जौलौं मिथ्याभाव तौलौं ओंधि बाउ बही है ।
ग्यानकै उदोत होत ऐसी सूधी द्रिष्टि भई,
जीव कर्म पिंडकौ अकस्तार सही है ॥ १३ ॥

शब्दार्थः—सत्ता = अस्तित्व. दुविधा = भेदभाव. ओंधि = उलटी. सूधी द्रिष्टि = साधी श्रद्धा. सही = भरेभर.

अर्थः—जेके एव अने पौद्गलिक कर्म अकक्षेत्रावगाड स्थित छे तोपणु अन्नेनी सत्ता जुही जुही छे. तेमना लक्षण, स्वरूप, गुण, पर्याय, स्वभावमां अनादिनो न भेद छे. आठलुं होवा छतां पणु ज्यां सुधी मिथ्याभावनो उलटो विचार याले छे त्यां सुधी एव—पुद्गलनी भिन्नता भासती नथी, तेथी अज्ञानी एव पोताने कर्मनो कर्ता माने छे, पणु ज्ञाननो उदय यतां न अणुं सत्य श्रद्धान थयुं के भरेभर एव कर्मनो कर्ता नथी.

विशेषः—एवनुं लक्षणु उपयोग छे, पुद्गलनुं लक्षणु स्पर्श, रस, गंध, वर्णु छे. एव अमूर्तिक छे, पुद्गल मूर्तिक छे. एवना गुणु दर्शन, ज्ञान, सुख आदि छे, पुद्गलना गुणु स्पर्श, रस, गंध, वर्णु आदि छे. एवनी पर्यायो नर-नारक आदि छे, पुद्गलनी पर्यायो छिट, पत्थर, पृथ्वी आदि छे. एव अणुं अने अणुं उ द्रव्य छे, पुद्गलमां सिगव-दुक्षपणुं

एकस्य वस्तुन इहान्यतरेण सार्धं

सम्बन्ध एव सकलोऽपि यतो निषिद्धः ।

तत्कर्तृकर्मघटनास्ति न वस्तुभेदे

पश्यन्त्वकर्तृ मुनयश्च जनाश्च तत्त्वम् ॥ ९ ॥

છે. તેથી તેના પરમાણુ મળે છે અને છૂટા પડે છે. ભાવ એ છે કે બન્નેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ચતુષ્ટય બુદ્ધા બુદ્ધા છે અને બુદ્ધી બુદ્ધી સત્તા છે. બન્નેય પોતાના જ ગુણુ-પર્યાયોના કર્તા-ભોક્તા છે, કોઈ કોઈ પીબના કર્તા-ભોક્તા નથી. ૧૩.

વળી—(દોહરા)

एक वस्तु जैसी जु है, तासौ मिलें न आन ।

जीव अकरता कर्मकौ, यह अनुभौ परवांन ॥ १४ ॥

અર્થ:—જે પદાર્થ જેવો છે તે તેવો જ છે, તેમાં અન્ય પદાર્થ મળી શકતો નથી. તેથી જીવ કર્મનો અકર્તા છે, એ વિજ્ઞાનથી સર્વથા સત્ય છે. ૧૪.

અજ્ઞાની જીવ શુભ-અશુભ ભાવોનો કર્તા હોવાથી ભાવકર્મનો કર્તા છે. (ચોપાઈ)

*जो दुस्मती विकल अग्यानी ।

जिन्हि सु रीति पर रीति न जानी ।

माया मगन भ्रमके भरता ।

ते जिय भाव कर्मके करता ॥ १५ ॥

અર્થ:—જે દુર્બુદ્ધિથી વ્યાકુળ અને અજ્ઞાની છે તેઓ નિજપરિણુતિ અને પર-પરિણુતિને જાણતા નથી, માયામાં મગ્ન છે અને ભ્રમમાં ભૂલેલા છે તેથી તેઓ ભાવકર્મના કર્તા છે. ૧૫.

जे मिथ्यामति तिमिस्सौं, लखै न जीव अजीव ।

तेई भावित कर्मके, करता होंहि सदीव ॥ १६ ॥

ते असुद्ध परनति धरै, करै अहं परवांन ।

ते असुद्ध परिनामके, करता होंहि अजान ॥ १७ ॥

*ये तु स्वभावनियमं कलयन्ति नेम-

मज्ञानमग्नमहसो बत ते बराकाः ।

कुर्वन्ति कर्म तत एव हि भावकर्म-

कर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्यः ॥ १० ॥

અર્થ:—જે મિથ્યાજ્ઞાનના અંધકારથી જીવ-અજીવને જાણતા નથી તેઓ જ હમેશાં ભાવકર્મના કર્તા છે. ૧૬. જેઓ વિભાવપરિણતિને કારણે પરપદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે તે અજ્ઞાની અશુદ્ધ ભાવોના કર્તા હોવાથી ભાવકર્મોના કર્તા છે. ૧૭.

આ વિષયમાં શિષ્યનો પ્રશ્ન (દોહરા)

શિષ્ય કહે પ્રભુ તુમ કહ્યો, દુબિધિ કરમકૌ રૂપ ।
 દરબ કર્મ પુદગલ ગઈ, ભાવકર્મ ચિદ્રૂપ ॥ ૧૮ ॥
 કરતા દરવિત કરમકૌ, જીવ ન હોઈ ત્રિકાલ ।
 અબ યહ ભાવિત કરમ તુમ, કહૌ કૌનકી ચાલ ॥ ૧૯ ॥
 કરતા યાકૌ કૌન હૈ, કૌન કૌ ફલ ભોગ ।
 કૈ પુદગલ કૈ આતમા, કૈ દુહંકૌ સંજોગ ? ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હે સ્વામી! આપે કહ્યું કે કર્મનું સ્વરૂપ બે પ્રકારનું છે એક પુદ્ગલમય દ્રવ્યકર્મ છે અને બીજું ચૈતન્યના વિકારરૂપ ભાવકર્મ છે. ૧૮. આપે એમ પણ કહ્યું કે જીવ, દ્રવ્યકર્મોના કર્તા કદી ત્રણ કાળમાં પણ થઈ શકતો નથી, તો હવે આપ કહો કે ભાવકર્મ કોની પરિણતિ છે? ૧૯. આ ભાવકર્મોના કર્તા કોણ છે? અને તેમના ક્ષણનો ભોક્તા કોણ છે? ભાવકર્મોના કર્તા-ભોક્તા પુદ્ગલ છે અથવા જીવ છે અથવા બંનેના સંયોગથી કર્તા-ભોક્તા છે? ૨૦.

આ વિષયમાં શ્રીગુરુ સમાધાન કરે છે. (દોહરા)

ક્રિયા ઈક કરતા જુગલ, યૌ ન જિનાગમ માંહિ ।
 અથવા કરની ઔરકી, ઔર કૌર યૌ નાંહિ ॥ ૨૧ ॥
 કૌર ઔર ફલ ભોગવૈ, ઔર બનૈ નહિ ઈમ ।
 જો કરતા સો ભોગતા, યહૈ જથાવત જેમ ॥ ૨૨ ॥

કાર્યત્વાદકૃતં ન કર્મ ન ચ તજ્જીવપ્રકૃત્યોર્દ્વયો-

રજ્ઞાયાઃ પ્રકૃતેઃ સ્વકાર્યફલભુગભાવાનુષંગાત્કૃતિઃ ।

નૈકસ્યાઃ પ્રકૃતેરચિત્ત્વલસનાજ્જીવોઽસ્ય કર્તા તતો

જીવસ્યૈવ ચ કર્મ તચ્ચિદનુગં જ્ઞાતા ન યત્પુદ્ગલઃ ॥ ૧૧ ॥

ભાવકર્મ કરતવ્યતા, સ્વયંસિદ્ધ નહિ હોઈ ।
 જો જગકી કરની કરે, જગવાસી જિય સોઈ ॥ ૨૩ ॥
 જિય કરતા જિય ભોગતા, ભાવકર્મ જિય ચાલ ।
 પુદગલ કરે ન ભોગવૈ, દુવિધા મિથ્યાજાલ ॥ ૨૪ ॥
 તાતૈં ભાવિત કર્મકૌં, કરે મિથ્યાતી જીવ ।
 સુખ દુખ આપદ સંપદા, ભુંજૈ સહજ સદૌવ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ભુગલ (યુગલ) = બે. જિનાગમ (જિન + આગમ) = જિનરાજનો ઉપદેશ. જથાવત = વાસ્તવમાં. કર્તવ્યતા = કાર્ય. સ્વયંસિદ્ધ = પોતાની મેળે. જગવાસી જિય = સંસારી જીવ. જિય ચાલ = જીવની પરિણતિ. દુવિધા = બંને તરફ ઝુકાવ હોવો. આપદ = ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ. સંપદા = અનિષ્ટ વિયોગ, ઇષ્ટ સંયોગ. ભુંજૈ = ભોગવે.

અર્થ:—ક્રિયા એક અને કર્તા બે એવું કથન જિનરાજના આગમમાં નથી, અથવા કોઈની ક્રિયા કોઈ કરે, એમ પણ બની શકતું નથી. ૨૧. ક્રિયા કોઈ કરે અને કૃણ કોઈ ભોગવે એવું જિન-વચનમાં નથી કેમકે જે કર્તા હોય છે, તે જ વાસ્તવમાં ભોક્તા હોય છે. ૨૨. ભાવકર્મનો ઉત્પાદ પોતાની મેળે થતો નથી, જે સંસારની ક્રિયા—હલન, ચલન, ચતુર્ગતિ ભ્રમણ આદિ કરે છે, તે જ સંસારી જીવ ભાવકર્મનો કર્તા છે. ૨૩. ભાવકર્મનો કર્તા જીવ છે, ભાવકર્મનો ભોક્તા જીવ છે, ભાવકર્મ જીવની વિભાવ-પરિણતિ છે. એનો કર્તા-ભોક્તા પુદ્ગલ નથી. પુદ્ગલ તથા જીવ બંનેને (કર્તા-ભોક્તા) માનવા તે મિથ્યા જંબળ છે. ૨૪. તેથી સ્પષ્ટ છે કે ભાવકર્મનો કર્તા મિથ્યાત્વી જીવ છે અને તે જ તેના કૃણ સુખ-દુઃખ અથવા સંયોગ-વિયોગને સદા ભોગવે છે. ૨૫.

કર્મના કર્તા-ભોક્તા બાબતમાં એકાંત પક્ષ ઉપર વિચાર. (સવૈયા એકત્રીસા)

કેઈ મૂઢ વિકલ એકંત પચ્છ ગઈ કહે,
 આતમા અકરતાર પૂરન પરમ હૈ ।

કર્મૈવ પ્રવિત્કર્ય કર્તુ હતકૈઃ ક્ષિપ્ત્વાત્મનઃ કર્તૃતાં

કર્તામૈષ કથંચિદિત્યચલિતા કૈશ્ચિચ્છુતિઃ કોપિતા ।

તેષામુદ્ધતમોહમુદ્ધિતધિયાં બોધસ્ય સંશુદ્ધયે

સ્યાદ્વાદપ્રતિબન્ધલબ્ધવિજયા વસ્તુસ્થિતિઃ સ્તૂયતે ॥ ૧૨ ॥

तिन्हिसौं जु कोऊ कहै जीव करता है तासौं,
 फेरि कहैं कर्मकौ करता कर्म है ॥
 ऐसै मिथ्यामगन मिथ्याती ब्रह्मघाती जीव,
 जिन्हिकै हिए अनादि मोहकौ भ्रम है ।
 तिन्हिकौं मिथ्यात दूर कश्चिकौं कहैं गुरु,
 स्यादवाद परवान आत्म धरम है ॥ २६ ॥

शब्दार्थः—विकल = दुःखी. ऐकान्त पक्ष = पदार्थना ऐक धर्मने तेनुं स्वरूप
 मानवानी डठ. ब्रह्मघाती = पोताना जवनुं अहित करनार.

अर्थः—अज्ञानथी दुःखी अनेक ऐकान्तवादी कहे छे के आत्मा
 कर्मनो कर्ता नथी, ते पूर्ण परमात्मा छे. अने तेमने कोछ कहे के कर्मनो
 कर्ता जव छे, तो ते ऐकान्तपक्षी कहे छे के कर्मनो कर्ता कर्म न छे. आवा
 मिथ्यात्वमां लागेला मिथ्यात्वी जवो आत्माना घातक छे, तेमना हृदयमां
 अनादिकाणथी मोडकर्मजनित भूल भरेली छे. तेमनुं मिथ्यात्व दूर करवाने
 माटे श्रीगुरुये स्याद्वादरूप आत्माना स्वरूपनुं वर्णन क्युं छे. २६.

स्याद्वादमां आत्मानुं स्वरूप. (होडरा)

चेतन करता भोगता, मिथ्या मगन अजान ।

नहि करता नहि भोगता, निहचै सम्यकवान ॥ २७ ॥

अर्थः—मिथ्यात्वमां लागेला अज्ञानी जव कर्मनो कर्ता—भोक्ता छे,
 निश्चयनुं अवलम्बन लेनार सम्यग्दृष्टि कर्मनो न कर्ता छे, न भोक्ता छे. २७.
 आ विषयना ऐकान्तपक्षनुं अंडन करनार स्याद्वादने उपदेश (सवैया ऐकत्रीसा)

*जैसे सांख्यमती कहैं अलख अकरता है,

सर्वथा प्रकार करता न होई कबहीं ।

१. सांख्यमती धत्यादि.

*माऽकर्तारममी स्पृशन्तु पुरुषं सांख्या इवाप्यार्हताः

कर्तारं कलयन्तु तं किल सदा भेदावबोधादधः ।

ऊर्ध्वं तूद्धतबोधधामनियतं प्रत्यक्षमेनं स्वयम्

पर्यन्तु च्युतकर्तृभावमचलं ज्ञातारमेकं परम् ॥ १३ ॥

तैसें जिनमती गुरुमुख एक पक्ष सुनि,
याहि भांति मानै सौ एकंत तजौ अबहीं ॥
जौलौं दुग्मती तौलौं कर्मकौ करता है,
सुमती सदा अकरतार कह्यौ सबहीं ।
जाकै घटि ग्यायक सुभाउ जग्यौ जबहीसौं,
सो तौ जगजालसौं निरालौ भयौ तबहीं ॥ २८ ॥

शब्दार्थः—जिनमती = जिनराज कथित स्याद्वाह विधाना ज्ञाता.

अर्थः—जेवी रीते सांख्यमती कहे छे के आत्मा अकर्ता छे, कोछ पणु डालतमां कही कर्ता थछ शकतो नथी. जैनमती पणु पोताना गुरुना मुण्णे अेक नयनुं कथन सांभणीने आ न रीते माने छे, पणु आ अेकान्त-वाहने अत्यारे न छोडी धो, सत्यार्थ वात अे छे के न्यां सुधी अज्ञान छे, त्यां सुधी न एव कर्मनो कर्ता छे, सम्यग्ज्ञाननी सर्व डालतोमां सदैव अकर्ता कही छे. जेना हृदयमां न्यारथी ज्ञायकरवभाव प्रगट थयो छे ते त्यारथी नगतनी नंनणथी निराणो थयो छे—अर्थात् मोक्ष सन्मुष् थयो छे. २८.

आ विषयमां षौद्धमत वाणाणेनो विचार (टोडरा)

बौध छिनकवादी कहै, छिनभंगुर तन मांहि ।
प्रथम समय जो जीव है, दुतिय समय सो नांहि ॥ २९ ॥
तातैं मेरै मतविषैं, करै कर्म जो कोइ ।
सो न भोगवै सखथा, और भोगता होइ ॥ ३० ॥

अर्थः—क्षणिकवादी षौद्धमतवाणा कहे छे के एव शरीरमां क्षण-

क्षणिकमिदमिहैकः कल्पयित्वात्मतत्त्वं

निजमनसि विधत्ते कर्तृभोक्त्रोर्विभेदम् ।

अपहरति विमोहं तस्य नित्यामृतौघैः

स्वयमयमभिषिचंश्चिच्चमत्कार एव ॥ १४ ।

ભર રહે છે, સદૈવ રહેતો નથી. પ્રથમ સમયે જે જીવ છે તે બીજા સમયે^૧ રહેતો નથી. ૨૯. તેથી મારા વિચાર પ્રમાણે જે કર્મ કરે છે તે કોઈ હાલતમાં પણ ભોક્તા થઈ શકતો નથી, ભોગવનાર બીજા જ હોય છે. ૩૦.

બૌદ્ધમતવાળાઓનો એકાંત વિચાર દૂર કરવા માટે દષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે.
(દોહરા)

યહ એકંત મિથ્યાત પક્ષ, દૂર કરનકૈ કાજ ।
ચિદ્વિલાસ અવિચલ કથા, માષૈ શ્રીજિનગજ ॥ ૩૧ ॥
બાલાપન કાહૂ પુરુષ, દેશ્યૌ પુર એક કોઈ ।
તરુન મ્મૈ ફિરિકૈ લશ્યૌ, કહૈ નગર યહ સોઈ ॥ ૩૨ ॥
જો દુહુ પનમૈ એક થૌ, તૌ તિનિ સુમિરન કીય ।
ઔર પુરુષકૌ અનુભવ્યૌ, ઔર ન જાનૈ જીય ॥ ૩૩ ॥
જબ યહ વચન પ્રગટ સુન્યૌ, સુન્યૌ જૈનમત સુદ્ધ ।
તબ ઇકંતવાદી પુરુષ, જૈન મયૌ પ્રતિબુદ્ધ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—આ એકાંતવાદનો મિથ્યાપક્ષ દૂર કરવા માટે શ્રીમદ્ જિનેન્દ્ર-
દેવ આત્માના નિત્ય સ્વરૂપનું કથન કરતાં કહે છે. ૩૧. કે કોઈ માણસે
બાળપણમાં કોઈ શહેર જોયું અને પછી કેટલાક દિવસો પછી યુવાન અવસ્થામાં
તે જ શહેર જોયું તો કહે છે કે આ તે જ શહેર છે જે પહેલાં જોયું
હતું. ૩૨. બંને અવસ્થાઓમાં તે એક જ જીવ હતો તેથી તો તેણે યાદ
કર્યું, કોઈ બીજા જીવનું જાણેલું તે જાણી શકતો નહોતો. ૩૩. જ્યારે આ
જાતનું સ્પષ્ટ કથન સાંભળ્યું અને સાચો જૈનમતનો ઉપદેશ મળ્યો ત્યારે
તે એકાંતવાદી મનુષ્ય જ્ઞાની થયો અને તેણે જૈનમત અંગીકાર કર્યો. ૩૪.

૧. એક સેકંડમાં અસંખ્ય સમય હોય છે.

ખૌદ્ધો પણ જીવ દ્રવ્યને ક્ષણભંગુર કેવી રીતે માની બેઠા એનું કારણ બતાવે છે.
(સવૈયા એકત્રીસા)

एक परजाइ एक समैमैं विनसि जाइ,
दूजी परजाइ दूजै समै उपजति है ।
ताकौ छल पकरिकैं बौध कहै समै समै,
नवौ जीव उपजै पुरातनकी छति है ॥
तातै मानै कर्मकौ करता है और जीव,
भोगता है और वाकै हिए ऐसी मति है ।
परजौ प्रवांनकौं सरवथा दरब जानैं,
ऐसे दुखुद्धिकौं अवसि दुर्गति है ॥ ३५ ॥

શબ્દાર્થ:—પરજાઈ = અવસ્થા. પુરાતન = પ્રાચીન. છતિ (ક્ષતિ) = નાશ. મતિ = સમજણ. પરજૌ પ્રવાંન = અવસ્થાઓ પ્રમાણે. દુરબુદ્ધિ = મૂર્ખ.

અર્થ:—જીવની એક પર્યાય એક સમયમાં નાશ પામે છે અને બીજા સમયે બીજી પર્યાય ઉપજે છે એવો જૈનમતનો સિદ્ધાન્ત પણ છે તેથી તે જ વાત પકડીને ખૌદ્ધમત કહે છે કે ક્ષણે ક્ષણે નવો જીવ ઉપજે છે અને જૂનો નાશ પામે છે. તેથી તેઓ માને છે કે કર્મનો કર્તા બીજો જીવ છે અને ભોક્તા બીજો જ છે, એમના મનમાં આવી ઉલટી સમજણ બેસી ગઈ છે. શ્રીગુરુ કહે છે કે જે પર્યાય પ્રમાણે જ દ્રવ્યને સર્વથા અનિત્ય માને છે એવા મૂર્ખની અવશ્ય કુગતિ થાય છે.

વિશેષ:—ક્ષણિકવાદી જાણે છે કે જે માંસ-ભક્ષણ આદિ અનાચારમાં વર્તનાર જીવ છે તે નષ્ટ થઈ જશે, અનાચારમાં વર્તનારને તો કાંઈ ભોગવવું જ નહિ પડે, તેથી મોજ કરે છે અને સ્વચ્છંદપણે વર્તે છે. પરંતુ કરેલું કર્મ ભોગવવું જ પડે છે. તેથી નિયમથી તેઓ પોતાના આત્માને કુગતિમાં નાખે છે. ૩૫.

वृत्त्यंशभेदतोऽत्यन्तं वृत्तिमन्नाशकल्पनात् ।

अन्यः करोति भुङ्क्तेऽन्य इत्येकान्तश्चकास्तु मा ॥ १५ ॥

दुर्बुद्धिनी दुर्गति न थाय छे. (दौडरा)

कहै अनातमकी कथा, चहै न आतम सुद्धि ।
रहै अध्यातमसौं विमुख, दुरागधि दुखुद्धि ॥ ३६ ॥
दुखुद्धी मिथ्यामती, दुर्गति मिथ्याचाल ।
गहि एकंत दुखुद्धिसौं, मुक्त न होइ त्रिकाल ॥ ३७ ॥

शब्दार्थः—अनातम = अणुव. अध्यातम = आत्मज्ञान. विमुख = विरुद्ध. दुरागधि =
केई पणु रीते न समज्जनार. दुर्बुद्धि = भूर्ण.

अर्थः—भूर्ण मनुष्य अनात्मानी अर्था कर्मा करे छे, आत्मानो
अभाव कहे छे—आत्मशुद्धि धर्यतो नथी. ते आत्मज्ञानथी पराङ्मुख
रहे छे, अणु परिश्रमपूर्वक समज्जववा छतां पणु समज्जतो नथी. ३६.
मिथ्यादृष्टि अणु अज्ञानी छे अने तेनी मिथ्या प्रवृत्ति दुर्गतितुं कारण
छे, ते अकान्तपक्षनुं अणु करे छे अने अवी भूर्णाधथी ते कही पणु मुक्त
थर्न शकतो नथी. ३७.

दुर्बुद्धिनी भूल पर दृष्टान्त. (सवैया अेकत्रीसा)

कायासौं विचारै प्रीति मायाहीसौं हारि जीति,
लियै हठ रीति जैसें हारिलकी लकरी ।
चंगुलके जोर जैसें गोह गहि रहै भूमि,
त्यौंही पाइ गाड़ै पै न छाड़ै टेक पकरी ॥
मोहकी मरोसौं भग्मकौ न छोरे पावै,
धावै चहुं वौर ज्यौं बढावै जाल मकरी ।
ऐसी दुखुद्धि भूली झूठकै झरोखे झूली,
फूली फिरै ममता जंजीरनिसौं जकरी ॥ ३८ ॥

शब्दार्थः—काया = शरीर. हठ = दुराग्रह. गहि रहै = पकडी राणे. लकरी = लाठी.
चंगुल = पकड. पाई गाड़ै = दढताथी बिलो रहे छे. टेक = लठ. धावै = लटके.

अर्थः—अज्ञानी अणु शरीर उपर स्नेह करे छे, धन अणु थाय

ત્યાં હાર અને ધન વધે તેમાં જીત માને છે, હઠીલો તો ચૂંટલો છે કે જેવી રીતે હરિયલ પક્ષી પોતાના પગથી લાકડી ખૂબ મજબૂત પકડે છે અથવા જેવી રીતે ઘોડો જમીન અથવા દીવાલ પકડીને ચાંટી રહે છે, તેવી જ રીતે તે પોતાની કુટેવ છોડતો નથી. તેમાં જ અડગ રહે છે, મોહની લહેરોથી તેના બ્રમ્હો છેડો મળતો નથી અર્થાત તેનું મિથ્યાત્વ અનંત હોય છે, તે ચાર ગતિમાં ભટકતો થકો કરોળિયાની જેમ જાળ વિસ્તારે છે, આવી રીતે તેની મૂર્ખાઈ અજ્ઞાનથી જૂઠા માર્ગમાં લહેરાય છે અને મમતાની સાંકળોથી જકડાયેલી વધી રહી છે. ૩૮.

દુર્બુદ્ધિની પરિણતિ (સવૈયા એકત્રીસા)

વાત સુનિ ચૌંકિ ઉઠૈ વાતહીસૌં મૌંકિ ઉઠૈ,
 વાતસૌં નરમ હોઈ વાતહીસૌં અકરી ।
 નિંદા કૈ સાધુકી પ્રસંસા કૈ હિંસકકી,
 સાતા માનૈ પ્રભુતા અસાતા માનૈ ફકરી ॥
 મોલ ન સુહાઈ દોષ દેસૈ તહાં પૈઠિ જાઈ,
 કાલસૌં ઢગાઈ જૈસૈં નાહરસૌં બકરી ।
 એસી દુર્બુદ્ધિ મૂલી જૂઠકૈ જરોલે જૂલી,
 ફૂલી ફિરૈ મમતા જંજીરનિસૌં જકરી ॥ ૩૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ચૌંકિ ઉઠે = ઉઘ્ર બની જાય. મૌંકિ ઉઠે = કૂતરાની જેમ ભસવા લાગે. અકરી = અકડાઈ જાય. પ્રભુતા = મોટાઈ. ફકરી (ફકીરી) = ગરીબી. કાલ = મૃત્યુ. નાહર = વાધ, સિંહ.

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવ હિતાહિતનો વિચાર કરતો નથી, વાત સાંભળતાં જ તપી જાય છે, વાત જ સાંભળીને કૂતરાની જેમ ભસવા માંડે છે, મનને રુચે તેવી વાત સાંભળીને નરમ થઈ જાય છે અને આણુગમતી વાત હોય

૧. ઘો એક પ્રકારનું પ્રાણી છે. ચાર તેને પાસે રાખે છે, જ્યારે તેમને ઉંચે મકાનો ઉપર ચડવું હોય ત્યારે તેઓ ઘોની કેડે લાંબી દોરી બાંધી તેને ઉપર ફેંકે છે ત્યારે તે ઉપરની જમીન અથવા ભીંતને ખૂબ મજબૂત પકડી લે છે અને ચાર લટકતી દોરી પકડીને ઉપર ચડી જાય છે.

તો અક્કડ બની જાય છે. મોક્ષમાર્ગી સાધુઓની નિન્દા કરે છે, હિંસક અધર્મીઓની પ્રશંસા કરે છે, શાતાના ઉદયમાં પોતાને મહાન અને અશાતાના ઉદયમાં તુચ્છ ગણે છે. તેને મોક્ષ ગમતો નથી, ક્યાંય દુર્ગુણ દેખે તો તેને તરત જ અંગીકાર કરી લે છે. શરીરમાં અહંબુદ્ધિ હોવાના કારણે મોતથી તો એવો ડરે છે જેમ વાઘથી બકરી ડરે છે, આ રીતે તેની મૂર્ખાઈ અજ્ઞાનથી જૂઠા માર્ગમાં ખૂટી રહી છે અને મમતાની સાંકળોથી જકડાયેલી વધી રહી છે. ૩૯.

અનેકાન્તનો મહિમા (કવિત્ત)

કેઈ કહે જીવ ક્ષનભંગુર,
 કેઈ કહે કર્મ કરતાર ।
 કેઈ કર્મરહિત નિત જંપહિ,
 નય અનંત નાના પરકાર ॥
 જે એકાંત ગહે તે મૂર્ખ,
 પંડિત અનેકાંત પશ ધાર ।
 જૈસે ભિન્ન ભિન્ન મુક્તાહલ,
 ગુનસૌ ગહત કહાવૈ હાર ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્ષનભંગુર = અનિત્ય. જંપહિ = કહે છે. એકાન્ત = એક જ નય. અનેકાંત = અપેક્ષિત અનેક નય. પશ ધાર = પક્ષ ગ્રહણ કરવો. મુક્તાહલ (મુક્તાહલ) = મોતી. ગુન = દોરો.

અર્થ:—બૌદ્ધમતી જીવને અનિત્ય જ કહે છે, મીમાંસક મતવાળા જીવને કર્મનો કર્તા જ કહે છે. સંખ્યમતી જીવને કર્મરહિત જ કહે છે, આવા અનેક મતવાળા એક એક ધર્મનું ગ્રહણ કરીને અનેક પ્રકારના કહે છે, પણ જે એકાન્તનું ગ્રહણ કરે છે તે મૂર્ખ છે, વિદ્વાનો અનેકાંતનો

આત્માનં પરિશુદ્ધમીપ્સુભિરતિવ્યાપ્તિ પ્રપચાન્ધકૈ:

કાલોપાધિવલાદશુદ્ધિમધિકાં તત્રાપિ મત્વા પરૈ: ।

ચૈતન્યં ક્ષણિકં પ્રકલ્પ્ય પૃથુકૈ: શુદ્ધર્જુસૂત્રે રતૈ:

આત્મા વ્યુજ્જિત ઇષ હારવદહો નિ:સૂત્રમુક્તેક્ષિભિ: ॥ ૧૬ ॥

સ્વીકાર કરે છે. જેવી રીતે મોતી બુદ્ધા બુદ્ધા હોય છે, પણ દ્વારામાં ગૂંથવાથી હાર બની જાય છે. તેવી જ રીતે અનેકાંતથી પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે અને જેવી રીતે બુદ્ધા બુદ્ધા મોતી હારનું કામ આપતા નથી તેવી જ રીતે એક નયથી પદાર્થનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થતું નથી, બલકે વિપરીત થઈ જાય છે. ૪૦.

વળી—(દોહરા)

યથા સૂત સંગ્રહ વિના, મુક્ત માલ નહિ હોઈ ।

તથા સ્યાદવાદી વિના, મોઘ ન સાધૈ કોઈ ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ્રહ = એકઠા. મુક્ત માલ = મોતીની માળા.

અર્થ:—જેવી રીતે સૂતરમાં પરોવ્યા વિના મોતીઓની માળા બનતી નથી તેવી જ રીતે સ્યાદવાદી વિના કોઈ મોક્ષમાર્ગ સાધી શકતું નથી. ૪૧.

વળી—(દોહરા)

પદ સુભાવ પૂરબ ઉદૈ, નિહચૈ ઉદ્યમ કાલ ।

પચ્છપાત મિથ્યાત પથ, સરવંગી સિવ ચાલ ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પદ = પદાર્થ. સુભાવ (સ્વભાવ) = નિજધર્મ. ઉદ્યમ = પુરુષાર્થ. કાલ = સમય. પચ્છપાત = એક જ નયનું ગ્રહણ. સરવંગી = અનેક નયનું ગ્રહણ.

અર્થ:—કોઈ પદાર્થના સ્વભાવને જ, કોઈ પૂર્વકર્મના ઉદ્યમે જ, કોઈ માત્ર નિશ્ચયને, કોઈ પુરુષાર્થને અને કોઈ કાળને જ માને છે, પણ એક જ પક્ષની હદ લેવી તે મિથ્યાત્વ છે અને અપેક્ષાથી સર્વનો સ્વીકાર કરવો તે સત્યાર્થ છે. ૪૨.

ભાવાર્થ:—કોઈ કહે છે કે જે કાંઈ થાય છે, તે સ્વભાવથી જ અર્થાત પ્રકૃતિથી જ થાય છે, કોઈ કહે છે કે જે કાંઈ થાય છે તે પ્રારબ્ધથી થાય છે; કોઈ કહે છે કે એક પ્રભુ જ છે, ન કાંઈ ઉત્પન્ન થાય છે ન

કર્તુર્વેદયિતુશ્ચ યુક્તિવશતો મેદોઽસ્ત્વમેદોઽપિ વા

કર્તા વેદયિતા ચ મા ભવતુ વા વસ્ત્વેવ સશ્ચિન્ત્યતામ્ ।

પ્રોતા સૂત્ર ઇવાત્મનીહ નિપુર્ણૈર્મેતું ન શક્યા ક્વચ-

ચ્ચિચ્ચિન્તામણિમાલિકેયમભિતોઽપ્યેકા ચકાસ્ત્વેવ નઃ ॥ ૧૭ ॥

કાંઈ નષ્ટ થાય છે, કોઈ કહે છે કે પુરુષાર્થ જ મુખ્ય છે, કોઈ કહે છે કે જે કાંઈ કરે છે તે કાળ જ કરે છે; પરંતુ આ પાંચેમાંથી કોઈ એકને જ માનવું પાકીના ચારનો અભાવ કરવો એ એકાન્ત છે.

છ એ મતવાળાઓનો જીવપદાર્થ (વષે વિચાર. (સવૈયા એકત્રીસા)

एक जीव वस्तुके अनेक गुण रूप नाम,
निजजोग सुद्ध परजोगसौं असुद्ध है ।
वेदपाठी ब्रह्म कहैं मीमांसक कर्म कहैं,
सिवमती सिव कहैं बौद्ध कहैं बुद्ध है ॥
जैनी कहैं जिन न्यायवादी करतार कहैं,
छहौं दरसनमें वचनकौ विरुद्ध है ।
वस्तुकौ सुरूप पहिचानै सोई परवीन,
वचनकै भेद भेद मानै सोई मुद्ध है ॥ ४३ ॥

શબ્દાર્થ:—નિજજોગ = નિજસ્વરૂપથી. પરજોગ = અન્ય પદાર્થના સંયોગથી. દરસન (દર્શન) = મત. વસ્તુકૌ સુરૂપ = પદાર્થનો નિજસ્વભાવ. પરવીન (પ્રવીણ) = પંડિત.

અર્થ:—એક જીવ પદાર્થના અનેક ગુણ, અનેક રૂપ, અનેક નામ છે, તે પરપદાર્થના સંયોગ વિના અર્થાત નિજસ્વરૂપથી શુદ્ધ છે અને પર-દ્રવ્યના સંયોગથી અશુદ્ધ છે. તેને વેદપાઠી અર્થાત વેદાન્તી બ્રહ્મ કહે છે, મીમાંસક કર્મ કહે છે, શૈવ-વૈશેષિક મતવાળા શિવ કહે છે, બૌદ્ધ મતવાળા બુદ્ધ કહે છે, જૈનો જિન કહે છે, નૈયાયિક કર્તા કહે છે. આ રીતે છયે મતના કથનમાં વચનનો વિરોધ છે. પરંતુ જે પદાર્થનું નિજ-સ્વરૂપ જાણે છે તે જ પંડિત છે અને જે વચનના ભેદથી પદાર્થમાં ભેદ માને છે તે જ મૂર્ખ છે. ૪૩.

પાંચે મતવાળા એકાન્તી અને જૈનો સ્યાદ્વાદી છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

वेदपाठी ब्रह्म मानि निहचै सुरूप गहैं,
मीमांसक कर्म मानि उदैमैं रहत है ।

બૌદ્ધમતી બુદ્ધ માંનિ સૂચ્છમ સુભાવ સાધે,
સિવમતી સિવરૂપ કાલકૌં કહત હૈ ॥
ન્યાય ગ્રંથકે પઢૈયા થાપૈં કરતાર રૂપ,
ઉદ્દિમ ઉદીરિ ઉર આનંદ લહત હૈ ।
પાંચૌં દરસનિ તેતૌ પોષૈં એક એક અંગ,
જૈની જિનપંથી સરવંગી નૈ ગહત હૈ । ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દિમ = ક્રિયા. આનંદ = હર્ષ. પોષૈં = પુષ્ટ કરે. જિનપંથી = જૈનમતના ઉપાસક. સરવંગી નૈ = સર્વનય સ્યાદ્વાદ.

અર્થ:—વેદાન્તી જીવને નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ જોઈને તેને સર્વથા બ્રહ્મ કહે છે, મીમાંસક જીવના કર્મ-ઉદ્દય તરફ દૃષ્ટિ આપીને તેને કર્મ કહે છે, બૌદ્ધમતી જીવને બુદ્ધ માને છે અને તેનો ક્ષણભંગુર સૂક્ષ્મ સ્વભાવ સિદ્ધ કરે છે, શૈવ જીવને શિવ માને છે અને શિવને કાળરૂપ કહે છે; નૈયાયિક જીવને ક્રિયાનો કર્તા જોઈને આનંદિત થાય છે અને તેને કર્તા માને છે. આ રીતે પાંચે મતવાળા જીવના એક એક ધર્મની પુષ્ટિ કરે છે, પરંતુ જૈનધર્મના અનુયાયી જૈનો સર્વ નયના વિષયભૂત આત્માને જાણે છે અર્થાત્ જૈનમત જીવને અપેક્ષાએ બ્રહ્મ પણ માને છે, કર્મરૂપ પણ માને છે, અનિત્ય પણ માને છે, શિવસ્વરૂપ પણ માને છે, કર્તા પણ માને છે, નિષ્કર્મ પણ માને છે, પણ એકાન્તરૂપે નહિ. જૈનમત સિવાય બધા મત મતવાળા છે, સર્વથા એક પક્ષના પક્ષપાતી હોવાથી તેમને સ્વરૂપની સમજણ નથી. ૪૪.

પાંચે મતોના એક-એક અંગનું જૈનમત સમર્થન કરે છે.
(સર્વેયા એકત્રીસા)

નિહચૈ અમેદ અંગ ઉદૈ ગુનકી તરંગ,
ઉદ્દિમકી રીતિ લિણ ઉદ્ધતા સકતિ હૈ ।
પરજાઈ રૂપકૌ પ્રવાન સૂચ્છમ સુભાવ,
કાલકીસી દાલ પરિનામ ચક્ર ગતિ હૈ ॥

याही भांति आत्म दखके अनेक अंग,
एक मानै एककौं न मानै सो कुमति है ।
टेक डारि एकमै अनेक खोजै सो सुबुद्धि,
खोजी जीवै वादी मरे सांची कहवति है ॥ ४५ ॥

शब्दार्थः—याही भांति = आ रीते. कुमति = मिथ्याज्ञान. खोजै = गोते.
सुबुद्धि = सम्यग्ज्ञान. खोज = उद्योगी.

अर्थः—एव पदार्थना लक्षणमां भेद नथी, सर्व एव समान छे, तेथी वेदान्तीना मानेलो अद्वैतवाद सत्य छे. एवना उदयमां गुणोना तरंगो छे छे, तेथी भीमांसकना मानेलो उदय पणु सत्य छे. एवमां अनंत शक्ति होवाथी स्वभावमां प्रवर्ते छे, तेथी नैयायिकना मानेलुं, उदम अंग पणु सत्य छे. एवनी पर्यायो क्षणे क्षणे बदले छे, तेथी औद्धमतीना मानेलो क्षणिकभाव पणु सत्य छे. एवना परिणाम काणना यकनी जेम इरे छे अने ते परिणामोना परिणामनामां काणद्रव्य सहायक छे, तेथी शैवोना मानेलो काण पणु सत्य छे. आ रीते आत्मपदार्थना अनेक अंग छे. अकने मानवुं अने अकने न मानवुं अे मिथ्याज्ञान छे अने दुराग्रह छोडीने अकमां अनेक धर्मो गोतवा अे सम्यग्ज्ञान छे. तेथी संसारमां जे कडेवत छे के 'खोज पावे वादी मरे' ते सत्य छे. ४५.

स्याद्वाहनं व्याख्यान (सर्वथा अेकत्रीसा)

एकमै अनेक है अनेकहीमै एक है सो,
एक न अनेक कछु कह्यौ न परतु है ।
करता अकरता है भोगता अभोगता है,
उपजै न उपजत मूएं न मस्तु है ॥
बोलत विचारत न बोलै न विचारै कछु,
भेखकौ न भाजन पै भेखसौ धस्तु है ।

ऐसौ प्रभु चेतन अचेतनकी संगतिसौं,

उलट पलट नटबाजीसी करतु है ॥ ४६ ॥

અર્થ:—જીવમાં અનેક પર્યાયો થાય છે તેથી એકમાં અનેક છે, અનેક પર્યાયો એક જ જીવદ્રવ્યની છે તેથી અનેકમાં એક છે, તેથી એક છે કે અનેક છે એમ કાંઈ કહી જ શકાતું નથી. એક પણ નથી, અનેક પણ નથી, અપેક્ષિત એક છે, અપેક્ષિત અનેક છે. તે વ્યવહારનયથી કર્તા છે નિશ્ચયથી અકર્તા છે, વ્યવહારનયથી કર્મોનો ભોક્તા છે, નિશ્ચયથી કર્મોનો અભોક્તા છે, વ્યવહારનયથી ઉપજે છે, નિશ્ચયનયથી ઉપજતો નથી—ઉપજતો નહોતો—અને ઉપજશે નહિ, વ્યવહારનયથી મરે છે નિશ્ચયનયથી અમર છે, વ્યવહારનયથી ખોલે છે, વિચારે છે, નિશ્ચયનયથી ન ખોલે છે, ન વિચારે છે, નિશ્ચયનયથી તેનું કોઈ રૂપ નથી, વ્યવહારનયથી અનેક રૂપોનો ધારક છે. એવો ચૈતન્યપરમેશ્વર પૌદ્ગલિક કર્મોની સંગતિથી ઉલટ—પલટ થઈ રહ્યો છે, જાણે નટ જેવો ખેલ ખેલી રહ્યો છે. ૪૬.

निर्विकल्प उपयोग न अनुभववा योग्य છે (દોહરા)

नटबाजी' विकल्प दसा, नांही अनुभौ जोग ।

केवल अनुभौ करनकौ, निरविकल्प उपजोग ॥ ४७ ॥

શબ્દાર્થ:—નટબાજી = નટનો ખેલ. જોગ = યોગ્ય.

અર્થ:—જીવની નટની જેમ ઉલટી—સુલટી સવિકલ્પ અવસ્થા છે તે અનુભવવા યોગ્ય નથી. અનુભવ કરવા યોગ્ય તો તેની કૃત્ત નિર્વિકલ્પ અવસ્થા જ છે. ૪૭.

अनुभवमां विकल्प त्यागवानुं दष्टान्त. (सवैया ऐकत्रीसा)

जैसे काहू चतुर संवारी है मुक्त माल,

मालाकी क्रियामैं नाना भांतिकौ विग्यान है ।

क्रियाकौ विकल्प न देखै पहिरनवारौ,

मोतिनकी सोभामैं मगन सुखवान है ॥

૧. 'ઘટવાસી' એવો પણ પાઠ છે.

तैसैं न करै न भुंजै अथवा करै सो भुंजै,
और करै और भुंजै सब नय प्रवांन है ।
जदपि तथापि विकल्प विधि त्याग जोग,
निरविकल्प अनुभौ अमृत पान है ॥ ४८ ॥

शब्दार्थः—संवारी = सज्जवी. मुक्त भाल = मोतीयोनी भाणा. विग्यान = यतुराध.
भगन = भस्त. अमृत पान = अमृत पीवुं ते.

अर्थः—जेम कोष्ठ यतुर मनुष्ये मोतीनी भाणा पनावी, भाणा पनाववामां अनेक प्रकारनी यतुराध करवामां आवी, परंतु पहेरनार भाणा पनाववानी कारीगरी उपर ध्यान हेतो नथी, मोतीनी शोभामां भस्त थधने आनंद माने छे; तेवी न रीते जेके छव न कतां छे, न लोक्ता छे, जे कर्ता छे ते न लोक्ता छे, कर्ता पीन्ने छे, लोक्ता पीन्ने छे; आ पधा नय मान्य छे तोपणु अनुभवमां आ पधी विकल्प-लण त्यागवा योग्य छे, केवण निर्विकल्प अनुभवनुं न अमृतपान करवानुं छे. ४८.

कथा नयथी आत्मा कर्मोनी कर्ता छे अने कथा नयथी नथी. (होडरा)

दसब कर्म करता अलख, यह विवहार कहाउ ।
निहचै जो जैसौ दसब, तैसौ ताकौ भाउ ॥ ४९ ॥

शब्दार्थः—दसब कर्म (द्रव्यकर्म) = ज्ञानावरणीय आदि कर्मोनी धूण. अलख = आत्मा. ताकौ = तेनो. भाउ = स्वभाव.

अर्थः—द्रव्यकर्मोनी कर्ता आत्मा छे जेम व्यवहारनय कहे छे, पणु निश्चयनयथी तो जे द्रव्य जेवुं छे तेनो तेवो न स्वभाव होय छे—अर्थात् अचेतन द्रव्य अचेतनो कर्ता छे अने चेतनभावनो कर्ता चैतन्य छे. ४९.

व्यावहारिकदृशैव केवलं कर्तुं कर्म च विभिन्नमिष्यते ।

निश्चयेन यदि वस्तु चिन्त्यते कर्तुं कर्म च सदैकमिष्यते ॥ १८ ॥

જ્ઞાનનું જ્ઞેયાકારરૂપ પરિણુમન હોય છે પણ તે જ્ઞેયરૂપ થઈ જતું નથી.
(સવૈયા એકત્રીસા)

ગ્યાનકૌ સહજ જ્ઞેયાકાર રૂપ પરિણવૈ,
યદ્યપિ તથાપિ ગ્યાન ગ્યાનરૂપ કહ્યૌ હૈ ।
જ્ઞેય જ્ઞેયરૂપ યૌ અનાદિહીકી મરજાદ,
કાહૂ વસ્તુ કાહૂકૌ સુભાવ નહિ ગહ્યૌ હૈ ॥
એતેપર કોઠૂ મિથ્યામતી કહે જ્ઞેયાકાર,
પ્રતિભાસનસૌ ગ્યાન અસુદ્ધ હૈ સ્થૌ હૈ ।
યાહી દુરબુદ્ધિસૌ વિકલ મયૌ ડોલત હૈ,
સમુદ્ધૈ ન ધરમ યૌ ભરમ માંહિ બહ્યૌ હૈ ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞેયાકાર = જ્ઞેયના આકાર. જ્ઞેય = જાણવા યોગ્ય ઘટ-પટાદિ પદાર્થ.
મરજાદ (મર્યાદા) = સીમા. પ્રતિભાસના = છાયા પડવી. ભરમ = ભ્રાન્તિ.

અર્થ:—જેકે જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ્ઞેયાકારરૂપ પરિણુમન કરવાનો છે, તોપણ જ્ઞાન, જ્ઞાન જ રહે છે અને જ્ઞેય જ્ઞેય જ રહે છે. આ મર્યાદા અનાદિકાળથી ચાલી આવે છે, કોઈ કોઈના સ્વભાવનું પ્રહણ કરતું નથી

નનુ પરિણામ એવ કિલ કર્મ વિનિશ્ચયતઃ
સ ભવતિ નાપરસ્ય પરિણામિન એવ ભવેત્ ।
ન ભવતિ કર્તૃશૂન્યમિહ કર્મ ન ચૈકતયા
સ્થિતિરિહ વસ્તુનો ભવતુ કર્તૃ તદેવ તતઃ ॥

આ શ્લોક કલકત્તાની છાપેલી પરમાધ્યાત્મતરંગિણીમાં છે. પરંતુ તેની સંસ્કૃત ટીકા પ્રકાશકને ઉપલબ્ધ થઈ નથી. કાશીના છપાયેલા પ્રથમ ગુચ્છમાં આ શ્લોક નથી. ઇડર-ભંડારની પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિમાં પણ આ શ્લોક નથી અને એની કવિતા ય નથી.

બહિર્લુઠતિ યદ્યપિ સ્ફુટદનન્તશક્તિઃ સ્વયં
તથાડપ્યપરવસ્તુનો વિશતિ નાન્યવસ્ત્વન્તર ।
સ્વભાવનિયતં યતઃ સકલમેવ વસ્ત્વિવ્યતે
સ્વભાવચલનાકુલઃ કિમિહ મોહિતઃ કિલિશ્યતે ॥ ૧૯ ॥

અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞેય થઈ જતું નથી અને જ્ઞેય જ્ઞાન થઈ જતું નથી. આમ છતાં કોઈ મિથ્યામતી—વૈશેષિક ઓદિ કહે છે કે જ્ઞેયાકાર પરિણમનથી જ્ઞાન અશુદ્ધ થઈ રહ્યું છે, તેથી તેઓ આ જ મૂર્ખાઈથી વ્યાકુળ થઈ ભટકે છે—વસ્તુસ્વભાવને ન સમજતાં ભ્રમમાં ભૂલેલા છે.

વિશેષ:—વૈશેષિકોનો એકાન્ત સિદ્ધાન્ત છે કે જગતના પદાર્થો જ્ઞાનમાં પ્રતિબિમ્બિત થાય છે, તેથી જ્ઞાન અશુદ્ધ થઈ જાય છે, જ્યાં સુધી અશુદ્ધતા નહિ મટે ત્યાંસુધી મુક્ત નહિ થાય. પરંતુ એમ નથી. જ્ઞાન સ્વચ્છ આરસી સમાન છે, તેના ઉપર પદાર્થોની છાયા પડે છે, તેથી વ્યવહારથી કહેવું પડે છે કે અમુક રંગનો પદાર્થ જળકવાથી કાચ અમુક રંગનો દેખાય છે, પણ વાસ્તવમાં છાયા પડવાથી કાચમાં કાંઈ પરિવર્તન થતું નથી, જેમનો તેમ બની રહે છે. ૫૦.

જગતના પદાર્થ પરસ્પર અવ્યાપક છે. (ચોપાઈ)

સકલ વસ્તુ જગમૈં અસહાઈ ।

વસ્તુ વસ્તુસૌં મિલૈ ન કાઈ ॥

જીવ વસ્તુ જાનૈ જગ જેતી ।

સોઝ મિન્ન રૈ સબ સેતી ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અસહાઈ = સ્વાધીન. જેતી = જેટલી.

અર્થ:—નિશ્ચયનયથી જગતમાં બધા પદાર્થો સ્વાધીન છે, કોઈ કોઈની અપેક્ષા રાખતા નથી અને ન કોઈ પદાર્થ કોઈ પદાર્થમાં મળે છે. જીવાત્મા, જગતના જેટલા પદાર્થો છે તેમને જાણે છે પણ તે બધા તેનાથી ભિન્ન રહે છે.

ભાવાર્થ:—વ્યવહારનયથી જગતના દ્રવ્યો એકબીજાને મળે છે, એકબીજામાં પ્રવેશ કરે છે અને એકબીજાને અવકાશ આપે છે પણ નિશ્ચયનયથી સર્વ નિજશ્રિત છે, કોઈ કોઈને મળતું નથી. જીવના પૂર્ણ જ્ઞાનમાં તે બધા અને અપૂર્ણ જ્ઞાનમાં યથાસંભવ જગતના પદાર્થો પ્રતિભાસિત થાય છે, પણ જ્ઞાન તેમને મળતું નથી અને ન તે પદાર્થો જ્ઞાનને મળે છે. ૫૧.

વસ્તુ ચૈકમિહ નાન્યવસ્તુનો યેન તેન સ્વલુ વસ્તુ વસ્તુ તત્ ।

નિશ્ચયોડયમપરો પરસ્ય કઃ કિં કરોતિ હિ બહિર્લઠન્નપિ ॥ ૨૦ ॥

કર્મ કરવું અને ફળ ભોગવવું એ જીવનું નિજ-સ્વરૂપ નથી. (દોહરા)

કર્મ કરે ફળ ભોગવે જીવ અગ્યાની કોઈ ।

યહ કથની વિવહારકી, વસ્તુ સ્વરૂપ ન હોઈ ॥ ૫૨ ॥

શબ્દાર્થ:—કથની = અર્થા. વસ્તુ = પદાર્થ.

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવ કર્મ કરે છે અને તેનું ફળ ભોગવે છે, આ કથન વ્યવહારનયનું છે, પદાર્થનું નિજ-સ્વરૂપ નથી. ૫૨.

જ્ઞાન અને જ્ઞેયની ભિન્નતા (કવિત્ત)

જ્ઞેયાકાર ગ્યાનકી પરિણતિ,

પૈ વહ ગ્યાન જ્ઞેય નહિ હોઈ ।

જ્ઞેય રૂપ ષટ દસ ભિન્ન પદ,

ગ્યાનરૂપ આતમ પદ સોઈ ॥

જાનૈ મેહમાઝુ સુ વિચચ્છન,

ગુન લચ્છન સમ્યક્દ્રિગ જોઈ ।

મૂર્ખ કહે ગ્યાનમય આકૃતિ,

પ્રગટ કલંક લલૈ નહિ કોઈ ॥ ૫૩ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞાન = જાણવું. જ્ઞેય = જાણવા યોગ્ય પદાર્થ.

અર્થ:—જ્ઞાનની પરિણતિ જ્ઞેયના આકારે થયા કરે છે, પણ જ્ઞાન જ્ઞેયરૂપ થઈ જતું નથી, છયે દ્રવ્ય જ્ઞેય છે અને તે આત્માના નિજસ્વભાવ-

યજ્ઞ વસ્તુ કુરુતેઽન્યવસ્તુનઃ કિચ્છનાપિ પરિણામિનઃ સ્વયમ્ ।

વ્યાવહારિકદૃશૈવ તન્મતં નાન્યદસ્તિ કિમપીહ નિશ્ચયાત્ ॥ ૨૧ ॥

શુદ્ધદ્રવ્યનિરૂપણાર્પિતમતેસ્તત્ત્વં સમુત્પશ્યતો

નૈકદ્રવ્યગતં ચકાસ્તિ કિમપિ દ્રવ્યાન્તરં જાતુચિત્ ।

જ્ઞાનં જ્ઞેયમવૈતિ યત્કુર્તદયં શુદ્ધસ્વભાવોદયઃ

કિં દ્રવ્યાન્તરચુમ્બનાકુલધિયસ્તત્ત્વાચ્ચવન્તે જનાઃ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનથી ભિન્ન છે, જે જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો ભેદભાવ ગુણુ-લક્ષણથી જાણે છે તે ભેદવિજ્ઞાની સમ્યક્દષ્ટિ છે. વૈશેષિક આદિ અજ્ઞાની જ્ઞાનમાં આકારનો વિકલ્પ ભેદને કહે છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેયની આકૃતિ છે, તેથી જ્ઞાન સ્પષ્ટપણે અશુદ્ધ થઈ જાય છે લોકો આ અશુદ્ધતાને દેખતા નથી.

વિશેષ:—જીવ પદાર્થ જ્ઞાયક છે, જ્ઞાન તેનો ગુણુ છે, તે પોતાના જ્ઞાનગુણુથી જગતના છયે દ્રવ્યોને જાણે છે અને પોતાને પણ જાણે છે, તેથી જગતના સર્વ જીવ-અજીવ પદાર્થ ને પોતે આત્મા જ્ઞેય છે, અને આત્મા સ્વ-પરને જાણવાથી જ્ઞાયક છે, ભાવ એ છે આત્મા જ્ઞેય પણ છે. જ્ઞાયક પણ છે અને આત્મા સિવાય સર્વ પદાર્થો જ્ઞેય છે. તેથી જ્યારે કોઈ જ્ઞેય પદાર્થ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થાય છે ત્યારે જ્ઞાનની જ્ઞેયાકાર પરિણતિ થાય છે, પણ જ્ઞાન, જ્ઞાન જ રહે છે જ્ઞેય થઈ જતું નથી અને જ્ઞેય જ્ઞેય જ રહે છે, જ્ઞાન જતું નથી, ન કોઈ કોઈમાં મળે છે. જ્ઞેયના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ચતુષ્ટય જુદા રહે છે અને જ્ઞાયકના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ચતુષ્ટય જુદા રહે છે પરંતુ વિવેકશૂન્ય વૈશેષિક આદિ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયની આકૃતિ ભેદને જ્ઞાનમાં અશુદ્ધતા ઠરાવે છે. ૫૩. તેઓ કહે છે કે:—

જ્ઞેય અને જ્ઞાન સંબંધમાં અજ્ઞાનીઓનો હેતુ (ચોપાઈ)

નિરાકાર જો બ્રહ્મ કહાવૈ ।

સો સાકાર નામ ક્યૌં પાવૈ ॥

જ્ઞેયાકાર ગ્યાન જબ તાંઈ ।

પૂરન બ્રહ્મ નાંહિ તબ તાંઈ ॥ ૫૪ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરાકાર = આકાર રહિત. બ્રહ્મ = આત્મા, ઇશ્વર. સાકાર = આકાર સહિત. પૂરન (પૂર્ણ) = પૂરું. તાંઈ = ત્યાં સુધી.

અર્થ:—જે નિરાકાર બ્રહ્મ છે તે સાકાર કેવી રીતે થઈ શકે? તેથી જ્યાંસુધી જ્ઞાન જ્ઞેયાકાર રહે છે ત્યાંસુધી પૂર્ણ બ્રહ્મ થઈ શકતું નથી. ૫૪.

આ (વિષયમાં અજ્ઞાનીઓને સંબોધન (ચોપાઈ)

જ્ઞેયાકાર બ્રહ્મ મલ માનૈ ।

નાસ કરનકૌ ઉદ્દિમ ઠનૈ ॥

વસ્તુ સુભાવ મિટૈ નહિ ક્યૌંહી ।

તાતૈં સ્વેદ કૌં સઠ યૌંહી ॥ ૫૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—મલ = દોષ. ઉદ્દિમ = પ્રયત્ન. ક્યૌંહી = કોઈ પ્રકારે.

અર્થઃ—વૈશેષિક આદિ બ્રહ્મની જ્ઞેયાકાર પરિણુતિને દોષ માને છે અને તેને મટાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં કોઈપણ પ્રયત્ને વસ્તુનો સ્વભાવ મટી શકતો નથી તેથી તે મૂર્ખ નિરર્થક જ કષ્ટ કરે છે. ૫૫.

વળી-(દોહરા)

મૂઢ મસ્મ જાનૈં નહીં, ગૈૈ એકંત કુપક્ષ ।

સ્યાદવાદ સસંગ નૈ, માનૈ દક્ષ પ્રતક્ષ ॥ ૫૬ ॥

અર્થઃ—અજ્ઞાનીઓ પદાર્થનું વાસ્તવિકપણું જાણતા નથી અને એકાન્ત કુટેવ પકડે છે, સ્યાદ્વાદી પદાર્થના સર્વ અંગોના જ્ઞાતા છે અને પદાર્થના સર્વ ધર્મોને સાક્ષાત્ માને છે.

ભાવાર્થઃ—સ્યાદ્વાદ, જ્ઞાનની નિરાકાર અને સાકાર બંને પરિણુતિને માને છે. સાકાર તો તેથી કે જ્ઞાનની જ્ઞેયાકાર પરિણુતિ થાય છે અને નિરાકાર એટલા માટે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેયજનિત કોઈ વિકાર થતો નથી. ૫૬.

સ્યાદ્વાદી સમ્યગ્દષ્ટિની પ્રશંસા (દોહરા)

સુદ્ધ દસ્ય અનુભૌ કૌ, સુદ્ધદ્રિષ્ટિ ઘટમાંહિ ।

તાતૈં સમકિતવંત નર, સહજ ઉલ્લેદક નાંહિ ॥ ૫૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—ઘટ = હૃદય. ઉલ્લેદક = લોપ કરતાર.

અર્થઃ—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ શુદ્ધ દ્રવ્યનો અનુભવ કરે છે અને શુદ્ધ વસ્તુ જાણવાથી હૃદયમાં શુદ્ધ દષ્ટિ રાખે છે, તેથી તેઓ સાહજિક સ્વભાવનો લોપ કરતા નથી; અભિપ્રાય એ છે કે જ્ઞેયાકાર થવું એ જ્ઞાનનો સાહજ સ્વભાવ છે, તેથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવના સ્વભાવનો લોપ કરતા નથી. ૫૭.

ज्ञान ज्ञेयमां अव्यापकं छे ओनुं दृष्टान्त

(सवैया ऐकत्रीसा)

*जैसें चंद्र किरनि प्रगटि भूमि सेत करै,
भूमिसी न दीसै सदा जोतिसी रहति है ।

तैसें ग्यान सकति प्रकासै हेय उपादेय,
ज्ञेयाकार दीसै पै न ज्ञेयकौं गहति है ॥

सुद्ध वस्तु सुद्ध परजाइरूप पस्निवै,
सत्ता परवांन माहें ढाहें न ढहति है ।

सो तौ औररूप कबहूं न होइ सरवथा,

निहचै अनादि जिनवानी यौं कहति है ॥ ५८ ॥

शब्दार्थः—प्रगटि = उदय थर्धने. भूमि = धरती. जोतिसी = किरणरूप. प्रकासै = प्रकाशित करे. सत्ता परवांन = पोताना क्षेत्रावगाह प्रमाणे. ढाहें = विचलित करवाथी. न ढहति है = विचलित थती नथी. कबहूं = कही पणु. सरवथा = अधी डालतमां.

अर्थः—जेवी रीते चन्द्रना किरणो प्रकाशित थर्धने धरतीने सङ्केह करी नाप्पे छे पणु धरतीरूप थर्ध जता नथी—ज्योतिरूप ज रहै छे, तेवी ज रीते ज्ञानशक्ति हेय—उपादेयरूप ज्ञेय पदार्थोने प्रकाशित करे छे, पणु ज्ञेयरूप थर्ध जती नथी; शुद्धवस्तु शुद्धपर्यायरूप परिणुमन करे छे अने निजसत्ताप्रमाणु रहै छे, ते कही पणु कोर्ध पणु डालतमां अन्यरूप थती नथी अ वात निश्चित छे अने अनादिकाणनी जिनवाणी अम कही रहै छे. ५८.

* शुद्धद्रव्यस्वरसम्भवनार्त्तिक स्वभावस्य शेष-

मन्यद्रव्यं भवति यदि वा तस्य किं स्यात्स्वभावः ।

ज्योत्स्नारूपं स्नपयति भुवं नैव तस्यास्ति भूमि-

ज्ञानं ज्ञेयं कलयति सदा ज्ञेयमस्यास्ति नैव ॥ २३ ॥

આત્મપદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ (સ્વૈયા તેવીસા)
 રાગ વિરોધ ઉદૈ જબલોં તબલોં,
 યહ જીવ મૃષા મગ ધાવૈ ।
 ગ્યાન જગ્યૌ જવ ચેતનકૌ તવ,
 કર્મ દસા પર રૂપ કહાવૈ ॥
 કર્મ વિલેછિ કૈર અનુભૌ તહાં,
 મોહ મિથ્યાત પ્રવેસ ન પાવૈ ।
 મોહ ગયેં ઉપજૈ સુખ કેવલ,
 સિદ્ધ મયૌ જગમાંહિ ન આવૈ ॥ ૫૯ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરોધ = દ્વેષ. મૃષા મગ = મિથ્યામાર્ગ. ધાવૈ = દોડે છે.

અર્થ:—જ્યાંસુધી આ જીવને મિથ્યાજ્ઞાનનો ઉદય રહે છે, ત્યાંસુધી તે રાગ-દ્વેષમાં વર્તે છે, પરંતુ જ્યારે તેને જ્ઞાનનો ઉદય થઈ જાય છે, ત્યારે તે કર્મપરિણતિને પોતાનાથી ભિન્ન ગણે છે અને જ્યારે કર્મપરિણતિ તથા આત્મપરિણતિનું પૃથક્કરણ કરીને આત્મ-અનુભવ કરે છે, ત્યારે મિથ્યા-મોહનીયને સ્થાન મળતું નથી. અને મોહ પૂર્ણપણે નષ્ટ થતાં કેવળજ્ઞાન તથા અનંતસુખ પ્રગટ થાય છે, જેથી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પછી જન્મ-મરણરૂપ સંસારમાં આવવું પડતું નથી. ૫૯.

પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ (છપ્પા છંદ)

જીવ કરમ સંજોગ, સહજ મિથ્યાતરૂપ ધર ।
 રાગ દોષ પસનતિ પ્રભાવ, જાનૈ ન આપ પર ॥

રાગદ્વેષદ્વયમુદયતે તાવદેતન્ન યાવત્
 જ્ઞાનં જ્ઞાનં ભવનિ ન પુનર્બોધતાં યાતિ બોધ્યમ્ ।
 જ્ઞાનં જ્ઞાનં ભવતુ તદિદં ન્યક્કૃતાજ્ઞાનભાવં
 ભાવાભાવૌ ભવતિ તિરયન્ યેન પૂર્ણસ્વભાવઃ ॥ ૨૪ ॥
 રાગદ્વેષાવિહ હિ ભવતિ જ્ઞાનમજ્ઞાનભાવાત્-
 તૌ વસ્તુત્વપ્રાણિહિતદશા દૃશ્યમાનો ન કિઞ્ચિત્ ।
 સમ્યગ્દષ્ટિઃ ક્ષપયતુ તતસ્તત્ત્વદષ્ટ્યા સ્ફુટન્તૌ
 જ્ઞાનજ્યોતિર્જ્વલતિ સહજં યેન પૂર્ણાચ્છલાર્ચિઃ ॥ ૨૫ ॥

तम मिथ्यात मिटि गयौ, हुवो समकित उदोत ससि ।
 राग दोष कछु वस्तु नांहि, छिन मांहि गये नसि ॥
 अनुभौ अभ्यास सुख रासि रमि,
 भयौ निपुन तारन तरन ।
 पूरन प्रकास निहचल निरखि,
 बानारसि वंदत चरन ॥ ६० ॥

शब्दाथः—उदोत = उदय. ससि = शशि (चन्द्रमा). निपुन = पूर्ण ज्ञाता.
 तरन तारन = संसार सागरथी स्वयं तरनार अने पीन्योने तारनार.

अर्थः—ज्वात्मानो अनादिकाणथी कर्मोनी साथे संबंध छे, तेथी ते सलज्ज न मिथ्याभावने प्राप्त थाय छे अने राग-द्वेष परिणुतिने कारणे स्व-पर स्वर्पने जाणुतो नथी. पणु मिथ्यात्वर्प अंधकारनो नाश अने सम्यक्त्वशशिने उदय यतां राग-द्वेषनुं अस्तित्व रहुतुं नथी-क्षणुवारमां नाश पाभी जय छे, जेथी आत्म-अनुभवना अभ्यासर्प सुषमां लीन यर्धने तारणुतरणु पूर्ण परमात्मा थाय छे. एवा पूर्ण परमात्माना निश्चय-स्वर्पनुं अवलोकन करीने पं. बनारसीदासल चरणुवंदना करे छे. ६०.

राग-द्वेषनुं कारणु मिथ्यात्व छे (सर्वथा ऐकत्रीसा)

कोऊ सिष्य कहै स्वामी राग दोष परिनाम,
 ताकौ मूल प्रेस्क कहहु तुम कौन है ।
 पुगल कर्म जोग किधौ इंद्रिनिकौ भोग,
 किधौ धन किधौ परिजन किधौ भौन है ।
 गुरु कहै छहौं दर्व अपने अपने रूप,
 सबनिकौ सदा असहाई परिनौन है ।

रागद्वेषोत्पादकं तत्त्वदृष्ट्या नान्यद्द्रव्यं वीक्ष्यते किञ्चनापि ।

सर्वद्रव्योत्पत्तिरन्तश्चकास्ति व्यक्तात्यन्तं स्वस्वभावेन यस्मात् ॥ २६ ॥

કોઝ દસઘ કાઢૂકૌ ન પ્રેરક કદાચિ તાતૈ,
રાગ દોષ મોહ મૃષા મદિરા અચૌન હૈ ॥ ૬૧ ॥

શબ્દાર્થ:—મૂલ = અસલી. પ્રેરક = પ્રેરણા કરનાર. પારજન = ધરના માણસો.
ભૌન (ભવન) = મકાન. પરિનૌન = પરિણમન. મદિરા = શરાબ. અચૌન (અચવન) =
પીલું તે.

અર્થ:—શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે હું સ્વામી, રાગ-દ્વેષ પરિણામોનું મુખ્ય
કારણ શું છે? પૌદ્ગલિક કર્મ છે? કે ઇન્દ્રિયોના ભોગ છે? કે ધન છે?
કે ધરના માણસો છે? કે ધર છે? તે આપ કહો. ત્યાં શ્રીગુરુ સમાધાન
કરે છે કે છયે દ્રવ્ય પોતપોતાના સ્વરૂપમાં સદા નિબ્દશ્રિત પરિણમન કરે
છે, કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યની પરિણતિને કદી પણ પ્રેરક થતું નથી, માટે
રાગ-દ્વેષનું મૂળ કારણ મોહ મિથ્યાત્વનું મદિરાપાન છે. ૬૧.

અજ્ઞાનીઓના વિચારમાં રાગ-દ્વેષનું કારણ (હોહરા)

કોઝ મૂરઘ યૌ કહે રાગ દોષ પરિનામ ।
પુદ્ગલકી જોરાવરી, વસૈ આતમરામ ॥ ૬૨ ॥
જ્યૌ જ્યૌ પુદ્ગલ બલ કૈ, ઘરિધરિ કર્મજ મેષ ।
રાગદોષકૌ પરિનમન, ત્યૌ ત્યૌ હોઈ વિશેષ ॥ ૬૩ ॥

શબ્દાર્થ:—પરિનામ = ભાવ જોરાવરી = જબરહસ્તી. લેષ (વેષ) = રૂપ.
વિશેષ = વધારે.

અર્થ:—કોઈ કોઈ મૂર્ખ એમ કહે છે કે આત્મામાં રાગ-દ્વેષભાવ
પુદ્ગલની જબરહસ્તીથી થાય છે. ૬૨. તેઓ કહે છે કે પુદ્ગલ કર્મરૂપ
પરિણમનના ઉદયમાં જેમ જેમ જોર કરે છે, તેમ તેમ અતિશયપણે રાગ-
દ્વેષ પરિણામ થાય છે. ૬૩.

यदिह भवति रागद्वेषदोषप्रसूतिः

कतरदपि परेषां दूषणं नास्ति तत्र ।

स्वयमयमपराधी तत्र सर्पत्यबोधो

भवतु विदितमस्तं यात्वबोधोऽस्मि बोधः ॥ २७ ॥

अज्ञानीभ्योने सत्यमार्गोने उपदेश (ढोडरा)

इहिविधि जो विपरीत पख, गहै सहै कोइ ।
 सो नर राग विरोधसौं, कबहुं भिन्न न होइ ॥ ६४ ॥
 सुगुरु कहै जगमैं रहै, पुगल संग सदीव ।
 सहज सुद्ध परिमनिकौ, औसर लहै न जीव ॥ ६५ ॥
 तातैं चिदभावनि विषै, समर्थ चेतन राउ ।
 राग विरोध मिथ्यातमैं, समकितमैं सिव भाउ ॥ ६६ ॥

शुद्धार्थः—विपरीत पख = उलटी लुठ. परिष्ठाभ = भाव. औसर = तड. चिदभावनि विषै = चैतन्यभावोभां. अशुद्धदशाभां राग-द्वेष ज्ञानावरणीय आदि अने शुद्ध दशाभां पूर्ण ज्ञान, पूर्ण आनंद आदि. समर्थ (समर्थ) = भणवान. चेतन राउ = चैतन्यराज. सिव भाउ = मोक्षना भाव-पूर्ण ज्ञान, पूर्ण दर्शन, पूर्ण आनंद, सम्यक्त्व, सिद्धत्व आदि.

अर्थः—श्रीगुरु कहे छे के जे कोठ आ रीते उलटी लुठ पकडीने श्रद्धान करे छे तेओ कही पणु राग-द्वेष-मोडथी छूटी शकता नथी. ६४. अने जे जगतभां जवनो पुद्गल साथे लमेशा ज संपंध रहे, तो तेने शुद्ध भावोनी प्राप्तिनो कोठ पणु अवसर नथी—अर्थात् ते शुद्ध थर ज नथी शकतो. ६५. तेथी चैतन्यभाव उपलववाभां चैतन्यराज ज समर्थ छे, मिथ्यात्वनी दशाभां राग-द्वेषभाव उपजे छे अने सम्यक्त्वदशाभां शिवभाव अर्थात् ज्ञान, दर्शन, सुख आदि उपजे छे. ६६.

ज्ञाननुं भाडात्म्य (ढोडरा)

ज्यौं दीपक रजनी समै, चहुं दिसि कैर उदोत ।
 प्रगटै घटपटरूपमैं, घटपटरूप न होत ॥ ६७ ॥

* रागजन्मनि निमित्ततां परद्रव्यमेव कलयन्ति ये तु ते ।

उत्तरन्ति न हि मोहवाहिनीं शुद्धबोधविधुरान्धबुद्धयः ॥ २८ ॥

पूर्णेकाच्युतशुद्धबोधमहिमा बोधा न बोध्यादयं

यायात्कामपि विक्रियां तत इतो दीपः प्रकाश्यादिव ।

तद्वस्तुस्थितिबोधबन्धधिषणा एते किमज्ञानिनो

रागद्वेषमयीभवन्ति सहजां मुञ्चन्त्युदासीनताम् ॥ २९ ॥

ત્યોં સુગ્યાન જાનૈ સકલ, જ્ઞેય વસ્તુકૌ મર્મ ।
 જ્ઞેયાકૃતિ પરિનવૈ પૈ, તજૈ ન આતમ-ધર્મ ॥ ૬૮ ॥
 ગ્યાનધર્મ અવિચલ સદા, ગૃહૈ વિકાર ન કોઈ ।
 રાગ વિરોધ વિમોહમય, કબહૂં ભૂલિ ન હોઈ ॥ ૬૯ ॥
 એસી મહિમા ગ્યાનકૌ, નિહચૈ હૈ ઘટ માંહિ ।
 મૂર્ખ મિથ્યાદ્રિષ્ટિસૌં, સહજ વિલોકૈ નાંહિ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે રાત્રે દીપક ચારે તરફ પ્રકાશ પહોંચાડે છે અને ઘટ, પટ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે, પણ ઘટ-પટરૂપ થઈ જતો નથી. ૬૭. તેવી જ રીતે જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોને જાણે છે અને જ્ઞેયાકાર પરિણુમન કરે છે તોપણ પોતાના નિજસ્વભાવને છોડતો નથી. ૬૮. જ્ઞાનનો જાણુવાનો સ્વભાવ સદા અચળ રહે છે, તેમાં કદી કોઈ પણ પ્રકારનો વિકાર થતો નથી અને ન તે કદી ભૂલથી પણ રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ થાય છે. ૬૯. નિશ્ચયનયથી આત્મામાં જ્ઞાનનો એવો મહિમા છે, પરંતુ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રિષ્ટિ આત્મસ્વરૂપ તરફ દેખતા પણ નથી. ૭૦.

અજ્ઞાની જીવ પરદ્રવ્યમાં જ લીન રહે છે (દોહરા)

પર સુભાવમૈ મગન હૈ, ઠાનૈ રાગ વિરોધ ।

ઘૈરે પરિગ્રહ ધારના, કૈરે ન આતમ સોધ ॥ ૭૧ ॥

શબ્દાર્થ:—પર સુભાવ = આત્મસ્વભાવ વિનાના સર્વ અચેતન ભાવ. ઠાનૈ = કરે. રાગ વિરોધ = રાગ-દ્વેષ. સોધ = ઝોજ.

અર્થ:—અજ્ઞાની જીવ પરદ્રવ્યોમાં મસ્ત રહે છે, રાગ-દ્વેષ કરે છે અને પરિગ્રહની ધરછા કરે છે પરંતુ આત્મસ્વભાવની ઝોજ કરતા નથી. ૭૧.

અજ્ઞાનીને કુર્માત અને જ્ઞાનીને સુમતિ ઉપજે છે. (ચોપાઈ)

મૂર્ખકૈ ઘટ દુર્મતિ માસી ।

પંડિત હિયે સુમતિ પગાસી ॥

દુર્મતિ કુબિજા કમ કમાવૈ ।

સુમતિ રાધિકા રમ રમાવૈ ॥ ૭૨ ॥

(ઢોડરા)

કુવિજા કારી કૂબરી, કૈ જગતમેં ઁવેદ ।

અલઁવ અગધૈ રાધિકા, જાનૈ નિજ પર મેદ ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—મૂર્ખના હૃદયમાં કુમતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં સુમતિનો પ્રકાશ રહે છે. દુષ્ટિ કુખ્ન^૧ સમાન છે, નવા કર્મોનો બંધ કરે છે અને સુષ્ટિ રાધિકા છે, આત્મરામમાં રમણ કરાવે છે. ૭૨. કુષ્ટિ કાળી કૂબડી કુખ્ન સમાન છે, સંસારમાં સંતાપ ઉપન્નવે છે અને સુષ્ટિ રાધિકા સમાન છે, નિજ-આત્માની ઉપાસના કરાવે છે તથા સ્વ-પરનો મેદ જાણે છે. ૭૩.

દુર્માત અને કુખ્નની સમાનતા (સઁથૈ)

કુટિલ કુરૂપ અંગ લગી હૈ પરાયે સંગ,

અપુનો પ્રવાંન કરિ આપુહી વિકાર્ઁ હૈ ।

ગહૈ ગતિ અંધકીસી સકતિ કબંધકીસી,

બંધકૌ બઢાઁ કૈ ઘંધહીમેં ઘાર્ઁ હૈ ॥

ગંઢકીસી રીત લિયેં માંઢકીસી મતવારી,

સાંઢ જ્યૌં સુછંઢ ઢોલૈ માંઢકીસી જાર્ઁ હૈ ।

ઘરકૌ ન જાનૈ મેદ કૈ પરાધીન ઁવેદ,

યાતૈં દુઁસુઢિ ઢાસી કુવજા કહાર્ઁ હૈ ॥ ૭૪ ॥

શબ્ઢાર્થ:—કુટિલ = કપટી. પરાયે = બીજના. સંગ = સાથે. કબંધ = એક રાક્ષસનું નામ. માંઢ (મણ્ઢ) = શરાબ. સુછંઢ = સ્વતંત્ર. બંધ = પેઢા થઈ. યાતૈં = એથી.

અર્થ:—કુષ્ટિ માયાનો ઉદય રહેતાં થાય છે તેથી તે કુટિલા છે, અને કુખ્ન માયાચારિણી હતી, તેણે બીજના પતિને વશ કરી રાખ્યો હતો. કુષ્ટિ જગતને અણગમતી લાગે છે તેથી કુરૂપા છે, કુખ્ન કાળી, કાંતિ-

૧. હિન્દુ ધર્મમાં દેવી-લાગવત આદિ ગ્રન્થોનું કથન છે કે કુખ્ન કંસની ઢાસી હતી. તેનું શરીર કુરૂપ, કાંતિહીન હતું. રાજા શ્રીકૃષ્ણચન્ઢ્ર પોતાની સ્ત્રી રાધિકાથી અલગ થઈને તેનામાં ઈસાર્ઁ ગયા હતા, રાધિકાએ ઘણા પ્રયત્નો કરતાં તેઓ સન્માર્ગે આવ્યા. તેનું અહીં દષ્ટાન્ત માત્ર લીધું છે.

હીન જ હતી તેથી કુરૂપા હતી. કુબુદ્ધિ પરદ્રવ્યોને અપનાવે છે, કુબુદ્ધિ પીબના પતિ સાથે સંબંધ રાખતી હતી તેથી બુદ્ધિને વ્યભિચારિણી થઈ. કુબુદ્ધિ પોતાની અશુદ્ધતાથી વિષયોને આધીન થાય છે તેથી વેચાઈ ગયેલા જેવી છે, કુબુદ્ધિ પરવશ પડી હતી તેથી પીબના હાથે વેચાઈ જ ગઈ હતી. દુર્બુદ્ધિને અથવા કુબુદ્ધિને પોતાનું ભલું-બુરું દેખાતું નથી તેથી બુદ્ધિને દશા આંધળા જેવી થઈ. કુબુદ્ધિ પરપદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિ કરવામાં સમર્થ છે, કુબુદ્ધિ પણ કૃષ્ણને કબજામાં રાખવા માટે સમર્થ હતી તેથી બુદ્ધિને કબંધ^૨ સમાન બળવાન છે. બુદ્ધિને કર્મોનો બંધ વધારે છે. બુદ્ધિને પ્રવૃત્તિ ઉપદ્રવ તરફ રહે છે. કુબુદ્ધિ પોતાના પતિ આત્મા તરફ નથી જોતી, કુબુદ્ધિ પણ પોતાના પતિ તરફ જોતી ન હતી, તેથી બુદ્ધિને રાંડ જેવી રીત છે. બુદ્ધિને શરાબી સમાન પાગલ થઈ રહી છે. દુર્બુદ્ધિમાં કોઈ ધાર્મિક નિયમ આદિનું બંધન નથી, કુબુદ્ધિ પણ પોતાના પતિ આદિની આજ્ઞામાં રહેતી નહોતી, તેથી બુદ્ધિને સાંઠ સમાન સ્વતંત્ર છે, બુદ્ધિને ભાંડની સંતતિ સમાન નિર્લજ્જ છે. દુર્બુદ્ધિ પોતાના આત્મક્ષેત્રરૂપ ધરનો મર્મ જાણતી નથી, કુબુદ્ધિ પણ દુરાચારમાં રત રહેતી હતી, ધરની દશા જોતી ન હતી. દુર્બુદ્ધિ કર્મને આધીન છે, કુબુદ્ધિ પરપતિને આધીન, તેથી બુદ્ધિને પરાધીનતાના કલેશમાં છે. આ રીતે દુર્બુદ્ધિને કુબુદ્ધિ દાસીની ઉપમા આપી છે. ૭૪.

૧. વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓ પોતાના મોઢે પોતાના શરીરનું મૂલ્ય કરે છે,—અર્થાત્ પોતાનું અમૂલ્ય શીલ વેચી દે છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને કવિએ કહ્યું છે કે ‘અપુનો પ્રવાંન કરિ આપુહી બિકાઈ હૈ.’

૨. આ પણ હિન્દુ-ધર્મશાસ્ત્રોનું દષ્ટાન્ત માત્ર લીધું છે કે કબંધ પૂર્વ જન્મમાં ગંધર્વ હતો, તેણે દુર્વાસા ઋષિને ગીત સંભળાવ્યું, પણ તેઓ કાંઈ પ્રસન્ન ન થયા, ત્યારે તેણે મુનિની મશકરી કરી, તેથી દુર્વાસાએ ક્રોધે ભરાઈને શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થઈ જા. બસ પછી શું થાય? તે રાક્ષસ થઈ ગયો. તેને એક એક યોજનના હાથ હતા અને તે ખૂબ જ બળવાન હતો. તે પોતાના હાથથી એક યોજન દૂરના જીવોને પણ ખાઈ જતો હતો અને ખૂબ ઉપદ્રવ કરતો હતો, તેથી ઇન્દ્રે તેને વજ્ર માર્યું તેથી તેનું માથું તેના જ પેટમાં ઘૂસી ગયું, પણ તે શાપને કારણે મર્યો નહિ ત્યારથી તેનું નામ કબંધ પડ્યું. એક દિવસ વનમાં ફરતાં રામ-લક્ષ્મણ બુદ્ધિને લાઈ એના સપાટામાં આવી ગયા અને તેમને પણ ખાવાની તેણે ઇચ્છા કરી ત્યારે રામચંદ્રજીએ તેના હાથ કાપી નાખ્યા અને તેને સ્વર્ગમાં પહોંચાડી દીધો.

૩. દાસ્તા = વિવાહ-વિધિ વિના જ ધર્મવિરુદ્ધ રાખેલી સ્ત્રી.

सुषुद्धि साथे राधिकानी तुलना (सवैया ओकत्रीसा)
 रूपकी रमीली भ्रम कुलफकी कीली सील,
 सुधाके समुद्र झीली सीली सुखदाई है ।
 प्राची ग्यानभानकी, अजाची है निदानकी,
 सुगची निस्वाची ठौर साची ठकुराई है ॥
 धामकी खबरदारि रामकी रमनहारि,
 गधा रस-पंथनिके ग्रंथनिमें गाई है ।
 संतनकी मानी निखानी नूरकी निसानी,
 यातैं सदबुद्धि गनी राधिका कहाई है ॥ ७५ ॥

शब्दार्थः—कुलफ = ताणुं. कीली = चावी. कीली = स्नान करेली. सीली = लीजयेली. प्राची = पूर्व दिशा. अजाची = न भागनारी. निदान = आगामी विषयोनी अलिवाषा. निरवाची (निरवाच्य) = वचन-अगोचर. ठकुराई = स्वामीपणुं. धाम = घर. रमनहारि = भोज करनारी. रस-पंथनिके ग्रंथनिमें = रस-भार्गना शास्त्रोभां. निखानी = गंलीर. नूरकी निसानी = सौन्दर्यनुं चिह्न.

अर्थः—सुषुद्धि आत्मस्वरूपमां सरस छे, राधिका पणु रूपवती छे. सुषुद्धि अज्ञाननुं ताणुं जोलवानी चावी छे, राधिका पणु पोताना पतिने शुभ-संभति आपे छे. सुषुद्धि अने राधिका अन्ने शीलरूपी सुधाना समुद्रमां स्नान करेली छे, अन्ने शान्तस्वभाववाणी सुषु आपनारी छे. ज्ञानरूपी सूर्यनो उदय करवामां अन्ने पूर्व दिशा समान छे. सुषुद्धि आगामी विषयभोगोनी वांछा रहित छे, राधिका पणु आगामी भोगोनी याचना करती नथी. सुषुद्धि आत्मस्वरूपमां सारी रीते राधे छे, राधिका पणु पति-प्रेममां लागे छे. सुषुद्धि अने राधिका राणी अन्नेना स्थाननो महिमा वचन-अगोचर अर्थात् महान छे, सुषुद्धिनुं आत्मा उपर सायुं स्वामित्व छे, राधिकानी पणु पोताना घर उपर मालिकी छे. सुषुद्धि पोताना घर अर्थात् आत्मानो सावधानी राधे छे, राधिका पणु घरनी द्वेषरेण राधे छे. सुषुद्धि पोताना आत्मराममां रमणु करे छे, राधिका पोताना

પતિ કૃષ્ણની સાથે રમણ કરે છે. સુષુદ્ધિનો મહિમા અધ્યાત્મરસના ત્રંથોમાં વખાણવામાં આવ્યો છે અને રાધિકાનો મહિમા શૃંગારરસ આદિ ત્રંથોમાં કહેવામાં આવ્યો છે. સુષુદ્ધિ સાધુજનો દ્વારા આદરણીય છે, રાધિકા જ્ઞાનીઓ દ્વારા માન્ય છે. સુષુદ્ધિ અને રાધિકા બંને ક્ષોભરહિત અર્થાત ગંભીર છે. સુષુદ્ધિ શોભાસમ્પન્ન છે, રાધિકા પણ કાન્તિવાન છે. આ રીતે સુષુદ્ધિને રાધિકા રાનીની ઉપમા આપવામાં આવી છે. ૭૫.

કુમતિ અને સુમતિનું કાર્ય (દોહરા)

વહ કુબિજા વહ રાધિકા, દોઝ ગતિ મતિવાનિ ।

વહ અધિકારનિ કરમકી, યહ વિવેકકી જ્ઞાનિ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ:—દુષ્ટુદ્ધિ કુખ્લ છે, સુષુદ્ધિ રાધિકા છે, કુષુદ્ધિ સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનારી છે અને સુષુદ્ધિ વિવેકવાળી છે. દુષ્ટુદ્ધિ કર્મબંધને યોગ્ય છે અને સુષુદ્ધિ સ્વ-પર વિવેકની ખાણ છે. ૭૬.

દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને વિવેકનો નિર્ણય (દોહરા)

દરબકરમ પુગ્ગલ દસા, ભાવકરમ મતિ વક્ર ।

જો સુગ્યાનકૌ પરિનમન, સો વિવેક ગુરુ ચક્ર ॥ ૭૭ ॥

શબ્દાર્થ:—દરબકર્મ (દ્રવ્યકર્મ) = જ્ઞાનાવરણીય આદિ. ભાવકર્મ = રાગ-દ્વેષ આદિ. મતિ વક્ર = આત્માનો વિભાવ. ગુરુ ચક્ર = મોટો સમૂહ.

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણીય આદિ દ્રવ્યકર્મ પુદ્ગલની પર્યાયો છે, રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવકર્મ આત્માના વિભાવ છે અને સ્વ-પર વિવેકની પરિણતિ જ્ઞાનનો મોટો સમૂહ છે. ૭૭.

કર્મના ઉદય ઉપર ચોપાટનું દષ્ટાન્ત (કવિત્ત)

જૈસૈં નર જિલાર ચૌપરિકૌ,

લાભ વિચારિ કરૈ ચિત્તચાઝ ।

ધરૈ સંવારિ સારિ બુધિબલસૌં,

પાસા જા કુછ પૈ સુ ઢાઝ ॥

तैसें जगत जीव स्वास्थ्यकौ,
करि उद्दिम चितवै उपाउ ।
लिख्यौ ललाट होई सोई फल,
कर्म चक्रकौ यही सुभाउ ॥ ७८ ॥

शब्दार्थः—चितयाउ = उत्साह. सारि = सोगडी. उपाउ (उपाय) = प्रयत्न.
लिख्यौ ललाट = कपाणे लिख्युं होय ते—प्रारब्ध.

अर्थः—जेवी रीते उपाउ रमनारे मनमां जतवानो उत्साह राखीने पोतानी बुद्धिना जणे संभाणपूर्वक परापर रीते सोगडी गोठवे छे, पणु हाव तो पासाने आधीन छे. तेवी ज रीते जगतना जव पोताना प्रयोजननी सिद्धि माटे प्रयत्न विचारें छे पणु जेवो कर्मनो उद्दय होय तेषुं ज थाय छे, कर्मपरिणतिनी जेवी ज रीत छे. उद्दयावणीमां आवेलुं कर्म कृण आख्या विना अटकतुं नथी. ७८.

(विवेक-चक्रेण स्वभाव उपर शैतरंजनुं दृष्टान्त (उचित्त)

जैसे नर खिलार सतरंजकौ,
समुझै सब सतरंजकी घात ।
चलै चाल निरखै दोऊ दल,
मौंहरा गिनै विचारै मात ॥
तैसें साधु निपुन सिवपथमै,
लच्छन लखै तजै उतपात ।
साधै गुन चितवै अभयपद,
यह सुविवेक चक्रकी बात ॥ ७९ ॥

शब्दार्थः—घात = हाव पेय. निरखै = बुझे. मौंहरा = हाथी, घोडा वगेरे.
मात = चाल अंध करवी—हुराववुं.

अर्थः—जेवी रीते शैतरंजनो जेलाडी शैतरंजना सर्व हाव-पेय समजे छे अने जन्ने दण उपर नजर राखीने चाले छे, अथवा हाथी,

ઘોડા, વજર, પ્યાદા આદિની ચાલ ધ્યાનમાં રાખતો થકો જીતવાનો વિચાર કરે છે, તેવી જ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવીણ જ્ઞાની પુરુષ સ્વરૂપની ઓળખાણ કરે છે અને બાધક કારણોથી બચે છે. તે આત્મગુણોને નિર્માણ કરે છે અને જીત અર્થાત્ નિર્ભયપદ્મું ચિંતવન કરે છે. આ જ્ઞાનપરિણતિના હાલ છે. ૭૯

કુર્માત કુબ્જા અને સુમતિ રાધિકાના કાર્ય (દોહરા)

સતરંજ સ્વલૈ રાધિકા, કુબિજા સ્વલૈ સારિ ।

યાકૈ નિસિદિન જીતવૌ, વાકૈ નિસિદિન હારિ ॥ ૮૦ ॥

જાકૈ ઉર કુબિજા ભસૈ, સોઈ અલખ અજાન ।

જાકૈ હિરદૈ રાધિકા, સો બુધ સમ્યકવાન ॥ ૮૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નિસિદિન = સદા. સારિ = ચોપાટ. અલખ = જે દેખાય નહિ તે-

આત્મા.

અર્થ:—રાધિકા અર્થાત્ સુખુદ્ધિ શેતરંજ ખેલે છે તેથી તેની સદા જીત રહે છે અને કુબ્જા અર્થાત્ દુર્બુદ્ધિ ચોપાટ રમે છે તેથી તેની હાર મેંશા હાર રહે છે. ૮૦. જેના હૃદયમાં કુબ્જા અર્થાત્ દુર્બુદ્ધિનો વાસ છે, તે જીવ અજ્ઞાની છે, અને જેના હૃદયમાં રાધિકા અર્થાત્ સુખુદ્ધિ છે, તે જ્ઞાની સમ્યગ્દષ્ટિ છે. ૮૧.

ભાવાર્થ:—અજ્ઞાની જીવ કર્મચક્ર ઉપર ચાલે છે; તેથી હારે છે— અર્થાત્ સંસારમાં ભટકે છે અને પંડિતો વિવેકપૂર્વક ચાલે છે તેથી વિજય પામે છે અર્થાત્ મુક્ત થાય છે.

જ્યાં શુદ્ધ જ્ઞાન છે ત્યાં ચારિત્ર છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

જહાં સુદ્ધ ગ્યાનકી કલા ઉદોત દીસૈ તહાં,

સુદ્ધતા પ્રવાંન સુદ્ધ ચારિતકૌ અંસ હૈ ।

રાગદ્વેષવિભાવમુક્તમહસો નિત્યં સ્વભાવસ્પૃશ:

પૂર્વાગમિસમસ્તકર્મવિકલા મિનાસ્તદાત્વોદયાત્ ।

દૂરાહુદ્ધચરિત્રવૈભવબલાચ્ચચ્ચિદર્ચિર્મયી

વિન્દન્તિ સ્વરસામિષિક્તભુવનાં જ્ઞાનસ્ય સંચેતનાં ॥ ૩૦ ॥

ता कारन ग्यानी सब जानै ज्ञेय वस्तु मर्म,
वैराग विलास धर्म वाकौ सखंस है ॥
राग दोष मोहकी दसासौं भिन्न रहै यातैं,
सर्वथा त्रिकाल कर्म जालकौं विधुंस है ।
निरुपाधि आत्म समाधिमें विराजै तातैं,
कहिण प्रगट पूरन परम हंस है ॥ ८२ ॥

शब्दार्थः—सखंस (सर्वस्व) = पूर्ण संपत्ति. जानै ज्ञेय वस्तु मर्म = त्यागवा योग्य अने अदुष्ण करवा योग्य पदार्थोनि जणु छे.

अर्थः—ज्यां शुद्ध ज्ञाननी कणानो प्रकाश हेभाय छे त्यां ते प्रमाणे चारित्रनो अंश रहे छे तेथी ज्ञानी जव सर्व हेय-उपादेयने समजे छे, तेमनुं सर्वस्व वैराग्यभाव न रहे छे, तेज्यो राग-द्वेष-मोहथी भिन्न रहे छे, तेथी तेमना पहेलाना आधेला कर्म अरे छे अने वर्तमान तथा भविष्यमां कर्मबंध थतो नथी. तेज्यो शुद्ध आत्मानी भावनामां स्थिर थाय छे, तेथी साक्षात् पूर्ण परमात्मा न छे. ८२.

वणी—(होडरा)

ग्यायक भाव जहां तहां, सुद्ध चरनकी चाल ।
तातैं ग्यान विराग मिलि, सिव साथै समकाल ॥ ८३ ॥

शब्दार्थः—ज्ञायकभाव = आत्मस्वरूपनुं ज्ञान. चरन = चारित्र. समकाल = अेक न समयमां.

अर्थः—ज्यां ज्ञानभाव छे त्यां शुद्ध चारित्र रहे छे, तेथी ज्ञान अने वैराग्य अेकसाथे भणीने मोक्ष साथे छे. ८३.

ज्ञानस्य संचेतनयैव नित्यं प्रकाशते ज्ञानमतीव शुद्ध ।

अज्ञानसंचेतनया तु धावन् बोधस्य शुद्धिं निरुणद्धि बन्धः ॥ ३१ ॥

જ્ઞાન અને ચારિત્ર ઉપર પાંગળા અને આંધળાનું દષ્ટાન્ત (દોહરા)

જથા અંધકે કંધપર, ચઢૈ પંગુ નર કોઈ ।

વાકે દગ વાકે ચરન, હોંહિ પથિક મિલિ દોઈ ॥ ૮૪ ॥

જહાં ગ્યાન કિરિયા મિલૈ, જહાં મોક્ષ-મગ સોઈ ।

વહ જાનૈ પદકૌ મરમ, વહ પદમૈ થિર હોઈ ॥ ૮૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પંગુ = લંગડો. વાકે = તેના. દગ = આંખ. ચરન = પગ. પથિક = રસ્તે ચાલનાર. કિયા = ચારિત્ર. પદકૌ મરમ = આત્માનું સ્વરૂપ. પદમૈ થિર હોઈ = આત્મામાં સ્થિર થાય.

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ લંગડો મનુષ્ય આંધળાના ખલા ઉપર બેસે, તે લંગડાની આંખો અને આંધળાના પગના સહકારથી બંનેનું ગમન થાય છે. ૮૪. તેવી જ રીતે જ્યાં જ્ઞાન અને ચારિત્રની એકતા છે ત્યાં મોક્ષમાર્ગ છે; જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ બળે છે અને ચારિત્ર આત્મામાં સ્થિર થાય છે. ૮૫.

જ્ઞાન અને ક્રિયાની પરિણતિ (દોહરા)

ગ્યાન જીવકી સજગતા, કરમ જીવકી મૂલ ।

ગ્યાન મોક્ષ અંકૂર હૈ, કરમ જગતકૌ મૂલ ॥ ૮૬ ॥

ગ્યાન ચેતનાકે જગે, પ્રગટૈ કેવલરામ ।

કર્મ ચેતનામૈં વસૈ, કર્મબંધ પરિનામ ॥ ૮૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સજગતા = સાવધાની. અંકુર = છોડ. કેવલરામ = આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ. કર્મચેતના = જ્ઞાનરહિત ભાવ. પરિનામ = ભાવ.

અર્થ:—જ્ઞાન જીવની સાવધાનતા છે અને શુભાશુભ પરિણતિ તેને ભૂલાવે છે. જ્ઞાન મોક્ષનો ઉત્પાદક છે અને કર્મ જન્મ-મરણરૂપ સંસારનું કારણ છે. ૮૬. જ્ઞાનચેતનાનો ઉદય થવાથી શુદ્ધ પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે. અને શુભાશુભ પરિણતિથી બંધ યોગ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૮૭.

૧. 'સહજગતિ' એવો પણ પાઠ છે.

કર્મ અને જ્ઞાનનો ભિન્ન ભિન્ન પ્રભાવ (ચોપાઈ)
જબલગ ગ્યાન ચેતના ન્યારી' ।
તબલગ જીવ વિકલ સંસારી ॥
જબ ઘટ ગ્યાન ચેતના જાગી ।
તબ સમકિતી સહજ વૈરાગી ॥ ૮૮ ॥
સિદ્ધ સમાન રૂપ નિજ જાનૈ ।
પર સંજોગ ભાવ પરમાનૈ ॥
સુદ્ધાતમ અનુમૌ અભ્યાસૈ ।
ત્રિવિધિ કર્મકી મમતા નાસૈ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ:—જ્યાં સુધી જ્ઞાનચેતના પોતાથી ભિન્ન છે અર્થાત્ જ્ઞાન-ચેતનાનો ઉદય થયો નથી ત્યાં સુધી જીવ દુઃખી અને સંસારી રહે છે અને જ્યારે હૃદયમાં જ્ઞાનચેતના જાગે છે ત્યારે તે પોતાની મેળે જ જ્ઞાની વૈરાગી થાય છે. ૮૮. તે પોતાનું સ્વરૂપ સિદ્ધ સમાન શુદ્ધ જાણે છે અને પરના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલા ભાવોને પર-સ્વરૂપ માને છે. તે શુદ્ધ આત્માના અનુભવનો અભ્યાસ કરે છે અને ભાવકર્મ, દ્રવ્યકર્મ તથા નોકર્મને પોતાના માનતો નથી. ૮૯.

જ્ઞાનીની આલોચના (દોહરા)

ગ્યાનવંત અપની કથા, કહે આપસૌ આપ ।
મેં મિથ્યાત દસાવિષેં કીને બહુવિધિ પાપ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ:—જ્ઞાની જીવ પોતાની કથા પોતાને કહે છે, કે મેં મિથ્યાત્વની દશામાં અનેક પ્રકારના પાપ કર્યાં. ૯૦.

૧. 'જારી' એવો પણ પાઠ છે.

કૃતકારિતાનુમનનૈમ્ત્રિકાલવિષયં મનોવચનકાયૈઃ ।

પરિહૃત્ય કર્મ સર્વં પરમં નૈષ્કર્મ્યમવલમ્બે ॥ ૩૨ ॥

* યદહમકાર્ષં યદહમચીકરં યત્કુર્વન્તમપ્યન્યં સમન્વજ્ઞાસિષં, મનસા ચ વાચા ચ કાયેન ચ તન્મિથ્યા મે દુષ્કૃતમિતિ ।

वणी— (सर्वथा ऐकत्रीसा)

हिरदै हमारे महा मोहकी विकलताई,
तातैं हम करुना न कीनी जीवघातकी ।
आप पाप कीनैं औरनिकों उपदेस दीनैं,
हुनी अनुमोदना हमारे याही बातकी ॥
मन वच कायामैं मगन है कमाये कर्म,
घाये भ्रमजालमैं कहाये हम पातकी ।
ग्यानके उदय भए हमारी दसा ऐसी भई,
जैसैं भानु भासत अवस्था होत प्रातकी ॥ ९१ ॥

अर्थ:—अमारा हृदयमां महामोह-जनित भ्रम उत्तो, तेथी अमे लोको पर दया न करी. अमे पोते पाप कर्या, पीबन्त्योने पापनो उपदेश आप्यो अने कोर्छने पाप करता जेया तो तेनुं समर्थन कर्युं. मन, वचन, कायानी प्रवृत्तिना निबन्धनमां मगन थर्छने कर्मबंध कर्या अने भ्रमजालमां लटकीने अमे पापी कळेवाया. परंतु ज्ञाननो उदय थवाथी अमारी ऐवी अवस्था थर्छ गछ, जेवी सूर्यनो उदय थवाथी प्रभातनी थाय छे—अर्थात् प्रकाश ईलाध जय अने अंधकार नष्ट थर्छ जय छे. ८९.

ज्ञाननो उदय थतां अज्ञानदशा दूर थर्छ जय छे (सर्वथा ऐकत्रीसा)

ग्यानभान भासत प्रवान ग्यानवान कहै,
करुना-निधान अमलान मेरौ रूप है ।
कालसौं अतीत कर्मजालसौं अजीत जोग-
जालसौं अभीत जाकी महिमा अनूप है ॥
मोहकौ विलास यह जगतकौ वास मैं तौ,
जगतसौं सुन्न पाप पुन्न अंध कूप है ।

मोहाद्यदहमकार्षं समस्तमपि कर्म तत्प्रतिक्रम्य ।

आत्मनि चैतन्यात्मनि निष्कर्मणि नित्यमात्मना वर्त्ते ॥ ३३ ॥

पाप किनि कियौ कौन करै करिहै सु कौन,
क्रियाकौ विचार सुपिनेकी दौर धूप है ॥ ९२ ॥

शब्दार्थः—अभीत = निर्भय. किनि = कोणु? सुपिने = स्वप्न.

अर्थः—ज्ञानसूर्यनो उदय यतां न ज्ञानी अम विचारे छे के भारुं स्वरूप करुणामय अने निर्मल छे; तेनामां मृत्युनी पडोय नथी, ते कर्म-परिणतिने छती ले छे, ते योग-समूहथी निर्भय छे, तेना मर्हिमा अपरंपार छे, आ जगतनी जन्मण मोडजनित छे, हुं तो संसार अथोत् जन्म-मरणथी रहित छुं अने शुभाशुभ प्रवृत्ति अंध-रूप समान छे. कोणु पाप कयो? पाप कोणु करे छे? पाप कोणु करशे? आ जतनी क्रियानो विचार ज्ञानीने स्वप्ननी जेम मिथ्या देभाय छे.

कर्म-प्रपंच मिथ्या छे. (टोडरा)

मैं कीनों मैं यौं करौं, अब यह मेरौ काम ।
मन वच कायामैं बसै, ए मिथ्या परिनाम ॥ ९३ ॥
मनवचकाया कर्मफल, कर्म-दसा जड़ अंग ।
दरबित पुग्गल पिंडमय, भावित भ्रम तरंग ॥ ९४ ॥
तातैं आतम धर्मसौं, कर्म सुभाउ अपूठ ।
कौन करावै कौ करै, कोसल है सब झूठ ॥ ९५ ॥

शब्दार्थः—अपूठ = अज्ञान. कोसल (कौशल) = चतुराई.

अर्थः—में आ क्युं, हुवे आम करीश, आ भारुं कार्य छे, आ सर्व मिथ्याभाव मन-वचन-कायमां निवास करे छे. ९३. मन-वचन-काया कर्म-

१. अे लखे छे के मन, वचन, कायाना योग पुद्गलना छे, मारा स्वरूपने जगाडी शकता नथी.

न करोमि न कारयामि न कुर्वन्तमप्यन्यं समनुजानामि मनसा च वाचा च कायेन चेति ।

જનિત છે, કર્મ-પરિણતિ જડ છે, દ્રવ્યકર્મ પુદ્ગલના પિંડ છે અને ભાવ-કર્મ અજ્ઞાનની લહેર છે. ૯૪. આત્માથી કર્મસ્વભાવ વિપરીત છે, તેથી કર્મ કોણુ કરાવે? કોણુ કરે? આ બધી ચતુરાઈ મિથ્યા છે. ૯૫.

મોક્ષમાર્ગમાં ક્રિયાનો નિષેધ (દોહરા)

કરની હિત હરની સદા, મુક્તિ વિતરની નાંહિ ।

ગની બંધ-પદ્ધતિ વિષૈ, સની મહાદુઃખમાંહિ ॥ ૯૬ ॥

અર્થ:—ક્રિયા આત્માનું અહિત કરનાર છે, મોક્ષ આપનાર નથી, તેથી ક્રિયાની ગણતરી બંધ-પદ્ધતિમાં કરવામાં આવી છે, એ મહા દુઃખથી લિપ્ત છે. ૯૬.

ક્રિયાની નિંદા (સવૈયા એકત્રીસા)

કરનીકી ધરનીમૈં મહા મોહ રાજા બસૈ,

કરની અગ્યાન ભાવ રાકિસકી પુરી હૈ ।

કરની કરમ કાયા પુગલકી પ્રતિછાયા,

કરની પ્રગટ માયા મિસરીકી છુરી હૈ ॥

કરનીકે જાલમૈં ઊરજિ સ્થૌ ચિદાનંદ,

કરનીકી વોટ ગ્યાનભાન દુતિ દુરી હૈ ।

આચારજ કહે કરનીસૌં વિવહારી જીવ,

કરની સદૈવ નિહચૈ સુરૂપ બુરી હૈ ॥ ૯૭ ॥

શબ્દાર્થ:—રાકિસ = રાક્ષસ. વોટ (એટ) = આડે. દુરી હૈ = છુપાયેલી છે.

મોહવિલાસવિજૃમ્ભિતમિદમુદયત્કર્મ સકલમાલોચ્ય ।

આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥ ૩૪ ॥

ન કરિષ્યામિ ન કારયિષ્યામિ ન કુર્વન્તમપ્યન્યં સમનુજ્ઞાસ્યામિ મનસા ચ વાચા ચ કાયેન ચેતિ ।

આ પ્રકારના ઉપર ત્રણ ઠેકાણે સંસ્કૃત ગદ્ય આપવામાં આવ્યા છે. આ ગદ્ય બંને મુદ્રિત પ્રતિઓમાં નથી, પણ ઈડરની પ્રતિમાંથી ઉપલબ્ધ થયેલ છે. આ ગદ્યોના અર્થ સાથે કવિતાના અર્થનો બરાબર મેળ થતો નથી. ઈડરની પ્રતિમાં ક્યાંકથી ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવેલ છે એમ લાગે છે.

અર્થ:—ક્રિયાની ભૂમિ ઉપર મોહ મહારાજનો નિવાસ છે, ક્રિયા અજ્ઞાનભાવરૂપ રાક્ષસનું નગર છે, ક્રિયા કર્મ અને શરીર આદિ પુદ્ગલોની મૂર્તિ છે, ક્રિયા સાક્ષાત્ માયારૂપ સાકર લપેટેલી છરી છે, ક્રિયાની જન્મળમાં આત્મા ફસાઈ ગયો છે, ક્રિયાની આડ જ્ઞાન-સૂર્યના પ્રકાશને છુપાવી દે છે. શ્રીગુરુ કહે છે કે ક્રિયાથી જીવ કર્મનો કર્તા થાય છે, નિશ્ચય સ્વરૂપથી જુઓ તો ક્રિયા સૈદ્ધવ દુઃખદાયક છે. ૯૭.

જ્ઞાનીઓનો વિચાર (ચોપાઈ)

મૃષા મોહકી પરનતિ ફૈલી ।
તાતૈં કરમ ચેતના મૈલી ॥
ગ્યાન હોત હમ સમજી ઇતી ।
જીવ સદીવ ભિન્ન પરસેતી ॥ ૧૮ ॥

(દોહા)

જીવ અનાદિ સરૂપ મમ, કરમ રહિત નિરૂપાધિ ।
અવિનાસી અસરન સદા, સુખમય સિદ્ધ સમાધિ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—પહેલાં જૂઠા મોહનો ઉદય ફેલાઈ રહ્યો હતો, તેનાથી મારી ચેતના કર્મરહિત હોવાથી મલીન થઈ રહી હતી, હવે જ્ઞાનનો ઉદય થવાથી અમે સમજી ગયા કે આત્મા સદા પરપરિણુતિથી ભિન્ન છે. ૯૮. અમારું સ્વરૂપ ચૈતન્ય છે, અનાદિ છે, કર્મરહિત છે, શુદ્ધ છે, અવિનાશી છે, સ્વાધીન છે, નિર્વિકલ્પ અને સિદ્ધ સમાન સુખમય છે. ૯૯.

પ્રત્યાહ્યાય મવિષ્યત્કર્મ સમસ્તં નિરસ્તસમ્મોહઃ ।
આત્મનિ ચૈતન્યાત્મનિ નિષ્કર્મણિ નિત્યમાત્મના વર્તે ॥ ૩૫ ॥
સમસ્તમિત્યેવમપાસ્ય કર્મ ત્રૈકાલિકં શુદ્ધનયાવલમ્બી ।
વિલીનમોહો રહિતં વિકારૈશ્ચિન્માત્રમાત્માનમથાબલમ્બે ॥ ૩૬ ॥

વળી— (ચોપાઈ)

*મૈં ત્રિકાલ કરનીસૌં ન્યારા ।

ચિદવિલાસ પદ જગ ઉજયારા ॥

રાગ વિરોધ મોહ મમ નાંહી ।

મેરૌ અવલંબન મુજ્જમાંહી ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ:—હું સદૈવ કર્મથી ભિન્ન છું, મારો ચૈતન્ય પદાર્થ જગતનો પ્રકાશક છે, રાગ-દ્વેષ-મોહ મારા નથી, મારું સ્વરૂપ મારામાં જ છે. ૧૦૦.

(સવૈયા તેવીસા)

સમ્યકવંત કહૈ અપને ગુન

મૈં નિત રાગ વિરોધસૌં રીતૌ ।

મૈં કરતૂતિ કરૂં નિસ્વંછક,

મોહિ વિષૈ રસ લાગત તીતૌ ॥

સુદ્ધ સુચેતનકૌ અનુભૌ કરિ,

મૈં જગ મોહ મહા મટ જીતૌ ।

મોક્ષ સમીપ મયૌ અબ મોકહું,

કાલ અનંત ઇહી વિધિ બીતૌ ॥ ૧૦૧ ॥

શબ્દાર્થ:—રીતો = રહિત. મોહિ = મને. તીતૌ (તિક્ત) = તીખો.

અર્થ:—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાનું સ્વરૂપ વિચારે કે હું સદા રાગ-દ્વેષ-મોહથી રહિત છું, હું લૌકિક ક્રિયાઓ ધર્યા વિના કરું છું, મને વિષય-રસ તીખો લાગે છે, મેં જગતમાં શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરીને મોહરૂપી મહાયોદ્ધાને જીત્યો છે, મોક્ષ તદ્દન મારી સમીપ થયો છે, હવે મારો અનંત-કાળ આ જ રીતે પસાર થાવ. ૧૦૧.

૧. જો જ્ઞાન ઢંકાઈ જાય તો સમસ્ત સંસાર અંધકારમય જ છે.

*વિગલન્તુ કર્મવિષતરુફલાનિ મમ મુક્તિમન્તરેણૈવ ।

સંચેતયેઽહમચલં ચૈતન્યાત્માનમાત્માનમ્ ॥ ૩૭ ॥

(दोडरा)

कहै विचच्छन मैं रह्यौ, सदा ग्यान रस राचि ।
सुद्धातम अनुभूतिसौं, खलित न होहुं कदाचि ॥ १०२ ॥
पुव्वकर्म विषतरु भए, उदै भोग फलफूल ।
मैं इनको नहि भोगता, सहज होहु निरमूल ॥ १०३ ॥

शब्दार्थः—विचच्छन = ज्ञानी पुरुष. राचि = रमण. खलित = ब्रष्ट.

अर्थः—ज्ञानी जब विचारे छे के हुं उमेशां ज्ञानरसमां रमण करुं छुं अने शुद्ध आत्म-अनुभवथी कही पणु छूटतो नथी. १०२. पूर्वकृत कर्म विषवृक्ष समान छे, तेमने उदय झुण-झूल समान छे, हुं अमने भोगवतो नथी तेथी पोतानी मेणे न नष्ट थर्छ नशे. १०३.

वैराग्यने भाडभा (दोडरा)

जो पूरवकृत कर्म-फल, रुचिसौं, भुंजै नांहि ।
मगन रहै आठौं पहर, सुद्धातम पद मांहि ॥ १०४ ॥
सो बुध कर्मदसा रहिन, पावै मोख तुरंत ।
भुंजै परम समाधि सुख, आगम काल अनंत ॥ १०५ ॥

शब्दार्थः—भुंजै = भोगवे. आगम काल = आगामी काल.

निःशेषकर्मफलसंन्यसनात्मनैवं

सर्वक्रियान्तरविहारनिवृत्तवृत्तेः ।

चैतन्यलक्ष्म भजतो मृशमात्मतत्त्वं

कालावलीयमचलस्य बहत्वनन्ता ॥ ३८ ॥

यः पूर्वभावकृतकर्मविषद्रुमाणां

मुङ्क्ते फलानि न खलु स्वतः एव तृप्तः ।

आपातकालरमणीयमुदर्करम्यं

निष्कर्मशर्ममयमेति दशान्तरं सः ॥ ३९ ॥

અર્થ:—જે જ્ઞાની જીવ પૂર્વે મેળવેલા શુભાશુભ કર્મફળને અનુરાગ-પૂર્વક ભોગવતા નથી અને હમેશાં શુદ્ધ આત્મ-પદાર્થમાં મસ્ત રહે છે, તે તરત જ કર્મપરિણતિરહિત મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે અને આગામી કાળમાં પરમ જ્ઞાનનો આનંદ અનંત કાળ સુધી ભોગવે છે. ૧૦૪. ૧૦૫.

જ્ઞાનીની ઉન્નતિનો ક્રમ (છપ્પા)

જો પૂર્વકૃતકરમ, વિશ્વ-વિષ-ફલ નહિ મુંજૈ ।
જોગ જુગતિ કારિજ કરંતિ, મમતા ન પ્રયુંજૈ ॥
રાગ વિરોધ નિરોધિ, સંગ વિકલપ સર્વ છંડઈ ।
સુદ્ધાતમ અનુભૌ અભ્યાસિ, સિવ નાટક મંડઈ ॥
જો ગ્યાનવંત ઇહિ મગ ચલત, પૂરન હૈ કેવલ લહૈ ।
સો પરમ અતીન્દ્રિય સુખ વિષૈ, મગન રૂપ સંતત રૈ ॥ ૧૦૬ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરખ-વિષ-ફળ = વિષવૃક્ષના ફળ. કારિજ = કાર્ય. પ્રયુંજૈ = કરે. છંડઈ = છોડે. મંડઈ = કરે. સંતત = સદૈવ.

અર્થ:—જે પૂર્વે કર્યાયેલા કર્મરૂપ વિષવૃક્ષના વિષ-ફળ ભોગવતા નથી અર્થાત શુભફળમાં રતિ અને અશુભ ફળમાં અરતિ કરતા નથી, જે મન-વચન-કાયાના યોગોનો નિગ્રહ કરતા થકા વર્તે છે અને મમતા રહિત રાગ-દ્વેષ રોકીને પરિગ્રહજનિત સર્વ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરે છે તથા શુદ્ધ આત્માના અનુભવનો અભ્યાસ કરીને મુક્તિનું નાટક ખેલે છે, તે જ્ઞાની ઉપર કહેલા માર્ગનું ગ્રહણ કરીને પૂર્ણસ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી કેવળજ્ઞાન પામે છે અને સદૈવ ઉત્કૃષ્ટ અતીન્દ્રિય સુખમાં મસ્ત રહે છે. ૧૦૬.

અત્યન્તં માવયિત્વા વિરતિમવિરતં કર્મણસ્તત્ફલાચ્ચ
પ્રસ્પૃષ્ઠં નાટયિત્વા પ્રલયનમસ્થિલાજ્ઞાનસંચેતનાયાઃ ।
પૂર્ણં કૃત્વા સ્વભાવં સ્વરસપરિગતં જ્ઞાનસંચેતનાં સ્વાં
સાનન્દં નાટયન્તઃ પ્રશમરસમિતઃ સર્વકાલં પિબન્તુ ॥ ૪૦ ॥

शुद्धात्म द्रव्यने नमस्कार (सर्वथा ऐकत्रीसा)
*निरभै निराकुल निगम वेद निरभेद,
जाके परगासमें जगत माइयतु है ।
रूप रस गंध फास पुद्गलकौ विलास,
तासौ उदवास जाकौ जस गाइयतु है ॥
विग्रहसौं विस्त परिग्रहसौं न्यारौ सदा,
जामैं जोग निग्रह चिहन पाइयतु है ।
सो है ग्यान परवानं चेतन निधान ताहि,
अविनासी ईस जानि सीस नाइयतु है ॥ १०७ ॥

शब्दार्थः—निराकुल = क्षोभरहित. निगम = उत्कृष्ट. निरभै (निर्भय) = भयरहित.
परगास = प्रकाश. माइयतु है = समाय छे. उदवास = रहित. विग्रह = शरीर. निग्रह =
निराणुं. चिह्न = लक्षण.

अर्थः—आत्मा निर्भय, आनंदमय, सर्वोत्कृष्ट, ज्ञानरूप अने लेह-
रहित छे. तेना ज्ञानरूप प्रकाशमां त्रयलोकनो समावेश थाय छे. स्पर्श, रस,
गंध, वर्ण्य अये पुद्गलना गुण्य छे, अनाथी तेनो मडिमा बुद्धो कर्हेवामां
आव्यो छे. तेनुं लक्षण्य शरीरथी भिन्न, परिग्रह रहित, मन-वचन-कायाना
योगीथी निराणुं छे, ते ज्ञानस्वरूप चैतन्यपिंड छे, तेने अविनाशी धश्वर
मानीने भस्तक नभापुं छुं. १०७.

शुद्ध आत्मद्रव्य अर्थात् परमात्मानुं स्वरूप (सर्वथा ऐकत्रीसा)

जैसौ निरभेदरूप निहचै अतीत हुतौ,
तैसौ निरभेद अब भेद कौन कहैगौ ।

*इतः पदार्थप्रथनावगुण्ठनाद्विना कृतेरेकमनाकुलं ज्वलत् ।

समस्तवस्तुव्यतिरेकनिश्चयाद्विवेचितं ज्ञानमिहावतिष्ठते । ४१ ॥

अन्येभ्यो व्यतिरिक्तमात्मनियतं विभ्रत् पृथग्वस्तुता-

मादानोज्जनशून्यमेतदमलं ज्ञानं तथावस्थितम् ।

मध्याद्यन्तविभागमुक्तसहजस्फारप्रभाभासुरः

शुद्धज्ञानधनो यथास्य महिमा नित्योदितस्तिष्ठति ॥ ४२ ॥

दीसै कर्म रहित सहित सुख समाधान,
पायौ निजस्थान फिर बाहरि न बहैगौ ॥
कबहूँ कदाचि अपनौ सुभाव त्यागि करि,
राग रस राचिकैं न पर वस्तु गहैगौ ।
अमलान ग्यान विद्यमान परगट भयौ,
याही भांति आगम अनंत काल रहैगौ ॥ १०८ ॥

शब्दार्थः—निरलेह = लेह रहित. अतीत = पडेलां. राचिकैं = दीन थर्धने.
अलान = भण रहित. आगम = आगामी.

अर्थः—पूर्वे अर्थात् संसारी दशां निश्चयनयथी आत्मा जेवो
अलेह रूप हतो, तेवो प्रगट थर्ध गयो. ते परमात्माने हवे लेह रूप कोणु
कडेशे? अर्थात् कोर्भ नहि. जे कर्म रहित अने सुखशान्ति सहित देखाय
छे तथा जेणे निजस्थान अर्थात् मोक्षनी प्राप्ति करी छे ते पडार अर्थात्
जन्म-मरणरूप संसारमां नहि आवे. ते कही पणु पोतानो निजस्वभाव
छोडीने, राग-द्वेषमां लागीने परपदार्थ अर्थात् शरीर आदिनुं ग्रहणु नहि
करे, कारणु के वर्तमानकाणमां जे निर्माण पूर्ण ज्ञान प्रगट थयुं छे, ते तो
आगामी अनंत काण सुधी जेवुं न रहेशे. १०८.

वणी— (सवैया जेकत्रीसा)

जबहीतैं चेतन विभावसौं उलटि आपु,
समै पाइ अपनौ सुभाउ गहि लीनौ है ।
तबहीतैं जो जो लेने जोग सो सो सब लीनौ,
जो जो त्यागजोग सो सो सब छांदि दीनौ है ॥
लैबेकौं न रही ठौर त्यागिवेकौं नांहि और,
बाकी कहा उबर्यौ जु कारजु नवीनौ है ।

उन्मुक्तमुन्मोच्यमशेषतस्तत्तथात्तमादेयमशेषतस्तत् ।

यदात्मनः संहृतसर्वशक्तेः पूर्णस्य सन्धारणमात्मनीह ॥ ४३ ॥

संग त्यागि अंग त्यागि वचन तरंग त्यागि, मन त्यागि बुद्धि त्यागि आपा सुद्ध कीनौ है ॥ १०९ ॥

शब्दार्थः—उलटि = विमुक्त थर्धने. समै (समय) = अवसर. उभरयो = पाकी रहुं. कारण्यु (कार्य) = काम. संग = परिग्रह. अंग = शरीर. तरंग = लहर. बुद्धि = धन्द्रियजनित ज्ञान. आपा = निज-आत्मा.

अर्थः—अवसर भणतां न्यारथी आत्माये विभाव परिणुति छोडीने निजस्वभावनुं ग्रहणु क्युं छे, त्यारथी जे जे वातो उपादेय अर्थात् ग्रहणु करवा योग्य हुती ते ते पधीनुं ग्रहणु क्युं छे अने जे जे वातो हेय अर्थात् त्यागवा योग्य हुती ते ते पधी छोडी दीधी छे. हवे ग्रहणु करवा योग्य अने छोडवा योग्य कांछ रही गयुं नथी अने नपुं काम करवानुं पाकी होय अेपुं पणु कांछ पाकी रहुं नथी. परिग्रह छोडी दीधी, शरीर छोडी दीधी, वचननी क्रियाथी रहित थयो, मनना विकल्पो छोडी दीधी, धन्द्रियजनित ज्ञान छोडयुं अने आत्माने शुद्ध कर्यो. १०९.

सुक्तिनुं भूण कारणु द्रव्यलिंग नथी (होडरा)

सुद्ध ग्यानकै देह नहि, मुद्रा भेष न कोइ ।
तातै कारन मोखकौ, दरबलिंग नहि होइ ॥ ११० ॥
*दरबलिंग न्यारौ प्रगट, कला वचन विग्यान ।

अष्ट महारिधि अष्ट सिधि, एऊ होहि न ग्यान ॥ १११ ॥

शब्दार्थः—मुद्रा = आकृति. लेश (वेश) = अनावट. दरबलिंग = पाह्य वेश. प्रगट = स्पष्ट. अेण = आ.

अर्थः—आत्मा शुद्ध ज्ञानभय छे अने शुद्ध ज्ञानने शरीर नथी अने न आकार-वेश आदि छे; तेथी द्रव्यलिंग मोक्षनुं कारणु नथी. ११०.

व्यतिरिक्तं परद्रव्यादेवं ज्ञानमवस्थितम् ।
कथमाहारकं तत्स्याच्चेन देहोऽस्य शङ्क्यते ॥ ४४ ॥
*एवं ज्ञानस्य शुद्धस्य देह एव न विद्यते ।
ततो देहमयं ज्ञातुर्न लिङ्गं मोक्षकारणम् ॥ ४५ ॥

બાહ્ય વેશ જુદા છે, કળા-કાશલ જુદા છે, વચનચાતુરી જુદી છે, આઠ મહા ઋદ્ધિઓ^૧ જુદી છે, સિદ્ધિઓ^૨ જુદી છે અને આ કોઈ જ્ઞાન નથી. ૧૧૧.

આત્મા સિવાય બીજે જ્ઞાન નથી (સવૈયા એકત્રીસા)

મેષમેં ન ગ્યાન નહિ ગ્યાન ગુરુ વર્તનમેં,

મંત્ર જંત્ર તંત્રમેં ન ગ્યાનકી કહાની હૈ ।

ગ્રંથમેં ન ગ્યાન નહિ ગ્યાન કવિ ચાતુરીમેં,

બાતનિમેં ગ્યાન નહિ ગ્યાન કહા બાની હૈ ॥

તાતૈ મેષ ગુરુતા કવિત્ત ગ્રંથ મંત્ર બાત,

ઇનતૈ અતીત ગ્યાન ચેતના નિસાની હૈ ।

ગ્યાનહીમેં ગ્યાન નહિ ગ્યાન ઠૌર કહું,

જાકૈ ઘટ ગ્યાન સોઈ ગ્યાનકા નિદાની હૈ ॥ ૧૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—મંત્ર = અપટલુ, કૂકલુ. જંત્ર = તાવીજ. તંત્ર = ટોટકા. કહાની = વાત. ગ્રંથ = શાસ્ત્ર. નિસાની = ચિહ્ન. બાની = વચન. ઠૌર = સ્થાન. નિદાની = કારણ.

અર્થ:—વેશમાં જ્ઞાન નથી, મહંતજ બનીને ફરવામાં જ્ઞાન નથી, મંત્ર, તંત્ર, જંત્રમાં જ્ઞાનની વાત નથી, શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન નથી, કવિતા-કૌશલ્યમાં જ્ઞાન નથી, વ્યાખ્યાનમાં જ્ઞાન નથી, કારણ કે વચન જડ છે તેથી વેશ, ગુરુપણું, કવિતા, શાસ્ત્ર, મંત્ર-તંત્ર, વ્યાખ્યાન, એનાથી ચૈતન્યલક્ષણનું ધારક જ્ઞાન જુદું છે. જ્ઞાન જ્ઞાનમાં જ છે, બીજે નથી. જેમના હૃદયમાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે તે જ જ્ઞાનનું મૂળકારણ અર્થાત આત્મા છે. ૧૧૨.

૧. આઠ ઋદ્ધિઓ—

દોહા—અણિમા મહિમા ગરમિતા, લઘિમા પ્રાપ્તી કામ ।

વશીકરણ અરુ ઈશતા, અષ્ટ રિદ્ધિકે નામ ॥

૨. આઠ સિદ્ધિઓ—આચાર, શ્રુત, શરીર, વચન, વાચન, બુદ્ધિ, ઉપયોગ અને સંગ્રહ સંલીનતા.

ज्ञान विना वेशधारी विषयना बिभारी छे (सवैया अेकत्रीसा)

मेष धरि लोकनिकौ बंचै सौ धरम ठग,
गुरु सो कहावै गुरुवाई जाहि चहिये ।
मंत्र तंत्र साधक कहावै गुनी जादूगर,
पंडित कहावै पंडिताई जामैं लहिये ॥
कवित्तकी कलामैं प्रवीन सो कहावै कवि,
बात कहि जानै सो पवारगीर कहिये ।
एतौ सब विषैके भिखारी मायाधारी जीव,
इन्हकौ विलोकिकै दयालरूप रहिये ॥ ११३ ॥

शब्दार्थः—अंघै = ढगे. प्रवीन = चतुर. पवारगीर = वात-चीतमां होशियार-सलाचतुर. विलोकिकै = नेधने.

अर्थः—जे वेष अपनावीने लोकेने ढगे छे, ते धर्म-ढग कहेवाय छे, जेमां लौकिक मोटाछ होय छे ते मोटा कहेवाय छे, जेनामां मंत्र-तंत्र साधवानो गुण छे ते ढदूगर कहेवाय छे, जे कवित्तामां होशियार छे ते कवि कहेवाय छे, जे वातचीतमां चतुर छे ते व्याख्याता कहेवाय छे. आ पधा कपटी छव विषयना बिभारी छे, विषयोनी पूर्ति माटे याचना करता करे छे, अेमनामां स्वार्थत्यागनो अंश पणु नथी. अेमने नेधने दया आववी नेधअे. ११३.

अनुभवनी योग्यता (होडरा)

जो दयालता भाव सो, प्रगट ग्यानकौ अंग ।
पै तथापि अनुभौ दसा, वरतै विगत तरंग ॥ ११४ ॥
दरसन ग्यान चरन दसा, करै एक जो कोइ ।
थिर है साधै मोख-मग, सुधी अनुभवी सोइ ॥ ११५ ॥

दर्शनज्ञानचारित्रयात्मा तत्त्वमात्मनः ।

एक एव सदा सेव्यो मोक्षमार्गो मुमुक्षुणा ॥ ४६ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રગટ = સાક્ષાત્. તથાપિ = તોપણ. વિગત = રહિત. તરંગ = વિકલ્પ. સુધી = ભેદવિજ્ઞાની.

અર્થ:—જેકે કરુણાભાવ જ્ઞાનનું સાક્ષાત્ અંગ છે, તોપણ અનુભવની પરિણતિ નિર્વિકલ્પ રહે છે. ૧૧૪. જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની એકતાપૂર્વક આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને મોક્ષમાર્ગને સાધે છે, તે જ ભેદવિજ્ઞાની અનુભવી છે. ૧૧૫.

આત્મ-અનુભવનું પારણામ (સવૈયા એકત્રીસા)

જોઈ દ્રિગ ગ્યાન ચરનાતમમૈં બૈઠિ ઠૌર,

મયૌ નિરદૌર પર વસ્તુકૌં ન પરસૈ ।

સુદ્ધતા વિચારૈ ધ્યાવૈ સુદ્ધતામૈં કેલિ કરૈ,

સુદ્ધતામૈં થિર હૈ અમૃત-ધારા વરસૈ ॥

ત્યાગિ તન કષ્ટ હૈ સપષ્ટ અષ્ટ કરમકૌ,

કરિ થાન ભ્રષ્ટ નષ્ટ કરૈ ઓર કરસૈ ।

સો તૌ વિકલ્પ વિજઈ અલ્પ કાલ માંહિ,

ત્યાગિ મૌ વિધાન નિરવાન પદ પરસૈ ॥ ૧૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરદૌર = પરિણામોની અચળતા રહિત. થાન (સ્થાન) = ક્ષેત્ર. પરસૈ (સ્પર્શ) = અડે. કેલિ = મોજ. સપષ્ટ (સ્પષ્ટ) = ખુલાસો. કરસૈ (કૃશ કરે) = જીર્ણ કરે. વિકલ્પ વિજઈ = વિકલ્પોની જળને જીતનાર. અલ્પ = (અલ્પ) થોડું. મૌ વિધાન = જન્મ-મરણના ફેરા. નિરવાન (નિર્વાણ) = મોક્ષ.

અર્થ:—જે કોઈ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ આત્મામાં અત્યંત દૃઢ સ્થિર થઈને વિકલ્પ-જળને દૂર કરે છે અને તેના પરિણામે પર-પદાર્થોને અડતા પણ નથી. જે આત્મશુદ્ધિની ભાવના અને ધ્યાન કરે છે અથવા શુદ્ધ આત્મામાં મોજ કરે છે અથવા એમ કહો કે શુદ્ધ આત્મામાં સ્થિર થઈને આત્મીય આનંદની અમૃત ધારા વરસાવે છે, તે શારીરિક કષ્ટોને ગણતા નથી અને સ્પષ્ટપણે આઠે કર્મોની સત્તાને શિથિલ અને વિચલિત કરી નાંખે છે, તથા તેમની નિર્જરા અને નાશ કરે છે. તે નિર્વિકલ્પ જ્ઞાની થોડા જ સમયમાં જન્મ-મરણરૂપ સંસાર છોડીને પરમ-ધામ અર્થાત મોક્ષ પામે છે. ૧૧૬.

आत्म-अनुभव करवानो उपदेश (शोपाथ)

गुण परजैमें द्रिष्टि न दीजै ।

निरविकल्प अनुभौ-रस पीजै ॥

आप समाइ आपमें लीजै ।

तनुपौ मेटि अपनुपौ कीजै ॥ ११७ ॥

शब्दार्थः—द्रिष्टि = नजर. रस = अमृत. तनुपौ = शरीरमां अङ्कार. अपनुपौ = आत्माने पोतानो मानवो.

अर्थः—आत्माना अनेक गुण-पर्यायोना विकल्पमां न पडतां निर्विकल्प आत्म-अनुभवनुं अमृत पीयो. तमे पोताना स्वरूपमां लीन थर्षत्व, अने शरीरमां अङ्गुलि छोडीने निज आत्माने अपनावो. ११७.

वणी— (दोहर)

तजि विभाउ हूजै मगन, सुद्धातम पद मांहि ।

एक मोख-मार्ग यहै, और दूसरौ नांहि ॥ ११८ ॥

अर्थः—राग-द्वेष आदि विभावपरिणुति दूर करीने शुद्ध आत्मपदमां लीन थाव, ये न अेक मोक्षनो रस्तो छे, भीन्ने मार्ग कोरि नथी. ११८. आत्म-अनुभव विना आह्य आरित्र होवा छतां पणु छव अवती छे. (सवैया अेकत्रीस)

*केई मिथ्याद्रिष्टी जीव धरै जिनमुद्रा भेष,
क्रियामैं मगन रहैं कहैं हम जती हैं ।

एको मोक्षपथो य एष नियतो दृग्ज्ञप्तिवृत्त्यात्मक-

स्तत्रैव स्थितिमेति यस्तमनिशं ध्यायेच्च तं चेतति ।

तस्मिन्नेव निरन्तरं विहरति द्रव्यान्तराण्यस्पृशन्

सोऽवश्यं समयस्य सारमचिरान्नित्योदयं विन्दति ॥ ४७ ॥

*ये त्वेनं परिहृत्य संवृतिपथप्रस्थापितेनात्मना

लिङ्गे द्रव्यमये वहन्ति ममतां तत्त्वावबोधच्युताः ।

नित्योद्योतमखण्डमेकमतुलालोकं स्वभावप्रभा-

प्राग्भारं समयस्य सारममलं नाद्यापि पश्यन्ति ते ॥ ४८ ॥

અતુલ અઘંડ મલ રહિત સદા ઉદોત,
એસે ગ્યાન માવસૌં વિમુખ મૂઢમતી હૈં ॥
આગમ સંભાલૈં દોસ ટાલૈં વિવહાર માલૈં,
પાલૈં વ્રત જદપિ તથાપિ અવિરતી હૈં ।
આપુકૌં કહાવૈં મોક્ષ માગકે અધિકારી,
મોક્ષસૌં સદીવ રુષ્ટ દુષ્ટ દુર્ગતી^૧ હૈં ॥ ૧૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—ક્રિયા = બાહ્ય ચારિત્ર. જતી (યતિ) = સાધુ. અતુલ = ઉપમા રહિત. અઘંડ = નિત્ય. સદા ઉદોત = હુમેશાં પ્રકાશિત રહેનાર. વિમુખ = પરાહુમુખ. મૂઢમતી = અજ્ઞાની. આગમ = શાસ્ત્ર. ભાલૈં = દેખે. અવિરતી (અવ્રતી) = વ્રત રહિત. રુષ્ટ = નારાજ. દુર્ગતી = ખોટી બુદ્ધિવાળા.

અર્થઃ—કેટલાક મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જિનલિંગ ધારણ કરીને શુભાચારમાં લાગ્યા રહે છે અને કહે છે કે અમે સાધુ છીએ. તે મૂર્ખ, અનુપમ, અઘંડ, અમલ, અવિનાશી અને સદા પ્રકાશવાન એવા જ્ઞાનભાવથી સદા પરાહુમુખ છે. જોકે તેઓ સિદ્ધાંતનું અધ્યયન કરે છે, નિર્દોષ આહાર-વિહાર કરે છે, અને વ્રતોનું પાલન કરે છે, તોપણ અવ્રતી છે. તેઓ પોતાને મોક્ષમાર્ગના અધિકારી કહે છે, પરંતુ તે દુષ્ટો મોક્ષમાર્ગથી વિમુખ છે અને દુર્ગતિ છે. ૧૧૯.

વળી— (એપાઈ)

જેસૈં મુગધ ધાન પહિચાનૈ ।
તુષ તંદુલકૌ મેદ ન જાનૈ ॥
તૈસૈં મૂઢમતી વિવહારી ।
લસૈં ન બંધ મોક્ષ ગતિ ન્યારી ॥ ૧૨૦ ॥

અર્થઃ—જેવી રીતે ભોળો મનુષ્ય અનાજને ઓળખે અને કૈતરા

૧. 'દુર્ગતી' એવો પણ પાઠ છે.

વ્યવહારવિમૂઢદષ્ટયઃ પરમાર્થ કલયન્તિ નો જનાઃ ।

તુષબોધવિમુગ્ધબુદ્ધયઃ કલયન્તીહ તુષં ન તણ્ડુલમ્ ॥ ૪૯ ॥

तथा अनाजना दाणानो भेद न ज्ञे, तेवी न रीते पाह्य-क्रियामां लीन
रहेनार अज्ञानी अंध अने मोक्षनी भिन्नता ज्ञेतो नथी. १२०.

वणी— (ढोडरा)

जे विवहारी मूढ नर, परजै बुद्धी जीव ।
तिन्हकौं बाहिज क्रियाविषै, है अवलंब सदीव ॥ १२१ ॥
कुमती बाहिज दृष्टिसौं, बाहिज क्रिया करंत ।
मानै मोख परंपरा, मनमैं हरष धरंत ॥ १२२ ॥
सुद्धातम अनुभौ कथा, कहै समकित्ती कोइ ।
सो सुनिकैं तासौं कहै, यह सिवपंथ न होइ । १२३ ॥

अर्थः—जे व्यवहारमां लीन अने पर्यायमां न अडंभुद्धि करनार
लोणा मनुष्यो छे, तेमने उमेशां पाह्य क्रियाकांडनुं न पण रडे छे. १२१.
जे अडिर्दृष्टि अने अज्ञानी छे तेओ पाह्य आरित्रने न अंगीकार करे छे
अने मनमां प्रसन्न थछने तेने मोक्षमार्ग समजे छे. १२२. जे कोर्ध
सभ्यदृष्टि छव ते मिथ्यात्वीओ साथे शुद्ध आत्म-अनुभवनी वार्ता करे
तो ते सांभणीने तेओ कहे छे के आ मोक्षमार्ग नथी. १२३.

अज्ञानी अने ज्ञानीओनी परिणुतिमां भेद छे (उचित्त)

*जिन्हके देहबुद्धि घट अंतर,
मुनि-मुद्रा धरि क्रिया प्रवांनहि ।
ते हिय अंध बंधके करता,
परम तत्तकौ भेद न जानहि ॥
जिन्हके हिए सुमतिकी कनिका,
बाहिज क्रिया भेष परमानहि ।

*द्रव्यलिङ्गमकारमीलितैर्दृश्यते समयसार एव न ।

द्रव्यलिङ्गमिह यत्किलान्यतो ज्ञानमेकमिदमेव हि रचतः ॥ ५० ॥

ते समकिती मोख मार्ग मुख,

करि प्रस्थान भवस्थिति मानहि ॥ १२४ ॥

शब्दार्थः—देहभुद्धि = शरीरने पोतानुं मानवुं. प्रमानहि = सत्य मानवुं. हिय = हृदय. परमतत्त = आत्मपदार्थ. कनिका = किरण. भवस्थिति = संसारनी स्थिति. मानहि = नष्ट करे छे.

अर्थः—जेमना हृदयमां शरीर उपर अहंभुद्धि छे, ते मुनिने वेश धारणु करीने पाह्य चारित्रने ज सत्य माने छे. ते हृदयना आंधणा पंधना कर्ता छे, आत्म-पदार्थना भर्म जणुता नथी, अने जे सम्यग्दृष्टि छेवोना हृदयमां सम्यग्ज्ञाननुं किरणु प्रकाशित थयुं छे, तेज्या पाह्य क्रिया अने वेपने पोतानुं निज-स्वरूप समजता नथी, तेज्या मोक्षमार्गनी सन्मुख गमन करीने भवस्थितिने नष्ट करे छे १२४.

समयसारने सार (सवैया ऐकत्रीसा)

आचारज कहैं जिन वचनकौ विसतार,

अगम अपार है कहेंगे हम कितनौ ।

बहुत बोलिबेसौं न मकसूद चुप्प भली,

बोलिये सुवचन प्रयोजन है जितनौ ॥

नानारूप जलपसौं नाना विकल्प उठैं,

तातैं जेतौ कारज कथन भलौ तितनौ ।

सुद्ध परमात्मकौ अनुभौ अभ्यास कीजै,

यहै मोख-पंथ परमारथ है इतनौ ॥ १२५ ॥

शब्दार्थः—विसतार (विस्तार) = झेलावो. अगम = अथाह. मकसूद = छष्ट. जलप = षड्वाद. कारज = काम. परमारथ (परमार्थ) = परम पदार्थ.

अलमलमतिजल्पैर्दुर्विकल्पैरनल्पै-

रयमहि परमार्थश्चेत्यतां नित्यमेकः ।

स्वरसविसरपूर्णज्ञानविस्फूर्तिमात्रा-

न्न खलु समयसारादुत्तरं किञ्चिदस्ति ॥ ५१ ॥

અર્થ:—શ્રીગુરુ કહે છે કે જિનવાણીનો વિસ્તાર વિશાળ અને અપરંપાર છે, અમે ક્યાં સુધી કહીશું. વધારે બોલવું અમારે યોગ્ય નથી, તેથી હવે મૌન થઈ રહેવું સારું છે, કારણ કે વચન એટલા જ બોલવા બેઠાએ, જેટલાથી પ્રયોજન સધાય. અનેક પ્રકારનો બકવાદ કરવાથી અનેક વિકલ્પ ઉદે છે, તેથી તેટલું જ કથન કરવું બરાબર છે જેટલાનું કામ હોય. બસ, શુદ્ધ પરમાત્માના અનુભવનો અભ્યાસ કરો, એ જ મોક્ષમાર્ગ છે અને એટલો જ પરમાર્થ છે. ૧૨૫.

વળી— (દોહરા)

સુદ્ધાતમ અનુભૌ ક્રિયા, સુદ્ધ ગ્યાન દ્વિગ દૌર ।
મુક્તિ-પંથ સાધન યદૈ, વાગજાલ સ્વ ઔર ॥ ૧૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રિયા = ચારિત્ર. દ્વિગ = દર્શન. વાગજાલ = વચનોનો આડંબર.

અર્થ:—શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવો તે જ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, બાકી બધો વચનનો આડંબર છે. ૧૨૬.

અનુભવ યોગ્ય શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ. (દોહરા)

જગત ચક્ષુ આનંદમય, ગ્યાન ચેતનાભાસ ।
નિરવિકલ્પ સામુત સુથિર, કીજૈ અનુભૌ તાસ ॥ ૧૨૭ ॥
અચલ અઘંડિત ગ્યાનમય, પૂરન વીત મમત્વ ।
ગ્યાન ગમ્ય વાધા રહિત, સૌ હૈ આતમ તત્વ ॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ:—આત્મપદાર્થ જગતના સર્વ પદાર્થોને દેખવા માટે નેત્ર છે, આનંદમય છે, જ્ઞાન-ચેતનાથી પ્રકાશિત છે, સંકલ્પ-વિકલ્પ રહિત છે,

इदमेकं जगच्चक्षुर्क्षयं याति पूर्णताम् ।

विज्ञानघनमानन्दमयमध्यक्षतां नयत् ॥ ५२ ॥

इतीदमात्मनस्तत्त्वं ज्ञानमात्रमवस्थितम् ।

अखण्डमेकमचलं स्वसंवेद्यमबाधितम् ॥ ५३ ॥

સ્વયંસિદ્ધ છે, અવિનાશી છે, અચળ છે, અખંડિત છે, જ્ઞાનનો પિંડ છે, સુખ આદિ અનંત ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે, વીતરાગ છે, ઇન્દ્રિયોથી અગોચર છે, જ્ઞાનગોચર છે, જન્મ-મરણ અથવા ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિની બાધાથી રહિત નિરાબાધ છે. આવા આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરો. ૧૨૭. ૧૨૮.

(દોહરા)

સર્વ વિસુદ્ધી દ્વાર યહ, કહ્યૌ પ્રગટ સિવપંથ ।

કુંદકુંદ મુનિરાજ કૃત, પૂન મયૌ ગરંથ ॥ ૧૨૯ ॥

અર્થ:—સાક્ષાત મોક્ષનો માર્ગ (એવો) આ સર્વવિશુદ્ધિ અધિકાર કહ્યો અને સ્વામી કુંદકુંદમુનિ રચિત શાસ્ત્ર સમાપ્ત થયું. ૧૨૯.

અન્થકર્તાનું નામ અને અન્થનો મહિમા (ચોપાઈ)

કુંદકુંદ મુનિરાજ પ્રવીના ।

તિન્હ યહ પ્રંથ ઇહાંલૌ કીના ॥

ગાથા વદ્ધ સુપ્રાકૃત વાની ।

ગુરુપરંપરા રીતિ વાની ॥ ૧૩૦ ॥

મયૌ ગિરંથ જગત વિચ્યાતા ।

સુનત મહાસુખ પાવહિ ગ્યાતા ॥

જે નવ રસ જગમાંહિ વાનાૈ ।

તે સવ સમયસાર રસ સાનૈ^૧ ॥ ૧૩૧ ॥

અર્થ:—આધ્યાત્મિક વિદ્યામાં કુશળ સ્વામી કુંદકુંદ મુનિએ આ અન્થ અહીં સુધી રચ્યો છે, અને તે ગુરુ-પરંપરાના કથન અનુસાર પ્રાકૃત ભાષામાં ગાથાબદ્ધ કથન કર્યું છે. ૧૩૦. આ અન્થ જગત્પ્રસિદ્ધ છે, એને સાંભળી જ્ઞાનીઓ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. લોકોમાં જે નવરસ પ્રસિદ્ધ છે તે બધા આ સમયસારના રસમાં સમાયેલા છે. ૧૩૧.

૧. ' માનૈ ' એવો પણ પાઠ છે.

वणी— (टोडरा)

प्रगटरूप संसारमै, नव रस नाटक होइ ।

नवरस गर्भित ग्यानमय, विरला जानै कोइ ॥ १३२ ॥

अर्थः—संसारमा प्रसिद्ध छे के नाटक नवरस सहित होय छे, पणु ज्ञानमा नवेय रस गर्भित छे, अे वात कोर्ध विरला न नखे छे.

भावाथः—नव रसोमा अधानो नायक शान्तरस छे अने शान्तरस ज्ञानमा छे. १३२.

नव रसोना नाम (कवित्त)

प्रथम सिंगार वीर दृजौ रस,

तीजौ रस करुना सुखदायक ।

हास्य चतुर्थ रुद्र रस पंचम,

छट्टम रस बीभच्छ विभायक ॥

सप्तम भय अट्टम रस अद्भुत,

नवमो शांत रसनिकौ नायक ।

ए नव रस एई नव नाटक,

जो जहं मगन सोइ तिहि लायक ॥ १३३ ॥

अर्थः—पहेलो शृंगार, पीले वीर रस, त्रीले सुखदायक कडुणा रस, चौथो हास्य, पांचमो रौद्र रस, छठो घृणारूपद पीलत्स रस, सातमो भयानक, आठमो अद्भुत अने नवमो सर्व रसोना शिरता न शान्तरस छे. आ नव रस छे. अने अे न नाटकइप छे. जे, जे रसमां भग्न थाय तेने ते न रुचिकर लागे छे. १३३.

नव रसोना लौकिक स्थान (सर्वथा अेकत्रीसा)

सोभामै सिंगार बसै वीर पुरुषार्थमै,

कोमल हिएमै करुना रस बखानिये ।

આનંદમૈં હાસ્ય રૂંડ મુંડમૈં વિરાજૈ રુદ્ર,
બીભત્સ તદ્દાં જહાં ગિલાનિ મન આનિયે ॥
ચિંતામૈં ભયાનક અથાહતામૈં અદ્ભુત,
માયાકૌ અરુચિ તામૈં સાંત રસ માનિયે ।
ઁઈ નવ રસ ભવરૂપ ઁઈ ભાવરૂપ,
ઇનિકૌ વિલેછિન સુદ્રિષ્ટિ જાગૈ જાનિયે ॥ ૧૩૪ ॥

શબ્દાર્થ:—રૂંડ મુંડ = રણુ-સંગ્રામ. વિલેછિન = પૃથક્કરણુ.

અર્થ:—શોભામાં શૃંગાર, પુરુષાર્થમાં વીર, કોમળ હૃદયમાં કરુણા, આનંદમાં હાસ્ય, રણુ-સંગ્રામમાં રૌદ્ર, ગ્લાનિમાં બીભત્સ, શોક મરણુાદિની ચિંતામાં ભયાનક, આશ્ચર્યમાં અદ્ભુત અને વૈરાગ્યમાં શાન્તરસનો નિવાસ છે. આ નવ રસ લૌકિક છે અને પારમાર્થિક છે, એનું પૃથક્કરણુ જ્ઞાન-દષ્ટિનો ઉદય થતાં થાય છે. ૧૩૪.

નવ રસોના પારમાર્થિક સ્થાન (છપ્પા)

ગુન વિચાર સિંગાર, વીર ઉદ્યમ ઉદાર રુચ્ચ ।
કરુના સમસ્સ રીતિ, હાસ હિરુદૈ ઉછાહ સુચ્ચ ॥
અષ્ટ કરમ દલમલન, રુદ્ર વરતૈ તિહિ થાનક ।
તન વિલેછ બીભચ્છ, રૂંડ મુચ્ચ દસા ભયાનક ॥
અદ્ભુત અનંત બલ ચિંતવન, સાંત સહજ વૈરાગ ધુવ ।
નવ રસ વિલાસ પરગાસ તવ,

જવ સુબોધ ઘટ પ્રગટ હુવ ॥ ૧૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉછાહ = ઉત્સાહ. દલમલન = નષ્ટ કરવું. વિલેછ = અશુચિ.

અર્થ:—આત્માને જ્ઞાનગુણથી વિભૂષિત કરવાનો વિચાર તે શૃંગાર રસ છે, કર્મ-નિર્જરાનો ઉદ્યમ તે વીર રસ છે, પોતાના જ જોવા સર્વ જીવોને સમજવા તે કરુણા રસ છે, મનમાં આત્મ-અનુભવનો ઉત્સાહ તે હાસ્યરસ છે, આઠ કર્મોનો નાશ કરવો તે રૌદ્ર રસ છે, શરીરની અશુચિનો

वियार करवो ते पीलत्स रस छे, जन्म-मरण आदिनुं दुःख चितववुं ते
लयानक रस छे, आत्मान्नी अनंत शक्तिनुं चितवन करवुं ते अद्भुत रस
छे, दृढ वैराग्य धारणु करवो ते शांत रस छे. ज्यारे हृदयमां सम्यग्ज्ञान
प्रगट थाय छे त्यारे आ रीते नवरसनो विलास प्रकाशित थाय छे. १३५.

(चोपाई)

जब सुबोध घटमैं परगासै ।
तब रस विरस विषमता नासै ॥
नव रस लखै एक रस मांही ।
तातैं विरस भाव मिटि जांही ॥ १३६ ॥

शब्दार्थः—सुबोध = सम्यग्ज्ञान. विषमता = भेद.

अर्थः—ज्यारे हृदयमां सम्यग्ज्ञान प्रगट थाय छे, त्यारे रस-विरसनो
भेद मटी नय छे. अेक ज रसमां नव रस हेभाय छे, तेथी विरसभाव
नष्ट थधने अेक शान्त रसमां ज आत्मा विश्राम ले छे. १३६.

(दोडरा)

सब रसगर्भित मूल रस, नाटक नाम ग्रंथ ।
जाके सुनत प्रवांन जिय, समुझै पंथ कुपंथ ॥ १३७ ॥

शब्दार्थः—मूल रस = प्रधानरस. कुपंथ = मिथ्यामार्ग.

अर्थः—आ नाटक समयसार ग्रन्थ सर्व रसोथी गर्भित आत्मानु-
भवरूप मूल रसमय छे, ते सांभणतां ज एव सन्मार्ग अने उन्मार्गने
समल नय छे. १३७.

(चोपाई)

वरतै ग्रंथ जगत हित काजा ।
प्रगटे अमृतचंद्र मुनिराजा ॥
तब तिन्हि ग्रंथ जानि अतिनीका ।
रची बनाई संसकृत टीका ॥ १३८ ॥

અર્થ:—આ જગહિતકારી ગ્રન્થ પ્રાકૃત ભાષામાં હતો. અમૃતચન્દ્ર સ્વામીએ તેને અત્યંત શ્રેષ્ઠ જાણીને એની સંસ્કૃત ટીકા બનાવી. ૧૩૮.

(દોહરા)

સર્વ વિસુદ્ધી દ્વારલૌં, આણ કસ્ત વચ્ચાન ।

તવ આચારજ મગતિસૌં, કૌં ગ્રંથ ગુન ગાન ॥ ૧૩૯ ॥

અર્થ:—અમૃતચન્દ્ર સ્વામીએ સર્વવિશુદ્ધિ દ્વાર સુધી આ ગ્રન્થનું સંસ્કૃત ભાષામાં વ્યાખ્યાન કર્યું છે અને ભક્તિપૂર્વક ગુણાનુવાદ ગાયા છે. ૧૩૯.

દસમા અધિકારનો સાર

અનંતકાળથી જન્મ-મરણરૂપ સંસારમાં નિવાસ કરતાં આ મોહી જીવે પુદ્ગલોના સમાગમથી કદી પોતાના સ્વરૂપનો આસ્વાદ લીધો નથી; અને રાગ-દ્વેષ આદિ મિથ્યાભાવોમાં તત્પર રહ્યો. હવે સાવધાન થઈને નિજાત્મઅભિરુચિરૂપ સુમતિ રાધિકા સાથે સંબંધ કરવો અને પરપદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિરૂપ કુમતિ કુખજથી વિરક્ત થવું ઉચિત છે. સુમતિ રાધિકા શેતરંજના ખેલાડી સમાન પુરુષાર્થને મુખ્ય કરે છે અને કુમતિ કુખજ ચોપાટના ખેલાડીની જેમ 'પાસા પડે સો દાવ' ની નીતિથી ભાગ્યનું અવલંબન લે છે. આ દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ છે કે નીતિથી પોતાના બુદ્ધિબળ અને બાહ્ય સાધનોનો સંગ્રહ કરીને ઉદ્યોગમાં તત્પર થવાની શિખામણ આપવામાં આવી છે. નસીબની વાત છે, કર્મ જેવો રસ આપશે તે થશે, ભાગ્યમાં નથી, ઇત્યાદિ ભાગ્યને રોવું તેને અજ્ઞાનભાવ કહ્યો છે, કારણ કે ભાગ્ય આંધળું છે અને પુરુષાર્થ દેખતો છે.

આત્મા પૂર્વકર્મરૂપ વિષ-વૃક્ષોનો કર્તા-ભોક્તા નથી, આ જાતનો વિચાર દૃઢ રાખવાથી અને શુદ્ધાત્મપદમાં મસ્ત રહેવાથી તે કર્મ-સમૂહ પોતાની મેળે નષ્ટ થઈ જાય છે. જે આંધળો મનુષ્ય લંગડા મનુષ્યને પોતાના ખભા ઉપર લઈ લે, તે આંધળો લંગડાના જ્ઞાન અને લંગડો આંધળાના પગની મદદથી રસ્તો પસાર કરી શકે છે, પરંતુ આંધળો એકલો જ રહે અને લંગડો પણ તેનાથી જુદો રહે તે, તે બંને ઇચ્છિત ક્ષેત્રે પહોંચી શકતા નથી અને વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકતા નથી. એ જ દશા જ્ઞાન અને

ચારિત્રની છે. સાચું પૂછે તો, જ્ઞાન વિના ચારિત્ર ચારિત્ર જ નથી, અને ચારિત્ર વિના જ્ઞાન જ્ઞાન જ નથી, કારણ કે જ્ઞાન વિના પદાર્થનું સ્વરૂપ કોણ ઓળખશે અને ચારિત્ર વિના સ્વરૂપમાં વિશ્રામ કેવી રીતે મળશે ? તેથી સ્પષ્ટ છે કે જ્ઞાન-વૈરાગ્યની જોડી છે. ક્રિયાના કૃળમાં લીન થવાનો જૈનમતમાં કાંઈ મહિમા નથી, તેને “કરની હિત હરની સદા, મુક્તિ વિતરની નાંહિ” કહ્યું છે. તેથી જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનગોચર અને જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો જ અનુભવ કરે છે.

યાદ રહે કે જ્ઞાન આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે, જ્યારે તે જ્ઞેયનું ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ જાણે છે, ત્યારે તેની પરિણતિ જ્ઞેયાકાર થાય છે કારણ કે જ્ઞાન સવિકલ્પ છે, દર્શન સમાન નિર્વિકલ્પ નથી, અર્થાત્ જ્ઞાન જ્ઞેયના આકાર આદિનો વિકલ્પ કરે છે કે આ નાનું છે, મોટું છે, વાંકું છે, સીધું છે, ઊંચું છે, નીચું છે, ગોળ છે, ત્રિકોણ છે, મીઠું છે, કડવું છે, સાધક છે, બાધક છે, હેય છે, ઉપાદેય છે, ઇત્યાદિ. પરંતુ જ્ઞાન જ્ઞાન જ રહે છે, જ્ઞેયનું જ્ઞાયક હોવાથી અથવા જ્ઞેયાકારે પરિણમવાથી જ્ઞેયરૂપ થતું નથી. પરંતુ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયની આકૃતિ પ્રતિબિમ્બિત થવાથી અથવા તેમાં આકાર આદિનો વિકલ્પ થવાથી અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનનો દોષ સમજે છે અને કહે છે કે જ્યારે આ જ્ઞાનની સવિકલ્પતા મટી જશે—અર્થાત્ આત્મા શૂન્ય જડ જેવો થઈ જશે, ત્યારે જ્ઞાન નિદોષ થશે, પરંતુ ‘વસ્તુસ્વભાવ મિટ્ટે નહિ કયોંહી’ની નીતિથી તેમનો વિચાર નિષ્ફળ છે. ઘણું ખરું જ્ઞેવામાં આવ્યું છે તે આપણે કાંઈ ને કાંઈ ચિંતવન કર્યા જ કરીએ છીએ, તેનાથી ખેદખિન્ન થયા કરીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે આ ચિંતવન ન થયા કરે. એ માટે આપણો અનુભવ એવો છે કે ચેતયિતા ચેતન તો ચેતતો જ રહે છે, ચેતતો હતો અને ચેતતો રહેશે, તેનો ચેતના સ્વભાવ મટી શકતો નથી. “તાતૈં ખેદ કરૈં સઠ યોંહી”ની નીતિથી ખિન્નતા પ્રતીત થાય છે, માટે ચિંતવન ધર્મ-ધ્યાન અને મંદક્રપાયરૂપ થવું જોઈએ. એમ કરવાથી ઘણી શાન્તિ મળે છે તથા સ્વભાવનો સ્વાદ મળવાથી સાંસારિક સંતાપ સતાવી શકતા નથી, તેથી સદા સાવધાન રહીને ઇષ્ટ-વિયોગ, અનિષ્ટ-સંયોગ પરિગ્રહ-સંગ્રહ આદિને અત્યંત ગૌણ કરીને નિર્ભય, નિરાકુળ, નિગમ, નિર્ભેદ આત્માના અનુભવનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

स्याद्वाद द्वार

(११)

स्वामी अमृतचंद्र मुनिनी प्रतिज्ञा (चोपाध)

अदभुत ग्रंथ अध्यात्म वानी ।
समुझै कोऊ विरला ग्यानी ॥
यामैं स्यादवाद अधिकार ।
ताकौ जो कीजै बिसतार ॥ १ ॥
तो ग्रंथ अति सोभा पावै ।
वह मंदिर यहु कलस कहावै ॥
तब चित अमृत वचन गढि खोले ।
अमृतचंद्र आचारज बोले ॥ २ ॥

शब्दार्थः—अद्भुत = अथाह. विरला = कोर्ध कोर्ध. गढि = रचिने.

अर्थः—आ अध्यात्म-कथननो गढन ग्रन्थ छे, येने कोर्ध विरला मनुष्य न समल शके छे. जे जेभां स्याद्वाद अधिकार वधारवामां आवे तो आ ग्रन्थ अत्यंत सुन्दर थर्ध जय, अर्थात् जे कुंदकुंदस्वामी रचित ग्रन्थनी रचना मंदिरवत् छे, तो तेना उपर स्याद्वादनुं कथन कणश समान सुशोभित थरी. जेवो विचार करीने अमृत-वचनोनी रचना करीने अमृत-चन्द्र स्वामी कहे छे. १. २.

वणी— (दोहर)

कुंदकुंद नाटक विषै, कह्यो दरब अधिकार ।
स्यादवाद नै साधि मै, कहौ अवस्था द्वार ॥ ३ ॥
कहौ मुक्ति-पदकी कथा, कहौ मुक्तिकौ पंथ ।
जैसे घृत कारज जहां, तहां कारन दधि मंथ ॥ ४ ॥

અર્થ:—સ્વામી કુન્દકુન્દાચાર્યે નાટક ગ્રન્થમાં જીવ-અજીવ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, હવે હું સ્યાદ્વાદ, નય અને સાધ્ય-સાધક અધિકાર કહું છું. ૩. સાધ્ય-સ્વરૂપ મોક્ષપદ અને સાધક-સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગનું કથન કરું છું, જેવી રીતે ધી-રૂપ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે દહીં વલોવવું તે કારણ છે. ૪.

ભાવાર્થ:—જેવી રીતે દધિમંચનરૂપ કારણ મળવાથી ઘૃત પદાર્થની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, તેવી જ રીતે મોક્ષમાર્ગનું ગ્રહણ કરવાથી મોક્ષપદાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષમાર્ગ કારણ છે અને મોક્ષપદાર્થ કાર્ય છે. કારણ વિના કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેથી કારણસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ અને કાર્યસ્વરૂપ મોક્ષ પામ્નેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

(ચોપાઈ)

અમૃતચંદ્ર બોલે મૃદુવાની ।

સ્યાદવાદકી સુનો કહાની ॥

કોઝ કહે જીવ જગ માંહી ।

કોઝ કહે જીવ હૈ નાંહી ॥ ૫ ॥

(દોહરા)

एकरूप कोऊ कहै, कोऊ अगनित अंग ।

छिनभंगुर कोऊ कहै, कोऊ कहै अभंग ॥ ६ ॥

नै अनंत इहबिधि कही, मिलै न काहू कोई ।

जो सब नै साधन करै, स्यादवाद है सोई ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—કહાની = કથન. અગનિત અંગ = અનેક રૂપ. છિનભંગુર = અનિત્ય. અભંગ = નિત્ય.

અર્થ:—અમૃતચન્દ્ર સ્વામીએ મૃદુ વચનોમાં કહ્યું કે સ્યાદ્વાદનું કથન સાંભળો; કોઈ કહે છે કે સંસારમાં જીવ છે, કોઈ કહે છે કે જીવ નથી. ૫. કોઈ જીવને એકરૂપ અને કોઈ અનેકરૂપ કહે છે, કોઈ જીવને અનિત્ય અને કોઈ નિત્ય કહે છે. ૬. આ રીતે અનેક નય છે, કોઈ કોઈમાં મળતા નથી, પરસ્પર વિરુદ્ધ છે અને જે સર્વ નયોને સાધે છે તે સ્યાદ્વાદ છે. ૭.

શબ્દાર્થ:—અવિનશ્વર = નિત્ય. નશ્વર = અનિત્ય. નિબધીન = પોતાને આધીન. પરાધીન = બીજાને આધીન. નાંહી = નષ્ટ થનાર.

અર્થ:—શિષ્ય પૂછે છે કે હું સ્વામી! જગતમાં જીવ સ્વાધીન છે કે પરાધીન? જીવ એક છે અથવા અનેક? જીવ સદાકાળ છે અથવા કોઈવાર જગતમાં નથી રહેતો? જીવ અવિનાશી છે અથવા નાશવાન છે? શ્રીગુરુ કહે છે કે દ્રવ્યદષ્ટિથી જુઓ તો જીવ સદાકાળ છે, સ્વાધીન છે, એક છે અને અવિનાશી છે. પર્યાયદષ્ટિએ પરાધીન, ક્ષણભંગુર, અનેકરૂપ અને નાશવાન છે, તેથી જ્યાં જે અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું હોય તેને પ્રમાણ કરવું બેઠ્ઠાએ.

વિશેષ:—જ્યારે જીવની કર્મરહિત શુદ્ધ અવસ્થા ઉપર દષ્ટિ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્વાધીન છે, જ્યારે તેની કર્માધીન દશા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે, ત્યારે તે પરાધીન છે, લક્ષણની દષ્ટિએ સર્વ જીવદ્રવ્ય એક છે, સંખ્યાની દષ્ટિએ અનેક છે. જીવ હતો, જીવ છે, જીવ રહેશે, એ દષ્ટિએ જીવ સદાકાળ છે, જીવ એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં જાય છે, તેથી એક ગતિમાં સદાકાળ નથી. જીવ પદાર્થ કદી નષ્ટ થઈ જતો નથી, તેથી તે અવિનાશી છે, ક્ષણે-ક્ષણે પરિણમન કરે છે તેથી તે અનિત્ય છે. ૯.
પદાર્થ સ્વ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિરૂપ અને પર-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નાસ્તિરૂપ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

દર્વ સ્વેત કાલ ભાવ ચ્યારૌં ભેદ વસ્તુહીમૈં,

અપને ચતુષ્ક વસ્તુ અસ્તિરૂપ માનિયૈ ।

પરકૈ ચતુષ્ક વસ્તુ નાસતિ નિયત અંગ,

તાકૌ ભેદ દર્વ-પરજાઙ મધ્ય જાનિયૈ ॥

દર્વ તૌ વસ્તુ સ્વેત સત્તાભૂમિ કાલ ચાલ,

સ્વભાવ સહજ મૂલ સકતિ વચ્ચાનિયૈ ।

યાહી માંતિ પર વિકલપ બુદ્ધિ કલપના,

વિવહારદ્રિષ્ટિ અંસ ભેદ પરવાંનિયૈ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ચતુષ્ક = ચાર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ. અસ્તિ = છે. નાસતિ = નથી. નિયત = નિશ્ચય. પરબંધ = અવસ્થા. સત્તાભૂમિ = ક્ષેત્રાવગાહ.

અર્થ:—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચારે વસ્તુમાં જ છે, તેથી પોતાના ચતુષ્ક અર્થાત્ સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ વસ્તુ અસ્તિસ્વરૂપ છે અને પરચતુષ્ક અર્થાત્ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભાવની અપેક્ષાએ વસ્તુ નાસ્તિરૂપ છે. આ રીતે નિશ્ચયથી દ્રવ્ય અસ્તિ-નાસ્તિરૂપ છે. તેમના ભેદ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં જાણી શકાય છે. વસ્તુને દ્રવ્ય, સત્તાભૂમિને ક્ષેત્ર, વસ્તુના પરિણમનને કાળ અને વસ્તુના મૂળ સ્વભાવને ભાવ કહે છે. આ રીતે યુદ્ધિથી સ્વચતુષ્ટય અને પરચતુષ્ટયની કલ્પના કરવી તે વ્યવહારનયનો ભેદ છે.

વિશેષ:—ગુણ-પર્યાયોના સમૂહને વસ્તુ કહે છે, એનું જ નામ દ્રવ્ય છે. પદાર્થ આકાશના જે પ્રદેશોને રોકીને રહે છે અથવા જે પ્રદેશોમાં પદાર્થ રહે છે, તે સત્તાભૂમિને ક્ષેત્ર કહે છે. પદાર્થના પરિણમન અર્થાત્ પર્યાયથી પર્યાયાન્તર થવું તેને કાળ કહે છે. અને પદાર્થના નિજસ્વભાવને ભાવ કહે છે. આ જ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પદાર્થનું ચતુષ્ક અથવા ચતુષ્ટય કહેવાય છે. આ પદાર્થનું ચતુષ્ટય સદા પદાર્થમાં જ રહે છે, તેનાથી ભિન્ન થતું નથી. જેમકે—ઘટમાં સ્પર્શ, રસ અથવા રુક્ષ, કઠોર, રક્ત આદિ ગુણ-પર્યાયોનો સમુદાય દ્રવ્ય છે, જે આકાશના પ્રદેશોમાં ઘટ સ્થિત છે અથવા ઘટના પ્રદેશો તેનું ક્ષેત્ર છે, ઘટના ગુણ-પર્યાયોનું પરિવર્તન તેનો કાળ છે, ઘટની જળધારણની શક્તિ તેનો ભાવ છે. એવી જ રીતે પટ પણ એક પદાર્થ છે, ઘટની જેમ પટમાં પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ છે. ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ઘટમાં છે, પટમાં નથી; તેથી ઘટ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અસ્તિરૂપ છે અને પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી નાસ્તિરૂપ છે. એવી જ રીતે પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પટમાં છે, તેથી પટ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અસ્તિરૂપ છે, પટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ઘટમાં નથી, તેથી પટ, ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી નાસ્તિરૂપ છે. ૧૦.

સ્વાદ્વાદના સાત ભંગ (દોહરા)

હૈ નાંહી નાંહી સુ હૈ, હૈ હૈ નાંહી નાંહિ ।

યહ સરવંગી નય ધની, સબ માનૈ સબમાંહિ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હૈ = છે. નાંહી = નથી. હૈ નાંહી = છે-નથી. નાંહી સુ હૈ = અવક્તવ્ય.

અર્થ:—અસ્તિ, નાસ્તિ અસ્તિ-નાસ્તિ, અવક્તવ્ય, અસ્તિ અવક્તવ્ય, નાસ્તિ અવક્તવ્ય અને અસ્તિ-નાસ્તિ અવક્તવ્ય. આવી રીતે સાત ભંગ થાય છે. એને સર્વાંગ નયના સ્વામી સ્યાદાદ સર્વ વસ્તુમાં માને છે.

વિશેષ:—સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાળ અને સ્વભાવ આ પોતાના ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ તો દ્રવ્ય અસ્તિસ્વરૂપ છે અર્થાત્ પોતા સમાન છે. પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભાવ આ પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય નાસ્તિસ્વરૂપ છે અર્થાત્ પરસમાન નથી. ઉપર્યુક્ત સ્વચતુષ્ટય પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ ક્રમથી ત્રણે કાળે પોતાના ભાવોથી અસ્તિ-નાસ્તિ-સ્વરૂપ છે અર્થાત્ પોતા સમાન છે-પરસમાન નથી. અને સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય એક જ કાળે વચનગોચર નથી, આ કારણે અવક્તવ્ય છે અર્થાત્ કહેવામાં આવી શકતું નથી. અને તે જ સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને એક જ કાળે સ્વ-પર ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય અસ્તિસ્વરૂપ છે તોપણ અવક્તવ્ય છે. અને તે જ દ્રવ્ય પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને એક જ કાળે સ્વ-પર ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નાસ્તિસ્વરૂપ છે તોપણ કહી શકાતું નથી. અને તે જ દ્રવ્ય સ્વચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને પરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અને એક જ કાળે સ્વપરચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિ-નાસ્તિસ્વરૂપ છે. તોપણ અવક્તવ્ય છે. જેમકે—એક જ પુરુષ પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય છે અને તે જ પુરુષ પોતાના પિતાની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે. તે જ પુરુષ મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ કહેવાય છે અને ભાણેજની અપેક્ષાએ મામા કહેવાય છે, સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પતિ કહેવાય છે, બહેનની અપેક્ષાએ ભાઈ કહેવાય છે તથા તે જ પુરુષ પોતાના વેરીની અપેક્ષાએ શત્રુ કહેવાય છે અને ઇષ્ટની અપેક્ષાએ મિત્ર પણ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ અનેક સંબંધોથી એક જ પુરુષ કથંચિત અનેક પ્રકારે કહેવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે એક દ્રવ્ય સાત ભંગદ્વારા સાધવામાં આવે છે. આ સાત ભંગોનું વિશેષ સ્વરૂપ સમ્ભંગીતરંગિણી આદિ અન્ય જૈનશાસ્ત્રોમાંથી સમજવું જોઈએ. ૧૧.

એકાન્તવાદીઓના ચૌદ નય-ભેદ (સર્વેયા એકત્રીસા)

ગ્યાનકૌ કાસન જ્ઞેય આતમા ત્રિલોકમય,
જ્ઞેયમૌ અનેક ગ્યાન મેલ જ્ઞેય છાંહી હૈ ।
જૌલૌ જ્ઞેય તૌલૌ ગ્યાન સર્વ દર્વમૈ વિગ્યાન,
જ્ઞેય ક્ષેત્ર માન ગ્યાન જીવ વસ્તુ નાંહી હૈ ॥
દેહ નસૈ જીવ નસૈ દેહ ઉપજત લસૈ,
આતમા અચેતના હૈ સત્તા અંસ માંહી હૈ ।
જીવ છિનભંગુર અગ્યાયક સહજરૂપી' ગ્યાન,
એસી એસી એકાન્ત અવસ્થા મૂઢ પાંહી હૈ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—(૧) જ્ઞેય, (૨) ત્રૈલોક્યમય, (૩) અનેક જ્ઞાન, (૪) જ્ઞેયનું પ્રતિબિમ્બ, (૫) જ્ઞેય કાળ, (૬) દ્રવ્યમય જ્ઞાન, (૭) ક્ષેત્રયુત જ્ઞાન, (૮) જીવ નાશિત, (૯) જીવ વિનાશ, (૧૦) જીવ ઉત્પાદ, (૧૧) આતમા અચેતન, (૧૨) સત્તા અંશ, (૧૩) ક્ષણભંગુર અને (૧૪) અજ્ઞાયક. આવી રીતે ચૌદ નય છે. જે કોઈ એક નયનું ગ્રહણ કરે અને બાકીનાને છોડે, તે એકાન્તી મિથ્યાદષ્ટિ છે.

(૧) જ્ઞેય—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાન માટે જ્ઞેય કારણ છે.

(૨) ત્રૈલોક્ય પ્રમાણ—એક પક્ષ એ છે કે આતમા ત્રણલોક બરાબર છે.

(૩) અનેક જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞેયમાં અનેકતા હોવાથી જ્ઞાન પણ અનેક છે.

(૪) જ્ઞેયનું પ્રતિબિમ્બ—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય પ્રતિબિમ્બિત થાય છે.

(૫) જ્ઞેય કાળ—એક પક્ષ એ છે કે જ્યાંસુધી જ્ઞેય છે ત્યાંસુધી જ્ઞાન છે, જ્ઞેયનો નાશ થવાથી જ્ઞાનનો પણ નાશ છે.

૧. ' સરૂપી જ્ઞાન ' એવો પણ પાઠ છે.

(૬) દ્રવ્યમય જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષી અભિન્ન છે, તેથી બધા પદાર્થો જ્ઞાનરૂપ છે.

(૭) ક્ષેત્રયુત જ્ઞાન—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞેયના ક્ષેત્ર બરાબર જ્ઞાન છે એનાથી બહાર નથી.

(૮) જીવ નાસ્તિ—એક પક્ષ એ છે કે જીવ પદાર્થનું અસ્તિત્વ જ નથી.

(૯) જીવ વિનાશ—એક પક્ષ એ છે કે દેહનો નાશ થતાં જ જીવનો નાશ થઈ જાય છે.

(૧૦) જીવ ઉત્પાદ—એક પક્ષ એ છે કે શરીરની ઉત્પત્તિ થતાં જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે.

(૧૧) આત્મા અચેતન—એક પક્ષ એ છે કે આત્મા અચેતન છે, કેમકે જ્ઞાન અચેતન છે.

(૧૨) સત્તા અંશ—એક પક્ષ એ છે કે આત્મા સત્તાનો અંશ છે.

(૧૩) ક્ષણભંગુર—એક પક્ષ એ છે કે જીવનું સદા પરિણમન થાય છે, તેથી ક્ષણભંગુર છે.

(૧૪) અજ્ઞાયક—એક પક્ષ એ છે કે જ્ઞાનમાં જાણવાની શક્તિ નથી, તેથી અજ્ઞાયક છે. ૧૪.

પ્રથમ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝ મૂઠ કહે જૈસૈં પ્રથમ સવાંરી મીંતિ,
પાછૈં તાકૈં ડુપર સુચિત્ર આછયૌ લેચિણ ।

તૈસૈં મૂલ કાન પ્રગટ ઘટ પટ જૈસૌ,
તૈસૌ તહાં ગ્યાનરૂપ કારજ વિસેચિણ ॥

ગ્યાની કહે જૈસી વસ્તુ તૈસૌ હી સુમાવ તાકૌ,
તાતૈં ગ્યાન જ્ઞેય મિન્ન મિન્ન પદ પેચિણ ।

કામન કારજ ઢોઝ ંકહીમૈં નિહચૈ પૈ,
તેરૌ મત સાચૌ વિવહારદષ્ટિ દેશિણ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભીંતિ = દીવાલ. આછયૌ = ઉત્તમ. મૂલ કારન = મુખ્ય કારણ.
કારણ = કાર્ય. નિહચૈ = નિશ્ચયનયથી.

અર્થઃ—કોઈ અજ્ઞાની (મીમાંસક) આદિ કહે છે કે પહેલાં દીવાલ સાફ કરીને પછી તેના ઉપર ચિત્રકામ કરવાથી ચિત્ર સારું થાય છે અને જો દીવાલ ખરાબ હોય તો ચિત્ર પણ ખરાબ ઉઘડે છે; તેવી જ રીતે જ્ઞાનના મૂળ કારણ ઘટ-પટ આદિ જોય જોવા હોય છે તેવું જ્ઞાનરૂપ કાર્ય થાય છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે જ્ઞાનનું કારણ જોય છે. અને સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની સંબોધન કરે છે કે જે જોયો પદાર્થ હોય છે, તેવો જ તેનો સ્વભાવ હોય છે, તેથી જ્ઞાન અને જોય ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થ છે. નિશ્ચયનયથી કારણ અને કાર્ય બન્ને એક જ પદાર્થમાં છે, તેથી તારું જે મંતવ્ય છે તે વ્યવહારનયથી સત્ય છે. ૧૩.

બીજા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)
કોઝ મિથ્યામતી લોકાલોક વ્યાપિ ગ્યાન માનિ,
સમુદ્ગ્રૈ ત્રિલોક પિંડ આતમ દસ્ય હૈ ।
યાહીતૈં સુહંદ મયૌ ઢોલૈ મુખહૂ ન બોલૈ,
કહૈ યા જગતમૈં હમારોઈ પરબ હૈ ॥
તાસૌં ગ્યાતા કહૈં જીવ જગતસૌં મિન્ન પૈ,
જગતકૌ વિકાસી તૌહી યાહીતૈં ગસબ હૈ ।
જો વસ્તુ સો વસ્તુ પરરૂપસૌં નિશલી સદા,
નિહચૈ પ્રમાન સ્યાદવાદમૈં સરબ હૈ ॥ ૧૪ ॥

વિશ્વં જ્ઞાનમિતિ પ્રતર્ક્ય સકલં દષ્ટ્વા સ્વતત્વાશયા

મૂત્વા વિશ્વમયઃ પશુઃ પશુરિવ સ્વચ્છન્દમાચેષ્ટતે ।

યત્તત્ત્વપરરૂપતો ન તદિતિ સ્યાદ્વાદદર્શી પુન—

વિશ્વાદ્ભિન્નમવિશ્વવિશ્વઘટિતં તસ્ય સ્વતત્ત્વં સ્પૃશેત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—લોક = જ્યાં છ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય. અલોક = લોકથી બહારનું ક્ષેત્ર.
સુછંદ = સ્વતંત્ર. ગરબ = અભિમાન.

અર્થ:—કોઈ અજ્ઞાની (નૈયાયિક આદિ) જ્ઞાનને લોકાલોક વ્યાપી જાણીને આત્મ-પદાર્થને ત્રૈલોક્ય-પ્રમાણુ સમજી બેઠા છે, તેથી પોતાને સર્વવ્યાપી સમજીને સ્વતંત્ર વર્તે છે; અને અભિમાનમાં મસ્ત થઈને ખીજને મૂર્ખ સમજે છે, કોઈની સાથે વાત પણ કરતા નથી અને કહે છે કે સંસારમાં અમારો જ સિદ્ધાંત સાચો છે. તેમને સ્યાદ્વાદી કહે છે કે જીવ જગતથી જુદો છે, પરંતુ તેનું જ્ઞાન ત્રણ લોકમાં પ્રસારિત થાય છે તેથી તેને ઈશ્વરપણાનું અભિમાન છે, પરંતુ પદાર્થ પોતાના સિવાય અન્ય પદાર્થોથી સદા નિરાળો રહે છે, તેથી નિશ્ચયનયથી સ્યાદ્વાદમાં સર્વ ગર્ભિત છે. ૧૪.

તૃતીય પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝ પસુ ગ્યાનકી અનંત વિચિત્રાઈ દેસૈ,
જ્ઞેયકે અકાર નાનારૂપ વિસતરચૌ હૈ ।
તાહીકો વિચારિ કહે ગ્યાનકી અનેક સત્તા,
ગહિકૈ એકંત પચ્છ લોકનિસૌં લચૌ હૈ ॥
તાકૌ ભ્રમ મંજિવેકૌ ગ્યાનવંત કહે ગ્યાન,
અગમ અગાધ નિગબાધ રસ મચૌ હૈ ।
જ્ઞાયક સુભાઈ પરજાયસૌં અનેક મચૌ,
જદ્યપિ તથાપિ એકતાસૌં નહિ ટચૌ હૈ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પસુ = મૂર્ખ. વિસતરચૌ = ફેલાયો. લચૌ = ઝગડે છે. ભંજિવેકૌ = નષ્ટ કરવાને માટે.

બાહ્યાર્થગ્રહણસ્વભાવમરતો વિષ્વગ્નિચિત્રોલ્લસદ-

જ્ઞેયાકારવિશીર્ણશક્તિરમિતસ્ત્રુટચન્પશુર્નશ્યતિ ।

એકદ્રવ્યતયા સદા વ્યુદિતયા મેદભ્રમં ધ્વંસય-

ન્નેકં જ્ઞાનમબાધિતાનુભવનં પશ્યત્યનેકાન્તવિત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અનંત જ્ઞેયના આકારરૂપ પરિણમન કરવાથી જ્ઞાનમાં અનેક વિચિત્રતાઓ દેખાય છે, તેનો વિચાર કરીને કોઈ કોઈ પશુવત્ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાન અનેક છે અને એનો એકાન્ત પક્ષ ગ્રહણ કરીને લોકો સાથે અગડે છે. તેમનું અજ્ઞાન દૂર કરવા માટે સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાન અગમ્ય, ગંભીર અને નિરાખ્યાય રસથી પરિપૂર્ણ છે. તેનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, તે બેકે પર્યાયદષ્ટિથી અનેક છે, તોપણ દ્રવ્યદષ્ટિથી એક જ છે. ૧૫.

અર્થ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ કુધી કહે ગ્યાન માંહિ જ્ઞેયકૌ અકાર,
 પ્રતિભાસિ સ્થૌ હૈ કલંક તાહિ ધોઈયૈ ।
 જવ ધ્યાન જલસૌં પસ્વારિકૈ ધવલ કીજૈ,
 તવ નિગકાર સુદ્ધ ગ્યાનમય હોઈયૈ ॥
 તાસૌં સ્યાદવાદી કહે ગ્યાનકૌ સુભાઝ યહૈ,
 જ્ઞેયકૌ અકાર વસ્તુ માંહિ કહાં સ્વોઈયૈ ।
 જૈસે નાનારૂપ પ્રતિવિંબકી ઝલક દીસૈ,
 જદ્યપિ તથાપિ આરસી વિમલ જોઈયૈ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કુધી = મૂર્ખ. પ્રતિભાસિ = ઝળકવું. કલંક = દોષ. પસ્વારિકૈ = ધોઈને. ધવલ = ઉજ્જવળ. આરસી = દર્પણ. જોઈયૈ = દેખીએ.

અર્થ:—કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનમાં જ્ઞેયનો આકાર અળકે છે, એ જ્ઞાનનો દોષ છે, જ્યારે ધ્યાનરૂપ જળથી જ્ઞાનનો આ દોષ ધોઈને સાફ કરવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન નિરાકાર થાય છે. તેને સ્યાદ્વાદી જ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનનો એવો જ સ્વભાવ છે, જ્ઞેયનો આકાર જે જ્ઞાનમાં અળકે છે,

જ્ઞેયાકારકલઙ્કમેચકચિતિ પ્રક્ષાલનં કલ્પય-

ત્રેકાકારચિકીર્ષયા સ્ફુટમપિ જ્ઞાનં પશુર્નેચ્છતિ ।

ત્રૈચિત્ર્યેડપ્યવિચિત્રતામુપગતં જ્ઞાનં સ્વતઃ ક્ષાલિતં

પર્યાયૈસ્તદનેકતાં પરિમૃશન્પશ્યત્યનેકાન્તવિત્ ॥ ૫ ॥

તે ક્યાં કાઠી મુકાય? જેવી રીતે દર્પણમાં બેકે અનેક પદાર્થો પ્રતિબિમ્બિત થાય છે; તોપણ દર્પણ જેમનું તેમ સ્વચ્છ જ બની રહે છે, તેમાં કાંઈ પણ વિકાર થતો નથી. ૧૬.

પંચમ પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝ અજ્ઞ કહે જ્ઞેયાકાર ગ્યાન પરિનામ,

જૌલૌં વિદ્યમાન તૌલૌં ગ્યાન પ્રગટ હૈ ।

જ્ઞેયકે વિનાસ હોત ગ્યાનકૌ વિનાસ હોઈ,

એસી વાકૈ હિરદૈ મિથ્યાતકી અલટ હૈ ॥

તાસૌં સમકિતવંત કહે અનુભૌ કહાનિ,

પર્જય પ્રવાંન ગ્યાન નાનાકાર નટ હૈ ।

નિરવિકલપ અવિનસ્વર દસ્વરૂપ,

ગ્યાન જ્ઞેય વસ્તુસૌં અવ્યાપક અઘટ હૈ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અજ્ઞ = અજ્ઞાની. વિદ્યમાન = મોબૂદ. કહાનિ = કથા. પર્જય પ્રવાંન = પર્યાય જેવડું. નાનાકાર = અનેક આકૃતિ. અવ્યાપક = એકમેક નહિ થનાર. અઘટ = ઘટતી નથી અર્થાત્ બેસતી નથી.

અર્થ:—કોઈ કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્ઞાનનું પરિણમન જ્ઞેયના આકારે થાય છે, જ્યાંસુધી જ્ઞેય વિદ્યમાન રહે છે ત્યાંસુધી જ્ઞાન પ્રગટ રહે છે અને જ્ઞેયનો વિનાશ થતાં જ જ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે, આ રીતે તેના હૃદયમાં મિથ્યાત્વનો દુરાગ્રહ છે. તેથી ભેદવિજ્ઞાની અનુભવની વાત કહે છે કે જેવી રીતે એક જ નટ અનેક સ્વાંગ બનાવે છે, તેવી જ રીતે એક જ જ્ઞાન પર્યાયો-અનુસાર અનેકરૂપ ધારણ કરે છે. વાસ્તવમાં જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ અને નિત્ય પદાર્થ છે, તે જ્ઞેયમાં પ્રવેશ નથી કરતું, તેથી જ્ઞાન અને જ્ઞેયની એકતા ઘટતી નથી. ૧૭.

પ્રત્યક્ષાલિખિતસ્ફુટસ્થિરપરદ્રવ્યાસ્તિતાવઙ્ચિત:

સ્વદ્રવ્યાનવલોકનેન પરિત: શૂન્ય: પશુર્નેશ્યતિ ।

સ્વદ્રવ્યાસ્તિતયા નિરૂપ્ય નિપુણં સઘ: સમુન્મજ્જતા

સ્યાદ્વાદી તુ વિશુદ્ધબોધમહસા પૂર્ણો ભવન્ જીવતિ ॥ ૬ ॥

છટ્ટા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)
 કોઝ મંદ કહે ધર્મ અધર્મ આકાસ કાલ,
 પુદ્ગલ જીવ સબ મરો રૂપ જગમૈં ।
 જાનૈ ન મમ નિજ માનૈ આપા પર વસ્તુ,
 બાંધે દ્રિઢ કમ ધમ સ્વૈ ઢગમૈં ॥
 સમકિતી જીવ સુદ્ધ અનુભૌ અભ્યાસૈ તાતૈં,
 પરકૌ મમત્વ ત્યાગ કરૈ પગ પગમૈં, ।
 અપને સુભાવમૈં મગન રૈ આઠૌં જામ,
 ધારાવાહી પંથક કહાવૈ મોક્ષ મગમૈં ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—દ્રિઢ = પાકા. ધરમ = પદાર્થનો નિજસ્વભાવ. ડગ = કદમ. જમ = પ્રહર. આઠૌં જમ = હુમેશાં. પંથક = મુસાફર.

અર્થ:—કોઈ પ્રહર અદ્વૈતવાદી મૂર્ખ કહે છે કે ધર્મ—અધર્મ—આકાશ—કાળ—પુદ્ગલ અને જીવ આ સર્વે જગત જ મારું સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્યમય પ્રહર છે, તેઓ પોતાનું નિજ સ્વરૂપ જાણતા નથી અને પર-પદાર્થોને નિજ-આત્મા માને છે, તેથી તેઓ સમયે સમયે કર્મોનો દંડ બંધન કરીને પોતાનું સ્વરૂપ મલિન કરે છે. પણ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ શુદ્ધ આત્મ-અનુભવ કરે છે, તેથી ક્ષણે-ક્ષણે પર પદાર્થોમાંથી મમત્વ દૂર કરે છે અને મોક્ષમાર્ગના ધારાપ્રવાહી પથિક કહેવાય છે. ૧૮.

સાતમા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)
 કોઝ સઠ કહે જેતૌ જ્ઞયરૂપ પરવાંન,
 તેતૌ ગ્યાન તાતૈં કહું અધિક ન ઔર હૈ ।

સર્વદ્રવ્યમયં પ્રપચ પુરુષં દુર્વાસનાવાસિતઃ
 સ્વદ્રવ્યમ્મતઃ પશુઃ કિલ પરદ્રવ્યેષુ વિશ્રામ્યતિ ।
 સ્યાદ્વાદી તુ સમસ્તવસ્તુષુ પરદ્રવ્યાત્મના નાસ્તિતાં
 જાનન્નિર્મલશુદ્ધબોધમહિમા સ્વદ્રવ્યમેવાશ્રયેત્ ॥ ૭ ॥
 મિત્રક્ષેત્રનિષ્ણબોધ્યનિયતવ્યાપારનિષ્ઠઃ સદા
 સીદત્યેવ બહિઃ પતન્તમમિતઃ પશ્યન્પુમાંસં પશુઃ ॥
 સ્વક્ષેત્રાસ્તિતયા નિરુદ્ધરમસઃ સ્યાદ્વાદવેદી પુન-
 સ્તિષ્ઠત્યાત્મનિસ્વાતબોધ્યનિયતવ્યાપારશક્તિર્ભવન્ ॥ ૮ ॥

तिहं काल परक्षेत्रव्यापी पश्यौ मानै,
 आपा न पिछानै ऐसी मिथ्यादृग् दौर है ॥
 जैनमती कहै जीव सत्ता परवान ग्यान,
 ज्ञेयसौ अव्यापक जगत सिरमौर है ।
 ग्यानकी प्रभामै प्रतिबिंबित विविध ज्ञेय,
 जदपि तथापि थिति न्यारी न्यारी ठौर है ॥ १९ ॥

शब्दार्थः—दौर = लटकवुं. सिरमौर = प्रधान. थिति = स्थिति.

अर्थः—कोई मूर्ख कहे छे के जेटवुं नानुं अथवा मोटुं ज्ञेयनुं स्वरूप होय छे, तेटवुं न ज्ञान होय छे, तेनाथी वधतुं-आधुं नथी होतुं, आ रीते तेयो सहैव ज्ञानने परक्षेत्र व्यापी अने ज्ञेय साथे तन्मय माने छे, तेथी कहेवुं जेठे के तेयो आत्मानुं स्वरूप समल शक्या नथी, मिथ्यात्वनी अथवा न गति छे. तेमने स्याद्वादी जैनी कहे छे के ज्ञान आत्मसत्ता परापर छे, ते घट-पटादि ज्ञेय साथे तन्मय थतुं नथी, ज्ञान नगतनो यूडामणि छे, तेनी प्रभामां जेके अनेक ज्ञेय प्रतिबिम्बित थाय छे तोपणु अन्नेनी सत्ताभूमि जुही जुही छे. १८.

आठमा पक्षनुं स्पष्टीकरण अने अडनं (सर्वथा अेकत्रीसा)

कोऊ सुंनवादी कहै ज्ञेयके विनास होत,
 ग्यानकौ विनास होइ कहौ कैसे जीजिये ।
 तातैं जीवतव्यताकी थिस्ता निमित्त सब,
 ज्ञेयाकार परिनामनिकौ नास कीजिये ॥
 सत्यवादी कहै भैया हूजे नांहि खेदखिन्न,
 ज्ञेयसौ विरचि ग्यान भिन्न मानि लीजिये ।

स्वक्षेत्रस्थितये पृथग्विधपरक्षेत्रस्थितार्थोज्झनात्

तुच्छीभूय पशुः प्रणश्यति चिदाकारान् सहाथैर्वमन् ।

स्याद्वादी तु वसन् स्वधामनि परक्षेत्रे विदन्नास्तितां

त्यक्तार्थोऽपि न तुच्छतामनुभवत्याकारकर्षा परान् ॥ ९ ॥

ग्यानकी सकति साधि अनुभौ दसा अराधि, कर्मकौ त्यागिकै परम रस पीजिये ॥ २० ॥

शुद्धार्थः—अभिये = अवयुं ? भेदभिन्न = दुःखी. विरथि = विरक्त थर्धने. अराधि = आराधना करीने. सत्यवादी = पदार्थना यथार्थ स्वरूपनुं कथन करनार.

अर्थः—कोई कोई शून्यवादी अर्थात् नास्तिक कहे छे, ज्ञेयनो नाश थवाथी ज्ञाननो नाश संभव छे अने ज्ञान अवयुं स्वरूप छे, तेथी ज्ञाननो नाश थवाथी अवयुं नाश थाय ते स्पष्ट छे, तो पछी अेवी दशामां केवी रीते अवयुं रडी शके ? माटे अवयुं नित्यता माटे ज्ञानमां ज्ञेयाकार परिणुमननो अभाव मानयो जेध अे. त्यां सत्यवादी ज्ञानी कहे छे के भाध ! तमे व्याकुल न थाव, ज्ञेयथी उदासीन थर्धने ज्ञानने तेनाथी भिन्न मानो, तथा ज्ञाननी ज्ञायकशक्ति सिद्ध करीने अनुभवनो अभ्यास करो अने कर्म-अन्धनथी मुक्त थर्धने परमानंदमय अमृतरसनुं पान करो. २०.

नवमा पक्षनुं रूपष्टीकरणु अने अंडन (सवैया अेकत्रीसा)

कोऊ क्रूर कहै काया जीव दोऊ एक पिंड,
जब देह नसैगी तबही जीव मरैगौ ।
छायाकौसौ छल किधौं मायाकौसौ परपंच,
कायामैं समाइ फिरि कायाकौ न धरैगौ ॥
सुधी कहै देहसौं अव्यापक सदीव जीव,
समै पाइ परकौ ममत्व परिहरैगौ ।
अपने सुभाई आइ धारना धरामैं धाइ,
आपमैं मगन हूँकै आप सुद्ध करैगौ ॥ २१ ॥

पूर्वालम्बितबोध्यनाशसमये ज्ञानस्य नाशं विदन्

सीदत्येव न किञ्चनापि कलयन्नत्यन्ततुच्छः पशुः ।

अस्तित्वं निजकालतोऽस्य कलयन् स्याद्वादवेदी पुनः

पूर्णस्तिष्ठति बाह्यवस्तुषु मुहुर्भूत्वा विनश्यत्स्वपि ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—કૂર = મૂર્ખ. પરપંચ = ઠગાઈ સુધી = સમ્યગ્જ્ઞાની. પરિહરૈગી = છોડશે. ધરા = ધરતી.

અર્થ:—કોઈ કોઈ મૂર્ખ ચાર્વાક કહે છે કે શરીર અને જીવ બંનેનો એક પિંડ છે, એટલે જ્યારે શરીર નાશ પામશે ત્યારે જીવ પણ નાશ પામી જશે; જેવી રીતે વૃક્ષનો નાશ થવાથી છાયાનો નાશ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે શરીરનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થઈ જશે. આ ઇન્દ્રજિયાની માયા સમાન કૌતુક થઈ રહ્યું છે, જીવાત્મા દીપકની જ્યોતના પ્રકાશ સમાન શરીરમાં સમાઈ જશે, પછી શરીર ધારણ નહીં કરે. આ બાબતમાં સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે જીવ પદાર્થ શરીરથી સદૈવ ભિન્ન છે, તે કાળલબ્ધિ પામીને પરપદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ છોડશે અને પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈને નિબત્તમ-ભૂમિમાં વિશ્રામ કરીને તેમાં જ લીન થઈને પોતાને પોતે જ શુદ્ધ કરશે. ૨૧.

વળી— (દોહરા)

જ્યૌં તન કંચુક ત્યાગસૌં, વિનસૈ નાંહિ ભુજંગ ।
ત્યૌં સરીરકે નાસતૈં, અલખ અખંડિત અંગ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—કંચુક = કાંચળી. ભુજંગ = સાપ. અખંડિત = અવિનાશી.

અર્થ:—જેવી રીતે કાંચળીનો ત્યાગ કરવાથી સાપ નાશ પામતો નથી, તેવી જ રીતે શરીરનો નાશ થવાથી જીવ પદાર્થ નાશ પામતો નથી. ૨૨.

દસમા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝ દુરબદ્ધી કહે પહેલે ન હુતૌ જીવ,
દેહ ઉપજત અબ ઉપજ્યૌં હૈ આઈકૈ ।

અર્થાલમ્બનકાલ એવ કલયન્ જ્ઞાનસ્ય સત્ત્વં બહિ-

ર્જ્યાલમ્બનલાલસેન મનસા ભ્રામ્યન્ પશુર્નશ્યતિ ।

નાસ્તિત્ત્વં પરકાલતોડસ્ય કલયન્ સ્યાદ્વાદવેદી પુન-

સ્તિષ્ઠત્યાત્મનિસ્વાતનિત્યસહજજ્ઞાનૈકપુઞ્જીભવન્ ॥ ૧૧ ॥

जौलौं देह तौलौं देहधारी फिर देह नसै,
रहैगौ अलख जोति जोतिमैं समाइकै ॥
सदबुद्धी कहै जीव अनादिकौ देहधारी,
जब ग्यानी होइगौ कबहुँ काल पाइकै ।
तबहीसौं पर तजि अपनौ सरूप भजि,
पावैगौ परमपद करम नसाइकै ॥ २३ ॥

अर्थ:—कोई कोई भूर्ण कहे छे के पहेलां छव न डतो, पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु अने आकाश—आ पांच तत्वमय शरीर उत्पन्न थतां ज्ञान-शक्तिरूप छव उपजे छे, ज्यांसुधी शरीर रहे छे त्यांसुधी छव रहे छे अने शरीरनो नाश थतां ज्ञात्मानो प्रकाश प्रकाशमां समाई जय छे. आ विषयमां सम्यग्ज्ञानी कहे छे के छव पदार्थ अनादिकाणथी देह धारणु करेल छे, छव नवो उपजतो नथी अने न देहनो नाश थवाथी ते नाश पामे छे. कोठवार अवसर पामीने ज्यारे शुद्ध ज्ञान प्राप्त करशे, त्यारे पर-पदार्थोमां अहंजुद्धि छोडीने आत्मस्वरूपनुं ग्रहणु करशे अने आठ कर्मोना नाश करीने निर्वाणपद पामशे. २३.

अगियारमा पक्षनुं स्पष्टीकरणु अने अंडन (सवैया ओकत्रीसा)

कोऊ पक्षपाती जीव कहै ज्ञेयके अकार,
परिनयौ ग्यान तातैं चेतना असत है ।
ज्ञेयके नसत चेतनाकौ नास ता काग्न,
आतमा अचेतन त्रिकाल मेरे मत है ॥
पंडित कहत ग्यान सहज अखंडित है,
ज्ञेयकौ आकार धरै ज्ञेयसौं विस्त है ।

विश्रान्तः परभावभावकलनान्नित्यं बहिर्वस्तुषु

नश्यत्येव पशुः स्वभावमहिमन्येकान्तनिश्चेतनः ।

सर्वस्मान्नियतस्वभावभवनज्ञानाद्विभक्तो भवन्

स्याद्वादी तु न नाशमेति सहजस्पष्टीकृतप्रत्ययः ॥ १२ ॥

चेतनाकौ नास होत सत्ताकौ विनास होइ,
यातैं ग्यान चेतना प्रवांन जीव तत है ॥ २४ ॥

शब्दार्थः—पक्षपाती = उदाग्रही. असत = सत्ता रहित. सङ्ग = स्वाभाविक.
विरत = विरक्त. तत = तत्त्व.

अर्थः—कोई कोई उदाग्रही कहे छे के ज्ञेयना आकारे ज्ञाननुं परिणुमन थाय छे अने ज्ञानाकार परिणुमन असत छे, तेथी चेतनानो अभाव थयो, ज्ञेयनो नाश थवाथी चेतनानो नाश छे, तेथी भारा सिद्धांतमां आत्मा सदा अचेतन छे. आमां स्याद्वादी ज्ञानी कहे छे के ज्ञानस्वभावथी न अविनाशी छे, ते ज्ञेयाकार परिणुमन करे छे परंतु ज्ञेयथी भिन्न छे, जे ज्ञानचेतनानो नाश मानशो तो आत्मसत्तानो नाश थई नशे, तेथी ज्वतत्त्वने ज्ञानचेतनायुक्त मानवुं ते सम्यग्ज्ञान छे. २४.

आरमा पक्षनुं स्पष्टीकरणे अने अंडन (सर्वथा अेकत्रीसा)

कोऊ महामूर्ख कहत एक पिंड मांहि,
जहांलौं अचित चित अंग लहलहै है ।
जोगरूप भोगरूप नानाकार ज्ञेयरूप,
जेते भेद कर्मके तेते जीव कहै है ॥
मतिमान कहै एक पिंड मांहि एक जीव,
ताहीके अनंत भाव अंस फैलि रहै है ।
पुगलसौं भिन्न कर्मजोगसौं अखिन्न सदा,
उपजै विनसै थिस्ता सुभाव गहै हैं ॥ २५ ॥

अध्यास्यात्मनि सर्वभावभवनं शुद्धस्वभावच्युतः

सर्वत्राप्यनिवारितो गतभयः स्वैरं पशुः क्रीडति ।

स्याद्वादी तु विशुद्ध एव लसति स्वस्य स्वभावं भरा-

दारूढः परभावभावविरह्व्यालोकनिष्कम्पितः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—અચિત = અચેતન-જડ. ચિત = ચેતન. મતિમાન = બુદ્ધિમાન-સમ્યક્જ્ઞાની.

અર્થ:—કોઈ કોઈ મૂર્ખ કહે છે કે એક શરીરમાં જ્યાં સુધી ચેતન-અચેતન પદાર્થોના તરંગ ઉઠે છે, ત્યાં સુધી જે ભોગરૂપ પરિણમે તે ભોગી જીવ અને જે ભોગરૂપ પરિણમે તે ભોગી જીવ છે, આવી રીતે જ્ઞેયરૂપ ક્રિયાના જેટલા ભેદ થાય છે, જીવના તેટલા ભેદ એક દેહમાં ઉપજે છે તેથી આત્મસત્તાના અનંત અંશ થાય છે. તેમને સમ્યક્જ્ઞાની કહે છે કે એક શરીરમાં એક જ જીવ છે, તેના જ્ઞાનગુણના પરિણમનથી અનંત ભાવરૂપ અંશ પ્રગટ થાય છે. આ જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, કર્મસંયોગથી રહિત છે અને સદા ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રૌવ્ય ગુણ-સમ્પન્ન છે. ૨૫.

તેરમા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ એક છિનવાદી કહે એક પિંડ માંહિ,

એક જીવ ઉપજત એક વિનસત હૈ ।

જાહી સમૈ અંતર નવીન ઉતપતિ હોઝ,

તાહી સમૈ પ્રથમ પુરાતન વસત હૈ ॥

સરવાંગવાદી કહે જૈસૈ જલ વસ્તુ એક,

સોઝૈ જલ વિવિધ તરંગનિ લસત હૈ ।

તૈસૈ એક આતમ દરબ ગુન પરજૈસૌ,

અનેક મયૌ પૈ એકરૂપ દરસત હૈ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—સરવાંગવાદી = અનેકાંતવાદી. તરંગનિ = લહેરો.

અર્થ:—કોઈ કોઈ ક્ષણિકવાદી-બૌદ્ધ કહે છે કે એક શરીરમાં એક જીવ ઉપજે છે અને એક નાશ પામે છે, જે ક્ષણે નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય છે તેના પહેલાના સમયમાં પ્રાચીન જીવ હતો. તેમને સ્યાદ્વાદી કહે છે કે

પ્રાદુર્ભાવિરામમુદ્રિતવહજ્ઞાનાંશનાનાત્મના

નિર્જાનાલ્ક્ષણમજ્જસજ્જપતિતઃ પ્રાયઃ પશર્નશ્યતિ ।

સ્યાદ્વાદી તુ ચિદાત્મના પરિમૃશંશ્ચિદ્વસ્તુ નિત્યોદિતં

દક્ષોત્કીર્ણઘનસ્વભાવમહિમજ્ઞાનં ભવન્ જીવતિ ॥ ૧૪ ॥

જેવી રીતે પાણી એક પદાર્થ છે તે જ અનેક લહેરરૂપ થાય છે, તેવી જ રીતે આત્મદ્રવ્ય પોતાના ગુણ-પયોગોથી અનેકરૂપ થાય છે, પણ નિશ્ચય-નયથી એકરૂપ દેખાય છે. ૨૬.

ચૌદમા પક્ષનું સ્પષ્ટીકરણ અને ખંડન (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝુ બાલબુદ્ધી કહે ગ્યાયક સકતિ જૌલૌ,
તૌલૌ ગ્યાન અસુદ્ધ જગત મધ્ય જાનિયૈ ।
જ્ઞાયક સકતિ કાલ પાઙ મિટિ જાઙ જબ,
તબ અવિરોઘ બોઘ વિમલ બઘાનિયૈ ॥
પરમ પ્રવીન કહે ંસી તૌ ન બનૈ ઘાત,
જૈસૈં બિન પરગાસ સૂરજ ન માનિયૈ ।
તૈસૈં બિન ગ્યાયક-સકતિ ન કહાવૈ ગ્યાન,
યહ તૌ ન પરોચ્છ પરત્ત્વ પરઘાનિયૈ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—બાલબુદ્ધિ = અજ્ઞાની. પરમ પ્રવીન = સમ્યગ્જ્ઞાની. પરગાસ (પ્રકાશ) = અજ્ઞવાણ. પરત્ત્વ = સાક્ષાત.

અર્થ:—કોઈ કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે જ્યાંસુધી જ્ઞાનમાં જ્ઞાયકશક્તિ છે ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન સંસારમાં અશુદ્ધ કહેવાય છે; ભાવ એ છે કે જ્ઞાયક-શક્તિ જ્ઞાનનો દોષ છે અને જ્યારે સમય પામીને જ્ઞાયકશક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જ્ઞાન નિર્વિકલ્પ અને નિર્મળ થઈ જાય છે. ત્યાં સમ્યગ્જ્ઞાની કહે છે કે આ વાત અનુભવમાં આવતી નથી, કેમકે જેવી રીતે પ્રકાશ વિના સૂર્ય હોતો નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાયકશક્તિ વિના જ્ઞાન હોઈ શકતું નથી, તેથી તમારો પક્ષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધિત છે. ૨૭.

ટક્કોત્કીર્ણવિશુદ્ધબોઘવિસરાકારાત્મત્ત્વાશયા

વાચ્છત્યુચ્છલદ્વચ્છિત્પરિણતેમિન્નં પશુઃ કિજ્ચન ।

જ્ઞાનં નિત્યમનિત્યતાપરિગમેડ્પ્યાસાદયત્યુજ્વલં

સ્યાદ્વાદી તદનિત્યતાં પરિમૃશંશ્ચિદ્વસ્તુવૃત્તિક્રમાત્ ॥ ૧૫ ॥

સ્યાદ્વાદની પ્રશંસા (દોહરા)

इहि विधि आत्म ग्यान हित, स्यादवाद पस्वान ।
जाके वचन विचारसौं, मूख होइ सुजान ॥ २८ ॥
स्यादवाद आत्म दशा, ता कारन बलवान ।
सिवसाधक बाधा रहित, असै अखंडित आन ॥ २९ ॥

અર્થ:—આ રીતે આત્મજ્ઞાન માટે સ્યાદ્વાદ જ સમર્થ છે, એના વચનો સાંભળવાથી અને એનું અધ્યયન કરવાથી અજ્ઞાનીઓ પંડિત બની જાય છે. ૨૮. સ્યાદ્વાદથી આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખાય છે, તેથી આ જ્ઞાન બહુ બળવાન છે, મોક્ષનું સાધક છે, અનુમાન-પ્રમાણની બાધારહિત છે, અક્ષય છે, એને આજ્ઞાવાદી પ્રતિવાદી ખંડિત કરી શકતા નથી. ૨૯.

अगियारमा अधिकारनो सार

જૈનધર્મના મહત્વપૂર્ણ અનેક સિદ્ધાંતોમાં સ્યાદ્વાદ મુખ્ય છે, જૈન-ધર્મનું જે કાંઈ ગૌરવ છે, તે સ્યાદ્વાદનું છે. આ સ્યાદ્વાદ અન્ય ધર્મોને નિર્મૂળ કરવા માટે સુદર્શન-ચક્ર સમાન છે. આ સ્યાદ્વાદનું રહસ્ય સમજવું કઠિન નથી. પરંતુ ગૂઢ અવશ્ય છે અને એટલું ગૂઢ છે કે એને સ્વામી શંકરાચાર્ય અથવા સ્વામી હયાનંદ સરસ્વતી જેવા અજૈન વિદ્વાનો સમજી શક્યા નહિ અને સ્યાદ્વાદનું ઉલટું ખંડન કરીને જૈનધર્મને મોટા ધક્કો પહોંચાડી ગયા. એટલું જ નહીં, કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનો આ ધર્મ ઉપર નાસ્તિકપણાનું લાંછન લગાડે છે.

પદાર્થમાં જે અનેક ધર્મો હોય છે, તે બધા એક સાથે કહી શકાતા નથી, કેમકે શબ્દમાં એટલી શક્તિ નથી કે જે અનેક ધર્મોને એકસાથે કહી શકે, તેથી કોઈ એક ધર્મને મુખ્ય અને બાકીનાને ગૌણ કરીને કથન

इत्यज्ञानविमूढानां ज्ञानमात्रं प्रसाधयन् ।
आत्मतत्त्वमनेकान्तः स्वयमेवानुभूयते ॥ १६ ॥
एवं तत्त्वव्यवस्थित्या स्वं व्यवस्थापयन्स्वयम् ।
अलंध्यंशासनं जैनममनेकान्तो व्यवस्थितः ॥ १७ ॥

इति स्याद्वाधिकारः ।

કરવામાં આવે છે. 'સ્વામીકાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'માં કહ્યું છે:—

णाणाधम्मजुदं पि य एयं धम्मं पि वच्चदे अत्थं ।

तस्सेयविवक्खादो णत्थि विवक्खाहु सेसाणं ॥ २६४ ॥

અર્થ :—તેથી જે ધર્મનું જે અપેક્ષાએ કથન કરવામાં આવ્યું હોય તે ધર્મ, જે શબ્દથી કથન કરવામાં આવ્યું હોય તે શબ્દ, અને તેને જાણનાર જ્ઞાન—એ ત્રણે નય છે. કહ્યું પણ છે કે:—

सो चिय इक्को धम्मो वाचयसहो वि तस्स धमस्स ।

तं जाणदि तं णाणं ते तिण्णि विणय विसेसा य ॥

અર્થ :—આપણી નિત્યની વાતચીત પણ નય-ગર્ભિત હોય છે, જેમકે જ્યારે કોઈ મરણ-સન્મુખ હોય છે ત્યારે તેને હિંમત આપવામાં આવે છે કે જીવ નિત્ય છે, જીવ તો મરતો નથી, શરીરરૂપ વસ્ત્રનો તેની સાથે સંબંધ છે, તેથી વસ્ત્ર સમાન શરીર બદલવું પડે છે. ન તો જીવ જન્મે છે, ન મરે છે અને ન ધન, સંતાન, કુટુંબ આદિ સાથે તેમનો સંબંધ છે. આ જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે જીવ પદાર્થના નિત્યધર્મ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કહેવામાં આવ્યું છે. પછી જ્યારે તે મરી જાય છે અને તેના સંબંધીઓને સંબોધન કરે છે ત્યારે કહે છે કે સંસાર અનિત્ય છે, જે જન્મે છે તે મરે જ છે, પર્યાયોનું પલટવું એ જીવનો સ્વભાવ જ છે, આ કથન પદાર્થના અનિત્ય ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કહ્યું છે. કુંદકુંદસ્વામીએ પંચાસ્તિકાયમાં આ વિષયને ખૂબ સ્પષ્ટ કરેલ છે. સ્વામીજીએ કહ્યું છે કે જીવના ચેતના, ઉપયોગ આદિ ગુણ છે; નર, નારક આદિ પર્યાયો છે. જ્યારે કોઈ જીવ મનુષ્ય પર્યાયમાંથી દેવ પર્યાયમાં જાય છે ત્યારે મનુષ્ય પર્યાયનો અભાવ (વ્યય) અને દેવ પર્યાયનો સદ્ભાવ (ઉત્પાદ) થાય છે, પરંતુ જીવ ન ઉપજ્યો છે કે ન મર્યો છે, આ તેનો ધ્રુવ ધર્મ છે. ખસ! આનું જ નામ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ્ય છે.

सो चैव जादि मरणं जादि ण णट्ठो ण चैव उप्पण्णो ।

उप्पण्णो य विणट्ठो देवो मणुसुत्ति पज्जाओ ॥ १८ ॥

(પંચાસ્તિકાય પૃ. ૩૮)

અર્થ:—તે જ જીવ ઉપજે છે કે જે મરણને પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વભાવથી તે જીવ ન વિનાશ પામ્યો છે અને નિશ્ચયથી ન ઊપજ્યો છે, સદા એકરૂપ છે. ત્યારે કોણ ઊપજ્યું અને વિણસ્યું છે? પર્યાય જ ઊપજી છે અને પર્યાય જ વિણસી છે. જેમ કે દેવ પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ છે, મનુષ્ય પર્યાય નાશ પામી છે, એ પર્યાયનો ઉત્પાદ-વ્યય છે. જીવને ધ્રૌવ્ય જાણવો.

एवं भावमभावं भावाभावं अभावभावं च ।

गुणपञ्जयेहै सहिदो संसरमाणो कुणदि जीवो ॥ २१ ॥

(પંચાસ્તિકાય પૃ. ૪૫)

અર્થ:—પર્યાયાર્થિક નયની વિવક્ષાથી પંચપરાવર્તનરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરતો આ આત્મા દેવાદિ પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરે છે, મનુષ્યાદિ પર્યાયોનો નાશ કરે છે, તથા વિદ્યમાન દેવાદિ પર્યાયોના નાશનો આરંભ કરે છે અને જે વિદ્યમાન નથી તે મનુષ્યાદિ પર્યાયના ઉત્પાદનો આરંભ કરે છે.

ખૂબ યાદ રાખવું કે નયનું કથન અપેક્ષિત હોય છે અને ત્યારે જ તે સુનય કહેવાય છે, જે અપેક્ષારહિત કથન કરવામાં આવે તો તે નય નથી, કુનય છે.

ते सावविक्खा सुणया णिरविक्खा ते वि दुण्णया होंति ।

सयलववहारसिद्धी सुणयादो होदि णियमेण ॥

અર્થ:—આ નય પરસ્પર અપેક્ષા સહિત હોય ત્યારે તો સુનય છે અને તે જ જ્યારે અપેક્ષારહિત લેવામાં આવે ત્યારે કુનય છે. સુનયથી સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે.

અન્ય મતાવલંબી પણ જીવ પદાર્થના એક જ ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને મસ્ત થઈ ગયા છે, તેથી જૈનમતમાં તેમને ‘મતવાળા’ કહ્યા છે. આ અધિકારમાં ચૌદ મતવાળાઓને સંખ્યાધન કર્યું છે અને એમના માનેલા પ્રત્યેક ધર્મનું સમર્થન કરતાં સ્યાદ્રાદને પુષ્ટ કરેલ છે.

साध्य—साधक द्वारे

(१२)

प्रतिज्ञा (द्वादश)

स्यादवाद अधिकार यह, कह्यौ अल्प विसतार ।
अमृतचंद्र मुनिवर कहै, साधक साध्य दुवार ॥ १ ॥

शब्दार्थः—साध्य = जे सिद्ध करवा योग्य छे ते—छष्ट. साधक = जे साध्यने सिद्ध करे छे ते.

अर्थः—आ स्याद्वाद अधिकारनुं संक्षिप्त वर्णन क्युं; उवे श्री अमृतचन्द्र मुनिराज साध्य—साधक द्वारनुं वर्णन करे छे. १.

(सवैया छेकत्रीसा)

जोई जीव वस्तु अस्ति प्रमेय अगुरुलघु,
अभोगी अमूर्तीक परदेसवंत है ।
उतपतिरूप नासरूप अविचलरूप,
स्तनत्रयादि गुणभेदसौं अनंत है ॥
सोई जीव दख प्रमान सदा एकरूप,
ऐसौ सुद्ध निहचै सुभाऊ निरंत है ।
स्यादवाद मांहि साध्यपद अधिकार कह्यौ,
अब आगै कहिवैकौं साधक सिद्धंत है ॥ २ ॥

शब्दार्थः—अस्ति = हुतुं, छे अने रहेशे. प्रमेय = 'प्रमाण्यमां आववा योग्य.

१. सम्यग्ज्ञानं प्रमाणं ।

इत्याद्यनेकनिजशक्तिसुनिर्भरोऽपि

यो ज्ञानमात्रमयतां न जहाति भावः ।

एवं क्रमाक्रमविवर्तिविवर्तचित्रं

तद्द्रव्यपर्ययमयं चिदिहास्ति वस्तु ॥ १ ॥

અગુરુલઘુ = ન ભારે ન હલકું. ઉત્પત્તિ = નવી પર્યાયનું પ્રગટ થવું. નાસ = પૂર્વ પર્યાયનો અભાવ. અવિચલ = ધ્રોવ્ય.

અર્થ:—આ જીવ પદાર્થ અસ્તિત્વ, પ્રમેયત્વ, અગુરુલઘુત્વ, અભોક્તૃત્વ, અમૂર્તિકત્વ, પ્રદેશત્વ સહિત છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્ય અથવા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આદિ ગુણોથી અનંતરૂપ છે. નિશ્ચયનયમાં તે જીવ પદાર્થનો સ્વાભાવિક ધર્મ સદા સત્ય અને એકરૂપ છે. તેને સ્યાદ્વાદ અધિકારમાં સાધ્ય-સ્વરૂપ કહ્યો, હવે આગળ તેને સાધકરૂપ કહે છે. ૨.

જીવની સાધ્ય-સાધક અવસ્થાઓનું વર્ણન (દોહરા)

સાધ્ય સુદ્ધ કેવલ દશા, અથવા સિદ્ધ મહંત ।

સાધક અવિસ્ત આદિ બુદ્ધ, છીન મોહ પરજંત ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્ધ કેવલ દશા = તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી અરિહંત. સિદ્ધ મહંત = જીવની આઠ કર્મ રહિત શુદ્ધ અવસ્થા. અવિસ્ત બુદ્ધ = ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી અપ્રત સમ્યગ્દષ્ટિ. ખીનમોહ (ક્ષીણમોહ) = બારમા ગુણસ્થાનવર્તી સર્વથા નિર્મોહી.

અર્થ:—કેવળજ્ઞાની અરિહંત અથવા સિદ્ધ પરમાત્મપદ સાધ્ય છે અને અપ્રત સમ્યગ્દષ્ટિ અર્થાત ચોથા ગુણસ્થાનથી માંડીને ક્ષીણમોહ અર્થાત બારમા ગુણસ્થાન સુધી નવ ગુણસ્થાનોમાંથી કોઈ પણ ગુણસ્થાનના ધારક જ્ઞાની જીવ સાધક છે. ૩.

સાધક અવસ્થાનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

જાકૈ અધૌ અપૂર્બ અનિવૃત્તિ કરનકૌ,

મયૌ લાભ મર્દ ગુરુવચનકી બોહની ।

જાકૈ અનંતાનુબંધી ક્રોધ માન માયા લોભ,

અનાદિ મિથ્યાત મિશ્ર સમકિત મોહની ॥

સાતૌ પરકિતિ સ્વપીં કિંવા ઉપસમી જાકે,

જગી ઊર માંહિ સમકિત કલા સોહની ।

સોઈ મોક્ષ સાધક કહાયૌ તાકૈ સરવંગ,

પ્રગટી સકતિ ગુન થાનક અરોહની ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—૧ અધ કરણ = જે કરણમાં (પરિણામ-સમૂહમાં) ઉપરિતનસમયવર્તી તથા અધસ્તનસમયવર્તી જીવોના પરિણામ સદશ તથા વિસદશ હોય. ૨ અપૂર્વ કરણ = જે કરણમાં ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ અપૂર્વ પરિણામ થતા જાય, આ કરણમાં લિન્ન સમયવર્તી જીવોના પરિણામ સદા વિસદશ જ રહે છે અને એક સમયવર્તી જીવોના પરિણામ સદશ પણ રહે છે અને વિસદશ પણ રહે છે. ૩ અનિવૃત્તિકરણ = જે કરણમાં લિન્ન સમયવર્તી જીવોના પરિણામ વિસદશ જ હોય અને એકસમયવર્તી જીવોના પરિણામ સદશ જ હોય. ઓહની (ઓધની) = ઉપદેશ. ખર્પી = સમૂળ નાશ પામી. કિંવા = અથવા. સોહની = શોભાયમાન. અરોહની = ચડવાની.

અર્થ:— જે જીવને અર્ધકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણરૂપ કરણલખિંધની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને શ્રીગુરુનો સત્ય ઉપદેશ મળ્યો છે, જેની અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ તથા મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમ્યક્ત્વ-મોહનીય—એવી સાત પ્રકૃતિઓનો સર્વથા ક્ષય અથવા ઉપશમ થયો છે અથવા અંતરંગમાં સમ્યક્દર્શનના સુન્દર કિરણો જાગૃત થયા છે તે જ જીવ સમ્યક્દષ્ટિ—મોક્ષનો સાધક કહેવાય છે. તેના અંતર અને બાહ્ય, સર્વ અંગમાં ગુણસ્થાન ચઢવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. ૪.

(સોરઠા)

જાકે મુક્તિ સમીપ, મરૂં મવસ્થિતિ ઘટ મરૂં ।

તાકી મનમા સીપ, સુગુરુ મેઘ મુક્તા વચન ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ભવસ્થિતિ = ભવ-બ્રમણનો કાળ. મુક્તા = મોતી.

અર્થ:—જેની ભવસ્થિતિ ઘટી જવાથી અર્થાત કિંચિત ન્યૂન અર્ધ-પુદ્ગલપરાવર્તનકાળ માત્ર શેષ રહેવાથી મોક્ષઅવસ્થા સમીપ આવી ગઈ છે, તેના મનરૂપ છીપમાં સદ્ગુરુ મેઘરૂપ અને તેમના વચન મોતીરૂપ પરિણમન કરે છે. ભાવ એ છે કે આવા જીવોને જ શ્રીગુરુના વચનો રુચિકર થાય છે. ૫.

૧-૨-૩. એને વિશેષપણે સમજવા માટે ગોમ્મટસાર જીવકાંડનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. અને સુશીલા ઉપન્યાસના પૃ. ૨૪૭ થી ૨૬૩ સુધીના પૃષ્ઠોમાં એનું વિસ્તારથી વર્ણન છે.

૪. આ ત્રણે કરણોના પરિણામ પ્રતિસમય અનંતગુણી વિશુદ્ધતા સહિત હોય છે.

સદ્ગુરુને મેઘની ઉપમા (દોહરા)

જ્યોં વરૂં વરૂં વરૂં સમૈ, મેઘ અલંકિત ધાર ।

ત્યોં સદગુરુ વાની સ્વૈ, જગત જીવ હિતકાર ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—અલંકિત ધાર = સતત. વાની (વાણી) = વચનો.

અર્થ:—જેવી રીતે યામાસામાં વરસાદની ધારાપ્રવાહ વૃષ્ટિ થાય છે, તેવી જ રીતે શ્રીગુરુનો ઉપદેશ સંસારી જીવોને હિતકારી થાય છે.

ભાવાર્થ:—જેવી રીતે જળવૃષ્ટિ જગતને હિતકારી છે તેવી જ રીતે સદ્ગુરુની વાણી સર્વ જીવોને હિતકારી છે. ૬.

ધન-સંપત્તિથી મોહ દૂર કરવાનો ઉપાય (સવૈયા તેવીસા)

ચેતનજી તુસ જાગિ વિલોકહુ,
લાગિ રહે કહા માયાકે તાંઈ ।

આણ કહીંસોં કહીં તુમ જાહુગે,
માયા રમેગી જહાંકી તહાંઈ ॥

માયા તુમ્હારી ન જાતિ ન પાંતિ ન,
વંસકી વેલિ ન અંસકી જ્ઞાંઈ ।

દાસી કિયૈ વિનુ લાતનિ મારત,
એસી અનીતિ ન કીજૈ ગુસાંઈ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—વિલોકહુ = જુઓ. માયા = ધન-સંપત્તિ. અંઈ = પડછાયો-પ્રતિબિંબ. દાસી = નોકરડી. ગુસાંઈ = મહંત.

અર્થ:—હે આત્મનુ! તમે મોહનિદ્રા છોડીને સાવધાન થાવ, અને જુઓ, તમે ધન-સંપત્તિરૂપ માયામાં કેમ ભૂલી રહ્યા છો? તમે ક્યાંથી આવ્યા છો અને ક્યાં ચાલ્યા જશો અને દોલત જ્યાં ની ત્યાં પડી રહેશે. લક્ષ્મી તમારી નાત-જાતની નથી, વંશ પરંપરાની નથી, ખીજું તો શું? તમારા એક પ્રદેશનું પણ પ્રતિરૂપ નથી. જે એને તમે નોકરડી બનાવીને ન રાખી તો એ તમને લાત મારશે, માટે મહાન થઈને તમારે આવો અન્યાય કરવો યોગ્ય નથી. ૭.

વળી— (દોહરા)

માયા છાયા એક છે, ઘટ્ટે વઢૈ છિન માંહિ ।

इन्हकी संगति जे लगै, तिन्हहि कहुं सुख नांहि ॥ ८ ॥

અર્થ:—લક્ષ્મી અને છાયા એકસરખી છે, ક્ષણમાં વધે છે અને ક્ષણમાં ઘટે છે, જે એના સંગમાં જોડાય છે અર્થાત્ સ્નેહ કરે છે, તેમને કદી એન પડતું નથી. ૮.

કુટુંબી વગેરેનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ (સવૈયા તેવીસા)

लोकनिसौं कछु नातौ न तेरौ न,

तोसौं कछु इह लोककौ नातौ ।

ए तौ रहे रमि स्वार्थके रस,

तू परमारथके रस मातौ ॥

ये तनसौं तनमै तनसे जड़,

चेतन तू तिनसौं नित हांतौ ।

होहु सुखी अपनौ बल फेरिकै,

तोरिकै राग विरोधकौ तांतौ ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ:—લોકનિસૌં = કુટુંબ આદિ માણુસોથી. નાતૌ = સંબંધ. રહે રમિ = લીન થયા. પરમારથ = આત્મહિત. માતૌ = મસ્ત. તનમૈ (તન્મય) = લીન. હાંતૌ = ભિન્ન. ફેરિકૈ = પ્રગટ કરીને. તેરિકૈ = તોડીને. તાંતૌ (તંતુ) = દોરો.

અર્થ:—હે જીવ ! કુટુંબી આદિ લોકોનો તારી સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, અને ન તારું તેમની સાથે કાંઈ આ લોક સંબંધી પ્રયોજન છે, એ તો પોતાના સ્વાર્થ માટે તારા શરીર ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને તું તારા આત્માહતમાં મગ્ન થા. એ લોકો શરીરમાં તન્મય થઈ રહ્યા છે, તેથી શરીરના જેવા જ જડબુદ્ધિ છે અને તું ચૈતન્ય છે, એમનાથી જુદો છે, તેથી રાગ-દ્વેષનો સંબંધ તોડીને પોતાનું આત્મબળ પ્રગટ કર અને સુખી થા. ૯.

ઇન્દ્રાદિ ઊંચ પદની ઇચ્છા અજ્ઞાન છે (સોરઠા)

જે દુરબુદ્ધી જીવ, તે ઉતંગ પદવી ચહેં ।

જે સમરસી સદીવ, તિનકૌં કહ્નૂ ન ચાહિયે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—જે અજ્ઞાની જીવ છે તે ઇન્દ્રાદિ ઊંચ પદની અભિલાષા કરે છે, પરંતુ જે સદા સમતારસના રસિયા છે, તે સંસાર સંબંધી કોઈ પણ વસ્તુ ઇચ્છતા નથી. ૧૦.

માત્ર સમતાભાવમાં જ સુખ છે (સવૈયા એકત્રીસા)

હાંસીમૈં વિષાદ બસૈ વિદ્યામૈં વિવાદ બસૈ,

કાયામૈં મરન ગુરુ વર્તનમૈં હીનતા ।

સુચિમૈં ગિલાનિ બસૈ પ્રાપતિમૈં હાનિ બસૈ,

જૈમૈં હારિ સુંદર દસામૈં છબિ છીનતા ॥

રોગ બસૈ ભોગમૈં સંજોગમૈં વિયોગ બસૈ,

ઘુનમૈં ગરબ બસૈ સેવા માંહિ હીનતા ।

ઔર જગ રીતિ જેતી ગર્ભિત અસાતા સેતી,

સાતાકી સહેલી હૈ અકેલી ઉદાસીનતા ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિષાદ = રંજ, ખેદ. વિવાદ = ઉત્તર-પ્રત્યુત્તર. છબિ = કન્તિ. છીનતા = તંગી, ઓછપ. ગરબ = ઘમંડ. સાતા = સુખ. સહેલી = સાથ આપનાર.

અર્થ:—જે હાસ્યમાં સુખ માનવામાં આવે તો હાસ્યમાં લડાઈ થવાનો સંભવ છે, જે વિદ્યામાં સુખ માનવામાં આવે તો વિદ્યામાં વિવાદનો નિવાસ છે, જે શરીરમાં સુખ માનવામાં આવે તો જે જન્મે છે તે અવશ્ય મરે છે, જે મોટાઈમાં સુખ માનવામાં આવે તો તેમાં નીચપણાનો વાસ છે, જે પવિત્રતામાં સુખ માનવામાં આવે તો પવિત્રતામાં ગ્લાનિનો વાસ છે, જે

૧. 'પ્રીતિમાં અપ્રીતિ' એવો પાઠ પણ છે.

૨. લૌકિક પવિત્રતા નિત્ય નથી, તેનો નાશ થતાં મલિનતા આવી જાય છે.

લાભમાં સુખ માનવામાં આવે તો જ્યાં નફો છે ત્યાં નુકશાન પણ છે, જે જીતમાં સુખ માનવામાં આવે તો જ્યાં જીત છે ત્યાં હાર પણ છે, જે સુંદરતામાં સુખ માનવામાં આવે તો તે સદા એકસરખી રહેતી નથી—બગડે પણ છે, જે ભોગોમાં સુખ માનવામાં આવે તો તે રોગના કારણ છે, જે ઈષ્ટ સંયોગમાં સુખ માનવામાં આવે તો જેનો સંયોગ થાય છે તેનો વિયોગ પણ છે, જે ગુણોમાં સુખ માનવામાં આવે તો ગુણોમાં ધમંડનો નિવાસ છે, જે નોકરી—ચાકરીમાં સુખ માનવામાં આવે તો તે હીનતા (ગુલામી) જ છે. એ સિવાય બીજા પણ જે લૌકિક કાર્યો છે તે બધા અશાતામય છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે શાતાનો સંયોગ મેળવવા માટે ઉદાસીનતા સખી સમાન છે. ભાવ એ છે કે માત્ર સમતાભાવ જ જગતમાં સુખદાયક છે. ૧૧.

જે ઉન્નતિની પછી અવનતિ (આવે) છે તે ઉન્નત નથી. (દોહરા)

जिहि उतंग चढ़ि फिर पतन, नहि उतंग वह कूप ।

जिहि 'सुख अंतर भय बसै, सो सुख है दुखरूप ॥ १२ ॥

जो विलसै सुख संपदा, गये तहां दुख होइ ।

जो धरती बहु तृनवती, जै अगनिसौं सोइ ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉતંગ = ઊંચે. પતન = પડવું તે. કૂપ = કુવો. વિલસૈ = ભોગવે. તૃનવતી = ઘાસવાળી. જૈ = બળે છે.

અર્થ:—જે ઊંચા સ્થાન ઉપર પહોંચીને પછી પડવું પડે છે, તે ઊંચ પદ નથી, ઊંડો કુવો જ છે. તેવી જ રીતે જે સુખ પ્રાપ્ત થઈને તેના નષ્ટ થવાનો ભય છે તે સુખ નથી, દુઃખરૂપ છે. ૧૨. કારણ કે લૌકિક સુખ—સંપત્તિનો વિલાસ નષ્ટ થતાં પછી દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે, જેવી રીતે કે ગીચ ઘાસવાળી ધરતી જ અગ્નિથી બળી જાય છે. ૧૩.

શ્રીગુરુના ઉપદેશમાં જ્ઞાની જીવ રુચિ કરે છે અને મૂર્ખ સમજતા જ નથી. (દોહરા)

सबद मांहि सतगुरु कहै, प्रगट रूप निज धर्म ।

सुनत विचच्छन सहै, मूढ़ न जानै मर्म ॥ १४ ॥

૧. 'સુખમૈ ફિર દુઃખ બસૈ' એવો પણ પાઠ છે.

અર્થ:—શ્રીગુરુ આત્મ-પદાર્થના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે, તે સાંભળીને બુદ્ધિમાન માણસો ધારણુ કરે છે અને મૂર્ખાઓ તેનો મર્મ જ સમજતા નથી. ૧૪.

ઉપરના દોહરાનું દષ્ટાન્ત દ્વારા સમર્થન (સવૈયા એકત્રીસા)

જैसेँ काहू नगरके वासी है पुरुष भूले,
तामैँ एक नर सुष्ट एक दुष्ट उसकौ ।
दोउ फिरै पुरके समीप परे ऊटवमैँ,
काहू और पथिकसौँ पूछै पंथ पुरकौ ॥
सो तो कहै तुमारौ नगर है तुमारे ढिग,
माग दिखावै समुझावै खोज पुरकौ ।
एतेपर सुष्ट पहचानै पै न मानै दुष्ट,
हिंस्रै प्रवान तैसे उपदेस गुरुकौ ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—વાસી = રહેનાર. સુષ્ટ = સમજણો. દુષ્ટ = દુર્બુદ્ધિ. ઊટવ = ઉલટો રસ્તો. ઢિગ = પાસે.

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ શહેરના રહેવાસી જે પુરુષો વસ્તીની સમીપમાં રસ્તો ભૂલી ગયા, તેમાં એક સજ્જન અને બીજો હૃદયનો દુર્જન હતો. રસ્તો ભૂલીને પાછા ફર્યા અને કોઈ ત્રીજા મુસાફરને પોતાના નગરનો રસ્તો પૂછ્યો તથા તે મુસાફરે તેમને રસ્તો સમજાવીને બતાવ્યો અને કહ્યું કે આ તમારું નગર તમારી નજીક જ છે. ત્યાં તે બંને પુરુષોમાં જે સજ્જન છે તે તેની વાત સાચી માને છે અર્થાત્ પોતાનું નગર આળખી લે છે અને મૂર્ખ તેને માનતો નથી; એવી જ રીતે જ્ઞાની શ્રીગુરુના ઉપદેશને સત્ય માને છે પણ અજ્ઞાનીઓના સમજવામાં આવતું નથી. ભાવ એ છે કે ઉપદેશની અસર શ્રોતાઓના પરિણામ-અનુસાર જ થાય છે. ૧૫.

जैसेँ काहू जंगलमें पावसकौ समै पाइ,
अपनै सुभाव महामेघ बरषतु है ।

૧. ચોપાઈ—સુગુરુ સિખાવડિં બારડિં બારા, સૂઝ પૈરે તઉં મતિ અનુસારા.

आमल कषाय कटु तीखन मधुर खार,
 तैसौ रस बाढ़ै जहां जैसौ दरखतु है ॥
 तैसैं ग्यानवंत नर ग्यानकौ बखान करै,
 रसकौ उमाहू है न काहू परखतु है ।
 वहै धुनि सुनि कोऊ गहै कोऊ रहै सोइ,
 काहूकौ विखाद होइ कोऊ हरखतु है ॥ १६ ॥

शब्दार्थः—पावस = वरसाह. आमल = आटुं. कषाय = कषायेलुं. कटुं = कडवुं. तीखन (तीक्ष्ण) = तीक्ष्णं. मधुर = मिष्ट. खार (क्षार) = खारुं. दरखतु (दरभत) = वृक्ष. उमाहू = उत्साहित. न परखतु है = परिक्षा करतो नथी. धुनि (ध्वनि) = शब्द. विखाद (विषाद) = ज्ञेद. हरखतु = हर्षित.

अर्थः—जेवी रीते कोर्ध वनमां वरसाहना द्विसोमां पोतानी भेजे पाणी पडे छे तो आटुं, कषायेलुं, कडवुं, तीक्ष्णं, मीहुं के खारुं जे रसनं वृक्ष होय छे ते पाणी पणु ते न रसइप थर्ध नय छे, तेवी न रीते ज्ञानीओ ज्ञानना व्याख्यानमां पोतानो अनुभव प्रगट करे छे, पात्र-अपात्रनी परीक्षा करता नथी, ते वाणी सांभणी कोर्ध तो अहणु करे छे, कोर्ध उधि छे, कोर्ध ज्ञेद पामे छे अने कोर्ध आनंहित थाय छे.

भावार्थः—जेवी रीते वरसाह पोतानी भेजे वरसे छे अने ते लीमडाना वृक्ष उपर पडवाथी कडवुं, लींजुना वृक्ष उपर पडवाथी आटुं, शेरडी उपर पडवाथी मधुर, भरयाना छोड उपर पडवाथी तीक्ष्णं, खणुना छोड पर पडवाथी खारुं अने आवणना वृक्ष उपर पडवाथी कषायेलुं थर्ध नय छे. तेवी न रीते ज्ञानीओ ज्ञाति, लाभादिनी अपेक्षा रहित माध्यस्थभावथी तत्त्वना स्वइपनुं कथन करे छे, ते सांभणीने कोर्ध श्रोता परमार्थनुं अहणु करे छे, कोर्ध संसारथी लयलीत थर्धने यम-नियम ले छे, कोर्ध अगडा करे छे, कोर्ध उधि छे, कोर्ध कुतर्क करे छे, कोर्ध निन्दा-स्तुति करे छे अने कोर्ध व्याख्यान पूरुं थवानी न राह ज्ञेया करे छे. १६.

(होडरा)

गुरु उपदेश कहा करै, दुराराध्य संसार ।
 बसै सदा जाकै उदर, जीव पंच परकार ॥ १७ ॥

અર્થ :—જેમાં પાંચ પ્રકારના જીવ નિવાસ કરે છે તે સંસાર જ ધણો દુસ્તર છે, તેમાં શ્રીગુરુનો ઉપદેશ શું કરે? ૧૭.

પાંચ પ્રકારના જીવ (દોહરા)

હૂંઘા પ્રભુ ચૂંઘા ચતુર, સૂંઘા રૂંચક સુદ્ધ ।

ઝૂંઘા દુરબુદ્ધી વિકલ, ઘૂંઘા ઘોર અબુદ્ધ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ :—રૂંચક = રુચિવાળા. અબુદ્ધ = અજ્ઞાની.

અર્થ :—હૂંઘા જીવ પ્રભુ છે, ચૂંઘા જીવ ચતુર છે, સૂંઘા જીવ શુદ્ધ રુચિવાળા છે, ઝૂંઘા જીવ દુર્બુદ્ધિ અને દુઃખી છે અને ઘૂંઘા જીવ મહા અજ્ઞાની છે. ૧૮.

હૂંઘા જીવનું લક્ષણ (દોહરા)

જાકી પરમ દસા વિષૈ, કરમ કલંક ન હોઈ ।

હૂંઘા અગમ અગાધપદ, વચન અગોચર સોઈ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ :—જેમને કર્મ-કાલિમા રહિત અગમ્ય, અગાધ અને વચન-અગોચર ઉત્કૃષ્ટ પદ છે તે સિદ્ધ ભગવાન હૂંઘા જીવ છે. ૧૯.

ચૂંઘા જીવનું લક્ષણ (દોહરા)

જો ઉદામ હૈ જગતસૌં, ગૈ પરમ રસ પ્રેમ ।

સો ચૂંઘા ગુરુકે વચન, ચૂંઘૈ બાલક જેમ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ :—ઉદાસ = વિરક્ત. પરમ રસ = આત્મ-અનુભવ. ચૂંઘૈ = ચૂસે.

અર્થ :—જે સંસારથી વિરક્ત થઈને આત્મ-અનુભવનો રસ સપ્રેમ પ્રહણુ કરે છે અને શ્રીગુરુના વચન બાળકની જેમ દૂધની પેઠે ચૂસે છે તે ચૂંઘા જીવ છે. ૨૦.

સૂંઘા જીવના લક્ષણ (દોહરા)

જો સુવચન રુચિસૌં સુનૈ, હિયૈ દુષ્ટતા નાંહિ ।

પરમાથ સમુજ્ઞૈ નહીં, સો સૂંઘા જગમાંહિ ॥ ૨૧ ॥

૧. આ કથન પં. બનારસીદાસજીએ પોતાની કલ્પનાથી કર્યું છે, કેઈ અન્યના આધારે નહિ.

શબ્દાર્થ:—રુચિસૌ = પ્રેમથી. પરમારથ = આત્મતત્ત્વ.

અર્થ:—જે ગુરુના વચન પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે અને હૃદયમાં દુષ્ટતા નથી-ભદ્ર છે, પણ આત્મસ્વરૂપને ઓળખતા નથી એવા મન્દ કષાયી જીવ સૂંઘા છે. ૨૧.

ઊંઘા જીવનું લક્ષણ (દોહરા)

जाकौ विकथा हित लगै, आगम अंग अनिष्ट ।
सो ऊंघा विषयी विकल, दुष्ट रुष्ट पापिष्ट ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:—વિકથા = ખોટી વાર્તા. અનિષ્ટ = અપ્રિય. દુષ્ટ = દ્વેષી. રુષ્ટ = ક્રોધી. પાપિષ્ટ = અધર્મી.

અર્થ:—જેને સત્શાસ્ત્રનો ઉપદેશ તો અપ્રિય લાગે છે અને વિકથાઓ પ્રિય લાગે છે તે વિષયાભિલાષી, દ્વેષી-ક્રોધી અને અધર્મી જીવ ઊંઘા છે. ૨૨.

ઘૂંઘા જીવનું લક્ષણ (દોહરા)

जाकै वचन श्रवन नहीं, नहि मन सुरति विराम ।
जड़तासौं जड़वत भयौ, घूंघा ताकौ नाम ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—સુરતિ = સ્મૃતિ. વિરામ = અપ્રતી.

અર્થ:—વચન રહિત અર્થાત્ એકેન્દ્રિય, શ્રવણુરહિત અર્થાત્ દ્વિ, ત્રિ, ચતુરિન્દ્રિય, મનરહિત અર્થાત્ અસંજી પંચેન્દ્રિય અને અપ્રતી અજ્ઞાની જીવ જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના તીવ્ર ઉદયથી જડ થઈ રહ્યા છે તે ઘૂંઘા છે. ૨૩.

ઉપર્યુક્ત પાંચ પ્રકારના જીવોનું વિશેષ વર્ણન (ચોપાઈ)

झंघा सिद्ध कहै सब कोऊ ।
सूंघा ऊंघा मूख दोऊ ॥
घूंघा घोर विकल संसारी ।
चूंघा जीव मोख अधिकारी ॥ २४ ॥

અર્થ:—ડૂંધા જીવને સર્વ કોઈ સિદ્ધ કહે છે, સૂંધા અને ડાંધા બંને મૂર્ખ છે, ઘૂંધા ઘોર સંસારી છે અને ચૂંધા જીવ મોક્ષના પાત્ર છે. ૨૪.

ચૂંધા જીવનું વર્ણન (દોહરા)

ચૂંધા સાધક મોક્ષકૌ, કૈર દોષ દુઃખ નાસ ।
લહૈ મોક્ષ સંતોષસૌં, વરનોં લચ્છન તાસ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—ચૂંધા જીવ મોક્ષના સાધક છે, દોષ અને દુઃખોના નાશક છે, સંતોષથી પરિપૂર્ણ રહે છે, તેના ગુણોનું વર્ણન કરું છું. ૨૫.

(દોહરા)

કૃપા પ્રસમ સંવેગ દમ, અસ્તિભાવ વૈરાગ્ય ।
યે લચ્છન જાકે હિયૈ, સમ વ્યસનકૌ ત્યાગ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કૃપા = દયા. પ્રસમ (પ્રશમ) = કષાયોની મંદતા. સંવેગ = સંસારથી ભયભીત. દમ = ઇન્દ્રિયોનું દમન. અસ્તિભાવ (આસ્તિક્ય) = જિનવચનોમાં શ્રદ્ધા. વૈરાગ્ય = સંસારથી વિરક્તિ.

અર્થ:—દયા, પ્રશમ, સંવેગ, ઇન્દ્રિયદમન, આસ્તિક્ય, વૈરાગ્ય અને સાત વ્યસનોનો ત્યાગ—આ ચૂંધા અર્થાત સાધક જીવના ચિહ્ન છે. ૨૬.

સાત વ્યસનના નામ (ચોપાઈ)

જૂવા આમિષ મદિરા દારી ।
આખેટક ચોરી પરનારી ॥
ઈં સાત વિસન દુઃખદાર્દ ।
દુરિત મૂલ દુઃગતિકે માર્દ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ:—આમિષ = માંસ. મદિરા = શરાબ. દારી = વેશ્યા. આખેટક = શિકાર. પરનારી = પરાઈ સ્ત્રી. દુરિત = પાપ. મૂલ = જડ.

અર્થ:—જુગાર રમવો, માંસ ખાવું, દારૂ પીવો, વેશ્યા સેવન કરવું, શિકાર કરવો, ચોરી અને પરસ્ત્રીનું સેવન કરવું,—આ સાતે વ્યસન દુઃખદાયક છે, પાપનું મૂળ છે અને દુઃગતિમાં લઈ જનાર છે. ૨૭.

વ્યસનોના દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ ભેદ (દોહરા)

દર્શિત યે સાતૌં વસન, દુરગચાર દુઃખધામ ।
ભાવિત અંતર કલપના, મૃષા મોહ પરિનામ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—આ સાતે વ્યસન જે શરીરથી સેવવામાં આવે છે તે દુરાચારરૂપ દ્રવ્ય-વ્યસન છે અને જૂઠા મોહ-પરિણામની અંતરંગ કલ્પના તે ભાવવ્યસન છે. દ્રવ્ય અને ભાવ બન્નેય દુઃખોના ધર છે. ૨૮.

સાત ભાવ-વ્યસનોનું સ્વરૂપ (સર્વથા એકત્રીસા)

અશુભમૈં હારિ શુભ જીતિ યહૈ દૂત કર્મ,
દેહકી મગનતાઈ યહૈ માંસ ભસ્ત્રિવૌ ।
મોહકી ગહલસૌં અજાન યહૈ સુગપાન,
કુમતિકી રીતિ ગનિકાકૌ સ્ત ચસ્ત્રિવૌ ॥
નિરદૈ હૈ પ્રાનઘાત કર્મૌ યહૈ સિકાર,
પરનારી સંગ પરબુદ્ધિકૌ પરસ્ત્રિવૌ ।
પ્યાસૌં પગઈ સૌંજ ગહિવેકી ચાહ ચૌરી,
ઈ સાતૌં વસન બિહારૈં બ્રહ્મ લસ્ત્રિવૌ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—દૂત (દૂત) = જુગાર. ગહલ = મૂર્છા. અજાન = અચેત. સુરા = શરાબ. પાન = પીવું. ગનિકા = વેશ્યા. સૌંજ = વસ્તુ. બિહારૈં = વિદ્યારણ કરે.

અર્થ:—અશુભ કર્મના ઉદ્દયમાં હાર અને શુભ કર્મના ઉદ્દયમાં વિજય માનવો એ ભાવ-જુગાર છે, શરીરમાં લીન થવું એ ભાવ-માંસભક્ષણ છે, મિથ્યાત્વથી મૂર્ચિત થઈને સ્વરૂપને ભૂલી જવું એ ભાવ-મદપાન છે, કુબુદ્ધિના રસ્તે ચાલવું એ ભાવ-વેશ્યાસેવન છે, કઠોર પરિણામ રાખીને પ્રાણોનો ઘાત કરવો એ ભાવ-શિકાર છે, દેહાદિ પરવસ્તુમાં આત્મબુદ્ધિ રાખવી તે ભાવ-પરસ્ત્રીસંગ છે, અનુરાગ પૂર્વક પર પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાની અભિલાષા તે ભાવ-ચૌરી છે. આ જ સાતે ભાવ-વ્યસન આત્મજ્ઞાનનું વિદ્યારણ કરે છે અર્થાત આત્મજ્ઞાન થવા દેતા નથી. ૨૯.

साधक भवनो पुरुषार्थ (दोहरा)

विसन भाव जाँमैं नहीं, पौरुष अगम अपार ।
किये प्रगट घट सिंधुमैं, चौदह स्तन उदार ॥ ३० ॥

शब्दार्थः—सिंधु = समुद्र. उदार = भंडान.

अर्थः—जेभना चित्तमां भाव-व्यसनोना लेश पणु रहेतो नथी ते अतुल्य अने अपरंपार पुरुषार्थना धारक हृदयइप समुद्रमां चौदह मंडारत्न प्रगट करे छे. ३०.

चौदह भावरत्न (सवैया अेकत्रीसा)

लक्ष्मी सुबुद्धि अनुभूति कउस्तुभ मनि,
वैराग कल्पवृच्छ संख सुवचन है ।
ऐरावत उद्धिम प्रतीति रंभा उदै विष,
कामधेनु निर्जरा सुधा प्रमोद धन है ॥
ध्यान चाप प्रेमरीति मदिरा विवेक वैद्य,
सुद्धभाव चन्द्रमा तुरंगरूप मन है ।
चौदह स्तन ये प्रगट होंहि जहां तहां,
ग्यानके उदोत घट सिंधुकी मथन है ॥ ३१ ॥

शब्दार्थः—सुधा = अमृत. प्रमोद = आनंद. चाप = धनुष्य. तुरंग = घोडा.

अर्थः—ज्यां ज्ञानना प्रकाशमां चित्तइप समुद्रनुं मथन करवामां आवे छे त्यां सुबुद्धिइप लक्ष्मी, अनुभूतिइप कौस्तुभमणि, वैराग्यइप कल्पवृक्ष, सत्य वचनइप शंख, ऐरावत हाथीइप उद्धिम, श्रद्धाइप रंभा, उदयइप विष, निर्जराइप कामधेनु, आनंदइप अमृत, ध्यानइप धनुष्य, प्रेमइप मदिरा, विवेकइप वैद्य, शुद्धभावइप चन्द्रमा, अने मनइप घोडा—आवी रीते चौदह स्तन प्रगट थाय छे. ३१.

ચૌદ રત્નોમાં કચું હેય અને કચું ઉપાદેય છે (દોહરા)

કિયે અવસ્થામૈ^૧ પ્રગટ, ચૌદહ રત્ન રસાલ ।

કહુ ત્યાગૈ કહુ સંગ્રહૈ, વિધિનિષેધકી ચાલ ॥ ૩૨ ॥

રમા સંઘ વિષ ધનુ સુરા, વૈદ્ય ધેનુ હય હેય ।

મનિ રંભા ગજ કલપતરુ, સુધા સોમ આદેય ॥ ૩૩ ॥

ઈહ વિધિ જો પરભાવ વિષ, વમૈ રમૈ નિજરૂપ ।

સો સાધક સિવપંથકૌ, ચિદ વેદક ચિદ્રૂપ ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—સંગ્રહૈ = ગ્રહણ કરે. વિધિ = ગ્રહણ કરવું. નિષેધ = છોડવું. રમા = લક્ષ્મી. ધનુ = ધનુષ્ય. સુરા = શરાણ. ધેનુ = ગાય. હય = ઘોડો. રંભા = અપ્સરા. સોમ = ચન્દ્રમા. આદેય = ગ્રહણ કરવા યોગ્ય. વમૈ = છોડો.

અર્થઃ—સાધકદશામાં જે ચૌદ રત્નો પ્રગટ કર્યા તેમાંથી જ્ઞાની જીવ વિધિ-નિષેધની રીત પર કેટલાકનો ત્યાગ કરે છે અને કેટલાકનું ગ્રહણ કરે છે. ૩૨. અર્થાત્ સુખુદ્ધિરૂપ લક્ષ્મી, ^૨સત્યવચનરૂપ શંખ, ઉદ્યરૂપ વિષ, ધ્યાનરૂપ ધનુષ્ય, પ્રેમરૂપ મહિરા, વિવેકરૂપ ધન્વન્તરિ, નિર્જરારૂપ કામધેનુ અને મનરૂપ ઘોડો—આ આઠ અસ્થિર છે તેથી ત્યાગવા યોગ્ય છે, તથા અનુભૂતિરૂપ મણિ, પ્રતીતિરૂપ રંભા, ઉદ્ધમરૂપ હાથી, વૈરાગ્યરૂપ કલ્પવૃક્ષ, આનંદરૂપ અમૃત, શુદ્ધભાવરૂપ ચન્દ્રમા,—આ છ રત્ન ઉપાદેય છે. ૩૩. આ રીતે જે પરભાવરૂપ વિષ-વિકારનો ત્યાગ કરીને નિજસ્વરૂપમાં મગ્ન થાય છે તે નિજસ્વરૂપનો ભોક્તા ચૈતન્ય આત્મા મોક્ષમાર્ગનો ^૩સાધક છે. ૩૪.

૧. સાધક વશા.

૨. સત્ય વચન પણ હેય છે, જૈનમતમાં તે મૌનની જ પ્રશંસા છે.

૩. સાત ભાવ-વ્યસન અને ચૌદ રત્નોની કવિતા પં. બનારસીદાસજીએ સ્વતંત્ર રચી છે.

મોક્ષમાર્ગના સાધક જીવોની અવસ્થા (કવિત્ત)
ગ્યાન દ્રિષ્ટિ જિન્હકે ઘટ અંતર,
નિરર્થે દસ સુગુન પરજાઈ ।
જિન્હકેં સહજરૂપ દિન દિન પ્રતિ,
સ્યાદવાદ સાધન અધિકાઈ ॥
જે કેવલિ પ્રનીત મારગ મુખ,
ચિત્તે ચરન રાઘે ઠહરાઈ ।
તે પ્રવીન કરિ સીન મોહમલ,
અવિચલ હોઈ પરમપદ પાઈ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિરર્થે = અવલોકન કરે. પ્રનીત (પ્રણીત) = રચિત.

અર્થ:—જેમના અંતરંગમાં જ્ઞાનદ્રષ્ટિ દ્રવ્ય, ગુણ અને પયાયોનું અવલોકન કરે છે, જેઓ સ્વયમેવ દિન-પ્રતિદિન સ્યાદવાદ દ્વારા પોતાનું સ્વરૂપ અધિકાધિક જાણે છે, જે કેવળી-કથિત ધર્મમાર્ગમાં શ્રદ્ધા કરીને તે અનુસાર આચરણ કરે છે, તે જ્ઞાની મનુષ્યો મોહકર્મનો મળ નષ્ટ કરે છે. અને પરમપદ પ્રાપ્ત કરીને સ્થિર થાય છે. ૩૫.

શુદ્ધ અનુભવથી મોક્ષ અને મિથ્યાત્વથી સંસાર છે. (સર્વેયા એકત્રીસા)

*વાકસૌ ફિરત જાકૌ સંસાર નિકટ આયૌ,
પાયૌ જિન સમ્યક મિથ્યાત નાસ કરિકૌ ।

नैकान्तसङ्गतदृशा स्वयमेव वस्तु-

तत्त्वव्यवस्थितिमिति प्रविलोकयन्तः ।

स्याद्वादशद्धिमधिकामधिगम्य सन्तो

ज्ञानीभवन्ति जिननीतिमलंघयन्तः ॥ २ ॥

(આ શ્લોક ઇંડરની પ્રતિમાં નથી.)

* ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकम्पां

भूमिं श्रयन्ति कथमप्यपनीतमोहाः ।

ते साधकत्वमधिगम्य भवन्ति सिद्धा

मूढास्त्वममनुपलभ्य परिभ्रमन्ति ॥ ३ ॥

निरुद्ध मनसा सुभूमि साधि लीनी जिन,
कीनी मोखकारन अवस्था ध्यान धरि कै ॥
सो ही सुद्ध अनुभौ अभ्यासी अविनासी भयौ,
गयौ ताकौ करम भग्म रोग गरि कै ।
मिथ्यामती अपनौ सरूप न पिछानै तातैं,
डोलै जगजालमैं अनंत काल भरि कै ॥ ३६ ॥

शब्दार्थः—याक = यक. निरुद्ध (निरुद्ध) = दुविधा रहित. गरि कै (गलिके) = गणीने नाश पाम्युं. पिछानै = ओणजे.

अर्थः—याकडानी जेम धूमता धूमता जेने संसारनो अंत नञ्ज आवी गयो छे, जेणे मिथ्यात्वनो नाश करीने सम्यग्दर्शन प्राप्त कर्युं छे, जेणे राग-द्वेष छोडीने मनरूप भूमिने शुद्ध करी छे अने ध्यान द्वारा पोताने मोक्षने योग्य पनावेल छे, ते ज शुद्ध अनुभवनो अभ्यास करनार अविचल पद पामे छे अने तेना कर्म नाश पामे छे, तथा अज्ञानरूपी रोग दूर थरि जय छे. परंतु मिथ्यादृष्टि पोतानुं स्वरूप ओणपता नथी तेथी तेओ अनंतकाल सुधी जगतनी जणमां लटके छे अने जन्म-मरणना ईश करे छे. ३६.

आत्म-अनुभवनुं परिणाम (सर्वथा ऐकत्रीसा)

जे जीव दरवरूप तथा परजायरूप,
दोऊ नै प्रवांन वस्तु सुद्धता गहतु हैं ।
जे असुद्ध भावनिके त्यागी भये सरवथा,
विषैसौं विमुख है विरागता बहतु हैं ॥

स्याद्वादकौशलसुनिश्चलसंयमाभ्यां

यो भावयत्यहरहः स्वमिहोपयुक्तः ।

ज्ञानक्रियानयपरस्परतोत्रमैत्री

पात्रीकृतः श्रयति भूमिमिमांः स एकः ॥ ४ ॥

જે જે ગ્રાહ્યભાવ ત્યાગભાવ દોઝ ભાવનિકૌ,
અનુભૌ અભ્યાસ વિષૈ એકતા કરતુ હૈ ।
તેઈ ગ્યાન ક્રિયાકે આરાધક સહજ મોલ,
માગકે સાધક અવાધક મહતુ હૈ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—જે જીવોએ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક બંને નયો દ્વારા પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજીને આત્માની શુદ્ધતા ગ્રહણ કરી છે, જે અશુદ્ધભાવોના સર્વથા ત્યાગી છે, ઇન્દ્રિય-વિષયોથી પરાડ્મુખ થઈને વીતરાગી થયા છે, જેમણે અનુભવના અભ્યાસમાં ઉપાદેય અને હેય બંને પ્રકારના ભાવોને એકસરખા જાણ્યા છે, તે જ જીવો જ્ઞાનક્રિયાના ઉપાસક છે, મોક્ષમાર્ગના સાધક છે, કર્મબાધા રહિત છે અને મહાન છે. ૩૭.

જ્ઞાનક્રિયાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

વિનસિ અનાદિ અસુદ્ધતા, હોઈ સુદ્ધતા પોલ ।
તા પરનતિકો બુધ કહે, ગ્યાન ક્રિયાસૌ મોલ ॥ ૩૮ ॥

શબ્દાર્થ:—વિનસિ = નષ્ટ થઈને. પોખ = પુષ્ટ. પરનતિ = ચાલ.

અર્થ:—જ્ઞાનીએ કહે છે કે અનાદિકાળની અશુદ્ધતા નષ્ટ કરનાર અને શુદ્ધતાને પુષ્ટ કરનાર પરિણતિ જ્ઞાનક્રિયા છે અને તેનાથી જ મોક્ષ થાય છે. ૩૮.

સમ્યક્ત્વથી ક્રમેક્રમે જ્ઞાનની પૂર્ણતા થાય છે (દોહરા)

જગૌ સુદ્ધ સમકિત કલા, બગી મોલમગ જોઈ ।
વૈહૈ કમ ચૂરન કૈ, ક્રમ ક્રમ પૂન હોઈ ॥ ૩૯ ॥
જાકે ઘટ એમી દસા, સાધક તાકૌ નામ ।
જૈસૈ જો દીપક ધૈ, સૌ ઝજિયારૌ ધામ ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ:—બગી = ચાલી.

અર્થ:—સમ્યગ્દર્શનનું જે કિરણ પ્રગટ થાય છે અને મોક્ષના માર્ગમાં ચાલે છે તે ધીરે ધીરે કર્મોનો નાશ કરતું પરમાત્મા બને છે. ૩૯. જેના ચિત્તમાં આવા સમ્યગ્દર્શનના કિરણનો ઉદય થયો છે તેનું જ નામ સાધક છે, જેમ કે જે ધરમાં દીપક સળગાવવામાં આવે છે તે જ ધરમાં અજવાળું થાય છે. ૪૦.

સમ્યક્ત્વનો મહિમા (સવૈયા એકત્રીસા)

જાકે ઘટ અંતર મિથ્યાત અંધકાર ગયો,
 મયો પરગામ સુદ્ધ સમકિત માનકો ।
 જાકી મોહનિદ્રા ઘટી મમતા પલક ફટી,
 જાન્યો જિન મરમ અવાચી મગવાનકો ॥
 જાકો ગ્યાન તેજ વગ્યો ઉદ્દિમ ઉદાર જગ્યો,
 લગો સુખ પોખ સમરસ સુધા પાનકો ।
 તાહી સુવિચ્છનકો સંસાર નિકટ આયો,
 પાયો તિન મારગ સુગમ નિરવાનકો ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અવાચી = વચનાતીત. બગ્યો = વધ્યું.

અર્થ:—જેના હૃદયમાં મિથ્યાત્વનો અંધકાર નષ્ટ થવાથી શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો સૂર્ય પ્રકાશિત થયો, જેની મોહનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ અને મમતાની પલકો ઊઘડી ગઈ, જેણે વચનાતીત પોતાના પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખી લીધું, જેના જ્ઞાનનું તેજ પ્રકાશિત થયું, જે મહાન ઉદ્દમમાં સાવધાન થયો, જે સામ્યભાવના અમૃતરસનું પાન કરીને પુષ્ટ થયો, તે જ જ્ઞાનીને સંસારનો અંત સમીપ આવ્યો છે અને તેણે જ નિર્વાણનો સુગમ માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો છે. ૪૧.

ત્રિપિણ્ડચણ્ડિમવિલાસિવિકાસહાસ:

શુદ્ધપ્રકાશમરનિર્મરસુપ્રમાત: ।

આનન્દસુસ્થિતસદાસ્ખલિતૈકરૂપ-

સ્તસ્યૈવ ચાયમુદયત્યચલાર્ચિરાત્મા ॥ ૫ ।

सम्यग्ज्ञाननो मडिमा (सर्वैया ऐकत्रीसा)
जाके हिरदैमै स्याद्वाद साधना करत,
सुद्ध आतमाकौ अनुभौ प्रगट भयी है ।
जाके संकल्प विकल्पके विकार मिटि,
सदाकाल एकीभाव रस पस्नियौ है ॥
जिन बंध विधि परिहार मोख अंगीकार,
ऐसौ सुविचार पच्छ सोऊ छांड़ि दयौ है ।
ताकौ ग्यान महिमा उदोत दिन दिन प्रति,
सोही भवसागर उलंघि पार गयौ है ॥ ४२ ॥

शब्दार्थः—परिनयौ = थयो. परिहार = नष्ट. अंगीकार = स्वीकार. पार = किनारे.

अर्थः—स्याद्वादना अल्यासथी जेना अंतःकरणुमां शुद्ध आत्मानो अनुभव प्रगट थयो, जेना संकल्प-विकल्पना विकार नष्ट थई गया अने सहैव ज्ञानभावरूप थयो, जेणे बंधविधिना त्याग अने मोक्षनो स्वीकारनो सद्विचार पणु छोडी दीघो छे, जेना ज्ञाननो मडिमा द्विसे-द्विसे प्रगट थयो छे, ते ज संसारसागरथी पार थईने तेना किनारे पढांर्यो छे. ४२.

अनुभवमां नयपक्ष नथी (सर्वैया ऐकत्रीसा)

अस्तिरूप नासति अनेक एक थिररूप,
अथिर इत्यादि नानारूप जीव कहियै ।

स्याद्वाददीपितलसन्महसि प्रकाशे

शुद्धस्वभावमहिमन्युदिते मयीति ।

किं बन्धमोक्षपथपातिभिरन्यभावे-

नित्योदयः परमयं स्फुरतु स्वभावः ॥ ६ ॥

चित्रात्मशक्तिसमुदायमयोऽयमात्मा

सद्यः प्रणश्यति नयेक्षणखण्डचमानः ।

तस्मादखण्डमनिराकृतखण्डमेक-

मेकान्तशान्तमचलं चिदहं महोऽस्मि ॥

દીસૈ ઁક નૈકી પ્રતિપચ્છી ન અપર દૂઝી,
 નૈકૌ ન દિઝાઈ વાદ વિવાદમૈં રહિયૈ ॥
 ઠિસ્તા ન હોઈ વિકલપકી તંગનિમૈં,
 ચંચલતા બઢૈ અનુભૌ દસા ન લહિયૈ ।
 તાતૈં ઝીવ અચલ અબાધિત અઝંડ ઁક,
 ઁસૌ પદ સાધિકૈ સમાધિ સુઝ ગહિયૈ ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ઠિર = સ્થિર. અઠિર = ચંચળ. પ્રતિપચ્છી = વિપરીત. અપર = ખીન્નું.
 ઠિરતા = શાન્તિ. સમાધિ = અનુભવ.

અર્થઃ—જીવ પદાર્થ નયની અપેક્ષાએ અસ્તિ-નાસ્તિ, ઁક-અનેક, સ્થિર-અસ્થિર આદિ અનેક રૂપે કહેવામાં આવ્યો છે. જે ઁક નયથી વિપરીત ખીન્ને નય ન ખતાવવામાં આવે તો વિપરીતતા દેખાય છે અને વાદ-વિવાદ ઉપસ્થિત થાય છે. ઁવી દશામાં અર્થાત નયની વિકલ્પજ્ઞાનમાં પડવાથી ચિત્તને વિશ્રામ મળતો નથી અને ચંચળતા વધવાથી અનુભવ ટકી શકતો નથી, તેથી જીવપદાર્થને અચળ, અબાધિત, અખંડિત અને ઁક સાધીને અનુભવનો આનંદ લેવો જોઈએ.

ભાવાર્થઃ—ઁક નય પદાર્થને અસ્તિરૂપ કહે છે તો ખીન્ને નય તે જ પદાર્થને નાસ્તિરૂપ કહે છે, ઁક નય તેને ઁકરૂપ કહે છે તો ખીન્ને નય તેને અનેક કહે છે, ઁક નય નિત્ય કહે છે તો ખીન્ને નય તેને અનિત્ય કહે છે, ઁક નય શુદ્ધ કહે છે તો ખીન્ને નય તેને અશુદ્ધ કહે છે, ઁક નય જ્ઞાની કહે છે તો ખીન્ને તેને અજ્ઞાની કહે છે, ઁક નય સખંધ કહે છે તો ખીન્ને નય તેને અખંધ કહે છે. આવી રીતે પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક ધર્મોની અપેક્ષાએ પદાર્થ અનેકરૂપ કહેવાય છે. જ્યારે પહેલો નય કહેવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તેનો વિરોધી ખતાવવામાં ન આવે તો વિવાદ જાઓ થાય છે અને નયોના ભેદ વધવાથી અનેક વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે જેનાથી ચિત્તમાં ચંચળતા વધવાથી અનુભવ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેથી પ્રથમ અવસ્થામાં તો નયોને જાણવા આવશ્યક છે. પછી તેમના દ્વારા પદાર્થનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નક્કી કર્યા પછી ઁક શુદ્ધ ખુદ્ધ આત્મા જ ઉપાદેય છે. ૪૩.

આત્મા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી અખંડિત છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈં એક પાકૌ આંબફલ તાકે ચાર અંસ,
 રસ જાલી ગુઠલી છીલક જબ માનિયૈ ।
 યૌતૌ ન બનૈ પૈ એસે બનૈ જૈસે વૈ ફલ,
 રૂપ રસ ગંધ ફાસ અઘંડ પ્રમાનિયૈ ॥
 તૈસૈ એક જીવકૌ દસ સ્વેત કાલ ભાવ,
 અંસ ભેદ કરિ ભિન્ન ભિન્ન ન બઠાનિયૈ ।
 દર્વરૂપ સ્વેતરૂપ કાલરૂપ ભાવરૂપ,
 ચારૌરૂપ અલઘ અઘંડ સત્તા માનિયૈ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—આંબફળ = કેરી. ફાસ = સ્પર્શ. અખંડ = ભિન્ન. અલઘ = આત્મા.

અર્થ:—કોઈ એમ સમજે કે જેવી રીતે પાકા આમ્રફળમાં રસ, જાળી, ગોઠલી અને છાલ એવી રીતે ચાર અંશ છે, તેવી જ રીતે પદાર્થમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ એ ચાર અંશ છે,—એમ નથી. આ રીતે છે કે જેવી રીતે આમ્રફળ છે અને તેના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ તેનાથી અભિન્ન છે, તેવી જ રીતે જીવપદાર્થના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તેનાથી અભિન્ન છે અને આત્મસત્તા પોતાના સ્વચતુષ્ટયથી સદા અખંડિત છે.

ભાવાર્થ:—જે કોઈ ઇચ્છે કે અગ્નિથી ઉષ્ણતા ભિન્ન કરવામાં આવે, અથવા કોઈ તો અગ્નિ પોતાની પાસે રાખે અને બીજાની પાસે ઉષ્ણતા સોંપે તો તેમ બની શકતું નથી, તેવી જ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને પદાર્થથી અભિન્ન જાણવા બેઈએ. ૪૪.

જ્ઞાન અને જ્ઞેયનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

કોઝ ગ્યાનવાન કહે ગ્યાન તૌ હમારૌ રૂપ,
 જ્ઞેય ષટ્ દર્વ સો હમારૌ રૂપ નાહીં હૈ ।

ન દ્રવ્યેણ સ્વણ્ડયામિ, ન ક્ષેત્રેણ સ્વણ્ડયામિ, ન કાલેન સ્વણ્ડયામિ, ન ભાવેન સ્વણ્ડયામિ; સુવિશુદ્ધ એકો જ્ઞાનમાત્રભાવોઽસ્મિ ॥ આ સંસ્કૃત અંશ મુદ્રિત બંને પ્રતિબોમાં નથી, પણ ઈંડરની પ્રતિમાં છે.

યોઽયં ભાવો જ્ઞાનમાત્રોઽહમસ્મિ જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનમાત્રઃ સ નૈવ ।

જ્ઞેયો જ્ઞેયજ્ઞાનકલ્લોલવલ્ગન્ જ્ઞાનજ્ઞેયજ્ઞાતૃમદ્વસ્તુમાત્રઃ ॥ ૮ ॥

एक नै प्रवांन ऐसे दृजी अब कहूं जैसे,
सगस्वती अक्खर अरथ एक ठाहीं है ॥
तैसे गयाता मेरौ नाम ग्यान चेतना विगम,
ज्ञेयरूप सकति अनंत मुझ पांही है ।
आ कारन वचनके भेद भेद कहै कोऊ,
गयाता ग्यान ज्ञेयको विलास सत्ता मांही है ॥ ४५ ॥

अर्थ:—कोई ज्ञानी कहे छे के ज्ञान भासुं रूप छे अने ज्ञेय-छे द्रव्य भासुं स्वरूप नथी. त्यां श्रीगुरु संपादन करे छे के अेक नय अर्थात् व्यवहार नथी तमासुं कहेवुं सत्य छे अने पीले निश्चयनय हुं कहुं छुं ते आ रीते छे के जेवी रीते विधा, अक्षर अने अर्थ अेक जे स्थानमां छे, भिन्न नथी; तेवी जे रीते ज्ञाता आत्मानुं नाम छे अने ज्ञान चेतननो प्रकार छे तथा ते ज्ञान ज्ञेयरूप परिणुमन करे छे ते ज्ञेयरूप परिणुमन करवानी अनंत शक्ति आत्मांमां जे छे, तेथी वचनना भेदथी भले भेद कहे, पणु निश्चयथी ज्ञाता, ज्ञान अने ज्ञेयनो विलास अेक आत्मसत्तामां जे छे. ४५.

(चोपाई)

स्वपर प्रकाशक सकति हमारी ।
तातैं वचन-भेद भ्रम भारी ।
ज्ञेय दशा दुविधा परगासी ।
निजरूपा पररूपा भासी ॥ ४६ ॥

अर्थ:—आत्मानो ज्ञानशक्ति पोतानुं स्वरूप नथे छे अने पोताना सिवाय अन्य पदार्थोने पणु नथे छे, तेथी ज्ञान अने ज्ञेयनो वचन-भेद भ्रमार्थोने मोठो भ्रम उत्पन्न करे छे. ज्ञेय अवस्था जे प्रकारनी छे—अेक तो स्वज्ञेय अने पीले परज्ञेय. ४६.

१. चेतना जे प्रकारनी छे—ज्ञानचेतना अने दर्शनचेतना.

(દોહરા)

નિજરૂપા આતમ સકતિ, પરરૂપા પર વસ્ત ।
જિન લખિ લીનો પેંચ યદ્, તિન લખિ લિયૌ સમસ્ત ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—સ્વજ્ઞેય આત્મા છે અને પરજ્ઞેય આત્મા સિવાયના જગતના સર્વ પદાર્થો છે, જેણે આ સ્વજ્ઞેય અને પરજ્ઞેયની ગુંચવણ (કોયડો) સમજી લીધી છે તેણે બધું જ જાણી લીધું છે એમ સમજો. ૪૭.

સ્યાદ્વાદમાં જીવનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

કર્મ અવસ્થામૈં અસુદ્ધસૌ વિલોકિયત,
કર્મ કલંકસૌં રહિત સુદ્ધ અંગ હૈ ।
ઉમૈ નૈ પ્રવાંન સમકાલ સુદ્ધાસુદ્ધ રૂપ,
એસૌ પરજાઈ ધારી જીવ નાના રંગ હૈ ।
એક હી સમૈમૈં ત્રિધારૂપ પૈ તથાપિ યાકી,
અસંહિત ચેતના સકતિ સરવંગ હૈ ॥
યહૈ સ્યાદવાદ યાકૌ ભેદ સ્યાદવાદી જાનૈ,
મૂર્ખ ન માનૈ જાકૌ હિયૌ દ્વગભંગ હૈ ॥ ૪૮ ॥

શબ્દાર્થ:—અવસ્થા = દશા. વિલોકિયત = દેખાય છે. ઉભૈ (ઉભય) = બે. નૈ = નય. પરબંધ ધારી = શરીર સહિત, સંસારી. રંગ = ધર્મ. ત્રિધા = ત્રણ. દ્વગ ભંગ = આંધળો.

અર્થ:—જે જીવની કર્મસહિત અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ દેવામાં આવે તો તે વ્યવહારનયથી અશુદ્ધ દેખાય છે, જે નિશ્ચયનયથી કર્મમળ સહિત અવસ્થાનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે નિર્દોષ છે, અને જે એ બંને નયોનો એકસાથે વિચાર કરવામાં આવે તો શુદ્ધાશુદ્ધરૂપ જણાય છે,—આ

क्वचिल्लसति मेचकं क्वचिन्मेचकामेचकं

क्वचित्पुनरमेचकं सहजमेव तत्त्वं मम ।

तथापि न विमोहयत्यमलमेघसां तन्मनः

परस्परसुसंहतप्रकटशक्तिचक्रं स्फुरत् ॥ ૧ ॥

રીતે સંસારી જીવની વિચિત્ર ગતિ છે. જોકે તે એક ક્ષણમાં શુદ્ધ, અશુદ્ધ અને શુદ્ધાશુદ્ધ એવા ત્રણરૂપે છે તોપણ આ ત્રણે રૂપોમાં તે અખંડ ચૈતન્યશક્તિથી સર્વાંગ સમ્પન્ન છે. આ જ સ્યાદ્વાદ છે, આ સ્યાદ્વાદનો મર્મ સ્યાદ્વાદી જ જાણે છે, જે મૂર્ખ હૃદયના આંધળા છે તે આ અર્થ સમજતા નથી. ૪૮.

નિહચૈ દસદ્રિષ્ટિ દીજૈ તવ એક રૂપ,
 ગુન પરજાઈ ભેદ ભાવસૌં બહુત હૈ ।
 અસંખ્ય પરદેસ સંજુગત સત્તા પરમાન,
 ગ્યાનકી પ્રમાસૌં લોકાલોક માનયુત હૈ ॥
 પરજૈ તરંગનિકે અંગ છિનમંગુર હૈ,
 ચેતના સકતિસૌં અલંકિત અચુત હૈ ।
 સો હૈ જીવ જગત વિનાયક જગતસાર,
 જાકી મૌજ મહિમા અપાર અદ્ભુત હૈ ॥ ૪૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ભેદભાવ = વ્યવહારનય. સંજુગત (સંયુક્ત) = સહિત. જુત (યુક્ત) = સહિત. અચુત = અચળ. વિનાયક = શિરોમણિ. મૌજ = સુખ.

અર્થ:—આત્મા નિશ્ચયનય અને દ્રવ્યદષ્ટિથી એકરૂપ છે, ગુણ-પર્યાયોના ભેદ અર્થાત્ વ્યવહારનયથી અભેદરૂપ છે. અસ્તિત્વની દષ્ટિથી નિજ ક્ષેત્રાવગાહમાં સ્થિત છે, પ્રદેશોની દષ્ટિએ લોક-પ્રમાણ અસંખ્યપ્રદેશી છે, જ્ઞાયક દષ્ટિએ 'લોકાલોક પ્રમાણ છે. પર્યાયોની દષ્ટિએ ક્ષણભંગુર છે, અવિનાશી ચેતનાશક્તિની દષ્ટિએ નિત્ય છે. તે જીવ જગતમાં શ્રેષ્ઠ અને સાર પદાર્થ છે, તેના સુખગુણોના મહિમા અપરંપાર અને અદ્ભુત છે. ૪૯.

૧. લોક અને અલોકમાં તેના જ્ઞાનની પહોંચ છે.

इतो गतमनेकतां दधदितः सदाप्येकता-

मितः क्षणविभङ्गरं ध्रुवमतिः सदैवोदयात् ।

इतः परमविस्तृतं धृतमितः प्रदेशैर्निजै-

रहो सहजमात्मनस्तदिदमद्भुतं वैभवम् ॥ ૧૦ ॥

विभाव सकति पस्नतिसौ विकल दीसै,
सुद्ध चेतना विचारतै सहज संत है ।
कर्म संजोगसौं कहावै गति जोनि वासी,
निहचै सुरूप सदा मुक्त महंत है ॥
ज्ञायक सुभाऊ धरै लोकालोक परमासी,
सत्ता परवान सत्ता परगासवंत है ।
सो है जीव जानत जहान कौतुक महान,
जाकी कीरति 'कहान' अनादि अनंत है ॥ ५० ॥

शब्दार्थः—विकल = दुःखी. सहज संत = स्वाभाविक शान्त. वासी = रहेनार.
जहान = लोक. कीरति (कीर्ति) = यश. कहां न = कहां नथी.

अर्थः—आत्मा विभाव-पारेणुतिथी दुःखी हेभाय छ, पणु तेनी शुद्ध
चैतन्यशक्तिनो विचार करे तो ते साहजिक शान्तिमय ज छे. ते कर्मना
संयोगथी गति योनिनो प्रवासी कहेवाय छे, पणु तेनुं निश्चय स्वरूप लुभ्यो
तो कर्मबंधनथी मुक्त परमेश्वर ज छे. तेनी ज्ञायक शक्ति उपर दृष्टि
भूके तो ते लोकालोकनो ज्ञातादृष्टा छे, जे तेना अस्तित्व उपर ध्यान
आपो तो निज क्षेत्रावगाह-प्रमाणु ज्ञाननो पिंड छे. आवो जव जगतनो
ज्ञाता छे. तेनी क्षीया विशाण छे, तेनी कीर्ति कहां नथी? अनादिकाणथी
याली आवे छे अने अनंतकाण सुधी यालसे. ५०.

१. 'कहान' अवे पणु पाठ छे. कहान = कहाणी-वार्ता

कषायकलिरैकतः स्वलति शान्तिरस्येकतो

भवोपहतिरैकतः स्पृशति मुक्तिरप्येकतः ।

जगत्त्रितयमेकतः स्फुरति त्रिचक्रास्येकतः

स्वभावमहिमात्मनो विजयतेऽद्भुताद्भुतः । ११ ॥

साध्यस्वयं डेवणज्ञाननुं वर्णुन (सवैया ऐकत्रीसा)
 पंच परकार ग्यानावरनकौ नास करि,
 प्रगटी प्रसिद्ध जगमांहि जगमगी है ।
 ज्ञायक प्रभामैं नाना ज्ञेयकी अवस्था धरि,
 अनेक भई पै एकता रस पगी है ॥
 याही भांति रहेगी अनंत काल परजंत,
 अनंत सकति फोरि अनंतसौं लगी है ।
 नरदेह देवलमैं केवल सरूप सुद्ध,
 ऐसी ग्यानज्योतिकी सिखा समाधि जगी है ॥ ५१ ॥

शब्दार्थः—क्षरि = स्फुरित करीने. देवल = मंदिर. सिखा (शिखा) = नवाणा.
 समाधि = अनुभव.

अर्थः—जगतमां जे ज्ञायक ज्योति पांच प्रकारना ज्ञानावरणीय
 कुर्मोना नाश करीने यमकती प्रगट थछ छे अने अनेक प्रकारे ज्ञेयाकारे
 परिणुमन करवा छतां पणु जे ऐकइप थछ रही छे ते ज्ञायकशक्ति आवी
 ज रीते अनंतकाण सुधी रहेशे अने अनंत वीर्यनी स्फुरणा करीने
 अक्षयपद प्राप्त करशे. ते सुद्ध डेवणज्ञानइप प्रभा मनुष्य-देहइप मंदिरमां
 परम शान्तिमय प्रगट थछ छे. ५१.

अमृतचन्द्र उणाना त्रणु अर्थ (सवैया ऐकत्रीसा)

अच्छर अरथमैं मगन रहै सदा काल,
 महासुख देवा जैसी सेवा कामगविकी ।

जयति सहजतेजःपुञ्जमज्जत्त्रिलोकी

स्खलदखिलविकल्पोऽप्येक एक स्वरूपः ।

स्वरसविसरपूर्णाच्छिन्नतत्त्वोपलम्भः

प्रसभनियमिताच्चिच्चिचमत्कार एषः ॥ १२ ॥

अविचलितचिदात्मन्यात्मनात्मानमात्म-

न्यनवरतनिमग्नं धारयद् ध्वस्तमोहः ।

उदितममृतचन्द्रज्योतिरेतत्समन्ता-

ज्ज्वलतु विमलपूर्णं निःसपत्नस्वभावम् ॥ १३ ॥

અમલ અવાધિત અલખ ગુન ગાવના હૈ,
પાવના પરમ સુદ્ધ માવના હૈ ભવિકી ॥
મિથ્યાત તિમિર અપહારા વર્ધમાન ધારા,
જૈસી ઉમૈ જામલૌં કિરણ દીપૈં રવિકી ।
એસી હૈ અમૃતચન્દ્ર કલા ત્રિધારૂપ ધરૈ,
અનુભૌ દસા ગરંથ ટીકા બુદ્ધિ કવિકી ॥ ૫૨ ॥

શબ્દાર્થ:—કામગવિ = કામધેનુ. અલખ = આત્મા. પાવના = પવિત્ર. અપહારા = નાશ કરનારી. વર્ધમાન = ઉન્નતિરૂપ. ઉલૈ ભમ = બે પહોર. ત્રિધારૂપ = ત્રણ પ્રકારની.

અર્થ :—અમૃતચન્દ્રસ્વામીની ચન્દ્રકળા અનુભવની, ટીકાની અને કવિતાની—એમ ત્રણ રૂપે છે તે સદાકાળ અક્ષર અર્થ અર્થાત મોક્ષપદાર્થથી ભરપૂર છે, સેવા કરવાથી કામધેનુ સમાન મહા સુખદાયક છે, એમાં નિર્મળ અને શુદ્ધ પરમાત્માના ગુણસમૂહનું વર્ણન છે. પરમ પવિત્ર છે, નિર્મળ છે અને ભવ્ય જીવોને ચિંતવન કરવા યોગ્ય છે, મિથ્યાત્વનો અંધકાર નષ્ટ કરનાર છે, ઐપોરના સૂર્ય સમાન ઉન્નતિશીલ છે. પર.

(દોહરા)

નામ સાધ્ય સાધક કહ્યૌ, દ્વાર દ્વાદસમ ઠીક ।
સમયસાર નાટક સકલ, પૂરન મયૌ સટીક ॥ ૫૩ ॥

અર્થ:—સાધ્ય-સાધક નામના પ્યારમા અધિકારનું વર્ણન કર્યું અને શ્રી અમૃતચન્દ્રાચાર્ય કૃત સમયસારજી સમાપ્ત થયું. ૫૩.

ગ્રન્થના અન્તમાં ગ્રન્થકારની આલોચના (દોહરા)

અબ કવિ નિજ પૂરબ દસા, કહૈં આપસૌં આપ ।
સહજ હરખ મનમૈં ધરૈ, કૌર ન પશ્ચાતાપ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ:—સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી પ્રસન્નતા પ્રગટ થઈ છે અને સંતાપનો અભાવ થયો છે તેથી હવે કાવ્યકર્તા પોતે જ પોતાની પૂર્વદેશાની આલોચના કરે છે. ૫૪.

(सवैया ऐकत्रीसा)

जो मैं आपा छांड़ि दीनौ पररूप गहि लीनौ,
कीनों न बसेरौ तहां जहां मेरौ थल है ।
भोगनिकौ भोगी है कर्मकौ करता भयौ,
हिरदै हमारे राग द्वेष मोह मल है ॥
ऐसी विपरीत चाल भई जो अतीत काल,
सो तो मेरे क्रियाकी ममताहीकौ फल है ॥
ग्यान दृष्टि भासी भयौ क्रियासौं उदासी वह,
मिथ्या मोह निद्रामैं सुपनकोसौ छल है ॥ ५५ ॥

शब्दार्थः—असेरौ = निवास. थल = स्थान. अतीत काल = पूर्व समय.

अर्थः—मैं पूर्वे मारा स्वप्ननुं अदृष्टुं कर्तुं नडोतुं, परपदार्थानि पीताना मान्या अने परम समाधिमां लीन न थयो, भोगेना भोक्ता थर्धने कर्मेना कर्ता थयो अने हृद्य राग-द्वेष-मोहना भणथी मलिन रक्षुं. आवी विभावपरिणतिमां अभै ममत्वभाव राज्यो अर्थात् विभावपरिणतिने आत्मपरिणति समन्वया, तेना कृणथी अमारी आ दृशा थर्ध. उवे ज्ञानेना उदय थवाथी क्रियाथी विरक्त थयो छुं, आगण कडेलुं जे कंठ थयुं ते मिथ्यात्वनी मोहनिद्रामां स्वप्न जेवुं छण थयुं छे, उवे निद्रा छडी गर्ध. ५५.

(द्वादश)

अमृतचन्द्र मुनिगजकृत, पूरन भयौ गिरंथ ।

समयसार नाटक प्रगट, पंचम गतिको पंथ ॥ ५६ ॥

यस्माद्द्वैतमभूत्पुरा स्वपरयोर्भूतं यतोऽत्रान्तरं

रागद्वेषपरिग्रहे सति यतो जातं क्रियाकारकैः ।

मुञ्जाना च यतोऽनुभूतिरखिलं खिन्नं क्रियायाः फलं

तद्विज्ञानघनौघमग्नमधुना किञ्चिन्न किञ्चित्किल ॥ १४ ॥

स्वशक्तिसंसूचितवस्तुतत्त्वैर्व्याख्या कृतेयं समयस्य शब्दैः ।

स्वरूपगुप्तस्य न किञ्चिदस्ति कर्तव्यमेवामृतचन्द्रसूरेः ॥ १५ ॥

इति समयसारकलशाः समाप्ताः ॥

અર્થ:—સાક્ષાત મોક્ષનો માર્ગ બતાવનાર શ્રી અમૃતચન્દ્ર મુનિરાજ-
કૃત નાટક 'સમયસાર ગ્રંથ' સંપૂર્ણ થયો. ૫૬.

બારમા અધિકારનો સાર

જે સાધે તે સાધક, જેને સાધવામાં આવે તે સાધ્ય છે. મોક્ષમાર્ગમાં
“મૈં સાધ્ય સાધક મૈં અપ્પાધક” ની નીતિથી આત્મા જ સાધ્ય છે અને
આત્મા જ સાધક છે, ભેદ એટલો છે કે ઊંચી અવસ્થા સાધ્ય અને નીચલી
અવસ્થા સાધક છે તેથી કેવળજ્ઞાની અહીંત સિદ્ધ પર્યાય સાધ્ય અને
સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક (વગેરે) અવસ્થાઓ સાધક છે.

અનંતાનુબંધીની ચોકડી અને દર્શનમોહનીયત્રયનો અનુદય થવાથી
સમ્યગ્દર્શન થાય છે અને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થતાં જ જીવ ઉપદેશનો
વાસ્તવિક પાત્ર થાય છે, તેથી મુખ્ય ઉપદેશ તન, ધન, જન આદિ તરફથી
રાગ દૂર કરવાનો અને વ્યસન તથા વિષય-વાસનાઓથી વિરક્ત થવાનો
છે. જ્યારે લૌકિક-સંપત્તિ અને વિષય-વાસનાઓથી ચિત્ત વિરક્ત થઈ જાય
છે ત્યારે ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્રની સમ્પદા પણ વિરસ અને નિસ્સાર જણાવા
લાગે છે તેથી જ્ઞાનીઓ સ્વર્ગાદિની અભિલાષા કરતા નથી કારણ કે જ્યાંસુધી
(ઉપર) ચડીને 'દેવ ઇક ઇન્દ્રી ભયા'ની ઉક્તિ અનુસાર ફરી નીચે પડે
છે તેને ઉન્નતિ જ કહેતા નથી અને જે સુખમાં દુઃખનો સમાવેશ છે તે
સુખ નથી દુઃખ જ છે, તેથી વિવેકી જીવ સ્વર્ગ અને નરક બંનેને એક
સરખા જ ગણે છે.

આ સર્વથા અનિત્ય સંસારમાં કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી જેના
પ્રત્યે અનુરાગ કરવામાં આવે; કારણ કે ભોગોમાં રોગ, સંયોગમાં વિયોગ,
વિધામાં વિવાદ, શુચિમાં ગ્લાનિ, જયમાં હાર પ્રાપ્ત થાય છે. ભાવ એ છે કે
સંસારની જેટલી સુખ સામગ્રી છે તે દુઃખમય જ છે, તેથી સુખની સહેલી
એકલી ઉદ્દાસીનતા જણીને તેની જ ઉપાસના કરવી જોઈએ.

स्व. कुविवर पं. बनारसीदासल विरचित
थौह गुणुस्थानाधिकार

(१३)

भंगणाचरणु (होडरा)

जिन-प्रतिमा जिन-साखी, नमै बनारसि ताहि ।
जाकी भक्ति प्रभावसौं कीनी ग्रन्थ निवाहि ॥ १ ॥

शब्दार्थः—सारणी = जेवी. निवाहि = निर्वाह.

अर्थः—जेनी लक्षितना प्रसादथी आ ग्रन्थ निर्विधन समाप्त थयो
जेवी जिनराज-समान जिन-प्रतिमाने पं. बनारसीदासल नमस्कार
करे छे. १.

जिन-प्रतिभिणुं भाडात्म्य (सवैया अेकत्रीसा)

जाके मुख दरससौं भगतके नैननिकौं,
थिस्ताकी बानि बढै चंचलता विनसी ।
मुद्रा देखि केवलीकी मुद्रा याद आवै जहां,
जाके आगै इंद्रकी विभूति दीसै तिनसी ॥
जाकौ जस जपत प्रकास जगै हिरदेमैं,
सोइ सुद्धमति होइ हुती जु मलिनसी ।
कहत बनारसी सुमहिमा प्रगट जाकी,
सोहै जिनकी छबि सुविद्यमान जिनसी ॥ २ ॥

शब्दार्थः—जानि = आहत. विनसी = नष्ट थछ. विभूति = सम्पत्ति. तिनसी
(तृणुसी) = तणुअला समान. मलिनसी (मदीनसी) = भेला जेवी. जिनसी = जिनदेव
जेवी.

१. ' कुमति मलिनसी ' जेवा पाठ छे.

અર્થ:—જેમના મુખનું દર્શન કરવાથી ભક્તજનોના નેત્રોની ચંચળતા નષ્ટ થાય છે અને સ્થિર થવાની આદત વધે છે અર્થાત્ એકદમ ટકટકી લગાવીને જેવા લાગે છે; જે મુદ્રા જેવાથી કેવળી ભગવાનનું સ્મરણ થઈ જાય છે, જેની સામે સુરેન્દ્રની સંપત્તિ પણ તણખલા સમાન તુચ્છ ભાસવા લાગે છે, જેના ગુણોનું ગાન કરવાથી હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે અને જે બુદ્ધિ મલિન હતી તે પવિત્ર થઈ જાય છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે જિનરાજના પ્રતિષ્ઠિતનો પ્રત્યક્ષ મહિમા છે, જિનેન્દ્રની મૂર્તિ સાક્ષાત્ જિનેન્દ્ર સમાન સુશોભિત થાય છે. ૨.

(જિન-મૂર્તિપૂજકોની પ્રશંસા (સવૈયા એકત્રીસા)

જાકે ઊર અંતર સુદ્રિષ્ટિકી લહર લસી,
વિનસી મિથ્યાત મોહનિદ્રાકી મમારખી ।
સૈલી જિનશાસનકી ફૈલી જાકૈ ઘટ મયૌ,
ગરબકૌ ત્યાગી ષટ-દરબકૌ પારખી ॥
આગમકૈ અચ્છર પરે હૈ જાકે શ્રવનમૈ,
હિરદૈ-મંડારમૈ સમાની વાની આરખી ।
કહત બનારસી અલપ ભવથિતિ જાકી,
સોઈ જિન પ્રતિમા પ્રવાંનૈ જિન સારખી ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સુદ્રિષ્ટિ = સમ્યગ્દર્શન. મમારખી = મૂર્છા-અચેતનપણું. સૈલી (શૈલી) = પદ્ધતિ. ગરવ (ગર્વ) = અભિમાન. પારખી = પરીક્ષક. શ્રવન = કાન. સમાની = પ્રવેશ કરી ગઈ. આરખી (આર્પિત) = ઋષિ પ્રણીત. અલપ (અલ્પ) = થોડી.

અર્થ:—પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે જેના અંતરંગમાં સમ્યગ્દર્શનની લહેરો ઉત્પન્ન થઈને મિથ્યાત્વમોહનીયજનિત નિદ્રાની અસાવધાની નષ્ટ થઈ ગઈ છે, જેમના હૃદયમાં જૈનમતની પદ્ધતિ પ્રગટ થઈ છે, જેમણે મિથ્યાભિમાનનો ત્યાગ કર્યો છે, જેમને છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપની ઓળખાણ થઈ છે, જેમને અરહંત કથિત આગમનો ઉપદેશ શ્રવણગોચર થયો છે, જેમના હૃદયરૂપ ભંડારમાં જૈન ઋષિઓના વચનો પ્રવેશ કરી ગયા છે, જેમનો સંસાર નિકટ આવ્યો છે, તેઓ જ જિન-પ્રતિમાને જિનરાજ સમાન માને છે. ૩.

પ્રતિજ્ઞા (ચોપાઈ)

જિન-પ્રતિમા જન દોષ નિકંદૈ ।

સીસ નમાઈ બનારસિ બંદૈ ॥

ફિરિ મનમાંહિ વિચારૈ એસા ।

નાટક ગરંથ પરમ પદ જૈસા ॥ ૪ ॥

પરમ તત્ત પરચૈ ઇસ માંહી ।

ગુનથાનકકી રચના નાંહી ॥

યામૈં ગુનથાનક રસ આવૈ ।

તો ગરંથ અતિ શોમા પાવૈ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિકંદૈ = નષ્ટ કરે. ગુનથાનક (ગુણુસ્થાન) = મોહ અને યોગના નિમિત્તથી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ આત્માના ગુણોની તારતમ્યરૂપ અવસ્થા-વિશેષને ગુણુસ્થાન કહે છે. યામૈં = આમાં.

અર્થ:—જિનરાજની પ્રતિમા ભક્તોનું મિથ્યાત્વ દૂર કરે છે. તે જિન-પ્રતિમાને પં. બનારસીદાસજીએ નમસ્કાર કરીને મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે આ નાટક સમયસાર ગ્રંથ પરમપદરૂપ છે અને આમાં આત્મતત્ત્વનું વ્યાખ્યાન તો છે, પરંતુ ગુણુસ્થાનોનું વર્ણન નથી. જો આમાં ગુણુસ્થાનોની ચર્ચા ઉમેરાય તો ગ્રંથ બહુ જ ઉપયોગી થઈ શકે છે. ૪. ૫.

(દોહરા)

ઇહ વિચારિ સંછેપસૌં, ગુનથાનક રસ ચોજ ।

વરનન કૈરે બનારસી, કારન સિવ-પથ સોજ ॥ ૬ ॥

નિયત એક વિવહારસૌં, જીવ ચતુર્દસ ભેદ ।

રંગ જોગ બહુ વિધિ ભયૌ, જ્યૌં પટ સહજ સુફેદ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—સંછેપસૌં = થોડામાં. જોગ (યોગ) = સંયોગ. પટ = વસ્ત્ર.

અર્થ:—આમ વિચારીને પંડિત બનારસીદાસજી મોક્ષમાર્ગને શોધવામાં

કારણભૂત ગુણસ્થાનોનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરે છે. ૬. જીવપદાર્થ નિશ્ચય-
નયથી એકરૂપ છે અને વ્યવહારનયથી ગુણસ્થાનોના ભેદથી ચૌદ પ્રકારનો
છે. જેવી રીતે શ્વેત વસ્ત્ર રંગોના સંયોગથી અનેક રંગનું થઈ જાય છે,
તેવી જ રીતે મોહ અને યોગના સંયોગથી સંસારી જીવોમાં ચૌદ અવસ્થાઓ
પ્રાપ્ત થાય છે. ૭.

ચૌદ ગુણસ્થાનોનાં નામ (સવૈયા એકત્રીસા)

પ્રથમ મિથ્યાત દૂજૌ સાસાદાન તીજૌ મિશ્ર,
ચતુર્થ અવ્રત પંચમૌ વિસ્ત રંચ હૈ ।
છટ્ટો પરમત્ત નામ સાતમો અપરમત્ત,
આઠમો અપૂર્વકરણ સુખ સંચ હૈ ॥
નૌમૌ અનિવૃત્તિભાવ દશમો સૂચ્છમ લોમ,
एकादशमो सु उपसांत मोह बंच है ।
દ્વાદશમો સ્ત્રીનમોહ તેરહો સજોગી જિન,
चौदहो अजोगी जाकी थिति अंक पंच है ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—રંચ = જરા પણ. સુખ સંચ = આનંદનો સંગ્રહ. વંચ (વંચકતા) =
ઠગાઈ-દગો. થિતિ = સ્થિતિ. અંક પંચ = પાંચ અક્ષર.

અર્થ:—પહેલું મિથ્યાત્વ, બીજું સાસાદન, ત્રીજું મિશ્ર, ચોથું
અવ્રતસમ્યગ્દષ્ટિ, પાંચમું દેશવ્રત, છઠ્ઠું પ્રમત્તમુનિ, સાતમું અપ્રમત્તમુનિ,
આઠમું અપૂર્વકરણ, નવમું અનિવૃત્તિકરણ, દશમું સૂક્ષ્મલોભ, અગિયારમું
ઉપસાંતમોહ, બારમું ક્ષીણમોહ, તેરમું સયોગી જિન અને ચૌદમું અયોગી
જિન જેની સ્થિતિ અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌ—આ પાંચ અક્ષરોના ઉચ્ચારણના
સમય જેટલી છે. ૮.

(મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનોનું વર્ણન (દોહરા)

बरनै सब गुनथानके नाम चतुर्दस सार ।
अब बरनौं मिथ्यातके, भेद पंच प्रकार ॥ ९ ॥

અર્થ:—ગુણુસ્થાનોના ચૌદ મુખ્ય નામ પતાવ્યા, હવે પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું વર્ણન કરે છે. ૯.

મિથ્યાત્વ ગુણુસ્થાનમાં પાંચ પ્રકારના (મિથ્યાત્વનો ઉદય રહે છે.
(સર્વેયા એકત્રીસા)

પ્રથમ એકાંત નામ મિથ્યાત અભિગ્રહીત,
દ્વિજો વિપરીત અભિનિવેશિક ગોત હૈ ।
ત્રીજો વિનૈ મિથ્યાત અનાભિગ્રહ નામ જાકૌ,
ચૌથો સંસૈ જહાં ચિત્ત મૌરકૌસૌ પોત હૈ ॥
પાંચમૌ અગ્યાન અનાભોગિક ગહલરૂપ,
જાકૈ ઉદૈ ચેતન અચેતસૌ હોત હૈ ।
એઈ પાંચૌ મિથ્યાત જીવકૌ જગમૈ ભ્રમાવૈ,
ઇનકૌ વિનાસ સમકિતકૌ ઉદોત હૈ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ગોત = નામ. ભૌર = વમળ. પોત = વહાણ. ગહલ = અચેતનપણું.
ઉદોત = પ્રગટ થવું.

અર્થ:— પહેલું અભિગ્રહીત અર્થાત્ એકાંત મિથ્યાત્વ છે, બીજું અભિનિવેશિક અર્થાત્ વિપરીત મિથ્યાત્વ છે, ત્રીજું અનાભિગ્રહ અર્થાત્ વિનય મિથ્યાત્વ છે, ચોથું ચિત્તને વમળમાં પડેલા વહાણની જેમ ડામાડોળ કરનાર સંશય મિથ્યાત્વ છે, પાંચમું અનાભોગિક અર્થાત્ અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ સર્વથા અસાવધાનીની મૂર્તિ છે. આ પાંચેય મિથ્યાત્વ જીવને સંસારમાં ભ્રમણ કરાવે છે અને એનો નાશ થવાથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે. ૧૦.

એકાંત મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જો ઇકંત નય પચ્છ ગહિ, છકૈ કહાવૈ દચ્છ ।
સો ઇકંતવાદી પુરુષ, મૃષાવંત પરતચ્છ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—મૃષાવંત = જૂઠા. પરતચ્છ (પ્રત્યક્ષ) = સાક્ષાત્.

અર્થ:—જે કોઈ એક નયની હઠ પકડીને, તેમાં જ લીન થઈને પોતાને તત્ત્વજ્ઞાની કહે છે તે પુરુષ એકાન્તવાદી સાક્ષાત મિથ્યાત્વી છે. ૧૧.

(વિપરીત મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

ગ્રંથ ઉક્ત પથ ઉથપિ જો, થાપૈ કુમત સ્વકીડ ।

સુજસ હેતુ ગુરુતા ગૈ, સો વિપરીતી જીડ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉક્ત = કહેલું. ઉથપિ = ખંડન કરીને. ગુરુતા = બડાઈ.

અર્થ:—જે આગમકથિત માર્ગનું ખંડન કરીને સ્નાન, સ્પર્શ, અસ્પર્શ આદિમાં ધર્મ બતાવીને પોતાનું કપોલકલ્પિત પાખંડ પુષ્ટ કરે છે અને પોતાની પ્રસિદ્ધિ માટે મોટા બનીને ફરે છે તે જીવ વિપરીત મિથ્યાત્વી છે. ૧૨.

(વિનય મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

દેવ કુદેવ સુગુરુ કુગુરુ, ઠાને સમાન જુ કોડ ।

નમૈ ભગતિસૌં સબનિકૌં, વિનૈ મિથ્યાતી સોડ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—જે સુદેવ-કુદેવ, સુગુરુ-કુગુરુ, સતશાસ્ત્ર-કુશાસ્ત્ર, બધાને એકસરખા ગણે છે અને વિવેક વિના બધાની ભક્તિ, વંદન કરે છે તે જીવ વિનય મિથ્યાત્વી છે. ૧૩.

સંશય મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જો નાના વિકલપ ગૈ, રૈ હિયૈ હૈગન ।

થિર હૈ તત્ત્વ ન સદૈ, સો જિય સંસયવાન ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—જે જીવ અનેક પ્રકારનું અવલંબન કરીને ચંચળ ચિત્તવાળો રહે છે અને સ્થિરચિત્ત થઈને પદાર્થનું યથાર્થ શ્રદ્ધાન કરતો નથી તે સંશય મિથ્યાત્વી છે. ૧૪.

અજ્ઞાન મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જાકૌ તન દુખ દહલસૌં, સુસ્ત હોત નહિ રંચ ।

ગહલ રૂપ વરતૈ સદા, સો અગ્યાન તિરજંચ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સુરત = ભાન. રંચ = જરાપણુ. ગહલ = અચેતનપણુ.

અર્થ:—જેને શારીરિક કષ્ટના ઉદ્દેગથી જરાપણુ ભાન (રહ્યું) નથી અને સદૈવ તત્ત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાણુ રહે છે, તે જીવ અજ્ઞાની છે, પશુ સમાન છે. ૧૫.
(મિથ્યાત્વના જે ભેદ (દોહરા)

પંચ ભેદ મિથ્યાતકે, કહે જિનાગમ જોઈ ।

સાદિ અનાદિ સરૂપ અબ, કહું અવસ્થા દોઈ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—જૈનશાસ્ત્રોમાં જે પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું વર્ણન કર્યું છે તેના સાદિ અને અનાદિ બન્નેનું સ્વરૂપ કહું છું. ૧૬.

સાદિ (મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જો મિથ્યા દલ ઉપસમૈ, ગ્રંથિ ભેદિ બુધ હોઈ ।

ફિર આવૈ મિથ્યાતમૈ, સાદિ મિથ્યાતી સોઈ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—જે જીવ દર્શનમોહનીયના દળને અર્થાત મિથ્યાત્વ, સમ્યક્-મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્-પ્રકૃતિને ઉપશમ કરીને મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનથી ચઢીને સમ્યક્ત્વનો સ્વાદ લે છે અને પછી મિથ્યાત્વમાં પડે છે તે સાદિ મિથ્યાત્વી છે. ૧૭.

અનાદિ (મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જિનિ ગ્રંથી ભેદી નહીં, મમતા મગન સદીવ ।

સો અનાદિ મિથ્યામતી, વિકલ બહિર્મુખ જીવ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—વિકલ = મૂર્ખ. બહિર્મુખ = પર્યાયબુદ્ધિ.

અર્થ:—જેણે મિથ્યાત્વનો કઠી અનુદય નથી કર્યો, જે સદા શરીરાદિમાં આહંબુદ્ધિ રાખતો આવ્યો છે તે મૂર્ખ આત્મજ્ઞાનથી શૂન્ય અનાદિમિથ્યાત્વી છે. ૧૮.

સાસાદન ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

કહ્યો પ્રથમ ગુનથાન યહ, મિથ્યામત અભિધાન ।

કરું અલપ વરનન અબૈ, સાસાદન ગુનથાન ॥ ૧૯ ॥

૧. 'અલપરૂપ અબ અરનવૌ' એવો પાઠ છે.

અર્થ:—આ પહેલા મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે સંક્ષેપમાં સાસાદન ગુણસ્થાનનું કથન કરું છું. ૧૯.

સાસાદન ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ (સર્વેયા એકત્રીસા)

જેસેં કોઝ લુધિત પુરુષ લાઈ સીર લાંડ,
વૌન કરે પીછેકૌ લગાર સ્વાદ પાવૈ હૈ ।
તૈસેં ચઢિ ચૌથે પાંચણ કૈ છઢે ગુનથાન,
કાહૂ ઉપસમીકૌ કષાય ઉદૈ આવૈ હૈ ॥
તાહી સમૈ તહાંસૌં ગિરૈ પ્રધાન દસા ત્યાગી,
મિથ્યાત અવસ્થાકૌ અધોમુખ હૈ ધાવૈ હૈ ।
બીચિ એક સમૈ વા છ આવલી પ્રવાંન શૈ,
સોઈ સાસાદન ગુનથાનક કહાવૈ હૈ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ખાંડ = સાકર. વૌન = વમન. પ્રધાન = ઊંચી. અધોમુખ = નીચે. આવલી = અસંખ્ય સમયની એક આવલી થાય છે.

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ ભૂખ્યો માણસ સાકરમિશ્રિત ખીર ખાય અને વમન થયા પછી તેનો કિંચિત્માત્ર સ્વાદ લેતો રહે, તેવી જ રીતે થોથા, પાંચમાં, છઠા ગુણસ્થાન સુધી ચઢેલા કોઈ ઉપશમ-સમ્યક્ત્વને કષાયનો ઉદય થાય છે તો તે જ સમયે ત્યાંથી મિથ્યાત્વમાં પડે છે, તે પડતી દશામાં એક સમય અને અધિકમાં અધિક છ આવલી સુધી જે સમ્યક્ત્વનો કિંચિત્ સ્વાદ મળે છે તે સાસાદન ગુણસ્થાન છે.

વિશેષ:—અહીં અનંતાનુષ્ઠીની ચોકડીમાંથી કોઈ એકનો ઉદય રહે છે. ૨૦.

ત્રીજું ગુણસ્થાન કહેવાની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

સાસાદન ગુનથાન યહ, મયૌ સમાપત વીચ ।
મિશ્રનામ ગુનથાન અબ, વરનન કરું તૃતીય ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—બીચ (બીજા) = બીજા.

અર્થ:—આ બીજા સાસાદન ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું, હવે ત્રીજા મિશ્ર ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરે છે. ૨૧.

ત્રીજા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

ઉપસમી સમકિતી કૈ તૌ સાદિ મિથ્યામતી,

દુહંનિકૌ મિશ્રિત મિથ્યાત આઈ ગૈૈ હૈ ।

અનંતાનુબંધી ચૌકરીકૌ ઉદૈ નાહિ જામૈ,

મિથ્યાત સમૈ પ્રકૃતિ મિથ્યાત ન ગૈૈ હૈ ।

જહાં સદ્દહન સત્યાસત્યરૂપ સમકાલ,

ગ્યાનભાવ મિથ્યાભાવ મિશ્ર ધારા બૈૈ હૈ ।

યાકી થિતિ અંતર મુદ્દસ્ત ઉભયરૂપ,

એસૌ મિશ્ર ગુણસ્થાન અચારજ કૈૈ હૈ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ:—આચાર્ય કહે છે કે ઉપશમ-સમ્યગ્દષ્ટિ અથવા સાદિ મિથ્યા-દષ્ટિ જીવને જે મિશ્ર-મિથ્યાત્વ નામની કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય આવી પડે અને અનંતાનુબંધીની ચોકડી તથા મિથ્યાત્વ-મોહનીય અને સમ્યક્ત્વ-મોહનીય આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ન હોય, ત્યાં એકસાથે સત્યાસત્ય શ્રદ્ધાનરૂપ જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વમિશ્રિત ભાવ રહે છે તે મિશ્ર ગુણસ્થાન છે, એનો કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે.

ભાવાર્થ:—અહીં ગોળ-મિશ્રિત દહીં સમાન સત્યાસત્ય-મિશ્રિત ભાવ રહે છે. ૨૨.

ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

મિશ્ર દસા પૂરન મૈ, કહી યથામતિ માસિ ।

અબ ચતુર્થ ગુણસ્થાન વિધિ, કહૌ જિનાગમ સાસિ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ:—પોતાના ક્ષયોપશમ અનુસાર મિશ્ર ગુણસ્થાનનું કથન સમાપ્ત થયું, હવે જિનાગમની સાક્ષીપૂર્વક ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરું છું. ૨૩.

ચોથા ગુણસ્થાનનું વર્ણન (સવૈયા એકત્રીસા)

કેઈ જીવ સમકિત પાઈ અર્ધ પુદગલ-

પરાવર્ત કાલ તાંઈ ચોખે હોઈ ચિતકે ।

કેઈ એક અંતરમુહૂર્તમૈ ગંઠિ મેદિ,

માગ ઉલંઘિ સુખ વેદૈ મોખ વિતકે ॥

તાંઈ અંતરમુહૂર્તસૌ અર્ધપુદગલ લૌ,

જેતે સમૈ હોઈ તેતે મેદ સમકિતકે ।

જાહી સમૈ જાકૌ જબ સમકિત હોઈ સોઈ,

તબહીસૌ ગુન ગહૈ દોસ દહૈ ઇતકે ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ચોકખે = સારા. વેદૈ = ભોગવે. દહૈ = બાળે. ઈતકે = સંસારના.

અર્થ:—જે કોઈ જીવને સંસાર-બ્રમણનો કાળ વધારેમાં વધારે અર્ધ-પુદ્ગલપરાવર્તન અને આંધામાં આંધો અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહે છે તે નિશ્ચયસમ્યક્દર્શન ગ્રહણ કરીને ચાર ગતિરૂપ સંસારને પાર કરનાર મોક્ષ-સુખની વાનગી લે છે. અંતર્મુહૂર્તથી માંડીને અર્ધ-પુદ્ગલપરાવર્તન કાળના જેટલા સમય છે તેટલા જ સમ્યક્ત્વના ભેદ છે. જે વખતે જીવને સમ્યક્ત્વ-પ્રગટ થાય છે ત્યારથી જ આત્મગુણ પ્રગટ થવા માંડે છે અને સાંસારિક દોષ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૨૪.

(દોહરા)

અધ અપૂર્વ અનિવૃત્તિ ત્રિક; કરન કરૈ જો કોઈ ।

મિથ્યા ગંઠિ વિદારિ ગુન, પ્રગટૈ સમકિત સોઈ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—જે અધ:કરણ, અપૂર્વકરણ, અનિવૃત્તિકરણ પૂર્વકમિથ્યાત્વનો અનુદય કરે છે તેને આત્માનુભવ ગુણ પ્રગટ થાય છે અને તે જ સમ્યક્ત્વ છે. ૨૫.

સમ્યક્ત્વના આઠ વિવરણુ (દોહરા)

સમકિત ઉત્પત્તિ ચિહ્ન ગુણ, ભૂષણ દોષ વિનાસ ।

અતીચાર જુત અષ્ટ વિધિ, વર્નો વિવરણ તાસ । ૨૬ ॥

અર્થ:—સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ, ઉત્પત્તિ, ચિહ્ન, ગુણ, ભૂષણ, દોષ, નાશ અને અતિચાર;—આ સમ્યક્ત્વના આઠ વિવરણુ છે. ૨૬.

(૧) સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ (ચોપાઈ)

સત્યપ્રતીતિ અવસ્થા જાકી ।

દિન દિન રીતિ ગૃહે સમતાકી ॥

છિન છિન કરૈ સત્યકૌ સાકૌ ।

સમકિત નામ કહાવૈ તાકૌ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ:—આત્મસ્વરૂપની સત્ય પ્રતીતિ થવી, દિન-પ્રતિદિન સમતા-ભાવમાં ઉન્નતિ થવી અને ક્ષણ-ક્ષણે પરિણામોની વિશુદ્ધિ થવી એનું જ નામ સમ્યક્દર્શન છે. ૨૭.

(૨) સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ (દોહરા)

કૈ તૌ સહજ સુભાઉ કૈ, ઉપદેસૈ ગુરુ કોઝ ।

ચહુંગતિ સૈની જીઝકૌ, સમ્યકદક્ષણ હોઝ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ:—ચારેય ગતિમાં સંજ્ઞી જીવને સમ્યક્દર્શન પ્રગટ થાય છે, તે પોતાની મેળે અર્થાત નિર્સર્ગજ અને ગુરુના ઉપદેશથી અર્થાત અધિગમજ થાય છે. ૨૮.

(૩) સમ્યક્ત્વના ચિહ્ન (દોહરા)

આપા પરિચૈ નિજ વિષૈ, ઉપજૈ નહિ સંદેહ ।

સહજ પ્રપંચ રહિત દસા સમકિત લચ્છન ઈહ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—પોતામાં જ આત્મસ્વરૂપનો પરિચય થાય છે, કદી સંદેહ ઉપજતો નથી અને છળ-કપટરહિત વૈરાગ્યભાવ રહે છે, એ જ સમ્યક્દર્શનનું ચિહ્ન છે. ૨૯.

(૪) સમ્યગ્દર્શનના આઠ ગુણુ (દોહરા)

કરુના વચ્છલ સુજનતા, આતમ નિદા પાઠ ।

સમતા ભગતિ વિરાગતા, ધરમગ ગુન આઠ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—કરુણા, મૈત્રી, સજ્જનતા, સ્વ-લઘુતા, સમતા, શ્રદ્ધા, ઉદાસીનતા અને ધર્માનુરાગ—આ સમ્યક્ત્વના આઠ ગુણુ છે. ૩૦.

(૫) સમ્યક્ત્વના પાંચ ભૂષણુ (દોહરા)

ચિત પ્રભાવના ભાવજુત, હેય ઉપાદૈ વાનિ ।

ધીરજ હરખ પ્રવીનતા, ભૂષન પંચ બલાનિ । ૩૧ ॥

અર્થ:—જૈનધર્મની પ્રભાવના કરવાનો અભિપ્રાય, હેય-ઉપાદેયનો વિવેક, ધીરજ, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો હર્ષ અને તત્ત્વ-વિચારમાં ચતુરાઈ—આ પાંચ સમ્યગ્દર્શનના ભૂષણુ છે. ૩૧.

(૬) સમ્યગ્દર્શન પરચીસ દોષ વર્જિત હોય છે (દોહરા)

અષ્ટ મહામદ અષ્ટ મલ, ષટ આયતન વિશેષ ।

ત્રીન મૂઢતા સંજુગત, દોષ પચીસૌ ણ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—આઠ મદ, આઠ મળ, છ અનાયતન અને ત્રણ મૂઢતા—આ બધા મળીને પરચીસ દોષ છે. ૩૨.

આઠ મહામદના નામ (દોહરા)

જાતિ લાભ કુલ રૂપ તપ, બલ વિદ્યા અધિકાર ।

ઇનકૌ ગરબ જુ કીજિયે, યહ મદ અષ્ટ પ્રકાર ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—જાતિ, ધન, કુળ, રૂપ, તપ, બળ, વિદ્યા અને અધિકાર;—એનો ગર્વ કરવો એ આઠ પ્રકારના મહામદ છે. ૩૩.

આઠ મળના નામ (ચોપાઈ)

આસંકા અસ્થિરતા વાંછા ।

મમતા દ્રિષ્ટિ દસા દુર્ગંછા ॥

વચ્છલ ગહિત દોષ પર માસૈ ।

ચિત પ્રભાવના માંહિ ન રાસૈ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:—જિન-વચનમાં સંદેહ, આત્મસ્વરૂપમાંથી ડગવું, વિષયોની અભિલાષા, શરીરાદિમાં મમત્વ, અશુચિમાં ગ્લાનિ, સહધર્મીઓ પ્રત્યે દ્વેષ, બીજાઓની નિંદા, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ આદિ ધર્મ-પ્રભાવનાઓમાં પ્રમાદ;—આ આઠ મળ સમ્યક્દર્શનને દૂષિત કરે છે. ૩૪.

છ અનાયતન (દોહરા)

કુગુરુ કુદેવ કુધર્મ ધર, કુગુરુ કુદેવ કુધર્મ ।

इनकी करै सराहना, यह षडायतन कर्म ॥ ૩૫ ॥

અર્થ:—કુગુરુ, કુદેવ, કુધર્મના ઉપાસકો અને કુગુરુ, કુદેવ, કુધર્મની પ્રશંસા કરવી એ છ અનાયતન છે. ૩૫.

ત્રણ મૂઢતાના નામ અને પચ્ચીસ દોષોનો સરવાળો (દોહરા)

देवमूढ़ गुरुमूढ़ता धर्ममूढ़ता पोष ।

આઠ આઠ ષટ્ ત્રીન મિલિ, એ પચીસ સબ દોષ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ:—દેવમૂઢતા અર્થાત્ સાચા દેવનું સ્વરૂપ ન જાણવું તે, ગુરુ-મૂઢતા અર્થાત્ નિર્ચિન્થ મુનિનું સ્વરૂપ ન સમજવું અને ધર્મમૂઢતા અર્થાત્ જિનભાષિત ધર્મનું સ્વરૂપ ન સમજવું; આ ત્રણ મૂઢતા છે. આઠ મદ, આઠ મળ, છ અનાયતન અને ત્રણ મૂઢતા—એ બધા મળીને પચ્ચીસ દોષ થયા. ૩૬.

(૭) પાંચ કારણોથી સમ્યક્ત્વનો વિનાશ થાય છે. (દોહરા)

ग्यान गरब मति मंदता, निठुर वचन उदगार ।

રુદ્રભાવ આલસ દસા, નાસ પંચ પરકાર ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનનું અભિમાન, બુદ્ધિની હીનતા, નિર્દય વચનો બોલવા, ક્રોધી પરિણામ અને પ્રમાદ—આ પાંચ સમ્યક્ત્વના ધાતક છે. ૩૭.

(૮) સમ્યગ્દર્શનના પાંચ અતિચાર (દોહરા)

લોક હાસ મય મોગ રુચિ, અગ્ર સોચ યિતિ મેવ ।

મિથ્યા આગમકી ભગતિ, મૃષા દર્સની સેવ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:—લોક-હાસ્યનો ભય, અર્થાત સમ્યક્ત્વરૂપ પ્રવૃત્તિ કરવામાં લોકોની મશ્કરીનો ભય, ઇન્દ્રિયના વિષય ભોગવવામાં અનુરાગ, આગામીકાળની ચિન્તા, કુશાસ્ત્રોની ભક્તિ, અને કુદેવોની સેવા; આ સમ્યગ્દર્શનના પાંચ અતિચાર છે. ૩૮.

(ચોપાઈ)

અતીચાર એ પંચ પરકારા ।

સમલ કરહિ સમકિતકી ધારા ॥

દૂષન ભૂષન ગતિ અનુસરની ।

દસા આઠ સમકિતકી વસ્તી ॥ ૩૯ ॥

અર્થ:—આ પાંચ પ્રકારના અતિચાર સમ્યગ્દર્શનની ઉજ્જવળ પરિણતિને મલિન કરે છે. અહીં સુધી સમ્યગ્દર્શનને સંક્ષેપ અને નિર્દોષ દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર આઠ વિવેચનોનું વર્ણન કર્યું. ૩૯.

મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિઓના અનુદયથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે

(દોહરા)

પ્રકૃતિ સાત અવ મોહકી, કહું જિનાગમ જોઈ ।

જિનકૌ ઉદૈ નિવારિકૈ, સમ્યગ્દરમન હોઈ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—મોહનીય કર્મની જે સાત પ્રકૃતિઓના અનુદયથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે, તેમનું જિનશાસન અનુસાર કથન કરું છું. ૪૦.

મોહનીય કર્મની સાત પ્રકૃતિઓના નામ (સર્વેયા એકત્રીસા)

ચારિત મોહકી ચ્યારિ મિથ્યાતકી તીન તામૈં,

પ્રથમ પ્રકૃતિ અનંતાનુબંધી કોહની ।

બીજી મહા માનરસમીજી માયામયી તીજી,
ચૌથી મહાલોભ દસા પરિગ્રહ પોહની ॥
પાંચઈ મિથ્યાતમતિ છટ્ટી મિશ્રપરનતિ,
સાતઈ સમૈ પ્રકૃતિ સમકિત મોહની ।
ઈઈ ષટ વિગવનિતાસી એક કૃતિયાસી,
સાતૌ મોહપ્રકૃતિ કહાવૈ સત્તા રોહની ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—ચારિત્રમોહ = જે આત્માના ચારિત્ર ગુણોનો ઘાત કરે: અનંતાનુબંધી = જે આત્માના સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રને ઘાતે—અનંત સંસારના કારણભૂત મિથ્યાત્વની સાથે જેમનો બંધ થાય છે. કોહની = ક્રોધ. પોહની = પુષ્ટ કરનારી. વિગવનિતા = વાઘણ. કૃતિયા = કૂતરી અથવા કર્કશા સ્ત્રી. રોહની = ઢાંકનારી.

અર્થઃ—સમ્યક્ત્વની ઘાતક ચારિત્રમોહનીયની ચાર, અને દર્શન-મોહનીયની ત્રણ એવી સાત પ્રકૃતિઓ છે. તેમાંથી પહેલી અનંતાનુબંધી ક્રોધ, બીજી અભિમાનના રંગમાં રંગાયેલી અનંતાનુબંધી માન, ત્રીજી અનંતાનુબંધી માયા, ચોથી પરિગ્રહને પુષ્ટ કરનારી અનંતાનુબંધી લોભ, પાંચમી મિથ્યાત્વ, છઠી મિશ્રમિથ્યાત્વ અને સાતમી સમ્યક્ત્વમોહનીય છે. આમાંથી છ પ્રકૃતિઓ વાઘણ સમાન સમ્યક્ત્વની પાછળ પડીને ભક્ષણ કરનારી છે અને સાતમી કૂતરી અથવા કર્કશા સ્ત્રી સમાન સમ્યક્ત્વને સકંપ અથવા મલિન કરનાર છે. આ રીતે આ સાતેય પ્રકૃતિઓ સમ્યક્ત્વના સદ્ભાવને રોકે છે. ૪૧.

સમ્યક્ત્વોના નામ (છપ્પા)

સાત પ્રકૃતિ ઉપસમહિ, જાસુ સો ઉપસમ મંડિત ।
સાત પ્રકૃતિ છય કરનહાર છાયિકી અસ્વંડિત ॥
સાતમાંહિ કલ્હુ સ્વપૈ, કલ્હુક ઉપસમ કરિ સ્વૈ ।
સો છય ઉપસમવંત, મિશ્ર સમકિત રસ સ્વૈ ॥

ષટ્ પ્રકૃતિ ઉપસમૈ વા સ્વપૈ, અથવા છય ઉપસમ કરૈ ।

સાતૈ પ્રકૃતિ જાકે ઉદય, સો વેદક સમકિત ધૈ ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અખંડિત = અવિનાશી. ચક્રૈ = સ્વાદ લે. ખપૈ = ક્ષય કરે.

અર્થ:—જે ઉપર કહેલી સાતેય પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવે છે તે ઔપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ છે. સાતેય પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કરનાર ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ છે, આ સમ્યક્ત્વ કદી નષ્ટ થતું નથી. સાત પ્રકૃતિઓમાંથી કેટલીકનો ક્ષય થાય અને કેટલીકનો ઉપશમ થાય તો તે ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તેને સમ્યક્ત્વનો મિશ્રરૂપ સ્વાદ મળે છે. છ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ હોય અથવા ક્ષય હોય અથવા કોઈનો ક્ષય અને કોઈનો ઉપશમ હોય, કેવળ સાતમી પ્રકૃતિ સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય હોય તો તે વેદક સમ્યક્ત્વધારી હોય છે. ૪૨.

સમ્યક્ત્વના નવ ભેદોનું વર્ણન (દોહરા)

છય-ઉપસમ વરતૈ ત્રિવિધિ, વેદક ચ્યારિ પ્રકાર ।

છાયક ઉપસમ જુગલ જુત, નૌધા સમકિત ધાર ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ત્રિવિધિ = ત્રણ પ્રકારનું. જુગલ = બે. જુત = સહિત.

અર્થ:—ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે, વેદક સમ્યક્ત્વ ચાર પ્રકારનું છે અને ઉપશમ તથા ક્ષાયિક એ બે ભેદ બીજા મેળવવાથી સમ્યક્ત્વના નવ ભેદ થાય છે. ૪૩.

ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદોનું વર્ણન (દોહરા)

ચ્યારિ સ્વિપૈ ત્રય ઉપસમૈ, પન છૈ ઉપસમ દોઢ ।

છૈ ષટ્ ઉપસમ એક યૌ, છયઉપસમ ત્રિક હોઢ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—(૧) ચારનો^૧ અને ત્રણનો^૨ ઉપશમ, (૨) પાંચનો^૩ ક્ષય બેનો^૪ ઉપશમ, (૩) છનો^૫ ક્ષય એકનો ઉપશમ,—આ રીતે ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદ છે. ૪૪.

૧. અનંતાનુબંધીની ચોકડી. ૨. દર્શનમોહનીયનો ત્રિક.

૩. અનંતાનુબંધીની ચોકડી અને મહામિથ્યાત્વ. ૪. મિશ્રમિથ્યાત્વ અને સમ્યક્પ્રકૃતિ.

૫. અનંતાનુબંધીની ચોકડી, મહામિથ્યાત્વ અને મિશ્ર.

વેદક સમ્યક્ત્વના ચાર ભેદ (દોહરા)

જહાં ચ્યારિ પરકિતિ સ્વિપહિ દ્વૈ ઉપસમ ઇક વેદ ।

છય-ઉપસમ વેદક દસા, તાસુ પ્રથમ યહ ભેદ ॥ ૪૫ ॥

પંચ સ્વિપૈં ઇક ઉપસમૈ, ઇક વેદૈ જિહિ ઠૌર ।

સો છય-ઉપસમ વેદકી, દસા દુતિય યહ ઔર ॥ ૪૬ ॥

છૈ ષટ વેદૈ ઇક જો, છાયક વેદક સોઝ ।

ષટ ઉપસમ ઇક પ્રકૃતિ વિદ, ઉપસમ વેદક હોઝ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ:—(૧) જ્યાં ચાર પ્રકૃતિઓનો ક્ષય એકનો ઉપશમ અને એકનો ઉદય છે તે પ્રથમ ક્ષયોપશમવેદક સમ્યક્ત્વ છે, (૨) જ્યાં પાંચ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય એકનો ઉપશમ અને એકનો ઉદય છે તે બીજું ક્ષયોપશમવેદક સમ્યક્ત્વ છે, (૩) જ્યાં છ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય અને એકનો ઉદય છે તે ક્ષાયિકવેદક સમ્યક્ત્વ છે, (૪) જ્યાં છ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ અને એકનો ઉદય છે તે ઉપશમવેદક સમ્યક્ત્વ છે. ૪૫. ૪૬. ૪૭.

અહીં ક્ષાયિક અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ ન કહેવાનું કારણ (દોહરા)

ઉપસમ છાયકકી દસા, પૂરવ ષટ પદમાંહિ ।

કહી પ્રગટ અવ પુનરુકતિ, કારન વરની નાંહિ ॥ ૪૮ ॥

શબ્દાર્થ:—પુનરુકતિ (પુનરુક્તિ) = વારંવાર કહેવું.

અર્થ:—ક્ષાયિક અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ પહેલાં ૪૨મા છપ્પા છંદમાં કહેલું છે, તેથી પુનરુક્તિ દોષના કારણે અહીં લખ્યું નથી. ૪૮.

નવ પ્રકારના સમ્યક્ત્વોનું વિચરણ (દોહરા)

છય-ઉપસમ વેદક સ્વિપક, ઉપસમ સમકિત ચ્યારિ ।

ત્રીન ચ્યારિ ઇક ઇક મિલત, સવ નવ ભેદ વિચારિ ॥ ૪૯ ॥

૧. અનંતાનુબંધીની ચોકડી. ૨. મહામિથ્યાત્વ અને મિશ્ર. ૩ સમ્યક્ પ્રકૃતિ.
૪. અનંતાનુબંધી ચોકડી અને મહામિથ્યાત્વ, ૫. મિશ્ર. ૬. અનંતાનુબંધીની ચોકડી, મહામિથ્યાત્વ અને મિશ્ર. ૭. અનંતાનુબંધીની ચોકડી, મહામિથ્યાત્વ અને મિશ્ર.

અર્થ:—ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું, વેદકસમ્યક્ત્વ ચાર પ્રકારનું અને ઉપશમ સમ્યક્ત્વ એક તથા ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ એક,—આ રીતે સમ્યક્ત્વના મૂળ ભેદ ચાર અને ઉત્તર ભેદ નવ છે. ૪૯.

પ્રતિજ્ઞા (સોરઠા)

અબ નિહચૈ વિવહાર, અરુ સામાન્ય વિશેષ વિધિ ।

કહૌં ચ્યારિ પરકાર, રચના સમકિત ભૂમિકી ॥ ૫૦ ॥

અર્થ:—સમ્યક્ત્વ-સત્તાની નિશ્ચય, વ્યવહાર, સામાન્ય અને વિશેષ, —એવી ચાર વિધિ કહે છે. ૫૦.

સમ્યક્ત્વના ચાર પ્રકાર (સવૈયા એકત્રીસા)

મિથ્યામતિ-ગંઠિ-ભેદિ જગી નિરમલ જોતિ,

જોગસૌં અતીત સો તો નિહચૈ પ્રમાનિયૈ ।

વૈ દુંદ દસાસૌં કહાવૈ જોગ મુદ્રા ધરૈ,

મતિ શ્રુતગ્યાન ભેદ વિવહાર માનિયૈ ॥

ચેતના ચિહન પહિચાનિ આપા પર વેદૈ,

પૌરુષ અલખ તાતૈ સામાન્ય બસાનિયૈ ।

કરૈ ભેદાભેદકૌ વિચાર વિસતાર રૂપ,

હેય ગેય ઉપાદેયસૌં વિશેષ જાનિયૈ ॥ ૫૧ ॥

શબ્દાર્થ:—ગંઠિ (ગંઠિ) = ગાંઠ. ભેદિ = નષ્ટ કરીને. અતીત = રહિત. દુંદદસા = સવિકલ્પપણું.

અર્થ:—મિથ્યાત્વ નષ્ટ થવાથી મન, વચન, કાયથી અગોચર જે આત્માની નિર્વિકાર શ્રદ્ધાનની જ્યોતિ પ્રકાશિત થાય છે, તેને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ જાણવું જોઈએ. જેમાં યોગ, મુદ્રા, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન આદિના વિકલ્પ છે, તેને વ્યવહારસમ્યક્ત્વ જાણવું. જ્ઞાનની અલ્પ શક્તિને કારણે માત્ર ચેતના-ચિહ્ના ધારક આત્માને ઓળખીને નિજ અને પરનું સ્વરૂપ જાણવું તે સામાન્ય સમ્યક્ત્વ છે અને હેય જ્ઞેય ઉપાદેયના ભેદાભેદ સવિસ્તારપણે સમજવા તે વિશેષ સમ્યક્ત્વ છે. ૫૧.

योथा गुणस्थानना वर्णननो उपसंहार (सोरठा)

थिति सागर तेतीस, अंतर्मुहूरत एक वा ।

अविरतसमकित रीति, यह चतुर्थ गुणथान इति ॥ ५२ ॥

अर्थः—अप्रत सम्यग्दृष्टि गुणस्थाननी उत्कृष्ट स्थिति तेतीस सागर अने न्धन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्तनी छे. आ योथा गुणस्थाननुं कथन समाप्त थयुं. ५२.

आशुप्रत गुणस्थाननुं वर्णन प्रतिज्ञा (दोडरा)

अब वरनों इकईस गुन, अरु बावीस अभक्ष ।

जिनके संग्रह त्यागसौं, सोभै श्रावक पक्ष ॥ ५३ ॥

अर्थः—जे गुणोना ग्रहण करवाथी अने अलक्ष्योना त्यागथी श्रावकने पांचमुं गुणस्थान सुशोभित थाय छे, अेवा अेकवीस गुणो अने आवीस अलक्ष्योनुं वर्णन करुं छुं. ५३.

श्रावकना अेकवीस गुण (सवैया अेकत्रीसा)

लज्जावंत दयावंत प्रसंत प्रतीतवंत,

परदोषकौ ढकैया पर-उपगारी है ।

सौमदृष्टी गुनग्राही गरिष्ट सबकौं इष्ट,

शिष्टपक्षी मिष्टवादी दीर्घ विचारी है ॥

विशेषग्य रसग्य कृतग्य तग्य धर्मग्य,

न दीन न अभिमानी मध्य विवहारी है ।

सहज विनीत पापक्रियासौं अतीत ऐसौ,

श्रावक पुनीत इकवीस गुनधारी है ॥ ५४ ॥

शब्दार्थः—प्रसंत = मंहकषायी. प्रतीतवंत = श्रद्धाणु. गरिष्ट = सहनशील. इष्ट = प्रिय. शिष्ट पक्षी = सत्य पक्षमां सहमत. दीर्घ विचारी = आगणथी विचारनार. विशेषज्ञ = अनुसवी. रसज्ञ = भर्मा न्णनार. कृतज्ञ = पीनना उपकारने नडि भूलनार. मध्य व्यवहारी = हीनता अने अलिमान रहित. विनीत = नम्र. अतीत = रहित.

अर्थः—लज्ज, दया, मंह कषाय, श्रद्धा, पीनना दोष ढांकवा,

પરોપકાર, સૌમ્યદષ્ટિ, ગુણુગ્રાહકપણું, સહનશીલતા, સર્વપ્રિયતા, સત્યપક્ષ, મિષ્ટ વચન, દીર્ઘદષ્ટિ, વિશેષજ્ઞાન, શાસ્ત્રજ્ઞાનનું મર્મજ્ઞપણું, કૃતજ્ઞતા, તત્ત્વજ્ઞાનીપણું, ધર્માત્માપણું, ન દીન કે ન અભિમાની મધ્યવ્યવહારી, સ્વાભાવિક વિનયવાન, પાપાયરણથી રહિતપણું,—આવા એકવીસ પવિત્ર ગુણોનું શ્રાવકોએ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ૫૪.

બાવીસ અભક્ષ્ય (કવિત્ત)

ઓરા ઘોરબગ નિસિમોજન,
 बहुबीजा बैंगन संधान ।
 पीपर बर ऊमर कटूबर,
 पाकर जो फल होइ अजान ॥
 कंदमूल माटी विष आमिष,
 मधु माखन अरु मदिरापान ।
 फल अति तुच्छ तुसार चलित रस,
 जिनमत ए बाईस अखान ॥ ५५ ॥

શબ્દાર્થ:—ઘોરબગ = દ્વિદળ. નિસિમોજન = રાત્રે આહાર કરવો. સંધાન = અથાણું, મુરખ્ખો. આમિષ = માંસ મધુ = મધ. મદિરા = દારૂ. અતિ તુચ્છ = બહુ ઝીણા. તુષાર = ખરફ. ચલિત રસ = જેનો સ્વાદ બગડી ગયો હોય. અખાન = અભક્ષ્ય.

અર્થ:—(૧) કરા (૨) દ્વિદળ (૩) રાત્રિભોજન (૪) ઘણા ખીજવાળી વસ્તુ (૫) રીંગણા (૬) અથાણું મુરખ્ખા (૭) પેપા (૮) વડના ટેટા (૯) ઊમરડાના ફળ (૧૦) કટૂમર (૧૧) પાકરના ફળ (૧૨) અન્નણુયા ફળ (૧૩) કંદમૂળ (૧૪) માટી (૧૫) વિષ (૧૬) માંસ (૧૭) મધ (૧૮) માખણુ (૧૯) દારૂ (૨૦) અતિસૂક્ષ્મ ફળ (૨૧) ખરફ (૨૨) ઉતરી ગયેલા—ખેરવાદ રસવાળી વસ્તુ,—આ બાવીસ અભક્ષ્ય જૈનમતમાં કહ્યા છે. ૫૫.

- જે અનાજની બે દાળ થાય છે તેમાં ઠંડું દૂધ, દહીં, છાશ વગેરે મેળવીને ખાવાથી અભક્ષ્ય થાય છે.
- ‘ જિન બહુખીજનકે ઘર નાહિ, તે સબ બહુખીજ કહલાહિ ’—ક્રિયાકોશ.
- જેને ઓળખતા ન હોઈએ તે ફળ.

પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

અવ પંચમ ગુનથાનકી, રચના બરનોં અલ્પ ।

જામૈં એકાદસ દસા, પ્રતિમા નામ વિકલ્પ ॥ ૫૬ ॥

અર્થ:— હવે પાંચમા ગુણસ્થાનનું થોડુંક વર્ણન કરીએ છીએ, જેમાં અગિયાર પ્રતિમાઓના ભેદ છે. ૫૬.

અગિયાર પ્રતિમાઓના નામ (સવૈયા એકત્રીસા)

દર્શનવિસુદ્ધકારી બારહ વિરતધારી,

સામાયિકચારી પર્વ પ્રોષધ વિધિ વૈહૈ ।

સચિતકૌ પરહારી દિવા અપરસ નારી,

આઠૌં જામ બ્રહ્મચારી નિરાંભી હૈ રૈ ॥

પાપ પરિગ્રહ છંદૈ પાપકી ન શિક્ષા મંદૈ,

કોઝ યાકે નિમિત્ત કૌ સો વસ્તુ ન ગૈ ॥

એતે દેસવ્રતકે ધૈયા સમકિતી જીવ,

ગ્યારહ પ્રતિમા તિન્હૈ ભગવંતજી કૈ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ:—(૧) સમ્યક્દર્શનમાં વિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરનાર દર્શન પ્રતિમા છે, (૨) બાર પ્રતોનું આચરણ વ્રત પ્રતિમા છે, (૩) સામાયિકની પ્રવૃત્તિ સામાયિક પ્રતિમા છે, (૪) પર્વમાં ઉપવાસ-વિધિ કરવી તે પ્રોષધ પ્રતિમા છે, (૫) સચિત્તનો ત્યાગ સચિત્તવિરત પ્રતિમા છે, (૬) દિવસે સ્ત્રીસ્પર્શનો ત્યાગ એ દિવામૈથુનવ્રત પ્રતિમા છે, (૭) આઠે પહોર સ્ત્રીમાત્રનો ત્યાગ બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા છે, (૮) સર્વ આરંભનો ત્યાગ નિરાંભ પ્રતિમા છે, (૯) પાપના કારણભૂત પરિગ્રહનો ત્યાગ તે પરિગ્રહત્યાગ પ્રતિમા છે, (૧૦) પાપની શિક્ષાનો ત્યાગ એ અનુમતિત્યાગ પ્રતિમા છે, (૧૧) પોતાને માટે બનાવેલા ભોજનાદિનો ત્યાગ તે ઉદ્દેશવિરતિ પ્રતિમા છે.—આ અગિયાર પ્રતિમા દેશવ્રતધારી સમ્યક્દષ્ટિ જીવોની જિનરાજે કહી છે. ૫૭.

પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

સંજમ અંસ જગ્યૌ જહાં, ભોગ અરુચિ પરિનામ ।

ઉદૈ પ્રતિગ્યાકૌ મયૌ, પ્રતિમા તાકૌ નામ ॥ ૫૮ ॥

અર્થ:—ચારિત્ર ગુણનું પ્રગટ થવું, પરિણામોનું ભોગોથી વિરક્ત થવું અને પ્રતિજ્ઞાનો ઉદ્દય થવો એને પ્રતિમા કહે છે. ૫૮.

દર્શન પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

આઠ મૂલગુણ સંગ્રહૈ, કુવિસન ક્રિયા ન કોઈ ।

દરસન ગુન નિરમલ કૈ, દરસન પ્રતિમા સોઈ ॥ ૫૯ ॥

અર્થ:—દર્શન ગુણની નિર્મળતા, આઠ મૂળગુણોનું^૧ ગ્રહણ અને સાત કુવ્યસનોનો ત્યાગ એને દર્શન પ્રતિમા કહે છે. ૫૯.

વ્રત પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

પંચ અનુવ્રત આદરૈ, તીનોં ગુનવ્રત પાલ ।

સિચ્છાવ્રત ચારૌ ધૈ, યહ વ્રત પ્રતિમા ચાલ ॥ ૬૦ ॥

અર્થ:—પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત ધારણ કરવાને વ્રત પ્રતિમા કહે છે.

વિશેષ:—અહીં પાંચ આણુવ્રતનું નિરતિચાર પાલન હોય છે, પણ ગુણુવ્રત અને શિક્ષાવ્રતોના અતિચાર સર્વથા ટળતા નથી. ૬૦.

સામાયિક પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

૨દર્વ ભાવ વિધિ સંજુગત, હિયૈ પ્રતિગ્યા ટેક ।

તજિ મમતા સમતા ગ્રહૈ, અંતરમુહૂરત એક । ૬૧ ॥

૧. પાંચ પરમેષ્ઠીમાં ભક્તિ, ભુવદ્યા, પાણી ગાળીને કામમાં લેવું, મધ ત્યાગ, માંસ ત્યાગ, રાત્રિભોજન ત્યાગ અને ઉદંબર ફળોનો ત્યાગ—એ આઠ મૂળગુણ છે કયાંક કયાંક મધ, માંસ, મધ અને પાંચ પાપના ત્યાગને આઠ મૂલગુણ કહ્યા છે, કયાંક કયાંક પાંચ ઉદંબર ફળ અને મધ, માંસ, મધના ત્યાગને મૂળગુણ બતાવ્યા છે.

૨. 'સર્વ' એવો પણ પાઠ છે.

(ચોપાઠ)

જો અરિ મિત્ર સમાન વિચારૈ ।

આસ્ત રૌદ્ર કુધ્યાન નિવારૈ ॥

સંયમ સહિત ભાવના ભાવૈ ।

સો સામાયિકવંત કહાવૈ ॥ ૬૨ ॥

શબ્દર્થ:—હર્વાવિધિ=ખાદ્ય ક્રિયા-આસન, મુદ્રા, પાઠ, શરીર અને વચનની સ્થિરતા આદિની સાવધાની. ભાવ વિધિ=મનની સ્થિરતા અને પરિણામોમાં સમતાભાવ રાખવા. પ્રતિજ્ઞા=આખડી. અરિ=શત્રુ. કુધ્યાન=ખોટા વિચાર. નિવારૈ=હૂર કરે.

અર્થ:—મનમાં સમયની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક દ્રવ્ય અને ભાવવિધિ સહિત, એક મુદૂર્ત અર્થાત્ એ ઘડી સુધી મમત્વભાવ સહિત સામ્યભાવનું ગ્રહણ કરવું, શત્રુ અને મિત્ર પર એક સરખો ભાવ રાખવો, આર્ત અને રૌદ્ર બંને કુધ્યાનોનું નિવારણ કરવું અને સંયમમાં સાવધાન રહેવું તે સામાયિક પ્રતિમા કહેવાય છે. ૬૧-૬૨.

ચોથી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

સામાયિકકીસી દસા, ચ્યારિ પહરલૌ હોઈ ।

અથવા આઠ પહર રૈ, પ્રોસહ પ્રતિમા સોઈ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ:—બાર કલાક અથવા ચોવીસ કલાક સુધી સામાયિક જેવી સ્થિતિ અર્થાત્ સમતાભાવ રાખવાને પ્રોષધ પ્રતિમા કહે છે. ૬૩.

પાંચમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જો સચિત્ત ભોજન તજૈ, પીવૈ પ્રાશુક નીર ।

સો સચિત્ત ત્યાગી પુરુષ પંચ પ્રતિગ્યાગીર ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—સચિત્ત ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને પ્રાસુક જેવું પીવું તેને સચિત્તવિરતિ પ્રતિમા કહે છે. ૬૪.

વિશેષ:—અહીં સચિત્ત વનસ્પતિનું મુખથી વિદારણ કરતા નથી. ૬૪.

૧. ચોવીસ મિનિટની એક ઘડી થાય છે. ૨. ગરમ કરેલું અથવા લવીંગ, એલચી, રાખ વગેરે નાખીને સ્વાદ બદલી નાખવાથી પ્રાસુક પાણી થાય છે.

છઠ્ઠી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (ચોપાઈ)
જો દિન બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાલે ।
તિથિ આયે નિસિ દિવસ સંભાલે ॥
ગઠિ નૌ વાડિ કૈ વ્રત રખ્યા ।
સો ષટ પ્રતિમા શ્રાવક અરખ્યા ॥ ૬૫ ॥

અર્થ:—નવ વાડ સહિત દિવસે બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરવું અને પર્વની તિથિએ દિવસે અને રાત્રે બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ દિવામૈથુનવ્રત પ્રતિમા છે. ૬૫.

સાતમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (ચોપાઈ)
જો નૌ વાડિ સહિત વિધિ સાધે ।
નિસિ દિન બ્રહ્મચર્ય આગધે ॥
સો સપ્તમ પ્રતિમા ધર ગ્યાતા ।
સીલ-સિરોમણિ જગ વિખ્યાતા ॥ ૬૬ ॥

અર્થ:—જે નવ વાડ સહિત સદાકાળ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરે છે, તે બ્રહ્મચર્ય નામની સાતમી પ્રતિમાનો ધારક જ્ઞાની જગતવિખ્યાત શીલશરોમણિ છે. ૬૬.

નવ વાડના નામ (કવિત્ત)
તિયથલ વાસ પ્રેમ રુચિ નિરખન,
દે પરીછ ભાલે મધુ વૈન ।
પૂરવ ભોગ કેલિ રસ ચિતન,
ગુરુ આહાર લેત ચિત ચૈન ।
કરિ સુચિ તન સિંગાર બનાવત,
તિય પરજંક મધ્ય સુખ સૈન ।
મનમથ-કથા ઉદર ભરિ ભોજન,
યે નૌવાડિ કહે જિન બૈન ॥ ૬૭ ॥

૧. 'કહે મત જૈન'—એવો પણ પાઠ છે.

શબ્દાર્થ:—તિયથલ વાસ=સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં રહેવું. નિરખન=દેખવું. પરીછ (પરોક્ષ)=અપ્રત્યક્ષ. ગુરુ આહાર=ગરિષ્ઠ ભોજન. સુચિ=પવિત્ર. પરજંક=પલંગ. મનમથ=કામ. ઉદર=પેટ.

અર્થ:—સ્ત્રીઓના સમાગમમાં રહેવું, સ્ત્રીઓને રાગ ભરેલી દૃષ્ટિએ બેવી, સ્ત્રીઓ સાથે પરોક્ષપણે રાગ સહિત વાતચીત કરવી, પૂર્વકાળમાં ભોગવેલા ભોગ-વિલાસોનું સ્મરણ કરવું, આનંદદાયક ગરિષ્ઠ ભોજન કરવું, સ્નાન, મંજન આદિ દ્વારા શરીરને જરૂર કરતાં વધારે શણગારવું, સ્ત્રીઓના પલંગ, આસન ઉપર સૂવું કે બેસવું, કામકથા અથવા કામોત્પાદક કથા, ગીતો સાંભળવાં, ભૂખ કરતાં વધારે અથવા ખૂબ પેટ ભરીને ભોજન કરવું, —એના ત્યાગને જૈનમતમાં પ્રહાયર્થની નવ વાડ કહી છે. ૬૭.

આઠમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

જો વિવેક વિધિ આદરે કૈ ન પાપારંભ ।

સો અષ્ટમ પ્રતિમા ધની, કુગતિ વિજૈ સ્નથંભ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ:—જે વિવેકપૂર્વક ધર્મમાં સાવધાન રહે છે અને સેવા, કૃષિ વેપાર આદિનો પાપારંભ કરતો નથી, તે કુગતિના રણુથંભને છતનાર આઠમી પ્રતિમાનો સ્વામી છે. ૬૮.

નવમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (ચોપાઈ)

જો દસઘા પરિગ્રહકૌ ત્યાગી ।

સુખ સંતોષ સહિત વૈરાગી ॥

સમસ્ત સંચિત કિંચિત ગ્રાહી ।

સો શ્રાવક નૌ પ્રતિમા વાહી ॥ ૬૯ ॥

અર્થ:—જે વૈરાગ્ય અને સંતોષનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે તથા દસ પ્રકારના પરિગ્રહોમાંથી થોડાક વસ્ત્ર અને પાત્ર માત્ર રાખે છે, તે સામ્યભાવનો ધારક નવમી પ્રતિમાનો સ્વામી છે. ૬૯.

૧. યડદા વગેરેની ઓથમાં રહીને, અથવા યત્ર વડે.

દસમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

પરકૌં પાપારંભકૌ, જો ન દેહ ઉપદેસ ।

સો દસમી પ્રતિમા સહિત, શ્રાવક વિગત કલેસ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—જે કુટુંબી અને અન્ય જનોને વિવાહ, વેપાર આદિ પાપારંભ કરવાનો ઉપદેશ આપતા નથી, તે પાપરહિત દસમી પ્રતિમાનો ધારક છે. ૭૦.

અગિયારમી પ્રતિમાનું સ્વરૂપ (ચોપાઈ)

જો સુછંદ વસ્તૈ તજિ હેગ ।

મઠ મંડપમૈં કૈૈ બસેગ ॥

ઉચિત આહાર ઉદંડ વિહારી ।

સો એકાદશ પ્રતિમા ધારી ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—જે ઘર ઊંડીને મઠ, મંડપમાં નિવાસ કરે છે, અને સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ આદિથી વિરક્ત થઈને સ્વતંત્રપણે રહે છે, તથા કૃત, કારિત, અનુમોહન રહિત યોગ્ય આહાર લે છે, તે અગિયારમી પ્રતિમા ધારક છે. ૭૧.

પ્રતિમાઓ સંબંધી સુખ્ય ઉલ્લેખ (દોહરા)

એકાદશ પ્રતિમા દસા, કહીં દેસવત માંહિ ।

વહી અનુક્રમ મૂલસૌં, ગહૌ સુ છૂટૈ નાહિ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ:—દેશવત ગુણસ્થાનમાં અગિયાર પ્રતિમા ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ છે, તે શરૂઆતથી ઉત્તરોત્તર અંગીકાર કરવી જોઈએ અને નીચેની પ્રતિમાઓની ક્રિયાઓ ઊંડવી ન જોઈએ. ૭૨.

પ્રતિમાઓની અપેક્ષાએ શ્રાવકોના ભેદ (દોહરા)

ષટ પ્રતિમા તાંઈ જઘન, મધ્યમ નૌ પરજંત ।

ઉત્તમ દસમી ગ્યારમી, ઇતિ પ્રતિમા વિરતંત ॥ ૭૩ ॥

અર્થ:—છટ્ટી પ્રતિમા સુધી જઘન્ય શ્રાવક, નવમી પ્રતિમા સુધી મધ્યમ શ્રાવક અને દસમી-અગિયારમી પ્રતિમા ધારણ કરનારાઓને ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક કહે છે. આ પ્રતિમાઓનું વર્ણન પૂરું થયું. ૭૩.

પાંચમા ગુણસ્થાનનો કાળ (ચોપાઈ)

एक कोडि पूख गिनि लीजै ।

तामै आठ बरस घटि कीजै ॥

यह उत्कृष्ट काल थिति जाकी ।

अंतरमुहूर्त जघन दशाकी ॥ ७४ ॥

અર્થ:—પાંચમા ગુણસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ એક કરોડ પૂર્વેમાં આઠ વર્ષ ઓછા, અને જઘન્ય કાળ અંતર્મુહૂર્ત છે. ૭૪.

એક પૂર્વનું માપ (દોહરા)

सत्तर लाख किरोर मित, छप्पन सहस किरोड़ ।

एते बरस मिलाइके, पूख संख्या जोड़ ॥ ७५ ॥

અર્થ:—સત્તર લાખ અને છપ્પન હજારને એક કરોડ વડે ગુણવાથી જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા વર્ષનો એક પૂર્વ થાય છે. ૭૫.

અંતર્મુહૂર્તનું માપ (દોહરા)

अंतर्मुहूर्त द्वै घरी, कलुक घाटि उतकिष्ट ।

एक समय एकावली, अंतरमुहूर्त कनिष्ट ॥ ७६ ॥

અર્થ:—જે ઘડીમાં એક સમય ઓછો હોય તે અંતર્મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ છે અને એક આવળી^૨ કરતાં એક સમય વધારે હોય તે અંતર્મુહૂર્તનો જઘન્ય કાળ છે તથા વચ્ચેના અસંખ્ય ભેદો છે. ૭૬.

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

यह पंचम गुनथानकी, रचना कही विचित्र ।

अब छट्टे गुनथानकी, दसा कहूं सुन मित्र ॥ ७७ ॥

અર્થ:—પાંચમા ગુણસ્થાનનું આ વિચિત્ર વર્ણન કયું, હવે હે મિત્ર, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ સાંભળો. ૭૭.

૧. ચોરાસી લાખ વર્ષનો એક પૂર્વાંગ થાય છે અને ચોરાસી લાખ પૂર્વાંગનો એક પૂર્વ થાય છે.

૨. અસંખ્યાત સમયની એક આવળી થાય છે.

છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનનું સ્વરૂપ (દોહરા)

પંચ પ્રમાદ દશા ધરૈ, અઢાઇસ ગુનવાન ।

થવિરકલ્પિ જિનકલ્પિ જુત, હૈ પ્રમત્ત ગુનથાન ॥ ૭૮ ॥

અર્થ:—જે મુનિ અઠાવીસ મૂળગુણોનું પાલન કરે છે, પરંતુ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદોમાં ક્ષિયિત્ વર્તે છે, તે મુનિ પ્રમત્ત ગુણુસ્થાની છે. આ ગુણુસ્થાનમાં સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી બંને પ્રકારના સાધુ રહે છે. ૭૮.

પાંચ પ્રમાદોના નામ (દોહરા)

ધર્મરાગ વિકથા વચન, નિદ્રા વિષય કષાય ।

પંચ પ્રમાદ દસા સહિત, પરમાદી મુનિરાજ ॥ ૭૯ ॥

અર્થ:—ધર્મમાં અનુરાગ, વિકથા વચન, નિદ્રા, વિષય,^૧ કષાય^૨ —એવા પ્રમાદ સહિત સાધુ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનવર્તી પ્રમત્ત મુનિ હોય છે. ૭૯.

સાધુના અઠાવીસ મૂળગુણ (સવૈયા એકત્રીસા)

પંચ મહાવ્રત પાલૈ પંચ સમિતિ સંમાલૈ,

પંચ ઇંદ્રી જીતિ મયૌ મોગી ચિત ચૈનકૌ ।

ષટ્ આવશ્યક ક્રિયા દર્વિત માવિત સાધૈ,

પ્રાસુક ધરામૈં એક આસન હૈ સૈનકૌ ॥

મંજન ન કરૈ કૈશ લુંચૈ તન વસ્ર મુંચૈ,

ત્યાગૈ દંતવન પૈ સુગંધ સ્વાસ વૈનકૌ ।

ઠાઢૌ કરસે આહાર લઘુમુંજી એક વાર,

અઢાઇસ મૂલગુનધારી જતી જૈનકૌ ॥ ૮૦ ॥

શબ્દાર્થ:—પંચ મહાવ્રત=પાંચ પાપોનો સર્વથા ત્યાગ. પ્રાસુક=જીવ રહિત. સૈન (શયન)=સૂવું. મંજન=સ્નાન. કૈશ=વાળ. લુંચૈ=ઉખાડે. મુંચૈ=છોડે. કરસે=હાથથી. લઘુ=થોડું. જતી=સાધુ.

૧-૨. અહીં અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાન અને પ્રત્યાખ્યાન—આ ત્રણ ચોક્કડીના બાર કષાયોનો અનુદય અને સંજ્વલન કષાયનો તીવ્ર ઉદય રહે છે, તેથી આ સાધુ ક્ષિયિત્ પ્રમાદને વશ હોય છે અને શુભાચારમાં વિશેષપણે વર્તે છે. અહીં વિષય સેવન અથવા સ્થૂળરૂપે કષાયમાં વર્તવાનું પ્રયોજન નથી. હા, શિષ્યને ઠપકો આપવો વિગેરે વિકલ્પ તો છે.

અર્થ:—પાંચ મહાવ્રત પાળે છે, પાંચે સમિતિપૂર્વક વર્તે છે, પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત થઈને પ્રસન્ન થાય છે, દ્રવ્ય અને ભાવ છ આવશ્યક સાધે છે, ત્રસ જીવ રહિત ભૂમિ પર પડખું બદલ્યા વિના શયન કરે છે, જીવનભર સ્નાન કરતા નથી, હાથથી કેશલોચ કરે છે, નમ્ર રહે છે, દાતણ કરતા નથી તોપણ વચન અને શ્વાસમાં સુગંધ જ નીકળે છે, ઊભા રહીને ભોજન લે છે, થોડું ભોજન લે છે, ભોજન દિવસમાં એક જ વાર લે છે, આવા અઠાવીસ મૂળગુણોના ધારક જૈન સાધુ હોય છે. ૮૦.

પાંચ આણુવ્રત અને પાંચ મહાવ્રતનું સ્વરૂપ (દોહરા)

હિંસા મૃષા અદત્ત ધન, મૈથુન પરિગ્રહ સાજ ।

કિંચિત ત્યાગી અનુવ્રતી, સર્વ ત્યાગી મુનિગજ ॥ ૮૧ ॥

શબ્દાર્થ:—મૃષા = જૂઠું. અદત્ત = આપ્યા વિનાનું.

અર્થ:—હિંસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ—આ પાંચ પાપોના કિંચિત ત્યાગી આણુવ્રતી શ્રાવક અને સર્વથા ત્યાગી મહાવ્રતી સાધુ હોય છે. ૮૧.

પાંચ સમિતિનું સ્વરૂપ (દોહરા)

ચલૈ નિરશ્વિ માશ્વૈ ઉચિત, મશ્વૈ અદોષ અહાર ।

લેહૈ નિરશ્વિ ડારૈ નિરશ્વિ, સમિતિ પંચ પરકાર ॥ ૮૨ ॥

અર્થ:—જીવજંતુની રક્ષા માટે જોઈને ચાલવું તે ધ્યાનસમિતિ છે, હિત, મિત અને પ્રિય વચન બોલવા તે ભાષાસમિતિ છે, અંતરાય રહિત નિદ્રોપ આહાર લેવો તે અંપણાસમિતિ છે, શરીર, પુસ્તક, પીંછી, કમંડળ આદિ જોઈ-તપાસીને લેવા-મૂકવા તે આદાનનિક્ષેપણસમિતિ છે, ત્રસ જીવ રહિત પ્રાસુક ભૂમિ ઉપર મળ-મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરવો તે પ્રતિષ્ઠાપનસમિતિ છે;—આવી આ પાંચ સમિતિ છે. ૮૨.

છ આવશ્યક (દોહરા)

સમતા વંદન થુતિ કરન, પડકૌના સજ્ઞાવ ।

કાઉસગ્ગ મુદ્રા ધરન, પડાવસિક યે માવ ॥ ૮૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સમતા = સામાયિક કરવી. વંદન = ચોવીસ તીર્થંકરો અથવા ગુરુ આદિને વંદન કરવા. પડિકૌના (પ્રતિક્રમણ) = લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત કરવું. સમગ્રાવ = સ્વાધ્યાય. કાઉત્સર્ગ (કાયોત્સર્ગ) = ખડ્ગાસન થઈને ધ્યાન કરવું. પડાવસિક = છ આવશ્યક.

અર્થ:—સામાયિક, વંદન, સ્તવન, પ્રતિક્રમણ, સ્વાધ્યાય અને કાયોત્સર્ગ આ સાધુના છ આવશ્યક કર્મ છે. ૮૩.

સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી સાધુઓનું સ્વરૂપ (સર્વેયા એકત્રીસા)

થવિરકલ્પિ જિનકલ્પિ દુવિધિ મુનિ,
 દોઝ વનવાસી દોઝ નગન રહતુ હૈં ।
 દોઝ અઠાઈસ મૂલગુનકે ધૈયા દોઝ,
 સર્વ ત્યાગી હૈ વિરાગતા ગહતુ હૈં ॥
 થવિરકલ્પિ તે જિનકૈ શિષ્ય સાઝા હોઝ,
 બૈઠકૈ સમામૈ ધર્મદેસના કહતુ હૈં ।
 ઇકાકી સહજ જિનકલ્પિ તપસ્વી ઘોર,
 ઉદૈકી મરોરસૌં પરીસહ સહતુ હૈં ॥ ૮૪ ॥

અર્થ:—સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી એવા બે પ્રકારના જૈન સાધુ હોય છે. બન્ને વનવાસી છે, બન્ને નગ્ર રહે છે, બન્ને અઠાવીસ મૂળગુણના ધારક હોય છે, બન્ને સર્વ પરિગ્રહના ત્યાગી-વૈરાગી હોય છે. પરંતુ સ્થવિરકલ્પી સાધુ શિષ્ય-સમુદાયની સાથે રહે છે તથા સભામાં બેસીને ધર્મોપદેશ આપે છે અને સાંભળે છે, પણ જિનકલ્પી સાધુ શિષ્ય છોડીને નિર્ભય એકલા વિચરે છે અને મહા તપશ્ચરણ કરે છે તથા કર્મના ઉદ્યતી આવેલા બાવીસ પરિષદો સહે છે. ૮૪.

વેદનીય કર્મજનિત અગિયાર પરિષદ (સર્વેયા એકત્રીસા)

ગ્રીષમમૈ ઘૂપથિત સીતમૈ અકંપચિત,
 મૂઠ્ઠૈ ઘૈ ધીર ધ્યાસૈ નીર ન વહતુ હૈં ।

डंस मसकादिसौं न डरैं भूमि सैन करैं,
 बध बंध विथामैं अडौल ह्वै रहतु हैं ॥
 चर्या दुख भरै तिन फाससौं न थरहरै,
 मल दुगंधकी गिलानि न गहतु हैं ।
 रोगनिकौ न करैं इलाज ऐसे मुनिराज,
 वेदनीके उदै ये परीसह सहतु हैं ॥ ८५ ॥

अर्थः—गरमीना द्विसोमां तडकांमां उभा रहे छे अे उष्णपरिषद्वन्य
 छे, शियाणामां ढंडीथी उरता नथी अे शीतपरिषद्वन्य छे, भूष लागे
 त्यारे धीरन राषे छे, अे भूषपरिषद्वन्य छे, तरस लागे त्यारे पाणीनी
 धरुछा करता नथी अे तृषापरिषद्वन्य छे, डंस मरुछरनो भय राषता नथी
 अे दंशमशकपरिषद्वन्य छे, भूमि उपर सूवे छे अे शय्यापरिषद्वन्य छे,
 मारवा, प्पांधवाना कष्टमां अचण रहे छे अे वधपरिषद्वन्य छे, यालवानुं कष्ट
 सडन करे छे अे चर्यापरिषद्वन्य छे, तृषु, कांटे वगेरे लागे तो गभराता
 नथी अे तृषुस्पर्शपरिषद्वन्य छे, मण अने दुर्गंधमय पदार्थो प्रत्ये ग्लानि
 करता नथी अे मणपरिषद्वन्य छे, रोगनित कष्ट सडन करे छे पण तेना
 निवारणनो उपाय करता नथी, अे रोगपरिषद्वन्य छे. आ रीते वेदनीयकर्मना
 उद्वनित अगियार परिषद्व मुनिराज सडन करे छे. ८५.

चारत्रभोडनित सात परिषद्व (कुंडलिया)

एते संकट मुनि सहै, चारितमोह उदोत ।
 लज्जा संकुच दुख धरै, नगन दिगंबर होत ॥
 नगन दिगंबर होत, श्रोत रति स्वाद न सेवै ।
 तिय सनमुख दृग रोकि, मान अपमान न बेवै ॥
 थिर ह्वै निरभै रहै, सहै कुवचन जग जेते ।
 भिच्छुकपद संग्रहै, लहै मुनि संकट ऐते ॥ ८६ ॥

शब्दार्थः—संकट = दुःख. उदोत = उद्वन्यथी. श्रोत = कान. दृग = नेत्र. अेवै
 (वेदै) = लोचने. कुवचन = गाण. भिच्छुक = याचना.

અર્થ:—ચારિત્રમોહના ઉદયથી મુનિરાજ નિમ્ન-લિખિત સાત પરિષદ સહન કરે છે અર્થાત જીતે છે. (૧) નગ્ન દિગંબર રહેવાથી લજ્જા અને સંકોચજનિત દુઃખ સહન કરે છે, એ નગ્નપરિષદજન્ય છે, (૨) કર્ણુ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો અનુરાગ ન કરવો તે અરતિપરિષદજન્ય છે. (૩) સ્ત્રીઓના હાવભાવમાં મોહિત ન થવું, તે સ્ત્રીપરિષદજન્ય છે. (૪) માન-અપમાનની પરવા કરતા નથી એ સત્કારપુરસ્કારપરિષદજન્ય છે. (૫) ભયનું નિમિત્ત મળવા છતાં પણ આસન ધ્યાનથી દૂર થતા નથી તે નિષદ્ધાપરિષદજન્ય છે. (૬) મૂર્ખાઓના કટુ વચન સહન કરવા તે આક્રોશપરિષદજન્ય છે. (૭) પ્રાણુ જન્ય તોપણ આહારાદિને માટે દીનતારૂપ પ્રવૃત્તિ ન કરવી, એ યાચનાપરિષદજન્ય છે. આ સાત પરિષદ ચારિત્રમોહના ઉદયથી થાય છે. ૮૬.

જ્ઞાનાવરણીય જનિત એ પરિષદ (દોહરા)

અલપ ગ્યાન લઘુતા લઘ્વે, મતિ ઉત્કર્ષ વિલોહ ।

જ્ઞાનાવરન ઉદોત મુનિ, સહૈ પરીસહ દોહ ॥ ૮૭ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનાવરણીયજનિત એ પરિષદ છે. અલ્પજ્ઞાન હોવાથી લોકો નાના ગણે છે, એનાથી જે દુઃખ થાય છે તેને સાધુ સહન કરે છે, એ અજ્ઞાનપરિષદજન્ય છે. જ્ઞાનની વિશાળતા હોવા છતાં પણ ગર્વ કરતા નથી, એ પ્રજ્ઞાપરિષદજન્ય છે. આવા આ એ પરિષદ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જૈન સાધુ સહન કરે છે. ૮૭.

દર્શનમોહનીયજનિત એક અને અંતરાયજનિત એક પરિષદ (દોહરા)

સહૈ અદસન દુરદસા, દરસન મોહ ઉદોત ।

રોકૈ ઉમગ અલામકી, અંતરાયકે હોત ॥ ૮૮ ॥

અર્થ:—દર્શનમોહનીયના ઉદયથી સમ્યક્દર્શનમાં કદાચ દોષ ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ સાવધાન રહે છે—ચલાયમાન થતા નથી, એ દર્શનપરિષદજન્ય છે. અંતરાય કર્મના ઉદયથી વાંછિત પદાર્થની પ્રાપ્તિ ન થાય, તો જૈનમુનિ ખેદખિન્ન થતા નથી, એ અલાભપરિષદજન્ય છે. ૮૮.

બાવીસ પરિષદોનું વર્ણન (સર્વેયા એકત્રીસા)

एकादस वेदनीकी, चास्तिमोहकी सात,

ग्यानावरणीकी दोह, एक अंतरायकी ।

દર્શનમોહકી એક, દ્વાવિંસતિ બાધા સર્વે,
કેઈ મનસાકી, કેઈ વાકી, કેઈ કાયકી ॥
કાહૂકૌ અલપ કાહૂકૌ બહુત ઁનીસ તાઈ,
એક હી સમૈમૈં ઉદૈ આવૈ અસહાયકી ।
ચર્યા થિત સજ્જામાંહિ એક સીત ઉસ્ત્ર માંહિ,
એક દોઈ હોઈં તીન નાઈં સમુદાયકી ॥ ૮૯ ॥

શબ્દાર્થ:—મનસાકી = મનની. વાકી (વાક્યકી) = વચનની. કાય = શરીર. સન્ન = શય્યા. સમુદાય = એકસાથે.

અર્થ:—વેદનીયના અગિયાર, ચારિત્રમોહનીયના સાત, જ્ઞાનાવરણના બે, અંતરાયનો એક અને દર્શનમોહનીયનો એક—એવી રીતે બધા મળીને બાવીસ પરિષદો છે. તેમનામાંથી કોઈ મનજનિત, કોઈ વચનજનિત, અને કોઈ કાયજનિત છે. આ બાવીસ પરિષદોમાંથી એક સમયે એક સાધુને વધારેમાં વધારે આગણીસ સુધી પરિષદો ઉદયમાં આવે છે, કારણ કે ચર્યા, આસન અને શય્યા આ ત્રણમાંથી કોઈ એક અને શીત ઉષ્ણમાંથી કોઈ એક, આ રીતે પાંચમાં બેનો ઉદય હોય છે, બાકીના ત્રણનો ઉદય હોતો નથી. ૮૯.

સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી સાધુની સરખામણી (દોહરા)

નાના વિધિ સંકટ-દસા, સહિ સાધૈ સિવપંથ ।
થવિરકલ્પિ જિનકલ્પિ ધર, દોઝ સમ નિગરંથ ॥ ૯૦ ॥
જો મુગિ સંગતિમૈં રહૈ, થવિરકલ્પિ સો જાન ।
એકાકી જાકી દસા, સો જિનકલ્પિ બચાન ॥ ૯૧ ॥

અર્થ:—સ્થવિરકલ્પી અને જિનકલ્પી બંને પ્રકારના સાધુ એકસરખા નિર્ગ્રંથિ હોય છે અને અનેક પ્રકારના પરિષદો જીતીને મોક્ષમાર્ગ સાધે છે. જે સાધુ સંઘમાં રહે છે તે સ્થવિરકલ્પી છે અને જે એકલવિહારી છે તે જિનકલ્પી છે. ૯૦-૯૧.

(ચોપાઈ)

થવિરકલ્પિ ધર કલ્પક સરાગી ।

જિનકલ્પી મહાન વૈરાગી ॥

ઇતિ પ્રમત્તગુનથાનક ધરની ।

પૂરન મરૂં જથાસ્થ વરની ॥ ૧૨ ॥

અર્થ:—સ્થવિરકલ્પી સાધુ કિંચિત્ સરાગી હોય છે અને જિનકલ્પી સાધુ અત્યંત વૈરાગી હોય છે. આ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું. ૯૨.

સાતમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

અવ વરનોં સપ્તમ વિસરામા ।

અપરમત્ત ગુનથાનક નામા ॥

જહાં પ્રમાદ ક્રિયા વિધિ નાસૈ ।

ધરમ ધ્યાન થિરતા પગાસૈ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:—હવે સ્થિરતાના સ્થાન અપરમત્તગુણુસ્થાનનું વર્ણન કરે છે, જ્યાં ધર્મધ્યાનમાં ચંચળતા લાવનાર પાંચ પ્રકારની પ્રમાદ-ક્રિયા નથી અને મન ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે. ૯૩.

(દોહરા)

પ્રથમ કરન ચારિત્રકૌ, જાસુ અંત પદ હોઈ ।

જહાં અહાર વિહાર નહિ, અપરમત્ત હૈ સોઈ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—જે ગુણુસ્થાનના અંત સુધી ચારિત્રમોહના ઉપશમ અને ક્ષયનું કારણ અધઃપ્રવૃત્તિકરણ ચારિત્ર રહે છે અને આહાર વિહાર રહેતા નથી તે અપરમત્તગુણુસ્થાન છે.

વિશેષ:—સાતમા ગુણુસ્થાનના બે ભેદ છે—પહેલું સ્વસ્થાન અને બીજું અતિશય. જ્યાંસુધી છઠ્ઠાથી સાતમા અને સાતમાથી છઠ્ઠામાં અનેક વાર ચઢ-ઉતર રહે છે, ત્યાંસુધી સ્વ-સ્થાન ગુણુસ્થાન રહે છે અને સાતમા ગુણુસ્થાનમાં અધઃકરણના પરિણામ રહે છે, ત્યાં આહાર વિહાર નથી. ૯૪.

આઠમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

અવ વરનો અષ્ટમ ગુનથાના ।

નામ અપૂર્વકરન બલાના ॥

કલ્પક મોહ ઉપશમ કરિ ગણૈ ।

અથવા કિંચિત્ ક્ષય કરિ નાૈ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—હવે અપૂર્વકરણ નામના આઠમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરું છું, જ્યાં મોહનો કિંચિત્ ઉપશમ અથવા કિંચિત્ ક્ષય થાય છે. ૯૫.

જે પરિનામ મળે નહિ કબહી ।

તિનકૌ ઉદૈ દેલિયે જબહી ॥

તવ અષ્ટમ ગુનથાનક હોઈ ।

ચારિત કરન દૂસરૌ સોઈ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ:—આ ગુણસ્થાનમાં એવા વિશુદ્ધ પરિણામ હોય છે જેવા પૂર્વે કદી થયા નહોતા, તેથી આ આઠમા ગુણસ્થાનનું નામ અપૂર્વકરણ છે. અહીં ચારિત્રના ત્રણ કરણોમાંથી અપૂર્વકરણ નામનું પીઠું કરણ થાય છે. ૯૬.

નવમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

અવ અનિવૃત્તિકરન સુનુ માર્ઈ ।

જહાં માવ થિરતા અધિકાર્ઈ ॥

પૂર્વ માવ ચલાચલ જેતે ।

સહજ અડોલ મળે સવ તેતે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—હું ભાઈ, હવે અનિવૃત્તિકરણ નામના નવમા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ સાંભળો. જ્યાં પરિણામોની અધિક સ્થિરતા છે, આના પહેલાં આઠમા ગુણસ્થાનમાં જે પરિણામ કિંચિત્ ચપળ હતા, તે અહીં અચળ થઈ જાય છે. ૯૭.

૧-૨ ઉપશમશ્રેણીમાં ઉપશમ અને ક્ષયકશ્રેણીમાં ક્ષય થાય છે.

જહાં ન ભાવ ઉલટિ અધ આવૈ ।
સો નવમો ગુનથાન કહાવૈ ॥
ચારિતમોહ જહાં બહુ છીજા ।
સો હૈ ચરન કરન પદ તીજા ॥ ૯૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉલટિ = પાછા ફરીને. અધ = નીચે. છીજા = નાશ પામ્યો.

અર્થ:—જ્યાં ચહેલા પરિણામ પાછા પડી જતા નથી, તે નવમું ગુણસ્થાન કહેવાય છે. આ નવમા ગુણસ્થાનમાં ચારિત્રમોહનીયનો ધણો અંશ નાશ પામી જાય છે, એ ચારિત્રનું ત્રીજું કરણ છે. ૯૮.

દસમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

કહૌં દસમ ગુનથાન દુસાવા ।
જહૌં સૂઠમ સિવકી અમિલાવા ॥
સૂઠમલોભ દસા જહૌં લહિયે ।
સૂઠમસાંપરાય સો કહિયે ॥ ૯૯ ॥

અર્થ:—હવે દસમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન કરું છું, જેમાં આઠમા અને નવમા ગુણસ્થાન પેઠે ઉપશમ અને ક્ષાયિક શ્રેણીના ભેદ છે. જ્યાં મોક્ષની અત્યંત સૂક્ષ્મ અભિલાષામાત્ર છે, અહીં સૂક્ષ્મ લોભનો ઉદય છે તેથી એને સૂક્ષ્મ સામ્પરાય કહે છે ૯૯.

અગિયારમા ગુણસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

અવ ઉપશાંતમોહ ગુનથાના ।
કહૌં તાસુ પ્રમુતા પસ્વાંના ॥
જહાં મોહ ઉપશમૈ ન માસૈ ।
યથાખ્યાતચારિત પરગાસૈ ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ:—હવે અગિયારમા ગુણસ્થાન ઉપશાંતમોહનું સામર્થ્ય કહું છું, અહીં મોહનો સર્વથા ઉપશમ છે—બિલકુલ ઉદય દેખાતો નથી અને જીવને યથાખ્યાતચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. ૧૦૦.

૧. સૂક્ષ્મલોભ સિવાયનો.

વળી—(દોહરા)

જાહિ ફરસકૈ જીવ ગિર, પરૈ કરૈ ગુન રહ ।
સો એકાદસમી દસા, ઉપસમકી સરહહ ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ:—જે ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત થઈને જીવ અવશ્ય પડે જ છે અને પ્રાપ્ત થયેલા ગુણુનો નાશ કરે છે, તે ઉપશમચારિત્રની ચરમસીમા પ્રાપ્ત અગિયારમું ગુણુસ્થાન છે. ૧૦૧.

બારમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન (ચોપાઈ)

કેવલગ્યાન નિકટ જહૈં આવૈ ।
તહાં જીવ સબ મોહ સિપાવૈ ॥
પ્રગટૈ યથાચ્યાત પરધાના ।
સો દ્વાદસમ સ્ત્રીન ગુનઠાના ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ:—જ્યાં જીવ મોહનો સર્વથા ક્ષય કરે છે અથવા કેવળજ્ઞાન બિલકુલ પાસે આવી જાય છે અને યથાચ્યાતચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, તે ક્ષીણમોહ નામનું બારમું ગુણુસ્થાન છે. ૧૦૨.

ઉપશમશ્રેણીની અપેક્ષાએ ગુણુસ્થાનોનો કાળ (દોહરા)

ષટ સાતૈં આઠૈં નવૈં, દસ એકાદસ થાન ।
અંતરમુહૂરત એક વા, એક સમૈ ધિતિ જ્ઞાન ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ:—ઉપશમશ્રેણીની અપેક્ષાએ છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા, નવમા, દસમા અને અગિયારમા ગુણુસ્થાનોનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંતર્મુહૂર્ત અથવા જઘન્યકાળ એક સમય છે. ૧૦૩.

ક્ષપકશ્રેણીમાં ગુણુસ્થાનોનો કાળ (દોહરા)

છપકશ્રેણિ આઠૈં નવૈં, દસ અર વલિ વાર ।
ધિતિ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય મી, અંતરમુહૂરત કાલ ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ:—ક્ષપકશ્રેણીમાં આઠમા, નવમા, દસમા અને પ્યારમા ગુણુ-સ્થાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુદૂર્ત તથા જ્ઞાન્ય પણ અન્તર્મુદૂર્ત છે. ૧૦૪.

તેરમા ગુણુસ્થાનનું વર્ણન (દોહરા)

છીનમોહ પૂન મયૌ, કરિ ચૂન ચિત-ચાલ ।

અવ સજોગ ગુનથાનકી, વરનોં દસા સ્સાલ ॥ ૧૦૫ ॥

અર્થ—ચિત્તની વૃત્તિને ચૂર્ણ કરનાર ક્ષીણમોહ ગુણુસ્થાનનું કથન સમાપ્ત થયું, હવે પરમાનંદમય સયોગગુણુસ્થાનની અવસ્થાનું વર્ણન કરું છું. ૧૦૫.

તેરમા ગુણુસ્થાનનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

જાકી દુઃખદાતા-ઘાતી ચૌકરી વિનસિ ગઈ,

ચૌકરી અઘાતી જરી જેવરી સમાન હૈ ।

પ્રગટ મયૌ અનંતદંસન અનંતગ્યાન,

બીરજઅનંત સુખ સત્તા સમાધાન હૈ ॥

જામૈં આઝ નામ ગોત વેદની પ્રકૃતિ અસ્સી,

ઇક્યાસી ચૌરાસી વા પચાસી પસ્વાંન હૈ ।

સો હૈ જિન કેવલી જગતવાસી મગવાન,

તાકી જો અવસ્થા સો સજોગીગુનથાન હૈ ॥ ૧૦૬ ॥

શબ્દાર્થ:—ચૌકરી = ચાર. વિનસિ ગઈ = નષ્ટ થઈ ગઈ. અનંતદંસન = અનંત-દર્શન. સમાધાન = સમ્યક્ત્વ. જગતવાસી = સંસારી, શરીર સહિત.

અર્થ:—જે મુનિને દુઃખદાયક ઘાતીયા ચતુષ્ક અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતરાય નષ્ટ થઈ ગયા છે અને અઘાતી ચતુષ્ક બળી ગયેલી સીંદરીની જેમ શક્તિહીન થયા છે, જેને અનંતદર્શન, અનંતજ્ઞાન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ સત્તા અને પરમાવગાહ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થયા છે, જેમને આયુ, નામ, ગોત્ર અને વેદનીયકર્મોની માત્ર એંસી, એક્યાસી, ચૌર્યાસી, અથવા પંચાસી પ્રકૃતિઓની સત્તા રહી છે, તે કેવળજ્ઞાની પ્રભુ

સંસારમાં સુશોભિત થાય છે અને તેની જ અવસ્થાને 'સયોગકેવળી ગુણસ્થાન કહે છે.

વિશેષ:—તેરમા ગુણસ્થાનમાં જે^૨ પંચાસી પ્રકૃતિઓની સત્તા કહેવામાં આવી છે, તે તો સામાન્ય કથન છે. કોઈ કોઈને તો તીર્થંકર પ્રકૃતિ, આહારક શરીર, આહારક અંગોપાંગ, આહારક બંધન, આહારક સંઘાત સહિત પંચાસી પ્રકૃતિઓની સત્તા રહે છે, પણ કોઈને તીર્થંકર પ્રકૃતિની સત્તા નથી હોતી તો ચોરાસી પ્રકૃતિઓની સત્તા રહે છે અને કોઈને આહારક ચતુષ્કની સત્તા નથી રહેતી અને તીર્થંકર પ્રકૃતિની સત્તા રહે છે તો એકાસી પ્રકૃતિઓની સત્તા રહે છે, તથા કોઈને તીર્થંકર પ્રકૃતિ અને આહારક ચતુષ્ક પાંચેની સત્તા નથી રહેતી, માત્ર એંસી પ્રકૃતિઓની સત્તા રહે છે. ૧૦૬.

કેવળજ્ઞાનીની મુદ્રા અને સ્થિતિ (સવૈયા એકત્રીસા)

જો અડોલ પરજંક મુદ્રાધારી સર્વથા,

અથવા સુ કાઉસગ્ગ મુદ્રા ચિરપાલ હૈ ।

સ્વેત સપસ કર્મ પ્રકૃતિકૈ ઉદૈ આયૈ,

બિના ડગ ભરૈ અંતરીચ્છ જાકી ચાલ હૈ ॥

જાકી ચિતિ પૂસ્વ કરોડ આઠ વર્ષ ઘાટિ,

અંતરમુહૂસ્ત જઘન્ય જગ-જાલ હૈ ।

સો હૈ દેવ અઠારહ દૂષન રહિત તાકૌ,

બાનારસિ કહે મૈરી વંદના ત્રિકાલ હૈ ॥ ૧૦૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અડોલ = અચળ. પરજંક મુદ્રા = પદ્માસન. કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) = ઊભા આસને. અંતરીચ્છ = ઉપર. ત્રિકાલ = સદૈવ.

અર્થ:—જે કેવળજ્ઞાની ભગવાને પદ્માસન અથવા કાયોત્સર્ગ મુદ્રા ધારણ કરેલી છે, જે ક્ષેત્ર-સ્પર્શ નામકર્મની પ્રકૃતિના ઉદયથી પગ ઉપાડ્યા

૧. અહીં મન, વચન, કાયાના સાત યોગ થાય છે, તેથી આ ગુણસ્થાનનું નામ સયોગકેવળી છે.

૨. પંચાસી પ્રકૃતિઓના નામ પહેલા અધિકારમાં કહી આવ્યા છીએ.

વિના ઊંચે ગમન કરે છે, જેમની સંસારની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ એક કરોડ પૂર્વમાં ૧આઠ વર્ષ આંધાની અને જ્ઞાન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે, તે સર્વજ્ઞદેવ અઢાર દોષરહિત છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે તેમને મારા ત્રિકાળ વંદન છે. ૧૦૭.

કેવળી ભગવાનને અઢાર દોષ હોતા નથી (કુંડળિયા)

દૂષન અઢારહ રહિત, સો કેવલિ સંજોગ ।

જનમ મરન જાકૈ નહીં, નહિં નિદ્રા ભય રોગ ॥

નહિં નિદ્રા ભય રોગ, સોગ વિસ્મય ન મોહ મતિ ।

જરા સ્વેદ પરસ્વેદ, નાંહિ મદ બૈર વિષૈ રતિ ॥

ચિંતા નાંહિ સનેહ, નાંહિ જહૂં પ્યાસ ન ભૂલન ।

થિર સમાધિ સુખ સહિત, રહિત અઢારહ દૂષન ॥ ૧૦૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સોગ = શોક. વિસ્મય = આશ્ચર્ય. જરા = વૃદ્ધાવસ્થા. પરસ્વેદ (પ્રસ્વેદ) = પરસેવો. સનેહ = રાગ.

અર્થ:—જન્મ, મૃત્યુ, નિદ્રા, ભય, રોગ, શોક, આશ્ચર્ય, મોહ, વૃદ્ધાવસ્થા, ખેદ, પરસેવો, ગર્વ, દ્વેષ, રતિ, ચિંતા, રાગ, તરસ, ભૂખ, —આ અઢાર દોષ સયોગકેવળી જિનરાજને હોતા નથી અને નિર્વિકલ્પ આનંદમાં સદા લીન રહે છે. ૧૦૮.

કેવળજ્ઞાની પ્રભુના પરમોદારિક શરીરના અતિશય (કુંડળિયા)

વાની જહાં નિરુચ્છરી, સપ્ત ધાતુ મલ નાંહિ ।

કેસ રોમ નસ નહિં બઢૈં, પરમ ઉદાસિક માંહિ ॥

પરમ ઉદાસિક માંહિ, જાંહિ ઇન્દ્રિય વિકાર નસિ ।

યથાસ્થિતચારિત પ્રધાન, થિર સુકલ ધ્યાન સસિ ॥

લોકાલોક પ્રકાસ-કરન કેવલ રજધાની ।

સો તેમ્મ ગુનથાન, જહાં અતિશયમય વાની ॥ ૧૦૯ ॥

૧. શોક્ષગામી જીવોતું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય થોથા કાળની અપેક્ષાએ એક કરોડ પૂર્વનું છે અને આઠ વર્ષની ઉંમર સુધી કેવળજ્ઞાન થતું નથી.

શબ્દાર્થ:—નિરક્ષરી = અક્ષર રહિત. કેસ (કેશ) = વાળ. ઉદારિક (ઔદારિક) = સ્થૂળ. સસિ (શશિ) = ચન્દ્રમા.

અર્થ:—તેરમા ગુણસ્થાનમાં ભગવાનની અતિશયવાળી નિરક્ષરી દિવ્યધ્વનિ ખરે છે. તેમનું પરમૌદારિક શરીર સાત ધાતુ અને મળ-મૂત્ર-રહિત હોય છે. કેશ, રોમ અને નખ વધતા નથી, ઇન્દ્રિયોના વિષયો નષ્ટ થઈ જાય છે, પવિત્ર યથાખ્યાતચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, સ્થિર શુકલધ્યાનરૂપ ચંદ્રમાનો ઉદય થાય છે, લોકાલોકના પ્રકાશક કેવળજ્ઞાન ઉપર તેમનું સામ્રાજ્ય રહે છે. ૧૦૮.

ચૌદમા ગુણસ્થાનના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

યહ સયોગ ગુનથાનકી, રચના કહી અનૂપ ।

અબ અયોગકેવલ દસા કહું જથાથ રૂપ ॥ ૧૧૦ ॥

અર્થ:—આ સયોગી ગુણસ્થાનનું વર્ણન કર્યું, હવે અયોગકેવળી ગુણસ્થાનનું વાસ્તવિક વર્ણન કરું છું. ૧૧૦.

ચૌદમા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

જહાં કાહૂ જીવકૌ અસાતા ઉદૈ સાતા નાહિ,

કાહૂકૌ અસાતા નાહિ, સાતા ઉદૈ પાઝૈ ।

મન વચ કાયસૌ અતીત મયૌ જહાં જીવ,

જાકૌ જસગીત જગજીતરૂપ ગાઝૈ ॥

જામૈં કર્મ-પ્રકૃતિકી સત્તા જોગી જિનકીની,

અંતકાલ દૈ સમૈમૈં સકલ સિપાઝૈ ।

જાકી થિતિ પંચ લઘુ અચ્છર પ્રમાન સોઈ,

ચૌદહૌં અજોગી ગુનઠાના ઠહરાઝૈ ॥ ૧૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—અતીત = રહિત. ખિપાઈથૈ = ક્ષય કરે છે. લઘુ = હ્રસ્વ.

અર્થ:—જ્યાં કોઈ જીવને અશાતાનો ઉદય રહે છે શાતાનો નથી

૧. કેવળજ્ઞાની ભગવાનને અશાતાનો ઉદય વાંચીને વિસ્મિત ન થવું જોઈએ. ત્યાં અશાતા કર્મ ઉદયમાં શાતારૂપ પરિણમે છે.

રહેતો અને કોઈ જીવને શાતાનો ઉદય રહે છે અશાતાનો નથી રહેતો, જ્યાં જીવને મન, વચન, કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિ સર્વથા શૂન્ય થઈ જાય છે, જેમના જગતજયી હોવાના ગીત ગાવામાં આવે છે, જેમને સયોગી-જિન સમાન અઘાતિયા કર્મ-પ્રકૃતિઓની સત્તા રહે છે તેમનો અંતના બે સમયમાં સર્વથા ક્ષય કરે છે, જે ગુણુસ્થાનનો કાળ હસ્વ પાંચ અક્ષર જેટલો છે, તે અયોગીજિન ચૌદમું ગુણુસ્થાન છે. ૧૧૧.

એ પ્રમાણે ચૌદ ગુણુસ્થાન અધિકારનું વર્ણન સમાપ્ત થયું.

બંધનું મૂળ આસ્રવ અને મોક્ષનું મૂળ સંવર છે (દોહરા)

ચૌદહ ગુનથાનક દસા, જગવાસી જિય મૂલ ।

આસ્રવ સંવર ભાવ દ્વૈ, બંધ મોક્ષકે મૂલ ॥ ૧૧૨ ॥

અર્થ:—ગુણુસ્થાનોની આ ચૌદ અવસ્થાઓ સંસારી અશુદ્ધ જીવોની છે, આસ્રવ અને સંવરભાવ બંધ અને મોક્ષનાં મૂળ છે અર્થાત આસ્રવ બંધનું મૂળ છે અને સંવર મોક્ષનું મૂળ છે. ૧૧૨.

સંવરને નમસ્કાર (ચોપાઈ)

આસ્રવ સંવર પરનતિ જૌલૌ ।

જગતનિવાસી ચેતન તૌલૌ ॥

આસ્રવ સંવર વિધિ વિવહારા ।

દોઝ ભવ-પથ સિવ-પથ ધારા ॥ ૧૧૩ ॥

આસ્રવરૂપ બંધ ઉતપાતા ।

સંવર ગ્યાન મોક્ષ-પદ-દાતા ॥

જા સંવરસૌ આસ્રવ છીજૈ ।

તાકૌ નમસ્કાર અવ કીજૈ ॥ ૧૧૪ ॥

અર્થ:—જ્યાંસુધી આસ્રવ અને સંવરના પરિણામ છે, ત્યાં સુધી

૧. પુનિ ચૌદહેં ચૌથે સુકલબલ બહુત્તર તેરહ હતી. (જિનેન્દ્ર-પંચકલ્યાણક)

જીવનો સંસારમાં નિવાસ છે. તે બંનેમાં આસ્રવ-વિધિનો વ્યવહાર સંસાર-માર્ગની પરિણતિ છે અને સંવર-વિધિનો વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગની પરિણતિ છે. ૧૧૩. આસ્રવ બંધનો ઉત્પાદક છે અને સંવર જ્ઞાનનું રૂપ છે, મોક્ષ-પદને આપનાર છે. જે સંવરથી આસ્રવનો અભાવ થાય છે તેને નમસ્કાર કરું છું. ૧૧૪.

ગ્રન્થના અંતમાં સંવર સ્વરૂપ જ્ઞાનને નમસ્કાર

જગતકે પ્રાની જીતિ હૈ રહ્યો ગુમાની એસૌ,
 આસ્રવ અસુર દુઃખદાની મહાભીમ હૈ ।
 તાકૌ પરતાપ ળંડિવૈકૌ પ્રગટ મયૌ,
 ધર્મકૌ ધરૈયા કર્મ-રોગકૌ હકીમ હૈ ॥
 જાકૈ પરભાવ આગૈ ભાગૈ પરભાવ સબ,
 નાગર નવલ સુખસાગરકી સીમ હૈ ।
 સંવરકૌ રૂપ ધરૈ સાધૈ સિવરાહ એસૌ,
 ગ્યાન પાતસાહ તાકૌ મેરી તસલીમ હૈ ॥ ૧૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—ગુમાની = અભિમાની. અસુર = રાક્ષસ. મહાભીમ = અત્યંત ભયાનક. પરતાપ (પ્રતાપ) = તેજ. ળંડિવૈકૌ = નષ્ટ કરવા માટે. હકીમ = વૈદ્ય. પરભાવ (પ્રભાવ) = પરાક્રમ. પરભાવ = પુદ્ગલજનિત વિકાર. નાગર = ચતુર. નવલ = નવીન. સીમ = મર્યાદા. પાતશાહ = બાદશાહ. તસલીમ = વંદન.

અર્થ:—આસ્રવરૂપ રાક્ષસ જગતના જીવોને પોતાને વશ કરીને અભિમાની થઈ રહ્યો છે, જે અત્યંત દુઃખદાયક અને મહા ભયંકર છે, તેનો વૈભવ નષ્ટ કરવાને જે ઉત્પન્ન થયો છે, જે ધર્મનો ધારક છે, કર્મરૂપ રોગ માટે જે વૈદ્યસમાન છે, જેના પ્રભાવ આગળ પરદ્રવ્યજનિત રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ દૂર ભાગે છે, જે અત્યંત પ્રવીણ અને અનાદિકાળથી પ્રાપ્ત કર્યું નહોતું તેથી નવીન છે, જે સુખના સમુદ્રની સીમાને પ્રાપ્ત થયું છે, જેણે સંવરનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, જે મોક્ષમાર્ગનો સાધક છે, એવા જ્ઞાનરૂપ બાદશાહને મારા પ્રણામ છે. ૧૧૫.

તેરમા અધિકારનો સાર

જેવી રીતે સફેદ વસ્ત્ર ઉપર જુદા જુદા રંગોનું નિમિત્ત મળવાથી તે અનેકાકાર થાય છે, તેવી જ રીતે શુદ્ધ બુદ્ધ આત્મા સાથે અનાદિકાળથી મોહ અને યોગનો સંબંધ હોવાથી તેની સંસારી દશામાં અનેક અવસ્થાઓ થાય છે, તેમનું જ નામ ગુણસ્થાન છે. જોકે તે અનેક છે પણ શિષ્યોને સંબોધવા માટે શ્રીગુરુએ ૧૪ બતાવ્યા છે. આ ગુણસ્થાન જીવના સ્વભાવ નથી, પણ અજીવમાં હોતા નથી, જીવમાં જ હોય છે તેથી જીવના વિભાવ છે અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે વ્યવહારનયથી ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ સંસારી જીવોના ચૌદ ભેદ છે.

પહેલા ગુણસ્થાનમાં મિથ્યાત્વ, ખીજમાં અનંતાનુબંધી, ત્રીજામાં મિશ્રમોહનીયનો ઉદય મુખ્યપણે રહે છે અને ચોથા ગુણસ્થાનમાં મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધી અને મિશ્રમોહનીયનો, પાંચમામાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયનો, છઠ્ઠામાં પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયનો અનુદય રહે છે. સાતમા, આઠમા અને નવમામાં સંજ્વલનનો ક્રમપૂર્વક મંદ, મંદતર અને મંદતમ ઉદય રહે છે, દસમામાં સંજ્વલન સૂક્ષ્મલોભ માત્રનો ઉદય અને અન્ય સર્વમોહનો ક્ષય છે. અગિયારમામાં સર્વમોહનો ઉપશમ અને બારમામાં સર્વ મોહનો ક્ષય છે. અહીં સુધી છદ્મસ્થ અવસ્થા છે. કેવળજ્ઞાનનો વિકાસ નથી. તેરમામાં પૂર્ણજ્ઞાન છે પરંતુ યોગો દ્વારા આત્મપ્રદેશ સકંપ હોય છે, અને ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં કેવળજ્ઞાની પ્રભુના આત્મપ્રદેશ પણ સ્થિર થઈ જાય છે. બધા ગુણસ્થાનોમાં જીવ સદેહ^૧ રહે છે, સિદ્ધ ભગવાન ગુણસ્થાનોની કલ્પનાથી રહિત છે, તેથી ગુણસ્થાન જીવનું નિજ-સ્વરૂપ નથી, પર છે, પરજનિત છે,—એમ જાણીને ગુણસ્થાનોના વિકલ્પોથી રહિત શુદ્ધ બુદ્ધ આત્માનો અનુભવ કરવો જોઈએ.

૧. વિગ્રહગતિમાં કાર્માણુ અને તૈજસ શરીરનો સંબંધ રહે છે.

ગ્રંથ—સમાપ્તિ અને અંતિમ પ્રશસ્તિ

(ચોપાઈ)

મયૌ ગ્રંથ સંપૂર્ણ માલા ।

વર્ણી ગુનથાનકકી સાલા ॥

વર્ણન ઓર કહાંલૌં કહિયૈ ।

જથા સકતિ કહિ ચુપ હૈ રહિયે ॥ ૧ ॥

અર્થ:—ભાષાનો સમયસાર ગ્રંથ સમાપ્ત થયો અને ગુણુસ્થાન અધિકારનું વર્ણન કર્યું. એનું વિશેષ કેટલું વર્ણન કરીએ? શક્તિ અનુસાર કહીને ચુપ થઈ જવું ઉચિત છે. ૧.

(ચોપાઈ)

લહિયે ઓર ન ગ્રંથ ઉદધિકા ।

જ્યૌં જ્યૌં કહિયૈ ત્યૌં ત્યૌં અધિકા ॥

તાતૈં નાટક અગમ અપારા ।

અલપ કવીસુરકી મતિધારા ॥ ૨ ॥

અર્થ:—ગ્રંથરૂપ સમુદ્રનો પાર પામી શકાતો નથી, જેમ જેમ કથન કરતા જઈએ તેમ તેમ વધતો જ જાય છે, કારણ કે નાટક અપરંપાર છે અને કવિની બુદ્ધિ તુચ્છ છે. ૨.

વિશેષ:—અહીં ગ્રંથને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને કવિની બુદ્ધિને નાની નદીની ઉપમા છે.

(દોહરા)

સમયસાર નાટક અકથ, કવિકી મતિ લઘુ હોઈ ॥

તાતૈં કહત બનારસી, પૂર્ણ કથૈ ન કોઈ ॥ ૩ ॥

अर्थः—समयसार नाटकनुं वर्णुन भडान छे अने कविनी बुद्धि थोडी छे, तेथी पंडित अनारसीदासलु कडे छे के तेने कोर्ष पूरेपूरुं कडी शकता नथी. ३.

अंथ-भडिमा (सवैया अेकत्रीसा)

जैसें कोऊ एकाकी सुभट पराक्रम करि,
जीतै किहि भांति चक्री कटकसौं लरनौ ।
जैसें कोऊ परवीन तारू भुजभारू नर,
तेरै कैसें स्वयंभूरमन सिधु तरनौ ।
जैसें कोऊ उद्दमी उछाह मनमांहि धरै,
करै कैसें कारज विधाता कैसें करनौ ।
तैसें तुच्छ मति मोरी तामैं कविकला थोरी,
नाटक अपार मैं कहाँलौं याहि वरनौ ॥ ४ ॥

अर्थः—जे कोर्ष अेकलो थोदो पोताना आडुपणथी यकवतीनी सेना साथे लडे तो ते केवी रीते लुती शके! अथवा कोर्ष नणतारिणी विधातां कुशण मनुष्य स्वयंभूरमणु समुद्र तरवा धरुं, तो केवी रीते पार पाभी शके? अथवा कोर्ष उद्दमी मनुष्य मनमां उत्साहित थरने विधाता^१ नेवुं काम करवा धरुं, तो केवी रीते करी शके? तेवी न रीते भारी बुद्ध अल्प छे अथवा काव्य-कौशल्य अेछुं छे अने नाटक भडान छे, अेनुं हुं कथां सुधी वर्णुन करुं? ४.

लव-नटनो भडिमा (सवैया अेकत्रीसा)

जैसे वट वृच्छ एक, तामैं फल हैं अनेक,
फल फल बहु बीज, बीज बीज वट है ।
वटमांहि फल, फल मांहि बीज तामैं वट,
कीजै जो विचार, तौ अनंतता अघट है ॥

१. अडीं दधान्त मात्र अलणु कथुं छे.

તૈસૈ એક સત્તામૈ, અનંત ગુન પરજાય,
પર્જૈમૈ અનંત નૃત્ય તામૈ જનંત ઠટ હૈ ।
ઠટમૈ અનંત કલા, કલામૈ અનંત રૂપ,
રૂપમૈ અનંત સત્તા, એસૌ જીવ નટ હૈ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે એક વડના ઝાડ પર અનેક ફળ હોય છે, પ્રત્યેક ફળમાં ઘણા બીજ અને પ્રત્યેક બીજમાં પાછું વડના ઝાડનું અસ્તિત્વ રહે છે અને બુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે તો પાછું તે વડવૃક્ષમાં ઘણા ફળ અને પ્રત્યેક ફળમાં અનેક બીજ અને પ્રત્યેક બીજમાં વડવૃક્ષની સત્તા પ્રતીત થાય છે. આ રીતે વડવૃક્ષની અનંતપણાનો છેડો-પત્તો મળતો નથી. તેવી જ રીતે જીવરૂપી નટની એક સત્તામાં અનંત ગુણ છે, પ્રત્યેક ગુણમાં અનંત પર્યાયો છે, પ્રત્યેક પર્યાયમાં અનંત નૃત્ય છે, પ્રત્યેક નૃત્યમાં અનંત ખેલ છે, પ્રત્યેક ખેલમાં અનંત કળા છે અને પ્રત્યેક કળાની અનંત આકૃતિઓ છે,—આ રીતે જીવ ઘણું જ વિલક્ષણ નાટક કરનાર છે. ૫.
(દોહરા)

બ્રહ્મગ્યાન આકાશમૈ, ઉડૈ સુમતિ સ્વગ હોઈ ।
યથા સકતિ ઉદ્દિમ કરૈ, પાર ન પાવૈ કોઈ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી આકાશમાં જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપી પક્ષી શક્તિ અનુસાર ઊડવાનો પ્રયત્ન કરે, તો કદી અંત પામી શકતો નથી. ૬.
(ચોપાઈ)

બ્રહ્મજ્ઞાન-નમ અંત ન પાવૈ ।
સુમતિ પરોછ કહાંલૌ ધાવૈ ॥
જિહિ વિધિ સમયસાર જિનિ કીનોૌ ।
તિનકે નામ કહૌં અબ તીનોૌ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ આકાશ અનંત છે અને શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ છે, કયાં સુધી દોડ લગાવે? હવે જેમણે સમયસારની જેવી રચના કરી છે તે ત્રણેના નામ કહું છું. ૭.

ब्राह्म कुंदाचारि नाम (सवैया ओकत्रीसा)
कुंदकुंदाचारिज प्रथम गाथाबद्ध करि,
समैसार नाटक विचारि नाम दयौ है ।
ताहीकी परंपरा अमृतचंद्र भये तिन,
संस्कृत कलस सम्हारि सुख लयौ है ॥
प्रगट्यौ बनारसी गृहस्थ सिरीमाल अब,
किये हैं कवित्त हियै बोधिबीज बयौ है ।
सबद अनादि तामैं अस्थ अनादि जीव,
नाटक अनादि यौं अनादिही कौ भयौ है ॥ ८ ॥

अर्थ:—आने पड़ेलां स्वामी कुन्दकुन्दाचार्ये प्राकृत गाथा छन्दमां रच्युं, अने समयसार नाम राष्युं. तेमनी न रचना पर तेमनी न आम्नायना स्वामी अमृतचंद्रसूरि संस्कृतभाषाना कणश रचिने प्रसन्न थया. पछी श्रीमाण नतिमां पंडित बनारसीदासल श्रावकधर्मना प्रतिपालक थया, तेमणु कुवित्तोनी रचना करिने हृदयमां ज्ञाननुं पीन वाप्युं. आम तो शब्द अनादि छे तेनो पदार्थ अनादि छे, जव अनादि छे, नाटक अनादि छे, तेथी नाटक समयसार अनादिकाणथी न छे. ८.

सुकविनुं लक्षणु (चोपाठ)

अब कलु कहौं जथारथ वानी ।
सुकवि कुकविकी कथा कहानी ॥
प्रथमहि सुकवि कहावै सोई ।
परमारथ रस वरनै जोई ॥ ९ ॥
कल्पित बात हियै नहिं आनै ।
गुरुपरंपरा रीति बखानै ॥ १० ॥
सत्यारथ सैली नहिं छंडै ।
मृषावादसौं प्रीति न मंडै ॥

અર્થ:—હવે સુકવે અને કુકવિની થોડીક વાસ્તવિક ચર્ચા કરું છું. તેમાં સુકવિની પ્રથમ શ્રેણી છે. તેઓ પારમાર્થિક રસનું વર્ણન કરે છે, મનમાં કપોળકલ્પના કરતા નથી અને ઋષિ-પરંપરા અનુસાર કથન કરે છે. સત્યાર્થ-માર્ગને છોડતા નથી અને અસત્ય કથનમાં પ્રેમ બેડતા નથી. ૯-૧૦.

(દોહરા)

छंद सबद अच्छर अर्थ, कहै सिद्धांत प्रवांन ।

जो इहि विधि रचना रचै, सो है सुकवि सुजान ॥ ११ ॥

અર્થ:—જે છન્દ, શબ્દ, અક્ષર, અર્થની રચના સિદ્ધાન્ત અનુસાર કરે છે તે જ્ઞાની સુકવિ છે. ૧૧.

કુકવિનું લક્ષણ (ચોપાઈ)

अब सुनु कुकवि कहौं है जैसा ।

अपराधी हिय अंध अनेसा ॥

मृषाभाव रस वरनै हितसौं ।

नई उकति उपजावै चितसौं ॥ १२ ॥

ख्याति लाभ पूजा मन आनै ।

परमाथ-पथ भेद न जानै ॥

वानी जीव एक करि बूजै ।

जाकौ चित जड़ ग्रंथ न सूझै ॥ १३ ॥

અર્થ:—હવે કુકવિ કેવા હોય છે તે કહું છું, તે સાંભળો. તે પાપી હૃદયનો અંધ અને હઠાગ્રહી હોય છે; તેના મનમાં જે નવી કલ્પનાઓ ઊપજે છે તેનું અને સાંસારિક રસનું વર્ણન ખૂબ પ્રેમથી કરે છે, તે મોક્ષમાર્ગનો મર્મ બાણુતો નથી અને મનમાં ખ્યાતિ, લાભ, પૂજા આદિની ઇચ્છા રાખે છે. તે વચનને આત્મા બાણુ છે, હૃદયનો મૂર્ખ હોય છે, તેને શાસ્ત્રજ્ઞાન નથી. ૧૨-૧૩.

(ચોપાઈ)

વાની લીન ભયૌ જગ ડોલૈ ।
વાની મમતા ત્યાગિ ન બોલૈ ॥
હૈ અનાદિ વાની જગમાંહી ।
કુકવિ વાત યહ સમજૈ નાંહિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ:—તે વચનમાં લીન થઈને સંસારમાં ભટકે છે, વચનની મમતા છોડીને કથન કરતા નથી. સંસારમાં વચન અનાદિકાળતા છે એ તત્ત્વ કુકવિઓ સમજતા નથી. ૧૪.

વાણીની વ્યાખ્યા (સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસે કાહૂ દેસમૈં સલિલ-ધારા કારંજકી,
નદીસૌં નિકસિ ફિર નદીમૈં સમાની હૈ ।
નગરમૈં ઠૌર ઠૌર ફૈલિ સ્હી ચહું ઓર,
જાકૈ ઢિગ બૈહે સોઝ કૈહે મેરૌ પાની હૈ ।
ત્યૌંહી ઘટ સદન સદનમૈં અનાદિ બ્રહ્મ,
વદન વદનમૈં અનાદિહીકી વાની હૈ ।
કરમ કલોલસૌં ઉસાસકી બચારિ બાજૈ,
તાસૌં કૈહે મેરૌ ધુનિ એસૌ મૂઢ પ્રાની હૈ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે કોઈ સ્થાનમાં પાણીની ધારા શાખારૂપ થઈને નદીમાંથી નીકળે છે અને પાછી તે જ નદીમાં મળી જાય છે, તે શાખા શહેરમાં જ્યાં-ત્યાં થઈને વહી નીકળે છે, તે જેના મકાન પાસે થઈને વહે છે તે જ કહે છે કે આ પાણી મારું છે, તેવી જ રીતે હૃદયરૂપી ધર છે અને ધરમાં અનાદિ પ્રહ્મ છે અને પ્રત્યેકના મુખમાં અનાદિ કાળનું વચન છે, કર્મની લહેરોથી ઉચ્છ્વાસરૂપ હવા વહે છે તેથી મૂર્ખ જીવ તેને પોતાની ધ્વનિ કહે છે. ૧૫.

(દોહરા)

ऐसे मूढ़ कुकवि कुधी, गहै मृषा मग दौर ।
 रहै मगन अभिमानमै, कहैं औस्की और ॥ १६ ॥
 वस्तु सरूप लखै नहीं, बाहिज द्रिष्टि प्रवांन ।
 मृषा विलास विलोकिकैं, करै मृषा गुन गान ॥ १७ ॥

અર્થ:—આ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ કુકવિઓ ઉન્માર્ગ પર ચાલે છે અને અભિમાનમાં મસ્ત થઈને અન્યથા કથન કરે છે. તેઓ પદાર્થનું અસલી સ્વરૂપ જ્ઞેતા નથી, બાહ્યદષ્ટિથી અસત્ય પરિણુતિ જ્ઞેનને જૂઠું વર્ણન કરે છે. ૧૬-૧૭.

જૂઠું ગુણગાન કથન (સવૈયા એકત્રીસા)

मांसकी गरंथि कुच कंचन-कलस कहैं,
 कहैं मुख चंद जो सलेषमाको घरु है ।
 हाड़के दसन आहि हीरा मोती कहैं ताहि,
 मांसके अधर आंठ कहैं बिबफरु है ॥
 हाड़ दंड भुजा कहैं कौलनाल कामधुजा,
 हाड़हीकै थंभा जंघा कहैं रंभातरु है ।
 यौंही झूठी जुगति बनावैं औ कहावैं कवि,
 येतेपर कहैं हमैं सारदाको वरु है ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ:—ગરંથિ = ગાંઠ. કુચ = સ્તન. સલેષમા (શ્લેષમા) = કફ. દસન = દાંત. આહિ = છે. બિંબફરુ (બિંબાફલ) = લાલરંગનું બિંબ નામનું ફળ. કૌલનાલ (કમલનાલ) = કમળની દાંડી. રંભાતરુ = કેળનું આડ.

અર્થ:—કુકવિ માંસના પિંડરૂપ સ્તનોને સુવર્ણધટ કહે છે, કફ, ખાંસી વગેરેના ધરૂપ મુખને ચંદ્રમા કહે છે, હાડકાના દાંતને હીરા-મોતી કહે છે, માંસના હોઠને બિંબાફળ કહે છે, હાડકાના દંડરૂપ હાથને કમળની દાંડલી અથવા કામદેવની પતાકા કહે છે, હાડકાના થાંભલારૂપ જાંઘને કેળનું વૃક્ષ કહે છે. તેઓ આ રીતે જૂઠી જૂઠી યુક્તિઓ રચે છે અને કવિ કહેવાય છે, અને છતાં પણ કહે છે કે અમને સરસ્વતીનું વરદાન છે. ૧૮.

(ચોપાઈ)

મિથ્યાવંત કુકવિ જે પ્રાની ।

મિથ્યા તિનકી ભાષિત વાની ॥

મિથ્યામતી સુકવિ જો હોઈ ।

વચન પ્રવાંન કૈ સબ કોઈ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—જે પ્રાણી મિથ્યાદષ્ટિ અને કુકવિ હોય છે તેમનું કહેલું વચન અસત્ય હોય છે, પરંતુ જે સમ્યક્દર્શનને પામ્યા તો ન હોય પણ શાસ્ત્રોક્ત કવિતા કરે છે, તેમનું વચન શ્રદ્ધાન કરવા યોગ્ય હોય છે. ૧૯.

(દોહરા)

વચન પ્રવાંન કૈ સુકવિ, પુરુષ હિં પરવાંન ।

દોઝ અંગ પ્રવાંન જો, સો હૈ સહજ સુજાન ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—જેમની વાણી શાસ્ત્રોક્ત હોય છે અને હૃદયમાં તત્ત્વશ્રદ્ધાન હોય છે, તેમના મન અને વચન બંને પ્રામાણિક છે અને તેઓ જ સુકવિ છે. ૨૦.

સમયસાર નાટકની વ્યવસ્થા (ચોપાઈ)

અબ યહ બાત કહું હૈ જૈસૈ ।

નાટક ભાષા ભયૌ સુ એસૈ ॥

કુંદકુંદમુનિ મૂલ ઉઘરતા ।

અમૃતચંદ્ર ટીકાકે કરતા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—હવે એ વાત કહું છું કે નાટક સમયસારની કાવ્ય-રચના કેવી રીતે થઈ છે. આ ગ્રંથના મૂળકર્તા કુંદકુંદસ્વામી અને ટીકાકાર અમૃતચંદ્રસૂરિ છે. ૨૧.

સમૈસાર નાટક સુખદાની ।

ટીકા સહિત સંસ્કૃત વાની ॥

પંડિત પદૈ સુ દિદમતિ બૂઝૈ ।

અલપમતીકૌ અરથ ન સૂઝૈ ॥ ૨૨ ॥

अर्थः—समयसार नाटकनी सुष्पदायक संस्कृत टीका पंडितो वांच्ये छे अने विशेष ज्ञानीयो समजे छे, परंतु अल्पभुद्धि जवोनी समज्जमां आवी शकती नहोती. २२.

पांडे राजमल्ल जिनधर्मी ।
समैसार नाटकके मर्मी ॥
तिन गिरंथकी टीका कीनी ।
बालबोध सुगम कर दीनी ॥ २३ ॥
इहि विधि बोध-वचनिका फैली ।
समै पाय अध्यात्म सैली ॥
प्रगटी जगमांही जिनवानी ।
घर घर नाटक कथा बखानी ॥ २४ ॥

अर्थः—नाटक समयसारना ज्ञाता, जैनधर्मी पांडे राजमल्लज्ये आ ग्रंथनी पालपोध सडज टीका करी. आ रीते समय जतां आ आध्यात्मिक विधानी भाषा वचनिका विस्तृत थछ, जगतमां जिनवाणीमा प्रचार थयो अने बेर बेर नाटकनी रर्या थवा लागी. २३-२४.

(चोपाध)

नगर आगरे मांहि विख्याता ।
कारन पाइ भए बहु ग्याता ॥
पंच पुरुष अति निपुन प्रवीने ।
निसिदिन ग्यान-कथा रस-भीने ॥ २५ ॥

अर्थः—प्रसिद्ध शहरे आत्रामां निमित्त भणतां जेना अनेक ज्ञानुकार थया, तेमां पांच मनुष्य अत्यंत कुशल थया, जे दिनरात ज्ञानचर्यामां तल्लीन रहेता उता. २५.

१. सत्संग, गुरुगम वगैरेनुं.

(टोडरा)

रूपचंद पंडित प्रथम, दुतिय चतुर्भुज नाम ।
तृतिय भगोतीदास नर, कौंस्पाल गुनधाम ॥ २६ ॥
धर्मदास ये पंचजन, मिलि बैठै इक ठौर ।
परमार्थ-चरचा करै, इनके कथा न और ॥ २७ ॥

अर्थ:—पहेला पंडित रूपचंद, पीन पंडित चतुर्भुज, त्रीन पंडित भगवतीदास, चौथा पंडित कुंवरपाल अने पांचमा पंडित धर्मदास. —आ पांचिय सब्बनो मणीने एक स्थानमा बसता अने मोक्षमार्गनी चर्चा करता, पीछ वातो करता नहि. २६-२७.

कबहू नाटक रस सुनै, कबहू और सिद्धंत ।
कबहू बिग बनाइकै, कहै बोध विस्तंत ॥ २८ ॥

अर्थ:—ये कोछ वार नाटकनुं रडस्य सांभणता, कोछ वार पीन शास्त्रो सांभणता अने कोछवार तर्क उदावीने ज्ञानचर्चा करता. २८.

चित्त कौरा करि धरमधर, सुमति भगोतीदास ।
चतुरभाव थिस्ता भये, रूपचंद परगास ॥ २९ ॥

अर्थ:—कुंवरपालनुं चित्त क्यारा समान अर्थात् कोमण हुतुं, धर्मदास धर्मना धारक हुता, भगवतीदास सुमतिवान हुता, चतुर्भुजना भाव स्थिर हुता अने रूपचंदनो प्रकाश चन्द्रसमान हुतो. २९.

(चोपाछ)

जहां तहां जिनवानी फैली ।
लखै न सो जाकी मति मैली ॥
जाकै सहज बोध उतपाता ।
सो ततकाल लखै यह बाता ॥ ३० ॥

अर्थः—ज्यां-त्यां (पद्ये) जिनवाणीना प्रचार थयो, पणु जेमनी बुद्धि मलिन छे ते समञ्ज शक्या नहि, जेना चित्तमां स्वाभाविक ज्ञान उत्पन्न थयुं छे ते आनुं रडस्य तरत समञ्ज जय. ३०.

(दोहर)

घट घट अंतर जिन बसै, घट घट अंतर जैन ।
मति-मदिगाके पानसौं, मतवाला समुझै न ॥ ३१ ॥

अर्थः—प्रत्येक हृदयमां जिनराज अने जैनधर्मना निवास छे, परंतु धर्मना पक्षरूपी दाइ पीवाने लीधे मतवाला लोको समजता नथी. ३१.

(चोपाई)

बहुत बढ़ाई कहाँलौं कीजै ।
कारिजरूप बात कहि लीजै ॥
नगर आगरे माँहि विख्याता ।
बानारसी नाम लघु ग्याता ॥ ३२ ॥
तामैं कवितकला चतुराई ।
कृपा करै ये पांचौं भाई ॥
पंच प्रपंच रहित हिय खोलै ।
ते बनारसीसौं हँसि बोलै ॥ ३३ ॥

अर्थः—अधिक महिमा कयां सुधी कडीअ, मुदानी वात कडेवी उचित छे. प्रसिद्ध शहर आग्रामां बनारसी नामना अल्प ज्ञानी थया. तेमनामां काव्य-कौशल्य हुतुं अने उपर जणुवेला पांचे भाईअ तेमना उपर कृपा राखता हुता. तेमणे निष्कपट थछने सरण चित्तथी हुसीने कथुं. ३२-३३.

१. अहाँ मतवाणा शब्दना छे अर्थ छे—(१) मतवाणा = नशाभां, (२) मतवाणा = जेमने धर्मना पक्षपात छे.

नाटक समयसार हित जीका ।

सुगमरूप राजमली टीका ॥

कवितबद्ध रचना जो होई ।

भाषा ग्रंथ पढ़ै सब कोई ॥ ३४ ॥

अर्थ:—जवनुं कल्याणु करनार नाटक समयसार छे. तेनी राजमल्लु रचित सरण टीका छे. भाषाभां जे छंदबद्ध रचना करवामां आवे तो आ ग्रंथ अधा पांची शके. ३४.

तब बनारसी मनमहिं आनी ।

कीजै तो प्रगटै जिनवानी ॥

पंच पुरुषकी आज्ञा लीनी ।

कवितबद्धकी रचना कीनी ॥ ३५ ॥

अर्थ:—त्यारे बनारसीदासज्ये मनमां विचार्युं के जे आनी कवितामां रचना करुं, तो जिनवाणीनो भूष प्रचार थरो. तेमणे ते पांचय सज्जनोनी आज्ञा लीधी अने कवितबद्ध रचना करी. ३५.

सौरहसौ तिरानवै बीतै ।

आसौ मास सित पच्छ बितीतै ॥

तिथि तेरस रविवार प्रवीना ।

ता दिन ग्रंथ समाप्त कीना ॥ ३६ ॥

अर्थ:—विक्रम संवत् सोणसो त्राणुंना, आसो भासना शुक्लपक्षनी तेरस अने रविवारना द्विसे आ ग्रंथ समाप्त कर्यो. ३६.

(दोहा)

सुख-निधान सक बंध नर, साहिब साह किरान ।

सहस-साह सिर-मुकुट-मनि, साहजहां सुलतान ॥ ३७ ॥

अर्थः—ते वषते हजरौ आदशाहोमां मुष्य, महा प्रतापी अने सुष्पदायक मुसलमान आदशाह शाहजहान हतो. ३७.

जाकै राज सुचैनसौं कीनों आगम सार ।

ईति भीति व्यापी नहीं, यह उनको उपगार ॥ ३८ ॥

अर्थः—तेमना राज्यमां आनंदपूर्वक आ ग्रंथनी रचना करी अने कोर्ध भयनो उपद्रव न थयो अे अेमनी कृपानुं कृण छे. ३८.

ग्रंथना सर्व पद्योनी संख्या (सवैया अेकत्रीसा)

तीनसै दसोत्तर सोरठा दोहा छंद दोउ,

युगलसै पैतालीस इकतीसा आने हैं ।

छयासी चौपाई, सैंतीस तेईसे सवैए,

बीस छपै अठारह कवित्त बखाने हैं ॥

सात पुनि ही अडिल्ल, चारि कुंडिलए मिलि,

सकल सातसै सत्ताइस ठीक ठानै हैं ।

बत्तीस अच्छरके सिलोक कीने लेखै,

ग्रंथ-संख्या सत्रहसै सात अधिकानै हैं ॥ ३९ ॥

अर्थः—३१० सोरठा अने दोहा, २४५ अेकत्रीसा सवैया, ८६ चौपाई, ३७ तेवीसा सवैया, २० छप्पा, १८ कवित्त (धनाक्षरी), ७ अडिल्ल, ४ कुंडलिया—आवी रीते आ पद्या मणीने ७२७ नाटक

સમયસારના પદોની સંખ્યા છે; ૩૨ અક્ષરના શ્લોકના પ્રમાણથી ગ્રંથ-
સંખ્યા ૧૭૦૭ છે. ૩૯.

સમયસાર આતમ દ્રવ્ય, નાટક ભાવ અનંત ।
સો હૈ આગમ નામમૈ, પરમાસ્થ વિસ્તંત ॥ ૪૦ ॥

અર્થ:—સર્વ દ્રવ્યોમાં આતમદ્રવ્ય પ્રધાન છે અને નાટકના ભાવ
અનંત છે, તેનું આગમમાં સત્યાર્થ કથન છે. ૪૦.

छंदरना भंडारनी प्रतिना अंतिम अंश

छंद अन्तर्ही परति अेक छौर दृषी थी, वाके पास अडुत प्रकार करि भांगी, पै वा परति लिखनकौ नहिं दीनी, पाछे पांच भाध भिनि विचारि कियो, ज्यो अैसी परति होवे तो अडुत आछौं. अैसो विचारिकै तिन परति सुदी २ दृष्टिकै अर्थ विचारिकै अनुक्रमे २ समुच्चय लिपी है.

(दोहरा)

समयसार नाटक अकथ, अनुभव-रस-भंडार ।
याको रस जो जानहीं, सो पावें भव-पार ॥ १ ॥

(त्रोपाध)

अनुभौ-रसके रसियानै ।
तीन प्रकार एकत्र बखानै ।
समयसार कलसा अति नीका ।
राजमली सुगम यह टीका ॥ २ ॥
ताके अनुक्रम भाषा कीनी ।
बनारसी गयाता रसलीनी ॥
ऐसा ग्रंथ अपूर्व पाया ।
तासैं सबका मनहिं लुभाया ॥ ३ ॥

(दोहरा)

सोई ग्रंथके लिखनको, किए बहुत परकार ।
बाँचनको देवे नहीं, ज्यों कृपी रतन-भंडार ॥ ४ ॥

१. कृपी = कृपण, कंजूस.

मानसिंघ चितन कियो, क्यों पावे यह ग्रंथ ।
गोविंदसौं इतनी कही, सरस सरस यह ग्रंथ ॥ ५ ॥
तब गोविंद हरषित भयौ, मन विच धर उल्लास ।
कलसा टीका अरु कवित, जे जेते तिहि पास ॥ ६ ॥

(शोपाठ)

जो पंडित जन बांचौ सोइ ।
अधिकौ उचो चौकस जोइ ॥
आगे पीछे अधिकौ ओछौ ।
देखि विचार सुगुरुसौं पूछौ ॥ ७ ॥
अल्प मती है मति मेरी ।
मनमें घरहं चाह घनेरी ॥
ज्यौं निज भुजा समुद्रहि तरनौ ।
है अनादि * * * *

सभयसार नाटकना पद्योनी वर्णानुक्रमणिका

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
अ		अमृतचंद्र बोले मृदुवानी	३१३
अचल अखंडित ग्यानमय	३०५	अमृतचन्द्र मुनिराजकृत	३१३
अच्छर अरथमें मगन रहै सदा	३११	अलख अमूरति अरूपी	२०७
अजथारथ मिथ्या मृषा	२३	अल्प ग्यान लघुता लखै	३६६
अतीचार ए पंच प्रकारा	३७८	अविनासी अतिकार परमरसधाम है	५
अद्भुत ग्रन्थ अध्यातम वानी	३१२	अशुभमें हारि शुभजीति यहै	३४७
अध अपूठव अनवृत्तिक	३७४	अष्ट महामद अष्ट मल	३७६
अनुभव चिंतामनि रतन, अनुभव है रसकूप	१३	असंख्यात लोक परवांन जे	१६३
अनुभव चिंतामनि रतन जाके हिय परगास	१४६	अस्तिरूप नासति अनेक एक	३५४
अनुभौके रसकौ रसायन कहत	१४	अहंबुद्धि मिथ्यादसा	१८६
अपनैही गुन परजायसौ प्रवाहरूप	३७	आ	
अषराधी मिथ्यामती	२२८	आचारज कहैं जिन वचनकौ	३०४
अब अनवृत्तिकरन सुनु भाई	३६६	आठ मूलगुण संग्रहै	३८६
अब उपशांतमोह गुनथाना	४००	आदि अंत पूरन सुभाव-संगुक्त है	३४
अब कछु कहौ जथारथ वानी	४१२	आतमकौ अहित अध्यातम	१२१
अब कवि निज पूरव दसा	३६२	आतम सुभाउ परभाउकी	१४८
अब निहचै विवहार	३८२	आपा परिचै निज विषै	३७५
अब पंचम गुनथानकी	३८५	आस्रवकौ अधिकार यह	१२१
अब बरनौ अष्टम गुनथाना	३६६	आस्रवरूप बंध उतपाता	४०६
अब बरनौ इकईस गुन	३३	आस्रव संवर परनति जौलौं	४०६
अब बरनौ सप्तम विसरामा	३६८	आसंका अस्थिरता वाँछा	३७६
अब यह बात कहूँ है जैसे	४१६	इ	
अब सुनि कुकवि कहौ है जैसा	४१३	इति श्री नाटक ग्रन्थमें	२४४
		इहभव-भय परलोक-भय	१६०

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
इह विचारि संछेपसौं	३७	एकादस वेदनीकी चारितमोहकी	३६६
इह विधि जो परभावविष	२४६	ए जगवासी यह जगत	२०२
इहि विधि आतम ग्यान हित	३३२	एतेपर बहुरौं सुगुरु	१३८
इहि विधि जे जागे पुरुष	१३६	ऐ	
इहि विधि जे पूरन भये	२४०	ऐते संकट मुनि सहै	३६५
इहि विधि जो विपरीत पख	२७७	ऐसी महिमा ग्यानकी	२७८
इहि विधि बोधवचनिका फैली	४१७	ऐसे मूढ़ कुकवि कुधि	४१४
इहि विधि वस्तु व्यवस्था जानै	२०६	औ	
इहि विधि वस्तु व्यवस्था जैसी	२३३	ओरा घोरवरा निसिभोजन	३८४
उ		अं	
उत्तम पुरुषकी दसा ज्यौं	१८४	अंतर-दृष्टि लखाऊ	१०१
उपजै विनसै थिर रहै	२२५	अंतर्मुहूरत द्व घरी	३६१
उपसम छायककी दसा	३८१	क	
उपसमी समकिति कै तौ सादे	३७३	कबहू नाटक रस सुनै	४१८
ऊ		कबहू सुमति वहै कुमतिकौ	११
ऊंचे ऊंचे गढ़के कंगूरे	४६	करता करम क्रिया करै	७२
ए		करता किरिया करमकौं	६५
एई छहौं दर्ब इनहीकौ है	२२६	करता दरवित करमकौ	२५३
एक करम करतव्यता	७२	करता परिनामी दरब	७१
एक कोडि पूरव गनि लीजै	३६१	करता याकौ कौन है	२५३
एक जीव वस्तुके अनेक	२६३	करनीकी धरनीमें महामोह राजा	२६०
एक देखिये जानिये	४०	करनी हित हरनी सदा	२६०
एक परजाइ एक समैमें विनसि	२५८	करम अवस्थामें असुद्धसौ	३५८
एक परिनामके न करता दरब	७३	करम करे फल भोगवे	२७०
एकमें अनेक है अनेकहीमें	२६	करमके चक्रमें फिरत जगवासी	११७
एकरूप आतम दरब	३६	करमके भारी समुझै न गुनकौं	२३७
एकरूप कोऊ कहै	३१३	करम पिंड अरु रागभाव	६१
एक वस्तु जैसी जु है	२५२	करम-भरम जग-तिमिर हरन	२
एकादस प्रतेमा दसा	३६०	करम सुभासुभ दोई	१०२

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
कर्मजाल-जोग हिंसा	१७६	कुंदकुंद नाटक विषै	३१२
कर्मजाल-वर्गनाकौ वास	१७५	कुंदकुंद मुनिराज प्रवीना	३०६
कर्मजाल-वर्गनासौ जगमें	१७४	कुंदकुंदाचारिज प्रथम गाथाबद्ध	४४१
कर्मनिकौ करता है भोगनिकौ	२४४	कुविजा कारी कूबरी	२७६
करुना बच्छल सुजनता	३७६	कुमती बाहिज दृष्टिसौ	३०३
करै और फल भोगवै	२५३	कुलकौ आचार ताहि मूरख धरम	१८१
करै करम सोई करतारा	६०	कृपा प्रसम संवेग दम	३४६
कर पित बात हिये नहीं आनै	४१२	केई उदास रहैं प्रभु कारन	२०४
कलावंत कोविद कुसल	२२	केई कहैं जीव क्षनभंगुर	२६१
कही निरजराकी कथा	१७२	केई कर कष्ट सहैं तपसौं सरीर	१४३
कहै अनामतकी कथा	२५६	केई जीव समकित पाई अर्ध	३७४
कहै विचच्छन पुरुष सदामें एक हौं	५०	केई मिथ्याद्रिष्टी जीव धर	३०१
कहैं विचच्छन में रह्यौ	२६३	केई मूढ़ विकल एकंत पच्छ ग	२५४
कहै सुगुरु जो समकृती	२०५	केवलग्यान निकट जहैं आवे	४०१
कहैं दसम गुनथान दुसाखा	४००	कै अपनौं पद आप संभारत	४१
कहौं मुकति-पदकी कथा	३१२	कै तौ सहज सुभाउ कै	३७५
कहौं सुद्ध निहचैकथा	१३	कोऊ अज्ञ कहै ज्ञेयाकर	३२३
कह्यौ प्रथम गुनथान यह	३७१	कोऊ अनुभवी जीव कहै	२१८
कांच बांधै सिरसौं सुमनि बांधै	१७८	कोऊ एक छिनवादी कहै	३३०
काज विना न करै जिय उद्यम	१४४	कोऊ कुधी कहै ग्यान मांहि	३२२
काया चित्रसारीमें करम परजंक	१३८	कोऊ क्रूर कहै काया जीव	३२६
कायासौं विचारै प्रीति मायाहीसौं	२५६	कोऊ ग्यानवान कहै ग्यान तौ	३५६
काहू एक जैनी सावधान है परम	२१३	कोऊ दुरबुद्धी कहै पहले न हुतौ	३३७
क्रिये अवस्थामें प्रगट	३४६	कोऊ पक्षपाती जीव कह	३२८
क्रिया एक करता जुगल	२५३	कोऊ पसु ग्यानकी अनंत विचित्राई	३२१
कीचसौ कनक जाकै नीचसौ	१८४	कोऊ बालबुद्धी कहैं	३३१
कुगुरु-कुदेव-कुधर्म धर	३७७	कोऊ बुद्धिवंत नर निरखै शरीर	३५
कुंजरकौ देखि जैसें रोस करि	१८७	कोऊ भाग्यवान कहै	३५६
कुटिल कुरूप अंग लगी है	२७६	कोऊ महामूरख कहत एक पिंड	३२६

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
कोऊ मिथ्यामती लोकालोक	३२०	ग्यान बोध अवगम मनन	२३
कोऊ मूढ़ कहै जैसे प्रथम सवारी	३१६	ग्यानभान भासत प्रवान	२८८
कोऊ मूर्ख यौं कहै	२७६	ग्यान-भाव ग्यानी करै	८०
कोऊ मंद कहै धर्म-अधर्म	३२४	ग्यान मिथ्यात न एक	६१
कोऊ सठ कहै जेतौ ज्ञेयरूप	३२४	ग्यानवंत अपनी कथा	२८७
कोऊ सिष्य कहै गुरु पाहीं	६७	ग्यानवंतकौ भोग निरजरा हेतु है	८२
कोऊ सिष्य कहै स्वामी	१०२	ग्यान सकति वैराग्य बल	१५६
कोऊ सिष्य कहै स्वामी राग-दोष	२७५	ग्यान सरूपी आतमा	८०
कोऊ सुनवादी कहै ज्ञेयके	३२५	ग्यानावरनीकै गयै जानियै जु है	२४१
ख		ग्यानी ग्यान मगन रहै	१५२
खांडो कहिये कनककौ	५६	ग्यानी भेदग्यानसौं विलेछि	२०६
ख विहाय अंबर गगन	२०	ग्यायक भाव जहां तहां	२८५
ख्याति लाभ पूजा मन आनै	४१३	ग्रंथ उक्त पथ उथपि जो	३७०
ग		ग्रंथ रचै चरचै सुभ पंथ	१३५
गुन परजैमैं द्विष्टि न दीजै	३०१	ग्रीषममें धूपथित सीतमें अकंप	३६२
गुन विचार सिंगार	३०८		
गुरु उपदेश कहा करै	३४३	घट घट अंतर जिन बसै	४१६
ग्यान उदै जिन्हके घट अंतर	१४५	घटमें है प्रमाद जब ताई	२३४
ग्यानकला घटघट बसै	१४६	च	
ग्यानकला जिनके घट जागी	१५६	चलै निरखि भाखै उचित	३६३
ग्यानकौ उजागर सहज सुखसागर	५	चाकसौ फिरत जाकौ संसार	३५०
ग्यानकौ कारन ज्ञेय आतमा	३१८	चारितमोहकी च्यारि मिथ्यातकी	३७८
ग्यानकौ सहज ज्ञेयाकार रूप	२६८	चित कौरा करि धरमधर	४१८
ग्यान गरब मति मंदता	३७७	चित प्रभावना भावजुत	३७६
ग्यानचक्र मम लोक	१६२	चिदानंद चेतन अलख	२०
ग्यान चेतनाके जगे	२८६	चित्रसारी न्यारी परजंक न्यारौ	१३६
ग्यान जीवकी सजगता	२८६	चिनमुद्राधारी ध्रुव धर्म	२४८
ग्यानद्विष्टि जिन्हके घट अंतर	३५०	चून्धा साधक मोखकौ	३४६
ग्यानधर्म अविचल सदा	२७८	चेतन अंक जीव लखि लीन्हा	२५०

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
चेतन करता भोगता	२५५	जब चेतन सँभारि निज पौरुष	५८
चेतनजी तुम जागि विलोकहु	३३८	जब जाकौ जैसौ उदै	१७७
चेतन जीव अजीव अचेतन	६२	जब जीव सोषै तब समुझै सुपन	१४०
चेतन मंडित अंग अखंडित	२२३	जब यह वचन प्रगट सुन्यौ	२५७
चेतनरूप अनूप अमूरति	६	जबलग ग्यान चेतना न्यारी	२८७
चेतन लक्षण आतमा, आतम	२२०	जबलग जीव सुद्ध घस्तुकों	१७६
चेतन लच्छन आतमा, जड़	१६६	जब सुबोध घटमें परगासै	३०६
चेतनवंत अनंत गुन परजै	१४	जबहीतैं चेतन विभावसौं उलटि	२६६
चेतनवंत अनंत गुन सहित	५७	जम कृतांत अन्तक त्रिदस	२१
चौदह गुनथानक दसा	४०६	जमकौसौ भ्राता दुखदाता है	१५६
च्यारि खिपै त्रय उपशमै	३८०	जहां काहू जीवको असाता उदै	४०५
छ		जहां ग्यान किरिया मिलै	२८६
छपकश्रेनी आठैं नवैं	४०१	जहां च्यारि परकित खिपहि	३८१
छय-उपसम बरतै त्रिविधि	३८०	जहां तहां जिनबानी फैली	४१८
छय-उपसम वेदक खिपक	३८१	जहां न भाव उलिट अध आवै	४००
छिनमें प्रवीन छिनहीमें	२०५	जहां न रागादिक दसा	११४
छीनमोह पूरन भयौ	४०२	जहां परमात्म कलाकौ परकास	१७३
छे षट वेदै एक जौ	३८१	जहां प्रमाद दसा नहि व्यापै	२३४
छंद सबद अछर अरथ	४१३	जहांलौं जगतके निवासी जीव	१८३
ज		जहां सुद्ध ग्यानकी कला उदोत	२८४
जगतके प्राणी जीति है रह्यौ	४०६	जाकी दुखदाता घाती चौकरी	४०२
जगतचक्षु आनन्दमय	३०५	जाकी परम दसा विषै	३४४
जगतमें डोलैं जगवासी नररूप	२०१	जाके उदै होत घट-अन्तर	६५
जगमें अनादिकौ अग्यानी कहै	६६	जाके उर अन्तर निरंतर	१४२
जगवासी अग्यानी त्रिकाल	२४७	जाके उर अन्तर सुद्रिष्टिकी	३६६
जगवासी जीवनिसौं गुरु उपदेस	१३७	जाके उर कुबजा बसै	२८४
जगी सुद्ध समकित कला	३५२	जाके घट ऐसी दसा	३५२
जथा अन्धके कन्ध पर	२८६	जाके घट अन्तर मिथ्यात	३५३
जदपि समल विवहारसौं	४०	जाके चेतन भाव चिदानन्द सोइ	२२२

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
जाके देह-द्युतिसौं दसौं दिसा	४४	जिन्हके मिथ्यामति नहीं	२३०
जाके परगासमें न दीसैं	११८	जिन्हके हियेमें सत्य सूरज	१८७
जाके मुख दरससौं भगतके	३१५	जिन्हकै दरब मिति साधन	२१६
जाके मुकति समीप	३३७	जिन्हकै धरम ध्यान पावक	२३१
जाकै घट प्रगट विवेक	८	जिन्हकै सुमति जागी	२२२
जाकै घट समता नहीं	२२८	जिन्हके वचन उर धारत	४
जाकै पद सोहत सुलच्छन	४०	जिय करता जिय भोगता	२५४
जाकै राज सुचैनसौं	४२१	जिहि उतंग चढ़ि फिर पतन	२४१
जाकै वचन श्रवन नहि	३४५	जीव अनादि सरूप मम	२६१
जाकै हिरदैमें स्याद्वाद साधना	३५४	जीव अरु पुद्गल करम रहैं	२५१
जाकौ अधो अपूरब अनवृति	३३६	जीव करम करता नहि ऐसैं	२४५
जाकौ तन दुख दहलसौं	३७०	जीव करम संजोग	२७४
जाकौ विक्रथा हित लगै	३४५	जीव ग्यानगुन सहित	७०
जाति लाभ कुल रूप तप	३७६	जीव चेतना संजुगत	८१
जामैं धूमकौ न लेश बातकौ न	१५३	जीव तत्त्व अधिकार यह	५५
जामैं बालपनौ तरुनापौ	४५	जीव निरजीव करता करम	२३
जामैं लोक वेद नांहि थापना	२२७	जीव मिथ्यात न करैं	६२
जामैं लोकालोकके सुभाव	४६	जुवा आमिष मदिरा दारी	३४६
जासौं तू कहत यह संपदा हमारी	२०२	जे अविकलपी अनुभवी	२३६
जाहि फरसकै जीव गिर	४०१	जे असुद्ध परनति धरै	२५२
जाही समै जीव देह बुद्धिकौ	६८	जे केई निकटभव्यरासी	११५
जिनपद नांहि शरीरकौ	४५	जे जिय मोह नींदमें सौवैं	१७८
जिन-प्रतिमा जन दोष निकंदै	३६७	जे जीव दरवरूप तथा	३५१
जिन-प्रतिमा जिन-सारखी	३६५	जे जे मनवंचित विलास	१५०
जिन ग्रंथी भेदी नहीं	३७१	जे जे मोह करमकी परनति	१६४
जिन्हकी चिहुंटी चिमटासी	२३१	जेते जगवासी जीव	१०६
जिन्हकी सहज अवस्था ऐसी	२३६	जेते जीव पंडित खयोपसमी	११६
जिन्हकी सुदृष्टिमें अनिष्ट इष्ट	१८	जेते मनगोचर प्रगट-बुद्धि	१११
जिन्हके देहबुद्धि घट अंतर	३०३	जे दुरबुद्धी जीव	३४०

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
जे न करें नयपच्छ विवाद	८४	जैसें कोऊ सुभट सुभाइ	१८५
जे निज पूरब कर्म उदै	१५७	जैसें गजराज नाज घासके	७६
जे परमादी आलसी	२३५	जैसें गजराज परचौ	१७७
जे परिनाम भए नहि कबही	३६६	जैसें छंद किरानि प्रगटि भूमि	२७३
जे प्रमाद संजुनत गुसाईं	२३४	जैसें छैनी लोहकी	२१४
जे मिथ्यामति तिमिरसौं	२५२	जैसें तृण काठ बांस	३१
जे विवहारी मूढ़ नर	३०३	जैसें नर खिलार चौपरिकौ	२८३
जे समकृति जीव समचेती	२३६	जैसें नर खिलार सतरंजकौ	२८२
जैसें उसनोदकमें उदक-सुभाव	७६	जैसें नाना वरना पुरी बनाइ	१६५
जैसें एक जल नानारूप	८६	जैसें निसि वारस कमल रहै	१३२
जैसें रजसोधा रज सोधिकै	१२७	जैसें पुरुष लख परवत चढ़ि	२३६
जैसें एक पाकौ आंबफल	३५६	जैसें फिटकड़ी लोद हरडेकी	१५०
जैसें वट वृक्ष एक तामें फल हैं	४१०	जैसें बनवारीमें कुधातके	३१
जैसें करवत एक काठ	६४	जैसें भूप कौतुक सरूप कर	१३१
जैसें काहू चतुर सवारी है	२६६	जैसें मतवारो कोऊ कहै	१०६
जैसें काहू चंडाली जुगल पुत्र	६६	जैसें महा धूपकी तपतिमें	७७
जैसें काहू जंगलमें पावसकौ	३४२	जैसें महारतनकी ज्योतिमें	८७
जैसें काहू देसमें सलिल धारा	४१४	जैसें महिमंडलमें नदीकौ प्रवाह	१६६
जैसें काहू देसकौ बसैया	१५१	जैसें मुगध धान पहिचानै	३०२
जैसें काहू नगरके वासी	३४२	जैसें मृग मत्त वृषादित्यकी	१६०
जैसें काहू बाजीगर चौहटै	८७	जैसें रवि-मंडलके उदै	३३
जैसें काहू रतनसौं वींध्यौ है	११	जैसें राजहंसके वदनके	७८
जैसें कोऊ एकाकी सुभट	४१०	जैसें रंक पुरुषके भायें	१८६
जैसें कोऊ कूकर छुधित	१६२	जैसें सलिल समूहमें	१५
जैसें कोऊ छुधित पुरुष	३७२	जैसें सांख्यमती कहैं अलख	२५५
जैसें कोऊ जन गयो	४६	जैसें जो दरब तामें तैसो गुन	७०
जैसें कोऊ पातुर बनाय	५२	जैसें जो दरब तामें तैसोई सुभाउ	१५४
जैसें कोऊ मनुष्य अजान	२१०	जैसें जो निरभेदरूप निहचै	२६५
जैसें कोऊ मूरख महासमुद्र	१०	जैसें जो अडोल परजंक मुद्राधारी	४०३

पृष्ठ	पृष्ठ	पृष्ठ	पृष्ठ
जो अपनी दुति आप विराजत	२५	जो बिनु ग्यान क्रिया अवगाहै	१३६
जो अरि मित्र समान विचारै	३८७	जो मन विषय कषायमै	२०७
जो इकंत नय पच्छ गहि	३६६	जो मिथ्या दल उपसमै	३७१
जोई करम उदोत धरै	१७	जो मुनि संगतिमें रहै	३६७
जोई जीव वस्तु अस्ति	३३५	जो मैं आपा छाड़ि दीनौ	३६३
जोई द्विग ग्यान चरनातम	३००	जो विलसै सुख संपदा	२४१
जो उदास हूँ जगत्सौं	३४४	जो विवेक विधि आदरै	३८६
जो उपयोग स्वरूप धरि	१८	जो विशुद्ध भावनि बंधै	१७
जो कबहूँ यह जीव पदारथ	१२३	जो सचित्त भोजन तजै	३८७
जोग धरै रहै जोगसौं भिन्न	२६	जो सामायिककी दसा	३८७
जो जगकी करनी सब ठानत	१६७	जो सुछंद वरतै तजि डैरा	३६०
जो दयालता भाव सो	२६६	जो सुवचन रुचिसौं सुनै	३४४
जो दरवास्त्रव रूप न होई	१११	जो संवरपद पाइ अनंदै	१३०
जो दसधा परिग्रहकौ त्यागी	३८६	जो स्ववस्तु सत्तासरूप	१६४
जो दिन ब्रह्मचर्य व्रत पालै	३८८	जो हितभाव सु राग है	११४
जो दुरमती विकल अग्यानी	२५२	जौलौं अष्ट कर्मकौ विनास नांही	१०४
जो दुहुपनमें एक थौ	२५७	जौलौं ज्ञानकौ उदोत तौलौं नहि	१५५
जो नर सम्यकवत कहावत	१३४	ज्यौं कलधौत सुनारकी संगति	२२०
जो नव करम पुरानसौं	१८	ज्यौं घट कहिये घीवकौ	६०
जो नव करि जीरन करै	१६	ज्यौं चिरकाल गड़ी वसुधामहि	४८
जो नाना विकल्प गहै	३७०	ज्यौं जगमें विचरै मतिमंद	११२
जो निहचै निस्मल सदा	२४५	ज्यौं ज्यौं पुगल बल करै	२७६
जो नौ बाड़ि सहित विधि साधै	३८८	ज्यौं तन कंचुक त्यागसौं	३२७
जो पद भौपद भय हरै	१४०	ज्यौं दीपक रजनी समै	२७७
जो परगुन त्यागंत	१६७	ज्यौं नट एक धरै बहु भेख	२२१
जो पुमान परधन हरै	२२४	ज्यौं नर कोउ गिरै गिरिसौं तिहि	३६
जो पूरवकृत करम फल	२६३	ज्यौं पंथी ग्रीषम समै	१५
जो पूरवकृत करम विरख	२६४	ज्यौं माटीमें कलस होनकी	८३
जो पूरव सत्ता करम	१८	ज्यौं वरषै वरषा समै	३३८

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
ज्यों हिय अंध विकल	२४६	त्यों सुग्यान जानै सकल	२७८
जंह ध्रुवधर्म कर्मलय लच्छन	३८	थ	
झ		थविरकल्पि जिनकल्पि	३६४
झूठी करनी आचरै	२२८	थविरकल्पि धर कहुक सरागी	३६८
ठ		थिति पूरन करि जो करम	१६
ठौर ठौर रक्तके कुंड	१६६	थिति सागर तेतीस	३८३
उ		द	
डूँघा प्रभु चूँघा चतुर	३४४	दया-दान-पूजादिक विषय	८२
डूँघा सिद्ध कहै सब कोऊ	३४५	दरब करम करता अलख	२६७
त		दरब करम पुग्गल दसा	२८२
तजि विभाव हूँजै मगन	३०१	दरबकी नय परजायनय दोऊ	८८
तत्त्वकी प्रतीतिसौं लख्यौ है	५१	दरवित ये सातौं विसन	३४७
तन चेतन विवहार एकसे	४८	दरसन-ग्यान-चरन त्रिगुनातम	३८
तनता मनता वचनता	१७	दरसन ग्यान चरन दसा	२६६
तब बानारसी मनमहिं आनी	४२०	दरस विलोकनि देखनौं	२२
ता कारन जगपंथ इत	२३५	दरव देत काल भाव च्यारौं	३१५
तातैं आतम धरमसौं	२८६	दरव भाव विधि संजुगत	३८६
तातैं चिदभावनिविषै	२७७	दरवित आस्रव सो कहिए जहं	११०
तातैं भावित करमकौं	२५४	दरसन विसुद्धिकारी बारह विरत-	३८५
तातैं मेरै मतविषै	२५६	दसधा परिग्रह वियोग चिंता	१६०
तातैं विषै कषायसौं	२०७	दुरबुद्धी मिथ्यामती	२५६
तामैं कवितकला चतुराई	४१६	दूषन अट्टारह रहित	४०४
तियथल बास प्रेम रुचि निरखन	३८८	देखु सखी यह ब्रह्म विराजित	२२१
तिहूं लोकमांहि तिहूं काल सब	१८२	देव कुदेव सुगुरु कुगुरु	३७०
तीन काल अतीत अनागत	२३०	देवमूढ़ गुरुमूढ़ता	३७७
तीनसै दसोत्तर सोरठा दोहा	४२१	देह अचेतन प्रेत-दरी रज	१६७
तो गरंथ अति सोभा पावै	३१२	ध	
त्याग जोग परवस्तु सब	१४६	धरति धरम फल हरति	२१४

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
धरम अरथ अरु काम सिव	१८०	निहचैमैं रूप एक विवहारमैं	२८
धरमकौ साधन जु वस्तुकौ	१८१	नै अनंत इहविधि कही	३१३
धरम न जानत बखानत	८	नंदन बंदन थुति करन	२३३
धर्मदास ये पंचजन	४१८		
धर्ममैं न संसैं सुभकर्म	१६८	प	
धर्मराग विकथा वचन	३६३	पद सुभाव पूरव उदै	२६२
धायौ सदा काल पै न पायौ	२०६	परकी संगति जो रचै	२२४
धीरके धरैया भवनीरकै	२३८	परकौ पापारंभकौ	३६०
ध्यान धरै कर इन्द्रिय-निग्रह	१३६	परमपुरुष परमेशुर परमज्योति	१६
		परम प्रतीति उपजाय गनधरकीसी	५५
न		परम रूप परतच्छ	१६५
नख सिख मित परवान	१६१	पर सुभावमैं मगत है	२७८
नगर आगरे मांहि विख्याता	४१७	परिग्रह त्याग जोग थिर तीनों	२३६
नटबाजी विकल्प दसा	२६६	पाटी बांधी लोचनिसौं सकुचै	२००
नाटक समैसार हित जीका	४२०	पांडे राजमल्ल जिनधर्मी	४१७
नाना विधि संकट-दसा	३६७	पाप अधोमुख एत अध	२१
नाम साध्य-साधक कहाँ	२६२	पाप-पुन्नकी एकता	१०६
निज निज भाव क्रियासहित	२५०	पाप बंध पुन्न बंध दुहूंमैं	६८
निजरूपा आतम सकति	३५८	पुगलकर्म करै नहि जीव	८०
निपुन विचच्छन विबुध बुध	२२	पुद्गल परिनामी दरव	८१
निरभिलाष करनी करै	२४६	पुन्य सुकृत ऊरध वदन	२१
निरभै निराकुल निगम वेद	२६५	पुठ्वकरमविष तरु भए	२६३
नियत एक विवहारसौं	३१७	पूरव करम उदै रस भुंजै	१४६
निराकार चेतना कहाँ दरसन	२१६	पूरव अवस्था जे करम-बंध कीने	११३
निराकार जो ब्रह्म कहाँ	२७१	पूरव बंध उदय नहि व्यापै	२३६
निराबाध चेतन अलख	६०	पूर्व उदै सनबंध	१३३
निसि दिन मिथ्याभाव बहु	६०	पूर्व बंध नासै सो तो संगीत कला	१६६
निहचै अभेद अंग उदै गुनकी	२६४	पंच अकथ परदोष	१६८
निहचै दरवद्रिष्टि दीजै	३५६	पंच अनुव्रत आदरै	३८६
निहचै निहारत सुभाव	२४६	पंच खिपैं इक उपशमै	३८१

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
पंच परकार ग्यानावरनकौ नास	३६१	बोध छिनकवादी कहै	२५६
पंच प्रमाद दसा धरै	३६२	बंदौं सिव अवगाहना	६
पंच भेद मिथ्यातके	३७०	बंध द्वार पूरौ भयौ	२१२
पंच महाव्रत पालै पंच समिति	३६२	बंध बढ़ावै अंध है	१७६
पंडित विवेक लहि एकताकी	१४१	बंध करमसौं मूढ़ ज्यौं	१५७
प्रकृति सात अब मोहकी	३७८	ब्रह्मग्यान आकासमें	४११
प्रगटरूप संसारमें	३८७	ब्रह्मग्यान-नभ अंत न आवै	४११
प्रगटि भेदविग्यान आपगुन	१२८	भ	
प्रथम अज्ञानी जीव कहै	६७	भयौ ग्रंथ संपूरन भाखा	४०६
प्रथम एकांत नाम मिथ्यात	३६६	भयौ सुद्ध अंकूर गयौ	२४०
प्रथम करन चारित्रकौ	३६८	भावकरम करतव्यता	३५४
प्रथम नियत नय दूजी	८६	भाव पदारथ समय धन	१६
प्रथम निसंसै जानि	१६८	भेदग्यान आरासौं दुफारा करै	२१२
प्रथम मिथ्यात दूजौ सासादन	३६६	भेदग्यान तबलौं भलौ	१२६
प्रथम सुदृष्टिसौं सरीररूप	२०८	भेदग्यान संवर जिन्ह पायौ	१२६
प्रथम सिंगार वीर दूजौ रस	३०७	भेदग्यान साबू भयौ	१२७
प्रभु सुमरौ पूजौ पढ़ौ	१४४	भेदग्यान संवर-निदान निरदोष	१२५
प्रज्ञा धिसना सेमुसी	२१	भेदविज्ञान जग्यौ जिन्हके घट	६
फ		भेदि मिथ्यात सु वेदि महारस	१२४
फरस जीभ नासिका	१६३	भेषधरि लोकनिकौ बंचै सो	२६६
फरस-वरन-रस-गंध	१५	भेषमें न ग्यान नहि ग्यान गुरु	२६८
ब		भैया जगवासी तू उदासी व्हैकै	५६
बरनै सब गुनथानके	३६८	म	
बहुत बढ़ाई कहालौं कीजै	४१६	मनवचकाया करमफल	२८६
बहुविधि क्रिया कलेससौं	१४६	महा धीठ दुखकौ वसीठ	७४
बात सुनि चौंकि उठै बातहीसौं	२६०	महिमा सम्यकज्ञानी	१३१
वानारसी कहै भैया भव्य सुनौ	४३	माटी भूमि सैलकी सो संपदा	२२६
बालापन काहू पुरुष	२५७	माया छाया एक है	३३६
बेदपाठी ब्रह्म मानि निहचै सुरूप	२६३	मांसकी गरंथि कुच कंचन-कलस	४१५

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
मिथ्यामति गंठि-भेद जगी	३८२	रधिकै उदोत अस्त होत दिन दिन	१८६
मिथ्यावंत कुकवि जे प्रानी	४१५	राग विरोध उदै जबलौं तबलौं	२७४
मिश्र दसा पूरन भई	३७३	राग विरोध विमोह मल	११४
मुकतिके साधककौं बाधक	१०३	राणाकौंसौ बाना लीनै आपा साधै	२१५
मूढ़ करमकौ करता होवै	१५६	राम-रसिक अर राम-रस	२३२
मूढ़ मरम जानै नहीं	२७२	रूपकी न झांक हीयै करमकौ	१६१
मुनि महंत तापस तपी	२२	रूपकी रसोली भ्रम कुलफकी	२८१
मूरखकै घट दुर्मति भासी	२७८	रूपचंद पंडित प्रथम	४१८
मृषा मोहकी परनति फैली	२६१	रूप-रसवंत मूरतीक एक पुद्गल	६१
में करता मैं कीन्ही कैसी	१८८	रेतकीसी गढ़ी किधौं मढ़ी है	१६८
में कीनों मैं यौं करौं	२८६	रे रुचिवंत पचारि कहै गुरु	२०४
में त्रिकाल करनीसौं न्यारा	२६२	ल	
मोख चलिवेकौ सौंन करमकौ	१२	लक्ष्मी सुबुद्धि अनुभूति कउस्तुभ	३४८
मोख सरूप सदा चिनमूर्ति	१०१	लज्जावंत दयावंत प्रसंत	३८३
मोह मद पाइ जिनि संसारी	१७२	लहिये और न ग्रंथ उदधिका	४०६
मोह महातम मल हरै	१५२	लियै द्रिढ़ पेच फिरै लोटन	१६१
य		लीन भयौ विवहारमें	११४
यथा जीव करता न कहावै	२४६	लोकनिसौं कछु नातौ न तेरौ	३३६
यथा सूत संग्रह विना	२६२	लोक हास भय भोग रुचि	३७८
यह अजीव अधिकारकौ	६७	लोकालोक मान एक सत्ता है	२२५
यह एकन्त मिथ्यात पख	२५७	व	
यह निचोर या ग्रन्थको	११७	वचन प्रवांनकरै सुकवि	४१६
यह पंचम गुनथानकी	३६१	वरतैं ग्रंथ जगत हित काजा	३०६
यह सयोग गुनथानकी	४०५	वरनादिक पुद्गल-दसा	५६
या घटमें भ्रमरूप अनादि	६३	वरनादिक रागादि यह	५८
याहौं नर पिंडमें विराजै	२०३	वरनी संवरकी दसा	१३०
याही वर्तमानमें भव्यनिकौ	४२	वस्तु विचारत ध्यावतैं	१३
र		वस्तु स्वरूप लखै नहीं	४१४
रमा संख विष धनु सुरा	३४६	वह कुविजा वह राधिका	२८२

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
वानी जहां निरच्छरी	४०४	समयसार आतम दरब	४२२
वानी लीन भयौ जग डोलै	४१३	समयसार नाटक अकथ	४०६
विन्सि अनादि असुद्धता	३५२	समझै न ग्यान कहै करम कियेसौ	१०५
विभाव सकति परनतिसौं विकल	३६०	समैसार नाटक सुखदानी	४१६
विवहार-दृष्टिसौं विलोकत	८५	सम्यकवंत कहै अपने गुन	२६२
विसम भाव जामै नहीं	३४८	सम्यकवंत सदा उर अंतर	१३३
वेदनवारौ जीव	१६३	सम्यक सत्य अमोघ सत	२३
		सरबविसुद्धी द्वारलौं	३१०
		सरलकौं सठ कहै	१८७
		सर्वविसुद्धी द्वार यह	३०६
		सहै अदरसन दुरदसा	३६६
		सात प्रकृति उपसमहि	३१६
		साधी दधि मंदमै अराधी	२२७
		साध्य सुद्ध केवल दशा	३३६
		सामायिककीसी दसा	३८७
		सासादन गुनथान यह	३२६
		सिद्ध समान रूप निज जान	२८७
		सिद्धक्षेत्र त्रिभुवनमुकुट	२१
		सिष्य कहै स्वामी तुम करनी	१००
		सील तप संजम विरति दान	६६
		सुख निधान सक बंध नर	४२१
		सुगुरु कहै जगमै रहै	२७७
		सुद्ध ग्यानकै देह नहि	२६७
		सुद्ध दरब अनुभौ करै	२७२
		सुद्धनयातम आतमकी	३६
		सुद्ध बुद्ध अविरुद्ध	१६६
		सुद्धभाव चेतन असुद्धभाव चेतन	७५
		सुद्ध सुछंद अभेद अबाधित	१२२
		सुद्धातम अनुभव जहां	२३३

पद्य	पृष्ठ	पद्य	पृष्ठ
सुद्धातम अनुभौ कथा	३०३	स्यादवाद आत्मदशा	३३२
सुद्धातम अनुभौ क्रिया	३०५	स्वपर प्रकासक सकति हमारी	३५७
सुन प्राणी सदगुरु कहै	१६८	स्वारथके साचे परमारथके साचे	७
सो बुध करम दसा रहित	२६३	ह	
सोरहसौ तिरानवै बीतै	४२०	हांसीमें विषाद बसै	३४०
सोभामें सिंगार बसै	३०७	हिरदै हमारे महा मोहकी	२८८
संकलेश परिनामनिसौं	६७	हिंसा मृषा अदत्त धन	३६३
संकलेश भावनि बंध	१७	है नांही नांही सु है	३१७
संजम अंस जग्यौ जहां	३८६	हौं निहचै तिहुंकाल	२७
संतत जाके उदरमें	१६	ज्ञ	
स्यादवाद अधिकार अक्क	३१४	ज्ञेयाकार ग्यानकी परगति	२७०
स्यादवाद अधिकार यह	३३५	ज्ञेयाकार ब्रह्म मल मानै	२७१

श्रीमदमृतचन्द्रसूरिविरचित नाटक समयसार कळशोनी वर्णानुक्रमणिका

४७१	पृष्ठ	५७१	पृष्ठ
अ		अज्ञानमय भावानामज्ञानी	८३
अकर्ता जीवोऽयं	२४६	अज्ञानमेतदधिगम्य	१८३
अखण्डितमनाकुलं	३६	अज्ञानान्मृगतृष्णिकां जलधिया	७७
अचिन्त्यशक्तिः स्वयमेव	१४६	अज्ञानी प्रकृतिस्वभाव	२४८
अच्छाच्छा स्वयमुच्छलन्ति	१४२	अज्ञानं ज्ञानमप्येवं	८०
अतो हताः प्रमादिनो	२२८	आ	
अतः शुद्धनयायत्तं	३०	आक्रामन्नविकल्पभावमचलं	८८
अत्यन्तं भावयित्वाविरति	२६४	आत्मनश्चिन्तयैवालं	४०
अत्र स्याद्वादशुद्ध्यर्थं	३१४	आत्मभावान्करोत्यात्मा	७५
अथ महामदनिर्झरमन्थरं	१०६	आत्मस्वभावं परभावभिन्न	३३
अद्वैताऽपि हि चेतना	२१६	आत्मानुभूतिरिति	३५
अध्यास्य शुद्धनय	११५	आत्मानं परिशुद्धमीप्सुभि	२६१
अध्यास्यात्मनि सर्वभावभवनं	३२६	आत्मा ज्ञानं स्वयं ज्ञानं	८०
अनन्तधर्मणस्तत्त्वं	२५	आसंसारत एव धावति	७४
अनवरतमनन्तै	२२४	आसंसारविरोधिसंवर	१२१
अनाद्यनन्तमचलं	६०	आसंसारत्प्रतिपदममी	१३७
अनेनाध्यवसायेन	१८६	इ	
अन्येभ्यो व्यतिरिक्त्वात्मनियतं	२६५	इतिपरिचिततत्त्वै	४६
अयि कथमपि मृत्वा	४३	इति वस्तुस्वभावं स्वं	१६७
अर्थालम्बनकाल एव कलयन्	३२७	इति वस्तुस्वभावं स्वं	१६६
अलमलमतिजल्पै	३०४	इति सति मह	५१
अवतरति न यावद्वृत्ति	५०	इतीदमात्मनस्तत्त्वं	३०५
अविचलितचिदात्म	३६१	इतो गतमनेकतां	३५६
अस्मिन्ननादिनि महत्यविवेकनाटये	६३	इतः पदार्थप्रथनावगुण्ठनाद्विना	२६५
अज्ञानतस्तु सतृणाभ्यवहारकारी	७६	इत्यं परिग्रहमपास्य समस्तमेव	१४८

श्लोक	पृष्ठ	श्लोक	पृष्ठ
इत्थं ज्ञानक्रकचकलना	१४	कथमपि समुपात्त	४०
इत्यज्ञानविमूढानां	३३२	कथमपि हि लभन्ते	४१
इत्याद्यनेकनिजशक्ति सुनिर्भरोऽपि	३३५	कर्त्ता कर्त्ता भवति न यथा	६२
इत्यालोच्य विवेच्य तत्किल	२०६	कर्त्ता कर्मणि नास्ति नास्ति	६१
इत्येवं विरचय्य संप्रति	१६	कर्त्तारं स्वफलेन यत्किल	१५६
इदमेक जगच्चक्षु	३०५	कर्म सर्वमपि सर्वविदो	६६
इदमेवात्र तात्पर्यं	११७	कर्मेव प्रवितर्क्य कर्तुं हतकैः	२५४
इन्द्रजालमिदमेवमुच्छलन्	८७	कषाय कलिरेकतः	३६०
उ		कान्त्यैव निपयन्ति ये	४४
उदयति न नयश्री	३२	कार्यत्वादकृतं न कर्म	२५३
उन्मुक्तमुन्मोच्यमशेष	२६६	कृतकारितानुमननै	२८७
उभयनयविरोध	२७	क्लिश्यन्तां स्वयमेव	१४३
एकस्य वस्तुर्न इहान्यतरेण साद्धं	२५१	क्वचिल्लसंति मेचकं	३५८
एकस्वे नियतस्य शुद्धनयतो	२६	घ	
एकत्वं व्यवहारतो न तु	४८	घृतकुम्भाभिधानेऽपि	६०
एकमेव हि तत्स्वाद्यं	१४०	च	
एकश्चित्तश्चिन्मय एवभावो	२२२	चिच्छक्तिव्याप्तिसर्वस्व	५७
एकस्य बद्धो न तथा परस्य	८५	चित्पिण्डचण्डमविलासविकास	३५३
एकज्ञायकभाव निर्भर	१४१	चित्त्वभावभरभावितभावा	८७
एको दूरात्यजति मदिरां	६६	चिरमिति नवतत्त्व	३१
एको मोक्षपथो य एष	३०१	चित्रात्मशक्ति नमुदायमयो	३५४
एक कर्त्ता चिदहमिह	६७	चैद्रूप्यं जडरूपतां च	१२२
एकः परिणमित सदा	७२	ज	
एकं ज्ञानमनाद्यनंतमचलं	१६६	जयति सहजतेजः	३६१
एवं तत्त्वव्यवस्थित्या	३३२	जानाति यः स न करोति	१७६
एवं ज्ञानस्य शुद्धस्य	२६७	जीवाजीवविवेकपुष्कलदृशा	५५
एष ज्ञानघनो नित्यमात्मा	३७	जीवादजीवमिति	६२
एषकैव हि वेदना	१६३	जीवः करोति यदि पुद्गलकर्म	८०
क		ट	
कर्तृवोदयितुश्च युक्तिवशतो	२६२	टङ्कोत्कीर्णविशुद्धबोधविसरा	३३१
कर्तृत्वं न स्वभावोऽस्य	२४५	टङ्कोत्कीर्णस्वरस	१६७

उपश	पृष्ठ	उपश	पृष्ठ
त		निषिद्धे सर्वस्मिन्	१००
तज्ज्ञानस्यैव सामर्थ्यं	१३१	नीत्वा सम्यक् प्रलयम	२४४
तथापि न निरर्गलं	१७६	नैकस्य हि कर्तारौ द्वौ	७३
तदथ कर्म शुभाशुभभेदतो	६५	नैकान्तसङ्गतदृशा स्वयमेव वस्तु	३५०
त्यक्त्वाऽशुद्धिविधायि	२३६	नोभौ परिणमतः खलु	७२
त्यजतु जगदिदानीं	४२	प	
त्यक्तं येन फलं स कर्म	१५७	पदमिदं ननु कर्म दुरासदं	१४६
द		परद्रव्यग्रहं कुर्वन्	२२४
दर्शनज्ञानचारित्र	२६६	परपरणति हेतो	२६
दर्शनज्ञानचारित्रै	३६	परपरिणतिमुञ्जत्	६८
”	३८	परमार्थेन तु व्यक्तज्ञा	४०
दूरं भूरविकल्पजालगहने	८६	पूर्णेकाच्युतशुद्धबोधमहिमा	२७७
द्रव्यलिङ्गमकारमीलतै	३०३	पूर्वबद्ध निजकर्म	१४६
द्विधाकृत्य प्रज्ञाककच	२१२	पूर्वालम्बितबोध्यनाशसमये	३२६
ध		प्रच्युत्य शुद्धनयतः	११६
धीरोदारमहिम्न्यनादिनिधने	११७	प्रत्यक्षा लिखितस्फुटस्थिर	३२३
न		प्रत्याख्याय भविष्यत्कर्म	२६१
न करिष्यामि न कारयिष्यामि	२६०	प्रमादकलितः कथं भवति	२३५
न करोमि न कारयामि	२८६	प्रज्ञाछेत्री शितेयं	२१३
न कर्मबहुलं जगन्न	१७४	प्राकारकवलितंवर	४६
न जातु रागादिनिमित्तभाव	१६५	प्राणोच्छेदमुदाहरन्ति मरणं	१६३
न द्रव्येन खण्डयामि न क्षेत्रे	३५६	प्रादुर्भावविराममुद्रित	३३०
ननु परिणाम एव किल	२६८	ब	
नमः समयसाराय	२५	बन्धच्छेदात्कलयदतुलं	२४०
न हि विदधति बद्ध	३४	बहिलुठति यद्यपि	२६८
नाश्नुते विषयसेवनेऽपि	१३३	बाह्यार्थग्रहणस्वभावभरतो	३२१
नास्ति सर्वोऽपि सम्बन्धः	२५०	बाह्यार्थैः परिपीतमुञ्जित	३१४
निज महिमरतानां	१२४	भ	
नित्यमविकारमुत्थित	४५	भावयेद्भेदविज्ञान	१२६
निर्वर्त्यते येन यदत्रकिंचित्	५६	भावास्त्रवाभावमयं प्रपन्नो	१११
निःशेषकर्मफलसंन्यसनात्मनैवं	२६३	भावो रागद्वेषमोहैर्विना	११०

५७१	पृष्ठ	५७१	पृष्ठ
भिन्त्वा सर्वमपि स्वलक्षण	२१८	ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकम्पां	३५०
भिन्नक्षेत्रनिषण्णबोध्य	३२४	योऽयं भावो ज्ञानमात्रोऽहं	३५६
भूतं भान्तमभूतमेव रभसा	३४	यः करोति स करोति केवलं	६०
भेदविज्ञानतः सिद्धः	१२६	यः परणमतिः सकर्ता	७१
भेदज्ञानोच्छलन	१२७	यः पूर्वभावकृतकर्म	२६३
भेदोन्मादं भ्रमरसभरा	१०६	र	
भोक्तृत्वं न स्वभावोऽस्य	२४७	रागजन्मनि निमित्ततां	२७७
म		रागद्वेषद्वय मुदयते	२७४
मग्नाः कर्मनयावलम्बनपरा	१०५	रागद्वेषविमोहानां	११४
मज्जन्तु निर्भरममी	५२	रागद्वेषविभावमुक्तमहसो	२८४
मा कर्तारममी स्पृशन्तु	२५५	रागद्वेषाविह हि भवति	२७४
मिथ्यादृष्टेः स एवास्य	१८८	रागद्वेषोत्पादकं तत्त्वदृष्ट्या	२७५
मोहविलासविजृम्भित	२६०	रागादयो बन्धनिदानमुक्ताः	१६४
मोहाद्यदहमकार्ष	२८८	रागादीनां झगिति विगमात्	११८
मोक्षहेतुतिरोधान	१०२	रागादीनामुदयमदयं	२१०
य		रागाद्यास्रवरोधतो	१३०
य एव मुक्त्वा नयपक्षपातं	८४	रागोद्गारमहारसेन सकलं	१७३
यत्तु वस्तु कुरुतेऽन्य वस्तुनः	२७०	रुन्धन बन्धं नवमिति	१६६
यत्सन्नाशमुपैतितन्न नियतं	१६४	ल	
यदि कथमपिधारावाहिना	१२३	लोकः कर्म ततोऽस्तुसोस्तु	१७५
यदहमकार्षं यदहमचीकरं	२८७	लोकः शाश्वत एक एष	१६१
यदिह भवति रागद्वेष	२७६	व	
यदेतज्ज्ञानात्मा ध्रुवम्	१०१	वर्णादिसामग्र्यमिदं विदन्तु	५६
यस्माद्द्वैतमभूत्पूरा	३६३	वर्णाद्या वा रागमोहादयो वा	५८
यत्र प्रतिक्रमणमेव	२३२	वर्णाद्यैः सहितस्तथा	६१
यादृक् तादृगिहास्ति	१५४	वस्तु चैकमिह नान्यवस्तुनो	२६६
यावत्पाक मुपैति कर्मविरति	१०४	विकल्पकः परं कर्ता	६०
ये तु कर्तारमात्मानं	२४६	विगलन्तु कर्मविषतरु	२६२
ये तु स्वभावनियमं	२५२	विजहति न हि सत्ता	११३
ये त्वेनं परिहृत्य संवृतिपथ	३०१	विरम किमपरेणा	५६

४०१श	५४	५०१श	५४
विश्रान्तः परभावभावकलना	३२८	सर्वद्रव्यमयं प्रपद्य	३२४
विश्वाद्धिभक्तोऽपि हि यत्प्रभावा	१६३	सर्वं सदैव नियतं	१८२
विश्वं ज्ञानमितिप्रतक्यं	३२०	सिद्धान्तोऽयमुदात्तचित्त	२२३
वृत्तं ज्ञानस्वभावेन	१०१	स्थितेति जीवस्य निरन्तराया	८१
वृत्तं कर्मस्वभावेन	१०२	स्थितेत्यविधना खलु पुद्गलस्य	८१
वृत्त्यांशभेदतोऽत्यन्तं	२५८	स्याद्वादकौशलसुनिश्चल संयमाभ्यां	३५१
वेद्यवेदकविभावचलत्वा	१५०	स्याद्वाददीपितलसन्महसि प्रकाशे	३५४
व्यतिरिक्त परद्रव्यादेवं	२६७	स्वशक्तिसंसूचित वस्तुतत्त्वै	३६३
व्यवहरणनयः स्याद्य	२८	स्वक्षेत्रस्थितये पृथग्विधि	३२५
व्यवहारविमूढदृष्टयः	३०२	स्वेच्छासमुच्छलद	८६
व्याप्यव्यापकता तदात्मनि	७०	स्वं रूपं किल वस्तुनोऽस्ति	१६५
व्यावहारिकदृशैव केवलं	२६७	ह	
श		हेतुस्वभावानुभवाश्रयाणां	६७
शुद्धद्रव्यनिरूपणार्पित	२७०	क्ष	
शुद्धद्रव्यस्वरसभवनार्तिक	२७३	क्षणिकमिदमिहैकः	२५६
स		ज्ञ	
सकलमपि विहायाह्वाय	५८	ज्ञप्तिः करोतौ न हि भासतेऽन्तः	६१
संन्यस्तव्यमिदं समस्तमपि	१०३	ज्ञानमय एव भावः	८२
सन्न्यस्यन्निजबुद्धिपूर्वमनिशं	१११	ज्ञानवान् स्वरसतोऽपि	१५२
समस्तमित्येवमपास्यकर्म	२६१	ज्ञानस्य संचेतनयैव नित्यं	२८५
सम्पद्यते संवर एष साक्षा	१२५	ज्ञानाद्विवेचकतया तु परमात्मनोर्यो	७८
सम्यग्दृष्टय एव साहसमिदं	१५६	ज्ञानादेव ज्वलनपयसो	७६
सम्यग्दृष्टिः स्वयमयमहं	१३४	ज्ञानिन् कर्म न जातु	१५५
सम्यग्दृष्टेर्भवति नियतं	१३३	ज्ञानिनो नहि परिग्रह भावं	१५०
सर्वतः स्वरसनिर्भरभावं	५०	ज्ञानिनो ज्ञाननिर्वृत्ताः	८२
सर्वत्राध्यवसानमेवमखिलं	१६३	ज्ञानी करोति न न वेद्यते च कर्म	२४६
सर्वस्यामेव जीवन्त्यां	११२	ज्ञानी जानन्नपीमां	७१
		ज्ञेयाकारकलङ्कमेचकचित्ति	३२२

